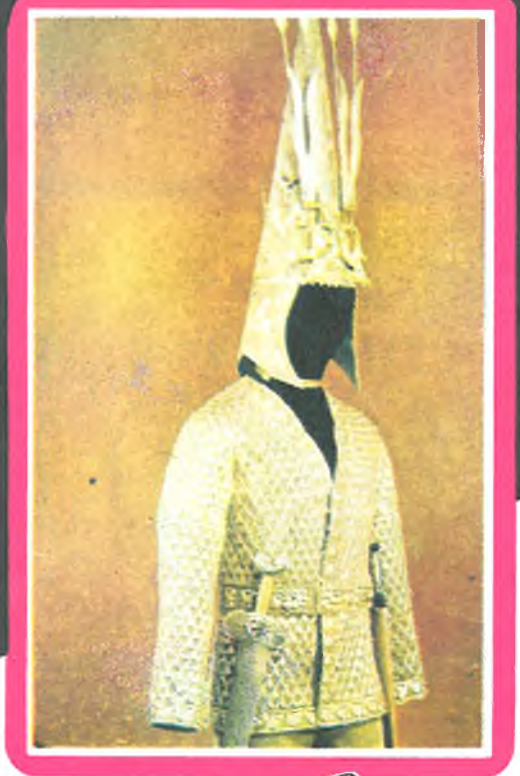
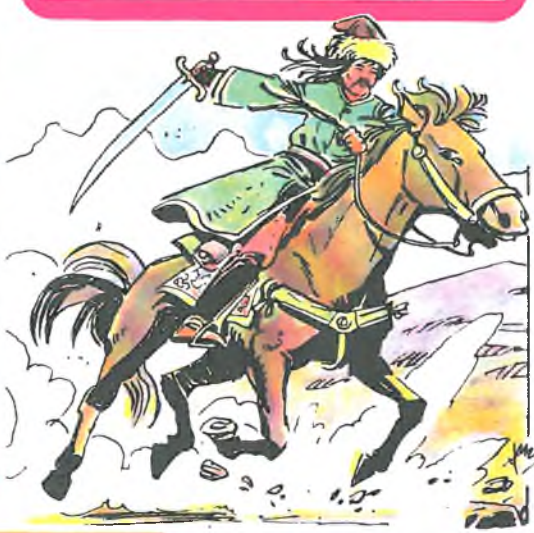
DESTANLAR DEVRİNDEN GÜNÜMÜZE

TARİHİ COĞRAFYASI, KÜLTÜR VE SANATI

TÜRKLER'İN ALTIN KİTABI







Tercüman

CİLT • 4

SULTAN II. AHMED

Sakız Adası'nı kaybetmenin acısına dayanamadı ve üzüntüsünden öldü.

Yirminci Osmanlı padişahı II. Süleyman 22 Haziran 1691'de öldüğü zaman onun yerine tahta çıkan küçük kardeşi (Sultan İbrahim'in 3. oğlu) **Şehzade II. Ahmed** 47 yaşında idi. Sarayda eğitim görmüştü ama hareketleri sınırlı olduğu, altın kafes içinde yaşatıldığı için devlet idaresinde tecrübe kazanamamıştı.

Sultan II. Ahmed, evvelki padişahlar gibi İstanbul'da Eyüp Sultan Camii'nde değil, Edirne'ye giderek oradaki Eski Cami'de kılıç kuşandı. Tahta çıkmasında birinci derecede rolü olan **Fazıl Paşa**'yı da sadrazamlıkta bıraktı.

● Fazıl Mustafa Paşa'nın şehit düşmesi

Yeni padişah tahta çıktığı zaman Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa ikinci seferinin ilk savaşını veriyordu. Salankamen yakınlarında düşman ordusu ile karşı karşıya gelmişti. Kırım hanı da 100 bin kişilik bir ordu ile yaklaşmıştı. Kumandanlar Fazıl Mustafa Paşa'yı Kırım ordusu gelmeden hücuma ikna ettiler. Mevcut kuvvetle savaşın kazanılacağından emindiler.

Saldırı başladı ve ikindi üzeri çarpışmalar çok şiddetlendi. Düşman çok ağır kayıplar vermiş ve bozulmak üzereydi. İşte tam bu sırada, bir kurşun Mustafa Paşa'nın alnına isabet etti ve sadrazam kanlar içinde atından düştü. Bu olay bir anda savaşın gidişini, hatta Türk tarihinin akışını değiştiren bir felaket oldu. Asker şaşırdı, cesareti kırıldı. Büyük ordunun sanki bir anda ruhu kaybolmuştu. Durumu öğrenen Avusturyalılar ise birden cesaretlendiler, toparlandılar. Yeniden hücuma geçerek Türkler'i püskürttüler. Böylece kazanılmak üzere olan bir zafer yenilgiye dönüştü.

Türk ordusunun can kaybı azdı. Fakat çekilirken top ve ağırlıklarını düşmana kaptırmıştı. Binlerce çadır ve ordu hazinesi de düşmanın eline geçmişti. Düşman, 100 bin kişilik ordusundan elli binini kaybettiği için çekilen Türk ordusunu takip edememişti ama çekilen asker Tuna'nın balçıklı kıyılarında perişan oldu. Güçbela Belgrad'a gidebilmişti.

Bozgundan kısa bir süre sonra Kırım ordusu yetişti. Fakat artık yapabileceği bir şey yoktu. **Kırım hanı** manzarayı büyük bir üzüntü ile seyretti. Ağırlıklarını yitiren Türk ordusu savaşacak durumda değildi. Düşman ise top-tüfek üstünlüğü sağlamış, düzenini yeniden kurmuştu.

Fazıl Mustafa Paşa'nın ölümü büyük üzüntü yarattı. Bütün ülke bu kahraman için gözyaşı döktü.

● Sadrazam Ali Paşa'nın hainliği

Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın ölümü ve bozgun haberi İstanbul'a ulaştığı zaman Sultan **II. Ahmed**'in hükümdarlığı üç aylık bir süreyi henüz doldurmuştu. Bu arada paranın,



SULTAN II. AHMED
(1643-1695)

değeri düşmüş, pahalılık ve yolsuzluklar artmıştı. Padişah piyasa kontrolü için kıyafet değiştirerek bizzat teftişlere başladı. Pahalı mal satan esnafı, eksik gramajlı ekmek çıkaran fırıncıları cezalandırıyordu. Ete narh koydurdu, paranın değerini arttıran tedbirler aldı ve bu faaliyetleriyle halka kendisini sevdirdi.

Fakat, iyi niyetine rağmen yanlış kararlar da veriyordu. Çok akıllı değildi, çabuk tesir altında kalıyor, çabuk sinirleniyordu.

Fazıl Mustafa Paşa'nın yerine sadrazamlığa **Arabacı Ali Paşa** tayin edildi. Ona bu lâkab, hışmına uğrayanları arabalara doldurup sürdüğü için verilmişti.

Sadrazam Ali Paşa savaşa gidecek kadar cesur değildi. Ama Avusturya ve Lehliler'le savaş devam ediyordu. **Topal Hüseyin Paşa** Avusturyalılar'ı, **Kahraman Paşa** ise Lehliler'i mağlup etmişlerdi. Lehistan kralı Sobiesky Kamaniçe kuşatmasını, Avusturyalılar ise Lippa kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmışlardı.

Fakat sadrazamın sefere çıkması, yedi yıldır süren Avusturya savaşına bir son vermesi gerekirdi. Bunun için ona serdarlık hatt-ı humayunu da verilmişti. Ama **Ali Paşa** bir türlü harekete geçmiyor, savaşa gitmiyordu. Durmadan şüphelenen padişah, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ve sadrazamı aynı zamanda huzura çağırarak şeyhülislâma sordu:

"Dinin hakkı için söyle, vükelâ ne haldedir? Sınır boylarında durum nedir?"

Feyzullah Efendi şu cevabı verdi:

"Seksen yaşında bir ihtiyarım. Bugün yarın öleceğim, doğru söylüyorum, vekiller bir tedbir ve tedarik almış değiller. İşte sadrazamın yüzü, sadaretin sevdasına düşmüş, sefere gitmiyor. Sınırdaki askerler yardım bekliyor ama sadrazam bu durumla asla ilgilenmiyor. Kıyamet gününde ben bundan sorumlu olamam. İşte siz, işte veziriniz. Ben aradan çekiliyorum."

Bu açıklamadan sonra çok sinirlenen padişah bu defa sadrazama döndü:

"Bre hain, bu sözleri duydun mu? Ben sana devleti bunun için mi emanet ettim!"

Ali Paşa çok şaşırmıştı. Şöyle cevap verdi:

"Bu sözlerin aslı yoktur padişahım, hepsi yalandır. Ben Belgrad'ın korunması için 25 bin asker koydum."

Feyzullah Efendi araya girdi:

"Vallahi padişahım huzurunuzda yalan söylüyor, söyledikleri doğru ise boynum kıldan incedir, Allah'ın emrine razıyım!".

Padişah şeyhülislâmı dışarı çıkardıktan sonra sadrazama şöyle dedi:

" Devlete böyle ihanet ediyorsan seni Allah yoluna götürürüm!"

Ali Paşa da yemin ederek şunları söyledi:

"Ben yetmiş yaşına vardım. Ak sakalımla huzurunuzda yalan söylemek bana düşmez. Bu ihtiyarın beyni sulanmış, ne dediğini bilmiyor, azli lâzımdır."

Padişah o gün sadrazama bir şans daha verdi ve tesir altında kalarak şeyhülislâmı azletti. Fakat sadrazam entrikadan, kendini sevmeyenleri uzaklaştırmaktan başka bir şey yapmıyor, küstahlığını da artırıyordu. Padişah onun nasıl bir adam olduğunu artık anlamıştı. Kısa bir süre sonra huzura çağırdı ve şöyle dedi:

"Bak a Paşa, sana devlet işlerini doğrulukla yapasın, harbe gidesin, dedim. Gitmedin. Hizmetinde bulunan çalışkan kulları yakasından tutup zorla dışarı atmak cesaretini gösterdin. Ağalara araba gönderdin, yeniçeriler ayaklandı, dedin. Ben de zorba aradım. Meğer zorbaların başı sen imişsin!"

Bu sözlere karşılık sadrazam mührü teslim etmek isteyince padişah daha da kızdı. Derhal öldürülmesi için hatt-ı şerif yazacağını, ak sakalını kızıl kana boyayacağını söyledi. Fakat daha sonra ağaların yalvarmaları üzerine onu azledip Rodos'a sürmekle yetindi. Sadrazamlığa da **Çalık Ali Paşa**'yı tâyin etti (27 Mart 1692).

● Venedik ve Avusturyalılar'la savaş -Sakız'ın düşmesi-

Avusturya savaştan bıkmış gibiydi. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi aracılığıyla barış istedi. Fakat barış şartları Osmanlı Devleti aleyhine olduğu için teklif reddedildi.

Venedik donanması Girit'e asker çıkararak Hanya'yı kuşatmıştı. Hanya Kalesi'ni sadece 1500 Türk askeri koruyordu. Başlarında bulunan **İsmail Paşa**'nın kahramanlığı sayesinde İstanbul'dan yardım gelinceye kadar direndi. Yardım gelince, Venedikliler 41 gün sürdürdükleri kuşatmayı kaldırarak çekilmek zorunda kaldılar. Bu süre içinde düşman 4 bin ölü vermişti.

Sadrazam **Çalık Ali Paşa,** kendinden önceki sadrazamın ihmalini teiâfi için sefere çıktı ve Belgrad'a geldi. Belgrad Kalesi gerçekten ihmal edilmişti ve onarımı gerekiyordu. Bu kaleyi tamir ettirerek sağlamlaştırdı. 12 Aralık 1692'de tekrar İstanbul'a döndü. 27 Mart 1693'te azledilerek yerine **Bıyıklı Mustafa Paşa** getirildi.

Yeni sadrazam da sefere çıkma gereğini gördü ve Rusçuk'a geldi (23 Temmuz 1693). Burada Selim Giray Han da süvarileriyle orduya katıldı. Avusturyalılar Belgrad'ı kuşatmıştı ve kale birbuçuk aydan beri kahramanca dayanıyordu. Türk ordusunun geldiğini gören Avusturyalılar kuşatmayı kaldırdılar. Avusturya ordusu kuşatma kuvvetlerinin yardımına yetişmişti. Fakat Selim Giray'ın kuvvetleri karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak onlar da çekildiler. Sadrazam Mustafa Paşa Belgrad'a girdi. Selim Giray da Erdel içlerine dalmış, 20 bin esir ve çok büyük ganimet getirmişti.

Mustafa Paşa hedefine ulaşmıştı. İstan-

bul'a muzaffer bir kumandan olarak döndü. Bundan sonra bazı reformların gerçekleştirilmesi için çalıştı. Maliyeyi düzeltmek maksadiyle orduya katılmayan tımarlı ve ocaklıları görevden aldı. Artık onlara ulûfe verilmeyecekti. Böylece hazinenin gelirini arttırdı. Ama bu ıslahat hareketi ona pek çok düşman kazandırdı ve azline sebep oldu (14 Mart 1694).

Azledilen Mustafa Paşa'nın yerine Sürmeli Ali Paşa tâyin edildi.

Sürmeli Ali Paşa bütün makamlara kendi adamlarını yerleştirmekle uğraştığı bir sırada, Venedik donanması Sakız Adası'na asker çıkarmıştı. Anadolu kıyılarına çok yakın olduğu için bu adanın önemi büyüktü. Papalık, Malta ve Floransa gemileri de Venedikliler'i destekliyordu. Sakız Kalesi'ni koruyan Türk muhafızları ise 1300 kişiden ibaretti. Bunların, 12 bin kişilik iyi donatılmış düşman kuvvetlerine uzun süre dayanması mümkün değildi. Yardım da yetişmeyince **"vire"** ile teslim oldular (21 Eylül 1694). Vireye göre **Sakız'**daki Müslümanlar gemilerle Çeşme'ye nakledildi.

Sadrazam o sırada Belgrad'da bulunuyordu. Sakız'ın düşmesine çok üzülen padişah sadrazama bir mektup yazarak **"Madem ki Sakız düşmüştür, sen bütün Macaristan'ı fethetsen makbulüm değildir!"** dedi. Sakız geri alınmazsa bütün sorumluları en ağır şekilde cezalandıracağını da bildirdi. Aynı zamanda Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'yı Sakız serdarlığına tâyin ederek, ona, o kış içinde adayı geri almasını emretti.

Fakat padişah Sakız'ın geri alınmasını göremeyecekti. Birden bire hastalandı ve tedavi edilemedi. 6 Şubat 1695'de Edirne'de öldü. Saltanatı 3 yıl, 7 ay, 14 gün sürmüştü.

● Sultan II. Ahmed'in ölümü ve özellikleri

Tahta çıktığı zaman 47 yaşındaydı. Bilinen eşleri **Rabia Hatun** ve **Şayeste Hatun**'dur. Bunlardan 2 erkek ve 3 kız çocuğu oldu.

Sinirli, hırslı ama aynı zamanda merhametli ve bağışlamasını bilen bir hükümdardı. En zayıf tarafı telkinlere kapılması ve çevresindeki insanların sözlerine güvenerek karar vermesiydi. Buna karşılık devlet işlerinin yürümesi için gayret gösterir, hasta olduğu zamanlarda bile divan toplantılarını takip ederdi.

Musikişinas ve hattattı. Yazdığı Kur'an-ı Kerim'ler çok güzel ve meşhurdur. Şiire de düşkündü ama iyi bir şair değildi. Edirne'de öldü ve naaşı İstanbul'a getirilerek Kanunî'nin türbesine, onun yanına gömüldü.

SULTAN II. MUSTAFA

"Zevk ve sefâyı kendimize haram eyledik" diyen Sultan Mustafa, ordunun başına geçip yalın kılıç savaşan bir padişah idi.

Sultan II. Mustafa, 6 Şubat 1695'de amcası, **II. Ahmed**'in öldüğünü öğrenir öğrenmez, kimseden davet beklemeden, Edirne Sarayı'nda taht odasına geçti, tahta oturdu ve devlet ileri gelenlerini çağırarak biat etmelerini sağladı.

Davet almadan acele tahta çıkmasının sebebi, taht üzerindeki rekabet idi. Ölen padişah II. Ahmed'in oğlu **İbrahim** henüz bebek çağında, beşik çocuğu idi. Tahta çıkarılması halinde, onun adına saltanat sürmek isteyenler vardı ve bunlar tahta çıkma hakkının onun olduğunu söylüyorlardı. Fakat, veliaht Mustafa'nın babası, daha evvel padişah olan ve sonra tahttan indirilen **IV. Mehmed** idi. Hükümdarlık yapmış büyük kardeşin oğlu ve hanedanın en büyüğü olduğu için, ananeye göre hükümdarlık hakkı onundu. Bu hakkını kaptırmamak için acele etmişti.

Babası **IV. Mehmed**'in padişahlığı sırasında sevilen bir şehzâde idi. İyi eğitim görmüş ve korkusuz yaşamıştı. Hayat görüşü ve yönetim tecrübesi de vardı. Tahta çıkışından üç gün sonra Edirne'de bir hatt-ı hümayûn yayınladı. Bir çeşit siyasî program niteliğinde olan böyle bir hatt-ı hümayûn o güne kadar hiçbir padişah tarafından yayınlanmamıştı.

Bu meşhur hatt-ı hümayûnunda hem devletin zayıf taraflarını, hem de kendisinin ne yapmak istediğini açıkça, önceden belirtiyor, babasını dahi tenkid ederek şöyle diyordu:

"...Padişahların herhangisi zevk, sefa ve rahat uykusuna düşmüş ise, onların elleri altında olan Tanrı kulları rahat ve huzur görmemiştir. Biz bundan sonraki hayatımızda zevk ve sefayı kendimize haram eyledik. Pederim merhum sultan zamanından bu ana kadar padişahların zevk ve sefaları, ihmal ve tekasülleri yüzünden düşmanlar etrafımızı sardılar, memleketimize girdiler. Nice ümmeti Muhammed'in erzakını yağma ve ehlü iyâlini esir ettiler. Binaenaleyh, Avn-i Rabbanî ile onlardan intikam almak için, bizzat hareket etmek üzere, gazaya küllî niyet eyledim..."

Sultan II. Mustafa'nın değersiz sadrazam ve vezirleri yerlerinde tutmayacağı belliydi. Henüz 31 yaşında, cesur ve bilgili olan bu padişaha daha ilk günlerindeki bu kararlılığı ile başta sadrazam olmak üzere birçok veziri korkutmuştu. Fakat, sadrazamın azlini daha uygun bir zamana bıraktı. Yalnız ona (Sürmeli Ali Paşa'ya) bir hatt-ı hümayûn göndererek şöyle dedi:

"Bizzat sefere gitmem mi, yoksa Edirne'de kalmam mı devlet için muvafıktır?



SULTAN II. MUSTAFA
(1664-1704)

Allah rızası için meseleye şahsî dâvâları karıştırmayıp doğrusunu bildir!"

Sadrazam bu hatt-ı hümayûna verdiği cevapta, padişahın bizzat sefere çıkmayıp Edirne'de kalmasının daha iyi olacağını söyledi. **"Padişahın sefere çıkması ağırlıkları dolayısiyle masrafları arttırır, ayrıca bir bozgun olursa 'Mağlup padişah' sayılırsınız"** diyordu.

Padişah ise kararlıydı ve ona şu cevabı verdi:

"Bana ağırlık ve hazine lâzım değil. Yerinde kuru ekmek yerim. Vücudumu din uğruna bezlederim (esirgemem). Her ne deniü meşak (zahmet) arzulanırsa, sabr ü tahammül eylerim. Hidmet-i ibadullah (halka hizmet) tamama ermeyince seferden dönmem. Elbette kendim giderim!."

● Sakız Adası'nın kurtarılması

Sultan II. Mustafa böylece sefer niyetini açıkladıktan sonra hazırlıklara başlandı. Fakat sadrazam savaşa gitmemek için yeniçerileri gizlice kışkırtıyordu.

Bu sırada Sakız'da savaş devam etmekteydi. Adayı kurtarmak için harekete geçen donanmanın serdarı **İbrahim Paşa** idi ama asıl kumanda kurt bir denizci olan **Mezomorto Hüseyin Paşa**'da idi. Türk donanması ile Venedik donanması Sakız Adası'nın kuzeydoğusundaki Koyun Adaları yakınında karşılaştılar. Mezomorto Hüseyin Paşa'nın taktikleri ve isabetli top atışları sonunda ve daha ilk anda iki düşman gemisi batırıldı. Venedik donanmasının başkumandanı bir Türk güllesiyle öldü ve amirallik gemisi yandı. Savaş şiddetlendi. Sonunda 6 düşman ve 2 Türk gemisi sulara gömüldü. Türkler çok az şehit vermiş, batan gemilerinin levendlerini kurtarmışlardı. Venedikliler ise binlerce ölü vermiş ve büyük kumandanlarından da mahrum kalmışlardı.

Venedik donanması daha fazla kayıp vermemek için çekilmek zorunda kaldı.

Türk donanması düşman donanmasının peşini bırakmadı. Dokuz gün sonra onları Koyun Adaları'nın güneyinde tekrar yakaladı. Bu sırada donanma II. Mustafa'nın tahta çıktığını öğrenmişti. Bu olay top atışlarıyla kutlandı ama düşmana saldırmakta da gecikmedi. **Mezomorto Paşa** bu defa onları kaçırmak istemiyordu. İki tarafın gemileri yağmur gibi gülle yağdırıyorlardı. Papalık, Malta ve Toskana gemileriyle de desteklenen Venedik donanması burada bir tek Türk gemisini bile batıramamış, buna karşılık 9 gemi kaybetmişlerdi. Pek çok da ölü vermişlerdi. Geri kalan gemileriyle akşam karanlığından istifade ederek Ege Denizi'nden ayrıldılar ve güçbela Mora'ya ulaştılar.

Şimdi Sakız Adası'nı savunan Venedikliler'in deniz yoluyla yardım almalarına imkân kalmamıştı. Türk donanması birkaç gün sonra Sakız'a geldi ve adayı kolayca aldı (22 Şubat 1695). Sakız'da bulunan bazı Venedik gemileri, bol mühimmat, buğday, darı gibi yiyecekler ele geçirildi. Kaçamayan Venedikli askerler de esir alındı.

● Macaristan seferi

Sakız'ın geri alınmasından sonra, II. Mustafa, devlet teşkilâtını güçlendirmek için üst kademe yöneticileri arasında geniş çapta aziller ve yeni tayinler yaptı. Haksız servet edinenlerin servetleri devlet hazinesine aktarıldı. Bu arada Sadrazam **Sürmeli Ali Paşa** da azledildi ve öldürüldü. Yerine **Elmas Mehmed Paşa** getirildi (2 Mayıs 1695). **Elmas Mehmed Paşa** (A. de Lamartine'nin deyimi ile) **"Bir kölenin sadakatine, bir askerin cesaretine ve bir Müslüman'ın doğruluğuna sahipti."**

Kaptan-ı deryalığa Mezomorto Hüseyin Paşa ikinci defa ve bu sefer vezir rütbesiyle tayin edildi. Hüseyin Paşa'ya **"Mezomorto"** lâkabını Venedikliler takmışlardı. Bu kahraman denizci yirmi kadar deniz savaşına katılmıştı. Levendliği sırasında girdiği bir çarpışmada sekiz-on yara almış, düşmüş ve öldü sanılarak atılmıştı. Ona **"yarı ölü"** anlamında "mezo morto" demişlerdi.

Venedikliler deniz savaşlarında mağlup edilirken, Kırım hanı da Lehistan cephesinde başarılı bir harekât gerçekleştirmişti. Galiçya'yı çiğneyen Kırım atlıları ülkelerine pek çok ganimet ve 30 bin esir getirdiler.

Venedik ve Lehliler'e karşı kazanılan bu zaferlerden sonra Sultan II. Mustafa, Macaristan'ı Avusturyalılar'dan geri almak için sefere karar verdi. Tahta çıkalı henüz beş ay olmuştu.

30 Haziran 1695 tarihinde ordusuyla Edirne'den hareket eden padişah, 40 gün sonra Belgrad'a vardı ve 400 pare top atışıyla karşılandı. Burada toplanan Harp Divanı'nda (Savaş Meclisi'nde), Petervaradin ile Lippa kalelerinin fethine karar verildi. Tuna üzerine kurulan büyük bir köprüden karşı tarafa geçildikten sonra hücuma geçildi ve kale fazla direnemeden 9 Eylül'de teslim oldu. 43 top, bol miktarda barut, gülle, buğday, çavdar ele geçirildi. Alınan esirler arasında kale kumandanı General Toledo ile yardımcısı Mirmillis markisi de vardı.

● Ölmek var, dönmek yok

Padişahı başında gören ordunun maneviyatı yükselmişti. O günlerde denizde ve karada, her tarafta yapılan çarpışmalar zaferle sonuçlandı. Nihayet ordu **Lugos** yakınlarına geldi. Kırım hanı süvarileriyle Osmanlı ordusuna katılmış bulunuyordu. Lugos'un düşmesini önlemek için General **Veterani**'nin kumandasındaki Avusturya imparatorluk ordusu da aynı mevkie gelmişti.

İki ordu 22 Eylül sabahı, Buldur-Lugos arasında karşılaştı. İlk hücumu Türkler yaptı. Avusturyalılar yeni bir taktik uyguluyor, sipahilerin saldırısını kırmak için kare şeklinde sağlam bloklar oluşturuyorlardı. Türkler'in ilk hücumu pek başarılı olmadı. Fakat padişah yalın kılıç askerlerin başına geçti. Askeri ve

kumandanları teşvik etti. **"Ölmek var, dönmek yok"** diyen ve kendisini ateş ve demir arasına atmak suretiyle bu yolda olduğunu gösteren padişah, askeri coşturmuştu. Osmanlı askerleri cepheden yeni bir hücuma geçerken Kırım hanı da Avusturyalılar'ı arkadan çevirdi. Bu hücumda Türkler kesin bir zafer kazandılar ve Avusturya ordusu imha edildi. Avusturyalılar'ın ünlü kumandanı **Frederico Veterani** ve pek çok yüksek rütbeli subay savaş meydanında kalmışlardı. Yalnız beş bin Avusturyalı asker esir alındıkları için canlarını kurtarabilmişlerdi.

İmparatorluk ordusu meydan savaşında yenilince Lugos Kalesi hiç direnmeden teslim oldu. Pek çok ganimet alınmıştı. Avusturya ordusunun hazinesi, 300 araba zahire, 4 bin at, 4 bin öküz, yüzlerce çadır...

Bu savaşta Türkler 70 kadar şehit verdiler. 1000 kadar da yaralı vardı. Şehitler arasında Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri de bulunuyordu.

Sultan II. Mustafa bu zafereden bir süre sonra Edirne yoluyla İstanbul'a döndü (18 Kasım 1695).

● Ruslar, Azak'ı işgal ediyor, ama...

Türk padişahı ordusunun başında Avusturya sınırlarında iken, Ruslar'ın genç çarı Büyük Petro (Deli Petro) durumdan yararlanarak 300 bin kişilik büyük bir ordu ile Azak Kalesi'ni kuşatmıştı.

Azak'ı, Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa savunuyor, Selim Giray'ın 16 yaşındaki oğlu Kaptan Giray da ona süvarileriyle yardım ediyordu. Kaledeki savunma kuvvetinin sayısı da 5 bin kişiyi geçmiyordu.

Ruslar'ın kuşatması 95 gün sürdü. Bu süre içinde Ruslar'ın kaybı 50 bin kişiyi bulmuştu. Bu kadar kayıp verdikten sonra çekilmek zorunda kaldılar. Ruslar çekilirken onları takip eden Kırım süvarileri 4 bin Rus askerini daha öldürdüler.

Ruslar bu kuşatma sırasında kaleye giden su yollarını kestikleri için muhafızların en büyük sıkıntısı susuzluk olmuştu.

Sultan II. Mustafa Azak kahramanlarını çeşitli şekillerde ödüllendirdi.

Rus Çarı Deli Petro çok büyük bir kuvvetle saldırmasına rağmen Azak'ı alamamıştı ama bu başarısızlık ona büyük bir ders olmuştu. Bir yıl sonra teşebbüsünü tekrarladı. Bu defa 100 bin kişilik bir kuvvetle, fakat Venedik, İsveç, İngiltere, Danimarka, Hollanda'dan getirttiği taktik ve teknik müşavirleriyle Azak önlerine geldi. Ordunun sevk ve idaresini İskoçyalı Gordon ile Fransız Lefort üstlenmişlerdi. Ayrıca bir ince donanmayı Don Nehri'ne çıkarmış, Türk kayıklarının yardım getirmesini önlemişti.

Önceki kuşatmada, Azak Kalesi harap olmuş, henüz tamir edilmemişti. Kale muhafızları da değiştirilmemiş, takviye edilmemişti. Kaleyi koruyacak muhafızlar 400 yorgun savaşçıdan ibaretti.

Haber duyulunca İstanbul'dan gönderilen paşalar ve Kırım hanı vaktinde yardım ulaştıramadılar. Bu son derece güç şartlara rağmen kale iki ay dayandı. Ağır top atışlarıyla büyük gedikler açılınca 'vire' ile teslim olmayı kabul ettiler ve kaleden çıkıp Kırım'a gittiler.

Azak'ı ele geçiren **Çar Petro** kaleyi tahkim ettirdi ve buraya 3 bin Rus ailesini ve kuvvetli bir muhafız birliğini yerleştirdi (6 Ağustos 1696).

● Olaş Zaferi

Sultan II. Mustafa ikinci Avusturya seferine karar vermişti. 1616 yılının ilkbaharında sefer hazırlığı için Davutpaşa'ya geçti. 18 Haziran'da Edirne'den hareket edilerek bir hafta sonra Filibe'ye ulaşıldı. İlk hedef Avusturyalılar'ın kuşatması altında bulunan **Tameşvar'**ı kurtarmaktı.

Türk ordusunun geldiğini gören Avusturyalılar kuşatmayı kaldırdılar. Yeni bir meydan savaşı iki taraf için de kaçınılmaz olmuştu. İki ordu sayı bakımından birbirine denkti ve 100 biner askerden oluşuyordu.

Türk ve Avusturya kuvvetleri Olaş civarında karşılaştılar. Savaş yine Türk hücumu ile başladı. Daha ilk anda Avusturyalılar ağır kayıp verdiler. Padişah Kırım atlılarına bataklıkların arkasından geçerek düşmanı arkadan kuşatmalarını, iyice bozulup çekilmeye başladıkları zaman birden saldırarak imha etmelerini emretmişti. Gerçekten de Osmanlı askerinin şiddetli hücumu karşısında çekilmek zorunda kalan düşman Kırım atlılarının çevirmesiyle karşılaştı ve ağır yenilgiden kurtulamadı. 16 bin ölü, çok sayıda yaralı ve esir vermişti. Düşmanın ağırlıkları da Türkler'in eline geçti (27 Ağustos 1696).

Bu zaferden sonra Tameşvar kolayca alındı ve çevredeki küçük kaleler de ele geçerildi. Fakat bu zafere rağmen padişah bütün Erdel'i hâkimiyet altına almak için teşebbüste bulunmadı. Asıl maksadı Macaristan'ı tamamen ele geçirmekti ve bu işi gelecek yıl yapacağı seferde bitirmek istiyordu.

● Zenta Bozgunu – Macaristan artık Avusturyalılar'ın oluyor

II. Mustafa üçüncü Avusturya seferine 1697 yazında çıktı. 17 Haziran'da Edirne'den hareket ederek 24 Haziran'da Sofya'ya ulaştı. Burada iki hafta kadar kaldı ve 10 Ağustos'ta **Tisa Nehri** yakınlarına vardı. Burada yapılan savaş meclisinde alınan karara göre Macaristan topraklarına girilecek ve Avusturya ordusuna kesin bir darbe indirilecekti. Fakat yağmur mevsimi başlamıştı ve Macaristan'da aşılması gereken birçok ırmak vardı.

Avusturya imparatorluk ordusu da bütün hazırlıklarını tamamlamış, Türkler'i kendilerine en uygun yerde veya bir ırmağı geçerken karşılamak için beklemekteydi.

Avusturya ordusunun başında bu defa genç ama tecrübeli, kumandanlık vasfı yüksek, zeki bir prens vardı: **Prens Eugène.**

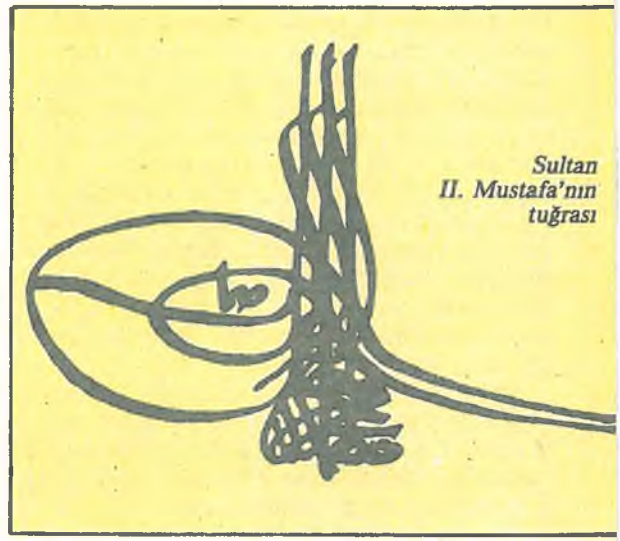
Prens Eugène, eline esir düşen Küçük **Cafer Paşa**'dan, Türk ordusunun kuruluşu, taktikleri hakkında ayrıntılı bilgiler alıyordu. Bu hainin verdiği bilgiler Türk ordusunun mahvına sebep olacaktı. Türk ordusu Tisa Nehri'nin geçerken, işte bu hain paşanın verdiği bilgilerle tuzağa düşürülmüş oldu.

Daha önce birçok köprüden geçip Tisa Nehri'ne gelen ordu, bu nehri de geçmeye başlamıştı. Sadrazam **Elmas Paşa** ile **II. Mustafa** da ordunun yarısı ile karşıya geçmişlerdi ki **Prens Eugène** gizlendiği yerden çıkıp köprüyü top ateşine tuttu. Padişah geri kalan askerin süratle geçmesini emretti. Fakat o kadar büyük kalabalığın ağırlığına dayanamayan köprü çöktü.

Prens Eugène (Öjen)'in ordusu nehri geçen Türk ordusuna olanca gücü ile saldırdı. Türkler nehri geçerken savaş nizamına girmeye vakit bulamamışlardı. Nehrin beri tarafında kalanların ise savaşı seyretmekten başka ellerinden bir şey gelmiyordu.

Avusturya ordusu karşı yakaya geçen Türk birliklerini nehre sürecek şekilde kuşatmıştı. Bu harekâtında başarılı oldu ve 20 bin civarında Türk askeri şehit edildi. 10 bin kadar askerimiz de nehir sularında boğuldu.

Köprüyü geçerken baskına uğramak yetmiyormuş gibi, köprüyü geçememiş olan yeniçeriler arasında da isyan çıkmıştı. Bunlar baskından sadrazamı sorumlu tutuyorlardı.



Sultan II. Mustafa'nın tuğrası

Savaş anında çıkan bu isyan düşmana yenilmekten daha önemli ve daha acı idi. Bu durumda savaşı devam ettirmeye imkân yoktu. Ordu, bütün ağırlıklarını bırakarak çekildi (11 Eylül 1697).

Bozgundan ancak iki gün sonra nehrin karşı tarafına geçen Avusturya ordusu, Türkler'in bütün ağırlıklarını bırakarak gittiklerini gördü.

Zenta yakınlarında olduğu için **"Zenta bozgunu"** olarak anılan bu yenilgi, tarihimizin en ağır yenilgilerinden biridir. Bu savaşta, başta sadrazam olmak üzere birçok kumandan şehit oldu. Birçok top, 9 bin araba, 60 bin deve, 1500 öküz, 40 bin flori nakit para düşmanın eline geçti. Sadrazamın koynunda bulunan sadaret mührü, padişahın sekiz atla çekilen arabası ve Macar krallık tacı da düşmana kalan değerli eşyalar arasındaydı.

Padişah sükûnet içinde ve tabii büyük bir üzüntü ile Tameşvar'a çekildi. **Artık Macaristan Avusturyalılar'**ındı.

Zenta zaferini kazanan Prens Öjen bir ay kadar sonra Bosna Sarayı'na akın yaptı. Bu şehirde bulunan 120 camiyi yakıp yıktı. Müslümanlar katledildi. Şehir sınırdan hayli uzaktaydı, kalesi bile yoktu ve beylerbeyi daha önce ölmüş, yerine henüz tayin yapılmamıştı. Şehrin kurtarılması için birlik gönderildi ama bu kuvvet gelmeden Avusturya akıncıları kaçıp gittiler. Şehir harabe halindeydi.



Sultan II. Mustafa'nın 'El Musavvir Levnî' imzalı minyatür-portresi

Türk tarihinde gerilemeyi simgeleyen antlaşma:

Karlofça Barışı

Türkler 16 yıldan beri Avusturyalılar, Lehliler, Venedikliler ve Ruslar'la savaş halindeydiler. Can ve mal kaybına sebep olan, ülke içinde anarşiyi hortlatan bu savaşların sona ermesini artık bütün taraflar arzu ediyordu. Yalnız Rusya, Türkler'den toprak koparmak için savaşı sürdürmek emelinde idi.

Avusturyalılar, galibiyetle bitirdikleri bir savaştan sonra yapacakları barışın kendilerine çok yarar sağlayacağını biliyorlardı. Ayrıca Avrupa'da **"Mukaddes İttifak"**a girmeyen Fransa yeni ve güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmış, komşularını tehdit etmekte, tedirgin etmekteydi. Türkler'in toparlanıp tekrar saldırmaları ve hele zafer kazanmaları Avusturya'yı, kazandığı her şeyi kaybettirecek bir duruma düşürebilirdi. Nitekim Türk padişahı savaş istiyor, onu ancak çevresi frenliyordu.

Padişah düşmandan değil, yeniçerilerin bozulmuş olmasından yılgındı. Yeniçeriler artık Türk ordusunun vurucu kuvveti değil, yıkıcı kuvveti haline gelmişlerdi. Bu yüzden barış görüşmelerine razı oldu.

Müttefikler barış konferansı için sırasiyle Viyana, Debrecen, Segedin ve Salankamen'i teklif ettiler. Osmanlı Devleti bunların hiçbirini kabul etmedi. Sonunda barış konferansının Belgrad'ın 65 kilometre kuzeybatısında bulunan **Karlofça** kasabasında yapılması taraflarca kabul edildi.

Uzun süren müzakerelerden sonra nihayet 26 Ocak 1699 günü, **Karlofça**'da barış antlaşması imzalandı.

Bu barışla yaklaşık 16 yıldır devam eden savaş sona eriyor, fakat Osmanlı Devleti için duraklama devri tam olarak başlamış oluyordu.

Karlofça Antlaşması 20 maddeden ibaretti ve başlıca hükümleri şunlardı:

•Bütün Macaristan, Slovenya ve Transilvanya Avusturya'ya bırakılacaktır; Hırvatistan Avusturya'da, Bosna Osmanlı Devleti'nde kalacaktır. Budin eyaletinin yalnız Semendire sancağı Türkler'in olacaktır. Buna göre Belgrad Türkler'in bir sınır şehri haline geliyor, başka bir deyişle Türk sınırları bu şehre kadar geriliyordu.

•Venedikliler de kârlı çıkıyordu: Mora Yarımadası, Cerigo, Cerigotto, Hidra, Salamin, Ayamavri adaları ile Dalmaçya'nın bir kısmı onlara bırakılıyordu.

•Lehistan'a bırakılan yerler şunlardı: Podolya, Galiçya'nın Türk kesimi, Kamaniçe Kalesi ve Ukrayna'daki bazı topraklar. Dniester (Turla) Nehri Osmanlı Devleti ile Lehistan sınırını çizecekti.

Rusya bu barışı imzalamıyor, ancak iki yıllık bir ateşkese razı oluyordu. Birbuçuk yıl sonra Ruslar'la yapılan ayrı bir antlaşmaya göre de **Azak** ve çevresi onlara bırakılıyordu. Ruslar'ın zaptettikleri dört kale ise yıkılarak Türkler'e teslim edilecekti. Rusya ayrıca o tarihe kadar Kırım Hanlığı'na verdiği yıllık vergiden kurtuluyordu.

Ruslar'ın Karadeniz'e inmelerini kolaylaştıracak bütün talepleri reddedildi. Padişah II. Mustafa **"Ruslar'ı sarayımın içine bırakırım da, Karadeniz'de dolaşmalarına asla izin vermem"** demişti.

● II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi

Avusturya yenilgisi, Karlofça Barışı ile kaybedilen yerler, milleti üzüntüye boğdu. Üzgün padişah Edirne'ye çekilmiş, İstanbul hırslı vezirlerin çekişme meydanı haline gelmişti. İstanbul'da en hırslı ve nüfuzlu kişi, padişahın hocası olan **Şeyhülislâm Feyzullah Efendi** idi. Hocasına çok saygılı olan padişah onu bu makamdan ayırmamıştı. Şeyhülislâm ise bütün yakınlarını yüksek mevkilere getirmiş, sadrazamlara bile boyun eğdiren bir diktatör olup çıkmıştı. Asker ve halkın şikâyetleri, huzursuzluğu gittikçe artıyordu.

İstanbul'da hoşnutsuzluk had safhaya geldi ve sonunda isyan çıktı. Sultanahmet meydanında toplanan yeniçerilere ulema ve halk da katıldı. Halk, padişaha yazı gönderip bazı

yöneticilerin azlini istiyordu. Padişah ise üzüntülerini unutmak için kendisini av partilerine vermişti ve zamanının büyük bir kısmını avda geçiriyordu.

Dilekleri yerine getirilmeyen halk Edirne'ye doğru yürüdü. Sayıları 50 bini buluyordu. Babaeski'ye geldikleri zaman padişahı da istemediklerini ilân ettiler.

Padışah Edirne'de kendi taraftarı olan askerleri toplayıp Babaeski'deki isyancıların üzerine gönderdi. Fakat bu askerler de halka katıldılar. Padişah, halkın isteklerinin önüne geçilemez olduğunu anlayarak, o güne kadar ertelediği Feyzullah Efendi'nin azlini kabul ettı. Fakat geç kalmıştı. Âsiler padişahın tahttan indirilmesi için gerekli fetvayı almışlardı bile.

Bu olaylar üzerine II. Mustafa, kardeşi Şehzâde III. Ahmed'e, halkın ve fetvanın isteğine uyarak tahttan çekileceğini, Edirne'ye gelip tahta çıkmasını bildirdi.

Nihayet 22 Ağustos 1703 tarihinde tahttan indirilen II. Mustafa'nın yerine, aynı gün, kardeşi III. Ahmed padişah oldu. II. Mustafa bundan sonra çok yaşamadı. 29 Aralık 1703'te öldü.

● II. Mustafa'nın özellikleri

Yaklaşık 8.5 yıl saltanat süren II. Mustafa öldüğü zaman 40 yaşının içindeydi. Şişmanca, kumral saçlı, elâ gözlüydü. Çok çalışkandı. Ordunun başında sefere çıkan son padişah odur.

Bilinen eşleri Sabiha Sultan, Hatice Mahfiruz Sultan, Hafize Sultan ve Alicenab Hatun'dur. Bu eşlerinden 10 erkek ve 6 kız çocuğu olmuştur. Oğullarından I. Mahmud ve III. Osman tahta çıkmışlardır.

II. Mustafa iyi bir eğitim görmüştü. İyi bir hattat idi. Hat sanatının en büyük ustası Hafız Osman'dan ders almıştı. Yazdığı hatların (yazıların) altına alçakgönüllülük örneği olarak **"Derviş Mustafa"** imzasını atardı. Şiirlerini **"İkbali"** mahlası ile yazmıştır.

II. Mustafa gerçekten büyük zaferler kazanmış, ordunun önüne yalınkılıç geçerek savaşmış bir kahramandır. En iyi okçulardan biriydi. Fakat büyük **"Zenta Bozgunu"** ve Türk tarihinin Duraklama ve Gerileme Devri'ni başlatan **Karlofça Antlaşması**'da onun zamanında olmuştur.

Mesane hastalığından ölen II. Mustafa'nın cenazesi İstanbul'da, Yeni Camii'de babası II. Mehmed'in yanına gömüldü.

ONYEDİNCİ YÜZYILDA OSMANLILAR'DA KÜLTÜR VE SANAT

Bu asırda siyasî ve askerî bakımdan gerileyen devlet, kültür, sanat ve edebiyat alanlarında yükselmeye devam etmiştir

Onyedinci yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî, malî, sosyal bakımlardan durakladığı, gerilediği devirdir. Yine büyüktür, muhteşemdir, fakat artık sınırlarını güçlükle koruyabilmekte, hatta koruyamamaktadır. **"Karlofça Barışı"** ile Avrupa'da üstünlüğünü ve bütün Macaristan'ı yitirmiştir. Bütün bunları onyedinci yüzyılda hüküm sürmüş padişahların devrini anlatırken ayrıntılı olarak gösterdik.

Fakat, idarî, askerî ve ekonomik alanlardaki gerilemelere rağmen, kültür, sanat ve edebiyat alanlarında yükselme devam etmiştir. **Sultanahmet Camii, Yeni Cami , Revan** ve **Bağdat köşkleri** gibi mimarlık şaheserleri bu asırda yapılmıştır. **İtrî** ve **Hafız Post** gibi bestekârlar, **Hafız Osman** gibi hattatlar, **Peçevî, Naima, Koçi Beğ** gibi büyük tarihçiler, divân şiirimizin **Nef'î, Nâbî** gibi devleri, **Kâtip Çelebi** gibi bilim adamları, **Evliya Çelebi** gibi seyyahımız ve daha niceleri, 17. yüzyıla eserleriyle silinmez damgalarını vurmuşlardır.

Şimdi, bu ilim adamı, sanatkâr ve edipleri-mizin en ünlülerini eserlerinden örnekler de vererek tanıtmaya çalışacağız.

Mimarlık

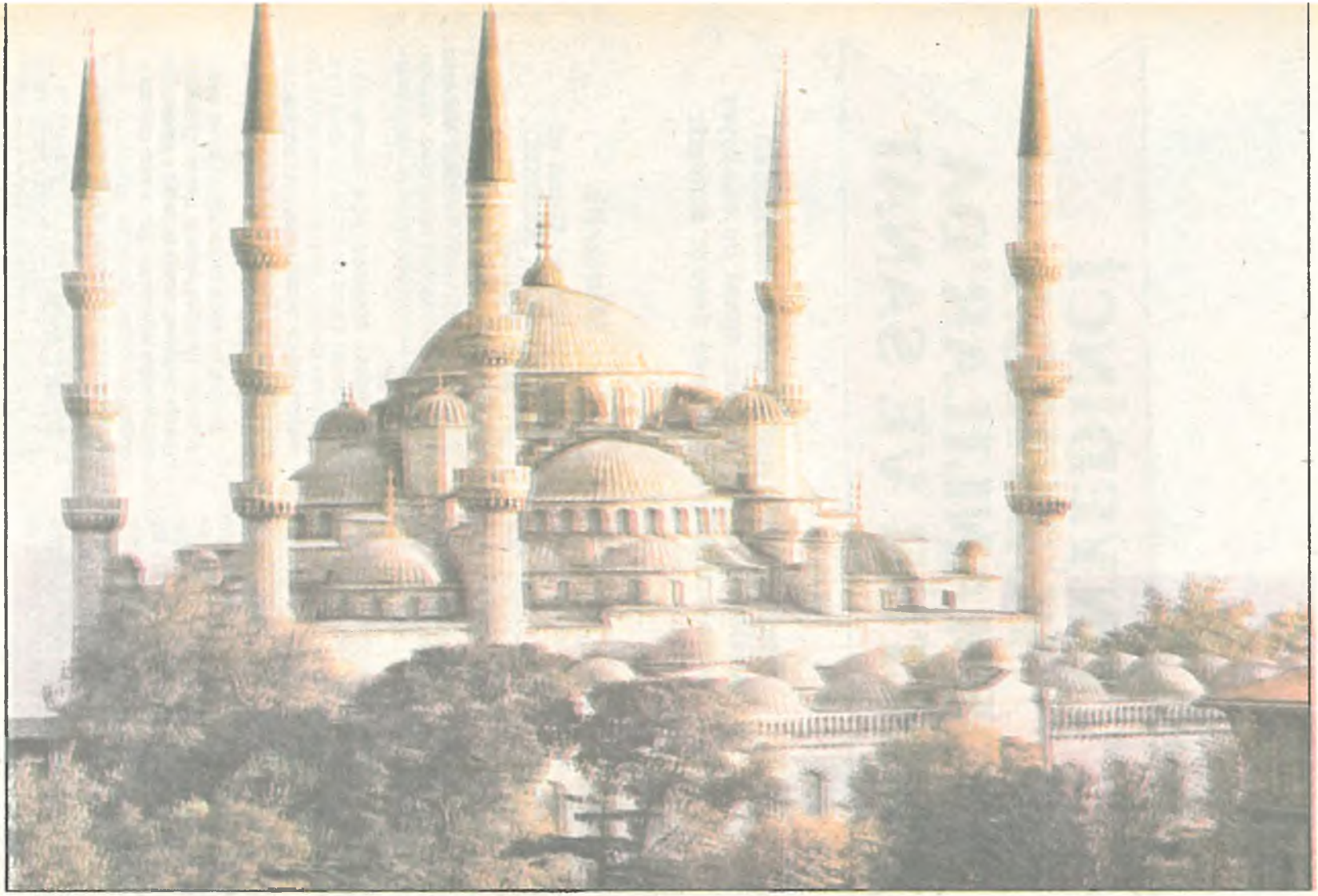
● Sultanahmet Camii ve SEDEFKÂR MEHMED AĞA (?-1618)

İstanbul'un en güzel camilerinden birini (bizce en güzelini) yapan **Sedefkâr Mehmed Ağa**'nın doğum tarihini bilmiyoruz. 1618'de, şaheserini tamamladıktan iki yıl sonra İstanbul'da öldü.

Sedefkâr Mehmed Ağa, İstanbul'daki Sultanahmet Camii'nin mimarıdır. Ama o yalnız mimar değildir, aynı zamanda büyük bir ressam, büyük sedefkâr, büyük bestekâr, büyük şairdir. Dehâsının her yönünü şaheserine yansıtmıştır.

Sultanahmet'de huzur veren bir iç aydınlık vardır. Sedefler, çiniler bahar güzelliğini yansıtır. 260 penceresinin renkli camlarından süzülen ışık içeriye şiir gibi, beste gibi dolar; eşsiz güzellikteki çinilerde yansıyarak, insanı akvaryum renginde bir rüya âlemine götürür.

Sultan I. Ahmed adına yapılan bu camide ana yapının kapladığı alan 64 x 72 metre boyutlarındadır ve yüksekliği 43 metredir. Te-



SULTANAHMET CAMİİ

mel atma törenine gelen padişah ve devlet erkânı, elleriyle taş, etekleriyle toprak taşımışlardır. Eser yedi yıl sonra tamamlandığı zaman, zarif kubbesi ve altı minaresiyle İstanbul'a apayrı bir görünüm kazandırdı.

Sultanahmet Camii, sebilleri, mektebi, hümayûn kasrı, dükkânları, padişah türbesi de dahil olmak üzere 1.510.000 altına malolmuştur.

Sedefkâr Mehmed Ağa İstanbul dışında, özellikle Balkanlar'da birçok eser meydana getirmiştir.

● Yeni Cami ve Mimar DAVUT AĞA

Plânı **Mimar Davut Ağa** tarafından çizilen ve 1597'de temeli atılan **Yeni Cami**, ancak 1663'te bitirildi. Bina birkaç metre yükseldiği zaman Mimar Davut Ağa, 1603 yılında da camiyi yaptıran **Safiye Sultan** ve padişah oğlu III. Mehmed öldükleri için inşaat yarım kalmıştı. 50 yıl kadar sonra IV. Mehmed'in annesi **Hatice Tarkan Sultan,** hassa mimarı **Mustafa Efendi**'yi **Davut Ağa**'nın plânlarına göre camiyi bitirmekle görevlendirdi.

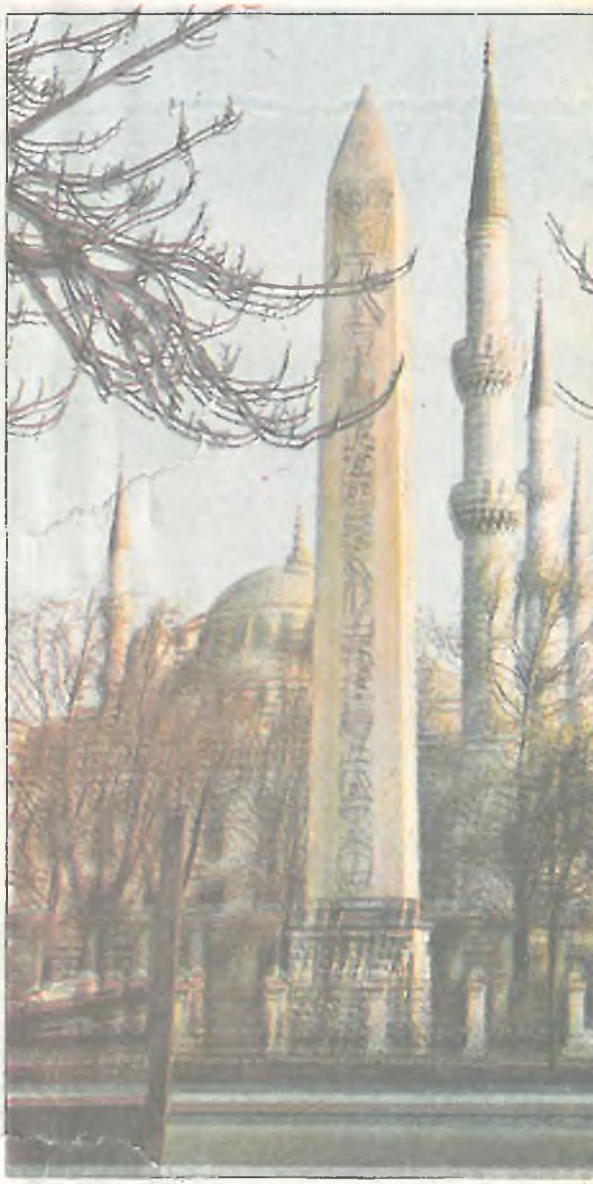
Yeni Cami, İstanbul'da haşmetli bir imparatorluğun şanına lâyık olarak yaptırılan camilerin sonuncusudur. Türk çinicilik sanatının son güzel örnekleri de bu camidedir. Bu camiye bir kemerle birleştirilen hünkâr kasrı ise 17. yüzyıl Türk ev mimarlığının en güzel örneklerinden biridir. Kasrın giriş kapısındaki ağaç işçiliği, içerideki çinili ocaklar, duvarları kaplayan çini panolar, renkli cam pencereler harika güzelliktedir.

● İstanbul Köşkleri ve KASIM AĞA (?-1695)

Onyedinci yüzyılda İstanbul güzel köşkler, saraylar ve yalılarla dolmuştur. Bu asrın en büyük mimarlarından olan Kasım Ağa'nın Topkapı Sarayı'nın avlusuna yaptığı Revan ve Bağdat köşkleri buna en güzel örnektir. Revan Köşkü 1635'te, Revan seferinden sonra bu zaferin anısına, Bağdat Köşkü ise 1639'da, Bağdat'ın alınması üzerine yapılmıştır. İkisini de yaptıran IV. Murad, ikisinin de mimarı Kasım Ağa'dır.

Bestekârlar

Onyedinci yüzyılda, besteleri zamanımıza kadar ulaşmış ve bugün de çok sevilen, hayranlık uyandıran bestekârlar yetişmiştir. Bunların en büyükleri **Hafız Post** ile onun öğrencisi olan **Itrî**'dir.

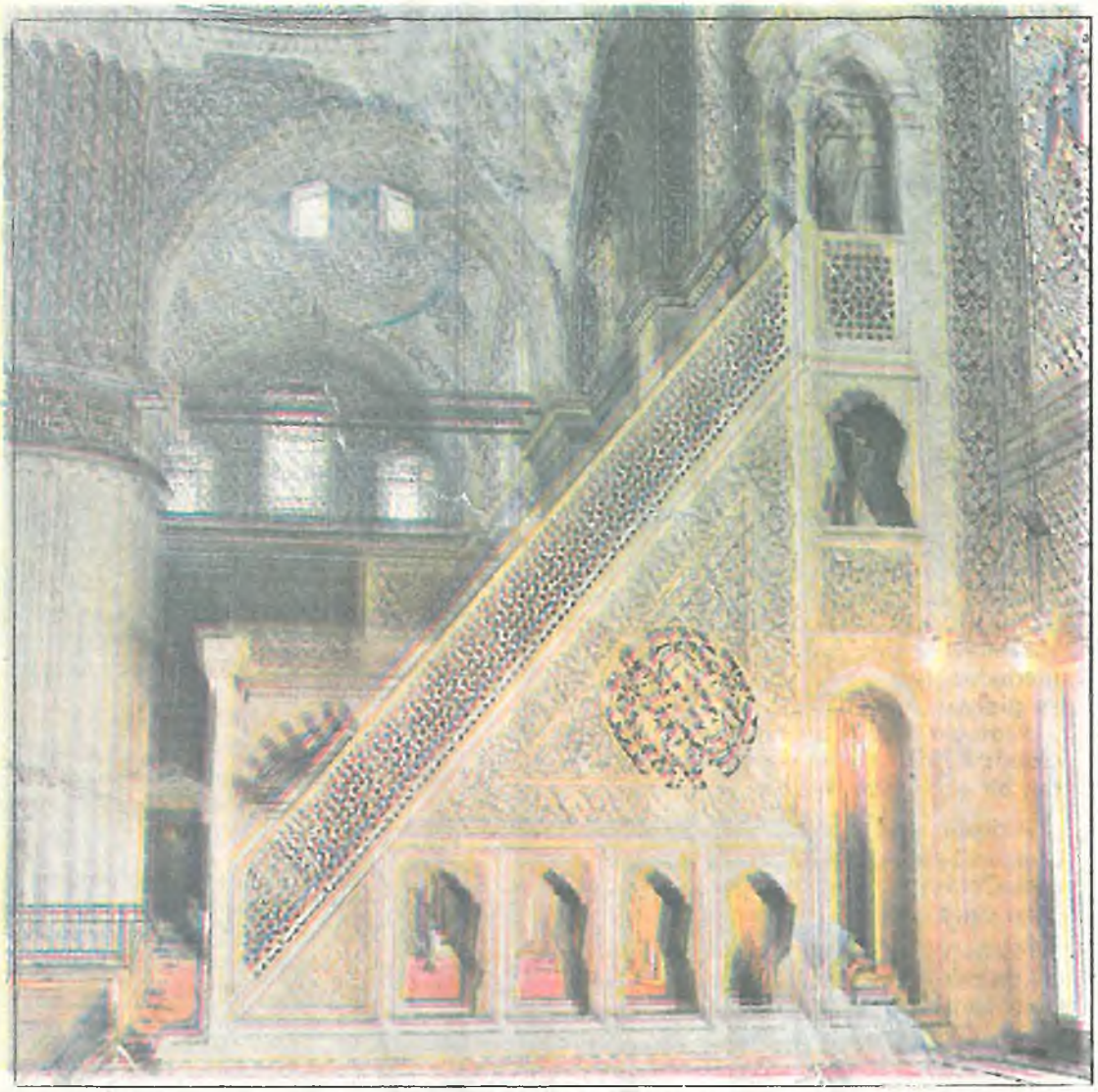


Sultanahmet Camii'nin bir başka açıdan görünüşü.

• **HAFIZ POST (1630-1694):** Asıl adı Mehmed'dir fakat Hafız Post olarak anılır. Tanburî, hanende ve bestekâr olarak ün yapmıştır. 1000'den fazla bestesi olduğu söyleniyor ama zamanımıza 10 tanesi ulaşmıştır. **"Gelse o şuh meclise, naz-u tegafül eylese..."** mısraları ile başlayan rast yürük semaisi çok meşhurdur.

Hafız Post aynı zamanda **hattat** ve **şair** idi.

• **ITRÎ (1640-1712):** Yalnız 17. yüzyılın değil, klâsik Türk musikisinde bütün zamanların en büyük bestekârı sayılan **Itrî**'nin asıl adı



Sultanahmet Camii'nin minberi, mermer oymacılığının en güzel örneklerinden biridir.

Mustafa'dır. Itrî, şiirlerinde kullandığı mahlâsıdır. Hafız Post'tan musiki dersleri almış, Kırım Hanı **I. Selim Giray**'ın himayesini görmüştür. **Padişah IV. Mehmed**'in de takdirini kazandı ve Enderun'da musiki dersleri verdi.

Itrî, musikiden başka meyve yetiştiriciliği ile de uğraşmıştır. Bu işi bir hobi haline getirmiş ve kendi adıyla **"Mustabey adıyla"** anılan armut türünü o yetiştirmiştir. Hocası **Hafız Post** gibi o da aynı zamanda iyi bir hattat, iyi bir şair idi. Dinî ve din dışı **1000'den fazla beste yapmıştır.** Bunlardan günümüze kalanlar 40 kadardır ve bunların 10'u dinî, diğerleri din dışıdır. Dinî bestelerinin en meşhurları **Bayram Tekbîri** ve salâtlarıdır.

Diğer ünlüler

Onyedinci yüzyılın meşhur tarihçilerini, tezkirecilerini, edib ve şairlerini ve yazılı eser vermiş bilginlerini, eserlerinden örnekler vererek **"Edebiyat"** bölümünde tanıtacağız. Burada bunların dışında kalan bazı ünlüleri hatırlatmak istiyoruz.

• **HEZARFEN AHMED ÇELEBİ:** Kanat takıp uçan ilk insan olan **Hezarfen Ahmed Çelebi** 17. yüzyılda yaşamış, uçuş denemesini **IV. Murad** zamanında (1623-1640) gerçekleştirmiştir. Görgü tanıkları padişah, bütün İstanbullular ve **Evliya Çelebi**'dir.

Hezarfen (Bin fenli) **Ahmed Çelebi,** fen konusunda çok şey bildiği için bu isimle anıl-

mıştır. Araştırma ve tecrübelerine evinde başladı. Kendinden evvel uçmayı deneyen Türk bilgini **İsmail Cevherî**'nin izinden yürüdü. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra, bir yaz günü, kendi yaptığı kanatları vücuduna bağladı, İstanbul halkının gözleri önünde, Galata Kulesi'nden kendini boşluğa bıraktı. Boğazı aşarak Üsküdar'daki Doğancılar semtine kondu. Bu başarısından dolayı IV. Murad onu bir kese altınla ödüllendirdi ise de, üstün başarısından ve bilgisinden endişe duyarak, çekemeyenlerin de tahrikleriyle, Cezayir'e sürdü.

• **LAGARİ HASAN ÇELEBİ:** IV. Murad devrinde uçan ikinci Türk bilgini **Lagari Hasan Çelebi**'dir. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre **Lagari Hasan Çelebi** ve yardımcıları, şehzadelerin sünnet edildiği gün Sarayburnu'na geldiler. Padişah ve devlet büyükleri orada bekliyordu. Hasan Çelebi **"Yedi kollu fişeğe"** bindi, çırakları barutu ateşlediler. Hasan Çelebi bu prototip füze ile gökyüzüne yükselirken **"Padişahım, seni Allah'a ısmarladım, ben İsa Peygamber'le görüşmeye gidiyorum"** dedi.

Prototip füze, üzerinde Hasan Çelebi olduğu halde havaya fırlamış, ışıklar saçarak bir anda gökyüzünde kaybolmuştu.

Padişah ve yanındakiler heyecanla beklediler, ama Hasan Çelebi'nin indiğini göremediler. Onun yere inemeden parçalanıp öldüğünü sandılar.

Hasan Çelebi'ye bir şey olmamış, roket çok iyi çalışmıştı. Fişeklerdeki barut bitince kartal kanadını taklit ederek yaptığı kanatları açmış, Sarayburnu önlerinde denize usulca inmiş ve yüzerek kıyıya çıkmıştı. Aynı akşam, padişah Hasan Çelebi'yi huzurunda sırılsıklam görünce gözlerine inanamamıştı. Çelebi ise başağrısından haklı bir gurur duyuyordu. Şakacı tavrını takınarak padişaha şöyle dedi:

"Padişahım, İsa Peygamber sana selâm söyledi!"

Padişah onu tebrik etti. Hakettiği altınları verdi. Sipahilik de vererek 70 akçe maaş bağladı. Fakat, **Lagari Hasan Çelebi** de **Hezarfen Ahmed Çelebi**'nin akıbetine uğramaktan kurtulamadı. Onu sipahilikte bırakmadılar. Osmanlı Devleti Gerileme Dönemi'ne girmişti. O güne kadarki parlak dönemlerin birikimleriyle dahiyane icadlar yapan ilim adamlarından yöneticiler korkuyordu. Hasan Çelebi İstanbul'dan ayrılmak zorunda bırakıldı. Çelebimiz Kırım'a gitti ve orada **Selâmet Giray Han** tarafından kabul edildi. Doğum ve ölüm tarihlerini bilemediğimiz Çelebimizin yine orada öldüğünü Evliya Çelebi yazıyor.

• **HAFIZ OSMAN (1642-1698)**

Osmanlı hat sanatının en büyük ustasıdır. Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın himayesinde yetişti. Padişah II. Mustafa'nın da hat hocası oldu.

Hafız Osman, sülüs ve nesihte kendine özgü bir uslûp meydana getirmiş, aşılmaz güzellikte yazılar yazmıştır. Onun bir vav (eski yazıda V) harfi başlıbaşına bir tablo sayılıyor, çok para vererek elde etmek isteyenler oluyordu.



17. yüzyılda sıraltı tekniğinde işlenmiş İznik tabağı.

Onyedinci yüzyılda Osmanlı edebiyatı

Asıl Türkçe'ye bu asırda da dönülememiş ve Osmanlıca bir 'karma dil' olma niteliğini devam ettirmiştir.

Onyedinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu birçok bakımdan gerilemişken, şiirde ve nesirde büyük bir gelişme göstermiştir. Bu asırda yalnız İstanbul'da değil, imparatorluğun uzak merkezlerinde, meselâ Kırım, Bağdat, Kahire, Peşte, Erzurum, Urfa, Diyarbakır... vb.'de gelişerek yaygınlık kazanan Osmanlıca ile güzel şiirler veren büyük şairler yetişmiştir.

Fakat yazı dili biraz daha sadeleşmiş, güzelleşmiş ve kolaylaşmış olmasına rağmen asıl Türkçe'ye dönülememiş ve Osmanlıca bir **"karma dil"** olma niteliğini korumuştur.

Onyedinci yüzyılın en büyük şiir ve nesir ustalarını eserlerinden örnekler sunarak tanıtmaya çalışacağız. Tarihçi, tezkireci, seyyah ve diğer bilginlerin eserlerinden sunacağımız örnekler, hem o devrin nesri hakkında, hem de eserlerinin konusu hakkında fikir verecektir.

Bundan önceki yüzyılın edebiyat bölümünde olduğu gibi, bu asırda da konuyu şu sıralama ile sunacağız: Divan şiiri, divan nesri, hükümdar şairler, tekke şairleri, saz şairleri.

Onyedinci yüzyılda Divân şâirleri

● NEF'Î (1575-1635)

Türk divan şiirinin en büyük ustalarından biri olan Nef'î, Erzurum'un Hasankale bucağında doğdu. Asıl adı **Ömer**'dir. Babası Ahmed Bey, Kırım Hanı **Canıbeg Giray**'ın nedimi idi. Kırım Hanı'na sunduğu kaside ve şiirlerden onun da bir şair olduğu anlaşılıyor. Doğum tarihi kesin değildir.

İyi bir öğrenim görmüş olan **Nef'î,** Arapça ve Farsça biliyordu. Kırım Hanı'nın tavsiyesiyle Sadrazam **Kuyucu Murad Paşa** onu himayesine almış ve İstanbul'a göndermiştir. İstanbul'a gelince **I. Ahmed**'e sunduğu kasidelerle dikkati çeken Nef'î kısa zamanda meşhur olmuştur. **"Nef'î"** mahlasını ona dostu ve koruyucu olan tarihçi **Gelibolulu Âlî** takmıştır.

II. Osman, I. Mustafa ve IV. Murad devirlerinde İstanbul'da yaşayan Nef'î, en çok IV. Murad devrinde itibar görmüş, şöhret kazanmış, yine onun devrinde **Bayram Paşa** tarafından boğdurulmuştur.

Nef'î'nin boğulmasına çok sert ve keskin hicivleri sebep oldu. O hiciv edebiyatının bir kurbanı, bir mazlum kahramanıdır. Gerçi bazı hicivleri **'yergi'** niteliğini aşıp **'sövgü'** halini almıştır, yerdiği kişiler de devletin en üst kademedeki yöneticileridir ama, o çağa özgü ortam ve anlayışa rağmen, bu akıbeti hakketmemiştir.

Nef'î, padişahtan başka bütün devlet adamlarını çok ağır şekilde hicvederek onları kızdırmış, kendine düşman etmiştir. Nef'î'ye karşı duyulan ortak kini, sağlığında yazılmış şu Farsça beyit çok iyi gösterir: **"Adı Nef'î olan o hicivci şairin öldürülmesi, tıpkı engerek yılanının öldürülmesi gibi, her dört mezhepte vaciptir."**

Nef'î hicivlerini **"Siham-ı Kaza" (Alınyazısı Okları)** adlı eserinde toplamıştı. IV. Mu-

rad bir gün Beşiktaş'taki sarayında bu eseri okurken tahtın yakınına bir yıldırım düşmüş, padişah da bunu bir uğursuzluk saymıştı. Nef'î'yi huzuruna getirterek artık hiciv yapmamasını tenbih etmişti. Bu olay üzerine devrin şairleri şu beyti söylemişlerdir:

Gökten nazire indi siham-ı kazasına
Nef'î diliyle uğradı Hakk'ın belâsına.

Nef'î tövbe etmişti, ama alışkanlık yüzünden sözünü tutamamış, sadaret kaymakamı **Bayram Paşa** için ağır bir hiciv yazmaktan kendini alamamıştı. Bunu haber alan padişah Nef'î'yi çağırtmış, yeni bir hicvi olup olmadığını sormuş, o da sunturlu bir küfür gibi olan hicvini cebinden çıkarıp padişaha göstermişti. Sultan IV. Murad önce hicviyesini keyifle dinlemiş, ama aynı hicvi Bayram Paşa'ya gösterince, onun yalvarmalarına dayanamayarak Nef'î'yi ona teslim etmişti. Bayram Paşa da bir fetva alarak büyük şairi boğdurmuş ve cesedini denize attırmıştı.

Nef'î'nin iki üstün özelliği vardır: Birinci özelliği, şiirlerindeki **ihtişamlı ahenktir.** Onun mısralarında söz ve ses en güzel şekilde anlaşır ve kulakta hoş yankılar uyandırır. İkinci özelliği **mecazlarındaki zenginlik, genişlik ve yüceliktir.** Övgü ve yergilerinde en aşırı hayalleri en güzel bir ses ve uslûp içinde verebilmektedir.

Eserleri: Nef'î'nin biri Türkçe diğeri Farsça iki Divan'ı, hicviyelerini biraraya toplayan **"Siham-ı Kaza"** adlı bir eseri ve **"Tuhfet-ül uşşak"** adlı 97 beyitlik Farsça bir kasidesi vardır.

Türkçe Divan'ı 1 naat, 57 kaside, 119 gazel iie çeşitli kıtalardan ve 15 rubaiden meydana gelir.

NEF'Î'DEN ŞİİRLER

GAZEL

Bir dolu nûş et, şarab-ı nâb gelsün çeşmine
Mest olursan nâza başla hab gelsün çeşmine.

Gamzene pür-tâb iken takat getirmez âftâb
Bâde aklı var ise bitâb gelsün çeşmine.

Hüsnünü bilmek dilersen bir nefes mir'ata bak
Âftâbın pertevi, mehtâb gelsün çeşmine

Âşık isen ağlamakla bitmez iş, bir çare gör
Sen gerek yaş dök, gerek hûnâb gelsün çeşmine.



17. yüzyılda, sıraltı tekniğinde işlenmiş kâselerden biri. (Londra British Museum'da)

Rind isen Nef'î, humâr-ı bâdeden açma gözün
Âlemin hâli, hayal ü hâb gelsün çeşmine

Çok çok iç, gözünden sâf şarab aksın
Mest olursan naza başla uyku gelsin gözüne

Gamzene o güçlü, parlak güneş bir takat getirmez
Bade, aklı var ise gözüne yorgun olarak gelsin

Güzelliğini bilmek istersen aynaya bak
Güneşin parlaklığı mehtap gibi solgun gelsin gözüne

Âşık isen ağlamakla bitmez iş, bir çare bul
Sen gerek yaş dök, gerek kan gelsin gözüne

Rind isen Nef'î, içki sersemliğinden uyanma
Âlemin hali hayâl ve düş gibi gelsin gözüne.

GÂZEL

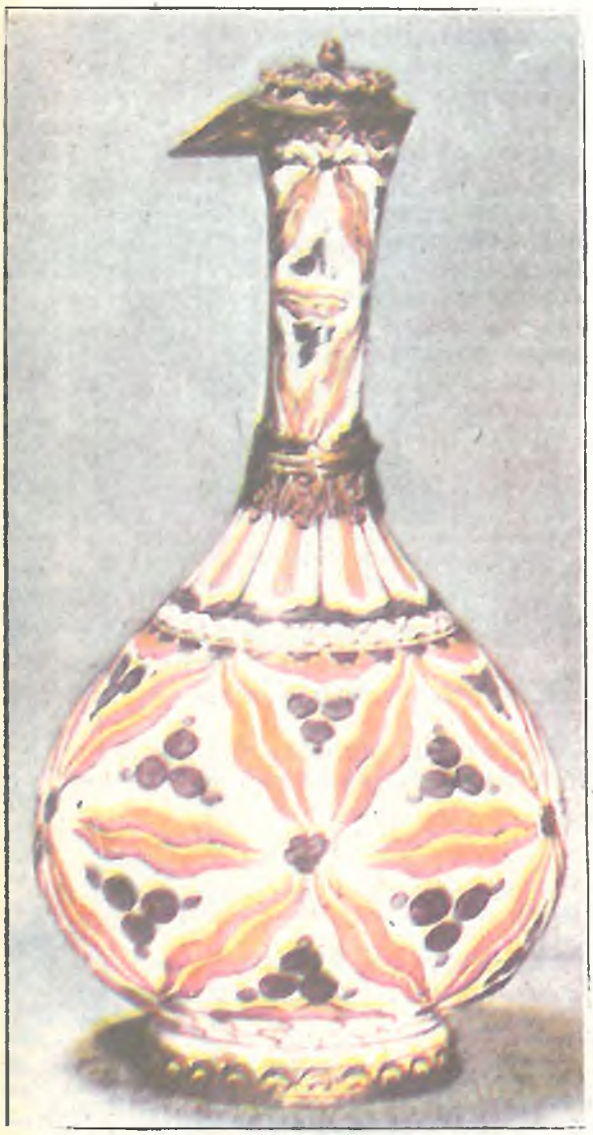
Tutî-i mucize-gûyem ne disem lâf değil
Çarh ile söyleşemem âyînesi sâf değil

Ehl-i dildir diyemem sînesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil.

Yine endişe bilür Kadr-i dür-i güftarım
Rüzigâr ise denî dehr ise sarraf değil

Girdi miftah-ı der-i genc-i ma'âni elime
Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil.

Levh-ı mahfuz-ı sühandır dil-i pâk-ı Nef'î
Tab'ı yârân gibi dükkânçe-i sahhaf değil.



17. yüzyılda sıraltı tekniğinde işlenmiş bir İznik vazosu.

Açıklama

Mucizeler söyleyen bir papağanım,
ne desem lâf değil
Felek ile anlaşamam, onun aynası temiz
değil

Gönlü temiz olmayana gönül ehlidir diyemem
Gönül ehli insanların birbirini bilmemesi
insafa sığmaz.

İnci gibi sözlerimi ancak düşünenler anlar.
Zaman alçak olduğu, dünya ise sarraf
olmadığı için sözlerimden bir şey anlamazlar

Zaman hazinesinin anahtarı benim elime
geçti
O hazinedeki incileri dünyaya saçsam boşa
gitmez

Nef'î'nin temiz gönlü gizli sözlerin yazıldığı
bir levhadır
Yoksa dostların gönlü gibi kitapçı dükkânı
değil.

KASİDE

**Esti nesîm-i nevbahar açıldı güller
subh-dem,
Açsın bizim de gönlümüz, sakıy medet;
sun câm-ı Cem.**

**Erdi yine ürdibehişt, oldu hava
anber-sirişt,
Âlem behişt ender behişt, her gûşe bir
bağ-ı irem.**

**Gül devri ayş eyyâmıdır, zevk u safâ
hengâmıdır,
Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i
ferhunda-dem.**

**Dönsün yine peymaneler, olsun tehî
humhâneler,
Rakseylesin mestâneler, mıtrıblar ettikçe
nagem.**

**Bu demde kim şân u seher meyhane
bağa reşk eder
Mest olsa dilber, sevse ger, ma'zûrdur
şeyhülharem.**

**Yâ neylesün bîçareler, âlûfteler,
avâreler
Sâgar suna mehpâreler, nûş etmemek
olur sitem.**

**Yâr ola, câm-ı Cem ola, böyle dem-i
hürrem ola,
Arif odur, bu dem ola... ayş u tarabla
muğtenem.**

**Zevki o rind eyler tamam kim, tuta mest ü
şâd-kâm
Bir elde câm-ı lâle-fam, bir elde zülf-i
hambeham.**

**Her nevresîde Şâh-ı gül, almış eline
cam-ı mül,
Lûtfet açıl sen dahi gül, ey serv-kadd ü
gonce-fem!**

Açıklama

Sabah vakti ilkbahar yeli esti
Sakıy medet, Cem'in kadehini sun, bizim de
gönlümüz açsın.

Erdi yine nisan ayı, hava amber kokularla doldu
Cennet içre cennet oldu, her köşe bir irem bağı.

Gül devri işret zamanıdır, zevk ve sefa vaktidir,
Bu mübarek nefesli mevsim aşıkların bayramıdır.

Dönsün yine kadehler, şarap küpleri boşalsın
Çalgıcılar nağme çaldıkça sarhoşlar rakseylesin.

Bu demde, bu seherde, meyhane bağı kıskanır
Dilber mest olsa, Kâbe'nin şeyhi onu sevse, mazurdur.

Sevgiden şaşkına dönen biçâreler, avareler neylesin
Ay yüzlüler içki sunuyor, içmemek ayıp olur, sitem olur.

Yâr olanda, Cem kadehi olanda, böyle neşeli günler olanda,
Ârif odur ki bu zamanlarda neşe ile ganimetlenir.

Zevki o sevgili tamam eder ki, sarhoş neşesiyle
Bir elinde lâle renkli kadeh, bir elinde büklüm büklüm saçını tutar.

Her körpe güldür, eline içki kadehini almış
Lûtfet, açıl sen de gül, hey servi boylu gonca ağızlı.

HİCİVLERİNDEN ÖRNEKLER

Nef'î, kendisine lâtife yollu **"kâfir"** diyen Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye şu dörtlükle cevap vermiştir:

Bize kâfir demiş müftî efendi,
Tutalım ben diyem ana müselman;
Varıldıkta yarın rûz-ı cezaya,
İkimiz de çıkarız anda yalan.

Kendisine köpek (kelp) diyen Tahir isimli bir zata da şu cevabı vermiştir:

Bana Tahir Efendi kelp demiş
İltifatı bu sözde zâhirdir,
Maliki mezhebim benim zira
İtikadımca kelp tahirdir.

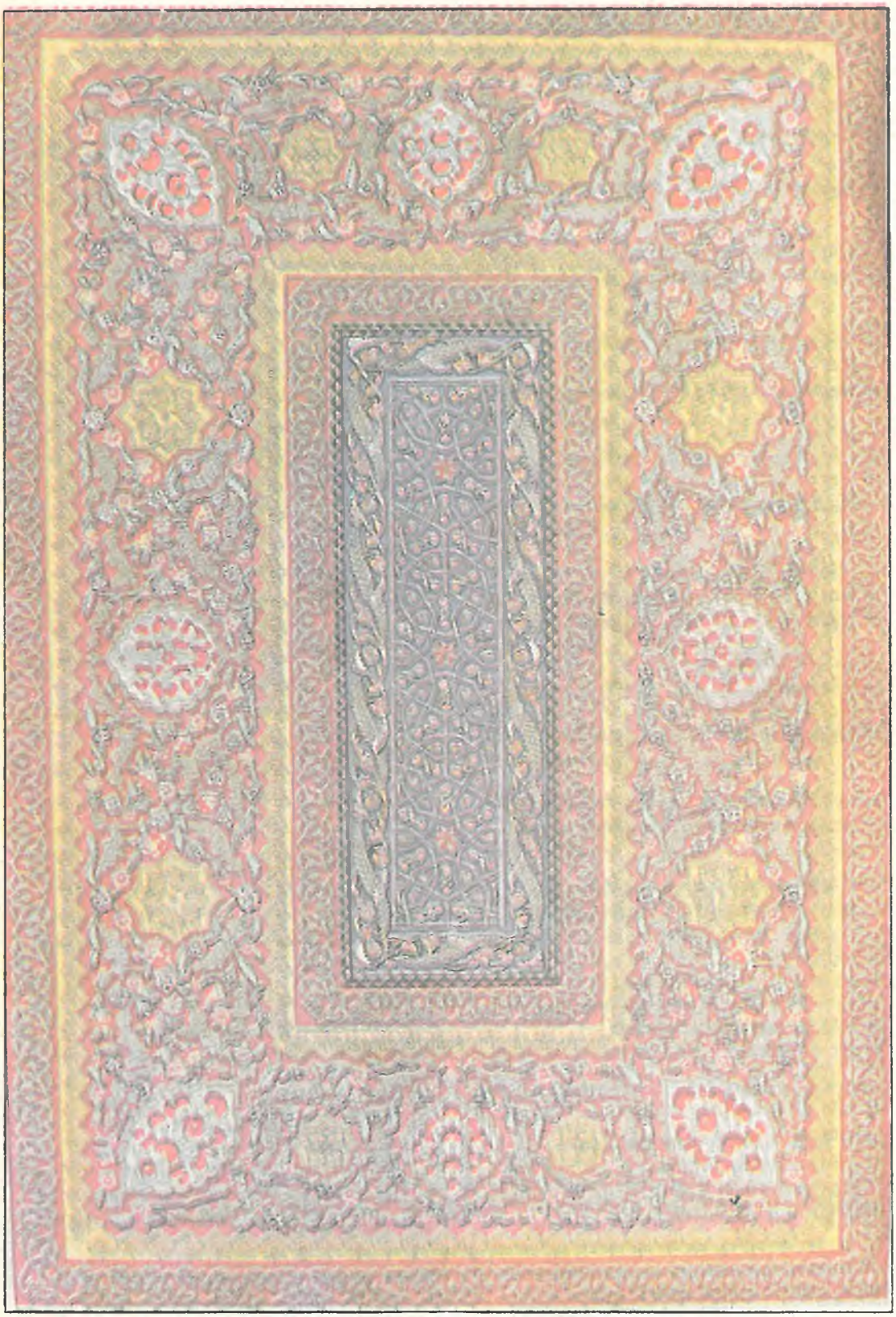
(Tahir Efendi bana köpek demiş,
İltifatı bu sözde açıktır.
Ben malikî mezhebindenim,
İtikadıma göre köpek temiz (tahir)dir.)

● ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA EFENDİ (1561-1643)

Onyedinci yüzyılın büyük gazel şairi olan **Şeyhülislâm Yahya Efendi** 1561 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Ankaralı **Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriyya Efendi**'dir. 27 yaşında iken ilmiyyeye intisap etmiş, çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Şam, Mısır, Bursa, Edirne, İstanbul kadısı, Rumeli kazaskeri olmuştur. Bundan sonra şeyhülislâmlığa getirilmiş, iki



17. yüzyılda Konya'da dokunmuş bir halı



1695'te yapılan Revan Köşkü'nün tavan süsleri

defa azledilmesine rağmen üçüncü defa aynı makama tayin edilmiş ve 83 yaşında ölünceye kadar aynı makamda kalmıştır.

Şeyhülislâm Yahya Efendi, devrinin edebiyatta, ilimde, siyasette hep en ön sırada yeralmıştır. Haksever, nükteci, günün şartlarına uymasını bilen, rahat mizaçlı bir sohbet adamı, ama aynı zamanda büyük bir âlim olduğunu tarihçi **Naima** önemle belirtir.

Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin en önemli eseri 'Divan'ıdır. Ayrıca 77 beyitten ibaret Mesnevi'si de vardır.

YAHYA EFENDİ'DEN ŞİİRLER

GAZEL

Hemîşe merdüm-i çeşmim izâr-ı yâre bakar,
Gözüm o pençereden sahn-ı lâlezâra bakar.

Zaman gelür yine zerrîn kadeh alur eline,
Çemende nergis-i şehlâ hemân bahara bakar.

Nesim-i lûtfunadır intizârı fülk-i dilin
Çok oldu sahil-i mihnette rûzigâra bakar.

Seni gelür işidip bağa yâsemen cânâ
Çıkup o şevk ile dîvâra rehgüzâra bakar.

Ne i'tibâr bu evzâ'a merd olan Yahyâ
Ne zillete nazar eyler ne i'tibâra bakar.

Açıklama

Gözbebeğim daima yarin yanağına bakar,
Gözüm o pencereden lâle bahçesine bakar.

Zaman gelir yine altın kadeh alır eline,
Belli ki bir cefakâr, taş kalbli yâre vurulmuştur.
Gönül sandalı senin lûtfunun meltemini bekliyor
Mihnet sahilinde çoktandır rüzgâra bakar
Ey can, yasemen senin bağa geleceğini işitince
O şevk ile duvara çıkıp yola bakar
Ey Yahya, merd olan bu hallere itibar eder mi?
Ne zillete, ne itibara bakar.

GAZEL

Sun sâgarı sâkî bana mestane desinler,
Uslanmadı gitti gör o divane desinler.

Peymanesini her kişi toldurmada bunda,
Şimden gerü bu mescide meyhane desinler.

Dil hânesini yık, koma taş üstüne taşın,
Sen yap anı eller ana virâne desinler,

Gönlünde senin gayr ü siva sûreti neyler
Lâyık mı bu kim Kâbe'ye büthane desinler

Yahya'nın olup sözleri hep sırr-ı muhabbet,
Yârân işidip söyleme yâbâna desinler.

Açıklama

Sakî, içki kadehini sun bana sarhoş desinler
Uslanmadı gitti, gör o divane desinler.

Bardağını her kişi doldurmada burada
Bundan sonra bu mescide meyhane desinler

Gönül evini yık, taş üstünde taş koma,
Sen yap onu, eller ona virane desinler.

Senin gönlünde ondan başkasının sureti ne arar?
Lâyık mı bu Kâbe'ye puthane desinler!

Yahya'nın sözleri hep muhabbet sırrına dairdir
Dostlar işitip 'yabana söyleme' desinler.

● NÂBÎ (1642-1712)

Onyedinci yüzyılın ve bütün divan edebiyatımızın en büyük toplumcu "ahlâkçı" şairi olan **Nâbî'**nin asıl adı **Yusuf'**tur. 1642'de Urfa'da doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Arapça ve Farsça'yı çok iyi biliyordu. Genç yaşta arzuhalcilik yapmaya başladı ve yazdığı dilekçelerle valinin dikkatini çekti ve onun tavsiyesiyle İstanbul'a gitti.

İstanbul'da I. İbrahim'den III. Ahmed'e kadar altı padişah devrinde yaşadı. Bu padişahların hepsinden saygı gördü. Sultan IV. Mehmed'in Lehistan seferine katıldı ve Kamaniçe'nin fethinde bulundu. 35 yaşında hacca gitti ve dönüşünde padişaha **"Tuhfet-ül Harameyn"** adlı Hicaz Seyahatnamesi'ni sundu. Daha sonra Haleb'e yerleşti ve 70 yaşında ölünceye kadar (25 yıl) burada yaşadı.

Nâbî, dindar, filozof, eğitici bir şairdir. Hüner göstermek için anlaşılmaz kelimeler ve uzun cümlelerle yazmanın doğru olmadığını söyler. **"Düşünceyi düşünce halinde ve türlü süsten uzak kalarak söylemek gerektiğini (1)"** vurgulayarak

Ey şi'r meyanında satan lâfz-ı garibi
Divan-ı gazel nüsha-i kamus değildir

der. Bununla beraber, **doğru fikrin en güzel şekilde ancak şeker gibi tatlı bir dille**



17. yüzyılda usta bir Türk ressamı tarafından yapıldığı anlaşılan bu minyatürün üzerinde sadece "Şibh-i Hoca Nasreddin = Nasreddin Hoca minyatürü) yazısı var. Ressamın adı maalesef bilinemiyor.

anlatılacağını, şeker gibi tatlı dilin de İstanbul lehçesi olduğunu, İstanbul Türkçesi'ndeki güzelliğin Arabistan'da ve Arapça'da bulunmadığını da söyler.

ESERLERİ

Nâbî, hem manzum, hem nesir eserler vermiştir. Biri Farsça olmak üzere iki Divan'ı vardır. Farsça Divan'ı küçüktür. Türkçe Divan'ında naatlar, kasideler, gazeller ve birçok önemli olay için düşürülmüş tarihler vardır.

En meşhur eseri olan **"Hayriyye"**si, manzum bir nasihatnamedir. **"Tercüme-i Hadîs-i Erbain"**, Cami'nin Farsça eserinin Türkçeye tercümesidir. **"Haydarabad"** adlı bir mesnevi (manzum roman)'dir. **"Surnâme"** adlı 587 beyitlik mesnevi IV. Murad'ın şehzadeleri için Edirne'de yapılan muhteşem sünnet düğünü vesilesiyle yazılmıştır.

Mensur eserleri de şunlardır: **"Fetihname-i Kamaniçe"**, adından da anlaşılacağı gibi Kamaniçe fethini anlatır. **Tuhfet-ül Harameyn** bir hac seyahatnâmesidir. **"Zeyl-i Siyer-i Veysî"**, Veysî'nin siyerine yaptığı bir ilâvedir. **"Münşeat"** ise onun özel ve resmî mektuplarının toplanmasından meydana gelmiştir ve yaşadığı devir hakkında önemli bilgiler verir.

(1) Nâbî ile ünlü Fransız yazarı Nicolas Boileau Desprèau (1636-1711), birbirinden habersiz aynı şeyi söylemişlerdir. Boileau'nun bu görüşü benimseyen mısraı şöyledir: "Rien n'est beau que la vraie, la vraie seule est aimable"güzel olan yalnız 'doğru'dur. Yalnız doğru olan sevimlidir."

NÂBÎ'DEN ŞİİRLER

GAZEL

Bağ-ı dehrin hem hazânın hem baharın görmüşüz.
Biz neşatın da gamın da rûzigârın görmüşüz.

Çok da mağrur olma kim meyhane-i ikbâlde,
Biz hezarân mest-i mağrurun humârın görmüşüz.

Bir hadeng-i cangüdâz-ı âhtır sermayesi,
Biz bu meydanın nice çabük-süvarın görmüşüz.

Kâse-i deryûzeye tebdil olur câm-ı murad
Biz bu bezmin, Nâbî'ye, çok badehârın görmüşüz.

Açıklama

Dünya bağının hem ilk hem de sonbaharını görmüşüz
Biz neşenin de gamın da rüzgârını görmüşüz.

Çok da mağrur olma ki ikbâl meyhanesinde
Biz binlerce gurur sarhoşunun sersemliğini (de) görmüşüz.

Bir can eriten âh okudur sermayesi
Biz bu meydanın nice usta at sürenlerini görmüşüz.

Murad alma kadehi dilenci kâsesine dönüşür,
Biz bu meclisin, Ey Nâbî, nice bade içenlerini görmüşüz.

GAZEL

Bu devlet için çarha temennâdan usandık
Bir vâsi için ağyara müdâradan usandık.

Hicran çekerek zevk-ı mülâkatı unuttuk
Mahmûr olarak lezzet-i sahbâdan usandık.

Düştük kati çoktan heves-i devlete amma
Bir yâr için ağyar ile gavgadan usandık.

Nâbî ile ol âfetin ahvalini naklet
Efsane-i Mecnun ile Leylâ'dan usandık.

Açıklama

Bir devlet için feleğe selâm vermekten (yalvarmaktan) usandık
Kavuşmak için ellere yalan iltifattan usandık.
Acı çekmekten (yâr ile) konuşma zevkini unuttuk.
Mahmur olarak şarabın lezzetinden usandık.
Çoktan mutluluk hevesine düştük amma
Bir yâr için yabancıyla kavgadan usandık.
Nâbî ile o âfetin (sevgilinin) hallerini anlat
Mecnun ve Leylâ Efsanesi'nden usandık.

KASİDE'den

Şem'in gıdası ma'ni-i pakize nutkdur
Çeşmin gıdası hüsn'dür, anla hikâyeti.

Elfaz-ı sükkerin-i Stanbuliyandan
Sem'in kenarlarda kalır dilde hasreti.

Mina-yı çeşmi, garka-i nur-ı sürur eder
Huban-ı şehriyanın o hüsn ü letafeti.

Hüsn-i eda vü hüsn-i vefa hüsn-i her ümür
Ol şehr-i bi-bedelde bulur hüsn-i gayreti.

Ol dil-küşa mealler, ol hurde nükteler
Mümkin midir bula Arabistan'da sureti.



17. yüzyılda Osmanlı saray kıyafetleri, (Türbedar Ağası ile Silahdar Ağa)

Açıklama

Kulağın gıdası güzel anlamlı sözdür
Gözün gıdası güzelliktir, anla hikâyeyi.
Kulak, kenarlarda (taşralarda) şeker gibi
İstanbul konuşmasını özler.
Ki o İstanbul konuşması, İstanbul güzellerinin
Türlü güzellikleri gözbebeklerini sevinç
nuruyle aydınlatır.
Eda güzelliği, vefa güzelliği ve her türlü
güzellik,
Ancak o eşsiz şehirde en yüksek derecede
bulunur.
O gönül açıcı mânâlar, o ince nüktelerin
benzerini
Arabistan'da bulmak mümkün mü!

● NEV'İZÂDE ATAÎ (1538-1635)

Onyedinci yüzyılın önemli divan şairlerinden olan **Ataî,** şair **Nev'î**'nin oğludur. 1538'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da müderrislik, Rumeli şehirlerinde kadılık yaptı. Mesnevi tarzında çok başarılı olmakla beraber, dili ağırdır. Bir Divan'ı ve beş manzum eserden meydana gelen bir 'Hamse'si vardır.

ATAÎ'DEN BİR GAZEL

Kaçup gamdan diyar-ı aşk sergerdanıyuz cânâ,
Anınçün her gice bir tekyenin mihmanıyuz cânâ.

Dem olmaz kim dil-i nâlânımız kalmaya âzürde,
Gam-ı aşkın egerçi eskiden yârânıyuz cânâ.

Gelenler bizden evvel bunda bulmuş âlemi, biz de,
Geda-yı kûy-ı aşkız âlemin sultanıyuz cânâ.

Kul eylersin zarûrî âdemi lûtf-ı hitabınla
Anınçün sen şehin hep bende-i fermanıyuz cânâ.

Ne ararsın kapımda diyü cevr itme Atâî'ye
Muhabbet derdinin cûyende-i dermanıyuz cânâ.

Açıklama

Gamdan kaçıp aşk diyarının serserisi olmuşuz ey can,
Onun için her gece bir tekkenin misafiriyiz ey can.

Gönlümüzün kırılmadığı bir an yok,
Gerçi eskiden beri aşk gamının dostuyuz ey can.

Bizden evvel gelenler âlemi, (mutluluğu) bunda bulmuş,
Biz de aşk köyünün dilencisi ama âlemin sultanıyız ey can.

Güzel bir hitabınla insanı kul eylersin
Onun için biz, sen sultanın fermanına uymuşuz ey can.

"Ne ararsın kapım da" diye Ataî'ye eziyet etme,
Biz muhabbet derdinin dermanını arıyoruz ey can.

ONYEDİNCİ YÜZYILIN ÖTEKİ DİVAN ŞAİRLERİ

Onyedinci yüzyılın en önemli divan şairleri Nef'î, Nâbî ve Şeyhülislâm Yahya Efendi'dir. Fakat onlardan hemen sonra gelen şairler de az değildir. Bunların isimlerini vermekle yetineceğiz:

Bahtî (1588-1617), Fâizî (1589-1622), Gânîzâde Nâdirî (1572-1626), Veysî (1561-1627), Hâletî (1570-1626), Neşatî (?-1674), Vecid (?-1660), Cevrî (?-1654), Nailî (?-1666)... vb.

Onyedinci yüzyılda hükümdar şâirler

Osmanlı padişahlarında hitabet ve şiir yazma kabiliyetinin atalarından gelen bir meziyet olduğunu önceki bölümlerde belirtmiştik. Onyedinci yüzyılda hüküm süren padişahlar da edib ve şairleri korumuş, kendileri de güzel şiirler yazmışlardır.

● BAHTÎ (Sultan I.Ahmed)

Ondördüncü Osmanlı padişahı (1603-1617) olan **Sultan I. Ahmed "Bahtî"** mahlası ile şiirler yazdı. Bazen doğrudan doğruya **"Ahmed"** adını kullandı. Şiirleri bir Divan'da toplanmıştır. Bu Divan'ında 5 münâcât, 1 naat, 1 tercii bend, 17 gazel, 36 kıta, 3 şarkı, 4 beyit, 2 tarih manzumesi, 9 küçük manzume vardır.

BAHTÎ'DEN ŞİİRLER

GAZEL

Gel kemal-i marifet öğren dilersen izz ü baht
Muteber olur ne denlü meyvedar olsa dıraht.

Kim ki tahsil itmedi dünyada ilm ü marifet
Şol hünersiz esbe benzer kim urulmaz zeyn ü raht.

Alim ol kim âlemün ahvali malûmun ola
Olmayınca kuvvet-i bâzû çekilmez kavs-i saht.

Padişah oldur kim tâcın ilm ile tahtın kemâl
Şeh değildür itmeyen ilm ü kemali tac u taht.

Tac u tahta lâyık a'mal ola kânn her zaman
Bahtiyâ çün k im nasîb oldu sana bu izz ü baht.



17. yüzyılda saray kıyafetlerinden (Harem hizmetkârı ve odalık)

Açıklama

Kıymet ve baht sahibi olmak istersen, gel, ilim ve irfan öğren
Ağacın meyvası ne kadar çoksa, değeri o kadar artar.

Dünyada kim ilim ve irfan tahsil etmediyse,
O hünersiz bir ata benzer ki ona eyer vurulmaz (binilmez).

Alim ona derler ki âlemin hallerini bile,
Kolda kuvvet olmayınca katı yay çekilemez (Çünkü dünyanın halini bilmek, kolu kuvvetli demektir.)

Padişah ancak tacı ilim, tahtı olgunluk olana derler.
İlmi tac, olgunluğu taht eylemeyen, padişah değildir.

Madem ki sana bahtın saltanat nasib etti,
Ey Bahtî, öyleyse her işini bu taht ve taca lâyık şekilde yap. (Her işini ilim ve irfanla yap).

ASKERE HİTAP

Ey uranlar kılıcı heybet ile küffare
Can ü dilden sizi ısmarlamışım Settar'e.

Eyledim size dua ile selâmın irsâl
Siz selâmetde olun düşman ola bîçâre.

Ahmedâ hayr dua eyle guzate her dem
Diler isen ki mu'in ola Huda anlare.

Açıklama

Ey küffara heybet ile kılıç vuranlar.
Sizi, can ve gönülden Allah'a ısmarladım.

Size dua ile selâmet diledim.
Siz selâmette olun, düşman olsun biçare.

Ey Ahmed, Allah'ın gazilere yardımcı olmasını dilersen,
Her zaman onlara hayır dua eyle.

● FARİSÎ (Sultan II. Osman)

Onaltıncı Osmanlı padişahı olan **Sultan II. Osman** (1618-1622), **"Farîs"** ve **"Farisî"** mahlaslarıyla şiirler yazdı. Divan'ı yoktur.

FARİSÎ'DEN BİR GAZEL

Gördüğüm gibi seni oldu gönül avare
Nice arz eyleyeyim aşkumı sen hünkâre.

Yoluma doğrı giderken nideyin ol fettân
Sineme urdu anun kirpiği mühlik yâre.

Yüzi gül gonce dehen kameti bir taze nihâl
Nice kul olmayayın ol şehe ben biçâre.

Görmedüm ancılayın dilber-i nazükteni ben
Cânum bezi ideyin ol kaşı râ dildâre.

Farasî değme güzel sevmez iken neyleyeyim
Aşıkı itdi beni devr-i kühen ol yâre.

Açıklama

Seni görür görmez gönlüm avare oldu
Sen hünkârıma aşkımı nasıl arzedeyim?

Ben doğru yoluma giderken nideyim ki o fettân,
Kirpiği ile sineme tehlikeli bir yara açtı,

Bu, gül yüzlü, gonca ağızlı, taze fidan boyluya,
Bu sultana, ben biçare nasıl kul olmayayım?

Onun gibi nazik tenli bir dilberi görmedim
O kaşları (R) harfine benzeyen ve gönüle hükmeden sevgiliye canımı feda edeyim (etsem yeridir).

Farasî, yanağından bir öpücük alabilecek mi ey sevgili,
Rab'dan dilerim ki bu heves bir efsane olmasın.

● VEFAÎ (Sultan IV. Mehmed)

Ondokuzuncu Osmanlı padişahı olan **Sultan IV. Mehmed** (1648-1687), şiirlerinde **"Vefaî"** mahlasını kullanmıştır. Boş zamanlarını avda geçirdiği için şiirleri azdır.

KIT'A

Beyazlar giydüginee bir dürr-i yektâya benzersin
Siyahlar giydüginee sen heman Leylâ'ya benzersin
Yeşiller giydüginee tûtî-i gûyâya benzersin
Benüm hoş-bû Afîfem sen gül-i rânâya benzersin.

Açıklama

Beyazlar giydiğin zaman parlak, eşsiz bir inciye benzersin,
Siyahlar giydiğin zaman Leylâ'ya benzersin
Yeşiller giydiğin zaman konuşan papağana benzersin
Benim güzel kokulu Afife'm, sen kokulu bir güle benzersin.

● AHMED (Sultan II. Ahmed)

Yirmibirinci Osmanlı padişahı olan **Sultan II. Ahmed** (1691-1695), şiirlerinde **Ahmed** adını kullanmış, takma ada gerek görmemiştir. Şiirden çok musikî ve avla meşgul olurdu. Zamanımıza ulaşan şiirleri azdır.

GAZEL

Kaşların ya'sına didim olayın kurban ana,
Hışm ile dilber didi lâyık mı ol kurban ana.

Sîne sahrasında ektim çün muhabbet tohmını,
Dembedem yağdursa ta'n mı gözlerim bârân ana.

Hey kıyamet gönlüme sorma hisâbın zülfünün
Elli bin yıldan uzundur bu şeb-i hicran ana.

Zülf-i nakkaşı suya bir nakş ider kl reşk ider
Mânî-i Çin yazduğu nakş-ı nigâristan ana.

Canlar oda atmasun yazuktur ol seyyâda deyin
Yüzin açun kim ola can ü gönül hayran ana.

Ahmed içün cevrini çekmez dir imiş müddeî,
Ol seni candan sever yaraşmaz ol bühtan ana.

Açıklama

Dedim: Kaşlarının yayına kurban olayım
O dilber hışm ile dedi ki: Lâyık mı o kurban ona.

Sîne sahrasına muhabbet tohumu ektim
Gözlerim (onu sulamak için) durmadan yağmur yağdırsa buna şaşmayın.

Ey kıyamet (günü) onun saçlarının hesabını gönlüme sorma
Bu ayrılık gecesi elli bin yıldan uzun gelir.

Saçları suya öyle nakışlar işler ki,
Çinli ressam Mânî bile onu kıskançlıkla seyreder.

O zalim avcıya deyin ki, yazıktır,
canları ateşe atmasın,
Onun yüzünü açın ki can ve gönül ona hayran olsun.

Ahmed için rakib "sevgilinin cevrini çekemez" diyormuş.
Bu iftira yersizdir. O seni candan seviyor.

Onyedinci yüzyıl Osmanlı edebiyatında nesir

Onyedinci yüzyılda düzyazı ile eser veren tarihçilerimiz, bilim adamlarımız, ediblerimiz çoktur. Fakat bu yüzyılın divan nesri (düzyazısı), iyice yabancılaşmış yapmacık bir dildir ve bugün artık okunmaz hale gelmiştir. Buna karşılık, yine bu asırda **"Tarih nesri"** diyebileceğimiz ünlü tarihçiler ile gezginlerin, coğrafyacıların ve diğer bilim dallarında eser vermiş ünlülerin yazıları hem kolay anlaşılırlar hem de uslûp güzelliğine sahiptirler. Bunlar yalnız Türk dünyası için değil, bütün ilim dünyası için önemli, değerli eserler vermişlerdir. Bunların en önemlilerini kısa biyografileri ve eserlerinden örneklerle tanıtmaya çalışacağız.

● KÂTİP ÇELEBİ (1609-1658)

Yalnız Türk dünyasının değil, Batı ülkelerinde de **metodik ilmin öncülerinden sayılan,** eserleri hemen hemen bütün Batı dillerine çevrilen **Kâtip Çelebi,** Türk ilim dünyasının müsbet ve hür düşünceyi temsil eden en kuvvetli simâsıdır.

Kâtip Çelebi'nin asıl adı **Mustafa,** babasının adı **Abdullah**'tır. 1609 yılında İstanbul'da doğmuş, 1658 yılında yine bu şehirde ölmüştür. Henüz 14 yaşında iken Anadolu Muhasebesi kalemine çırak olarak giren Çelebi, 1624 yılında babasının yanında ve ordu ile **Abaza Paşa** isyanını bastırmak için Tercan'a gitmiş, 1626 yılında yine babası ile Bağdat seferine katılmıştır. İstanbul'a dönüşünde Kadızâde'nin derslerine devam etmiş ve böylece ilimden zevk almaya, kendini ilme vermeye başlamıştır.

Çelebimiz bundan sonra da Hemedan, Halep, Diyarbakır, Hicaz gibi merkezleri ziyaret etmiş veya buralara vazifeli olarak gitmiştir. Fakat zamanının büyük kısmını İstanbul'da geçirmiş ve büyük hocalardan ders almıştır.

İyi huylu, az konuşan, içkiye düşkünlüğü olmayan, küçükle küçük, büyükle büyük, hâkim meşrepli bir kişiydi.

Kâtip Çelebi, coğrafya, biyografi, ahlâk, tasavvuf, terbiye, şeriat, tefekkür, sosyoloji, tıp, etnoloji, astronomi, denizcilik... vb. konularda eserler verdi. Eserlerinin sayısı 20'yi geçer ve bunların büyük bir kısmı Batı dillerine tercüme edilmiştir. Arapça, Farsça, Lâtince ve Fransızca da biliyordu.

Eserleri:

Kâtip Çelebi 21 eser vermiştir. Bunların bazıları tercümedir, fakat asıllarındaki yanlışlar düzeltilerek, eksikleri tamamlanarak yapılmış tercümelerdir. **"Fezleke"** adlı eserini hem Türkçe, hem Arapça yazmıştır. Diğer eserleri Türkçe'dir. Başlıca eserlerinin adları ve konuları şöyledir:

•**Cihannüma** (Cihanı Gösteren Kitap): Bu eserinde dünyanın yuvarlak olduğunu gösteren delilleri sayar. Erzurum ve Irak sınırlarından Japon adalarına kadar olan bölgeleri, coğrafyası, insanları, hayvanları, bitkileri ve çeşitli özellikleriyle anlatır. Eseri yazmak için faydalandığı Doğu ve Batı kaynaklarını da belirtir.

• **Fezleke:** Hem Türkçe, hem Arapça olarak yazdığı bir tarih kitabıdır. Arapçası'nın adı (Fezleke ahval-il-ahyâr fi ilm-il Tarih ve'l-ahbâr=Haberler Tarihinde Erdemli Kişilerin Halleri Üstüne Fezleke)'dir. Umumi tarih niteliğinde bir kitaptır. Türkçe Fezleke'si (Fezleketu't Tevarih=Tarihlerin Fezlekesi) adını taşır. Bunda, Arapça kitabına koyduğu Osmanlı tarihinin 1591'den 1655'e kadarki devamı da vardır.

• **Tuhfet'ül-Kibar fî Esfar'il-Bihar** (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan): 1645 yılında başlayan Girit seferleriyle 1655 sonlarına kadar geçen olaylar anlatılır.

•**Takvimü't-Tevarih** (Tarihlerin Takvimi): Hz. Adem'den 1648 yılına kadar geçen zamanda tarihlerin zikrettiği olaylar ve diğer tarih kitaplarıyla kendi fezlekesinin kronolojik cedvelidir.

• **Kanunnâme:** 1654-1655 yıllarında toplanmış bir kanun dergisidir.

• **Tarih-i Frengî Tercümesi:** Johan Carion'un **"Chronik"** adlı eserinin tercümesidir.

• **Tarih-i Kostantiniyye ve Kayasira** (Kostantiniye'nin ve Kayserler'in Tarihi): 1579'a kadar geçen olaylar anlatılır.

•**İrşad-ül Hayârâ ilâ Tarihi'l-Yunan ve'n-Nasârâ** (Yunan ve Hristiyan Tarihi Hakkında Doğrulukları Gösterme): İslâm tarihlerinde Avrupa ülkeleri hakkındaki eksiklik ve yanlışlıkları telâfi için yazılmış küçük bir kitaptır.

• **Levamı'un-Nur fi Zulme Atlas Minor** (Atlas Minor Karanlıklarında Işık Parıltıları): Bu eser, G. Mercator ve Lud. Hondius'un "Atlas Minor" adlı eserlerinin tercümesidir.

• **Keşfü'z-Zunun an Esami'l-Kütüp ve'l-Fünun** (Kitap Adları ile Bilimlerin Neye Ait Olduğu Hakkında Şüpheleri Giderecek Eser): Büyük bir bibliyografya kitabı olan bu eser 20 yılda hazırlanmıştır. 14.500 kitap ve 10.000 kadar yazar tanıtılır.



Sultan II. Süleyman'a ait güvez rengi atlas üzerine gümüş telli seraserle büyük lâle ve aylar aplike edilmiş dış kaftan.

• **Tuhfetü'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsal ve'l-Eş'ar** (Hikmetler, Atasözleri ve Şiirler Üzerine İyi ve Dindar Kişilere Armağan): Tanınmış şairlerin, yazarların eserleri, fıkra ve lâtifeleri, hikâyeleri, atasözleri, konuşma örnekleri, alfabe sırasiyle anlatılır.

• **Dürer-i Muntasıra ve Gurer-i Münteşire** (Dağılmış İnciler ve Saçılmış Yıldızlar): Çeşitli konulara ait gerekli bilgileri verir.

• **Düsturü'l-Amel fi Islahi'l-Halel** (Bozuklukların Düzeltilmesi İçin Nelerin Yapılması Gerektiğini Bildiren Düstur): Bu eserinde, devlet bütçesinin az olması, giderlerinin çoğalması sebepleri ve bütçenin kapatılması çareleri araştırılır. Toplumda nizamın nasıl sağlanması gerektiği de gösterilir.

• **Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk** (En Doğru Olanı Seçmek İçin Hak Terazisi): Bu eserinde, akıla dayanan ilimlerin, yani müsbet ilimlerin gerekliliğini örnekler vererek anlatır. Matematik, coğrafya, astronomi bilgilerini, bunların öğrenilmesi gerektiğini savunur. Ayrıca uyuşturucu maddelerin yasaklanmasını ister. Örf ve âdetlerin kuvvetini, bunların doğru ve yerleşmiş olanlarına uyulma-

sı gerektiğini, toplum kuvvetinin her kuvvetten üstün olduğunu bildirir.

CİHANNÜMA'dan

"Konya'nın Evsafı: Bu şehrin intihâ-i garbisinde iki çatal dağların zeyl-i şarkîsine karîb düz yere akar sulu, bağlu ve bağçelü sûr-ı memûrı vardır. Canib-i cenubunda ol dağlar eteğinde Merâm nam bağçeleri ve mesiresi olup dağdan şehire ve Meram'a nehirleri carî olur. Mezari ve besâtin-i şehri sakıy itdikten sonra şehrin sahrâ canibine bu suların ayağı inüb bir göl olur..."

● EVLİYA ÇELEBİ (1611-1682)

En büyük ve en yararlı seyahatnâmeyi yazan **Evliya Çelebi** 20 Mart 1611'de, İstanbul'da, Unkapanı'nda doğdu. Babası **Derviş Mehmed Zıllî Efendi,** sarayın kuyumcubaşısı idi. Evliya Çelebi'nin soyu, kendi ifadesine göre Türkistan'a ve **Ahmed Yesevî**'ye dayanmaktadır. Soy kütüğünü bildirirken atalarını şöyle sıralıyor: **Dedesi Kara Ahmed, dedesinin babası Demircioğlu, Şehit Kara Mustafa Paşa, dedesinin dedesi Turhan Bala, Turhan Bala'nın babası Yavuz Özbek, onun babası Ece Yakup, onun babası Allahverdi Akay...** ve saymaya devam ederek **Hoca Ahmed Yesevî'ye ulaşıyor.**

İyi bir öğrenim gördü. Hat ve tezhip öğrendi, Kur'ân'ı hıfzetti. Sesi güzeldi ve musikî ile meşgul oldu. Bu ve diğer nitelikleriyle **IV. Murad**'ın takdirini kazandı, iltifat gördü.

Fakat **Evliya Çelebi,** bir memuriyete, saray da olsa bir mekâna bağlı kalacak bir insan değildi. O, seyahat âşığı idi. Bu tutkusunu gerçekleştirmesine sebep olan ve onun bütün hayatını değiştiren olay şudur: Bir gece (1630 Muharremi'nin Aşure Gecesi), rüyasında **Hz. Peygamber**'i görmüş ve çok heyecanlandığı için **"Şefaat ya Resulallah!"** diyeceği yerde **"Seyahat ya Resulallah!"** demiştir. Bundan sonra seyyahımız tam 50 yıl hiç durmadan gezmiş, bütün gördüklerini, inceleyip öğrendiklerini yazmış, yazmış, yazmıştır. Yazısı biraz mübalâğalıdır ama bu onun, eserini zevkle okutmak isteyen sanatkâr ruhundan gelmektedir. Çünkü genelde anlattıkları doğrudur. Hoşsohbet, nüktedan, güzel sesli, ufak-tefek bir insan olmakla beraber çevik, iyi cirit atan, resim de yapan bir İstanbul efendisiydi.

Evliya Çelebi yaşadığı devrin Türkçe'sini ve Osmanlı illerinin durumlarını, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasî hayatı en iyi gösteren yazardır. Onun Seyahatnâme'sinden o devrin bütün imparatorluk coğrafyasını, ayrıca bazı yabancı ülkeleri öğreniyor, tanıyoruz.

Çelebi, bütün Anadolu'yu, Tiflis, Bakû, Gürcistan, Kırım, Dağıstan, Çerkezistan, Kıpçak diyarı, Ege kıyıları ve adaları, Mora, Girit, Mısır, Mekke, Medine, İran, Irak, Suriye, Hanya, Şumnu, Niğbolu, Silistre, Babadağ, Filibe, Sofya, Edirne, Çanakkale, Özi, Gelibolu, Boğdan, Belgrad, Tameşvar, Venedik, Bosna, Karaorman, Lehistan, Arnavutluk, Üsküp, Selânik, Macaristan, Almanya, Avusturya, İspanya, Danimarka, Brandenburg, Hollanda, Adriya kıyıları... vb. gezmiş, görmüş yazmıştır.

Seyahatnâme'sinin tamamı 10 cilttir ve İstanbul Kütüphanesi'nde beş ayrı yazma nüshası vardır.

EVLİYA ÇELEBİ'DEN

Erzurum: Erzurum gerçi şiddet-i şitâ kânıdır. Ama müşebbek bostanları vefret üzre olub kavunu, karpuzu, lâhana ve badincanı, çirişi çok olur. "Vâsiatü'l-aktar, rahîsatü'l-esar" dedikleri yer tam burasıdır. Arzı mahsuldardır. Vilâyet-i vâsî-i ma'mur, hınta ve sâir gılâlı meşhur, nafakası hûb u mergûb, mezraları vâfir, berekâtı mütekâsir, numetleri firâvan nice bin uyûn ve enharı carî ve revân bir şehr-i Rûm-i âbâdandır..."

"...Bir dervişe "Kandan gelürsün?" dimişler. "Berf rahmetinden gelirem" dimiş. "O ne diyardır?" dimişler. "Soğuktan ere zalûm olan Erzurum'dur" dimiş. "Anda yaz olduğına rast geldin mi" dimişler. "Vallahi, onbir ay yigirmi tokuz gün sâkin oldum. Halk hep 'yaz gelecek' didiler, ben göremidim' dimiş..."

● PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ (1574-1649)

Onyedinci yüzyılın en büyük tarihçilerinden biri olan **Peçevî İbrahim Efendi,** Macaristan'ın Peç şehrinde doğmuştur. Babası ve dedeleri Bosna alaybeyleri idiler. Babasını 14 yaşında iken kaybedince Budin Beylerbeyi olan Ferhat Ağa'nın yanına gitmiş, onun ölümünden sonra Bosna'ya geçmiştir. Avusturya ile savaş başlayınca orduya katılmış, akrabası olan Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yanında 15 yıl kadar kalmıştır.

Peçevî, Estergon kuşatmasında kalede bir ay mahsur kalmış, **Kırım Hanı Gazi Giray** ve **Tiryaki Hasan Paşa** gibi büyüklerin yanında bulunmuş, görgü, bilgi ve tecrübelerini arttırmıştır. Bundan sonra Anadolu'da ve Rumeli'de defterdarlık görevlerinde bulunmuş, 1641'de memuriyetten çekilerek tarih kitabını yazmaya başlamıştır.

Peçevî'nin tek ama çok değerli eseri **"Peçevî Tarihi"** adıyla anılır. Bu eserinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından 1640 yılına kadar geçen önemli olayları anlatır. İyi bir araştırmacıdır. Olayları tarafsız ve tam olarak anlatmaya gayret eder.

Peçevî'nin dili yapmacıksız ve sadedir. Tarihi olayları anlatırken sebeplerine inmekte, yanlışları göstermektedir. İnanmış bir Müslüman olarak din büyüklerinin kerametlerine de önemli bir yer verir.

ESTERGON KALESİ'NİN FETHİNDEN

"...Ve bi'l-cümle Estergon muhasara olındı. Tepedelen'de bir azim tabya yapmışlar ve üç tabya dahi Tuna'ya varınca ihdas itmişler ve bunları âzim hendekler kesmekle birbirine ulaşdırmışlar.

"...Ol seher dahı bir pus yani duman vech-i arzı bürüdü. Heman guzat-ı İslâm ol mahalde Tepedelen'e doğru yürüdü. Farazâ Tepedelen'e çıkdılar, belki içerüsine duhul itdiler. Henüz kâfir gaflet uykusundan gözin açmadan ve duhul iden asker-i İslâm idügin seçmeden heman gâziler şemşîr-bâzlığa başladılar. Ve anda bulunan cümle küffarı kılıçtan geçürdiler..."

● KOÇİ BEY (17. yy.)

Asıl adı **Mustafa** olan **Koçi Bey**'in doğum ve ölüm tarihlerini bilmiyoruz. Enderun'da yetişmiş, sarayda uzun süre vazife görmüştür.

Koçi Bey Sultan **IV.Murad**'a ve **Sultan İbrahim**'e birer kitapçık halinde "arz"larını bildirmiştir. **IV. Murad**'a verdiği 'arz'lardan oluşan risalesinde (kitapçığında) Osmanlı Devleti'nin gerileme ve zayıflama sebeplerini anlatmaktadır. Bunu yaparken geçmişteki başarıları ve yaşadığı devrin zaafını iyice incelemiş, sebep ve çareleri cesaretle göstermiştir. Bu yüzden o, bir âlim ve tarihçi olmaktan çok, devletteki sakatlığı güzel ve makul bir şekilde rapor eden bir aydındır. Önemi de buradadır.

KOÇÎ BEY RİSALESİ'nden

"...Hattâ 1003 senesinde vaki Yanık Kal'ası muhasarasında Kırım Hanı olan Gazi Giray Han ki âl-i Cengiz silsilesinden akl u idrak ve iz'an ve ilm ü irfan ile meşhur-ı cihan tevarihşinas sâhib-i iz'an nâmdar bir hân idi, ol tarihde ferman-ı âlî-şan ile sefere gelüp ordu-yı hümâyuna karîb geldükde vezir-i âzam Sinan Paşa umumen begler begleri askerleri ile istikbâle gönderüp asker dahı mükemmel alayları ile karşu varduklarında sahrâ ve vâdiler askerden mal-â-mal olup müşarün ileyh Gazi Giray Han askeri kul kul gözden geçirüp Rum ili askerini müşahede eyledükde..."

YÜZYILIN DİĞER NESİR USTALARI

Onyedinci yüzyıl Türkçesi'ne örnek gösterebileceğimiz daha başka eserler ve bunları yazanlar az değildir. Fakat en önemli eserleri vermiş olanlar önceki bölümde saydıklarımızdır. Aynı yüzyıl Türk nesrine imza atanlar arasında şunlar da vardır:

Veysî, İsmail Rusuhî, Riyazî, Nergisî, Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi, Ankaravî, İsmail Efendi, Sarı Abdullah Efendi, Ömer Fuadî... vb.



17. yüzyılda, sıraltı tekniğinde işlenmiş İznik kâsesi. (Londra British Museum'da)

Onyedinci yüzyılda halk edebiyatı

Onyedinci yüzyılda Türk Halk Edebiyatı altın devrini yaşamıştır. Tekke ve saz şairleri arasında, şiirleri bugün de zevkle okunan büyük aşıklar yetişmiştir. Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî, Kayıkçı Kul Mustafa, Kuloğlu... gibi halk edebiyatımızın en büyük ustaları onyedinci yüzyılda yaşamışlardır. Bu asırda halk edebiyatı yüksek zümre arasında da yayılmış, saraya girmiştir. Bu, temiz Türkçe'nin, Türk vezin şekillerinin yerli-millî söyleyişlerin aydınlar arasında tutulmasına yolaçmıştır.

xxx

Gölge oyunu **'Karagöz'**ün, **Kukla** oyunlarının ve **Orta Oyunları'**nın hikâyeleri bu asırda hem çoğalmış, hem gelişmiş, hem de yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca, anonim bir çok türkü, şiir, hikâye yazılmıştır.

● KARACAOĞLAN (16. ve 17. yy)

Halk edebiyatımızın en büyük temsilcisi sayılan **Karacaoğlan'**nın yaşadığı dönemi maalesef tam olarak bilemiyoruz. Edebiyat tarihçilerimizin bir kısmı onu 16. yüzyılın, diğer bir kısmı ise 17. yüzyılın şairi olarak gösteriliyorlar. Biz onu, bütün verileri gözönünde tutarak, 16. yüzyılın ikinci ve 17. yüzyılın birinci yarısında yaşamış kabul ediyoruz. 96 yaşında öldüğünü gösteren ipuçları da vardır. Artık iyice anlaşılmış olan husus onun, Güney Anadolu'lu bir **Türkmen** olduğu ve Toroslar bölgesinde yaşadığıdır. Fakat, Anadolu insanları, bütün ululara olduğu gibi ona da sahip çıkmış, ona gönüllerinde makam vermişlerdir.

Karacaoğlan en çok okunan, şiirleri en çok bestelenen ama bestekârları bilinmeyen şairlerimizden biridir. **O, kadın güzelliğine, tabiat güzelliğine, bütün güzelliklere aşıktır. Bunları anlatışı da onlar kadar güzeldir.**

KARACAOĞLAN'DAN ŞİİRLER

KOŞMA

Akça kızlar göç eyledi yurdundan
Koç yiğitler deli oldu derdinden
Gün öğle sonunda belin ardından
Saydım altı güzel indi pınara.

Üçü uzun boylu gözlerin süzer
Üçü orta boylu zülfünü düzer
Dedim akça ceran çölde ne gezer
Al kınalı keklik indi pınara.

Karacaoğlan yine coştu söyledi
İndi aşkın deryasını boyladı
Kızlar gitti diye pınar ağladı
Acındı, yüreğim yandı pınara.

KOŞMA

Alâ gözlerini sevdiğim dilber
Göster cemalini görmeğe geldim
Şeftalini derde derman dediler
Gerçek mi sevdiğim sormağa geldim.

Gündüz hayallerim, gece düşlerim
Uyandıkça ağlamağa başlarım
Sevdiğim üstünde uçan kuşların
Tutup kanatların yolmağa geldim.

Senin aşıkların gülmez dediler.
Ağlayıp yaşını silmez dediler
Seni bir kez saran ölmez dediler.
Gerçek mi efendim, sarmaya geldim.

Senin işin yiyip içmek dediler.
Yâran ile konup göçmek dediler.
Göğsün cennet, koynun uçmak dediler
Hak nasip ederse görmeye geldim.

Mali oldum senin ince beline
Canım kurban olsun tatlı diline
Aşık olup senin hüsnün bağına
Kırmızı güllerin dermeğe geldim.

Karac'oğlan der ki, işin doğrusu
Gökte melek, yerde hüma yavrusu
Söyleyim ben sana sözün doğrusu
Soyunup koynuna girmeğe geldim.

KOŞMA

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Tas tas içtim ağuları, sağ iken
Kahpe felek vermez benim muradım
Viran oldum, mor sümbüllü bağ iken.

Aradılar, bir tenhada buldular

Yaslandılar, şıvgaların kırdılar
Yaz bahar ayında bir od verdiler
Yandım gittim, ala karlı dağ iken.

Farımaz da deli gönül farımaz
Akar gözlerimin yaşı kurumaz
Şimden geri benim hükmüm yürümez
Azil oldum, güzellere beğ iken.

Karac'oğlan der ki, bakın geline
Ömrümün yarısı gitti talana
Sual eylen bizden evvel gelene
Kim var imiş, biz burada yoğ iken.

TÜRKÜ

İncecikten bir kar yağar
Tozar Elif Elif diye
Deli gönül abdal olmuş
Gezer Elif Elif diye.

Elif'in uğru nakışlı
Yavru balaban bakışlı
Yayla çiçeği kokuşlu
Kokar Elif Elif diye.

Elif kaşlarını çatar
Gamzesi sineme batar
Ak elleri kalem tutar
Yazar Elif Elif diye

Evlerinin önü çardak
Elif'in elinde bardak
Sanki yeşil başlı ördek
Yüzer Elif Elif diye.

Karac'oğlan eğmelerin
Gönül sevmez değmelerin
İliklemiş düğmelerin
Çözer Elif Elif diye.

DESTAN

Hazır ol vaktine Nemçe Kralı!
Yer götürmez asker ile geliyor
Patriklerin inmiş tahttan diyorlar
Bir halife kalmış o da geliyor!

Yetmiş bin var siyah postal giyecek
Seksen bin var Allah Allah diyecek
Doksan bin var tatlı cana kıyacak
Yüz bini de Tatar Han'dan geliyor!

Gelen Ahmed Paşa'n kendidir kendi
Altmış bin dalkılıç kusûrı cündî
Kaçma kâfir kaçma, ölümün şimdi
Hacı Bektaş Veli kalkmış geliyor!

Şevketlû efendim, sultanım, vezir,



17. yüzyıla ait kemha kumaş parçası

Altmış bin kılıçlı yanında hazır
Deryalar üstünde boz atlı Hızır
Benli Boz'a binmiş o da geliyor!

Karac'oğlan der ki burda durulmaz
Güleç yüze, tatlı söze doyulmaz
Gökteki yıldızdan çoktur, sayılmaz
Yedi iklim dört köşeden geliyor!

● GEVHERÎ

Onyedinci yüzyılın şöhretli şairlerinden biri olan **Gevherî**'nin de doğum ve ölüm tarihlerini bilemiyoruz. Çünkü, diğer halk şairlerimizin olduğu gibi onun şiirine de şuara tezkirelerinde değil, **'cönk'**lerde rastlıyoruz. Bilindiği gibi tezkireler yalnız divan şairlerini ve divan yazarlarını alan, onların şiirleriyle birlikte kimliklerini de açıklayan ansiklopedilerdir. **'Cönk'**ler ise, saz şairlerinin yanlarında taşıdıkları, diğer halk şairlerine ve kendilerine ait şiirlerin toplandığı bir defterdir. Cönklerde sadece şiirler bulunur ama şairler hakkında bilgi bulunmaz.

Fakat **Gevherî** okumuş, İstanbul'a gelmiş ve burada hattat **Ahmed Bahri Paşa**'nın divan kâtipliğini de yapmıştır. Çok okuduğu ve kültürlü olduğu bilinmektedir. 1688-89 yıllarında **Kırım Hanı Selim Giray** İstanbul'a gelmişti. Bu münasebetle bir şiir yazdığına göre o yıllarda hayatta olduğu anlaşılıyor. Aruzla yazılmış şiirleri de vardır ki bunlarda temiz Anadolu Türkçesi kaybolmakta, vezin zaruretinden, belki de divan şiirine yaklaşmak istemesinden yabancı kelime ve terkiplere faz-

laca yer vermektedir. Fakat asıl güzel şiirleri halk diliyle, başka bir deyişle öz Türkçe yazdıklarıdır. **Sevgi, özlem ve gurbet konularını işler.**

GEVHERÎ'DEN ŞİİRLER

SEMAİ

Bülbül ne yatarsın yaz bahar oldu
Çağrışıp ötmenin zamanı geldi
Serviler yeşerdi çiçekler doldu
Cana can katmanın zamanı geldi.

Benim yarim yanakları allıdır
Ak elleri deste deste güllüdür
Dertli olan bakışından bellidir
Her derdi atmanın zamanı geldi.

Firkatle ağlayup şevkle gülünce
Gözümden dökülen yaşı silince
Bir dilberin elin ele alınca
Yaylaya çıkmanın zamanı geldi.

Âşık Gevherî de gider dostuna
Gidi rakiplerin bize kastı ne?
Evvel bahar çayır çimen üstüne
Sarılıp yatmanın zamanı geldi.

KOŞMA

Garib turna bizi senden sorana
Şimdi bir yavruya kuldur diyesin
Aşkın zincirini takmış boynuna
Devr içinde Mecnun odur diyesin.

Gece gündüz ağlar, hiçbir dem gülmez,
Unutmuş eşini d ostunu bilmez,
Sevmiş bir güzeli artık vaz-gelmez,
Âşık olmak müşkil haldir diyesin.

Terkeylemiş eşi ile dostunu,
Abdal olmuş eğne almış postunu,
Gelen geçen çiğner oldu üstünü,
Ayaklar altında yoldur diyesin.

O zalim engeller yolumu bağlar,
Yarimin hasreti ciğerim dağlar,
Ab-ı revan olmuş durmayup çağlar,
Şol akan yaşları seldir diyesin.

Gevherî der bilmem ben ne olduğum
Gurbet illerinde durup kaldığım
Aceblemen beyim şimdi solduğum
Bülbülün mekânı güldür diyesin.

SEMAİ

Ey benim nazlı cananım
Severim kimseler bilmez
Bir iştir geldi başıma
Çekerim kimseler bilmez.

Varın söylen şu hayına
Girmesin benim kanıma
Bir ataş düştü canıma
Tüterim kimseler bilmez.

Bak şu kalbimin işine
Saldı sevdayı başıma
Dünü gün aşk ateşine
Yanarım kimseler bilmez.

Gevherî, ümidim Hak'tan
Yandı bu bağrım firaktan
Ey efendim derd-i aşktan
Ölürüm kimseler bilmez.

● ÂŞIK ÖMER

En çok yazan ve en tanınmış saz şairlerinden biridir. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Şiirlerinden anlaşıldığına göre Konya'nın Hadım ilçesine bağlı Gözlevî köyünde doğmuştur. Okumuş bir şair olduğu, savaşlara katıldığı, sınır kalelerinde bulunduğu yine şiirlerinden anlaşılıyor. Buna göre o bir ordu şairidir. Aruzla yazdığı şiirler de vardır. Fakat en güzel şiirleri hece vezni ile yazılanlardır. Çağdaşlarından daha çok tanınır ve şiirleri hemen hemen her cönkte bulunur. Pek çok şiiri bestelenmiştir.

Âşık Ömer'in **"Şairnâme"** adlı uzun şiirinde, saz şairlerinden başka bazı Türk ve İran şairlerinden de söz edilir.

Şiirlerinden örnekler:

GEL EY DİLBER

Gel ey dilber kan eyleme
Seni kandan sakınırım
Doğan aydan, esen yelden
Seni gülden sakınırım.

Habîbim hışm ile bakma
Ben kulun odlara yakma
Yanağına güller takma
Seni gülden sakınırım.

Halden bilür haldaşım var
Yoldan bilür yoldaşım var
Bir küçücük kardaşım var
Seni ondan sakınırım.

Der ki Ömer: Ben bir kurdum
Tazelendi eski derdim
Sen bir kuzu ben bir kurdum
Seni benden sakınırım.

KURBAN OLDUĞUM

Elâ gözlerine kurban olduğum
Yüzüne bakmaya doyamadım ben

İbret için gelmiş derler cihana
Nokt'adır benlerin sayamadım ben.

Aşkın ateşidir sînemi yakan
Lûtfuna erer mi cevrini çeken
Kolların boynuma dolanmış iken
Seni öpmelere kıyamadım ben.

Terkeyledim ağalarım beylerim
Boz bulanık seller gibi çağlarım
Anın için ben âh edip ağlarım
Ayrılık oduna doyamadım ben.

Kaldı deli gönül kaldı hep yasta
Mevlâm, erdir beni murada, kasda
Âşık Ömer eder sevgili dosta
Allah ısmarladık diyemedim ben.

BİR GÜZEL GÖRDÜM

Bugün ben bir güzel gördüm
Yeşiller giymiş ağ üzre
Aklımı başımdan aldı
Durabilmem ayağ üzre.

Beni mest eden câmıdır
Gonca gülün eyyâmıdır
Her biri bir harâmidir
Kirpikleri kapağ üzre.

Mah cemaline bakılır
Ben kulun yanıp yakılır
Söyledikçe bal dökülür
Leblerinden dudağ üzre.

Cemal-i hüsn-i âlişan
Ol Yusuf'tan almış nişan
Siyah zülüfler perişan
Dökülmüş al yanağ üzre.

Âşık Ömer geldi ise
Hak inayet kıldı ise
Ferhat dağı deldi ise
Ben koyam dağı dağ üzre.

● KAYIKÇI KUL MUSTAFA

Onyedinci yüzyılın değerli saz şairlerinden biri olan **Kul Mustafa,** gençliğinde, ünlü denizci **Murad Reis**'in levendi idi ve Cezayir'de bulunuyordu. **"Kayıkçı"** lâkabı o zamandan kalmadır.

Bu asker şairin en önemli özelliği, yaşadığı devrin tarihî ve sosyal konularını işleyerek, bunların kendisini ve toplumu nasıl etkilediğini belirtmesidir. **Genç Osman**'ın katline, **IV. Murad**'ın Bağdat seferine, **Murad Reis**'in kahramanlığına dair şiirleri, destanları vardır. Bunlar yüzyıllarca yeniçeri ortalarında, serhadlerde ve levend bozahane ve kahvehanelerinde sazla söylenmiş, devrinin ve sonraki dönemin şairlerini etkilemiştir.

Kayıkçı Kul Mustafa'nın doğum ve ölüm tarihlerini bilmiyoruz. Onyedinci yüzyılda yaşadığını, o devrin önemli olaylarını tanık olarak dile getirmesinden anlıyoruz.

KUL MUSTAFA'DAN ŞİİRLER

DESTAN

Kalktı yelken etti Murad'î Reis
Başabaş düşmana varırım demiş
Vaktinize hazır olun gaziler
Ya ser verir ya ser alırım demiş.

Biz şaşırttık düşmanlara yolunu
Kimse bilmez gazilerin halini
Hazır eylen kapıdanın birini
Alırım, yedekte sürürüm demiş.

Türk pîrleri eydür: Kurtarın bizi
Biz söyledik: Allah kurtarır sizi
Ölenimiz şehit, öldüren gazi
Gün bu gündür beyler, ururum demiş.

Kul Mustafa daim söyler özünden
Gazileri cenk eylemiş izinden
Koyuverin Türk'ü pranganızdan
Yoksa hepinizi kırarım demiş.

TELLİ TURNAM

Telli turnam bizim yerden ne haber
Aceb bizim yerlerimiz nic'oldu
Bülbül uçtu gurab kondu dallara
Mor sümbüllü bağlarımız nic'oldu?

Bu dünyada biz çekelim kahırlar
Dost elinden hem içelim zehirler
Issız kalmış han, odalar, ahırlar
Hükmü geçen beylerimiz nic'oldu?

Ulu hendeklerden sular akar mı?
Nazlı dilber arkamızdan bakar mı?
Hiçbir dağa iki duman çöker mi?
Zulümetde kalan yerler nic'oldu.

Kul Mustafa dediceğin etti mi?
Felek işimize uğru kattı mı?
Her birimiz bir diyara gitti mi?
Ölen öldü sağlarımız nic'oldu?

● KÂTİBÎ

IV. Murad devrinde yaşadığını, onun saz şairlerinden biri olduğunu şiirlerinden anlıyoruz. Hayatı hakkında yeter bilgiye sahip değiliz. Bir ordu şairi idi. Girit savaşlarında bulunmuştur. Koşma ve semaîleri çok güzeldir.

Şiirlerinden örnekler:

KOŞMA

Gönül aşk atına binelden beri
Muhabbet menzilin alagelmiştir
Pervane-veş şem'a yahaldan beri
Benzimiz sararıp solagelmiştir.

Rûz u şeb fikrimiz sevgili yârda
Ciğer kebab oldu hasret-i nârda
Bu garib bülbülün evvelbaharda
Muradın almağa gülegelmiştir.

Dertli bülbül bahçalarda bağlarda
Figan eyler yaz geldiği çağlarda
Mor sünbüllü gonce güllü dağlarda
Ferhat Şirin'ini bulagelmiştir.

Bu gurbette ayrılığın elinden
Deryalar dolmuştur çeşmim selinden
Sözün bilmez adûların elinden
Bağrımız kan ile dolagelmiştir.

Kâtibî der hayâlini gördüğüm
Gece gündüz hayâline yeldüğüm
Severler güzeli elbet sevdiğim
Yalancı dünyada olagelmiştir.

● GAZİ ÂŞIK HASAN

Onyedinci yüzyılın ordu şairlerinden olan Tameşvarlı **Gazi Âşık Hasan,** yaşadığı dönemde uğranılan yenilgilerle yüreği yanmış ve bu acıyı şiirleştirmiş bir gazidir. Yurt sevgisi, tabiat sevgisi çok kuvvetlidir.

Şu şiirini, kaybedilen Balkan şairlerimiz, Balkan dağlarımız için söylemiştir:

Senin yazın kışa benzer
Bir sevdalı başa benzer
Çok içmiş serhoşa benzer
Duman eksilmeyen dağlar
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar
Selviye benzer meşesi
Del'olup aşka düşesi
Top top olmuş menekşesi
Burcu burcu kokan dağlar
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar
Mor menekşe boyun eğmiş
Yapracığı suya değmiş
Yazın yeşil kemha giymiş
Kışın sâde giyen dağlar
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar
Ben bu dağdan geldim geçtim
Boz bulanık suyun içtim
Ben yarimden ayrı düştüm
Gördünüz mü bakan dağlar
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar
Yükseklerde yurdun mu var
Şahinlerin, kurdun mu var
Bencileyin derdin mi var
Gözyaşları akan dağlar
A dağlar ah ulu dağlar
Eşinden ayrılan ağlar

● ÖKSÜZ ÂŞIK

Onyedinci yüzyıl halk şairleri içinde önemli bir yeri olan **Öksüz Âşık'**ın hayatı hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu yüzden onun şiirleri bazen 16. yüzyılda yaşamış olan **Öksüz Dede'**nin şiirleriyle karıştırılmıştır. Asıl adı Ali idi. Bir ordu şairi olduğunu ve Tuna boylarında yaşadığını şiirlerinden anlıyoruz. Tuna boylarında yüzyıllardan beri söylenegelen Tuna Türküsü meşhurdur.

TUNA TÜRKÜSÜ

Misal-i cennettir evvel baharı
Açılır kırmızı gülü Tuna'nın
Öter bülbülleri leyi ü nehârı
Eser bâd-ı sabâ yeli Tuna'nın.
Türâba garkolmuş yerdedir yüzü
Gökten iner cemre sökülür buzu
Arzulayıp akar Karadenizi
Çok gedalar alur seli Tuna'nın
Alaman Dağı'ndan beri geçmiştir
Engerus ilinden yollar açmıştır
Analar ağlatıp kanlar içmiştir
Söylemeğe yoktur dili Tuna'nın
Kimse bilmez anın kandedir başı
Dalgalanıp gelir yeğindir cuşu
Eksik değil yaylasının savaşı
Leş ile doludur gölü Tuna'nın
Öksüz Aşık bunu böyle dedi mi
Selamlamış Belgrad'ı Budin'i
Almış bir ovayı akar kademi
Serhadlere uğrar yolu Tuna'nın.

DİĞER ŞÂİRLER

Onyedinci yüzyıl halk şâirleri arasında şiirleri cönklerde yer alan ve zamanımıza ulaşan aşıklar çoktur: Şahinoğlu, Sun'î, Aşık Halil, Benli Ali, Demircioğlu, Derviş Ali.. vb.

Bu yüzyılda güzel ilâhileriyle isim yapmış, Yunus Emre geleneğini devam ettirmiş tekke şairleri de şunlardır: Adem Dede, Aziz Mahmud Hüdâyî, Kuloğlu, Niyazî, Mısrî, Üsküdarî.

SULTAN III. AHMED

Türkiye'de ilk matbaa onun zamanında kuruldu. Lâle Devri'ni açan da odur.

Osmanlı İmparatorluğu onsekizinci yüzyıla **Karlofça Barışı** gibi bir gerileme ve zayıflama belgesiyle ve padişahları tahttan indiren ihtilallerden çıkarak girmesine rağmen, asrın ilk yılları sükûnet içinde geçti. 22 Ağustos 1703'de tahta çıkan **III. Ahmed,** durumunu sağlamlaştırdıktan sonra, kendisini tahta çıkaran ihtilâl idaresini yavaş yavaş ortadan kaldırdı ve ihtilâlcilerin elebaşılarını çeşitli yollardan safdışı bıraktı.

Sultan III. Ahmed en güçlü çağında, tam 30 yaşında iken tahta çıkmıştı. İyi bir eğitim görmüştü, tecrübeliydi ve meseleleri de biliyordu. Ondan beklenen, idareye dinamizm kazandırmak, devleti eski gücüne kavuşturmak idi. Yirmi yedi yıl sürecek saltanatında bunu gerçekleştirecek fırsatlar da eksik olmadı.

Yıpratıcı savaşlardan çıkmış devletin kendini toparlaması için biraz zamana ihtiyacı vardı. Sultan Ahmed bu süre içinde sosyal hayatta bazı değişiklikler yaparak eskimiş müesseseleri düzeltmek kararındaydı. Fakat bu kararlarını uygulayabilecek çapta bir padişah değildi. Komşu devletlerin birbirleriyle ve Osmanlılar'la olan ilişkilerini, çok önemli gelişmeleri değerlendiremiyor, bunların Osmanlı Devleti aleyhine ne büyük tehditler oluşturduğunu pek göremiyordu.

● Demirbaş Şarl

Rusya, onsekizinci yüzyıl başlarında büyük devletler arasına girmiş, Türkler'den bazı toprakları ve Azak kalesini almış, yayılma ve Karadeniz'e açılma politikasını devam ettiriyordu. Aynı dönemde İsveç de güçlü bir Avrupa devleti olarak ortaya çıkmıştı. Aynı zamanda büyük bir kumandan olan Kral **XII. Karl** (Demirbaş Şarl)'ın yönetiminde İsveç, Danimarka'ya, Lehistan'a ve Rusya'ya başarılı seferler düzenlemişti. Osmanlılar'la birlikte hareket ederek Rusya'ya kesin bir darbe indirmek istiyordu.

O yıllarda sadrazam olan Çorlulu **Ali Paşa** da İsveç kralının bu politikasına taraftardı. Hatta İsveç kralına yardım etmesi için Kırım hanına gizli bir emir de göndermişti. Fakat barışçı bir politika sürdürmek isteyen padişah, **Ali Paşa'**yı azletti.

Müttefik bulamayan İsveç kralı, küçük bir kuvvetle Rusya'ya daldı ve Ukrayna'ya kadar indi. Fakat Poltava'da, sayıca çok üstün olan Rus kuvvetlerine yenildi. Ağır yaralı olarak 21 Temmuz 1709 tarihinde Bender'de, 2000 kadar maiyeti ile birlikte Türkler'e sığındı. Yanında Kazak hetmanı (başbuğu) **Mazeppa** da vardı.

Sultan III. Ahmed, İsveç kralı Şarl'ın misafir olarak kabul edilmesini, bütün masraf-



SULTAN III. AHMED
(1673-1736)

larının ve tayinatının karşılanmasını emretti. XII. Şarl, 5.5 yıl Osmanlı Devleti'nde kaldığı için "Demirbaş Şarl" olarak anılır.

● Prut Zaferi

İsveç'i yenen Rusya'nın politikası Osmanlı Devleti'nin tamamen aleyhine idi. O tarihte Rusya'nın başında bulunan **Çarl I. Petro** (Deli Petro), ordusunun başında, **XII. Şarl'**ı ve hetman **Mazeppa'**yı takip bahanesiyle Türk topraklarına da girmişti. İstanbul'a gönderdiği elçi aracılığı ile de Kral Şarl'ın ve hetman Mazeppa'nın Rusya'ya teslimini istiyordu. Ayrıca, Dinyeper nehri boyunda ve Türk eyaleti olan **Özi'**ye karşı yeni kaleler kuruyor, saldırmak için uygun zaman kolluyordu.

Bu durum karşısında vezirler, Rusya ile savaşmaktan başka bir çare kalmadığını, bu devletin Karadeniz'e inmesinin vakit geçmeden engellenmesi gerektiğini padişaha bildirdiler.

Durumu müzakere etmek ve kesin karar almak için **Sofa Köşkü**'nde **"Büyük Divan"** toplandı ve bu toplantıya padişah başkanlık etti. Durum enine boyuna görüşüldükten sonra padişah hazır bulunanlara sordu:

"— Bu vaziyet karşısında Moskova'ya karşı ne yapmak lâzım gelir?"

Divanda bulunanlar hep birden cevap verdiler:

"— Moskov keferesi üzerine sefer vacip oldu, emir sizden, hizmet bizden".

Bunun üzerine Şeyhülislam **Paşmakçı Seyid Efendi** fetva verdi ve Rusya'ya savaş ilan edildi.

● Baltacı Mehmed Paşa harekete geçiyor

Bu sırada sadrazamlık makamında **Baltacı Mehmed Paşa** vardı. Onun idaresinde süratle savaş hazırlığına geçildi. Orduya 10 bin cebeci, 7 bin topçu, 30 bin yeniçeri yazıldı. Kaptan Paşa'ya 17 çektir, 17 kalyon, 30 galite, 60 fırkata ile diğer bazı küçük gemilerin hazırlanması emredildi ve derhal tahsisat verildi. Anadolu ve Rumeli beylerbeylerine, paşalara, sancak beylerine sefer hazırlıklarına başlamaları için hükümler yazıldı. Bazı tayinler yapıldı. Bu arada **Devlet Giray'**ın ısrarıyla Boğdan voyvodalığına tayin olunan **İskerletzade Nikola** azlolunarak, hanın itimadını kazanmış olan **Dimitri Kantemir** getirildi.

1711 yılının ilk aylarında sefer hazırlıkları tamamlamıştı. 31 Mart'ta bütün ordu İstanbul dışında Davutpaşa'da toplanmış bulunuyordu. 7 ve 8 Nisan'da yeniçeriler Edirne'ye doğru hareket ettiler. 9 Nisan'da padişah **III. Ahmed** Davutpaşa'ya gelerek **Baltacı Mehmed Paşa'**yı uğurladı. Aynı gün Vezir Kara Mehmed Paşa'nın kumandasındaki gemiler Karadeniz'e açıldılar. Diğer gemiler ve toplar, daha önce Tuna ağzındaki **Kili'**ye hareket etmişti.

Sultan III. Ahmed'in tuğrası



18 Nisan'da yeniçeriler Edirne'ye ulaştı. Anadolu ve diğer bölgelerden gelecek kuvvetlere zaman kazandırmak için Edirne'de 36 gün kalındı. 21 Mayıs'ta yürüyüşe geçen ordu 15 Haziran 1711'de yığınak merkezi olan **Isakçı'**ya tam bir disiplin ve intizam içinde ulaştı. Bu sırada Anadolu ve Mısır kuvvetleri de Çanakkale boğazını geçip Gelibolu'ya, oradan da Tuna kıyısındaki Isakçı'ya doğru ilerlediler. Bosna piyadesi Tuna üzerinden köprü yerine gelmişti. Bütün ordu burada toplanıyordu. Nihayet, 18 Temmuz gecesi süratle kurulan köprülerden 120 bin kişilik Osmanlı ordusu nehrin karşı tarafına geçmişti.

● Çar Petro'nun planı

Çar I. Petro'nun planı, ordusunu Boğdan ve Lehistan sınırında topladıktan sonra, Tuna'yı Yaş üzerinden ve Türkler'den önce geçmek idi. Böylece yöredeki beyliklerin Türkler tarafından işgalini engellemiş olacaktı. Baltık Denizi ve Dinyester nehri taraflarında savunmada kalacak, Don ve Kuban nehirleri arasında da çok tehlikeli gördüğü Tatar süvarilerine, mümkünse, Osmanlı ordusunun esas kuvvetleriyle birleşmesine engel olmak için hücum edecekti. Bu planın uygulanması için bütün tedbirleri aldı ve uygulamaya geçti.

Fakat Çar, ileri sürdüğü kuvvetler Tuna'ya daha 300 kilometre uzakta iken Türkler'in kendisinden daha çabuk davrandıklarını ve nehre daha yakın olduklarını öğrendi ve kumandanlarına çok kızdı. Rus orduları 8 Tem-



PRUT MEYDAN SAVAŞI

muz'da Prut'u geçtiler ve Yaş şehrine geldiler. Oysa Türkler stratejik bakımdan asıl önemli olan Tuna kıyısına gelmişlerdi ve süratle ilerliyorlardı. Bu durumda çarın kumandanları başarı ümidinin kalmadığını ileri sürerek Dinyester'in gerisine çekilmeyi teklif ettiler. Çar bunu şiddetle reddetti ve Yaş'ta kalınmasına karar verildi. Buradan Kalas şehrine doğru harekete geçtiler. Bu defa maksat, **Falçı** geçidini Türkler'den önce zaptetmek, ordularının sol kanadını nehrin sol kıyısında Tuna ile Prut'un birleştiği yere kadar uzanan bataklıklara dayandırmak, Türk ordusunun irtibatını kesmekti. Fakat Rus ordusu bu yürüyüşünü devam ettirirken, **Kırım hanı,** Prut nehrinin sağ kıyısını ve Rus ordusunun çekilme hattını tutmuş bulunuyordu.

Çar önceleri bu duruma pek önem vermedi. 19 Temmuz 1711 günü Rus öncü birlikleri **Borçeni** ve **Stamileçti** köylerinde ordugâha girdikleri zaman öncü kumandanı Türk ordusunun **Falçı** mevkiini işgal ettiğini ve nehri geçmekte olduğunu haber aldı. Öncü birlik kumandanı kıtalarını hemen durdurarak durumu çara rapor etti. Türk ordusunun ana kuvvetlerinin tam karşılarında uygun yeri tuttuğunu bildirdi. Aynı gün, çar, Yaş'a doğru çekilirken Rus öncü kuvvetleriyle **Salih Paşa'**nın kumandasındaki Tatar süvarileri arasında şiddetli bir çarpışma başladı. Ruslar sayıca çok fazla olmalarına rağmen, çekilme hatlarını tutan Kırım süvarilerini yarıp geçemediler. Onların yardımına gelen Rus kuvvetleri de bir şey yapamadı. Fakat bu yeni kuvvetler sayesinde bir kısmı kaçıp kurtulmayı başardı. Kayıpları çoktu.

● Ruslar sıkışıyor ve...

19 Temmuz günü Ruslar çekilme hazırlıkları yaptılar. Arabalar ve çadırlar yakıldı. Kıymetli eşyalar toprağa gömüldü. Ağırlıklar ise kuvvetli birlikler himayesinde geriye götürüldü. 20 Temmuz'da genel olarak çekilmeye başladılar. **Baltacı Mehmed Paşa** Rus ricatını (çekilmesini) vaktinde haber aldı. Orduyu genel hücuma geçiremedi ama süvarileri süratle ileri sürdü. Ruslar zaman zaman durup savunma zorunda kalıyor ve çok ağır kayıp veriyorlardı. Türk ileri harekâtından yakalarını kurtaramayınca, Prut kıyısındaki **Stanilesti'**de durup meydan savaşını kabul etmek zorunda kaldılar.

Çar, savaşı kabul ettiği yerde sürekli çalışma ile müstahkem bir ordugâh meydana getirilmesini sağladı. Bu ordugâhın doğusunda Prut nehri, kuzeyinde bataklıklar ve barikatlar vardı. Güney ve batı yanları ise Türkler'e doğru sivri bir köşe gibi uzanıyor ve siperlerle doldurulmuş bulunuyordu. Müstahkem mevkiin ortasında çar ve çariçe ile bazı erkân için bir iç kale yapılmıştı. Rus piyadeleri açılmış ve yayılmış olarak siperleri işgal etmiş, cephe boyunca gereken yerlere toplar yerleştirilmişti. İç kaleyi korunmak için çok iyi tedbir alınmıştı.

Prut'taki Rus ordusunun mevcudu 37 bini piyade olmak üzere 60 bin kişi kadardı. Askerin talim ve terbiyesi iyi, donanımı mükemmeldi ve savaş tecrübesi de vardı. Almanlar'ın birçok ünlü subayı çarın ordusunda görev almıştı. Hollandalı, Fransız ve İskoçyalı subaylar da vardı. Rus ordusunun başkumandanı **Mareşal Boris Feodoroviç Şeremetev** de yaşlı, tecrübeli bir mareşaldi.

Ruslar savaş tedbirlerini henüz almışken, **Kırım Hanı Devlet Giray'**ın, **Tatar Salih Paşa'**nın ve Çerkes Mehmed Paşa'nın kuvvetleri Ruslar'a iyice yanaşmış ve onları kuşatmıştı. Bu haberi alan **Baltacı Mehmed Paşa** yeniçeriler ile diğer birlikleri de kuşatma için ileri sürdü. Hücum hazırlıkları süratle başladı. Akşama doğru yeniçeriler dar bir cepheden hücuma geçtiler. Top ve tüfek ateşine karşı yanaşık nizamda ilerliyorlardı. Bir anda Allah! Allah! sesleri göğe yükseldi ve az sonra müthiş boğuşma başladı. Bu boğuşma üç defa tekrarlandı. Fakat artık karanlık bastığı için dost düşman ayırd edilemiyordu ve yeniçeriler eski mevzilerine döndüler.

● Çember daralıyor

O gece çember daha da daraltıldı. Ancak Rus ordusu için kurtuluş yoktu. Yatsıdan sonra Rus mevzileri şiddetli top atışına tutuldu. 21 Temmuz sabahı top ateşi devam etti. **Çar Petro,** o güne kadar gördüğü orduların hiç birine benzemeyen Türk ordusu karşısında çaresiz kaldığını anlıyor, buhranlar geçiriyordu. Türkler'e teslim olduğu veya ordusu imha edildiği takdirde o güne kadar yaptığı reformlar boşa gidecek, İsveç kıralı **Demirbaş Şarl** tekrar Rusya'ya yürüyecek ve Rusya belki yüzyıllarca belini doğrultamayacaktı.

Artık umumi bir hücumla düşmanı imha etmenin zamanı gelmişti. Kumandanlara hücum emri yazılmaktaydı. Tam bu sırada Ruslar beyaz bayrakları dalgalandırdılar. Petro'nun barış teklifi ile gelen iki Rus subayı sadrazamın huzuruna çıkarıldı. Bu teklif beş-on dakika geç gelse idi, hücum emri kumandanlara ulaşmış, hücum başlamış ve Rusya en az yüz sene belini doğrultamayacağı bir dar-



Sultan III. Ahmed, yanında şehzadesi ile (Levnî)

be yemiş olacaktı. Fakat **Baltacı Mehmed Paşa** hücum emrini göndermedi. Durumu görüşmek için divanı topladı. Divanda **Kırım Hanı Devlet Giray sadrazama, barışa asla yanaşılmamasını, bu fırsatın kaçırılmamasını ısrarla şöyledi ama sözünü dinletemedi.** Oysa padişah **III. Ahmed,** mesleği askerlik olmayan Mehmed Paşa'ya, İstanbul'dan hareketi sırasında şöyle demişti:

"— Sancak-ı Şerifi sana, seni Yüce Allah'a emanet eyledim. Tatar Ham'nın sayı ile amel eyle, onun sözünden dışarı çıkma!".

Elçi olarak gelen Rus subayları Türk ordugâhında alıkonduğu için Petro bundan barış teklifini kabul edilmediği anlamını çıkarmış, ikinci bir mektup yazılmasına razı olmuştu. Petro'nun ağzından yazılan bu ikinci mektuba da cevap gelmiyordu. Bu defa Petro, Petersburg senatosuna da bir mektup yazdı. Bunda şöyle diyordu: **"Yanlış haberler yüzünden yanlış tedbirler almağa mecbur olarak bütün kuvvetlerimle birlikte dört misli üstün Türk kuvvetleri tarafından sarıldım. Bir mucize olmazsa kurtuluş ümidi görmüyorum. Eğer esir olursam beni artık hükümdar olarak tanımayınız".**

Bu arada Türk ordugâhında **Baltacı Mehmed Paşa** barış şartlarını görüşmeye karar vermiş, Rus temsilcilerinin barış şartlarını görüşmek üzere sadrazamın yanına gelmeleri

bildirilmişti. Bu haber Rus ordugâhında büyük bir sevinç yarattı. Çünkü imha olmaktan kurtulacaklardı.

● Kaçırılan büyük fırsat

Petro, Safirov başkanlığında bir heyeti değerli hediyelerle birlikte Türk ordugâhına gönderdi. Çar bu heyete, kayıtsız şartsız teslimden başka her şartı kabul etmelerini sıkı sıkı tembih etti. Baltık kıyılarında ellerine geçen arazinin bile İsveçliler'e iade edilebileceğini bildirdi.

Rus temsilcileri 22 Temmuz'da Türk karargâhında idiler. Bazı tarihçiler bu heyete **Çariçe Katerina'**nın da bulunduğunu ve **Baltacı Mehmed Paşa'**nın çadırına çok kıymetli hediyelerle gittiğini yazarlarsa da bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Baltacı Mehmed Paşa temsilcilerden önce kayıtsız şartsız teslimi istedi. Ruslar buna yanaşmaz gibi göründüler. Fakat Mektupcu **Ömer Efendi** ile **Sadaret Kethüdası Osman Ağa'**nın teşviki, Rus heyetinin diplomatik oyunları ile bundan vazgeçildi. Bütün dünyayı şaşırtacak kadar hafif barış şartları hazırlanarak temsilcilere verildi. **Safirov** ve arkadaşları bu şartları sevinçle, minnetle imzaladılar. **Devlet Giray** bu andlaşmaya muhalif kaldı.

İmzalanan andlaşmaya göre Rus askerleri serbestçe memleketlerine dönecekler, **Azak** Türkler'e iade edilecek, bazı Rus kaleleri yıkılacak, Ruslar Lehistan işlerine karışmayacak, İsveç kıralı da dilediği yoldan memleketine dönebilecekti.

Padişah III. Ahmed, Baltacı Mehmed Paşa'nın büyük bir galibiyeti değerlendiremeyişini affetmedi. Onu, 20 Kasım 1711'de sadrazamlıktan azletti, sonra da Limni adasına sürgüne gönderdi.

Böylece, ordusu imha edilmekten kurtulan **Çar Petro,** andlaşmayı unuttu, sözünü yerine getirmedi, üstelik süratle silahlanmaya koyuldu. Bunun üzerine yeni bir Rusya seferine karar verildi. Ruslar ancak o zaman şartları yerine getirmeye yanaştılar.

● Venedik seferi

Rusya, Baltacı Mehmed Paşa'nın değerlendiremediği Türk zaferinden sonra, Türkler'e karşı açık-kapalı hazırlıklarını sürdürmekten geri kalmadı. Fakat şimdi Osmanlılar'ı tedirgin edenler **Venedik** ve **Avusturya** idi. Bu iki devlet ittifak kurmuş, Türk kalelerini ele geçirmek için harekete geçmişlerdi.

Büyük Divan'da durum görüşüldükten sonra Venedik üzerine sefer açılmasına karar verildi.

Şimdi sadaret makamında Ali Paşa vardı. **Sultan III. Ahmed** ve **Sadrazam Damad Ali Paşa** ordunun başında Edirne'ye hareket ettiler. Bu seferde, kara ordusundan ziyade donanmaya önem verilmişti. Çünkü denizci bir devlet olan Venedik'le daha çok deniz savaşlarının yapılacağı belliydi. Kara ordusu Selânik'e doğru ilerlerken donanma da **kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa'**nın kumandasında denize açıldı (1715).

Padişah Edirne'de kalmıştı. Bu arada Avusturya'ya bir nâme gönderilerek Venedik'in barış şartlarına riayet etmemesi yüzünden bu devlet üzerine seferin kaçınılmaz olduğu bildirildi.

Venedik seferi hızlı ve başarılı oldu. Kısa zamanda bütün Mora ve önemli bazı adalar zaptedildi. Mora'nın doğusunda ve deniz kıyısında bulunan önemli **Anapoli Kalesi** Mora'nın merkezi sayılıyordu. Bu kalenin fethedilmesiyle çok miktarda savaş levazımatı da ele geçirildi: 69 tunç ve 5 demir top, 10 tunç havan, 22 tunç saçma topu, 22 tunç şâhî top, 8 adet demir şâhî top, 1600 adet gülle, 35 bin adet çeşitli ağırlıkta humbara yuvarlağı, 3 bin adet şişe el bombası, 12 binden fazla demir el bombası... vb.

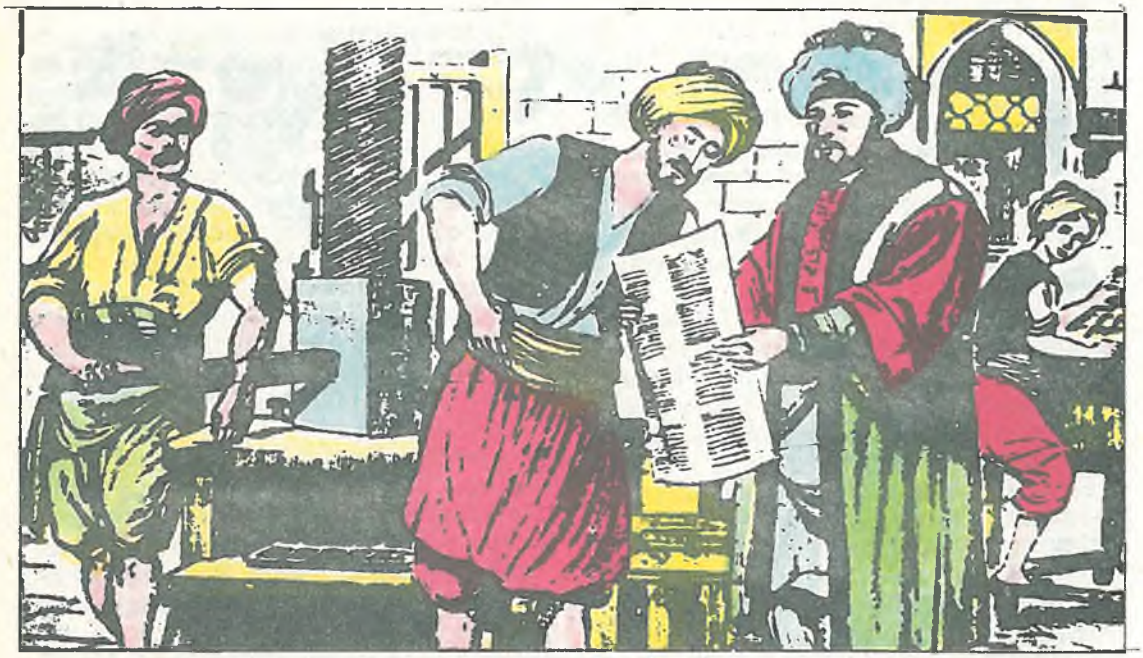
● Avusturya ile savaş ve yenilgi

Mora'yı kaybeden Venedikliler Avusturya ile Türkler'e karşı bir ittifak imzaladılar. Bu durum Avusturya'ya da savaş ilan edilmesi sonucunu doğurdu. Sadrazam Damad Ali Paşa'nın acele ile aldığı bu karar yerinde değildi. Çünkü Avusturya seferi için gerekli hazırlık yapılamamıştı.

Sadrazam, Edirne üzerinden ordu ile Belgrad'a geldi. Avusturya seferi için ordu güzergâhında zahire yoktu. Köprüler de yeterli değildi. Sadrazam, bu durumlar ileri sürülerek yapılan uyarıları dinlemedi.

Türk ordusu Petervaradin civarında bulunan Avusturya ordusuna saldırmak için harekete geçti. Türk öncü kuvvetleriyle Avusturya birlikleri **Karlofça** boğazında karşılaştılar. Burada 1500 kişilik Türk kuvveti 8.000 kişilik Avusturya kuvvetini bozguna uğrattı. Ordunun bu durumdan yararlanarak büyük hücumu başlatması gerekirken, bazı vezirlerin yanlış görüşleri yüzünden zaman kaybedildi. Bu arada Avusturya ordusunun beklediği yardımcı kuvvetler de gelmişti.

5 Ağustos 1716'da Türk birliklerinin hücumu ile **Petervaradin** savaşı başladı.



Türk matbaacılığına öncülük eden İbrahim Müteferrika kendi konağının zemin katına kurduğu matbaasında.

Savaşın kızıştığı ilk anda, sağ kanattaki kuvvetler Avusturya piyadesinin sol kanadını ezdi ve dağıttı. Burada iki Alman generali öldürüldü. Üçüncü general **Bonneval** (sonradan Osmanlı ordusuna giren ve Humbaracı Ahmed Paşa olarak tanınan) canını güçlükle kurtararak çekildi. Fakat Alman (Avusturya) merkezi dayanıyordu. Bu sırada sağ kanatta bulunan **Ahmed Paşa** şehit düştü ve bu durum askeri şaşırttı, durdurdu. Bundan yararlanan Avusturyalılar şiddetle o tarafa saldırdılar. Sadrazam Ali Paşa durumu düzeltmek için o tarafa geçince alnına isabet eden bir kurşunla şehit düştü.

Birden bire meydana gelen bu durum orduda bozguna yol açtı. Asker savaş meydanını terkederek Belgrad'a doğru kaçmaya başladı. Avusturya ordusu savaşı kazanmıştı.

180 bin kişilik Avusturya ordusu vakit geçirmeden **Tameşvar'**ı kuşattı. Bu büyük kuvvet karşısında kale ancak birbuçuk ay dayandı ve sonunda 'vire' ile teslim oldu.

Sadrazam Ali Paşa'nın şehit düşmesi üzerine ordu erkânı Sarı Ahmed Paşa'yı 'serdar' (başkumandan) tayin etti.

Avusturya kuvvetleri Petervaradin galibiyetinden ve Tameşvar'ı aldıktan sonra Belgrad kalesini de kuşatmıştı. Yeni sadrazam **Halil Paşa** yeni kuvvetlerle Belgrad'a geldiği zaman kale onbeş günden beri kuşatma altında bulunuyordu. Sadrazam hemen hücuma geçmeyerek vakit kaybetmiş, Kırım hanını da yanlış yerlerde tutarak hücumdan alıkoymuştu. Sonunda âni saldırıya geçen düşman kuvvetleri oldu ve Türk ordusu bozuldu. Belgrad kalesi de 'vire' ile kaleyi düşmana teslim etmek zorunda kaldı.

Pasarofça Andlaşması

Belgrad'ın düşmesinden sonra, Avusturyalılar artık barış müzakerelerine başlayabileceklerini bildirdiler. Orduyu yeniden düzene sokmak ve zaman kazanmak için padişah da barışa taraftardı. İki ay süren görüşmelerden sonra, Pasarofça'da, Osmanlı-Venedik-Avusturya devletleri arasında bir barış andlaşması imzalandı (21 Temmuz 1718).

Bu andlaşmaya imza atan yeni sadrazam, **Nevşehirli Damad İbrahim Paşa** idi.

Pasarofça Antlaşması'na göre Venedikliler'e Cerigo (Çuha) ve Serigotto adaları bırakıldı. Ayrıca bu devletin Osmanlı ülkeleriyle yaptığı ithalat ve ihracatta gümrük resmi yüzde 5'ten yüzde 3'e indirildi.

Fakat Avusturyalılar çok kazançlı çıktılar: Osmanlı Devleti'nin Macaristan'da son eyaleti olan Tameşvar ile Belgrad ve Semendire Avusturya'ya bırakıldı. Ayrıca iki tarafın tüccarları iki devlet sınırları içinde serbestçe ti-

caret yapabilecek, Avusturya, Osmanlı ülkelerinde kendi tacirlerinin işlerine bakmak için konsolosluklar açabilecekti.

Pasarofça Andlaşması'nın Avusturya ile ilgili bölümleri 20 maddeden oluşuyordu ve 24 sene sürecek, gerekirse uzatılabilecekti. Venedikliler'le yapılan andlaşma ise 26 maddeden oluşuyordu.

Lâle Devri

Matbaa açılıyor: Sanat ve eğlence doruk noktasına çıkıyor.

Pasarofça Andlaşması ile Osmanlı Devleti ağır şartları kabul etmek zorunda kalmıştı. Buna karşılık bu anlaşma uzunca sürecek bir barış ve sükûn devresinin başlangıcı oldu.

Andlaşmaya imza atan Damad İbrahim Paşa, tıpkı Sultan **III. Ahmed** gibi, daima barış politikası gütmüştür. Onun sadrazamlığı sırasında açılan fikir, sanat ve eğlence devri, tarihimizde **"Lâle Devri"** olarak anılır.

Bu devir, gerçekte, sadrazam olan **Damad İbrahim Paşa'**nın 1718'den 1730 yılında ölümüne kadar 12 yıl devleti tam yetki ile bir hükümdar gibi yönettiği devirdir. Tam huzur ve tam barış içinde geçmiş sayılamaz. 1719'da İstanbul'da büyük bir deprem ve bir yangın, büyük zarara yol açtı. Ayrıca İran'a da sefer açılmış ve bu sefer başlangıçta başarılı olmuş, daha sonra kazanılan bazı yerler elden çıkmıştı.

Fakat, **İbrahim Paşa** devri genelde yine de huzur ve ahenk içinde geçmiştir. Devrin en önemli özelliği, **matbaanın açılmasıdır.** Çıkarılan bir ferman üzerine **Yirmisekiz Çelebizâde Said Efendi** ile **İbrahim Müteferrika,** İstanbul'da ilk matbaayı kurmuşlardır.

Bilim ve sanatın her dalı teşvik ve himaye görmüş, büyük sanat eserleri meydana getirilmiş, değerli ilmî eserler yazılmıştır. **Nedim** gibi büyük şairler, **Müverrih Raşid** gibi büyük tarihçiler, musikişinaslar, hattatlar, mimarlar ve daha nice ilim ve sanat erbabı, Türk kültür ve sanatına büyük eserler kazandırmış, karşılığını da almışlardır.

Çiçekçilik, özellikle **lâle** yetiştirme, bu devrin diğer önemli bir özelliğidir. Yaz geceleri lâle eğlencelerine, kışın helva sohbetlerine yalnız erkân ve varlıklı kişiler değil, bütün halk katılıyor, bunlarla ilgileniyordu. Lâlenin yüzlerce türü üretilmişti. Hemen herkesin bir lale bahçesi vardı. Bu çokluğa rağmen en kıymetli, en pahalı satılan şey lâle soğanı idi. Lâle, İstanbullular'ın tutkusu haline gelmişti.

Devrin diğer özelliği de güzel bahçeli köşklerin, kasırların çoğalmasıydı **Sâdâbâd, Şerefâbad, Bağ-ı Ferah, Emnâbad...** gibi kasırlar eşsiz güzellikte idiler.

● İran'la savaş

Nevşehirli **İbrahim Paşa'**nın sadaret yıllarında en önemli dış olay, İran'la ilişkilerin bozulmasıdır. O yıllarda İran bir kargaşa içinde idi. İran tahtında oturan **Şah Hüseyin** devlet işlerini unutarak kendini eğlenceye kaptırmış, bunun sonucu olarak da isyanlar başlamış, sınıra yakın aşiretler onu tanımaz olmuşlardı. Kafkas eyaletleri çözülüyordu. Halkı sünnî olan **Dağıstan** kendi arzusuyla Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı.

İran'ın bu karışık durumundan yararlanmak isteyen Rusya, Hazar kıyılarına inmeyi tasarlıyordu. Kargaşa içindeki İran'ın Ruslar'ı durdurması mümkün değildi. Bu tehlikeyi gören İbrahim Paşa, barışçı politikasına rağmen Ruslar'dan evvel harekete geçmek gerektiğini düşündü ve sefer için padişahın iznini aldı.

İki koldan harekete geçen Türk ordusu Gürcistan'da **Tiflis** ve **Gori** şehirlerini, Güney Azerbaycan'da ise **Lûristan, Ardelân, Kirmanşah** ve **Hemedan** eyaletlerini, daha sonra **Nahcıvan, Revan, Nihavend, Tebriz, Hürremâbad** şehirlerini ele geçirdi.

Bu harekât 1723'te başlamış ve 1726'nın sonlarına kadar sürmüştü. Bu sırada Şah Hüseyin devrilmiş, yerine **Eşref Şah** geçmişti. Ekim 1727'de Hemedan'da yapılan bir anlaşma ile Eşref Han, Türkler'in ele geçirdikleri ülkelerdeki hakimiyetini kabul etti.

Fakat **Eşref Han** İran'ın bütününü hakimi-



Sultan III. Ahmed zamanında Mehter Takımı.
(Levnî)

yeti altına alamamıştı. İsyanlar devam ediyordu. Bu sırada, Türkler'in Avşar boyundan olan **Nadir Şah,** Eşref Han'ı tahtından indirip yerine geçti. Kısa zamanda isyanları bastırdı. Ordusunu toparlayıp, Kirmanşah ve Hemedan eyaletlerini geri aldı (1730). Osmanlı ordusu bozguna uğradığı için diğer yerleri de elde tutmak kolay olmayacaktı. Bir sefer-i hümayunla durumu kurtarmak istedi ama, III. Ahmed sefere çıkmayı kabul etmedi. Tebriz'in İranlılar tarafından geri alındığını öğrenen halk yüksek sesle hoşnutsuzluğunu duyurmaya başladı. Zaten İbrahim Paşa'nın muarızları boş durmuyor, yeniçerileri ve halkı kışkırtıyorlardı. Artık, Nevşehirli İbrahim Paşa devrinin kapanacağı anlaşılıyordu.

● Patrona Halil İsyanı

İran cephesindeki başarısızlık hoşnutsuzluğu arttırmıştı. Yeniçeriler de iyice bozulmuş, askerlikten uzaklaşmış, esnaflıkla uğraşır olmuştu. Fransa'dan getirtilen uzmanların yeni talim metodlarını göstermeye başlamaları, bunların uygulanmaya başlaması, onları hiç memnun etmiyordu.

İbrahim Paşa aleyhtarları durumdan yararlanarak kışkırtma faaliyetlerini arttırdılar. Orta Cami ve civarına kışkırtıcı sloganlar bulunan kâğıtlar astılar. Bu, ayaklanmanın başlangıcı idi. Ayaklanmayı tertip edenler şeyhülislama da bir kâğıt göndermişlerdi ve bunda **"Biz, Mahmud-ül kısai bir padişah isteriz"** deniyordu. Bununla, **Şehzade Mahmud**'un padişah olmasını istedikleri anlaşılıyordu.

İbrahim Paşa taraftarları gidişin kötü olduğunu görerek sadaret kethüdası **Mehmed Paşa**'ya başvurdular ve isyanın büyümeden bastırılmasını istediler. Fakat Mehmed Paşa onları ciddiye almadı ve yanından kovdu. Bu, isyanı tertipleyenlerin cüret ve faaliyetlerini daha da arttırdı.

Gizli tertipler üzerine isyanı başlatanlar **Patrona Halil** ve avanesi idi. Halil, vaktiyle levendlik yapmıştı. O günlerde ise Bayezid hamamında tellaklık yapıyordu. Avanesi de **Kutucu Hacı Hüseyin, Turşucu İsmail,** Ali Usta Karayılan, Çınar Ahmed, Muslu Beşe, Küçük Muslu, Emir Ali adındaki şahıslardı ve hepsi kendisi gibi cahil kabadayı takımından idi.

Patrona Halil, etrafına topladığı işsiz ve serserilerle 28 Eylül 1730 sabahı yürüyüşe geçti. Beyazıt Camii'nin Kaşıkçılar Kapısı tarafında ellerinde yalın kılıç, bayrak açıp **"Şer' ile dâvamız vardır. Ummet-i Muhammed'den olanlar dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin"** diye bağırarak Ayasofya'ya doğru ilerlediler. İsyan kısa zamanda yayıldı. Ertesi gün bir kısım yeniçeri de onlara katıldı. Bazı meşhurların konakları yağmalandı. Saraya gönderdikleri yazı ile devlet büyüklerinden 37 kişinin kellesini istiyorlardı.

Sarayda isyancıların istekleri uzun uzun tartışıldı. Daha fazla kuvvetlenmelerini önlemek için üzerlerine asker gönderileceği yerde görüşmelerle vakit kaybedildi ve sonunda padişah, üç kişinin idamını kabul etti. Bunlar **Sadrazam İbrahim Paşa, Kaptan-ı Derya ve Sadaret Kethüdası Kaymak Mustafa Paşa** ile **Vezir Mehmed Paşa** idi. İbrahim Paşa padişahın, diğer ikisi de İbrahim Paşa'nın damadı idiler. Bunların ölümü ile ihtilâlin yatışacağı sanılıyordu. İbrahim Paşa'nın kendisi de bu görüşte idi ve öyle yapılmasını istiyordu. Devleti ve milleti kalkındırmak için gerçekten büyük işler yapmış olan **bu değerli sadrazam, şimdi, yine devleti için hayatını feda ediyordu.**

● Sultan III. Ahmed Tahtı Bırakıyor

Sarayda boğdurulan paşaların cesetleri asilerin önüne atılınca isyan hemen yatışmadı. Âsiler, başlangıçta padişaha yönelik olmayan hareketlerini şimdi ona çevirmişlerdi. Çünkü III. Ahmed'in ilk fırsatta kendilerinden intikam alacağını biliyorlardı.

Padişah, kendisi tahttan inmedikçe isyanın bitmeyeceğini anladı ve saltanattan çekilmeye karar verdi.

İhtilalin üçüncü günü akşamı (2 Ekim 1730) kardeşinin oğlu **Şehzade Mahmud**'u dairesine çağırttı. Şehzade gelip padişah amcasının elini öptü. III. Ahmed de onu alnından öperek saltanatı kendisine teslim edeceğini söyledi. Hayır duadan sonra evvela kendisi ve ardından şehzadeleri biat ettiler. Sultan Ahmed tahtı yeğeni Mahmud'a teslim ederken şu nasihat ve vasiyette bulundu:

"—Vezirine teslim olma; daima ahvalini tecessüs eyle ve beş-on sene birini vezarette müstakil istihdam eyleme ve kalem-i düruğlarına asla itimad etme. Merhamet sahibi ol ve sahaveti elden koma. Gayet tasarruf üzere ol; halen hazinelerde olan malı zayi etme, işi kendin gör, ele itimad eyleme. İşte benim ahvalim sana nasihat için kâfidir. Oğlum, devlet işlerini baban Feyzullah Efendi'ye ve ben

vezir-i âzama bıraktığımızdan bu haller başımıza geldi. Sen bizzat idareyi ele al."

● Sultan III. Ahmed'in özellikleri

Yirmi üçüncü Osmanlı padişahı olan III. Ahmed, 1703'te tahta çıktığı zaman 30 yaşında idi. İyi bir eğitim görmüş, tecrübe kazanmıştı. Hafif esmer tenli, uzun boylu ve çok yakışıklıydı. Bilim ve sanatı sever, bilginleri, sanatkârları himaye ederdi. Yeniliğe açıktı ve teşvik ediyordu. Şiir yazar, beste yapardı. Hat sanatında büyük bir usta idi. Fakat bütün bu meziyetlerinin yanında zevk ve eğlenceye, özellikle kadınlara düşkündü. **Bilinen 10 eşinden 20 erkek ve 27 kız çocuğu olmuştur.**

Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa III.Ahmed zamanında kuruldu. Onun devrinde, özellikle Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazam olduğu 12 yıllık sürede, bir refah ve huzur dönemi yaşandı. Çiçekçilik, mimarlık, hat ve edebiyat sanatlarında, çeşitli bilim dallarında büyük ilerlemeler oldu. Bu devirde Avrupa ile ilişkiler, kültür alışverişleri çoğaldı.

Avrupa'dan bazı tekniklerin alınmasına başlandı ve önemli bazı eserler tercüme edildi.

Genel olarak diyebiliriz ki III. Ahmed devri, Osmanlı İmparatorluğu'nun haşmetli dönemlerinden biri olmuştur.

III. Ahmed, tahttan çekildikten 6 yıl sonra, 1 Temmuz 1736 'da 63 yaşındayken öldü.

SULTAN I. MAHMUD

"İki şeyden kâm almadım" biri evlât, biri de mehtap."

III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi üzerine tahta çıkan (1730) **I. Mahmud,** 35 yaşında idi. İyi öğrenim görmüş, idarede tecrübe kazanmıştı. Kendisini tahta çıkaran kargaşalığın sebeplerini ve tahta çıktığı zaman devletin her bakımdan ne durumda olduğunu çok iyi biliyordu. Artık şehzadelerin katledilmeleri veya hapis hayatı yaşayarak eğitimsiz bırakılmaları devri kapandığı için, şehzadeliğinde her konu ile ilgilenmişti. Zeki olduğu için olayları doğru yorumlayabiliyordu.

Taht değişikliğinden sonra asilerin başı **Patrona Halil** ve avanesi iyice şımarmış, her şeye karışır olmuşlardı. Bir hamam tellağı ve cahil olan Halil divan toplantılarına bile katılıyordu. Başdefterdarın konağına kendisi yerleşmiş ve bu tutumu yeniçeriler tarafından da hoş karşılanmamıştı.

Sultan Mahmud, "Halil" gailesinden bir an önce kurtulmak için kesin kararını vermekte gecikmedi. Bir gün onu, hiç şüphelenmeyeceği bir şekilde saraya davet etti. Patrona Halil vezir yapılacağını zannederek adamlarıyla birlikte saraya geldi. Gerekli tedbir alınmıştı. Hemen yakalandı ve adamlarıyla birlikte ortadan kaldırıldı. Asilere hakettikleri cezanın verilmesi halkı da çok sevindirdi.

Sultan I. Mahmud, tahtını ona devreden amcası III. Ahmed'in nasihatlerini de unutmadı. Şeyhülislama ve sadrazama tam teslimiyet ve itimad göstermeyerek, işleri bizzat takip etti, onları denetimsiz bırakmadı. Buna rağmen, entrikacı ve telkin gücü olan Darüssaade Ağası (Kızlar Ağası) **Hacı Beşir Ağa** ile, ondan sonra Darüssaade Ağası olan **Hafız Beşir Ağa**'nın telkinlerine kapılarak bazı tayin ve azillerde yanlış kararlar vermiştir.

● Avusturya ve Rusya ile savaş

Sultan I. Mahmud'un tahta çıktığı yıllarda İran tahtında Nadir Şah bulunuyordu. Bu devletle yapılan barış andlaşması **Nadir Şah'**ı tatmin etmemişti. Nadir Şah, Türkler'e kaptırılan bölgeleri geri almak için fırsat kolluyordu. Savaşı başlatmakta gecikmedi. Onu, Rusya destekliyordu.

Ruslar Osmanlı Devleti'ndeki kargaşalıktan yararlanarak, 1711 Prut Antlaşması ile Türkler'e bıraktıkları **Azak kalesini** tekrar ele geçirmişlerdi. Ayrıca, Alman asıllı **Mareşal Münich**'in kumandasındaki büyük bir ordu ile **Urkapı**'yı aşarak Kırım yarımadasına girmiş, bir hayli tahribat yapmışlardı. Bu duruma engel olmayan Kırım hanı değiştirildi ve yerine **II. Fetih Giray** getirildi.

II. Fetih Giray, orduyu yeniden toparlayarak karşı hücuma geçti ve Ruslar'ı Ukrayna'ya kadar sürdü. Onlara büyük kayıplar verdirerek 100 bin esirle ülkesine döndü (1737).

Fakat Rusya da, nice zamandan beri tutku halinde yürüttüğü Karadeniz'e inme, buna engel olan Kırım'ı hakimiyeti altına alma politikasından vazgeçmiyordu. Onun için Lehistan tahtına kendilerine taraftar olan bir kralı oturtmuşlar, Avusturya ile de Türkler'e karşı bir ittifak imzalamışlardı.

Avusturyalılar, müttefikleri Rusya'nın Kı-



SULTAN I. MAHMUD
(1699-1754)

rım'da yenildiğini görünce savaşa girdiler ve Türkler'e yeni bir cephe açtılar. Bosna, Eflâk ve Sırbistan'a girdikten sonra, 20 bin kişilik bir kuvvetle Niş üzerine yürüdüler. Burası Türkler tarafından boşaltıldığı için kaleyi ele geçirdiler. 150 bin kişilik asıl büyük orduları ile de Bosna'daki Ustrovniça şehrini kuşattılar.

Ustrovniça'yı savunan Türk askerinin sayısı çok azdı. Fakat, çocuklardan yaşlı kadınlara kadar herkes savunmaya katıldı ve büyük bir kahramanlık örneği gösteren kale muhafızları çıkış hareketi yaparak büyük Avusturya ordusunu püskürttü. Bundan sonra eski sadrazam **Ali Paşa**'nın kumandasındaki Türk ordusu Bosna'ya geçerek **Banyaluka**'da Avusturyalılar'la savaşa tutuştu. Burada da bozguna uğratılan Avusturyalılar Hırvatistan'a çekildiler (1737).

Avusturya cephesinde bu savaşlar devam ederken, Mareşal Münich'in kumandasındaki 180 bin mevcutlu Rus ordusu **Özi** kalesini ku-

şattı. Bu kaleyi sadece 3 bin Türk muhafız savunuyordu. Bu kadar az sayıda olmalarına rağmen büyük kahramanlık göstererek kaleyi savundular ve kale önünde 30 bin Rus askeri öldü. Ama, atılan güllelerin sebep olduğu yangınla cephanelik havaya uçtu. Bu durumda **'vire'** ile kaleyi teslim etmekten başka çare göremediler.

Vireye göre sağ kalan muhafızlar taşıyabilecekleri kadar silah ve eşyayı yanlarına alıp gideceklerdi. Fakat vire şartlarına uymayan Rus askerleri kaleye girip muhafızları kılıçtan geçirmeye başladılar. Bunun üzerine teslimden vazgeçen muhafızlar savaşmaya devam etti. Nihayet, kale kumandanı **Yahya Paşa,** çoğu yaralı 70 muhafızı kaldığı için teslim oldu.

Özi kalesi destanî bir savunmadan sonra teslim olmuştu ama, Kırım Hanı **Fetih Giray** Rus ordusuna yeni bir darbe indirmekte gecikmedi. Ruslar, evvelce ele geçirdikleri **Özi** ve **Kılburun** kalelerini boşaltarak çekilmek zorunda kaldılar. Fakat çekilirken bu kaleleri yakmışlardı.

Avusturya cephesinde zaferler kazanıldığını yukarıda görmüştük. **Silâhdar Mehmed Paşa** bu başarıları değerlendiremedi. Düşmanla barış yapmak için oyalandı ve Avusturya'ya zaman kazandırdı. Bu yüzden azledilerek yerine **Abdullah Paşa** getirildi. Az sonra o da azledildi ve bu defa **Yeğen Mehmed Paşa** sadrazam oldu.

Yeğen Mehmed Paşa, hâlâ Avusturyalıların elinde bulunan Belgrad ve Tameşvar'ı kurtarmak istiyordu. Önce **Orsova**'ya yürüdü ve bu kaleyi ele geçirmekte fazla zorluk çekmedi (1738). Daha sonra Belgrad önlerine gelerek burada bir düşman birliğini tamamen imha etti ve hedefine yaklaşmış oldu. Fakat Avusturya ordusunun büyük kısmı hâlâ ayaktaydı ve başka cepheler açarak savaşı sürdürüyordu.

Bir yıl üç ay sadarette kalan **Yeğen Mehmed Paşa** da kazanılan zaferlere rağmen Avusturya ile barış yapamamıştı. Onun yerine sadrazamlığa getirilen **Hacı İvaz Mehmed Paşa,** kesin sonuç almak için harekâta devam etti. Nihayet Belgrad'la Semendire arasında karşılaştığı Avusturya ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Sağ kalan düşman askerleri ancak gece karanlığından yararlanarak kaçabildiler.

Avusturya'nın müttefiki Rusya ise aynı aylarda ordularını tekrar harekete geçirerek Yaş şehrini ele geçirmişti ve Bender üzerine doğru ilerliyordu.

● Belgrad Barış Antlaşması

Osmanlı-Avusturya savaşının uzaması iki taraf için de zararlı oluyordu. Bu arada Avrupalı devletler de bundan bir yarar görmediklerinden, barış için arabuluculuk yapmaktaydılar. Bu faaliyet sonuç verdi. Avusturya ile yapılacak bir barışta Rusya'nın da yer alacağı belliydi.

Nihayet, Avusturya 1739'da **Hisarcık'**ta son bir yenilgiye uğratıldıktan sonra barışa razı oldu. 18 Eylül 1739 tarihinde imzalanan Belgrad andlaşmasına göre, Belgrad, Semendire, Orsova, Böğürdelen ve Adakale, Avusturyalılar'dan Türkler'e geçiyordu. Bu tarihe kadar Belgrad 22 yıl Avusturya işgalinde kalmıştı.

Aynı andlaşma şartlarına göre Azak kalesi yıkılacak ve burada Türkler de Ruslar da yeni bir kale yapmayacaklardı. Ayrıca Rusya işgal ettiği **Hotin** ve **Yaş'**ı geri verecekti. İki taraf da Kuzey Kafkasya'ya müdahale etmeyecek, Kazaklar Kırım'a, Kırımlılar da Rusya'ya akın yapmayacaklardı.

Bu, 18. yüzyılda Osmanlılar'ın imzaladığı en başarılı antlaşmadır. Bundan sonra Avrupalılar'la 30 yıl kadar yeni bir savaş olmayacaktır. Fakat bu antlaşma ile, arabuluculuk yapan Fransızlar'a Osmanlı ülkelerinde geniş ticarî haklar verilmişti ki, daha sonra **"kapitülasyon"** adıyla anılacak bu imtiyazlar Osmanlı Devleti'nin çok aleyhine olacaktı.

● İran'la barış

Osmanlı Devleti'nin savaş tarihinde en yıpratıcı olay, batı ve doğu devletleriyle aynı süre içinde savaşmak zorunda kalması olmuştur. Bu savaşlar ya aynı zamanda oluyor veya batıda bitince doğuda, doğuda bitince batıda başlıyordu.

Sultan I. Mahmud döneminde Avusturya ve Rusya ile savaş sürerken, İran'la barış hali yoktu. 1739 Belgrad andlaşmasından birkaç yıl sonra, 1743'te, İran hükümdarı **Nadir Şah** Irak'a girerek **Hille** ve **Kerkük'**ü ele geçirmiş, Musul'u kuşatmıştı. Musul'u alamamış, ama bir yıl sonra 150 bin kişilik bir ordu ile Kars'ı kuşatarak 2,5 ay şehri top ateşiyle dövmüş, yine de alamamıştı.

Nadir Şah kudretinin doruğundaydı. Hindistan Türk İmparatorluğu ile yaptığı savaşları da kazanmış, cihangirliğini kabul ettirmişti. Gerçekten de Nadir Şah, cihangir Türk hükümdarlarının sonuncusudur. Avşar Türkleri'nden idi.

Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Nadir Şah'ı durdurmak için harekete geçti. İki ordu Revan



Sultan I. Mahmud'un minyatür portresi /

yakınlarında karşılaştılar. Fakat bir meydan savaşı olmadı. Aylar süren savaş daha çok siperlerde geçti. Sonunda, 23 Ağustos 1744 'de Osmanlılar üstünlük sağladı. Fakat nihaî hücumu yapmaya vakit kalmadan, aynı gün, **Yeğen Mehmed Paşa** vefat etti. Osmanlı ordusunda tereddüt, bunun sonunda da bozgun görüldü. Nadir Şah durumdan yararlanarak hücuma ve takibe geçti. Bu savaşta 20 bin Osmanlı askeri öldü.

Bu başarısına rağmen Nadir Şah, Osmanlılar'la başa çıkamayacağını çok iyi anlamıştı. Onun için barış istedi. 4 Eylül 1746'da İstanbul'da imzalanan barış andlaşması ile aralıklı olarak 23 yıldan beri devam eden Osmanlı-İran savaşları sona erdi.

Bu barışta, eski sınır olduğu gibi kabul ediliyor, iki tarafın da toprak kazancı olmuyordu.

● Büyük yangın ve depremler

I. Mahmud devrinde Osmanlı Devleti batıda ve doğuda yaptığı savaşlardan kârlı çıkmıştı ama, İstanbul, uğradığı büyük yangınlar ve deprem felâketi yüzünden zarar görmüştü. Sultan Mahmud'un son yıllarında arka arkaya büyük yangın oldu. Birinci yangında Süleymaniye'deki muhteşem konaklar ve yeniçeri ocağının merkezi olan Ağakapısı yandı. İkinci yangında ise Kapalıçarşı'nın bir bölümü kül oldu.

Depremler de büyük hasar yaptı. Eski camilerden bir kısmının minareleri ve kubbeleri yıkıldı. Fakat I. Mahmud bunları, bütün masrafları kendi hazinesinden karşılayarak kısa zamanda tamir ettirdi. Yanan semtlerin yerine yeni mahalleler kuruldu.

● Sultan I. Mahmud'un ölümü

Sultan I. Mahmud, saltanatının son iki yılını hasta olarak geçirdi. Fakat istirahate çekilmiyor, hareket etmekten geri kalmıyordu. 13 Aralık 1754 tarihinde, şiddetli soğuğa ve ata binemeyecek kadar halsiz olmasına rağmen Cuma selamlığına çıktı. Dönüş yolunda iyice fenalaştı ve saraya girerken ata üzerinde vefat ederek maiyetinin kollarına düştü.

Öldüğü zaman 58 yaşındaydı. 24 yıl süren saltanatında devlet ihtişamını korumuştu. Ölümü halk arasında büyük üzüntü yarattı. Yerine kardeşi **III. Osman** tahta çıktı.

● Sultan I. Mahmud'un özellikleri

I. Mahmud zeki, kültürlü ve yenilik taraftarı bir hükümdardı. İcraatında, zamanın şartlarını ve memleketin içinde bulunduğu durumu daima ön planda tutardı. Zamanında imar hareketleri hız kazandı. Kıyılar yalılarla süslendi. Musikide üstad sayılıyordu ve güzel besteleri vardır. **"Sebatî"** mahlası ile güzel şiirler de yazmıştır. Satrancı sever ve oynardı. Beşiktaş semtini çok sevdiği için **Bayıldım Bayırı** ile **Dolmabahçe**'de birer köşk yaptırmıştı ve her sene oralara gider, uzun süre kalırdı. Yazın mehtaplı gecelerde kayıkla Boğaz'da gezmek en büyük zevklerinden biriydi. Boş zamanlarında kantaşı üzerine çok güzel mühürler kazar, bunları el altından sattırıp parasını fakirlere dağıtırdı. Osmanlı şehzadelerinin bir el sanatı öğrenmek gelenekleri vardı onun da el sanatı bu idi.

I. Mahmud'un çocuğu olmamıştı ve buna çok üzülüyordu. Son zamanlarında hasta yatağında **"İki şeyden kâm almadım, biri evlât ve biri de mehtab"** demiştir.

Sultan I. Mahmud'un en hayırlı işlerinden biri de **kütüphaneciliği geliştirmek ve yaygınlaştırmak** olmuştur. Ayasofya içinde yaptırdığı kitaplığa 4 bin değerli kitap koydurmuştu. Ayrıca Revan Köşkü'nde, Fatih'te, Galatasarayı Acemi Ocağı'nda da birer kitaplık kurdurmuştu.



Sultan I. Mahmud'un tuğrası



OSMANLI DENİZCİ KIYAFETİ

SULTAN III. OSMAN

Sadece üç yıl saltanat sürdü. Devrinde savaş olmadı ama iki büyük yangın İstanbul'un dörtte üçünü yakıp, kül etti.

Yirmibeşinci Osmanlı padişahı olan Sultan III. Osman tahta çıktığı zaman (13 Aralık 1754) 55 yaşındaydı. II. Mustafa'nın oğlu ve Sultan **I. Mahmud**'un üç yaş küçük kardeşidir.

Sultan **III. Osman** kabiliyetsiz bir padişah idi. Asabî, ürkek, kimseye güvenmeyen bir insandı. Bu yüzden, kısa saltanat döneminde, yani üç yılda yedi sadrazam değiştirdi. Son sadrazamı **Koca Ragıp Paşa**'dır ve yaptığı en hayırlı iş bu büyük adamı bu makamı getirmiş olmasıdır. Şişman ve çirkin görünüşlü idi. Gaddar olduğu, şehzadeleri öldürtmek istediği ama devlet ricâlinin buna engel olduğu da söylenir. Sanat zevki yoktu. Kadınları da sevmezdi. Hatta kadınların süslenmelerini, kendisi geziye çıktığı zaman onların sokağa çıkmalarını yasaklamıştı. Sarayın koridorlarında gezerken gümüş kabaralı ayakkabı giyer, böylece onun mermerler üzerindeki ayak seslerini duyan cariyeler kaçıp birer köşeye saklanırlardı.

III. Osman'ın hiç affetmediği, nefret ettiği şeylerden biri de rüşvet idi. En sevdiği kişi olduğu için sadrazam yaptığı **Ali Paşa**'yı da rüşvet aldığına kani olunca hemen idam ettirmişti. Etkisi altında kaldığı tek kişi **Darüssaade Ağası Ebû Koô** idi. Bu entrikacı ağa **Ragıp Paşa**'yı azlettirmek için çalıştı ama padişahın ölümü ve Râgıp Paşa'nın uyanık davranması ile bunu başaramadı.

Bu zayıf hükümdarın saltanat devrinde devletin bir savaş gailesiyle karşılaşmamış olması, saltanatının da uzun sürmemesi bir şanstır.

● İstanbul cayır cayır...

Sultan III. Osman'ın sadece üç yıl süren saltanat devrinde bir savaş olmadı ama iki büyük yangın İstanbul'un dörtte üçünü yakıp kül etti. Ayrıca veba salgınından pek çok insan öldü. Haliç'i donduran soğuk bir kış bu felâketlere eklenen başka bir uğursuzluk sayıldı.

Birinci yangın Hocapaşa yakınlarında çıkmış, dört koldan yayılarak 36 saat devam etmiş ve şehrin üçte ikisini kül yığını haline getirmişti. Bir yıl sonra meydana gelen ikinci yangın ise Cibali'den başlamış, o da dört koldan yayılarak 2.000 evi, 1.000 dükkânı, 580 değirmeni, 200 cami ve mescidi, 70 hamamı yok etmişti.

Bu felâketler çok büyüktü. Fakat hükûmet ve halk da İstanbul u yeniden kurmak için büyük bir gayret gösterdi ve bunu başardı. Hâ-



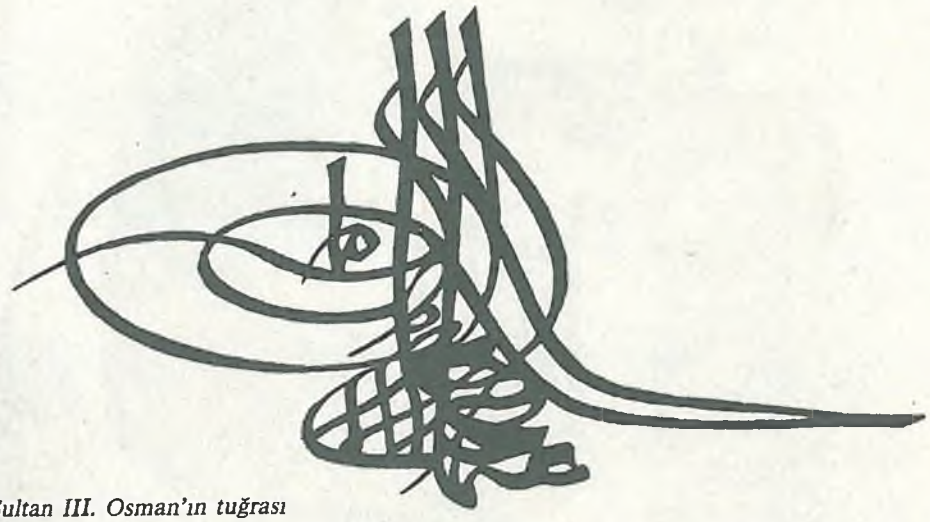
SULTAN III. OSMAN
(1699-1757)

lâ mevcut olan Ahırkapı Feneri de o sıralarda yapıldı.

● Sultan III. Osman'ın ölümü

Sultan III. Osman hayatının son günlerinde şîrpençe denilen bir urdan rahatsızdı. Hekimler ameliyatla bu uru aldılar. Fakat henüz iyileşmeden Ege'den dönen donanmanın İstanbul'a girişini seyretmek istedi. Onu, Sarayburnu'ndaki Yalı Köşk'e götürdüler. Donanmanın girişini bir süre seyrettikten sonra birden fenalaştı. Saraya döndükten hemen sonra da öldü (30 Ekim 1757).

Sultan III. Osman'ın bilinen eşleri **Leylâ Sultan** ve **Zerki Sultan**'dır. Çocukları olmamıştır.



Sultan III. Osman'ın tuğrası



MEHTER TAKIMI

SULTAN III. MUSTAFA

"Yıkıluptur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devleti, çarh-ı denî verdi kamu müptezele..."

Sultan III. Mustafa 30 Ekim 1757'de tahta çıktığında 40 yaşında idi. İyi bir öğrenim görmüştü ama öldürülmek korkusu ile yaşamıştı. Bu yüzden, zehire bağışıklık kazanmak için bazı ilâçlar kullanmıştı. Soluk benizli olmasını buna bağlarlar.

Yeni padişah, yerine geçtiği III. Osman'la karşılaştırıldığı zaman, her bakımdan çok daha üstün bir hükümdar idi. Onun için tahta çıkışı sevinçle karşılandı. Tahta çıktığı zaman yaptığı en hayırlı işlerden biri, **Sadrazam Ragıp Paşa'yı makamında bırakması olmuştur.**

Sadrazam Koca Ragıp Paşa, III. Osman'ın son sadrazamı idi ama onunla pek kısa bir beraberliği olmuştu. Divan edebiyatımızın bu büyük şairi aynı zamanda büyük bir idareci olduğunu asıl şimdi gösterecekti. Fakat ne yazık ki ona en çok ihtiyaç duyulan günlere yetişemeyecek, 6 yıl sonra vefat edecekti.

III. Mustafa'ya ve Koca Ragıp Paşa'ya rağmen Osmanlı Devleti'nin başına gelen en büyük felâketlerden biri bu dönemde başlamıştır. Bu felâket, Rusya ile yapılan savaşlar sonunda bu devlete çok önemli toprakların, kalelerin terkedilmesidir.

● Koca Ragıp Paşa

Koca Ragıp Paşa devletin askerî bakımdan zayıfladığını, pek gerilerde kaldığını, bunun en büyük sebebinin de teknik gelişmelere önem vermemek, orduyu modern araç ve gereçlerle donatarak yeni usullere göre eğitmemek olduğunu biliyordu. Onun için, kendisi gibi ıslahat taraftarı olan padişahın eğilimlerinden de yararlanarak reform hareketlerini başlatmış bulunuyordu. Bu reform gerçekleşmeden, hazırlıklar tamamlanmadan Avrupa devletleriyle, özellikle de Rusya ile bir savaşa taraftar değildi.

Gerçekten de Ruslar'a karşı yapılacak büyük bir savaşı kaybetmek, bir daha bu devleti durduramamak sonucunu getirecekti ve bundan da en çok ve son derece etkili bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu zarar görecekti. Bunun için Rusya ile savaş isteyen padişahı frenlemeye çalışmıştı. Padişah ise Ruslar'ın daha da güçlenmesini ve büyümesini önlemek için bir an önce savaş açılmasından yana idi. Onun bu arzusuna karşı çıkan Ragıp Paşa'ya şöyle demişti:

"Eğer garez akçe ise Edirne Kapısı'ndan Rusçuk'a kadar iki keçeli altın dizerim."

Koca Ragıp Paşa da şu cevabı vermişti:

"Devlet-i Aliyyeniz eskiden beri yapmış olduğu savaşlarda savaşçı bir arslan olduğunu düşmanlarına göstermiştir. Fakat şimdiki halde tırnakları aşınmış olup, savaş esnasında düşman bu halini anlarsa çok güç durumda kalırız, bu iş askere nizam verildikten sonra düşünülsün."



SULTAN III. MUSTAFA
(1717-1774)

Fakat düşman, Türk arslanının tırnaklarının aşınmış olduğunu anlamıştı ve Türkler'e zaman kazandırmak istemiyordu.

Bu düşman Rusya idi. Kırım'ı işgal için hazırlığını sürdürüyor, Özi ve Kafkasya'daki faaliyetlerine aralık vermiyordu. Türkler ise tecrübeli kumandanlardan da yoksun kalmıştı. Savaşsız geçen son otuz yılda tecrübeli kumandanlar hayata veda etmişti. Askerî ıslahat henüz yapılamamış, sınır kaleleri yeterince tahkim edilememiş, buralara mühimmat ve muhafız asker yığılamamıştı. Bunlar yapılacaktı. Fakat Ragıp Paşa vefat edince ve sınırdaki olaylar artınca buna fırsat kalmadı.

● Rusya'ya savaş ilânı

Ragıp Paşa vefat edince (1763) yerine **Muhsinzâde Mehmed Paşa** getirildi.

Bu sırada Rusya'nın başında **Çariçe II. Katerina** bulunuyordu. Bu çariçe zamanında Rusya, kıralı ölen Lehistan tahtına kendi taraftarını çıkarmak için bu ülkeyi işgal etti.

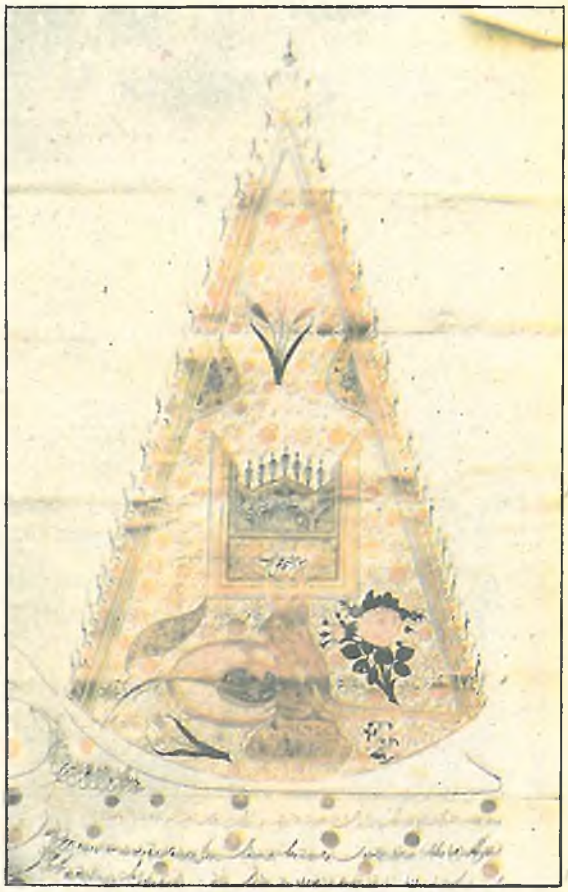
Lehistan (Polonya) Osmanlı Devleti-Avusturya-Rusya arasında denge unsuru olan bir devlet idi. Bu devlete hâkim olan bölgeye de hâkim olurdu.

Vatanları Rus işgaline uğrayan Lehistan milliyetçileri Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Osmanlı Devleti Rusya'yı şiddetle protesto etti. Bunun üzerine Katerina işgalin geçici olduğunu, yakında çekileceklerini bildirerek zaman kazanmak istedi.

Fakat, çekileceği bildirilen Rus birlikleri **Bar** şehrinde toplanan Leh milliyetçilerinin üzerine yürüyüp meclislerini dağıttı. Kaçabilen Lehliler Osmanlı sınırını aşıp **Balta** kasabasına sığındılar. Ruslar takibe geçtiler. Türk şehri Balta'ya girerek burada Leh milliyetçileriyle birlikte Türk halkını da öldürdüler.

Savaş kaçınılmaz olmuştu. Osmanlı Devleti Rusya'ya harp ilân etti. Fakat ordu hazırlıksızdı. Disiplin tam olarak sağlanmış değildi. Kırım süvarileri de eski güçlerini yitirmiş, İstanbul'daki karışıklıklara paralel olarak orada da kargaşa başlamıştı. Buna karşılık Rus ordusu **Çar I. Petro**'dan beri modernleşiyordu. Kara ordusuna Alman subaylar, deniz kuvvetlerine İngiliz amiraller kumanda ediyor ve Rus ordusunu yetiştiriyorlardı.

Ragıp Paşa'nın ölümünden sonra padişah sık sık sadrazam değiştirmek zorunda kaldı. Savaş ilân edilirken sadaret makamında **Hamza Paşa** vardı. Fakat Hamza Paşa, savaşın ilânından dokuz gün sonra azledilmiş, yerine **Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa** (ikinci defa) getirilmişti.



Sultan III. Mustafa'nın tuğrası

Türk ordusu uzun yürüyüşle Dobruca'nın kuzeyindeki Isakçı'ya vardığında Rus ordusu 65 bin kişilik bir kuvvetle Hotin'i kuşatmış bulunuyordu. Hotin kalesinde itaatsizlik had safhaya çıkmış, muhafızlar kumandanlarını tanımayarak isyan etmişlerdi. Buna rağmen ordu Rus saldırısını püskürttü. Bozguna uğrayan Rus askerleri kaçarak canlarını güçlükle kurtarabildiler.

Ruslar üç ay sonra Hotin'e tekrar saldırdılar. Kale kumandanı Hasan Paşa şehit oldu. Fakat kale yine teslim olmadı.

Yeni serdar-ı ekrem (başkumandan) şimdi **Ali Paşa** idi. Onun iki defa Ukrayna'ya girdikten sonra Isakçı'ya doğru çekilmesi üzerine Hotin muhafızları kaleyi boşalttılar. Ruslar da boş kaleye gelip yerleşti (1769).

● Çeşme Bozgunu

Ruslar'la savaşın ilk yılı Türkler'in üstünlüğü ile kapanmıştı. Fakat savaşlar artık bir meydan muharebesi ile kazanılmıyor ya da kaybedilmiyordu. Bu savaş ise daha uzun yıllar sürecekti.



Sultan III. Mustafa ile şehzadesi Selim (III. Selim)

İlk yıl kara savaşlarında başarı kazanamayan Ruslar donanmalarını Akdeniz ve Ege'ye göndermeyi tasarladılar. Baltık Denizi'nde üslenen donanmalarını Akdeniz'e ulaştırmak için Kuzey Denizi'ni, Atlas Okyanusu'nu ve Cebelitarık Boğazı'nı geçmeleri gerekiyordu. Bunu yaptılar. Bu Rus donanması 12 saf gemisi, 12 fırkateyn ve çok sayıda küçük gemiden oluşuyordu. Gemilerden bir kısmı yeni gemi yapımında kullanılacak malzemelerle doluydu. Bu malzemelerle Mora'da dört yeni gemi yaptılar ve bunları yiyecek naklinde kullandılar.

Ruslar Mora'da **Manyotlar'**ı (Rumlaşmış Arnavutlar'ı) ayaklandırdılar. Eski sadrazam ve şimdi Mora'daki kuvvetlerin serdarı olan **Muhsinzâde Mehmed Paşa** ayaklanmayı bastırdı. **Cezayirli Hasan Paşa** kumandasındaki Türk donanması da yetişerek Rus donanmasını Koyun Adaları yakınında karşıladı. Burada yapılan deniz savaşı dört saat sürdü. Sonunda Türk ve Rus amiral gemileri hemen hemen aynı anda battı. Türk gemilerinin top ateşleri üstün gelince Ruslar savaşı uzatmayıp çekildiler. Türk donanması da **Çeşme** limanına gelerek bitişik nizam halinde demir attı.

Savaş halinde iken durgun sularda bitişik nizamda demir atmak çok büyük bir faciaya sebep oldu: Aynı gece, bir İngiliz subayının idaresindeki iki küçük Rus gemisi Çeşme limanına geldi. Türk kaptanlar bunları esir almak için ateş açmadılar. Ama gemiler yaklaşınca yangın kundakları atarak bir Türk gemisinin yelkenlerini tutuşturdular. Yangın cephaneliğe sıçradı ve kısa zamanda bütün gemileri sardı. Ard arda gelen müthiş patlamalar sonunda Türk gemileri havaya uçtu. Bundan sonra Çeşme'ye gelen Rus donanması da şehri top ateşine tuttu ve yakıp yıktı (7 Temmuz 1770).

Rus donanması Çeşme'den ayrılınca Limni'yi de kuşattı. Fakat Cezayirli Hasan Paşa az sayıda gemisiyle hareket ederek Rus donanmasına saldırdı. Çekilmek zorunda kalan Ruslar geldikleri yoldan Baltık Denizi'ndeki üslerine doğru hareket ettiler.

● Kartal Bozgunu ve Kırım'ın kaybı

Çeşme bozgunu bütün ülkede ve orduda büyük üzüntüye sebep oldu. Ruslar, kendilerine moral veren bu olaydan sonra kara hücumlarını arttırdılar. Bir ordu ile Boğdan'a girip burasını işgal ederken, ikinci bir ordu ile de Bender kalesini kuşattılar.

Boğdan'ı işgal eden Rus ordusu Basarabya'ya girerek İsakçı'nın kuzeyindeki Largada (Kartal'da) üslendi. Osmanlı ve Kırım kuvvetleri Ruslar'ı buradan söküp atamadılar. Bunun üzerine Sadrazam **Halil Paşa** Kartal üzerine yürüdü. Düşman, mağlup ettiği Kırım askerlerini takip ederken, Halil Paşa Tuna'yı geçip önünü kapadı. Kırım hanı da düşmanın sol kanadı karşısında mevki alarak yolunu kapattı ve kuşatmaya başladı. Rus kuvvetleri başkumandanı **Romanzov,** I. Petro'nun 1711'deki durumuna düşmüş, bataklıklar içine sıkıştırılmıştı. Hatta beş saat kadar süren bir çarpışmada mağlup edilmiş, hareketsiz bırakılmıştı.

Fakat ne yazık ki **Halil Paşa** korkaklık derecesine varan bir ihtiyatla çok ağır hareket ediyor, nihaî darbeyi indireceği anı kaçırıyordu. Romanzov ise güç durumundan kurtulmak için ani bir gece hücumu yapmaya karar verdi. Süngülü tüfeklerle ve en talimli askerleriyle yaptığı bu hücumda Osmanlı askerlerini dağıttı. Nizamsız asker siperlere doğru kaçmaya başladı. Fakat bozgun bir defa başlamıştı ve durdurulamadı. Bundan yararlanan Ruslar olanca güçleriyle saldırıya devam ettiler ve burada hem bu savaşın hem de bundan sonraki savaşların, Türkler'in aleyhine olan kaderini çizmiş oldular.

Kartal bozgununun en önemli sebebi, yeniçeri disiplinsizliği, muktedir kumandanların kalmamış olması ve askerin eğitimsizliği idi.

Bozgun sonunda 100 bin kişilik Türk ordusunun üçte biri şehit oldu. Ayrıca 143 top ve zahire yüklü 7 bin araba, Ruslar'ın eline geçmişti.

Kartal bozgunundan sonra Türk ordusu Babadağ'a çekildi. Kilye, İsmail, Kalas, İbrail, Akkerman ve Bender gibi önemli kaleler düşmanın eline geçti. Binlerce sivil Türk kılıçtan geçirildi.

Ruslar da çok büyük kayıp vermişlerdi ama, üstünlük sağlayan ve ilerleyen onlar oldu. Durumdan yararlanıp 90 bin kişilik kuvvetle **Urkapı**'yı kuşattılar ve işgal ettiler. Burada çok az bir kuvvetle bulunan Kırım seraskeri İbrahim Paşa da teslim olunca Ruslar, çok eski ve çok değerli bir Türk ülkesi olan **Kırım**'a girdiler. Ülkede hüküm süren kargaşalıktan da yararlanarak burasını ellerine geçirdiler (13 Temmuz 1771).

Ruslar Kırım'ı aldılar ama, Ozi, Kılburun, Yerköyü gibi Karadeniz'in kuzeyindeki bazı önemli kaleleri ele geçiremediler. Buna karşılık Bükreş'i geri almak isteyen Türk kuvvetleri burada da bir yenilgiye uğrayınca Rus-



III. Mustafa'nın Konstantin Kapıdağlı tarafından yapılan portresi

lar Dobruca'ya ayak basarak Tulça'yı işgal ettiler.

● Ruslar Balkanlar'a iniyor

Ruslar'ın Osmanlı ordularına karşı başarı sağlaması, Avusturya ve Fransa gibi Avrupa devletlerini nihayet uyandırdı ve telâşlandırdı. Bunlar ateş-kesi sağlamak için faaliyet gösterdiler. Sonunda Yerköy'de 4 aylık bir ateş-kes imzalandı (30 Mayıs 1772).

Ateş-kesten hemen sonra barış görüşmelerine başlandı. Fakat sonuç alınamıyordu. İki taraf da askerî hazırlıklarını arttırmak için ateş-kesi fırsat saydılar.

Fakat artık Türkler Kırım'ı ve çok önemli bazı kaleleri kaybetmişlerdi. Orduyu kısa zamanda toparlayıp nizama sokmak, yeterli mühimmat ikmali yapmak kolay olmuyordu. Bu yetmiyormuş gibi devletin güney ve doğu eyaletlerinde de ayaklanmalar başlamıştı ve bunlar da Ruslar'ın kışkırtması ile oluyordu.

Ruslar'ın yalnız Karadeniz'e değil, Akdeniz'e inmek istedikleri artık iyice anlaşılmıştı. Akdeniz'e donanma çıkarmış, Mısır ve Suriye'de isyan başlatmışlardı. Fakat bunlar, **âsiler** ordusuna Rus subay ve erleri de katılmış olmasına rağmen, zamanında alınan tedbirlerle bastırıldı.

Barış görüşmeleri anlaşma ile sonuçlanmayınca, Ruslar ileri harekâta devam ettiler ve Romanya içinde bazı yerleri daha ele geçirdiler. Fakat Silistre'de, Silistre muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya yenildiler. 8 bin ölü, bin yaralı verdikten sonra kuşatmayı kaldırıp çekildiler. Böylece Bulgaristan'ı ele geçirememiş, ama Dobruca'da ve Kuzey Bulgaristan'da bazı şehirleri yakıp yıkmış, genç ihtiyar, kadın erkek demeden sivil halkı akıl almaz işkencelerle kılıçtan geçirmişlerdi.

● III. Mustafa'nın özellikleri ve ölümü

Ruslar'ın artık taarruz gücünü yitirdikleri anlaşılıyordu. Ama Türkler'de de onları püskürtecek güç kalmamıştı. İşte bu durumda iken, Avrupalılar barış için teşebbüsü başlattılar.

Bu sırada Sultan **III. Mustafa,** ard arda gelen yenilgiler yüzünden hastalanmış, yatağa düşmüş bulunuyordu. 21 Ocak 1774 günü vefat etti. Barışın imzalanması, onun yerine tahta çıkan I. Abdülhamid zamanında olacaktı.

III. Mustafa devrinin en önemli ve en üzücü olayı hiç şüphesiz Ruslar'a yenilmiş olmamızdı. Bunun sebepleri arasında asker ocağındaki disiplinsizlik, bu ocağın modern savaşlara göre eğitilmemiş olması ve özellikle de (kumandan ve idareci olarak) **'büyük adam'** kıtlığıdır. Koca Ragıp Paşa'dan sonra III. Mustafa, makama lâyık veziriâzamlar ve vezirler bulmakta güçlük çekmiş, bundan duyduğu üzüntüyü de şu dörtlükle anlatmıştır:

Yıkıluptur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devleti, çarh-ı denî verdi kamu mübtezele
Şimdi erbab-ı saadette gezen hep hezele
İşimiz kaldı heman merhamet-i lemyezele.

(Dünya yıkılıp gitmektedir, bizde düzeleceğini sanma. Alçak felek devlet çarkını aşağılık kimselerin eline verdi. Şimdi saadet kapısında gezenler hep o yüzsüzlerdir. İşimiz Allah'ın merhametine kaldı).

III. Mustafa yenilikçi, reformcu idi. Ragıp Paşa'dan sonra işbaşına gelen sadrazamlar onun yerini dolduramadılar ve bu yüzden gerek idarede, gerek orduda düşündüğü ıslahatı gerçekleştiremedi. Gerçekleştiremediği işlerden biri de, **Sakarya Nehri, Sapanca Gölü** ve **İzmit Körfezi'ni birleştirecek bir kanal projesi idi.**

Sultan III.Mustafa iyi bir şair, iyi bir hattat idi. Şiirlerinde **'Cihangir'** mahlâsını kullanır-

dı. Teknik Üniversite ve Deniz Harp Okulu'nun kuruluşu onun zamanına rastlar.

Bu padişah ilim ve fazilet sahiplerini himaye ederdi, fakat kendisi ilm-i nücum (astroloji) denilen yıldızlardan ahkâm çıkarma işine ifrat derecesinde meraklıydı. Prusya Kralı II. Frederik'e elçi olarak gönderilen Resmî Ahmed Efendi'ye, kıraldan üç müneccim istemesini, ayrıca en büyük işlerin başlangıcının tayini ile değerli kumandan ve işadamlarının nasıl seçileceğinin öğrenilmesini istemişti. Kral Frederik ise ona şu cevabı vermişti: **"Benim üç müneccimim var: Birincisi tarih ve tecrübelerden istifade etmek, ders almaktır; askeri harbe hazır tutmak için sürekli olarak eğitmek ikinci müneccimdir. Üçüncüsü ise savaş için hazineyi daima dolu bulundurmaktır."**

Sanırız III. Mustafa'nın bu durumu, çağına göre asıl kusurunun ne olduğunu da göstermektedir ki bunu tarihçi Şemdanîzâde ince, alaylı bir cümle ile belirtiyor: **"Fenn-i nücuma itibarı pek ziyade olduğundan fenn-i mezburun nusuheti üzerinden dûr olmadı."**

Sultan III. Mustafa'nın 5 eşinden **Selim** ve **Mehmed** adlarında iki erkek çocuğu ile 10 kız çocuğu olmuştur. Bunlardan **III. Selim,** Sultan I. Abdülhamid'den sonra 1789'da tahta çıkmıştır.



OSMANLI KIYAFETLERİ



SULTAN I. ABDÜLHAMİD
(1725-1789)

SULTAN I. ABDÜLHAMİD

Ağır yenilgiyi duyunca sağ tarafına inme indi ve üzüntüden öldü.

Sultan III. Mustafa'nın öldüğü gün (21 Ocak 1774) tahta çıkan **I. Abdülhamid** 49 yaşında idi. Onun tahta çıkışı ve saltanatı, hem kendisi için, hem Osmanlı Devleti için en üzüntülü, en acıklı bir devri simgeliyor. Osmanlı Devleti bu en müşkül devresinde, I. Abdülhamid gibi değil, onun cihangir ataları gibi hem kumandan, hem idareci, hem bilgili bir hükümdara muhtaçtı. Oysa I. Abdülhamid, kendisinden önce gelen üç padişahın saltanatları süresinde kapalı bir hayat yaşamış, yalnız tarih kitapları okuyabilmiş, hiçbir idarî görev yapmamış, tecrübe edinmemiş ve devletini de, dünyayı da öğrenememişti. Bu onun kendisi için de en büyük talihsizlikti. Saltanatının daha ilk yılı içinde, Osmanlı Devleti aleyhine, o günlere kadar hayal bile edilemeyecek kadar ağır ve aşağılayıcı şartlarla dolu bir anlaşma imzalamak zorunda kalacaktı. Ona III. Mustafa'dan kalan miras, çok kötü bir mağlubiyet idi.

● Küçük Kaynarca Antlaşması

III. Mustafa'nın son günlerinde başlayan barış görüşmeleri, I. Abdülhamid tahta çıktıktan tam altı ay sonra **"Küçük Kaynarca Antlaşması"** ile sonuçlandı (21 Temmuz 1774).

Tuna kıyısında küçük bir kasaba olan Küçük Kaynarca'da imzalanan antlaşmanın başlıca maddeleri şunlardı:

- Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'nden ayrılıyor, sözde bağımsız oluyordu.
- Kılburun, Kerç, Yenikale, Azak Kalesi, Özi (Dnieper) Nehri ile Aksu (Bug) nehirleri arasındaki Büyük ve Küçük Kabartay ülkeleri de Rusya'ya bırakılıyordu.
- Rusya, işgal ettiği Basarabya, Akkirman, Kili, İsmail, Bender ve diğer bazı kalelerle Eflâk ve Boğdan'ı Osmanlı Devleti'ne geri verecek, fakat Osmanlı Devleti Eflâk ve Boğdan'da bir genel af ilân edecek, voyvodaların Babıâli nezdinde maslâhatgüzâr bulundurmaları ve Rus elçilerinin bu memleketleri korumak için görüşme yapabilmeleri imkânını sağlayacaktı.
- Rus gemileri Boğazlar'dan serbestçe geçebilecek, Karadeniz, Akdeniz ve Boğazlar'da serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Rusya Osmanlı Devleti'nin gerekli gördüğü yerlerinde konsolosluk açabilecekti.
- Evvelce Ingiltere ve Fransa'ya verilmiş **"kapitülasyon"** haklarından Rusya da yararlanacaktı.
- Osmanlılar yazışmalarda Rus çarları için **"Ruslar'ın padişahı"** deyimini kullanacak, İstanbul'daki daimi Rus elçisi en büyük devletlerin elçileri gibi muamele görecekti.
- Osmanlı Devleti Ruslar'a, 1775 yılından



Sultan I. Abdülhamid'in tuğrası

başlamak üzere üç taksitte (üç yılda) toplam 15.000 kese (750 milyon akçe) harp tazminatı ödeyecekti.

Bu şartların içinde en ağırı, **1500 senelik bir Türk yurdu olan Kırım'ın elden çıkması idi. Bu, bütün Osmanlı Devleti'ni matem boğdu.** İkinci önemli husus, Ruslar'ın, Ortodoksların hamisi sıfatiyle Eflâk ve Boğdan işlerine burunlarını sokabilmelerine imkân verilmesiydi.

Şimdi, Osmanlı Devleti Avrupa işlerine karışmıyor, hâkim devlet niteliğini tamamen kaybetmiş bulunuyor, sadece Balkanlar'ı elinde tutuyordu. Romanya yarı bağımsız bir duruma gelmişti.

● İran fırsattan yararlanmak istiyor

Devletin kuzey ve batı sınırlarında savaş şimdilik durmuştu. Fakat bu defa da İran sınırında savaş başladı (1775).

İran'da iktidarı ele geçiren Kerim Han, Osmanlı İmparatorluğu'nu mağlup ederse bütün İran'a otoritesini kabul ettireceğini, rakiplerini daha kolay safdışı bırakabileceğini düşündü. Rus savaşından yorgun çıkan Osmanlı Devleti'ni kolayca mağlup edeceğini düşünerek **Basra**'yı kuşattı.

Basra kuşatması uzun sürdü ve Osmanlı Devleti Mayıs 1776'da İran'a savaş açmak zorunda kaldı. Aralıklı süren çarpışmalarda Musul Beylerbeyi Hasan Paşa İranlılar'a ağır kayıplar verdiriyordu. Nihayet 5 Mayıs 1777'de yapılan savaşta, İranlılar 20 bin kişilik bir kuvvetle saldırdılar ve kısa zamanda 2.000 ölü vererek çekildiler. Bu yenilgiden sonra bir daha saldırmadılar. Türk kuvvetleri de, devletin içinde bulunduğu sebeplerden dolayı ileri harekâta geçemedi. Savaş, 1779'a kadar çarpışmasız, savunma hatlarında beklemekle geçti ve öylece sona erdi. Sınırda hiçbir değişiklik olmamıştı.

● Ruslar Kırım'ı topraklarına katıyor

Osmanlı Devleti, Kırım'ı kaybetmiş olmanın acısını unutamıyor, Rusya ise sözde bağımsız hale gelen Türk ülkesini tamamen topraklarına katmak için fırsat kolluyordu. İki devlet harpten henüz çıktıkları için yeni bir sefer açacak durumda değillerdi. Fakat gerginlik artarak devam ediyordu.

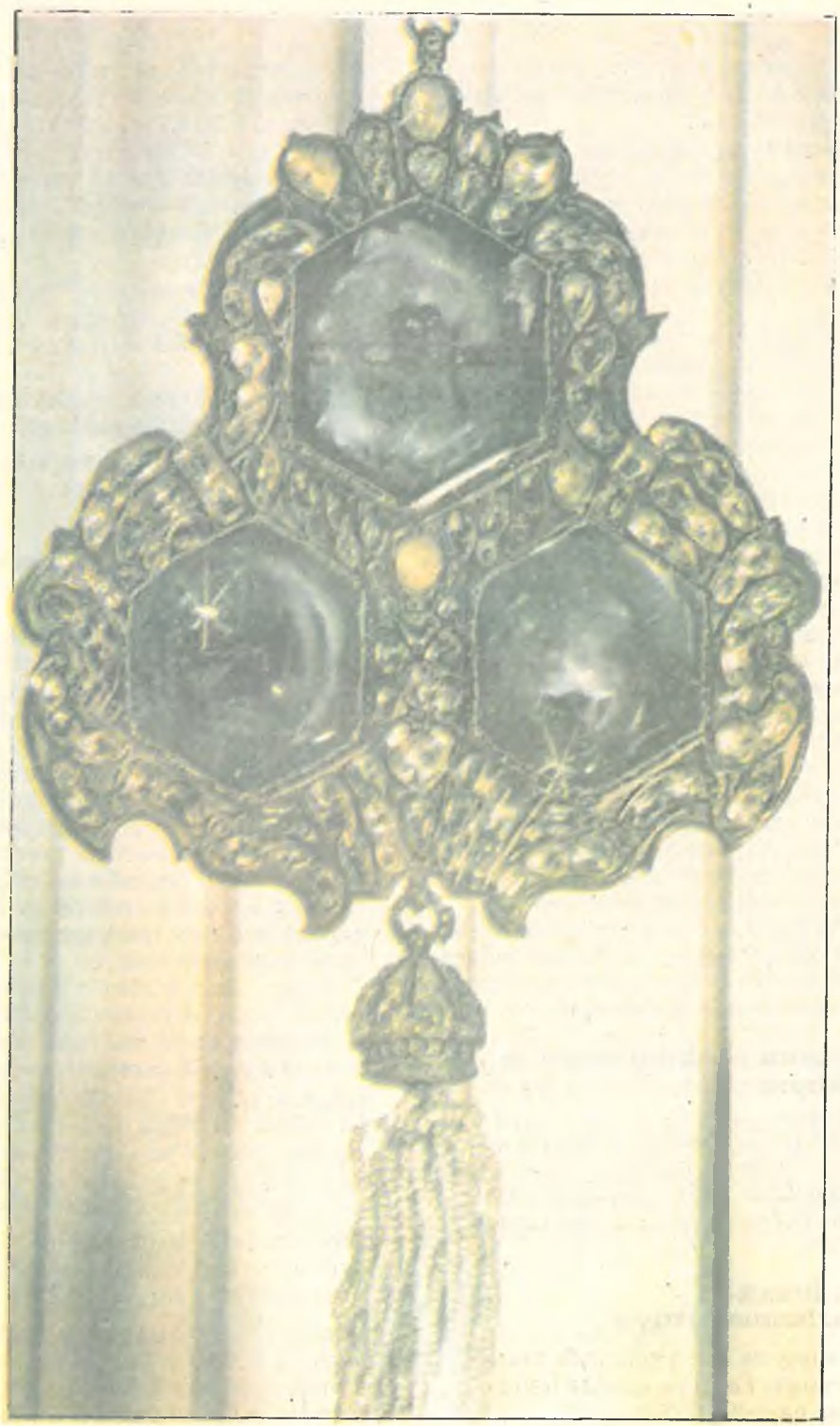
Bu sırada Fransa'nın arabuluculuğu ile yeni bir antlaşma yapıldı. İstanbul'da, **Aynalı Kavak Kasrı**'nda yapılan bu antlaşma ile Rusya Romanya prenslerinin tâyinine karışmayacak, Osmanlı padişahı da Kırım hanını tâyin etme hakkından vazgeçecekti. Böylece, Kırım'ın Osmanlı Devleti ile olan son hukukî bağlantısı da kesilmiş oluyordu.

Ruslar bekledikleri uygun zamanı bulduklarına kanî olarak 9 Temmuz 1783'te Kırım'ı resmen topraklarına kattılar. Bu tarih , en büyük Türk düşmanlarından II. Katerina'nın tahta çıkışının yıldönümü idi.

Katerina'nın bu kararı hem **Kırım**'da hem bütün Osmanlı ülkesinde büyük tepki ile karşılandı. Rus generali **Potemkin,** büyük bir ordu ile Kırım'a girip direnişi kanla bastırdı. 30 bin Kırım Türkü'nü idâm etti. Kırım Türklerinin topraklarına Rus göçmenleri yerleştirildi. Kırımlılar'ın büyük bir bölümü Balkanlar'a ve Anadolu'ya kaçtılar.

II. Katerina Kırım'la da yetinmek istemiyor, Osmanlı Devleti'nden yeni büyük parçalar koparmaya çalışıyordu. Bu maksatla müttefiki olan Avusturya İmparatoru II. Joseph'le Kırım'da, Kerson şehrinde buluştu. Bu şehirde iki hükümdar, üzerinde **"Bizans Yolu"** yazan bir takın altından geçerek asıl amaçlarını anlatmış oldular.

Bu olayları öğrenen Osmanlı Hükûmeti,



Sultan I. Abdülhamid'in üç zümrütlü askısı

Rusya'ya yeni bir savaş ilân etmek durumunda kaldı (1787). Gerçi ordu henüz gerektiği gibi hazırlanamamıştı, Sultan I. Abdülhamid de savaşa taraftar değildi ama, imparatorluğun her tarafındaki halk Rusya'ya savaş açılmasını ve Kırım'ın kurtarılmasını istiyordu. **Sadrazam Yusuf Paşa** da bu görüşte idi.

Osmanlı Devleti Rusya'dan Kırım'ı terket-

mesini, Boğaz'dan geçen Rus gemilerini muayene hakkını istedi. Bu isteklerin kabul edilmeyeceği biliniyordu.

Büyük Osmanlı ülkesinden iri lokmalar koparmak Avusturya'nın da emeli idi ve bu durum ona bir fırsat çıkarmış bulunuyordu. Onun için Avusturya Türkler'e savaş ilân etmekte gecikmedi. Yarım asır sonra Osmanlı-Avusturya kuvvetleri yine karşı karşıya geldiler.

Avusturyalılar ilk hamlede Yaş'ı alarak Belgrad'a doğru ilerlediler. Onlar Belgrad'a giderken Türk birlikleri Bosna ve Hersek tarafından hücuma geçti ve Yaş şehrini geri aldı. Ordunun başında **Sadrazam Yusuf Paşa** vardı. Plânına göre önce Avusturyalılar'ı safdışı edecek, sonra yalnız kalacak olan Rus ordusuna saldıracaktı. Gerçekten de Avusturya ordusu tam bir yenilgiye uğratıldı. İmparatorları güçlükle kaçarak canını kurtarabildi.

Fakat Ruslar aynı günlerde, General Potemkin'in kumandasında çok kalabalık bir ordu ile Özi kalesini kuşatmışlardı. Kaleyi **Hamid Hüseyin Paşa** kumandasında az sayıda bir muhafız birliği savunuyordu. Üç ay süren kuşatmada düşmanın beş saldırısı püskürtüldü. Fakat Türk kara ordusu Özi'nin yardımına vaktinde yetişemedi. Denizden gönderilen donanma da sığ sularda kıyıya sokulamadı. Sonunda Ruslar Özi kalesini ele geçirdiler. Şehirdeki sivil, asker, çocuk, ihtiyar 25 bin kişiyi işkence ile öldürdüler.

Özi'nin kaybından az sonra **Hotin** ve **Hocabey** (Odesa) kaleleri de Ruslar'ın eline geçti (1788). Şimdi Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan kopmuş durumdaydı.

● Sultan I. Abdülhamid'in ölümü

Özi kalesinin düştüğünü, Ruslar'ın burada yaptıkları katliamı bildiren sadaret tezkiresi okunurken, padişah çok üzüldü ve **"Ah melunlar! Ah Özi!"** diye iç çekerken birden yere yığıldı. Sağ tarafına felç geldi. Hekimbaşının ihtimamına rağmen bundan sonra düzelmedi. Son günlerini yaşamakta olduğunu anlamıştı. 8 Nisan'da yapılması gereken Surre Alayı törenini bir gün önceye aldırmış ve güçlükle ayakta durarak seyretmişti. Tören bitince **Şehzade Mustafa**'yı kucaklayıp öpmüş, Allah'a emanet etmiş ve sonra büsbütün ağırlaşmıştı.

Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi felç olayının (ağır nezle) olduğunu söyleyerek padişahı teselli etmek istiyordu. Fakat padişah ona:

"— Hasan Efendi, son hizmetindir. Bir hoşça bak. Efendini elden aldırdın!" dedi.

Abdülhamid o gece sabaha karşı vefat etti (7 Nisan 1789). Öldüğü zaman 64 yaşındaydı.

● Sultan I. Abdülhamid'in özellikleri

I. Abdülhamid kapalı bir saray hayatı yaşadığı için çok bilgili ve tecrübeli değildi. Fakat son derece vatansever, hoşgörülü bir padişah idi. Sorumluluk ve vatanseverlik duygusunu şu davranışı da çok iyi gösteriyor: **Kendisinden sonra tahta oğlu değil, yeğeni III. Selim geçecekti. Hükümdar olacak bir kişinin, kendi şehzadeliğinde olduğu gibi, kapalı tutulmaması gerektiğini çok iyi anlamış, III. Selim'in en iyi şekilde yetişmesine, gereken reformları anlayıp yapabilecek bir seviyeye gelmesine gayret ve itina göstermiştir.**

Sultan I. Abdülhamid'in 8 eşinden 11 erkek ve 13 kız çocuğu olmuştur. Oğullarından **III. Mahmud** ve **IV. Mustafa** tahta çıktılar.

Bir hükümdara gereken kuvvetli bilgi, parlak zekâ, azim ve iradeden mahrum ise de, bu kusurunu kendisi de biliyordu ve bu bakımdan sadrazamları işlerinde serbest bırakır, yalnız tavsiyelerde bulunurdu. Fakat işbaşına getireceği kimseler hakkında tahkikat yaptırırdı.

SULTAN III. SELİM

Gerilemenin gerçek sebebini çok iyi anlamıştı; Her alanda köklü bir reform, yeniden yapılanma şarttı. Bunun için Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen)'i kurdu, ama...

Yirmisekizinci Osmanlı padişahı olan **III. Selim,** 7 Nisan 1789 tarihinde tahta çıktığı zaman 28 yaşındaydı. İyi bir öğrenim görmüş, bilgi ve tecrübe kazanmasına yardım edilmişti. Tahta çıktığı zaman verdiği ilk emir, **"kendisinden hiç bir şeyin gizlenmemesi"** oldu.

III. Selim ilk Cuma namazını Ayasofya'da kıldı ve bundan sonra Eyüp Sultan'a giderek kılıç kuşandı. Bu alışılmışın dışında bir hareketti. Çünkü kendisinden evvel gelen bütün padişahlar önce Eyüp Sultan Camii'nde kılıç kuşanır, sonra Cuma selâmlığına çıkarlardı.

● Rus-Avusturya Birleşik Ordusu Türkler'e karşı

Rus ve Avusturya ile savaş hali devam ediyordu. Bütün meselelere hakim oluncaya kadar Sadrazam Koca Yusuf Paşa'yı yerinde bıraktı. Savaş haliyle ilgili niyetini de **"Düşmandan intikam alınıncaya kadar kılıç kına girmeyecektir"** demek suretiyle belirtmişti.

Bu sırada İsveç'in de Rusya ile arası iyi değildi. Hatta birkaç yıl önce İsveç kıralı ordusunun başında Petersburg'a kadar gitmiş, fakat sonra çekilmek zorunda kalmıştı. Lehistan'ı yutan, Osmanlı Devleti'ni mağlup eden bir Rusya, İsveç için de tehlikeliydi. Osmanlı Devleti ile İsveç arasında ittifak imzalandı. Buna göre Osmanlılar İsveç'e para yardımında bulunacak ve iki devlet birbirinden ayrı ve karşılıklı rıza almadan barış imzalamayacaktı.

Serasker Kemankeş Mustafa Paşa, 30 bin kişilik bir kuvvetle Romanya'ya geçmişti. Hedefi Yaş şehrini Ruslar'dan geri almaktı. Fakat burada Avusturya ve Rus orduları birlikte hareket ederek **Fokşan** civarında **Mustafa Paşa'**nın kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Bunun üzerine, sadrazamlığa getirilen **Hasan Paşa,** Boğdan'ı kurtarmak için Moldavya'ya doğru ilerledi. Fakat Rus-Avusturya birleşik orduları Türk ordusunu tekrar bozdu ve burada 20 binden fazla Türk şehit oldu. Ayrıca 70 kadar top düşmanın eline geçti. Avusturyalılar Bükreş'i işgal ettiler. Daha sonra Belgrad kuşatıldı ve ancak üç hafta direnebildi. Belgrad'dan sonra Semendire de elden çıktı.

Avusturyalılar'ın üstünlüğü devam ederken Osmanlılar Prusya ile bir anlaşma imzaladılar. Böylece Osmanlı-İsveç-Prusya ittifakı kurulmuş oluyordu. Az sonra, çok zayıflamış olan Lehistan da bu ittifaka katıldı.

Avusturya Prusya'nın, Prusya da Avustur-



SULTAN III. SELIM
(1761-1808)

ya'nın güçlenmesini kendileri için tehlikeli görüyorlardı. Endişeye kapılan Avusturya Türk cephesinden bazı birliklerini çekerek Prusya cephesine gönderdi.

Bundan yararlanan Türk kuvvetleri Yerköyü'nde Avusturyalılar'ı ağır bir yenilgiye uğrattılar. Buradaki Avusturya ordusunun mevcudu 26 bin civarında idi. Bunun 5 bini öldü, bin kadarı esir alındı. Ayrıca 50 top Türkler'in eline geçti.

Şimdi Avusturya cephesinde bir rahatlama sağlanmıştı. Fakat Rus cephesinde durum iyiye gitmiyordu. Ruslar Karadeniz'deki en önemli kaleleri, yani Özi, Kılburun, Hocabey (Odesa), Akkirman ve Bender'i ele geçirmişlerdi. Ama, Cezayirli Hasan Paşa kumandasındaki Türk birliği İsmail şehri önlerinde Ruslar'ı büyük bir bozguna uğrattı ve Ruslar 15 bin ölü verdiler. Fakat bu başarı devam etmedi. Toparlanan Ruslar kuvvetlerini birleştirerek tekrar saldırdılar. Kili, İsmail, Tulça, Isakçı gibi önemli kaleleri de ele geçirdiler. Buralarda, çocuk-yaşlı, kadın-erkek 30 binden fazla sivili kılıçtan geçirdiler.

● Avusturya ile son savaş ve son antlaşma

Türkler Prusya ile anlaşma yaptıktan sonra Avusturya o güne kadar aldıkları ile yetinmek ve kârlı bir barış andlaşmasiyle savaşı bitirmek istedi. Zaten 1789 Fransız ihtilali bütün Avrupa saraylarını birinci derecede düşündüren bir mesele halini almıştı.

Öte yandan Rusya da aynı meseleden endişeleniyor ve Türkler'le barış yapmak için İngiltere ile Prusya tarafından baskı görüyordu.

Avusturya ile **Ziştovi**'de bir barış andlaşması imzalandı (4 Ağustos 1791). Bununla her iki devlet bu son savaştan önceki sınırlarına çekilecekti. Bu, Avusturyalılar'la Osmanlılar arasında son savaş ve son andlaşma oldu.

Ruslar'la yapılan andlaşmanın müzakereleri daha uzun ve çekişmeli geçti. Onlarla 9 Ocak 1792'de imzalanan Yaş andlaşmasına göre, Ruslar ele geçirdikleri bazı kaleleri terkedecek, Boğdan ve Basarabya'dan çıkacak, fakat Bug ve Dniester nehirleri arasında kalan Karadeniz kıyı şeridini ellerinde tutacaklardı.

● NİZAM-I CEDİD (Yeni Düzen)

Sultan III. Selim, askerî başarısızlıklarda en önemli sebebin yeniçeri ocağının bozulması, disiplinsizlik, eğitim ve teknikte geri kalmışlık olduğunu çok iyi biliyor, görüyordu. İs-



Sultan III. Selim'in tuğralı askısı

tanbul'daki yeniçerilerin asıl işi esnaflık olmuş, tatlı gelir elde etmek için askerliği bir baskı unsuru olarak kullanmaya başlamışlardı. Anadolu'daki ocaklar ise daha çok çiftçilikle uğraşıyorlardı.

Askerin gelişen tekniğe, değişen eğitim usullerine ayak uyduramaması, savaşlarda başarılı olamamasının en büyük sebeplerinden biri idi ama, çağa ayak uydurmak yalnız askeri alandaki yenileşme ile olamazdı. Devlet teşkilatına yeni bir düzen vermek, bütün müesseselerde reform yapmak gerekiyordu. Sultan **II. Osman**'ın ta 1620'lerde anlayıp uygulamasını düşündüğü bu gerçek, o zamandan beri unutulmuş gibiydi. Ama artık III. Selim çok geç kalınmış olsa bile, Genç Osman-



Sultan III. Selim'in Topkapı Sarayı'nda bulunan bir resmi

ın akıbetine uğramak pahasına bu meseleye ciddi olarak eğilmeliydi. Avrupa'nın ilim, teknik ve tecrübelerinden yararlanarak, idarî, askerî, maarif ve iktisat alanlarında yeni bir düzen kurmalıydı.

III. Selim işte böyle bir düzenlemeye karar verdi ve bu teşebbüse, **'Yeni Düzen'** anlamında **"NİZAM-I CEDİD"** adı verildi (24 Şubat 1793).

Geçmişte yeni düzenleme teşebbüslerine yeniçerilerin nasıl karşı çıktıklarını çok iyi bilen III. Selim, yeniçeri ocağına hiç dokunmadan, yeni bir askeri birlik kurdurdu. Bu yeni birliğe de yine **Nizam-ı Cedid** denildi. Niyet, bu ordu iyice kuvvetlendikten sonra yeniçeri ocağını tamamen ortadan kaldırmak idi.

İlk Nizam-ı Cedid Ordusu 12 bin kişiden ibaretti ve daha çok gönüllülerden oluşuyordu. Çalışmalar ciddi, hızlı bir şekilde yürütüldü. İstanbul'da, bugünkü Levend semtinin bulunduğu yerde büyük kışlalar yapıldı. Yeni orduya değişik bir üniforma giydirildi ve erler modern eğitime tabi tutuldular. Modern piyade, topçu, humbaracı, istihkâm (lâğımcı) ve arabacı (nakliye) birlikleri kuruldu. Tersaneler genişletildi ve modern gemilerin yapımına başlandı.

Böyle bir yenileşmeyi başta yeniçeriler olmak üzere iç düşmanların ve onları kışkırtacak olan dış düşmanların hoş karşılamayacakları tabii idi. Nitekim, disipline alışmamış yeniçeriler Nizam-ı Cedid'e açıkça karşı çıktılar ve Nizam-ı Cedid askerlerinden bazılarını kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Ama sıkı takip altında tutulduklarından bir başarıya ulaşamadılar.

● İsyanlar

Fakat disiplinsizlik yalnız asker ocaklarında değil idarî makamlarda da yaygın idi. Babıâli eyaletlere ve uzak illere sözünü geçiremez duruma gelmişti. Buralardaki yöneticiler kendi başlarına buyruktular. Filistin ve Lübnan'da **Cezzar Ahmed Paşa,** Arabistan'da **Vehabîler,** Yemen'de **Zeydîler,** Hicaz'da **Şerifler,** Mısır ve Bağdat'da **Memlûkler,** otonom devletlerin hükümdarları gibi hareket ediyorlardı.

Balkanlar'da ve Anadolu'da da isyanlar eksik değildi. Bunların en önemli sebebi elbette savaşlarda ağır yenilgiler ve kayıplardır. Yozgat'ta **Çapanoğulları,** Adana'da **Kozanoğulları,** Manisa'da **Karaosmanoğulları,** hemen hemen her büyük ve uzak bölgedeki yöneticiler, Babıâli'nin emirlerine göre değil, kendi siyasi çıkarlarına göre hareket ederek, merkezden kopmuşlardı.

Yolsuzluklar, haydutluklar da artmıştı. Bu sırada Rumeli'deki âyândan ve asker kaçtığı bir yeniçerinin oğlu olan **Pazvandoğlu Osman Ağa** Vidin'e yerleşmiş, etrafına topladığı asker artıkları ile duruma hakim olmuş, Eflak ve Boğdan eyaletlerini yağmalayarak büyük servet edinmişti. Kısa zamanda Niğbolu, Ziştovi ve Kuzey Bulgaristan'ın önemli bir kısmına da hakim oldu. Çok kurnazdı. Hakim olduğu yerde halkın koruyucusu görünüyor ve hatta bayındırlık eserleri bile yaptırıyordu. Resmi bir sıfatı olmayan **Pazvandoğlu'**nun hareketlerine daha fazla göz yumulamazdı. İdamı için fetva çıkarıldı.

Fakat **Pazvandoğlu'**nu yakalamak mümkün olmadı. Üstelik bu âsi üzerine gönderilen kuvvetleri de yenerek, Belgrad, Sofya, Niş gibi şehirlere de saldırdı. Ama buraları ele geçiremedi. Onun üstesinden gelemeyen Babıâli, devlete sadakatle hizmet etmesi şartiyle ve vezir rütbesiyle yerinde bıraktı.

İşte bütün bu olaylar devletin bütün müesseselerine yeni bir düzen vermeyi zaruri kılıyor ve III. Selim de buna bütün gayretiyle çalışıyordu. Eyalet ve vilayetlere bir yandan yani düzen verilirken, bir yandan da bunu uygulayacak dirayetli paşalar buralara gönderiliyordu.

Önemli bir düzenleme de dışişlerinde yapıldı. Avrupa'nın İstanbul'da bulunan elçileriyle ilişkiler daha çok Rum tercümanlar aracılığı ile yapılıyordu. Ayrıca yabancı ülkelerde olup bitenler ve buralardaki gelişmeler de tam olarak takip edilemiyordu. III. Selim, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'ya orada sürekli olarak kalacak elçiler gönderdi ve Türk tercümanlar yetiştirilmesine önem verildi.

● Türk-Fransız Savaşı (Piramidler Savaşı)

Osmanlı Devleti'nin büyük ve zengin eyaletlerinde kargaşalık hüküm sürerken, Avrupa devletlerinin bundan yararlanmaya kalkışacakları tabii idi. Harekete geçen ilk Avrupa devleti Fransa oldu. İhtilal Fransa'sının ünlü kumandanı, Avrupa'da kazandığı zaferlerden sonra Mısır seferini başlattı. Önce Malta adasını zaptederek buradaki Saint-Jean (Sen Jan) tarikatine (bu tarikatçilerin idaresine) son verdi. Bundan sonra, 60 bin kişilik kara ve deniz ordusunu 450 tekne ile Mısır'a çıkardı ve ilk hamlede İskenderiye'yi zaptetti. Böylece **Türk-Fransız savaşı** başlamış oluyordu.

İskenderiye'deki halka, halkın dinine ve geleneklerine iyi davranan Fransa'nın ünlü ku-



Sultan III. Selim atlı gezide
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)

mandanı, yani **Napolyon Bonapart,** burada fazla bir direnme ile karşılaşmamıştı. Bundan sonra Kahire'ye yürüdü. Önce karşısına 10 bin kişilik bir kuvvetle çıkan Murad Bey'in, sonra 20 bin kişiyle çıkan Mısır Beylerbeyi Ebubekir Paşa'nın kuvvetlerini dağıttı. Ebubekir'le yapılan savaş piramidlerin bulunduğu Gize yakınlarında yapıldığı için **"Ehramlar Muharebesi"** ya da "Piramidler Savaşı" olarak anılır.

Napolyon'un askerleri Kahire'ye girdi (1798). Halka zulüm yapılmadı fakat zenginlerden hemen hemen bütün servetlerini aldılar.

Mısır'a, hatta bütün Afrika'ya göz diken devletlerden biri de İngiltere idi. Zaten İngiltere ile Fransa da savaş halinde idiler. Napolyon'un Kahire'ye girmesinden on gün sonra ünlü İngiliz amirali **Nelson**'un kumandasındaki donanma, Ebukır'daki Fransız donanmasını yaktı. Böylece Napolyon'un kara ordusunun deniz yoluyla yardım alması önlenmiş ve Mısır topraklarına hapsedilmiş oluyordu.

● Napolyon'un kaçışı

Fakat Napolyon da Mısır'la yetinmek istemiyor, çağının **Büyük İskender**'i olmak için Suriye, Irak, İran ve Hindistan'ı da fethetmek ve kendisini Doğu İmparatoru ilan etmek istiyordu. Ama önce Suriye'yi işgal etmeliydi. Bu maksatla Gazze ve sonra Filistin'i işgal etti. Buralarda, İskenderiye ve Kahire'deki tutumunun aksine, korkunç katliamlar yaptırdı. Bundan sonra da **Akkâ** kalesini kuşattı.

Napolyon Akkâ'yı da kolayca zaptedeceğini zannediyordu. Fakat burada **Cezzar Ahmed Paşa**'nın kumandasındaki **Nizam-ı Cedid** askerlerinin kahramanca direnişi ile karşılaştı. 64 gün süren kuşatma sonunda hiçbir başarı elde edemeden ve bir hayli de kayıp vererek Mısır'a çekilmek zorunda kaldı. Bu, Nizam-ı Cedid askerinin ilk savaşı ve ilk başarısı idi. (1799).

Osmanlı Devleti'nin Fransa ile savaşı, İngiltere ve Rusya ile bir saldırmazlık paktının imzalanmasına sebep oldu. Çünkü bu iki devlet de Fransa ile savaş halindeydiler.

Bu anlaşmadan sonra Türkler Mısır'ı geri almak için İstanbul'dan ordu çıkardılar. **Akkâ**'da Türk askerinin savaşçılarını öğrenen Napolyon bunu haber alınca Doğu İmparatoru olma hayalinden vazgeçti ve Türk-İngiliz donanmasına yakalanmamak için Mısır'dan gizlice çıkarak Fransa'ya kaçtı. Mısır'ın savunması için ünlü kumandanlarından general **Kleber**'i bırakmıştı. Genç bir Türk, sokakta General Kleber'i hançerleyerek öldürünce Fransız direnişi kırıldı. Bu sırada kaptan-ı derya **Küçük Hüseyin Paşa** da donanmasiyle Fransızlar'ın deniz yolunu kesmişti. Fransızlar imha edilmekten kurtulmak için Mısır'ı boşaltmak zorunda kaldılar ve Türk ordusu Kahire ve İskenderiye'ye yeniden hakim oldu (1801). Bu olaydan dolayı **III. Selim**'e **"Gazi"** unvanı verildi.

Bu arada eski düşman Rusya ile deniz savaşlarında işbirliği yapılmıştı. İki devletin donanması İyon denizindeki yedi adayı ve Epir'deki bazı limanları ele geçirdi. Ruslar'la yapılan anlaşma ile adalar, içişlerinde bağımsız bir cumhuriyet haline getirilerek Osmanlı hakimiyetinde bırakıldı. Dört iskele ise tamamen Türk topraklarına katılmıştı.

● Kavalalı Mehmed Ali Paşa

Onsekizinci asır sonlarında güneydoğu eyaletlerinde ve Balkanlar'da kargaşalığın hüküm sürdüğünü belirtmiştik. Otoritesizlik devam ediyordu. Bu arada Vehabîler **Taif** şehrini ele geçirmiş, halkını da kılıçtan geçirmişlerdi. Daha sonra Mekke ve Medine gibi iki kutsal şehri de ele geçirdiler. Vehabîler'in başında **Emir Suud** bulunuyordu ve emirin üzerine asker gönderilmemişti.

Karışıklık Hicaz, Yemen ve Umman'da da devam ediyordu. Kuveyt yerli bir ailenin hakimiyeti altında idi. Mısır beylerbeyi bu ayaklanmaları bastıramamıştı. Onun için buraya yeni bir beylerbeyi tayin edildi. Bu, **Kavalalı Mehmed Ali** idi. Kendisine vezirlik ve paşalık da verildi. **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** Arapça bilmiyordu. Okuma yazması da yoktu.

Rumeli âyanının, yani yerli beylerinin yola getirilmeleri için de Karaman Beylerbeyi **Kadı Abdurrahman Paşa**'ya görev verildi.

Abdurrahman Paşa, Karaman'dan 24 bin Nizam-ı Cedid askeriyle gelmiş, İstanbul ve Edirne'den Balkanlar'a geçmişti. Rastladığı yerde eşkıyayı yok ediyor, tam başarı elde etmek için çok sert davranıyordu. Onun için hakkındaki şikâyetler arttı. III. Selim de onu geri çağırmak zorunda kaldı. Fakat bu dönüş bağımsızlık mücadelesini başlatan Sırplar'ın cesaretini arttırmaktan başka bir işe yaramadı.

Bu sırada Rusçuk'ta hakim durumda bulunan **İsmail Ağa** ölmüş, yerine **Alemdar Mustafa Paşa** geçmişti. Mert, cesur bir paşa olan Alemdar Mustafa, III. Selim'in yenilik hareketlerine ve onun şahsına candan bağlı bir kumandan idi. Kısa zamanda geniş



Sultan III. Selim'in Sadrazamı Koca Yusuf Paşa'nın elçi kabulü.

bir nüfuz kazandı ve bölgede duruma hakim oldu.

Fakat Sırbistan'da halk Fransız ihtilalinden geniş ölçüde etkilenmiş, milliyetçilik hareketleri ve bağımsızlık mücadelesi yoğunlaşmıştı. İsyanın bir sebebi de burada eski adaletin kalmamış, kendiliklerinden idareci, öncü sıfatıyla ortaya çıkanların zulümlerini arttırmış olmalarıydı.

Sırp asilerinin başına bir domuz çobanı olan **Kara Yorgi** adında biri geçti. Bu adam başlangıçta Avusturyalılar'dan destek alıyordu. Daha sonra onlara sırt çevirip Ruslar'a yanaştı. Slav milliyetçiliği yaptığı için onun bu yönelişi taraftarlarınca da hoş karşılanıyor ve Ruslar da onu her bakımdan destekliyorlardı.

Kara Yorgi'nin öncülüğünde isyan yayıldı. Sonunda Belgrad'ı ele geçirdiler ve buradaki bütün Türkler'i kılıçtan geçirdiler (13 Aralık 1806).

● Alemdar Paşa Ruslar'ı, Mehmed Ali Paşa İngilizler'i yeniyor...

Kara Yorgi'yi destekleyen Ruslar'ın asıl hedefi Romanya prensliklerini, Podolya ve Basarabya'yı Türkler'den almak idi. Gerçekten de Osmanlı eyaletlerindeki kargaşalıktan ve Belgrad'ın kaybedilmesinden sonra hemen harekete geçerek, Bender'i, Hotin'i, Podolya'nın güneyini, Kili ve Akkerman kalelerini ele geçirdiler. Fakat İsmail şehri önünde yapılan büyük bir çarpışmada Ruslar ağır bir yenilgiye uğratıldı. Türk ordusunun kumandanı **Silistre Valisi Alemdar Mustafa Paşa** idi.

Ruslar bu yenilgiden sonra Türk topraklarından çekilip gittiler. Zaten onları şimdi, Rusya'yı fethetmek isteyen Napolyon'un orduları karşılayacaktı.

İngilizler'in Ruslar'la ittifak yaptıklarını daha yukarıda belirtmiştik. Fransızlar'a karşı bir ara Türkler'le işbirliği yapan İngilizler bu defa Ruslar'dan yana tutum alarak Türkler'e savaş açtılar. Donanmalarını Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek Marmara'ya girdiler. Fakat çıkarma yapamadıkları gibi Marmara'da hapsedilmiş oldular. Sonunda, donanmalarının imhası korkusuyla yine Çanakkale Boğazı'ndan çıkıp gittiler.

İngiltere donanmasının Fransızlar'a karşı Türk donanması ile işbirliği yapmasının ve sonra Türkler'e savaş açmasının asıl sebebi Mısır'ı ele geçirmekti. Nitekim İskenderiye'yi işgal ettiler. Fakat Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın saldırısına karşı koyamadılar ve İsken-

deriye'yi boşaltıp çekilmek zorunda kaldılar (1807).

● Kabakçı Mustafa İsyanı ve Sultan Selim'in tahttan indirilmesi

Ülke içinde hoşnutsuzluk devam ediyordu. III. Selim'in **"Yeni Düzen"** hareketine başta yeniçeriler olmak üzere karşı çıkanlar çoğalıyordu. Halk yeniliğin neden şart olduğunu anlayamıyor, kışkırtıcıların **"gâvur icadı"** diye adlandırdıkları bazı yenilikleri onlar da istemiyordu. İstemeyenler arasında ulemadan olanlar bile vardı. Bunlar bütün suçu **III. Selim'**e yüklemekte, onun güzel sanatlara düşkünlüğünü bile bir âcz olarak nitelemekte idiler. Öte yandan, taht özlemi içinde bulunan **Veliaht Mustafa'**nın karşı grupları el altından desteklediği söyleniyordu.

Asayiş tamamen bozulmuş, soygunlar artmıştı. Yeniçeri taraftarı ve Nizam-ı Cedid aleyhtarı olan kışkırtıcıların propagandaları ile bütün kötülükler **III. Selim'**e fatura edilmekteydi. Asi yeniçerilerin en güçlü destekçisi **Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa** idi.

Nihayet, 25 Mayıs 1807 tarihinde isyan patlak verdi. Büyükdere'de toplanan yeniçeri yamakları, kendilerine engel olmak isteyen bazı subaylarını öldürerek şehir içine doğru yürüyüşe geçtiler. Bunların sayıları çok değildi. Nizam-ı Cedid askerleri üzerlerine gittiği takdirde isyan kolayca bastırılabilirdi. Ama, bu ihtimali düşünen Sadaret Kaymakamı **Köse Musa Paşa,** padişaha buna gerek olmadığını, bostancılarla isyanı bastırabileceğini söyledi. O kritik günlerde kardeş kanı dökülmesini, Nizam-ı Cedid'in bir de bu olayla suçlanmasını istemeyen duygulu padişah da buna razı oldu.

Bu, **"Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse"** diye anılan Musa Paşa'nın oyunu idi ve planında başarılı olmuştu. Nizam-ı Cedid askerlerine kışlalarından çıkmamaları emrini verdi.

İsyancıların başında **"Kabakçı Mustafa"** adında eski bir asker vardı. Subay değildi. Bunlar şehre gelerek yeniçerilerle birleştiler ve saray kapısına gelip dayandılar. Bu ortamdan yararlanan Musa Paşa padişahtan Nizam-ı Cedid'in dağılacağına dair bir ferman çıkartmayı başardı.

Meydan âsilere kalmıştı. **Kabakçı Musta-**



fa III. Selim'e bir yazı göndererek 11 kişinin kellesini istedi. Padişah bunlardan ancak üç tanesini kurtarabildi.

Fakat, asileri kışkırtanlar çok iyi biliyorlardı ki isyan yatıştıktan sonra kendilerinden intikam alınacaktır. Onun için III. Selim'in de tahttan indirilmesini âsilere telkin ettiler ve asiler bu istekte direndi.

III. Selim kan dökülmesini istemiyordu. Amcasının oğlu IV. Mustafa lehine tahttan çekilmek zorunda kaldı (29 Mayıs 1807).

Onsekizinci yüzyılda hüküm süren padişahların en büyüğü, en iyisi olan III. Selim'in başlattığı yeni düzeni yerine oturtamadan tahttan indirilmesi imparatorluğun her tarafında üzüntü ile karşılandı.

● Alemdar Paşa ve Rusçuk Yârânı

Asiler, Nizam-ı Cedid taraftarı olanlardan bazılarını yakalayıp öldürdüler, mallarını yağmaladılar. Fakat genç, uyanık bazı yenilikçiler Rusçuk'a giderek, ateşli bir III. Selim hayranı olan **Alemdar Mustafa Paşa**'ya sığındılar. Bunlar daha sonra **"Rusçuk Yârânı"** olarak anılacaklardır. En değerlileri ve ünlüleri **Reisülküttap** (Dışişleri Bakanı) **Mehmed Said Galib Efendi,** yine içişlerine bakan **Sadaret Kethüdası Mustafa Refik Efendi, Başmuhasebeci Abdullah Ramiz Efendi** ve **Tuna Yalısı Mübayaacısı Mehmed Bekir Efendi** idi.

Alemdar Mustafa Paşa Rusçuk âyânı idi. Bütün Tuna boylarında çok seviliyordu. Rus'lar'a karşı başarı kazanmış, III. Selim tarafından vezir rütbesiyle taltif edilmişti. Gerçi cahildi, biraz haristi, ama son derece vatansever, cesur, mert, Nizam-ı Cedid'e gönülden inanmış bir paşa idi. Yanına sığınan Rusçuk yârânı onun cahilliğini telâfi ediyor, İstanbul ve iç olaylar hakkında bilgi veriyorlardı.

Alemdar Mustafa Paşa, aşağıda da anlatacağımız gibi, kısa zamanda İstanbul'a giderek III. Selim'i tekrar tahta çıkarmaya karar verdi ve bu niyetini gizleyerek çalışmalara başladı.

SULTAN IV. MUSTAFA

14 aylık saltanatında gericilik hareketine arka çıkmaktan başka bir şey yapmamıştı

Sultan IV. Mustafa 29 Mayıs 1807 tarihinde tahttan zorla indirilen III. Selim'in yerine padişah olduğu zaman 28 yaşındaydı. Onun, geleneğe uyarak kendisinden önceki padişahı tahttan indiren asileri cezalandırması gerekirdi. Aksi halde bu asiler onun başını da yerlerdi.

Fakat IV. Mustafa zayıf bir hükümdardı. Asileri uzaklaştıramadığı gibi kısa zamanda onların oyuncağı haline geldi. Kışkırtıcıların başı olan **Musa Paşa** Bursa'ya sürülmüştü ama, III. Selim'in düşmanı ve mürtecilerin başı olan **Şeyhülislâm Ataullah Efendi** iktidara hakim durumdaydı. İsyancıların lideri **Kabakçı Mustafa** ise **'Turnacıbaşı'** rütbesiyle Boğaz'ın Rumeli yakası kumandanlığına getirilmişti. Padişah çaresizlik içindeydi.

İşte bu sırada Rusçuk yârânından bazıları İstanbul'a gelerek sarayla gizli temas kurdular ve Alemdar Mustafa'ya âsileri temizleme görevi verilmesini telkin ettiler. Bu izin alınırsa, Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a ordusunun başında gelmesi mümkün olacaktı. Aksi halde çok kan dökülürdü.

Bunalım içinde kalan **IV. Mustafa**, Alemdar Paşa'ya İstanbul'a gelip asileri temizlemesi için gizli müsaadeyi verince, Alemdar kuvvetlerinin başına geçerek Rusçuk'tan İstanbul'a hareket etti.

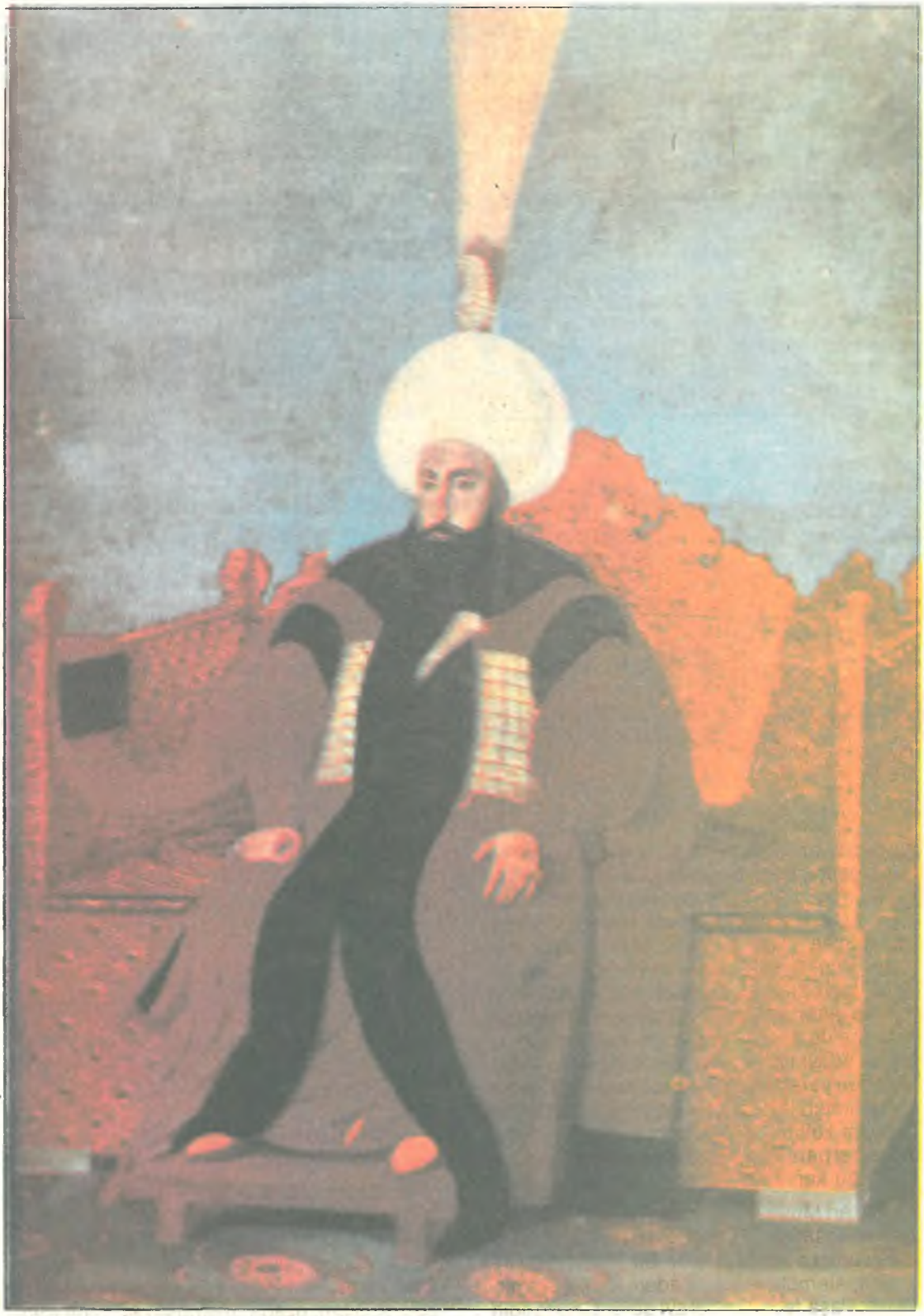
Alemdar 28 Haziran 1808'de Edirne'ye geldi ve burada yeni sadrazam **Çelebi Mustafa Paşa** ile buluştu. Asıl niyetini gizleyen Alemdar Mustafa Paşa ona da maksadının padişahı âsilerden kurtarmak olduğunu söyledi ve buna inandırdı.

Alemdar, Edirne'den İstanbul'a hareket etmeden önce 80 adamını göndererek **Kabakçı Mustafa**'yı Rumelihisarı'ndaki evinde yakalatıp öldürttü. Kabakçı Mustafa'nın kellesi kendisine ulaştırıldığı zaman Çorlu'ya gelmiş bulunuyordu.

Alemdar Mustafa Paşa 19 Temmuz 1808 tarihinde İstanbul'a geldi. **IV. Mustafa** Davutpaşa'daki sarayına giderek Alemdar Mustafa Paşa'yı huzura kabul etti. Bu, padişahı tutuklayıp III. Selim'i tahta çıkarması için iyi bir fırsattı. Yârândan **Ramiz Efendi** bunu Alemdar'a hatırlattı. Fakat Alemdar Paşa **"Bizi ayağımıza kadar gelip karşıladığı sırada ona bunu yapmak mertlik değildir, onun çaresine sonra bakarız"** dedi. Bu da, efendisi III. Selim'i kurtarmak için kaçırılmış bir fırsat olacaktı.

Alemdar Mustafa Paşa birkaç gün sonra Bâbıâli'ye inerek sadrazamı ziyaret etti. **IV. Mustafa** da onun kuvvetlerine güvenerek, zulmünden bıktığı **Şeyhülislâm Ataullah Efendi**'yi azletti. **Ataullah Efendi** sırtını yeniçerilere dayamıştı. Bundan sonra onun taraftarları da çeşitli yerlere sürüldüler.

Asî zorbalar cezalarını bulmuşlardı. Alemdar Mustafa Paşa asıl niyetini gerçekleştirmek için bir hafta kadar zaman kaybetmiş ol-



SULTAN IV. MUSTAFA
(1779-1808)

du. Bu arada sadrazam asîleri ayıklama harekâtının başarı ile sona erdiğini düşündü ve Alemdar Paşa'dan, ona teşekkürler ederek Rumeli'deki görevine dönmesini istedi. Kendisinden şüphe edilmeye başlanmıştı.

● Alemdar Paşa'nın Bâbıâli baskını ve III. Selim'in öldürülmesi

Alemdar, şadrazamın bu emrinden sonra 15 bin kişilik kuvvetiyle Bâbıâli'yi bastı ve sadaret mührünü ele geçirdi. Böylece sadrazamlığı da ele geçirmiş oluyordu. Bu arada onun asıl maksadını anlayan IV. Mustafa da tedbirlerini almaya başladı.

Alemdar, Topkapı Sarayı'nı kuşatarak yeni şeyhülislâm ile padişaha haber gönderdi ve padişahtan tahtı bırakmasını istedi. Padişahın yakınları kendisine **"Tahtınızda kalabilmek için tahta çıkabilecek hiç kimseyi sağ bırakmayın"** demişlerdi. O da III. Selim ve Şehzade Mahmud'un hemen öldürülmesi için emir verdi ve sarayın üçüncü kapısı kapatıldı. Avluya giren askerler **"Sultan Selim'i isteriz!"** diye bağırmaya başlamışlardı.

Alemdar Mustafa Paşa'nın emriyle askerler kapalı kapıyı kırmaya başladıkları sırada IV. Mustafa'nın adamları III. Selim'in dairesine koştular. III. Selim'in başına gelecekleri haberi olmamıştı. Fakat **II. Mahmud** olayları öğrenince üç ağasını III. Selim'i savunmaları için yardıma gönderdi. Ama, 20 den fazla olan kanlı katiller hem bu ağaları hem de III. Selim'i öldürdüler.

Şimdi sıra Şehzade Mahmud'un boğulmasına gelmişti. Onun bulunduğu daireye koştular. Küçüklüğünden beri şehzadeye bakan cesur **Cevrî Kalfa, Şehzade Mahmud'**u kendi odasına götürmüştü. Birkaç ağa da kapıyı tutuyordu. Fakat katilleri durduramadılar. Katiller içeri girerken hizmetlileri **"Şehzadeyi dama çıkarın!"** diye bağırdı. İçeri girenlerin üzerine de mangaldaki külleri kürekle savurarak odayı toz duman içinde bıraktı. Bu durumdan yararlanan Şehzade Mahmud dama çıkabilmişti. Fakat Ebe Selim'in fırlattığı bir bıçakla kolundan yaralanmış, sonra da duvara çarparak başı çatlamış olduğu için yüzü gözü kan içindeydi.

Sultan Mustafa, Alemdar Paşa ve taraftarlarının cesaretini kırmak için **III. Selim'**in kanlı cesedini avluya çıkarttı. Bu sırada kapı kırılmış, Alemdar Paşa ve adamları avluya girmişti. Paşa feci manzarayı görünce cesedin üzerine kapanarak:

"Vay efendim vay! İclasun içün bunca yerden gelip seni bu halde mi görecektim! Enderun halkı denen katillerin hepsini kılıçtan geçireceğim!" diye ağlamaya başladı. Rusçuk yârânı da gözyaşı döküyordu.

Ramiz Efendi Alemdar'ı uyardı:

"— Paşam, şimdi ağlanacak zaman değildir, Şehzade Mahmud'u bulup kurtarmak zamanıdır" dediler.

Alemdar Paşa şehzadenin hemen bulunmasını emretti.

Az sonra, canını güçlükle kurtaran Şehzade Mahmud, eli yüzü kan içinde, üstü başı perişan bir durumda uzaktan göründü. Paşaya onun Şehzade Mahmud olduğunu söylediler. Bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa yanına koşup etek öptü ve gözyaşları içinde:

"— Ah efendimiz, dedi, amcanızı tahta çıkarmak için gelmiştim? Cenab-ı Hak bana Selim Han Efendimizi bu halde görmek felâketini takdir etmiş, bari sizi iclas ile teselli bulayım, lâkin Enderun halkını kılıçtan geçirmeden huzur bulamam".

Alemdar Paşa ve oradakilerin biat etmesiyle Şehzade II. Mahmud padişah olmuştu (28 Temmuz 1808). Alemdar Paşa şimdi onun sadrazamı idi.

II. Mahmud'un tahta çıkmasından kısa bir süre sonra kargaşalık başladı ve yeniçeriler ayaklandı. Bunun sonunda Alemdar Paşa da hayatını kurtaramayacaktı (Bu konu II. Mahmud'un saltanat dönemi anlatılırken ayrıntılı olarak verilecektir).

Sultan II. Mahmud'un padişahlığı ilan edildiği zaman **IV. Mustafa Bağdat** köşkünde bulunuyordu. Daha sonra bir odaya hapsedildi. Fakat yeniçeriler onu tekrar tahta çıkarmak için faaliyete geçtiler. Bu durumda ulema **IV. Mustafa'**nın katli için fetva verdi. **II. Mahmud,** ağabeyisi olan IV. Mustafa'nın asilerle işbirliği yaptığını öğrenince, içi burkularak idam emrini vermek zorunda kaldı. Cellatlar harem dairesine, girerek, IV. Mustafa'yı bir kuşakla boğdular (15 Kasım 1808).

Öldüğü zaman 30 yaşında olan IV. Mustafa tahtta 14 ay kalabilmişti.

Sultan III. Selim'in özellikleri

III. Selim, vatan ve millet sevgisiyle dolu, bilgili, sanatsever ve kendisi de büyük bir sanatkâr idi. Usta bir hattat, iyi bir şair, çok iyi bir bestekârdı. Ok ve yay kullanmada da üstüne yoktu. Yayı ayağı ile gererek fırlattığı ok 888 m. 8 cm. uzağa düşmüştü ki bu bir dünya rekorudur.

Bütün zorluklara rağmen ve hayatı paha-

sına en gerekli yenilik hareketlerini başlatan odur. Onun zamanında imar hareketleri durmamış fakat daha çok askerî binalar ve okullar yapılmıştır. Savaş sanayii, deniz kuvvetleri ve deniz ticareti gelişmiş, modernleşmeye başlamıştır.

"İlhamî" mahlası ile şiirler yazan III. Selim'in, bugün de icra edilen ve zevkle dinlenen besteleri vardır.

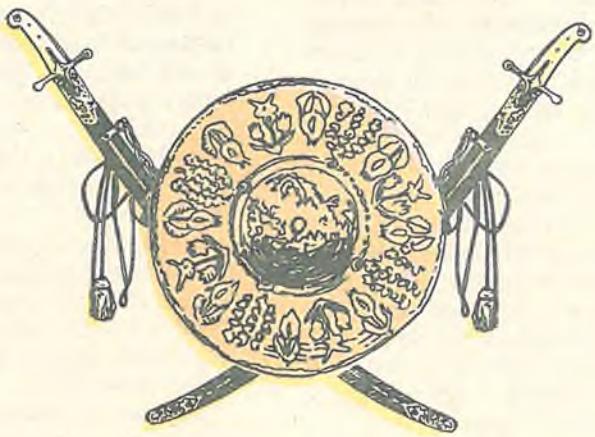
Çocukları olmamıştır.

● Sultan IV. Mustafa'nın özellikleri

Şehzadeliğini zevk ve safa içinde geçiren Sultan IV. Mustafa, isyan ve darbe sonunda 29 Mayıs 1807 tarihinde tahta çıktığı zaman 28 yaşında idi. 14 aylık saltanat süresi Osmanlı Devleti'nin acı olaylarla geçen bir dönemidir. Gericilik hareketlerine arka çıkması ve ilerlemeyi durdurması en büyük kusurudur. Başarılı hiçbir icraatı olmamıştır.

Bilinen dört eşinden çocukları olmuşsa da bunlar daha çocuk yaşta iken ölmüşlerdir. Yalnız, öldüğü zaman **Emine Sultan** adında bir kızı hayatta idi.

Osmanlı hanedanının hemen hemen bütün üyeleri gibi o da güzel sanatlarla ilgilenmiş, fakat sadece hat sanatında bir varlık göstermiştir.



ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA OSMANLILAR'DA BİLİM, KÜLTÜR VE SANAT

Bu asırda Osmanlı kendi gerçeğini görmüştü: Kalkınma ve yenileşme hareketini başlatmalıydı. Ama bu hareket, ne yazık ki, eğlence ve sefahat derecesine varan aşırılığı da beraberinde getirdi

Onsekizinci yüzyıl Osmanlı Devleti için **"duraklama"**nın **"gerileme"**ye dönüştüğü dönem olmuştur. Bu yüzyılda ard arda uğranılan büyük yenilgiler sonunda 1500 yıllık Türk ülkesi olan Kırım elden çıkmış; Macaristan, Eflâk, Boğdan, Sırbistan'ın önemli bölümleri Avrupalılar tarafından paylaşılmıştı. Gerçi asrın başlarında 1711 Prut savaşı ile Ruslar'a ve 1714'de Venedikliler'e karşı büyük zaferler kazanılmıştı ama, bunlar son büyük zaferlerdi ve sonraki yıllarda yenilgiler ve kayıplar devam edecekti.

Yenilgilerin başlıca sebebi, Batı medeniyetinin silâh sanayiine ve savaş tekniğine de yansıması idi; Türk ordusunda idare ve disiplinde en önemlisi, sivil ve askerî eğitimdeki duraklama ve bozulma idi. Asker artık **"gazi ordu"** niteliğini kaybetmiş, düzensiz, eğitimsiz bir kalabalık haline gelmişti. Ruh gücündeki çöküş savaş meydanlarına yansımış bulunuyordu.

Hiç şüphesiz bunun en önemli sebeplerinden biri de **"kültürel soğuma"** idi. Osmanlı artık kültür yaratıcılığını kaybediyordu.

Uzun süren savaşlar ve yenilgilerle ekonomik durumun sarsılması, isyanlar, asayişsizlik ve diğer sosyal çalkantılar, bir zulüm kaynağı olan rüşvet, gerileme hızını arttıran, ama aynı zamanda ileri görüşlü birkaç padişaha ve aydınlara kültürde ve idare teşkilâtında köklü ıslahatı düşündüren gerçeklerdi.

Osmanlı kendi gerçeğini görmüştü. Asrın başlarında ıslahat hareketi başladı. Sonradan **"Lâle Devri"** diye anılacak olan dönem, aslında kuvvetli bir kalkınma, bir yenileşme hareketiydi. Fakat bu hareket zevk, eğlence ve sefahat derecesine varan bir aşırılığı da beraberinde getirdiği için, yeniliğin geniş kitle tarafından kabulü mümkün olmadı ve taassup daha kolay körüklendi. Osmanlı devlet adamları, aydınları, zenginleri, felâketin getirdiği karamsarlığı, daha çok edebiyat ve musikiye sığınarak gidermeye çalıştılar. Oysa yenilik daha çok eğitimde, teknikte, metodda olmalıydı.

Onsekizinci yüzyılda savaş alanlarında uğranılan felâketleri, isyanları, ıslahatçılarla bunlara karşı olanlar arasındaki çekişmele-



III. AHMED ÇEŞMESİ

ri, önceki bölümlerde gördük. Bütün bunlara rağmen bazı alanlarda başarı sağlanmıştır: Gecikerek de olsa matbaa bu asırda alınmıştır. Kâğıt ve kumaş fabrikaları kurulmuş, tersaneler modernleştirilmiş, istihkâm okulu açılmıştır. Mimarlıkta, musikide, edebiyatta büyük sanatkârlar çok güzel eserler vermişlerdir. Bir mimarlık şaheseri olan **Üçüncü Ahmed Çeşmesi,** Boğaz'ı süsleyen birçok güzel yalılar, **Laleli** ve **Nuruosmaniye** camileri, bu asırda yapılmıştır. Büyük tarihçi **Naima** ünlü eserini bu asırda yazmıştır. Aşk ve İstanbul şairi **Nedim,** en büyük mesnevi şairi **Şeyh Galib,** en büyük bestekârımız **Itrî,** büyük ressam ve şair **Levnî...** vb. bu asırda yaşamış ve eser vermişlerdir.

MİMARLIK

Onsekizinci yüzyılda mimarlık eserleri daha çok **Lâle Devri'**nde ve **III. Mustafa** zamanında meydana getirilmiştir. Camiler, köşkler, çeşmeler, imaretler yapılmıştır.

Bu asrın en önemli mimarlık eserlerinden bazıları şunlardır:

☐ **III. AHMED ÇEŞMESİ:** Yalnız onsekizinci yüzyılın değil, bütün Osmanlı devrinin en güzel çeşmelerinden biri, **Lâle Devri'nin solmayan bir çiçeğidir.** Çeşmenin planını bizzat **III. Ahmed'**in çizdiği, bunu başmimar **Mehmed Ağa'**nın uyguladığı söylenir. Ayasofya'nın yanında, Topkapı Sarayı'nın dış kapısının karşısında yer alan bu çeşmenin üzerine yazılan tarih beytinin hem şairi hem hattatı, **Sultan III. Ahmed'**dir. Tarih beyti şöyledir:

Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua.

Bu beyit, ebced hesabına göre Hicri 1141 (M. 1728) yılını gösteriyor.

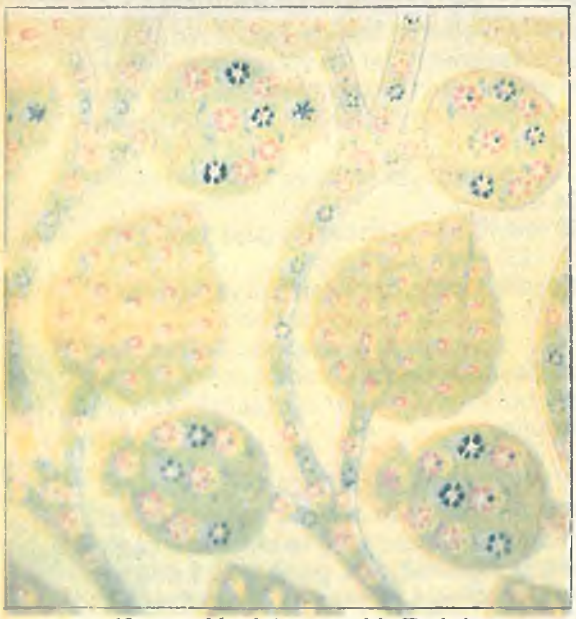
Çeşmeyi çepçevre kaplayan yazı ise devrin ünlü şairlerinden **Seyyid Vehbî'**nin bir kasidesidir. Bugün, halk arasında **Sultan Ahmed Çeşmesi** olarak anılan bu eseri yerli yabancı bütün ziyaretçiler hayranlıkla seyretmektedir.

☐ **NURUOSMANİYE CAMİİ:** Yapımına, **I. Mahmud** devrinde 1748'de başlandı ve **III. Osman** zamanında 1755'te bitirildi. Mimarı **Mustafa Ağa'**dır. Cami, geniş bir dış avlu ile çevrili, medrese, kütüphane, imaret, sebil, türbe, çeşme, han ve dükkânları ile bir külliyedir. Yapıldığı yerde bir su kaynağı bulunduğu için caminin tabanı kemerlerle desteklenen bir bodrum üzerine oturtulmuştur. Kubbesinin çapı 25,75 m. dir. İç duvarı çepçevre kuşatan âyet yazısı camiin en büyük özelliğidir. Barok üslûpta yapılmıştır.

☐ **LALELİ CAMİİ:** III. Mustafa devrinde, 1759-1763 yılları arasında yapılan bu caminin mimarı **Mehmed Tahir Ağa'**dır. Bu da Ba-



III. Ahmed Çeşmesi'nin İngiliz Ressam Thomas Allom tarafından yüz yıl kadar önce yapılmış bir resmi.



18. yüzyılda dokunmuş bir Türk kumaşı

rok tarzında ve kare planlıdır. İmaret, türbe, sebil, hamam, han ve dükkânlardan oluşan bir küliye halindedir. Sekiz sütunlu şadırvanı ve tek şerefeli iki minaresi vardır. Bu caminin önündeki türbede III. Mustafa, III. Selim ve bunların yakınları yatmaktadır.

☐ **KÖŞKLER, BAHÇELER:** Onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde, özellikle Lale Devri denilen 1718-1730 yılları arasında, Kâğıthane deresi ve Boğaz kıyıları güzel köşklerle, yalılarla, çiçek bahçeleriyle dolmuştur. Haliç'in sonundaki **Kâğıthane** deresinin yatağı değiştirilerek mermer kaplı bir kanal içine alındı ve kanala **Cedvel-i Sim** (Gümüş yol) adı verildi. Kıyısına büyük ve süslü **Sadâbad Kasrı** yapıldı. Çeşmeler, fıskıyeli havuzlar, lâle ve sümbül bahçeleriyle, çimenlikleriyle geniş seyir ve piknik yerleri düzenlendi. Boğaz kıyısındaki yalılar ve çeşitli semtlerdeki kasırlar ve köşkler, geniş ve güzel bahçeleriyle birer cennet köşesi gibiydiler.

Lâle Devri'nde yapılan en büyük ve en güzel köşklerden ve yalılardan bazıları şunlardır: Kâğıthane'de **Sadâbad,** Alibeyköyü'nde **Hüsrevâbad,** Ortaköy'de **Humayûnâbad,** Fındıklı'da **Emânâbad,** Çengelköyü'nde **Bağı Ferah,** Kuruçeşme'de **Kasr-ı Süreyya,** Cağaloğlu'nda **Ferahâbâd,** Üsküdar'da **Şerefâbâd,** Zeyrek'te **Ayşe Sultan...** vb.

Bu güzel yapıların çoğu isyanlar ve yangınlar yüzünden yandı, yıkıldı, yağmalandı.

Onsekizinci yüzyılda İstanbul'un değişik semtlerine çok sayıda güzel çeşmeler yaptırıldı ve bunlar Bahçeköy'den Taksim'e getirilen su ile beslendi.

HATTAT VE RESSAMLAR

Onsekizinci yüzyılda ünlü hattatlar yetişmiştir. Asrın güçlü şairlerinden olan **İzzet Ali Paşa** (Öl. 1734) aynı zamanda Lâle Devri'nin önde gelen hattatlarından biridir. **Şeyhülislam Vellyüddin Efendi** (Öl. 1768) de ünlü bir hattattır. Damad İbrahim Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki çeşmeleri onun celî yazıları ile süslenmiştir. **Mustafa Rakım Efendi** (1757-1828) büyük bir hattat ve ressam idi. Padişah III. Selim'in güzel bir resmini yapmıştır. Fakat onun asıl özelliği celî yazıyı olgun ve ileri bir düzeye ulaştırarak ayrı bir üslûp oluşturmasıdır. Padişahın sikkelere basılacak resmini de o yapıyordu. Osmanlı padişahlarının nişanı demek olan tuğralara biçim güzelliği getiren odur.

Bu asrın en büyük ressamı, Osmanlı klasik minyatürünün son büyük temsilcisi olan **Levnî**'dir. Aynı zamanda bir divan şairi olan Levnî (Öl. 1732), resimlerde mekânın perspektif derinliğine yer vermiştir. Resim bütünü içinde renk uyumuna da önem veriyordu. Onun resimlerinde insanların hareketleri yaptıkları işlere tam bir uyum sağlar. Devrin kıyafetlerini en doğru olarak onun resimlerinde görüyoruz. Başlıca eserleri **Vehbî Sûrnamesi**'ndeki 137 minyatür, Padişahlar Albümü'ndeki portre minyatürler ve "Levnî Albümü"ndeki 43 minyatürdür.

Asrın ünlü hattatları arasında **Sultan III. Ahmed**'i de saymamız gerekir. Onun, kendi adını taşıyan mimarlık şaheseri çeşmedeki tarih beytinin hem şairi hem hattatı olduğunu yukarıda söylemiştik.

BESTEKÂRLAR

Onsekizinci yüzyılda birçok bestekâr yetişmiş ve bunların besteleri zamanımıza ulaşmıştır. Onyedinci yüzyılın ve bütün tarihimizin en büyük Türk bestecisi olan Büyük **Itrî** ömrünün son oniki yılını bu asırda yaşamıştır (Öl. 1712). Onun kadar büyük bir bestekâr olan Hammamizâde İsmail Dede Efendi ise gençlik yıllarına yine bu asırda girmiş ve ilk bestelerini yapmıştır.

Devrin en büyük bestecilerinden olan **Ebu-Bekir Ağa** (1685-1759), Lâle Devri'nin coşkun havasını yansıtır. **Nedim**'in şiirleriyle yaptığını o besteleriyle yapmıştır. Güftesi **"Bir âfet-i mehpeyker ile nüktelerim var"**

diye başlayan Mâhûr bestesi şaheseri sayılır. Ondört bestesinin notaları günümüze ulaşmıştır.

Tamburî Mustafa Çavuş, asrın diğer önemli bestecilerinden biridir. Daha çok kendi şiirlerini besteleyen bu sanatkârın en büyük özelliklerinden biri, divân müziği ile halk müziği arasında güçlü bir bağ kurmasıdır. Notaları zamanımıza ulaşan besteleri çoktur ve bunlar bugün de çok icra edilen besteler arasında yer alır.

Tamburî Mustafa Çavuş'un bestelerinden bazıları şunlardır: Hisarbûselik şarkı **(Dök zülfünü meydana gel);** Şehnazbûselik şarkı **(Küçüksu'da gördüm seni):** Saba şarkı **(Bir esmere gönül verdim);** Şehnaz şarkı **(Fırsat bulsam yâre varsam):** Bayâtî şarkı **(Çıkalım sayd-ı şikâre);** Neva şarkı **(Muntazırım teşrifine);** Bayatî şarkı **(Sebep ne bakmıyor yârim yüzüme);** Uşşak şarkı **(Canım tezdir sabredemem)...** vb.

Aynı yüzyılın ünlü bestecilerinden **Tab'î Mustafa Efendi** klasik Türk müziğinin en seçkin örneklerini vermiştir. Zamanımıza ulaşan otuz kadar bestesinden bazıları şunlardır: Bayatî Ağır Semâî **(Çıkmaz derun-i dilden efendim muhabbetin);** Bayâtî Yürük Semaî **(Gül yüzlülerin şevkine gel nûş edelim mey);** Hüseyni Nakış Yürük Semâî **(Ben gibi sana âşık-ı üftade bulunmaz);** Hüseynî Yürük Semâî **(Dök dideden eşk-i teri sermayesiz olmaz)...** vb.

Devrin, **Şeyh Osman Efendi, Ahmed Efendi**'ler, **İbrahim Efendi**'ler gibi daha birçok bestecisi vardır. Asrın en büyük bestekârlarından biri, bestekârları en çok teşvik eden hükümdar olan **Sultan III. Selim**'dir. Musiki tarihimizde yeni çığır açacak kadar güçlü bir bestekâr olan III. Selim, 14 mürekkep makam yapmıştır.

III. Selim'in notaları günümüze ulaşan 62 bestesi vardır. İşte bunlardan bazıları: Hüzzam Şarkı **(Gönül verdim bir civâne);** Zavil Yürük Semâî **(Olmuş nişanı tir-i muhabbet civan iken);** Büzüg Beste **(Aşkınla havalandım, bigâneliğim gel gör);** Muhayyer Sünbüle Şarkı **(Ey gonce-i nazik tenim)...** vb.

Onsekizinci yüzyılda Osmanlı edebiyatı

Askerî, idarî, ekonomik gerileme devam ederken, Osmanlı ricali edebiyat ve musikiye sığındı

Onsekizinci yüzyılda Osmanlı Devleti askerî ve ekonomik gücünü büyük ölçüde yitirmiş, bilim ve teknikte gerilemiş olmasına rağmen, klasik edebiyat ve musikide gelişme devam etmiştir. Bu devirde Osmanlı ricâlinin felaketlerin getirdiği yorgunluk ve karamsarlığı gidermek için edebiyat ve musikiye sığındıklarını önceki bölümde belirtmiştik. Gerçekten de başta hükümdarlar olmak üzere devlet adamlarının ve ulemadan hemen hemen herkesin edebiyatla meşgul olduğunu görüyoruz.

Sadrazamlar, vezirler, şeyhülislamlar şiirle, musiki ile hattatlıkla meşgul oluyorlardı. Herhangi bir olaya tarih düşürmek için beyitler yazmak, nazımla mektuplaşmak yaygın hale gelmişti. Bazen sadrazam padişaha yazdığı arîzasını bile manzum olarak kaleme alıyordu. Meselâ, **Bahir Mustafa Paşa** sadaretinin son günlerinde padişâha şöyle arîzalar yazıyordu:

Sipihre gönderelüm nail-i bülendimizi
Cihande bildirelim bari kendimizi
Bu nazm ile varalım hak-i pay-ı devletine'
Çok oldu görmeyeli Bahir, Efendimizi.

Zeynep Sultan'ın kocası **Nişancı Küçük Mustafa Paşa**'nın lâkabı **"Sinek"** idi. Bu vezir öldüğü zaman Arapça **'Sinek öldü' (Mate'z-Zübâbu)** demekle ölümüne tarih düşürülmüştü (1177=M. 1763). Herhangi bir meşhur öldüğü zaman birçok kişi tarih beyti yazardı. Fakat önemsiz kişiler veya olaylar için



SARAY Memurlarının kıyafeti

de tarih düşürüldüğü olurdu. Meselâ **"Kedi"** lâkaplı birinin ölümü için

Farenin hasretinden öldü kedi (1213=M. 1798);

Lâkabı **'Kel Memiş'** olan halktan biri için de

Kel Memiş gelmemişe döndü cihane sad-hayf (1213=M. 1798)

gibi mısralarla tarihler düşürülüyordu. Asrın şairlerinden **Nedim** 64, **Şeyh Galib** 68, **Haşmet** 18, **Fıtnat Hanım** 51, **Sümbülzâde Vehbî** 33, **Enderunlu Fazıl** 32 olaya tarih düşürmüşlerdir.

Fakat onsekizinci yüzyıl, **Nedim** ve **Şeyh Galib** gibi, **Koca Ragıp Paşa** gibi devler yetiştirmiş olmasına rağmen, klasik Türk edebiyatının da durakladığı dönemdir. Bu asırda edebiyat, yeni problemler ve ihtiyaçlar karşısında bulunan ülkenin, bu problemlerini görmek ve çözmek yollarını gösteremiyordu. Bunu hissetse bile, yeni bir hamle yapamıyor, ağır basan 17. yüzyıl edebiyatının etkisinden kurtulamıyordu.

Bütün bunlara rağmen onsekizinci yüzyıl, yine de bir ihtişam ve coşku asrıdır. **Meselelere çözüm getirmeyen, yeniliklere geçiş hazırlamayan son ihtişam asrı.**

Bu son ihtişam asrını (bize göre) **Sadâbad** şiirleriyle **Nedim** açmış, mesnevî edebiyatının şaheseri **Hüsn-ü Aşk** ile **Şeyh Galib** kapamıştır.

Bu asırda yaşamış ve aşağıda göreceğimiz başka büyük şairler de vardır ama, muhteşem açılış ve kapanışın en büyük temsilcileri bunlardır. Şeyh Galib yalnız onsekizinci yüzyılın değil, bütün divan edebiyatımızın son büyük şairidir.

Hiçbir şey yapılmamış değildir. Bilim ve kültürün yaygınlaşması için divan edebiyatı ile halk edebiyatı arasında yakınlaşma, dilin sadeleşmesi başlamış, hızlanmıştır. Bu akıma Nedim de katılmış, hatta hece vezniyle de şiirler yazmıştır.

"Sefaretnâme" adıyla yeni bir edebiyat türü de bu devrin verimleri arasında yer alır. Avrupa ülkelerinde bulunan sefirler gördüklerini (yararlı olanları örnek almak üzere) bir rapor hâlinde yazıyorlardı.

Devrin nesir edebiyatına da örnek olan tarih kitapları ile tezkireler de önemlidir.

Şimdi, onsekizinci yüzyılın başlıca şair ve ediblerini kısa biyografileri ve eserlerinden örneklerle tanımaya çalışalım.

Onsekizinci yüzyılda divan şiiri

● NEDİM (1681-1730)

Asıl adı **Nedim Ahmed** olan fakat edebiyatımızda sadece **Nedim** olarak anılan Lâle Devri'nin coşkulu aşk şairi 1681 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Kadı Mehmed Efendi, annesi Karaçelebîzâde ailesinden Saliha Hatun'dur.

Nedim, iyi bir öğrenim görmüş, kültürlü bir çevrede yetişmiş, çok başarılı bir imtihan vererek müderris (profesör) olmuştur. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa onu özel kütüphanesinin müdürü yapmış, resmî ve ilmî toplantılara katılmasını sağlamıştır. O, **Sadâbad** ve **Çırağan** safalarını sadrazamla, padişahla beraber yaşamış, zarif nükteleriyle sevilen ve aranan bir şair olarak itibar ve şöhretin doruğuna ulaşmıştır.

Patrona Halil isyanı Lâle Devri'nin ve az sonra da Nedim'in sonu olmuştur. Nedim, güzel olan her şeyi yıkıp yakan ihtilâlden sonra hastalanmış ve 1730'da 49 yaşında iken ölmüştür.

Nedim, divan edebiyatında en güzel beşerî aşk şiirlerini yazmış bir şairdir. Zevk, neşe ve coşku kaynağı olan şiirlerinde pervasız bir açık-saçıklık da vardır ama, bu hal onun şiirlerini asla basitleştirmez, güzellikleri bozmaz, aksine yüceltir. Bu şiirler hem'ona hem sanata ancak saygı ve hayranlık uyandırır. Çünkü onun şiiri **'hâlis şiir'**dir.

Yaşadığı devrin İstanbul'unu, İstanbul'un güzelliklerini en güzel anlatan **Nedim'**dir. İstanbul onun için bir taşına bütün Acem mülkünü feda edebileceği kadar güzeldir ve bu güzelliği mısralarında duyurmasını bilir.

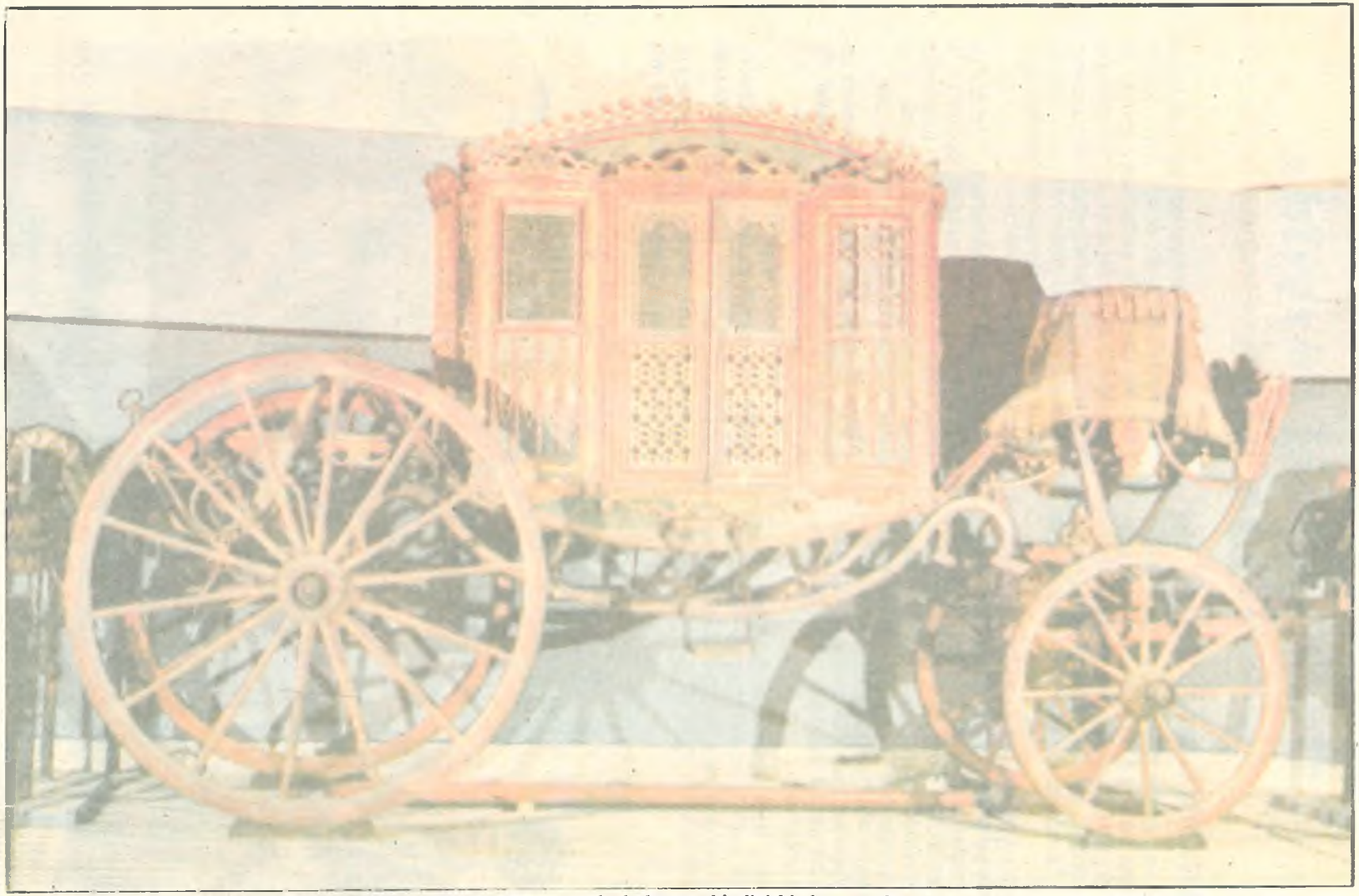
Nedim, zevk ve neşenin yaşanılan zamanda tadılmasını ister ve öyle duyar, öyle yaşar, öyle yazar. Karamsarlıkları dağıtarak neşeli bir hayatı telkin eder:

Ayağın sakınarak basma aman sultanım
Dökülen mey kırılan şişe-i rindan olsun!

Daima coşkulu, daima güzelliğe hayran ve âşık olan Nedim'in **"evsafını mümkün mü**



Bab-ı Ali tercümanı — *Düvel-i Ecnebiye sefiri (Yabancı devlet elçisi)* — *Reisülküttab Hazretleri (Dışişleri Bakanı)* — *Buhara Sefiri* — *İç Ağası*



18. yüzyılda saray kadınlarının bindiği bir koçu arabası .

beyan hiç?" Onu, varalım şiirlerinden anlayalım:

NEDİM'DEN ŞİİRLER

KASİDE'den beyitler

Bak Sitanbûl'un şu Sadâbad- nev-bünyanına
Âdemin canlar katar âb u hevâsı cânına

Ey sabâ gördün mü mislin bunca demdir âlemin
Püşt-i pâ urmaktasın İran'ına, Tûran'ına.

Ey felek insaf, ey mihr-i cihân-ârâ amân
Bir nazîri var ise söylen konulsun yanına.

Ben de bilmem böyle rûh-efzâlığın aslın meğer
Hızr tohm-ı ömr-i câvîd ekti nahlistanına.

Sizde böyle müşk olur mu deyü hâkinden biraz
Ah göndersem, sabâ ile Huten hâkanına.

Cedvel-i sîm içre âdem binse bir zev-rakçeye
İstese mümkin varılmak cennetin tâ yanma.

Olsa Kisralar zamânında ya Firdevsî anı
Eylemez miydi şeref Şehnâme'nin un-vânına.

Cûş kıl ey rûh-ı Kâvus, ey revân-ı Cem, işit:
Ben kapılmam ehl-i târihin sühan-sencamına.

İkiniz de olmamış mâlik ana, aldım haber
Çerh-i pîrin and verdim dînine îmanına.

Dersiniz kim! "Çerh-i pîre yok yere verdin kasem,
Kim o bî-îmandır anın kim bakar îma-nına?".

Vaktinizde çerh âmenna kı bî îman idi,
Ehl-i dil makrûn idi endûh-ı bî pâyânına.

Şimdi ammâ ehl-perverdir, müselmândır tamâm
Olalı mahkûm Sultan Ahmed'in fer-manına.

Şüphesiz Nûşîrevân'ın tâcı başından düşer
Baksa tâk-ı ser-bülend-i kasr-ı izz ü şânına.

Müddet-i Osmâniyân içre zamân-ı devleti
Benzemiştir nevbahârın mevsim-i nîsânına

Bugünkü Türkçe ile:

Bak İstanbul'un şu yeni yapılan Sadâbad (köşküne)
Suyu ve havası insanın canına can katar.
Ey sabah yeli, bunca zamandır dünyanın İran'ına,
Turan'ına taban vurmaktasın, bunun bir benzerini gördün mü?
Ey gökyüzü, ey cihanı süsleyen güneş, insaf edin,
Bir eşi daha varsa söyleyin, yanına konulsun da görelim.
Ben de bilmiyorum ruhları bu kadar ferahlatması nedendir
Yoksa Hızır koruluğuna ebedî ömrün tohumunu mu ekti?
Sizde böyle koku bulunur mu diye, (Sadabâd'ın) toprağından birazını Hotan Hakanına ah bir göndersem!
Cedvel-i Sîm'de (Gümüş yol kanalında) küçük bir kayığa binse, cennetin tâ yanına varabilir.
(Sadâbad), büyük İran şahının zamanında yapılsaydı,
Firdevsî onu Şehnâme'ye ad olarak verip şereflendirmez miydi?
Kulak ver ey Kâvus'un ruhu, ey Cemşîd'in ruhu işit:
Ben ünlü tarihçilerin ölçülü sözlerine kapılmam.
Yaşlı feleğin dinine imanına yemin ettirerek öğrendim ki
İkiniz de ona malik değilsiniz.
Dersiniz ki: İhtiyar feleğe yok yere yemin ettirdin
O imansızdır, onun yeminine kim bakar!
Evet, sizin zamanınızda felek imansızdı,
Gönül ehli onun sonu gelmez kaygılarını çekiyordu,
Ama şimdi, Sultan Ahmed'in fermanına mahkûm olalı beri gönül sever, tam bir Müslüman'dır.
Nûşîrevan, şanlı şerefli kasrın yüksek kubbesine bakacak olsa, şüphesiz tacı başından düşer.
Osmanlılar'ın saltanatı süresinde onun hükümdarlık devri, ilkbaharın **Nisan** ayına benzemiştir.

KASİDE

Bu şehr-i Stanbûl kı bî-misi ü bahâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır.

Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır.

Altında mı üstünde midir cennet-i âlâ
Elhâk bu ne hâlet bu ne hôş ab ü hevâdır.

Her bağçesi bir çemenistan-ı letâfet
Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü âlâdır.

İnsaf değildir anı dünyaya değişmek
Gülzarların cennete teşbih hatâdır.

Herkes irüşür anda muradına anınçün
Dergâhları melce-i erbab-ı recâdır.

Kâlây-ı maarif satılur sûklarında
Bazar-ı hüner mâden-i ilm ü ulemadır.

Camilerinin her biri bir kûh-i tecelli
Ebrû-yı melek anlara mihrâb-ı duadır.

Mescidlerinin her biri bir lücce-i envâr
Kandilleri meh gibi lebriz-i ziyâdır.

Hep halkının etvârı pesendîde vü makbûl
Derler ki biraz dilber-i bî-mihr ü vefadır.

Şimdi yapılan âlem-i nev-resm-i safanın
Evsafı hele başka kitap olsa sezadır.

Nâmı gibi olmuşdur o hem sâ'd,hem âbâd
İstanbul'a sermâye-i fahr olsa revâdır.

Kühsârları, bağları kasrları hep
Gûya ki bütün şevk u tarab zevk u safâdır.

İstanbul'un evsafını mümkün mü beyan hiç
Maksûd hemen Sadr-ı kerem-kâre senâdır.

Ey Sadr-ı cihan-bân ede Hak devletin efzûn
Kim devletin erbab-ı dile lûtf-ı Hudâdır.

Ezcümle Nedîmâ kulun ey âsaf-ı devrân
Müstagrek-ı lûtf u kerem ü cûd u atâdır.

Bugünkü Türkçe ile:

Bu İstanbul şehri eşsiz değerdedir, baha biçilmez,
Bir taşına bütün bir Acem mülkü feda olsun.
İki deniz arasında tek bir elmas parçasıdır,
Cihanı aydınlatan güneşle tartılsa (aynı kefeye konsa) lâyıktır
Cenneti Alâ altında mı, üstünde mi (bilmiyorum)
Elhak bu ne güzel durum, ne güzel su, ne hoş havadır.
Her bahçesi bir güzellik çimenliğidir, her köşesi bir coşku ve eğlence toplantısıdır.
Onu dünyaya değişmek insaflı bir şey olmaz
Gül bahçelerini cennete benzetmek de yanlış olur.
Orada herkes muradına erer. Onun için bütün kapıları dilek sahiplerinin sığınağıdır.
Çarşılarında bilgi ve kültür kumaşları satılır
O bir hüner pazarı, ilim ve alimler ocağıdır.
Camilerinin her biri bir kûh-ı tecelli (Allah'ın kendini gösterdiği Tûr dağı gibi bir dağ) dir.
Onlardaki dua mihrapları meleklerin kaşı gibidir.
Mescitlerinin her biri bir nur deryasıdır. Kandilleri dolunay gibi ağzına kadar ışıkla doludur.
Halkının tavırları hoş ve zariftir, ama derler ki dilberleri (güzelleri) biraz vefasızdır.
Şimdilerde yapılan eğlence âlemlerini anlatmak için başlıbaşına bir kitap yazılsa yeridir.
O, adı gibi (Sadâbad) hem kutlu, hem mamur olmuştur.
İstanbul için bir övünç sermayesi olsa yeridir.
Dağları, bağları, kasırları hep, yalnız coşku, neşe, zevk ve eğlence doludur.
İstanbul'un niteliklerini anlatmak hiç mümkün mü?
Maksad, âsil, cömert sadrazamı övmektir.
Ey cihanın koruyucusu, Allah mutluluğunu arttırsın.
Senin devletin (yönetimin) gönül ehline Tanrı'nın bir lûtfudur.
Ey bu devrin en değerli sadrazamı, gönül sahipleri arasında özellikle Nedim kulun cömertliğine, armağanlarına boğuldu.

GAZEL

Haddeden geçmiş nezaket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana.

Bûy-ı gül taktîr olunmuş, nâzın işlenmiş ucu
Biri olmuş hoy, birisi dest-mâl olmuş sana.

Şöyle gerd olmuş Frengistan birikmiş bir yere
Sonra gelmiş gûşe-i ebrûda hal olmuş sana.

Ol büt-i tersâ sana, "mey nûş eder misin?" demiş
Elaman ey dil, ne müşkilter suâl olmuş sana.

Sen ne câmın mestisin, âyâ kimin hayrânısın!

Kendin aldırdın gönül, n'oldun, ne hal olmuş sana.

Leblerin mecrûh olur dendan-ı sîn-i bûseden
Lâlin öptürmek bu hâlete muhâl olmuş sana.

Yok bu şehr içre senin vasfettiğin dilber, Nedim
Bir perî-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana.

Bugünkü Türkçe ile:

Haddeden geçmiş nezaket sana boy bos olmuş,
Şişeden mey süzülmüş sana al yanak olmuş.
Gülün kokusu damıtılmış, nazın ucu işlenmiş
Biri sana ter, birisi de mendil olmuş.
Bütün Frengistan şöylece toplanıp bir yere birikmiş
Sonra da gelmiş, kaşının köşesinde sana bir ben olmuş.
O Hıristiyan güzel sana "mey içer misin?" demiş
Elaman ey gönül, ne güç bir soru sorulmuş sana.
Sen nasıl bir kadehin sarhoşusun, kimin hayranısın
Kendini kaybettin gönül, ne haller olmuş sana.
Buse kelimesindeki 'sin-S' harfinin dişlerinden dudakların yaralanır. Bu durumda dudağını öptürmek muhal (imkânsız) olmuş sana.
Senin güzelliklerini anlattığın dilber bu şehirde yok, ey Nedim. Sen bir peri yüzlünün hayalini görmüşsün.

GAZEL

Mest-i nazım kim büyüttü böyle bîperva seni
Kim yetiştirdi bu gûnâ servden bâlâ seni.

Bûydan hoş, rengden pakizedir nâzik tenin
Beslemiş koynunda gûyâ kim, gül-i rânâ seni.

Güllü dibâ giydin amma korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dibâ seni.

Bir elinde gül, bir elde câm geldin sâkıyâ
Kangısın alsam, gülü, yahut ki câmı, yâ seni?

Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-ı hayât
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni.

Ben dedikçe böyle kim kıldı Nedim'i nâtuvân
Gösterir engüşt ile meclisteki mînâ seni.

Bugünkü Türkçe ile:

Ey naz sarhoşu sevgilim seni böyle pervasız kim büyüttü
Seni serviden daha yüksek kim yetiştirdi?
Kokulardan daha kokulu, renklerden daha temiz senin nazik tenin. Sanki gül seni koynunda beslemiş ve sana rengini ve kokusunu vermiş.
Gül gibi ipekli kumaştan bir elbise giymişsin, ama korkarım ki kumaşın üstündeki gül dikeninin gölgesi seni incitir!
Ey içki sunan güzel, bir elinde gül, bir elinde kadeh ile geldin. Hangisini alsam, gülü mü, kadehi mi yoksa seni mi?
Bir hayat suyu fıskıyesinin fışkırdığını sandım,
O müstesna boynun bana seni böyle gösterdi.
Ben, 'Nedim'i bu perişan hale kim getirdi" dedikçe
Meclisteki şarap sürahisi parmağı ile bana hep seni gösteriyor.

ŞARKI

Bir safâ bahşedelim gel şu dil-i nâşâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sadâbâd'e.

İşte üç çifte kayık emrimize âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sadâbâd'e.

Gülelim, oynayalım, kâm alalım dünyadan
Mâ-i tesnim içelim çeşme-i nev-peydâdan

Görelim âb-ı hayat aktığın ejderhadan
Gidelim serv-i revânım yürü Sadâbâd'a.

Gâh varıp havz kenarında hırâmân olalım
Gâh gelip kasr-ı cihân seyrine hayrân olalım.

Gâh şarkı okuyup gâh gazelhân olalım
Gidelim serv-i revânım yürü Sadâbâd'e.

İzn alıp Cuma namazı deyü mâderden
Bir gün uğrılayalım çarh-ı sitem-perverden

Dolaşıp iskeleye doğru nihân yollardan
Gidelim serv-i revânım yürü Sadâbâd'e.

Bir sen ü bir ben ü bir mutrib-i pâkîze-edâ
İznin olursa eğer bir de Nedim-i şeyda

Gayrı yâranı bugün edip ey şuh fedâ
Gidelim serv-i revânım yürü Sadâbâd'a.

Bugünkü Türkçe ile:

Gel şu mutsuz gönüle bir eğlence bahşedelim
Servi boylum, gidelim, yürü Sadâbâd'a.
İşte üç çifte kayık emrimizde bekliyor
Servi boylum gidelim, yürü, Sadâbâd'a
Gülelim, oynayalım, dünyadan muradımızı alalım
Yeni yapılan çeşmeden Cennet suyu içelim.
Ejderhanın ağzından hayat suyunun aktığını görelim
Gidelim servi boylum, yürü, Sadâbâd'a.
Kâh havuz başında dolaşalım, kâh Cihan Kasrı'nı seyredelim. Bazen şarkı, bazen gazel okuyalım.
Servi boylum gidelim, yürü, Sadâbâd'a.
"Cuma namazına" diye annenden izin alıp
Zalim felekten bir gün çalalım.
İskeleye doğru gizli yollardan dolaşıp
Servi boylum, gidelim, yürü Sadâbâd'a.
Bir sen, bir ben, bir de temiz tavırlı çalgıcı
İznin olursa eğer şu âşık Nedim,
Başka dostları bugünlük feda edip,
Servi boylum gidelim, yürü Sadâbâd'a.

● OSMANZÂDE TÂİB (?- 1724)

Onsekizinci yüzyılda hiciv ve medhiyeleriyle ün yapan ve **"Reis-i şâiran"** unvanını alan bir şairdir. Bu unvana rağmen Nedim'le boy ölçüşemez. Asıl adı Ahmed'dir. Babası Osman Efendi Süleymaniye Vakıf Ruznamecisi idi. İyi bir öğrenim görmüş, müderrislik ve daha sonra Halep ve Kahire kadılıklarında bulunmuştur. 1724'de, Kahire valisi aleyhine söylediği bir hiciv yüzünden zehirletilerek öldürülmüştür. İlk mahlası **"Hamdî"** idi. Bu isimle çok kırıcı hicivler yazmış ve sonunda tevbe ederek "Tevbe eden" demek olan **'Tâib'** mahlasını almıştır.

Tâib, hiciv, medhiye ve gazellerinden başka, başkalarına ait bazı yararlı eserleri derli toplu hale getirmesiyle ve nesirde kullandığı sâde ifade ile de ünlüdür.

Eserleri: Divan'ı bulunamamıştır ama şiirlerine şuara tezkirelerinde çok rastlanır. Özel mektuplarının bir araya getirilmesiyle oluşan bir **'Münşeat'**ı vardır. **"Hadikatü'l-Mülük"** adlı eseri bir 'Osmanlı Padişahları Tarihi'dir. Diğer eserleri tercüme ve derlemelerden meydana gelmiştir.

Osmanzâde Tâib'den bir gazel

Gerçi etmez dil metâ-i râzını ifşâyâ meyi
Bir nefes ârâmı yoktur giryeden manend-i seyl.

Baht-ı vajgûn tâlii bîgâne âşık nişlesin
Şöyle bî-tâb oydu çeşmi nidügin bilmez Süheyl.

Ah-ı âteş-gûn-ı ruhsârında şöyle tâb var
Sû işinden dil heman destinde bir nevres tufeyl.

Bir mehin sorma lebinde buldı em kendüye dil
Ser-fütâde kadre erdi âşıkân cümle bu leyl.

Şimdi meydan-ı suhanda esb-i hâmem Tâibâ
Yekke-tazâne salâdır bir dem eylerse sâhil.

Bugünkü Türkçe ile:

Gerçi gönül sır sermayesini açıklamak istemez
Ama seli andıran gözyaşlarıyla durmadan ağlar.
Bahtı ters dönmüş talihi yardım etmiyor, aşık ne yapsın
Gözü öylesine yorgun düştü ki Süheyl ne olduğunu bilmez.
Yanağının ateş kırmızısı gibi olan anında öyle bir parıltı var ki, gönül onun elinde yeni yetişen bir çocuk gibidir.
Gönül ay yüzlü güzelin emilesi dudağında kendisine bir ilaç buldu. Bütün mahcup aşıklar bu gece kadre erdiler.
Şimdi söz meydanında kalemimin atı bir kere kişnerse,
Ey Tâib, usta at binicilerine seslenmelidir.

● KÂMÎ (1649-1724)

Asıl adı Mehmed olan **Kâmî,** gazelleri, lugazları (manzum bilmece) ve sade bir dille yazılmış mesnevileriyle ünlüdür. Bağdat ve Mısır kadılıklarında bulundu. Bir Divânı, **'Tuhfetü'l-Vüzera'** adlı önemli bir mesnevisi ve bazı dinî risaleleri vardır.

Kâmî'den bir gazel

Zapt eden zencir-i zülfündür dil-i divâneyi
Erre ber-ser olmasın gösterme cânâ şâneyi.

Rûh-bahş ol mutrıb-i gül-çehre sen nâyınla bize
Bûs-ı lâ'limdir demâdem söyleten cânâ neyi.

Müşteriyle kesretin gördükte sâkî şevkile
Ayağı yer basmadı devr eyledi meyhâneyi.

Gamzesinden çeşm-i dildâre şikâyetle âbes
Ol girân-hâb-ı tegafül dinlemez efsâneyi.

Eğri baksa gam değil ol çeşm-i ahval âşıka
Kâmîyâ bir görmedik doğru yürür mestâneyi.

Bugünkü Türkçe ile:

Deli gönlü zapteden saçının zinciridir
Ey canan, tarağı gösterme, başının üstünde testere olmasın.
Gül yüzlü çalgıcı, sen neyinle bize ruh ver
Ey canan, neyi zaman zaman söyleten, kırmızı dudağının öpücüğüdür.
İçki sunan güzel müşterinin kabalığını görünce
Ayakta durmadı, şevkle acele acele meyhaneyi dolaştı.
Sevgilinin gözüne gamzesinden şikâyet abestir
O gafletin uykusuna dalmış, efsaneyi dinlemez.
O şehla gözlü aşıka eğri baksa gam değil
Ey Kâmi, doğru yürüyen sarhoşları bir kere bile görmedik.

● SEYYİD VEHBÎ (?-1736)

Asıl adı Hüseyin olan **Seyyid Vehbî,** ünlü bilginlerden **Hacı Ahmed Efendi**'nin oğludur. Vehbî mahlasını ona hocası **Ahmed Neylî** vermiştir. İyi bir öğrenim görmüş, müderrislik ve kadılık yapmıştır. Halep ve Hicaz'da bulunmuş ve İstanbul'a döndükten sonra 1736'da ölmüştür. Doğum tarihi bilinmiyor.

Vehbî'nin bir Divân'ı, Pasarofça Barışı dolayısiyle yazdığı **"Sulhiye"** adlı bir risalesi ve en önemli eseri sayılan **"Sûrnâme"**si vardır. **"Sûrnâme-i Vehbî"** diye anılan bu eserinde Sultan III. Ahmed'in dört şehzadesinin sünnet düğünleri ile üç kızının evlenme düğünleri anlatılır. O devrin düğün, eğlence, ziyafet ve oyunları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

VEHBİ'den bir gazel

Beni bir hale kodu hicri ki ağyâr ağlar
Halime dost değil düşmen-i gaddar ağlar.

Ra'd feryâda gelir berk gamıyla tutuşur
Dûd-ı âhım görüp ol ebr-i ter nâlemden.

Çağlayan dağda ırmak değil göz yaşıdır
Yüreği taştan iken derdime kühsâr ağlar.

Katre-i eşke döner nağme-i ter nâlemden
Sâz-ı meclisteki zîr ü bam-ı evtâr ağlar.

Çeşm-i yârin o da Vehbî gibi dil hastasıdır
Eşktir jale değil nergis-i bîmâr ağlar.

Bugünkü Türkçe ile:

Ayrılığı beni öyle bir hale koydu ki
Bu halime değil dost, gaddar düşman bile ağlar.
Gök gürlemesi feryad eder, şimşek gamıyla tutuşur
Ahımın dumanını görüp inci saçan yağmur ağlar.
Çağlayan, dağdaki ırmak değil, gözyaşıdır
Yüreği taştan olan dağlar bile halime ağlar.
Ağlayıp inlememden taze nağmeler gözyaşına döner
Buna, meclisteki sazların ince ve kalın telleri ağlar.
O da sevgilinin gözü için Vehbî gibi gönül hastasıdır,
Hasta nergisin döktüğü çiy değil, gözyaşıdır.

● TOKATLI KÂNÎ (1712-1792)

Asıl adı Ebû Bekir olan Kânî, Mevlevî tarikatinden idi. 40 yaşına kadar Tokat Mevlevihanesi'nde kaldı ve sonra İstanbul'a gelerek divan kalemine girdi. Daha sonra Silistre valisine divan kâtibi oldu. Bükreş'te Ulah Beyi Alexandre'in özel kâtipliğini de yaptı. Şakaları, nükteleriyle de tanınan **Kânî,** Bükreş'te bulunduğu sırada bir Rumen güzeline âşık oldu. Bu kızın onunla evlenmesi için Hristiyan olmasını istemesi üzerine verdiği cevap bugün bir atasözü haline gelmiş bulunuyor. Kânî Rumen güzeline:

Kırk yıllık Kâni olur mu Yani!

demişti. Ölümüne yakın söylediği şu sözü de meşhurdur: **"Benim mezar taşıma El-fatiha" yazmayın, ben fâtiha dilencisi değilim".**

KÂNÎ'den bir gazel

Tab'ım ne mantık u ne bedî u beyân arar
Bîr-harf u savt söyleyecek hem-zebân arar.

Her zerre kendi zâtına mânend-i âfitâb
Devr-i felekte şöhret-i nâm u nişan arar.

Feyz-i devâm u baht-ı civân ister müdâm
Rûmale hâk-i dergeh-i pîr-i mugân arar.

Kanlar dökerse ömr-i girân-mâye Kâniyâ,
Dil goncası küşayişi vakt-i hazân arar.

Bugünkü Türkçe ile:

Yeteneğim ne mantık, ne süslü söz ve anlatım arar,



18. yüzyılda, Gördes'te dokunmuş bir halı (Boyutları: 7, 17x2,45 m)

O, harfsiz ve sözsüz konuşacak birini arar.
Her zerre kendine güneş gibi, dünyada
Şanı şöhreti yüksek birini arar.
Yüz sürüp yalvaranlar coşkunluğun sürekli
ve bahtın genç olmasını ister. Yüzlerini sürmek için meyhanenin toprağını ararlar.
Ömür zalimi kanlar dökerse vaktidir,
Bu anları öbür günler çok arar.
Değerli ömür baharı geçti ey Kânî
Gönül goncesi açılmayı sonbahar vaktinde arar.

● NAZÎM YAHYA (1650-1727)

Onsekizinci yüzyılın çok şiir yazmış şairlerinden biri olan **Nazîm**'in asıl adı **Yahya**'dır. Eğitimini Enderun'da tamamladı. Müzikle de meşgul oldu. İyi bir hanende olduğu söylenir. Kırım Hanı **Hacı Kerim Giray**'dan himaye gördü. En çok na'at yazan şairlerden biridir.

Divan edebiyatında şarkı türünü ilk defa deneyenlerden biri odur.

Nazîm'in beş ayrı divanı vardır ve bunlar bir araya getirilerek büyük bir divan oluşturmuştur. Bunlarda 700'e yakın na'at, yüzlerce gazel ve rubaî, 85 tarih, yüzlerce kıta, müfret ve diğer şiirler yer alır.

NAZÎM'den bir şarkı

Olmasın bağ-ı ruhun pejmürde
Sakın ey gonce sakın âhımdan
Eyleme bülbülünü âzürde
Sakın ey gonce sakın âhımdan.

Komadın sînede tâb ü tâkat
Kalmadı cân ü dilimde rahat
Nefesim oldu nesîm-i hasret
Sakın ey gonce sakın âhımdan.

Hâr-ı hicrân ile deldin ciğerim
Sana kâr eylemedi nâlelerim
Gûşuna girmedi âh-ı seherim
Sakın ey gonce sakın âhımdan.

Dil ü cânlyle olurken bende
Bendene eylemedin bir hande
Bu mudur bûy-ı hakîkat sende
Sakın ey gonce sakın âhımdan.

Yoktur âşüfte Nazîm'inde hilâf
Kî neden eylemedin sîneni sâf
Bu cefâlar yeter oldu insâf
Sakın ey gonce sakın âhımdan.

● RASÎH BEY (?-1731)

Şiirlerine şuara tezkirelerinde rastlanan **Rasîh**'in hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Balıkesirli olduğunu biliyor, doğum tarihini bilemiyoruz. Asıl adı **Ahmed** idi.

RASÎH BEY'den bir gazel

Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne
Urma zahm-ı sîneme peykân peykân üstüne.

Dilde gam var şimdilik sen gelme lutf et ey sürur
Olamaz bir hânede mihmân mihmân üstüne.

Yârdan mehcûr iken düştük diyâr-ı gurbete
Dehr gösterdi bize hicrân hicrân üstüne.

Rîze-i elmas eker her açdığı zahma o şûh
Lûtfu var olsun eder ihsân ihsân üstüne.

Hem mey içmez hem güzel sevmez demişler hıkkıma
Eylemişler Rasîh'e bühtan bühtan üstüne.

Bugünkü Türkçe ile:

Gözlerini süzme ki kirpik kirpik üstüne gelmesin
Sinemdeki yaraya temren üstüne temren vurma
Gönülde gam var, ey mutluluk sen lutfet de şimdilik gelme
Bir hanede misafir üstüne misafir olmaz.
Yardan ayrıyken bir de gurbete düştük
Felek bize hicran üstüne hicran gösterdi.
O şuh, açtığı her yaraya elmas tozu eker
Lûtfu var olsun, bağış üstüne bağış yapar.
Benim için, hem mey içmez, hem güzel sevmez demişler
Râsih'e, iftira üstüne iftira etmişler.

● KOCA RAGIP PAŞA (1699-1763)

Büyük bir devlet adamı olan **Sadrazam Koca Ragıp Paşa,** aynı zamanda büyük bir şair ve iyi bir hattattır. Çeşitli vilayetlerde valilik, sonra reisülküttaplık (dışişleri bakanlığı) yapan Ragıp Paşa'nın sadrazamlığı **III. Osman** ve **III. Mustafa** devrine rastlar. 1699'da İstanbul'da doğan Ragıp Paşa'nın asıl adı **Mehmed**'dir. Şiirlerinde **'Ragıp'** mahlasını kullandığı için daha çok bu isimle anılır.

Bilim ve sanat adamlarını korumuş, kütüphaneler yaptırmış olan bu **"bilgin-şair-devlet adamı",** onsekizinci yüzyıl divan edebiyatının, **Nedim** ve **Şeyh Galib**'den sonra en büyük temsilcisidir.

KOCA RAGIP PAŞA'dan bir gazel

GAZEL

Harâbatı görenler her biri bir hâletin söyler
Safâsın nakleder rindân u zâhid sıkletin söyler.

Ser-âgâz eyledikçe bahse bülbül revnak-ı gülden
Bezmde kulkul-i mînâ mülin keyfiyyetin söyler.

Tecellî neş'esin ehl-i şikem idrâke kâbil mi
Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler.

Ne zabt-ı hâkim-i şer'i ne hükm-i zâbit-ı aklı
Cünûn iklîmini seyr eyleyenler râhatın söyler.

Miyân-ı güft ü gûda bed-meniş îham eder kubhun
Şecaat arzederken merd-i kıbtî sirkatin söyler.

Muvâfıktır yine elbet mizâca şîve-i hikmet
Tabîbin olsa da kizbi marîzin sıhhatin söyler.

Perîşan hâtırımda nükte-i serbeste-veş kaldı
Ne kimse hikmetin anlar ne Ragıp illetin söyler.

Bugünkü Türkçe ile:

Meyhaneyi görenlerin herbiri onun başka bir özelliğini söyler. Rindler safasını anlatır, ham sofular ise ağır ve sıkıcı olduğunu.
Bülbül gülün renklerinden söz ettikçe
Şarab şişesinin 'lık-lık'ı da mecliste şarabın özelliklerini anlatır.
Midesine düşkün olanların tecelli neşesini anlamaları kabil mi? Zâhit cenneti andıkça yeme içmenin zevkini söyler.
Ne şer'i hâkiminin zabıtı, ne akıl zâbitinin hükmü!
Delilik iklimini seyredenler oranın yalnız rahatını söyler.
Kötü huylular dedikodu ile kendi çirkinliklerini ortaya koyarlar. Mert çingene de kahramanlığını anlatırken hırsızlığını anlatır.
Hekimliğin usulü mizaca uygun olmalıdır. Hekim yalan söylerse ancak hastaya iyi olduğunu söyler.
Perişan hatırımda nükte düğümlenip kaldı
Ne kimse hikmetini anlar, ne de Ragıp sebebini söyler.

● HAŞMET (?-1768)

Asıl adı **Mehmed** olan **Haşmet**'in doğum tarihini bilmiyoruz. Koca Ragıp Paşa'nın himayesinde yetişmiş, nükteleri, lâtifeleri, hicivleriyle kendisini tanıtmış bir şairdir. Kılıç ve ok atmada usta idi. Bazı sert ve müstehcen hicviyeleri yüzünden önce Bursa'ya, sonra Rodos'a sürülmüş ve 1768'de orada ölmüştür.

Ölümünden sonra derlenen şiirleriyle oluşan Divan'ından başka **Sûrname** (diğer adı **Vilâdetname-i Humayûn)** isimli mensurnazım bir eseri vardır. Bu, Koca Ragıp Paşa'nın isteği üzerine yapılan ve Sultan III. Mustafa'nın **Hibetullah** adlı kızının dünyaya gelmesi üzerine düzenlenen, on gün-on gece süreli şenlikleri anlatır. Asıl önemli eseri budur. III. Mustafa'yı övmek için yazılmış **"İntisâbü'l-mülük"** adlı küçük bir eseri daha vardır.

HAŞMET'TEN BİR GAZEL

Olmuş kibar-ı devlete vird-i zeban düruğ
Hasret çeker lisan-ı fakire heman düruğ

Serçeşme-i sadakat-i dünyadan el yuduk
Manend-i Nehr-i Âsî cihana rivâr düruğ

Nakş-ı güm oldı hâtem-i sıdk u sadâkatin
Verdi kibar-ı asrımıza nam u şan düruğ

Şi'rin kesâdına ilel-i müstakile'dir
Halkdan zeban-ı şaire düşmez bir an düruğ

Haşmet nifaka hurd ü büzürg eylemiş heves
Sermaye-i sagır ü kebir-i cihan düruğ

Bugünkü Türkçe ile:

Yalan, ikbale ermiş büyüklerin diline dolanmış
Fakirlerin diline ise hasret kalmıştır.
Biz, dünyanın sadakat çeşmesinden elimizi yuduk (yıkadık)
Şimdi cihana Âsi nehri gibi yalan akmaktadır.
Doğruluk, sadakat mührünün yazıları silindi
Yalan, asrımızın büyüklerine nam ve şan verdi
Şiir kıtlığının asıl sebebi budur ki, halkın dilinde harcanmaktan şaire yalan kalmadı.
Ey Haşmet! Büyük küçük herkes nifaka heves etmiş
Cihanda, büyük küçük herkesin sermayesi şimdi yalan'dır

● FITNAT HANIM (?-1780)

Onsekizinci yüzyılın ünlü kadın şairi **Zübeyde Fitnat Hanım,** İstanbul'da doğdu. Doğum tarihini bilmiyoruz. Babası, aynı zamanda şair ve musikişinas olan **Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi**'dir. İlk derslerini babasından almış, Koca Ragıp Paşa tarafından da himaye edilmiştir.
Kasideleri, gazelleri ve şarkılarıyla beğenilen Fitnat Hanım'ın küçük bir Divan'ı vardır. İstanbul'da vefat etmiş, Eyüp Sultan Türbesi'nin arkasındaki aile mezarlığına gömülmüştür.

GAZEL

Güller kızarır şerm ile ol gonca gülünce
Sünbül ham olur reşk ile kâkül bükülünce.

Ankâ dahi olursa düşer peçe-i aşka
Sayd-ı dile şehbaz-ı nigâhın süzülünce.

Ol gonca-i nev-güfte olur gül gibi handan
Şebnem gibi eşk-i dil-i şeyda dökülünce.

Can vermek ise kasdın eğer aşk ile Fıtnat
Hâk-i der-i dildârdan ayrılma ölünce.

Bugünkü Türkçe ile:

O gonca gülünce güller utancından kızarır
Kâkül bükülünce sünbül onu kıskanarak beli bükülür.

Anka bile olsa aşk peçesine düşer
O gönül avcısı doğan gibi süzülerek bakınca.

O yeni güfte gonca gül gibi güler
Çılgın aşığın gözyaşı şebnem gibi dökülünce.

Ey Fıtnat, eğer maksadın aşk ile can vermek ise
Ölünce, sevgilinin toprağından ayrılma.

LUGAZ (Bilmece)
(Bu bilmecede, tarifi yapılan ama adı verilmeyen 'cemre' soruluyor)

Ol nedir kim üç birader her zaman
Birbiri ardınca olmuştur revan.

Yılda bir kerre gelirler âleme
Makdemiyle kesb-i feyz eyler cihan.

Kimseler görmüş değildir yüzleri
İsmi vardır cismi amma ki nihân.

Birisi oldu havâya munkalib
Birisi âb içre tuttu âşiyan.

Gördü bulmuş her birisi yerlerin
Biri dahi eyledi hâki mekân.

Serleri üç, pâları beş anların
Kıl tefekkür eyledim sana beyân.

Bugünkü Türkçe ile:

O nedir ki: üç kardeş her zaman
Birbiri ardınca gelirler.

Yılda bir kere gelirler dünyaya
Onların gelmesiyle dünya bereket kazanır.

Yüzlerini kimse görmüş değildir
İsimleri vardır ama cisimleri yoktur.

Birisi hava ile birleşti
Birisi suyun içine yerleşti

Bu ikisi yerlerini bulunca
Biri de (üçüncüsü de) toprağı mekân tuttu.

Başları üç, ayakları beştir onların
Sana açıkladım, düşün bul.

● ENDERUNLU FAZIL (?-1810)

Onsekizinci yüzyılın divan şairi ve mesnevi yazarı **Enderunlu Fazıl,** şiirlerinden ziyade mesnevisiyle isim yapmıştır. Mesnevilerinin özelliği de sadeliğinde, İstanbul'a ait günlük hayatı, töreleri, âdetleri anlatmasındadır. Bunlarda daha çok kendi başından geçenleri anlatır.

Fazıl, I. Abdülhamid devrinde Akkâ muhafızı iken Osmanlı Devleti'ne başkaldıran ve idam edilen **Tahir Ömer Bey**'in oğludur. Akkâ'da doğmuş, daha sonra İstanbul'a gelince Enderun'a alınmış ve burada öğrenim gördüğü için **Enderunî** olarak anılmıştır.

Zevk ve eğlenceye düşkünlüğü ve çapkınlığı yüzünden saraydan çıkarılmış, İstanbul'da oniki yıl serseri bir hayat yaşadıktan sonra bir kasidesiyle III. Selim'in dikkatini çekmiş ve Rodos'ta vakıf işleriyle ilgili bir göreve tayin edilmiştir.

Büyük bir Divan'ı vardır. Bunda 164 gazel, 32 şarkı, 142 kıta ve kasideler yer alır. **"Hûbnâme"** adlı mesnevisinde, çeşitli milletlerin erkek güzellerini devrin anlayışına göre tasvir eder. Bu eserini sevgilisinin **"Hangi millette güzel çoktur?"** sorusu üzerine yazmıştır. Önemi, çeşitli milletlerin ve ırkların özelliklerini görerek tanıtmasındadır. **"Zenannâme"** adlı mesnevisinde yine çeşitli milletlerin kadın güzellerini tasvir eder. Bu eserindeki kadınlar hamamının tasviri ile mahalle baskınları o zamana ait bilgileri vermesi bakımından önemlidir.

ENDERUNLU FAZIL'DAN BİR ŞARKI

Derûnum dağ dağ olsun
Ko aşk içre çerağ olsun
Hemân o şûh sağ olsun
Gönül dağ üstü bağ olsun.

Nigâr-ı dil-pesendimsin
Cevansın şeh-levendimsin
Heman sen gel efendimsin
Güzeller hep ırağ olsun.

Seni öpmüş rakîb-i şûm
Yanağından bütün malûm
Aman oi kalmasın mahrum
El olmazsa ayağ olsun.

Gönül oi dilbere mâil
Olurken lûtfuna nâil
Revâ mı şimdicek Fazıl
Ki benden oi yasağ olsun!

● NAHÎFÎ (1643-1738)

Tahsili hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Fakat eserlerinden iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılıyor. Aynı zamanda hattat idi.

Babası Mustakimzâde Süleyman Sadeddin, bir yeniçeridir. O da yeniçeri kaleminde kâtip olarak çalıştı. 1682'de memuriyetle Mısır'a gitti. Daha sonra İran elçisi Ebû Kavuk Mehmed Paşa maiyetinde yazıcı olarak İran'a gönderildi. 1719'da Avusturya Büyükelçiliği'ne tayin edilen Silahdar İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulundu.

Süleyman Nahîfî 18. yüzyılın dil, din ve tasavvuf âlimleri arasında seçkin bir yer alır. Verimli bir müellif olan Nahîfî'nin 23 eseri vardır. Mevlâna Celâleddin Rumî'nin Mesnevi'sini aynı vezinle Türkçe yazmayı deneyen ilk şair odur.

● SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ (?-1809)

Onsekizinci yüzyılın ünlü şairleri arasında yer alan Sünbülzâde Vehbî'nin asıl adı **Mehmed'**dir. Babası Maraş'ın Sünbülzâde ailesinden **Râşid Efendi'**dir. Öğrenimini Maraş'ta yapmış, ilerlemek için İstanbul'a gelmiş ve burada müderris olmuştur. Daha sonra kadılık vazifesiyle Rumeli'ye gönderilmiştir. Uzun süre Rumeli'de kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a gelmiş, Koca Ragıp Paşa'nın himaye ettiği şairler arasına girmiştir.

1809'da İstanbul'da ölen Sünbülzâde'nin bir **'divan'**ı, **'Lûtfiyye'** adında nasihat nitelikli bir mesnevisi, cinsel zevkten, kadın ve erkek güzelliğinden sözeden **"Şevk-Engiz"** adlı diğer bir mesnevisi vardır.

Lûtfiyye'de oğlu **Lûtfullah'**a öğütler verir. Sünbülzâde'nin ayrıca **"Tuhfe-i Vehbî"** adıyla anılan Farsça-Türkçe bir şiir sözlüğü, **"Nuhbe-i Vehbî"** adıyla da Arapça-Türkçe bir sözlüğü vardır.

Türk Divan Edebiyatının Son Büyük Şairi

● ŞEYH GALİB (1757-1799)

Yalnız onsekizinci yüzyılın değil, bütün **divan edebiyatımızın son büyük temsilcisi,** son büyük şairi olan **Şeyh Galib** bir Mevlevîdir. Babası Mustafa Raşid Efendi de bir Mevlevî idi. Asıl adı **Mehmed Esad Galib'**dir. İstanbul'da, Yenikapı Mevlevihanesi'ne yakın bir evde, 1757 yılında dünyaya geldi. Mevlevî tarikatının adabını ve Farsça'yı babasından öğrendi. Şiir ve felsefe zevkini pek genç yaşta tatmaya başladı. Daha sonra Galata Mevlevihanesi şeyhi **Hüseyin Dede'**den, dil ve edebiyat hocası **Neşet Efendi'**den ders almıştır.

Şeyh Galib'i etkileyen ve yoğuran, **Mevlâna Rumî'**nin Mesnevi'si ve çevresinde Mevlâna'ya gösterilen derin saygı ve bu konudaki sohbetlerdir.

Galib, 24 yaşında iken, **Divan-ı Humayûn Beylikçi Odası'**na kâtip olarak girdi. Daha bu yaşta iken Divan'ını düzenledi ve 26 yaşında iken de meşhur **"Hüsn ü Aşk"**ını bitirdi. 30 yaşına gelince, Mevlâna dergâhında çile doldurmak için Konya'ya gitti. Fakat babasının ısrarlı mektuplarına dayanamayıp, Konya dergâhı çelebisinin de ricası ile İstanbul'a döndü. Çilesini Yenikapı Mevlevihanesi'nde tamamladı. (Çileye giren, 18 gün süre ile bir hücrede yalnız kalır. Bundan sonra üç yıl kadar tekkenin her türlü işlerine bakar, en süflî hizmetlerde kullanılarak nefsini öldürür ve bin günlük çile tamamlanmış olur).

Çilesini bitirdikten sonra şiirlerini yazmaya devam eden Galib, 34 yaşında Galata Mevlevihanesi şeyhliğine tayin edildi. Tarikat ve sanat hayatının en parlak devrini bu yıllarda yaşadı. Devrin şair, bestekâr ve Mevlevî hükümdarı **Sultan III. Selim,** Galata Mevlevîhanesi'ne sık sık gelir, onu sarayına da davet eder, çok zengin armağanlar verirdi. Yalnız padişah değil, annesi ve kız kardeşleri **Hatice** ve **Beyhan Sultan'**lar da Şeyh Galib'in hayranı idiler ve huzura kabul ederek iltifatlarda bulunurlardı. Onun, çok güzel bir kız olan **Beyhan Sultan'**a ümitsiz ve derin bir aşkla bağlandığı Mevlevîler arasında söylenirdi. Bu, şiirlerinin havasından da anlaşılmaktadır. Rivayete göre Beyhan Sul-

tan da onu seviyordu. Aralarında açığa vurulmayan, temiz bir aşk hayatı yaşanıyordu.

Şeyh Galib 1798'de hastalandı. 4 Ocak 1799 Cuma günü, henüz 42 yaşında iken öldü. Aşk yüzünden vereme yakalandığı ve bundan kurtulamadığı söylenegelmiştir. O öldüğü zaman henüz sağ olan babası, nâşına kapanarak **"Bu siyah sakal ile beyaz kefen birbirine hiç yakışmadı"** diye ağlamıştır.

Şeyh Galib, divan şiirini, ona yeni bir üslûp ve sadelik getirerek kapatmıştır. Belki divan edebiyatının son en büyük şairi olması, kendi deyimi ile **"bir başka lûgat tekellüm etmiş"** olması, söylenegelen tarz ve kavramları tekrar etmeyişindendir. Onun şiirleri mecazlarla doludur. Bu mecazlar, koyu ve parlak renklere bürünmüş olarak verilmiştir.

Şeyh Galib, kendisinden sonra gelen, 20. yüzyılın başlarında yaşamış ve **'yenilikçi'** olarak bilinen **Tevfik Fikret, Cenab Şahabettin, Ahmed Haşim** gibi şairleri de etkilemiştir.

ESERLERİ: Şeyh Galib'in en önemli eserleri **'Divan'**ı ve **'Hüsn ü Aşk'** mesnevisidir. Bunlardan başka **"Şerh-i Cezire-i Mesnevî"** adlı, Yusuf Sineçak'ın **"Cezire-i Mesnevî"**sinin bir şerhi ile **"er-Risâletül-Behiyye fi Tarikati'l-Mevleviye"** adlı bir eseri daha vardır. Bu sonuncusu, Kösece Ahmed Dede'nin **es-Sohbetü's-Sâfiyye** adlı eserine yazılmış Arapça bir şerhtir.

Şeyh Galib'in Divân'ı, henüz 24 yaşında iken,arkadaşı vak'anüvis Pertev tarafından düzenlenmiştir. **III. Selim, Şeyh Galib'in Divan'ını 3000 altın sarfederek çok güzel bir hatla yazdırmış, süsletmiş ve ciltletmiştir.** Divanda 26 kaside, 331 Türkçe ve 36 Farsça gazel, 2 müstezad, 4 teşbih, 9 terci, 7 müseddes, 4 muhammes, 17 tahmis, 68 tarih, 11 şarkı, kıtalar, rübailer vardır. Bugün elde 20 yazma nüshası bulunuyor.

Şeyh Galib'in **Nevâî** dili **(Çağatay Türkçesi)** ile söylenmiş gazeli de vardır ki bu onun Orta Asya şiirine âşinalığını ve hayranlığını gösterir.

Hüsn ü Aşk, Şeyh Galib'in en büyük eseri ve Türk Divan Edebiyatı'na en değerli armağanıdır. 2101 beyitlik bir mesnevi olan bu eseri 26 yaşında iken ve altı ayda tamamlamıştır. Şair bu eserini bir iddia üzerine yazdığını kendisi anlatıyor. Akademik sohbetler yapılan bir toplantıda, şiir, ilim ve sanattan söz edilirken **Nâbî**'nin **"Hayrâbâd"** adlı mesnevisi de sözkonusu olmuş, mecliste bulunanlardan biri bu eserin övgüsünde pek aşırı giderek **"Ona benzer bir eser yazılamaz"** demişti. Bu aşırı övgü karşısında Şeyh Galib:

O rite bana girân göründü
Bir suret-i imtihan göründü

diye düşünmüş, Hayrâbâd'ı çok beğenmekle beraber ondan güzelinin yazılabileceğini ispat için **Hüsn ü Aşk'**ı yazmaya başlamıştır.

Hüsn ü Âşk'ın konusu daha önce Arap, İran veya Türk mesnevilerinde işlenmiş bir konu değildir. Orijinaldir. Mesnevinin kahramanları şahıslar olmayıp, doğrudan doğruya güzelliğin (hüsn'ün) ve sevginin (aşk'ın) kendileridir. Bu ikisinin (bu sembollerin) mensup olduğu kabile, **'Sevgioğulları Kabilesi'** (Benî Muhabbet) dir. Bunlar **Mekteb-i Edeb**'e giderler. Hocaları **Molla-yı Cünûn** (Çılgınlık Mollası), dolaştıkları yer **Nüzhetgen-i Mânâ** (Mânâ Bahçesi), kenarına oturdukları havuz **(Feyz Havuzu)** dur. Hüsn ve Aşk'ın aracısı **Suhan** (Güzel söz), Hüsn'ün dadısı **İsmet,** Aşk'ın lalası **Gayret**'tir. Diğer şahıslar da hep böyle mânâları canlandırırlar.

Eserde, birbirlerine tutkun **Hüsn** ve **Aşk**'ın kavuşmak için yaşadıkları macera, sayısız engel ve bu engellere rağmen büyük, vazgeçilmez gayretleri anlatılır. Aşk'ın Hüsn'e kavuşabilmesi için **Diyar-ı Kalb**'e gitmesi, oradan **Kimyâ**'yı bulup getirmesi gerekir.

Gerçekte Hüsn, **'Cemâl-i Mutlak'** olan **Tanrı,** Aşk ise, O'na kavuşmak isteyen bir **sâlik** (tarikat mensubu) tir. **Molla-yı Cünûn** ve **Suhan** birer mürşiddirler. Mekteb-i Edeb ise **Tekke**'dir.

ŞEYH GALİB'DEN ŞİİRLER

GAZEL

Gönülde aşk-ı bîperva mekân ister mi, ister ya,
Hümâ-yı evc-i himmet âşiyan ister mi, ister ya

Lisan-ı hâldir minkâr-ı murg-ı şem'a pervane
Suhen-sâz-ı hamûşî hem-zebân ister mi, ister ya.

Eder gülgûn beyaz-ı çeşmini mestânelik âhır
O hûnîden dil-i hûn-geşte kan ister mi, ister ya.

Suhen-gû vü suhen-mebhûddur esrâr-ı vahdette
Bu sözde ruh-ı kudsî tercemân ister mi, ister ya.

Nigâh-ı kahrıdır tasvir olan serlevha-yı cânda
Gönül şehnâmesi yâ kahraman ister mi ister ya.

Hayat ümmîdin etmem gamze-i cellâddan amma
Feda olmak ol la'l-i nâba cân ister mi, ister ya.

Dehân-ı yârdır hep güft-gûy-ı ehl-i Galib
Aceb anmâ-yı mâna nâm u şan ister mi, ister ya.

Bugünkü Türkçe ile:

Pervasız aşk gönülde yerleşecek mekân ister mi, ister elbet
Himmet göğünün yücesindeki hüma kuşu yuva ister mi, ister elbet.
Pervane, mum kuşunun gagasına hal dilidir.
Sessizlik diliyle konuşan bir konuşma arkadaşı ister mi, ister elbet.
Sarhoşluk, sonunda gözünün beyazını kırmızı eder
Kana bulanmış gönül o katilden kan bahası ister mi, ister elbet.
Melek, vahdetin sırlarını bazen söyler, bazen söylemez
Bu sözü açıklayacak tercüman ister mi, ister elbet.
Can serlevhasında tasvir edilen sevgilinin bakışıdır
Gönül şehnamesi de bir kahraman ister mi, ister elbet.
Sevgilinin gamzesinden kurtulup yaşama ümidim yoktur.
Canım o kırmızı dudağa kendini feda etmek ister mi, ister elbet.
Ey Galib, âşıkların dillerinden düşürmedikleri sevgilinin ağzıdır.
Aceba, mâna ankası da nam ve şan ister mi, ister elbet.

Gazel

Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenare düştü
Dayanır mı şîşedir bu reh-i sengsâre düştü.

O zaman ki bezm-i cânda bölüşüldü kale-i kâm
Bize hisse-i muhabbet dil-i pâre pâre düştü.

Gehi zîr-i serde destî geh ayağı koltuğunda
Düşe kalka hasta-i gam der-i lutf-ı yâre düştü.

Erişip bahara bülbül yenilendi sohbet-i gül,
Yine nevbet-i tahammül dil-i bî-karâre düştü.

Meh-i burc-ı ârızında gönül oldu hâle mâ'li
Bana kendi taliimden bu siyeh sitâre düştü.

Süzülüp o çeşm-i âhû dedi zevk-i vaslâ yâ Hû
Bu değildi neyleyeyim bu yolum intizâre düştü.

Reh-i Mevlevîde Galib bu sıfatla kaldı hayrân
Kimi terk-i nam-ı şâne, kimi itibâre düştü.

Bugünkü Türkçe ile:

Yine gönül kayığım kırılıp kıyıya düştü
Dayanır mı camdır bu, çok taşlık bir yola düştü.
Canların meclisinde dilek sermayesi bölüşüldüğü zaman
Bize muhabbet payı olarak parça parça bir gönül düştü.
Bazen eli başının altında, bazen ayağı koltuğunda
Gam hastası düşe kalka sevgilinin lûtuf kapısına erişti, orada kaldı.
Bülbül bahara ulaştı, gül ile sohbeti yenilendi
Tahammül nöbeti yine kararsız gönüle düştü.
Gönül, ay yüzündeki yanağın burcundaki bene tutuldu
Bana kendi talihimden bu kara yıldız düştü.
O ahû göz süzülüp kavuşma zevkine Hû! dedi
Beklediğim bu değildi, neyleyim, yolum yine bekleyişe düştü.
Galib, Mevlevilik yolumdaki bu haline şaşıp kaldı.
Bazen namını ve şanını terketti, bazen de itibar (arzusuna) düştü.

MÜSTEZAD

Çeşmim acı yaş ile ağularla kanıptır
Cism ise yanıptır
Ol zülfü siyeh neyleyim efsâne sanıptır
Gönlüm usanıptır.
Naz uyhusuna kıldı yine gözleri mûtad
Çok eyledi bidâd.
Sabreyle dilâ vakt ola iâbüd uyanıptır
Sen utanıptır.
La'l-i lebin ey dilber-i kattal-i pür-âşûb
Ey fitneli mahbûb
Hûn-ı dil-i uşşaka ne cüretle banıptır
Kana boyanıptır.
Ey hôş ki gam-ı aşka giriftâr değildim
Bîmâr değildim
Ol günleri bîçare gönül şimdi anıptır
Kendi kazanıptır.
Eyler feleğin reng-i şafak-rûyunu şebgûn.
Hayretle diğer-gûn.
Ol dem ki benim Hun-ı şirişkim boşanıptır
Derya bulanıptır.
Şemşîr-i cefâsını çekip kesti emânım
Dûr eyledi canım
Sedd-i siteminden reh-i fikrim kapanıptır
Aklım dayanıptır.
Yâdî kılıcak Leylî-matlubu ne çare
Râh olmaya yâre
Çok âkilin ol meselede beyni kanıptır

Mecnûna tanıptır.
Yâ Hak dedi Mensûr yemîn menzilin aldı
Başın göğe saldı
Da'vî-i ene'l-Hakda kemânlar yaşanıptır
Gavga uzanıptır.
Ol kâfiri bed-kiş edicek zülfünü tâlân
Galib kılıp îman
Güftar-ı perîşânına hayfâ inanıptır
Dâma dolanıptır.

FAHRİYE-İ ŞAİRANE'den
(Şairane Övünme'den)

Tarz-ı selefe taküddüm ettim
Bir başka lûgat tekellüm ettim

Ben olmadım ol gürûha peyrev
Uymuş belî Gencevî'ye Hüsrev.

Billâh bu özge mâcerâdır
Sen bakma ki defter-i belâdır.

Zannetme ki şöyle böyle bir söz
Gel sen dahi söyle böyle bir söz

Engüşt-i hatâ uzatma öyle
Beş beytine bir nazîre söyle.

Az vaktte söyledimse anı
Nâ-puhteliğin değil nişanı.

Esrârını Mesnevî'den aldım
Çaldımsa da mîrî malı çaldım.

Fehmetmeğe sen de himmet eyle
Ol gevheri bul da sirkat eyle.

In dem ki zi şâirî eser nîst
Sultan-ı sühan menem diğer nîst.

Bugünkü Türkçe ile:

Öncekilerin tarzından ileri gittim
Bir başka lûgatle konuştum.
Evet, Hüsrev, Gencevîye uymuş ama
Ben o kalabalığı takip etmedim.
Billâhi bu başka maceradır
Sen onun belâ defteri olduğuna bakma.
Şöyle böyle söylenmiş bir söz sanma
Gel sen de böyle bir söz söyle (de görelim)
Öyle yanlış bulan parmağını uzatma
Gel beş beytine bir nazire söyle de görelim.
Az zamanda söyledimse (yazdımsa) onu
Bu, hamlığın işareti değildir.
Sırlarını Mesnevî'den aldım
Çaldımsa da beylik malını çaldım.
Sen de anlamağa çalış
O inciyi bul da çal.
Şairlikten bir eser görülmediği şu anda
Söz sultanı benim, başkası değil.

Onsekizinci yüzyılda hükümdar şairler

Onsekizinci yüzyılda hüküm süren padişahlar da ataları gibi güzel sanatlarla, özellikle edebiyatla meşgul olmuş, şiir yazmışlardır. Bunlardan ikisi, asrın başlarında hüküm süren Sultan III. Ahmed **(Necîb)** ile, sonunda yaşamış olan Sultan III. Selim **(İlhâmî)**, zamanımıza ulaşan güzel şiirleriyle de tanınırlar.

● SULTAN III. AHMED (Necîb)

Yirmi yedi yıl saltanat süren Sultan III. Ahmed, Lâle Devri'ni açan padişahtır. Hattatlığı şairliğinden üstün idi. Şairleri korumuş, teşvik etmiştir. Kendi adıyla anılan ve mimarlık şaheseri olan çeşmenin üzerine yazılan tarih beytinin hem hattatı, hem şairi olduğunu kendi bölümünde söylemiştik. Güzel gazelleri ve şarkıları da vardır ve bunlar sâde, samimi söyleyişlerdir.

Sultan III. Ahmed şiirlerinde 'Necîb' mahlasını kullanmıştır.

GAZEL

Ey gönül sen matlab-ı ilâyı tahsil etmedin
Var ise zad-ı reh-i ukbayı tahsil etmedin

Ey gönül gaflettesin insaf kıl ayâ niçin
Sırr-ı mettuye vukufa hiç tâcil etmedin.

Ey gönül nefsine tâzim etme fânidir cihan
Gafil oldum hayf ol nâmerdi tezlil etmedin.

Ey gönül, bir dem leb-i ikbâl ile misl-i Necîb'i
Kûşe-i seccade-i irfanı takbil etmedin.



18. yüzyıla ait yakut ve zümrütlü padişah sorgucu

Şarkı

Beni terketti sultanım
Kiminle yâr olur şimdi
Dehan-ı sükkar efşanım
Kiminle yâr olur şimdi

Rakibe eyledi rağbet
Bu olmaz mani-i vuslet
Hemân sağ olsun ol âfet
Kiminle yâr olur şimdi.

● İLHAMÎ (Sultan III. Selim)

Hem şair hem büyük bir bestekâr olan **Sultan III. Selim,** onsekiz yıl saltanat sürdü. **'İlhamî'** mahlasını kullanırdı. Şiirleri bir Divan halinde toplanmıştır. Saltanat devrini ve özelliklerini kendi bölümünde anlattığımız III. Selim, şiirlerinden bazılarını bestelemiştir ve bunların notaları elimizdedir. Sanatçıları koruyor, teşvik ediyordu.

Şehzadeliği sırasında, I. Abdülhamid döneminde, kafes hayatı yaşamıştı. Saltanat vârislerinin kafes ardı macerasını **"kafes"** redifli gazeliyle çok güzel anlatmıştır.

GAZEL

Hayli demdir ki dönüb külbe-i ahzâne kafes
Bâis oldı bize bu mertebe ahzâne kafes.

N'ola rahm etse felekler bana feryâdımdan
Oldı bülbül gibi mürg-i dilime lâne kafes.

Şimdi şehbâz-ı dil ister ki adûsıyle cidâl
Fırsat elvermiyor amma bize meydane kafes.

Şimdi İlhamî n'ola şi'rin olursa mahfi
Görmeğe vermez aman nazmını yârâne kafes.

Bugünkü Türkçe ile:

Hayli zamandan beri gam kulübesine dönüp kafes
Bu derece gam çekmemize sebep oldu kafes.
Feryadımdan felekler bana acısa ne olur
Bülbül gibi olan gönül kuşuma yuva oldu kafes.
Şimdi gönül doğanı düşmanı ile dövüşmek ister
Amma, kafes bize fırsat ve meydan vermiyor.
İlhamî, şiirin mânası gizli imiş ne çıkar,
Kafes senin nazmını dostlara göstermez.

ŞARKI

Bir pür cefâ hoş dilberdir
Müptelâyım hayli demdir
Elbet gönül arzu eder
Şeftalisi her dem terdir.

Öpebilsem, sevebilsem
Yâr yâr aman aman
Gül yanağı her şeb terdir.

Yalvardıkça inat eder
İnsaf eyle gayri yeter
Üzerine pek varamam
Korkarım ki kaçar gider.

Bir tenhada bari bulsam
Çevre sebep nedir sorsam
Oynayarak usul ile
Gerdanından pûse alsam.

Öpebilsem, sevebilsem
Yâr yâr aman aman
Gül yanağı her şeb terdir.

ONSEKİZİNCİ YÜZYILIN DİĞER ÜNLÜ DİVAN ŞAİRLERİ

Onsekizinci yüzyılda, yukarıda şiirlerinden örnekler vererek tanıttığımız şairlerden başka, eserleri zamanımıza ulaşmış, bazıları oldukça usta daha nice şairler vardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

Nesîb Dede, Dürrî- Yekçeşm, Selim Kavsarzâde, Beliğ İsmail, Na'tî, Vahid Mahtumî, Şeyhülislâm İshak Efendi, İzzet Ali Paşa, Râşid Zâtî Süleyman, Atıf, Şeyh Rıza Efendi, Akif, Akovalızâde Hatem, Hâzık, Asâf Mehmed Paşa, Esrar Dede, Mekkî Hoca, Neş'et, Nurî, Sermed... vb.

Onsekizinci yüzyıl Osmanlı edebiyatında nesir

Onsekizinci yüzyılın en ünlü nesircileri tarih ve şuara tezkiresi yazarlarıyla, Avrupa ülkelerinde sefirlik yapmış paşaların sefaretnâmeleridir. Aslında birer seyahatnâme olan sefaretnâmeler, elçilerin, gördükleri yabancı ülkeleri çok yönlü olarak tanıtan yazılarıdır.

Bu asırda, külfetli koyu Osmanlıca anlatım devam etmekle beraber, sadeleşme hareketi nesirde de görülmeye başlamıştır.

Şimdi, asrın başlıca nesircilerini, üslûplarından örnekler vererek tanıtmaya çalışacağız. Böylece, bu asırda meydana getirilen tarih, tezkire (biyografi ve antoloji) ler hakkında da bir özet bilgi vermiş olacağız.

● NAİMÂ (1655-1716)

Osmanlı tarihçilerinin en büyüklerinden biri olan **Naimâ** 1655 yılında Halep'te doğdu. Asıl adı **Mustafa Naim'**dir. Genç yaşında İstanbul'a gelerek Baltacılar Ocağı'na girdi. Kısa zamanda zekâ ve yetenekleri sayesinde Divan-ı Humayûn kâtibi oldu. Daha sonra Sadrazam **Amcazâde Hüseyin Paşa** tarafından vakanüvisliğe getirildi.

O, tarihi yüksek bir ilim olarak kabul ediyor, tarihten ilmî, idarî, sosyal ibretler alınması gerektiğini söylüyordu. Ona göre tarih bilgisi insanları uyanık tutar, âlimlerin zekâsını arttırır. Onun için olayları sebep ve sonuçla-

rıyla objektif olarak ele almak, öyle yorumlamak ve açık lisanla, yani kolay anlaşılan bir dille yazmak gerekir. Kendisi de böyle yapmıştır.

"Naimâ Tarihi" diye anılan ünlü eserinin asıl adı **"Ravzatü'l-Hüseyin fi Ahbar-ı Hafıkayn** (Doğu ve Batı Haberlerinin Özeti Hakkında Hüseyin'in Bahçesi)" dir. Eserini böylece Amcazâde Hüseyin Paşa'ya ithaf etmesi, ona teşekkür içindir. Çünkü bu tarihi kendisine **"Şarihü'l-Menar"** adlı eseri örnek alarak yazmasını söyleyen odur.

Naimâ Tarihi 6 cilttir. Bunda, 1574'den 1659 yılına kadar geçen olaylar ayrıntılı olarak anlatılır. Bu tarihin, İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde çok sayıda yazmaları vardır. Bunların bazısında olaylar 1591'den (Hicrî 1000) başlıyor. Eserin ilk baskısı İbrahim Müteferrika tarafından basılmıştır.

Naimâ, 1716 yılında Patras (Mora) da, 63 yaşında iken öldü.

Naimâ'dan

"...Bir şahsı Firenk heyetine koyup, yüz altın ve altı bin akçe, bir timâr verip, mektubu küffar ortasına bırak diye sırran tefhim eyledi. Badehu taşra çıkarıp seni vezire gönderirim, vardığında kale hali mükedderdir ve kâfir kışlak tedbirin gördüler. Beş on güne dek erişmezseniz hâl müşkil olur diyesin. Mektup sorarsa, yoktur, ele girmek havfinden vermediler diye ağızdan söyleyesin, eğer ele girersen kendini altı bin kuruş pahaya dek kesesin, çıkarayım ve kal'a ahvalini sual ederlerse mektub-ı ma'hûd ahvalin söyleyesin, diye tâlim etti..."

● RÂŞİD (Öl.1735)

Bir divan şairi olan **Râşid** daha çok kendi adını taşıyan tarihi ile anılır. İstanbul'da doğduğunu biliyor fakat doğum tarihini bilemiyoruz. Malatyalı Mustafa Efendi'nin oğludur. İyi bir öğrenim gördü. Müderrislik, kadılık ve elçilik (İran'da) görevlerinde bulundu. 1714'de Naimâ'dan boşalan vakanüvisliğe tayin edildi.

Râşid, Naimâ Tarihi'nin devamını yazdı. Yani, 1660'tan 1722'ye kadar geçen olayları anlattı. Fakat Naimâ gibi eserinde sosyal meseleler üzerinde durmamış, anlattığı devrin sosyal hayatını ve insanlarını tasvir etmemiştir. Yalnız saray düğünlerini oldukça ayrıntılı olarak anlatır.

Hekimoğlu Ali Paşa zamanında Anadolu Kazaskeri olan Râşid, 1735'te bu vazifede iken ölmüştür. **'Râşid Tarihi'**, birincisi 1740'ta üç cilt halinde, ikincisi 1865'te 5 cilt halinde olmak üzere Arap harfleriyle iki defa basılmıştır.

Râşid'den

"...Düşmen-i din üzerine hücumda ne vech ile tertib-i umûr ve Tuna ve Sava nehirlerinin kangısından ubûr olunmak makul ü münasib idigin müzakereleri içün ibtidâ Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ve badehu padişah-ı gayret penâh hazretlerinin huzurlarında akd-ı meclis-i müşavere olundukta..."

● SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA (1658-1724)

Onsekizinci yüzyılın Naimâ ile birlikte en değerli tarih yazarı **Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'**dır. İstanbul'un Fındıklı semtinde doğmuş ve iyi bir öğrenim görmüştür. Sultan IV. Mehmed zamanında Lehistan seferine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana seferine katılmıştı.

Sultan III.Ahmed zamanında silâhdarlığa yükselmiş, bundan sonra emekliye ayrılmış, 1724 yılında vefat etmiştir.

Eserinin adı **Zeyl-i Fezleke'**dir, ama daha çok **"Silâhdar Tarihi"** olarak anılır. Mehmed Ağa yaşadığı devrin görgü tanığıdır. IV. Mehmed, III.Süleyman, II.Mustafa zamanlarında yaşamış, Damad İbrahim Paşa devrini de kısmen görmüştür. 1654'den 1695'e kadar olan Osmanlı tarihi için en güvenilir kaynak niteliğindedir. Sade, açık bir dille yazılmıştır.

Silâhdar Mehmed Ağa'dan

"...Gerek âsitânede ve gerek devlet-i âliyye iskelelerinde olan cümle balyosları keenlem yekûn mesabesinde olub iltifat olunmazdı. Sûretâ anlarda dostluk yüzünden muamele edib fırsat buldukça ihanetten hâlî değiller idi. Nitekim Sakız için Venedik bozuşup devlet-i âliyye züreni asker çekmekle fırsat demidir diye min ba'd nakz-ı ahd etmemek ve devlet-i âliyye düşmenlerine imdâd u lânet eylememek şartıyla itizârnâmesiyle muteber elçisi gelüb..."

● VASIF EFENDİ (?-1806)

Onsekizinci yüzyılın değerli tarihçilerinden biri de **Ahmed Vasıf Efendi'**dir. Bağdat'ta doğmuştur. Doğum tarihini bilemiyoruz. Halep ve Van'da okumuş, bir süre özel kütüp-

hanelerde çalışmıştır. 1771 yılında Ruslar Yenikale'yi işgal ettikleri zaman Vasıf Efendi de esir olmuş ve esareti 9 ay sürmüştür. Dokuz ay sonra Ruslar onu, barış teklif eden mektuplarını sadrazama götürmesi için serbest bırakmışlardı. Ruslar'la yapılan barış görüşmelerine o da katıldı.

1783'te Enverî'nin yerine vakanüvis tayın edilen Vasıf Efendi 1786'da İspanya'ya elçi olarak gönderildi. İspanya dönüşünde bir ara başmusahiplik yaptı, sonra tekrar vakanüvis oldu. 1806'da öldüğü zaman ise reisülküttap (dışişleri bakanı) idi.

Tarihinin adı **"Mehasinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbar"** olan Vasıf Efendi 1752'den 1774'e kadar geçen olayları anlatır. İspanya hakkındaki sefaretnâmesinde ise o devrin İspanya'sı tanıtılır.

Vasıf Efendi'den

"... Gerek Maraş ve gerek Diyarbekir eyâletleri bi-eyy-i hal memur oldukları mahalle azimetleriyçün emr-i âlî irsâl ve İşboz ve Podgoriçe kal'alarını hasr u tazyik ve sekenesinin esbâb-ı samân u rahatlarını tefrik eden İskenderiye mutasarrıfı Mahmud Paşa'ya..."

● YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED EFENDİ (?-1732)

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Edirne yakınında bir kasabada doğmuştur. Babası yeniçeri saksoncubaşısı **Süleyman Ağa** idi. Mehmed Çelebi de yeniçeri ocağına girmiş ve 28. Orta'ya kaydolmuştu. **Yirmisekiz Çelebi** adıyla anılmasının sebebi budur.

İyi bir öğrenim görmüş, süratle yükselerek Yeniçeri Efendisi, Darbhane Nazırı, Üçüncü Defterdar olmuştur. 1718'de Pasarofça görüşmelerine katılmış ve ikinci murahhas olarak bulunmuştur.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi 1720 yılında Sultan III. Ahmed tarafından Paris'e büyükelçi olarak gönderildi. Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya gönderdiği ilk elçi odur. 1721 Temmuz'una kadar Fransa'da kalan Çelebi Mehmed Efendi ve kalabalık maiyeti burada çok iyi karşılandılar. Zarif kıyafetleri, kibar hareketleri, heybetli görünüşleri ile sempati toplayarak ve saygı uyandırarak Osmanlı Devleti'ni en iyi şekilde temsil ettiler. Çelebi'nin ve maiyetinin zarif kıyafetleri yüksek sosyeteye mensup Fransız kadınları arasında **"Türk modası"**nın doğmasına sebep oldu.

Çelebi Fransa'nın muhtelif şehirlerini görmüş, Paris'te, operadan hayvanat bahçesine, botanik bahçelerinden fabrikalara, üniversitelerden askerî ve sınaî müesseselere kadar her yeri gezmiş, inceleme yapmıştır.

Çelebi Mehmed Efendi'nin 1721'de yazdığı **"Sefaretnâme-i Fransa"** adlı eseri, şaheser bir seyahatnamedir. Sade, akıcı bir üslûpla yazılmıştır ve ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu eser, o günkü Osmanlı'nın Avrupa'ya ve Avrupalı'ya bakışını göstermesi bakımından da önemlidir. Bu eser İstanbul'da birkaç defa (son olarak 'Tercüman 1001 Temel Eser' dizisinin 82. kitabı olarak) basılmıştır. 1757'de Fransızca'ya da tercüme edilmiştir.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 1730 ihtilâlinde Lefkoşe'ye sürüldü ve 1732'de burada sürgün hayatı yaşarken öldü.

Fransa Sefaretnâmesi'nden:

"... Paris şehrine mahsus bir lob varmış ki opera derlermiş. Acaib sanatlar gösterirlermiş. Azîm cemiyet olurmuş, Kibâr-ı şehir varurlar, ve Vâsî dahi ekseriya varup, kıral dahi gehice gelirmiş. Anı seyre biz dahi gidecek olduk. Bir gün entrodüktör (introducteur) kıral cânibinden bir hintu getirüb, etbâ'ımızda bizi alub gitdik...".

● RESMÎ AHMED EFENDİ (1700-1783)

Onsekinci yüzyılın ikinci önemli sefaretnâme yazarı **Resmî Ahmed Efendi**'dir. 1700'de Girit'in Resmo kasabasında dünyaya geldi. 1783'te İstanbul'da öldü. **Resmî** mahlasını **"Resmolu"** anlamında kullanmıştır. Babasının adı İbrahim idi. 1733'te İstanbul'a gelerek öğrenimini tamamladı ve **Reisülküttap Mustafa Efendi**'nin kızı ile evlendi. Bir süre Bursa ve Selanik'te memuriyetlerde bulunduktan sonra 1757'de **Sultan III.Mustafa**'nın cülûsunu bildirmek üzere elçi olarak Viyana'ya gönderildi. Buradan dönüşünde çeşitli görevlerde bulundu. 1763'te yine elçi olarak Prusya'ya (Berlin'e) gönderildi. 1774'de Kaynarca Barış Antlaşması'nı imzaya giden heyete başmurahhas oldu.

Resmî Ahmed Efendi ilk sefaretnâmesini Viyana elçiliği sırasında yazmıştı. Fakat asıl önemli sefaretnâmesi **"Prusya Sefaretnâmesi"**dir. Bu eserinde İstanbul'dan Berlin'e gidinceye kadar gördüklerini (coğrafyası, mimarisi, insanları) anlatır. Berlin ve Potsdam'

da gördüklerine daha geniş yer verir. Prusya ordusunu talim ve terbiyesiyle ilgili incelemesi önemlidir.

Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri İstanbul'da birkaç defa basılmış Almanca'ya da tercüme edilmiştir. Son defa, 'Tercüman 1001 Temel Eser' dizisinin 151. kitabı olarak 1980'de yayınlanmıştır.

Resmî Ahmed Efendi'nin sefaretnâmeleri sade, zevkli bir üslûpla yazılmıştır.

Viyana Sefaretnâmesi'nden:

"... Bunlar her ne kadar ashâb-ı tena'um ü tereffüh görünürler ise de devletlerinin ahvâli gayetde mazbût u merbût olub îrâd tahsilinde hile ve hud'a icrasına fikirlerin imâl ve mesarif ve ihrâcât bâbından israftan mücânebet ile imsâk ve tasarruf-ı dekâyukına riayette ihmal etmezler..."

● AZİZ EFENDİ (?-1798)

Onsekizinci yüzyılda Batı'da (Berlin'de) elçilik yapan aydın siyaset adamlarımızdan biri de **Giritli Aziz Ali Efendi**'dir. Fakat **Aziz Efendi** sefaretnâmesiyle değil, **"Muhayyelât"** adlı hikâye kitabıyla ün yapmıştır.

Girit'in Kandiye kasabasında doğan Aziz Efendi, Girit Defterdarlığı tahmiscisi (kahvecisi) Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Babasından kalan büyük serveti kısa zamanda har vurup harman savurduktan sonra İstanbul'a gelmiş, saray silâhşörleri arasına katılmıştır. Daha sonra Sakız Adası'nda ve Belgrad'da memuriyetlerde bulunmuş, 1798'de elçi olarak bulunduğu Berlin'de ölmüştür.

Hurûfî ve **Bektaşî** akidelerine meyli olan Aziz Efendi aynı zamanda bir tasavvuf şairidir. Fakat, yukarıda da söylediğimiz gibi onun büyük ve çok değerli eseri **"Muhayyelât"**ıdır. **"Birinci Hayâl", "İkinci Hayâl", "Üçüncü Hayâl"** adlarıyla üç bölümden oluşan hayâlî hikâyeleri, eski Şark masallarıyla bugünkü hikâye arasında bir merhale, bir aşama sayılır. Biraz **"Binbir Gece Masalları"**nı andırmakla beraber, gerçek hayat hikâyeleri örneklerine de rastlanır.

Sade, zevkli bir üslûpla yazılan Muhayyelât İstanbul'da birkaç defa basılmış, İngilizce'ye de tercüme edilmiştir.

Muhayyelât'ın tamamı **Ahmed Kabaklı** tarafından çok güzel bir şekilde sadeleştirilmiş ve 1973'te Millî Eğitim Bakanlığı **1000 Temel Eser** dizisinin 70. kitabı olarak yayınlanmıştır.

Muhayyelât'dan:

"...Çünki kadın uşakdan dahî ruhsat aldı. İptida Şam'da mevcut câriyelerin cümlesini esirci karılar mârifetiyle getürüb seyr etdi. Ba'dehu bir köhne ferace giyüb tebdilü's-sure iki câriye ile mahallât-i Şam'ı bi-nefsihâ tecessüse çıkdı..."

TEZKİRELER

Onsekizinci yüzyılda tezkire yazanlar az değildir. Bilindiği gibi tezkireler, şair ve edibleri kısa kimlikleriyle eserlerinden örnekler vererek tanıtan kitaplar (antolojiler) dır.

☐ **SAFAÎ TEZKİRESİ:** Asıl adı **Mustafa** olan **Safâî** İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmiyor. 1725 te öldüğü zaman Şıkk-ı Sânî Defterdarı idi. Tezkiresinde 1640'tan 1722'ye kadar 82 yılda yetişmiş 486 şair tanıtılır.

☐ **SALİM TEZKİRESİ:** Bu isimle anılan tezkirenin yazarı **Mehmed Emin Salim Efendi** (1688-1734) dir. İstanbul'da müderrislik yapmış, Selanik ve Galata kadılıklarında bulunmuştur. Tezkiresinde 1687'den 1722'ye kadar geçen 35 yılda yaşamış 419 şairi tanıtır.

☐ **ESRAR DEDE TEZKİRESİ:** Asıl adı **Mehmed** olan **Esrar Dede** (1748-1796) İstanbul'da doğmuş ve yine İstanbul'da ölmüştür. **Şeyh Galib**'in değerli dostu ve sadık müridi idi. Arapça ve Farsça'dan başka Rumca, Latince ve İtalyanca da bilen bu Mevlevî dervişinin güzel tasavvufî şiirleri de vardır. Tezkiresinin asıl adı **"Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye"** dir. 200 den fazla Mevlevî şairinin biyografisini ve onlara dair menkıbeleri anlatır.

☐ **MUSTAKÎMZADE TEZKİRESİ:** Asıl adı **Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi** olan **Mustakîmzâde,** asrın tanınmış biyografi âlimi, aynı zamanda hattat ve şairidir. İstanbul'da doğmuş ve yine İstanbul'da ölmüştür. **"Tuhfetü'l-Hattatîn"** adlı eserinde Türk, Arap ve Fars hattatlarından 1645'ini tanıtır. Din, tasavvuf ve hat sanatı hakkında daha pek çok kitabı ve şiirleri vardır. **"Devhatü'l-Meşayık"** adlı eserinde şeyhülislamlık makamının kuruluşundan kendi devrine kadar gelen şeyhülislamların hayatlarını anlatır. **"Istılahatü'ş-Şi'riyye"** adlı eseri ise Divan edebiyatının ilk **'Terimler Sözlüğü'**dür. Bu kitabında alfabe sırasiyle 58 terim yer alır.

Onsekizinci yüzyılda halk edebiyatı

Sade ve güzel Türkçe'yi bu asırda da halk şairleri yaşatmıştır

Onsekizinci yüzyılda, bütün Türk dünyasında kolaylıkla anlaşılan sade ve güzel Türkçeyi yaşatanlar, millî duygu ve düşünceyi, din, felsefe, edebiyat verimlerini geniş kitleye yayanlar, yine halk şairleri olmuştur. Gerçi bir önceki asırda gördüğümüz kudretli şairler yetişmemiştir ama, onların da şiirlerini yaşatıp yayan çok sayıda şair vardır.

Saz şairleri asrın başından sonuna kadar bir önceki asrın geleneğini devam ettirmekle beraber, yeni türküler, yeni koşmalar ve asrın olaylarını konu alan destanlarla devrin sosyal hayatını da aksettirmişlerdir. Tekke şairlerinin sayısı asrın başında, **'Lâle Devri'** yaşanırken azdır. Fakat asrın sonlarına doğru onlar da çoğalmış ve güzel şiirler yazmışlardır.

Şimdi, tekke ve saz şairlerinin başlıcalarını tanıtmaya çalışacağız.

● İBRAHİM HAKKI (1703-1772)

Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğan **İbrahim Hakkı** ilk öğrenimini Erzurum'da yapmıştır. Çok okumuş, çok gezmiş, üç defa hacca, bir defa İstanbul'a gitmiş ve 1772'de Siirt'in Tillo köyünde ölmüştür. Şeyhi ve kayınbabası olan **Kadirî Şeyhi İsmail Fakirullah**'ın yerine şeyh olmuştur.

Eserlerinin sayısı 15'i bulur. **'İlâhinâme'** adlı bir divanı, **'Marifetnâme'** adlı meşhur nesri, bunların en önemlileridir. Marifetnâme, bir **"İlimler Ansiklopedisi"** niteliği taşır.

İBRAHİM HAKKI'dan bir şiir:

Hak şerleri hayr eyler
Zannetme ki gayr eyler
Arif anı seyr eyler
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Hakk'ın olıcak işler
Boşdur gam ü teşvişler
Ol hikmetini işler
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Mü'min işi renk olmaz
Akıl huyu cenk olmaz
Arif dili tenk olmaz
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Geh kalbini hoş eyler
Geh hulkunü hoş eyler
Geh aşkına düş eyler
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Nâçar olıcak yerde
Nâgâh açılur perde
Derman eder ol derde
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Her söyleyeni dinle
Ol söyleyeni anla
Hem eyle kabul canla
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Bil elsine-i halkı
Aklâm-ı Hak ey Hakkı
Öğren edebi hulkı
Allah görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Onsekizinci yüzyılda yaşamış Anadolu ve saz şairleri hakkında maalesef geniş bilgilere sahip değiliz. **Levnî** gibi daha çok resimleriyle tanıdığımız halk şairleri, yukarıda kısaca kimliğini anlattığımız **Erzurumlu İbrahim Hakkı** gibi tekke şairleri hakkında daha fazla bilgimiz vardır ama, çoğunu ancak şiirleriyle tanıyoruz. Onun için bunların şiirlerinden birer örnek vermekle yetineceğiz.

ÂŞIK ABDÎ'den:

İSTANBUL

Bulunmaz menendi bu cihan içre
Nazenin hûbların kânı İslambul
Söylenür dâima şâiran içre
Vermiştir dünyâya şânı İslambul

Gök kubbe altında misli nâdirdir
Mârifet ilminde ehli mâhirdir
Ararsan kuş sütü anda hazırdır
Bil mürde dillerin canı İslambul

Gayetle güzeldir hûb u zamanı
Arabî, Farisî, Türkî lisanı
Mevcuttur içinde hur u gılmanı
Demişler Cennet-i sânî İslambul

İçinde ârifi billâhı çoktur
Mamûrdur cümlesi gözleri toktur
Devr etsen cihanı nazîri yoktur
Bil rub-ı meskûnun hânı İslambul

Söylenir dillerde dâima nâmı
Yedi kıral içer aşkına câmı
Müjdesine vermem billâhi Şam'ı
Kani Mısır Bağdad, kani İslambul

Her yanı bahçeli sümbüllü bağlar
Aşk ile sîneme vurmuşum dağlar
Aşık Abdî gibi gurbette ağlar
Yanarlar cezb etse anı İslambul

ÂŞIK ALİ'den:

OSMANOĞLU

Her taraftan german oldu üstüne
Başına bir çare bul Osman Oğlu
Tam dört vezir tâyin oldu üstüne
Kırk bin asker ile bil Osman Oğlu

Aşkar atla yorgun cenge varılmaz
Hatt-ı humayûna karşı durulmaz
Hasmım galip bunda dâvâ sürülmez
Mahşerde murâfâ ol Osman Oğlu

Hak seni hüccaca vermiş hidayet
Bunca yıldır vardın geldin selâmet
Sancak-ı Resûl'e yüz sür duâ et
Bir dahi bulmasın il Osman Oğlu

Musahhar eyledin Şam'ın çöllerin
Hoş selâmet ettin Mekke yolların
Seni ister şimdi Aydın illerin
Âlem yolun gözler bil Osman Oğlu

Âlem nefir-i âm çıkılmaz başa
Şanın senin inkâr olunmaz hâşâ
Bilesin yalınız bir Nasuh Paşa
Döğüşe döğüşe öl Osman Oğlu

Der ki Ali'm sana hezâr âferin
Bin yüz yirmi altıda kesildi serin
Cennette bir uçmak olmalı yerin
Bikâ çöllerinde kal Osman Oğlu

ÂŞIK HALİL'den:

GÖNÜL KUŞU

Gönül kuşu kanat açıp gezersin
Şu aşk ikliminde yâr illerini
Gülistan-ı lâzın bağın çözersin
Acep var mı kokar şu güllerini.

Bezm-i esrar içre kurup bir endam
A mürg-ı dil hep içtiğin nekre câm
Ne bu denlü sende olan bu kelâm
Ehl-i dil mi bilir bu dillerini.

Bülbül müsün, tutî misin, dil nesin
Fahte misin, tutî misin, dil nesin
Ebced misin, huttî misin, dil nesin
Kim kodu nokta-i fülfüllerini.

De gülzârı fende bir gülün mü var
Dimağında bûy-ı sünsülün mü var
Halîlî'yle yine gulgulün mü var
Gösterir mızrağı bu hallerini

ÂŞIK KÂMİL'den:

BENDER

Mevlânın fermanı budur yârânlar
Sarpa sardı yazık yolu Bender'in
Yardım etmedi erenler gaziler
Kâfirlere kaldı ili Bender'in

Kâfirler dört köşesini çevirdi
Yıktı kâfir yaktı ateşe verdi
Gelinin kızların hep esir etti
Açılmadan soldu gülü Bender'in

Şehitler boyandı hep kızıl kana
Kâfir acır mı hiç dine imana
Kendin atanlarla hep doldu Tuna
Al kanlar akıttı seli Bender'in

Osmanlı bu işi görmedi hele
Kâfirler gark oldu tükenmez mala
Herkes ağlaşır imdad ede Mevlâ
Boynu bükük kaldı gülü Bender'in

Ocaklı işitti bu hasbihali
Yas çekip ağlaşır Osman ü Ali
Kışlalara gitti kara haberi
Ötmez oldu hoş bülbülü Bender'in

Âşık Kâmil der ki bu ne ahvaldir
Bilmem kıyamet kopmasına dâldir
Dahi Ocaklar'da kerâmet vardır
Bir Mevlâ'ya kaldı hali Bender'in

ÂŞIK NURİ'den:

BAĞDAD

Devir tamam oldu ey Gazi Hünkâr
Öksüz oldu Bağdad bil padişahım
Bunca yıl eyledim düşmana ılgar
Mâtemlidir Bağdad bil padişahım

Nice zamandır eyledim hirâset
Yakt(ı) ecel şerbeti derûnum gayet
Tuğlarım kâhyama eyle inâyet
Düşmana galiptir bil padişahım

Gelmedi cihana benim akranım
Şu fanide kaldı hezâr nişanım
Yedi iklimde de söylenir şânım
Ellerim garliptir bil padişahım

Nar-ı firakıma yanıyor Bağdad
Burc-ı evliyâdır vatanım serhad
Bin yüz altmış şevvalde ettim vefat
Nurî bağrı yanıktır padişahım

MAHTÛMÎ'den:

UNUTURLAR

Dilberân ahd ü vefâyı
Unuturlar unuturlar
Edib uşşaka cefayı
Unuturlar unuturlar

Yâr olur gayr ile demde
Dil-i uşşak-ı elemde
Aşığı kûşe-i gamda
Unuturlar unuturlar

Va'd edib vaslını dildâr
Kasem eylerse de sad-bâr
İtimad eyleme zinhâr
Unuturlar unuturlar

Etme hubânı mükedder
Deme yoktur bana benzer
Seni, Mahtumî güzeller
Unuturlar unuturlar

Klasik minyatürün
son büyük temsilcisi

LEVNÎ

Onsekizinci yüzyılın en büyük ressamı LEVNÎ'dir. Resimlerinde mekânın perspektif derinliğine yer vermiştir. Devrin kıyafetlerini en doğru olarak onun resimlerinde görürüz. Bu resimler, 18. yüzyıl Osmanlı hayatını yansıtan en değerli belgeler arasında yer alır. Müzelerimizde 200 kadar minyatürü vardır. Bunlardan bazılarını, yalnız eserlerinden örnek sunmak için değil, devrin Osmanlı hayatını gösteren gerçek belgeler oldukları için de sunuyoruz.



Yabancı elçiler önünden gemi, saraç ve ipek esnaf loncalarının geçişi
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



Padişah, sal üzerindea yapılan bir şenlikte. Dans edenler, kadın elbisesi giymiş erkek köçeklerdir (Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



III. Ahmet'in önünde, sal üzerinde bir sünnet düğünü.



Varlıklı bir genç.
Resmin sağ üst köşesinde "Bursalı Yusuf Bey" yazısı var. (Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



Çalgıcılar
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



Saraylı kadın
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



Çengi
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



Yün eğiren kadın
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



Mey içen kadın
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



Bir delikanlı
(Topkapı Sarayı Müzesi'nden)



SULTAN II. MAHMUD
(1785-1839)

SULTAN II. MAHMUD

Yenileşme için en büyük adımları attı, Kışlaları sefil pazarlar haline gelen Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdı. Hayatının son yıllarını yenilgilerin üzüntüsü içinde geçirdi

Sultan II. Mahmud tahta çıktığı zaman Osmanlı Devleti en karışık, en zayıf dönemlerinden birini yaşıyordu. Cephelerde savaşlar, içeride isyanlar devam ediyor, eyâletlerde **'âyân'**lar merkezi dinlemiyordu. O, amcası **III. Selim**'in ve ağabeyi **IV. Mustafa**'nın kanlı akıbetleri üzerine ve **Alemdar Mustafa Paşa**'nın elindeki kılıçların gölgesinde tahta çıkmıştı. Devletin geleceği onun elindeydi. Eğrileri düzeltmek, engelleri aşmak, yeni düzeni kurmak ona düşüyordu. Ama işe hangi eğriyi düzelterek başlayacaktı?

Sultan III. Selim tahttan indirildikten sonra çok sevdiği II. Mahmud'a:

"— İnşallah kısa zamanda saltanat sana nasib olacaktır. Benim ümidim, devletin geleceği sendedir. Ama gerçek odur ki Nizam-ı Cedid'i getirmezsen devlet için kurtuluş ümidi yoktur..." demişti.

Demek ki yapılması gereken en önemli iş, **Nizam-ı Cedid**'i uygulamak, buna engel olan yeniçeri ocağını yola getirmek veya bu engeli tamamen ortadan kaldırmaktı. Amcasiyle aynı görüşteydi ve olaylar ikisinin de son derece haklı olduklarını gösteriyordu.

● Sened-i İttifak ve Sekban-ı Cedid

Sultan II. Mahmud önce Anadolu ve Rumeli **'âyân'**larını merkezin tam denetimine ve emrine almak istedi. Âyânlar başlangıçta halk tarafından seçilen temsilciler durumunda idiler. Görevleri vergi ve asker toplamak, erzak ve levazım temin etmekti. Bu işlerini teamül ve kanunlara göre, merkeze tam bağlı olarak yapmaları gerekiyordu. Fakat, savaşlar ve isyanlar sonunda merkezî otorite sarsılmış, onlar da birer derebeyi durumuna gelmişlerdi.

Padişah, Alemdar Paşa'nın ve **"Rusçuk yârâm"** denilen eski tecrübeli devlet adamlarının da teşviki ile eyâletlerdeki âyânları (yöneticileri) bir hatt-ı şerif yayınlatarak İstanbul'a çağırdı. 70 kadar âyân askerleriyle birlikte İstanbul'a geldiler ve böylece merkezde 70 binden fazla eyalet askeri toplanmış oldu. Her eyaletin kılık kıyafeti ayrıydı ve kendi zenginlikleriyle orantılı bir ihtişam içindeydiler.

Âyân denilen bu eyâlet paşaları veya temsilcilerle, hükûmeti temsil edenler arasında uzun uzun görüşmeler yapıldı.

Alemdar sarayının büyük arz odasında ya-



Sultan II. Mahmud Hatt-ı Hümayûnlu Ferman

pılan toplantıda **Alemdar Mustafa Paşa** özetle şunları söyledi:

— Devletin sadık bendeleri, Osmanlının en güçlü ve ünlüleri olan sizler! Yüce Tanrı'nın sayısız insanlar üzerine hükmetmesi için yolladığı hepimizin efendisi, milletimizin sıkıntıları üzerinde öğütlerinizi, görüşlerinizi almak için beni görevlendirdi.."

"Yüzyıllardan beri üç kıtada kazandığımız zaferler, hatta son zamanlarda iç düşmanlarımızı zaferle ezmemiz, bütün dünyaya Osmanlı'nın kudret ve cesaretinin kaybolmadığını göstermiştir. Ancak, son seferler sırasında Ruslar'ın ve Avusturyalılar'ın sınırlarımıza tecavüz etmeleri karşısında başarısızlığa uğramamız, eski geleneklerimizi ihmal ettiğimizden dolayı Tanrı'nın bizi cezalandırdığını göstermektedir..."

"Kimse, bizzat dahil olduğum yeniçeri ocağına karşı benim kadar saygıya sahip olamaz. Eğer zararlı aşırılıklarla Hacı Bektaş'ın bu teşkilatı bozulmasaydı, Kapıkulu Ocakları eskiden olduğu gibi daima muzaffer olacaklardı. Satılan makamlar, sefil pazarlar haline gelen kışlalar, askerin itaatsizliği ile satın alınan kumandanlar, günah içine batmış Ortalar, bu tembel eller tarafından sanki kötü bir işmiş gibi terkedilen topçuluk talimleri, padişahın kullarına zorla kabul ettirilen fidyeler, talimat ve emirlere itaatsizlik, payıtahtın ve padişahın korunmasında ihmal, cehalet, tembellik, disiplinsizlik, kendi çıkarlarını düşünmeden memleketlerini kurtarmaya çalışan yiğit Osmanlılar'a karşı küstahça davranışlar... İşte bugünkü yeniçeriler!.."

"Devletin hazinesini kurutan ulûfelerin büyük şahsiyetlerin hizmetkârlarını ve ayak takımının pespaye isteklerini beslemekten başka bir işe yaramadığını siz de biliyorsunuz. Günlük bir maaşa hak kazandıran ulûfe cüzdanları, çalışkan milletin terini emmek için birtakım sülüklere Yahudiler tarafından satılmaktadır... Bu utanç verici durumlara ve yağmalara bir son vermek zamanı gelmiştir. Yüce Hünkâr böyle istiyor. Her sadık Osmanlı da böyle istemelidir.."

"Efendimiz benim sesimle sizlere seslenerek diyor ki:

□ Rütbeler bundan böyle satılamaya-

cak, ancak hizmet karşılığında tevcih edilecektir;

□ Tabiata aykırı sefahat yerleri haline gelen kışlalar, bu iğrenç durumdan ve ticaretten kurtarılacak, düzgün askerî birliklere teslim edilecektir;

□ Askeri talimata, kurallara uymayan yeniçeriye maaş ödenmeyecektir;

□ Her yeniçerinin askerlik eğitimine ve disiplinine tâbi tutulması sağlanacaktır;

□ Hristiyanlar'ın bizi aşağılatan zaferlerinde kullandıkları silahların her çeşidi kabul edilip kullanılacaktır..."

"Bu yeniliklerin, devletin mahvına rağmen zenginleşen kudretli adamların şikâyetlerine sebep olacağını bilmez değilim. Gerçek yeniçeriler onları susturacaklardır. Yüce Hünkâr onların arasından en yiğitlerini 'Sekban-ı Cedid' olarak seçecek, yeni bir teşkilât kurularak silahlanmaya gidilecek, diğerleri de buna uydurulacaktır.."

"Bununla beraber Padişahımız, askerî gücümüzün yenileştirilmesi hareketine başlamadan önce sizlerin görüşlerini almak istedi. Herbiriniz hür düşüncesini yazarak imzalayacak ve Efendimizin şaşmaz iradelerine bağlılığını gösterecektir...'

Devletin ve özellikle yeniçeri ocağının durumunu çok iyi anlatan bu konuşma ile başlayan müzakereler sonunda bir anlaşma imzalandı. **"İttifak Senedi"** denilen bu anlaşmaya göre, **Alemdar Mustafa Paşa**'nın dile getirdiği aksaklıklar ve bunların düzeltilmesi kabul ediliyordu. Âyân yine vergi toplayacak, devlete asker ve levazım temin edecek, padişaha sadık kalacaklardı. Vergiler ağır olmayacak, halk ezilmeyecekti. Sadaretin kanunlara ve yeni ittifaka uyan emirlerine boyun eğecekler, uymayan olursa onu elbirliğiyle cezalandıracaklardı. Ayrıca İstanbul'da yeniçeri isyanı çıkarsa, izin almaya gerek duymadan askerleriyle birlikte isyanı bastırmak için İstanbul'a gelebileceklerdi.

Bu anlaşma yeniçeriler dışında bütün kurumlar ve halk tarafından memnuniyetle karşılandı. Padişah ise biraz üzgündü. Çünkü **'âyân"**a emir vermek yerine onlarla anlaşma imzalamıştı.

Padişah, kısa bir süre sonra yeniçerilerin de rızasını alarak **"Sekban-ı Cedid"** adı ile yeni ve modern bir askerî kuvvet kurulması emrini verdi. Yeniçeriler eyaletlerin ve İstanbul'da kuvvet bulunduran Alemdar Mustafa Paşa'nın baskısı ile rıza göstermek zorunda kalmışlardı. Gerçekte ise düşmanlıkları daha da artmıştı.

● Alemdar Paşa tabancasını barut fıçısına boşalttı ve...

Sadrazam **Alemdar Paşa**'nın nüfuzu çok artmıştı ve bu durum padişah da dahil olmak üzere birçok kişiyi rahatsız ediyordu. Sadrazam ise cesur, fedakâr ve kararlı idi ama, İstanbul'un güzellikleri, zenginliği ve eğlence bolluğu ile o da sarhoşa dönmüştü. Düşmanları, bütün sevmeyenleri, onun bu zaafını görüklüyor, bir yandan da tertiplerini hazırlıyorlardı. Paşanın kendisini salıvermesi karşısında yolsuzluklar yine başlamıştı. Üstelik, Rumeli ve Anadolu âyânı bölgelerine döndükleri için Alemdar'ın yanında pek az kuvvet kalmıştı. Çünkü askerinin bir kısmını yeniçeri ocağının kışkırtmasiyle Rusçuk üzerine yürüyen Vidin Valisi Molla Paşa'nın üzerine göndermişti. Yeni kurulan **Sekban-ı Cedid** ocağına ise henüz 4 bin asker kaydolmuştu.

Çok geçmeden yeniçeriler tekrar ayaklandılar. 500 kadar yeniçeri harekete geçti ve önce kendilerini durdurmak isteyen ağalarını (kumandanlarını) parçalayarak Alemdar Paşa'nın bulunduğu binayı kuşattılar ve kurşun yağmuruna tuttular.

Alemdar Paşa, sarayın taş kuleli bölümüne geçmişti. Üst üste kemerlerden meydana gelen bu kulenin üç demir kapısı vardı ve anahtarları kendisindeydi. Burası alevlerden, kurşunlardan etkilenmiyordu. Burada kendi kuvvetlerinin yardımını bekledi ama yardım gelmedi. Yeniçeriler binanın damına çıkıp balyoz ve kazmalarla delik açmaya başladılar. Artık kurtuluştan ümid kesen paşa, bir barut fıçısına tabancasını boşalttı. Müthiş bir patlama ile damdaki 500 kadar yeniçeri parçalanarak havaya savruldu. Alemdar Paşa böylece kendini feda etmiş, ama 500 düşmanını da yok etmişti (15 Kasım 1808).

● MUSTAFA'YI İSTERÜK!

Yeniçeriler Alemdar Mustafa Paşa gibi güçlü bir düşmanı ortadan kaldırdıkları için sevinç içindeydiler. Şimdi sıra padişaha gelmişti. Kendilerini kışkırtan devrik padişah **IV. Mustafa**'yı tahta çıkarmak istiyorlardı. Fakat **IV. Mustafa**'nın âsilerle işbirliği yaptığı öğrenilmiş, idamı için fetva alınmıştı. Hemen idam edildi. Buna rağmen yeniçeriler **"Mustafa'yı isterük"** diye saraya saldırdılar. II. Mahmud da öldürülürse tahta çıkacak hanedan mensubu yoktu. Bu duruma rağmen saldırı önlenemiyordu. Bu sırada **"Kırım hanzadelerinden birini padişah yaparız"** diyenler bile oluyordu.

Bu sırada **Kadı Abdurrahman Paşa** 4000



Sultan II. Mahmud'un çocukluk resmi

kişilik **Sekban-ı Cedid** askeriyle sarayı savundu. II. Mahmud'un emriyle donanma da Ahır Kapısı'nı top ateşine tuttu. Sekban-ı Cedid askeri kalabalık ve düzensiz yeniçerilere saldırarak onları kaçırdı. İki taraftan da ölenler çoktu. Fakat Sekban-ı Cedid'çilerin kaybı yüzlerce, yeniçerilerin kaybı ise binlerce idi. Bu arada yeniçeri kışlasında da yangın çıkmıştı.

Ocak ağaları sarayla bir anlaşma yapmak zorunda kalmışlardı. Bir çeşit **'ateşkes'** anlaşması yapıldı. Asiler padişahı tahtından in-

direememiş, ama padişah da onları temizleyememişti. Böylece yeniçeriler Nizam-ı Cedid'in devamı olan **Sekban-ı Cedid'**in, genel olarak yeni düzenin kurulmasını ve kökleşmesini bir kere daha engellemiş oldular.

● Bükreş Antlaşması

Merkezde, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü ile sonuçlanan ayaklanmadan sonra bir sükûnet dönemi başlamıştı ama, sınırlarda durum güvenli değildi. Ruslar, sekiz ay süren ateşkesten sonra tekrar saldırıya geçti. 60 bin kişilik bir kuvvetle **Tatarîçe** mevkiine gelen Ruslar'ı burada **Pehlivan İbrahim Ağa'**nın kumandasında Türk kuvvetleri bozguna uğrattı. 10 bin ölü veren Ruslar çekilmek zorunda kaldılar. Türkler 1000 şehit vermişlerdi (24 Ekim 1809).

Fakat birkaç ay sonra Ruslar ilerlemeye devam ederek **İsmail** ve **İbrail** kalelerini ele geçirdiler. Kafkas cephesinde de başarı onların oldu. Bundan sonra **Dobruca** ve **Kuzey Bulgaristan'**ı işgale başladılar. Ancak **Şumnu'**ya geldikleri zaman durdurulabildiler ve güçleri kırıldı. Burada tam 20 bin ölü verdiler. Fakat askerleri çoktu ve Rusya içlerinden devamlı yardım kuvvetleri geliyordu. Onun için ilerlemeye devam ederek **Rusçuk** ve **Yerköyü'**nü de ele geçirdiler.

İstanbul'da isyan çıkarmaktan, padişahları tahttan indirmekten başka bir şey yapamaz hale gelen yeniçeriler, artık savaş gücünü kaybetmişti ve yenilginin asıl sebeplerinden biri bu idi. Bereket versin bu sırada **Napolyon** Rusya seferini başlattı.

Türk kuvvetleri yeni bir saldırı ile **Rusçuk'**u kurtardılar. Ruslar barış istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Ruslar'la Bükreş'te bir anlaşma imzalandı (28 Mayıs 1812)

Bu anlaşmaya göre Basarabya'nın büyük bir bölümü Ruslar'a bırakıldı. Akkirman, Kili, İsmail kaleleri Ruslar'da, İbrail, Kalas, Tulça ve İsakçı kaleleri de Türkler'de kalıyordu. Ayrıca Belgrad ve güneydeki topraklarda küçük bir Sırbistan Prensliği meydana getirilecekti. Bu devletin bağımsızlığı tanınacak ama Sırbistan'daki kalelerde Türk askeri bulundurulacaktı. Sırplar bu muhtariyetle bağımsızlığa adım atmış bulunuyorlardı. Yine de memnun olmadılar. **Kara Yorgi** isyanı başlattı. Ama Türk ordusu üzerine gelince Avusturya'ya kaçtı. Onun yerine asilerin başına **Miloş Obrenoviç** geçti. Avusturya Kara Yorgi'yi tutukladı.

● Tepedelenli Ali Paşa İsyanı

Ruslar Türk sınırlarından çekilmişti. Avusturya ve Venedik'le de savaş yoktu. Fakat eyaletlerdeki paşalar devletin başına gaile çıkarmaya devam ediyorlardı. Bunlardan biri olan **Tepedelenli Ali Paşa,**Arnavutluk Güney Yunanistan ve Epir çevresinde büyük nüfuz kazanmış, rakiplerini ortadan kaldırarak bölgeye hakim olmuştu. Şimdi bağımsız bir devlet kurmak sevdasına kapılmış bulunuyordu. Zaten Yunanistan'ın büyük bir bölümü de oğulları **Velîyuddin** ve **Muhtar Paşa'**ların idaresindeydi,

Tepedelenli Ali Paşa ile **Nişancı Halet Efendi** arasında sürtüşme başladı. Kırım Türkleri'nden olan **Halet Efendi'**nin padişah üzerinde etkisi büyüktü. Bu nüfuzunu kullanarak, Ali Paşa ile oğullarının yetkilerini sınırlayan, daha sonra da onları azleden bir emir çıkarttı. Fakat Tepedelenli ve oğulları bu emri dinlemediler. Ali Paşa, Yanya kalesini tahkim ederek Rusya ve Fransa'dan yardım istedi. Bir yandan da Mora Rumları'nı isyan için kışkırtmaya başladı. Zaten Rumlar'ı Ruslar da kışkırtıyor, onlara gizli cemiyetler kurduruyor ve ihtilâli planlıyorlardı.

Devletin bu isyanlarla uğraşması halinde kendisinin serbest kalacağını düşünen Ali Paşa, muazzam servetine ve çeşitli milletlerden topladığı 5000 kadar savunma kuvvetine ve 200 topu bulunan güçlü **Yanya** kalesine güveniyordu.

Ali Paşa'nın üzerine karadan ve denizden ordu gönderildi. Bu kuvvetler Ali Paşa'nın hakim olduğu bütün toprakları zaptettiler, üç oğlu ile torununu da esir aldılar. Fakat Ali Paşa Yanya kalesine kapanarak savunmaya devam etti. Dört yıl yetecek kadar mühimmat ve erzak toplamıştı. Çok büyük servetini de kalede muhafaza ediyordu.

Hurşit Paşa kumandasındaki hükûmet kuvvetleri kaleyi kuşattı. Fakat bu kale 17 ay geçmesine rağmen zaptedilemediği için, Ali Paşa'ya teslim olması halinde hayatının bağışlanacağı bildirildi. Başka çare kalmadığını düşünen Ali Paşa da teslim oldu. Ancak, İstanbul'dan gelen fermanda paşanın kellesi isteniyordu. Ali Paşa ve oğulları idam edilerek kesik başları İstanbul'a gönderildi.

● 'Etniki Eterya' ve Rus İsyanı

Ruslar uzunca bir süreden beri Ortodoksların hamisi görünüyor ve onları Osmanlı



Sultan II. Mahmud'un ressam Hippolite Berteaux tarafından yapılmış bir tablosu

Devleti'ne karşı isyana teşvik ediyordu. Bunun için önce ilmî, edebî ve siyasî cemiyetler kurdurdular ve bunları her bakımdan desteklediler. Bunların en önemlisi ve etkilisi 1814'de Odesa'da kurulan **"Etniki Eterya"** oldu. Gayesi Bizans İmparatorluğu'nu diriltmek, Türkleri İstanbul'dan ve Avrupa'dan atmak idi. Yalnız Ruslardan değil birçok ülkeden yardım alıyorlardı.

Etniki Eterya ve diğer gizli dernekler

uzunca bir hazırlık devresinden sonra nihayet 12 Şubat 1821'de **Patras'**ta isyanı başlattı. Patras başpiskoposu **Germanos'**un bizzat kumanda ettiği 10 bin silâhlı Rum, şehri ele geçirerek kaleyi kuşattı. Bunu öbür şehirlerdeki ayaklanmalar takip etti.

Yüzlerce yıldan beri Mora ve çevresine pek çok Türk yerleşmişti. Rumlar ayaklanma sırasında silahsız 50 bin kadar Türk'ü katlettiler. Ayaklanmanın başlangıcından yedibuçuk ay sonra Türkler'in elindeki son kale olan Tripoliçe de düştü ve buradaki 8 bin Türk'ten, bebekler dahil hiçbiri sağ bırakılmadı.

Etniki Eterya'nın İstanbul'daki gizli merkezine bütün Ortodoklar'ın patriği **Grigorios'**un da yardım ettiği, onlarla işbirliği yaptığı öğrenilince, İstanbul hükûmeti bunu nefretle ve hiddetle karşıladı. **Fatih Sultan Mehmed'**den beri Fener'deki Ortodoks cihan patriğine bütün padişahlar saygı göstermiş, ona hükümdar derecesinde imtiyazlar tanımışlardı. Buna rağmen nankörlük eden patrik, patrikhanenin orta kapısı önünde asılarak cezalandırıldı (22 Nisan 1821).

Yeni patrik, önünde selefinin idam edildiği orta kapının süresiz olarak kapatılmasını emretti. Verdikleri gizli karara göre, **aynı yerde bir Türk devlet veya hükûmet başkanı idam edilinceye kadar orta kapı açılmayacaktı.**

Mora ayaklanmasının başarılı geçtiğini öğrenen çarın yaveri ve **Etniki Eterya'**nın başkanı olan **Prens İpsilanti,** Odesa'dan topladığı 3000 silahlı Rum gönüllüsü ile Boğdan'a çıktı. Burada, Ortodoks olan Rumenler'i de isyana katmak istiyorlardı. Savunmasız durumda olan Yaş, Kalas ve Bükreş şehirlerine kolayca girdiler. Fakat üzerlerine gönderilen Türk kuvvetleri karşısında İpsilanti Avusturya'ya kaçtı. Rumenler onu istediği şekilde desteklememiş veya destekleyememişti.

Fakat Mora'da Rumlar bağımsız Yunanistan'ın kurulduğunu, krallarının da **Prens Mavrokordato** olduğunu ilan ettiler. Mora, Attika, Eğriboz ve Kitelad adaları bu sözde bağımsız devletin sınırları içinde kalıyordu.

İhtilalciler daha sonra Ege adalarının bazılarına bu arada Sisam ve Sakız adalarına hakim oldular. Sakız kale kumandanı bir avuç muhafızı ile yirmi gün dayandı. Bundan sonra Türk donanması Sakız'a çıkarma yaparak asileri cezalandırdı. Bu olay eski Yunan medeniyetinin mirasçıları olduklarını söyleyen bazı Avrupa merkezlerinde geniş yankı uyandırdı. İngilizler'in ünlü şairi **Lord Byron,** Fransızlar'ın ünlü şairi **Victor Hugo** ve ünlü bestekâr **Beethoven** gibi sanatkârlar ve daha birçokları Türkler'in barbarlığı ve Yunanlılar'ın uygarlığı üzerine şiirler, besteler yapmaya başladılar. İhtilalcilere Avrupa'dan silâh, mühimmat hatta gönüllü asker yardımı yaptılar.



II. Mahmud'u tahta çıkaran Alemdar Mustafa Paşa

Sultan II. Mahmud, ayaklanan Rumlar'ı askerlik vasıflarını yitirmiş yeniçerilerle sindiremeyeceğini anlayınca, isyanı bastırma görevini **Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'**nın büyük oğlu **İbrahim Paşa'**ya verdi. **İbrahim Paşa** da 30 bin Mısırlı Türk'ten oluşan ordusu ile Rodos'a çıktı. Burada Osmanlı donanması ile birleşip hazırlıklara başlandı. Nihayet tek tek işgal edilen adalar ve Mora'daki topraklar ele geçirildi. Asiler cezalandırıldı.

İbrahim Paşa'nın modern eğitim görmüş askerlerinin başarısı, II. Mahmud'un, yeniçeri ocağı yerine modern bir ordu kurmak düşüncesini daha da kuvvetlendirmişti.

Hayırlı olay
(Vak'a-i Hayriye)

Yeniçeri ocağının kaldırılmasiyle sonuçlanan büyük çalkantı

Sultan II. Mahmud tahta çıktığı günden beri yeniçeri ocağını ortadan kaldırmak, yerine modern bir ordu teşkilatı kurmak için uygun ortam bekliyor ve engel çıkarması muhtemel kurum veya kişileri denetim altında tutarak hazırlanıyordu. Amcası III. Selim'in kurduğu **Nizam-ı Cedid,** hep aynı engele, yeniçeri ocağı engeline çarpmış ve tam bir reform sağlanamamıştı.

Kapıkulu ocağının, yani maaşlı askerlerin asıl kitlesini oluşturan yeniçerilerin üç saltanat dönemi sırasında gösterdikleri disiplinsizlik, alçaklık ve küstahlık yüzünden **Kırım, Basarabya, Boğdan** ve **Eflak** Ruslar'a kaptırılmıştı. Ayaklanan Rumlar'ı da onlar değil ancak Mısır'dan gelen İbrahim Paşa'nın modern askerî birliği sindirmişti. Ama Rumlar bütün Avrupa'dan destek görerek mücadeleyi sürdürüyordu. Yeniçerilerle isyanı bastırmak mümkün olamayacaktı.

Sultan II. Mahmud ordudaki yeniliği bu defa bir **"Eşkinci Ocağı"** kurarak başlattı. Eşkinci ocağı genel anlamı ile savaşa katılan vurucu sipahi gücünü oluşturuyordu. Yeni ocakta bunlar modern eğitim görecek ve zaman içinde bütün ordu yeni sisteme bağlanacaktı. 25 Mayıs 1825'te ve yeniçeri ocağı dışında kurulan bu muallem (talimli) eşkinci sınıfına ilk safhada 7.650 asker alındı. Yeniçeri ocağını kuşkulandırmamak ve tepkilerini yatıştırmak için, bunların yeniçeri ortalarındaki gönüllülerden oluşturulacağı söylendi. Padişah, yeniçeri ocağının başına, güvendiği ve samimi olarak yenilik taraftarı kumandanlarını getirmişti. Zaten, başta şeyhülislam olmak üzere ulema da yenilik taraftarıydı ve onlarla birlikte yeniçerilerden yaka silkiyordu.

Eşkinci ocağı modern şekliyle yeniden kurulduktan sonra 11 Haziran 1826'da **Sadrazam Mehmed Paşa** ile diğer erkânın ve ocağın ileri gelenlerinin katıldığı bir kurulda, 46 maddelik bir lâyiha okunup kabul edildi. Bununla, yeni ocağın kuruluş sebepleri ve statüsü açıklanmış oluyordu.

Yeniçerilerin ayaklanması gecikmedi. 14 Haziran 1826 gecesi Etmeydanı'nda toplanmaya başladılar. Sabaha kadar binlercesi bir araya gelmişti. Önce, yenilik taraftarı ve padişahın güvendiği bir kumandan olan ağaları **Celaleddin Ağa'**yı öldürmek için onun sarayını bastılar. Celâleddin Ağa o gün onu epeyce yoran işlerden sonra uyumak için rahatsız edilmeyeceği gizli bir odaya çekilmişti. Asiler onu bulamadılar. Camları, kapıları ve eşyaları kırıp dökerek oradan ayrıldılar. Celâleddin Ağa kurtulmuştu. Kimseye görünmeden sultanın huzuruna çıktı ve isyanın başladığını bildirdi.

Kısa zamanda devlet büyükleri de duydu ayaklanmayı. Padişah Beşiktaş'taki sarayından saltanat kayığına binerek Topkapı'ya hareket etti. Sadrazama ve şeyhülislama haber göndererek onları saraya çağırmıştı. Sadrazam da, kuvvetleriyle şehrin dışında bekleyen Anadolu ve Rumeli muhafızlarına şehre girmelerini emretti.

Devlet erkânı sarayın geniş bir salonunda padişahı bekliyordu. Çok beklemediler. Padişah kılıcını kuşanmış bir halde kapıda görününce heyecanla ayağa fırlayıp el bağladılar.

Sultan Mahmud hemen konuya geçerek onlara şöyle hitap etti:

"— Tahta çıktığım günden beri kanun, şeriat ve ananeden ayrılmadım. Böyle hareket etmek benim vazifemdi. Bana Cenab-ı Hakk'ın emaneti olan milletimi ve tebamı sıyanet zımnında ne kadar gayret eylediğim herkesin malûmudur. Yine bilirsiniz ki onsekiz yıllık saltanatımda yeniçeriler defalarca isyan ve tuğyan ettiler. En uysal sabırları bile aşan hareketlerine, eşkıyalıklarına tahammül gösterdimse, bu, kan dökülmesinden çekindiğim içindi. Onlara bu kadar ihsan ettim, müsamaha gösterdim. İhsanlarıma garkolan ocak,



Sultan II. Mahmud'un tuğralı askısı

yeni askerin yazılmasına rıza gösterdiği halde yine ayaklandı. Devletin bekası için şart olan bu yeni orduya karşı harekete geçti. Sözlerini yine tutmadılar, yeminlerini bozdular. Bu yaptıkları hurûc alessultan (sultana karşı ayaklanma) değil midir? Meşru hükümdarlarına karşı ihtilâl eden bu taifeye ne yapmak gerektir? Bu hainlerin cezalandırılması için göze alamayacağım tedbir yoktur. Kıtalden de katliamdan da çekinmem. Siz ne dersiniz?.."

Ulema cevap verdi:

"— Şeriat âsilere karşı savaşılmasını ister. Kur'an-ı Kerim şöyle der: Eğer adaletsiz ve merhametsiz insanlar kardeşlerine saldırırlarsa, bunlara karşı mücadele edin ve onları İlâhî Kadı'ya gönderin!".

Bir iki kişi de ihtiyatlı hareket edilmesini tavsiye etmişti. O zaman müderrislerden Abdurrahman Efendi hiddet ve heyecanla şöyle dedi:

"— Bu devletin devam ve bekası takdir-i ilâhî ise, isyan eden hâbisleri vurur, mahvederiz, değilse, biz de bu devletle beraber gideriz. Başka bir ihtimal kaldı mı?".

Abdurrahman Efendi sözünü bitirirken elindeki tespihi masanın üzerine şiddetle vurmuş, tespih kopmuş ve kehribar taneleri mermer zemin üzerine dağılmıştı. Herkes heyecan, rikkat ve kararlılık içindeydi. Ağlayanlar da vardı. Padişahın gözleri de yaşarmıştı.

Salondakiler padişahtan Sancak-ı Şerif'i çıkarmasını rica ettikten sonra, âsilerin üzerine yürümeye başlayacakları sırada, padişah: **"Ben de gerçek müminlerle birlikte savaşmaya ve bana isyan eden hainleri**

cezalandırmaya gideceğim" dedi. Fakat yanındakiler yalvardılar: **"Padişahımızın bir avuç serseri âsinin önüne çıkarak yüce varlığını tehlikeye sokması doğru değildir. Sancak-ı Şerif çıkarılsın, devletin selameti için dualarını esirgemesin, bu bize yeter"** dediler.

Padişah ısrarlar karşısında kararından caydı. Yanındakilerle birlikte Hırka-i Şerif dairesine giderek Sancak-ı Şerif'i kendi eliyle çıkarıp şeyhülislam ve sadrazama vererek:

"İşte Sancak-ı Şerif, Sultanahmet meydanına dikilsin!" dedi.

Tellallar ve mübaşirler, kendilerini âsilere belli etmeden kararı halka duyurdular. Kısa zamanda sarayın önünde büyük bir kalabalık toplanmıştı. **Müderris Ahıskalı Ahmed Efendi** sancak altında toplananları coşturan bir konuşma yaptı. Silahı olmayanlara sarayın cephaneliğinden çıkarılan kılıçlar, barut ve kurşunlar dağıtıldı. 3500 kadar Enderun öğrencisi de oradaydı ve bunlar **"yenmek veya ölmek!"** diye bağırıyorlardı.

Hemen hemen bütün İstanbullular Sancak-ı Şerif altında yeniçerilere karşı toplanmıştı. Aralarında kadınlar da vardı ve bu Osmanlı tarihinde ilk defa görülüyordu.

Yeniçeri ocağı dışında bütün ocaklar padişaha bağlılıklarını bildirdiler. Bu askerlere (Yeniçeri ocağından olmayan askerlere) padişahın sadık paşaları kumanda ediyordu. Tophaneden çıkarılan bataryaların başında topçu yüzbaşısı **Karacehennem İbrahim Ağa** vardı. **İzzet Paşa** ile **Ağa Hüseyin Paşa** da, muazzam sivil kalabalığı peşlerine takarak Etmeydanı'na girdiler.

Yeniçeriler Etmeydanı'ndaki kışlalarının kapısını kapamış, büyük ve güçlü bir kale haline dönüştürdükleri binanın iç kısmına çekilmişlerdi. Buradan dışarıya kurşun yağdırıyor ve ağıza alınmayacak küfürler savuruyorlardı. Şimdiye kadar o ocağa, o kışlaya yeniçerilerin izni olmadan kimse girememiş, girenler sağ çıkmamış ve yeniçeriler her zaman isteklerini kabul ettirmişlerdi.

Hüseyin Paşa kapıya iyice yaklaşarak yeniçerilere teslim olmalarını, padişahın nedamet getirecek olanları bağışlayacağını bildirdi. Böyle bir anlaşma teklifini belki halk da isterdi. Fakat içeriden cevap olarak küfürden başka bir şey duyulmadı. Bunun üzerine top atışlarıyla kapılar parçalandı. Bundan sonra Hüseyin Paşa, içerdekiler duyacak kadar sesini yükselterek topçulara: **"Ateş etmeyin, beklediğimiz barut gelmedi"** dedi. Bunu duyan yeniçeriler kapının arkasında korkusuzca toplanarak küfürlerine devam ettiler. Fakat bu bir savaş hilesiydi. Hüseyin Paşa hemen topçulara döndü ve **'ateş!'** emrini verdi. Az sonra da **Karacehennem İbrahim Ağa**, topuğundan kurşunla yaralanmış olmasına rağmen askerlerinin başında kışladan içeri daldı.

Akşama doğru yeniçeri direnişi tamamen kırılmış, 6000'i öldürülmüştü. Ertesi gün İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılan 20 bin kadar yeniçeri ve onlarla birlik olan kabadayı yakalandı, hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldı. **Artık yeniçeriler ve yeniçeri ocağı yoktu (15 Haziran 1826).**

Yeniçeri ocağının kaldırılması Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biridir. Yenileşme hareketinin en önemli adımı sayılır. Bu olay tarihimizde **"Vak'a-i Hayriye=Hayırlı olay"** diye anılır.

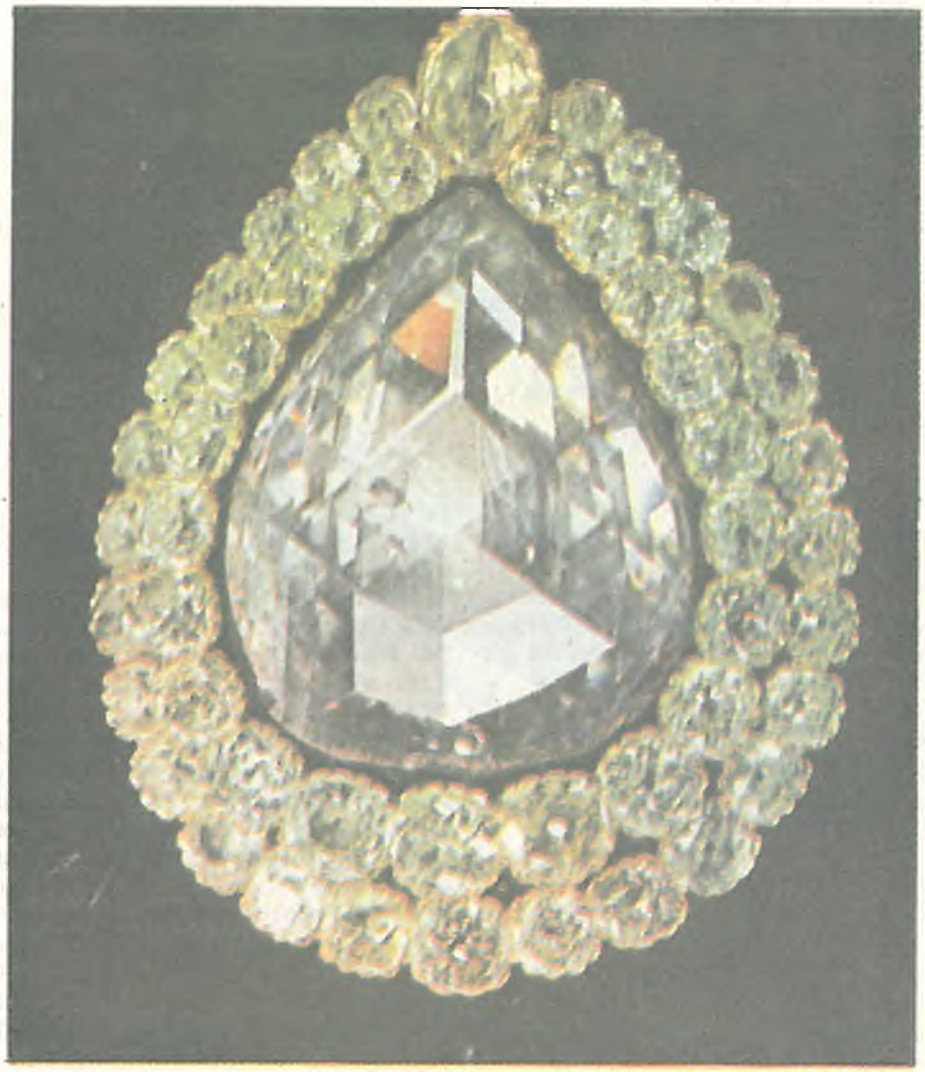
● Navarin Faciası

Osmanlı Devleti'nin modern ve güçlü bir ordu meydana getirmesini engellemek isteyen dış düşmanları vardı ve bunların başında Rusya geliyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra yeni ordu henüz tam anlamıyla kurulamadan yeni isteklerde bulunmaya başladılar. Çünkü artık Moskova'ya kadar giden Napolyon şiddetli kışa yenilerek çekilmiş ve bu ülkeyi tehdit eden kuvvet kalmamıştı. 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması'na ancak yeni hükümlerin kabulü ile uyacağını bildiriyordu. Bu yeni hükümler, Sırbistan'daki kalelerin dışında Türk bulunmaması ve Boğdan ve Eflâk prenslerinin Rumen asilleri arasından seçilmesiydi. Akkirman'da imzalanan bir antlaşma ile bu istekler de kabul edildi.

Fakat, bu anlaşmadan iki hafta sonra Ruslar, İngiltere ve Fransa ile bir ittifak kurdular. Bu ittifakın gayesi bağımsız bir Yunan krallığının kurulmasıydı.

Bu üç devletin donanmaları birleşerek **Navarin** limanına geldiler. Osmanlı ve Mısır savaş gemileri de limanda idiler. Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında savaş durumu yoktu. Rus amirali **Heyden,** İngiliz amirali **Condrington** ve Fransız amirali **Rigny,** Mora kıyılarında arabulucular olarak dolaşıyor, İbrahim Paşa ile görüşüyor ve sadece insanî açıdan Rumlar'a saldırmamasını telkin ediyorlardı. İbrahim Paşa da zaten İstanbul'daki görüşmelerin sonucunu beklediği için hareketsiz durmaktan başka bir şey yapmıyordu.

Türk donanması, tarafsız bir denizde oldukları için, müttefik donanmasına geçiş yolu



KAŞIKÇI ELMASI

86 krat ağırlığında, 58 fasetli bu şahane elmasın etrafında ayrıca 49 saf ve oldukça iri pırlanta vardır. Saraya, II. Mahmud zamanında, Tepedelenli Ali Paşa'nın hazinesinden alınarak getirilmiştir. Tepedelenli, devlete başkaldırdığı için idam edilmiş ve mallarına el konmuştu.

bırakmak maksadıyla limanın sadece bir tarafına ve sıkışık şekilde dizilmişti. İbrahim Paşa da Peleponez'deki ordularını teftiş için bir-iki günlüğüne Navarin'den ayrılmış bulunuyordu.

Müttefik donanması limana yaklaşırken şüpheli bir durumları yoktu. Savaş işareti de bulunmuyordu. Fakat ağır ağır menzile girdikten sonra birden ateşe başladılar. En ufak bir hazırlığı olmayan ve saldırıyı hiç beklemeyen Osmanlı donanmasının 57 gemisi dört saat içinde batırıldı. 8 bin asker şehit oldu (20 Ekim 1827).

Müttefik donanmasının üç amirali, devletlerinden saldırı talimatı almadıkları, sırf Yunanistan lehindeki propagandanın etkisinde ve Türk düşmanı oldukları için yapmışlardı bu baskını.

Bu baskın Avrupa'da, hattâ saldıran devletlerin halkı arasında bile hoş karşılanmadı. Osmanlı Devleti sert bir nota vererek her üç devletten özür dilemelerini ve tazminat ödemelerini istedi. Müttefik devletler özür dilediler, böyle bir baskın emri vermediklerini söylediler ama tazminat vermediler.

● Edirne Antlaşması ve Ruslar'ın Karadeniz'e inmesi

Rusya Osmanlı Devleti'nin güçlenmesine fırsat bırakmamak için savaşa ara vermek is-

temiyordu. **Navarin** baskınından sekiz ay kadar sonra Osmanlı Devleti'ne tekrar savaş ilân etti.

Rus ordusu 8 Mayıs 1828'de Prut'u geçip Tuna deltasına hâkim oldu. Aynı zamanda Kafkasya'dan da saldırıya geçmişlerdi.

Rus harekâtı Balkanlar'da süratle gelişti. Romanya ve Dobruca'yı aldıktan sonra Bulgaristan'a girdiler. Varna kalesinin kumandanı **Serezli Yusuf Paşa**'ya çok büyük bir rüşvet verdiler ve **Yusuf Paşa kaleyi teslim etti.** Sonra da Rusya'ya kaçtı.

Kafkas cephesinde de durum iyi değildi. Ruslar Anapa, Kars, Ahıska ve Erzurum'u işgal etmişlerdi.

Yeni kurulan Türk ordusunun mevcudu yoktu. Talimsiz gençlerle takviye edildiyse de bir durdurucu kuvvet oluşturulamadı ve Ruslar ta Edirne'ye kadar geldiler. Böylesine kolay ilerlemeleri onlara İstanbul'u almayı bile düşündürüyor ve hiç yıpranmamış birliklerini de bu maksatla hazır tutuyorlardı. Fakat İstanbul'u alamayacaklarını anladılar. Bu, her şeye rağmen hem çok zordu, hem de Avrupa devletleri Rusya'ya böyle bir imkân tanımak istemezlerdi. Onların istediği şimdilik bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulmasıydı.

15 Eylül 1829'da imzalanan **Edirne Antlaşması, Türk tarihinin çok üzüntü veren belgelerinden biridir.** Bu anlaşma ile bir zamanlar bütün kıyıları ile bir Türk gölü olan Karadeniz'de, Ruslar da Osmanlı kıyıları uzunluğunda bir araziye sahip oluyorlardı. Tuna ve Batum'un kuzeyinde kalan bütün kıyışeridi Ruslar'a terkedilmişti. Rumen ve Sırp prenslikleri hemen hemen bağımsız hale geliyorlardı. Ayrıca Ruslar'a 11,5 milyon altın gibi çok ağır bir tazminat ödenecekti. Ruslar, ancak bu tazminatın ödenmesi bittikten sonra Edirne, Erzurum, Kars ve Bulgaristan'ı terkedeceklerdi. Bu ağır tazminatı ödeyecek olan Osmanlı Devleti modernleşmek, özellikle ordusunu modernleştirmek için gerekli parayı sağlayamayacaktı ve Ruslar'ın hesabı da bu idi.

Antlaşmanın diğer ağır bir sonucu, üç müttefik devletin Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi hususundaki baskılarını arttırmalarına yol açması oldu.

● İlk Türkçe Gazete ve Kıyafet İnkılabı

II.Mahmud'a, bütün felâketlerin eğitim ve teknik alanlarda geri kalmışlıktan kaynaklandığını her olay daha iyi anlatıyordu. Fakat inkılab bir bütün olarak ele alınmalıydı. Çünkü şekil, esasa da tesir etmekteydi.

Önce kıyafet inkılabı yapıldı. Kavuk, çarık, şalvar, sarık kaldırıldı ve bunların yerine ceket, pantalon, fes kabul edildi. Kıyafet kanununa karşı çıkanlar şiddetle cezalandırıldı.

Yeni, modern bir donanma kuruldu. Sultan, Anadolu ve Rumeli'deki nüfuzlu ailelerin de nüfuzlarını kırarak, uygulanan yenilikler için onları birer engel olmaktan çıkardı.

Sultan Mahmud devlet dairelerine kendi resmini astırdı. Sarayda ve devlet dairelerinde teşkilât değişti. Bir yandan da binalar, okullar, yollar, köprüler yapıldı. Posta ve karantina teşkilâtı kuruldu. **İlk Türkçe** gazete **(Takvim-i Vekayi)** yayınlanmaya başladı. Harp Okulu ile Tıbbiye de o zaman kuruldu. Tıbbiye'de öğrenim Fransızca idi. Memurların büyük bir kısmı da Fransızca öğrenmeye mecbur tutuldu. Çünkü o yıllarda fen ve sanat Fransa'da ileri idi. Faydalı eserler tercüme edildi ve yayınlandı.

Fakat bu hızlı yenileşme hareketine halk ayak uyduramıyordu. Öte yandan Avrupa devletleri de bu yeniliklerin Osmanlı Devleti'ne dinamizm kazandırmasından endişe ediyor ve engellemeye çalışıyorlardı. Bunu yapanların başında Rusya vardı ve Türkler'e göz açtırmak niyetinde değillerdi. Çünkü Rusya ancak **Çar I.Petro** zamanında başlayan yenilik hareketlerinden sonra güçlenmiş ve Türkler'i mağlup edecek hale gelmişti. Şimdi Türkler'in de aynı başarıyı göstermesine fırsat vermek istemiyorlardı.

● Fransızlar Cezayir'i İşgal Ediyor

Yenileşmenin ve güçlenmenin hızını kesen başka olaylar da vardı. Fransızlar Cezayir limanını abluka etmişlerdi. Buna, Cezayir Beylerbeyi **Hüseyin Paşa**'nın Fransız konsolosuna hakaret etmesini sebeb olarak gösterdiler. Fransa Cezayir'den büyük miktarda borç almıştı ve 30 yıldan beri bu borcu ödememek için entrika çeviriyordu. Hüseyin Paşa Fransız konsolosuna bu yüzden hakaret etmişti.

Fransa Babıâli'ye başvurarak Hüseyin Paşa'nın konsoloslarından özür dilemesini istedi. Fakat **Hüseyin Paşa** merkezin bu yoldaki emrini dinlemedi ve özür dilemedi. Bunu fırsat bilen Fransız donanması da Cezayir limanını abluka etti. Üç yıl süren abluka işe yaramayınca karaya 36 bin asker çıkararak işgal hareketine girişti.

Cezayir dayısı ve burada hüküm süren son Osmanlı Beylerbeyi Hüseyin Paşa üç hafta süren top atışlarından sonra teslim olmak zorunda kaldı (1830). Osmanlı donanması Ce-



Darü's-saadeti'ş-şerife Ağası | Sultan II. Mahmud | Silahtar Ağa | Başçuhadar Ağa

zayir sularına vaktinde gelememişti ve esasen donanma da yeni kuruluyordu.

Cezayir halkı Fransızlar'a karşı uzun yıllar direndi. II.Mahmud aynı duruma düşmemesi için **Libya**'yı doğrudan doğruya İstanbul'a bağladı. Burada idare artık babadan oğula geçmeyecekti. O güne kadar **Libya**'da **Karamanlı** bir aile hüküm sürmüştü.

Libya'nın ve onun ardından Bağdat ve Işkodra'nın doğrudan doğruya merkeze bağlanması, Mısır valisi **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'yı telaşlandırdı. Çünkü Ali Paşa Mısır'da bağımsız bir kral gibi hareket ediyordu. İsyanı başlatmak için bir bahane aradı ve buldu.

Mısır'dan kaçan 6000 fellah Filistin'e sığınmıştı. **Mehmed Ali Paşa,** Lübnan ve Filistin valisi olan **Abdullah Paşa**'dan bunların iadesini istedi. Abdullan Paşa, Mısır'ın da, Filistin'in de Osmanlı vilâyetleri olduğunu, bu devletin tebasının isteyeceği yerde yaşayabileceğini ileri sürerek fellahları iade etmedi. Bunun üzerine **Mehmed Ali Paşa,** oğlu **İbrahim Paşa**'nın kumandasında 40 bin kişilik bir ordu ve 23 gemiden oluşan bir donanmayı Filistin üzerine gönderdi. İbrahim Paşa Filistin'i savaşsız aldı, vali Abdullah Paşa da 20 bini askeriyle **Akkâ** kalesine çekildi. Fakat burada ancak altı ay dayanabildi ve sonunda İbrahim Paşa'ya teslim oldu.

İbrahim Paşa ileri harekâtına devam ederek Şam'ı işgal etti. İstanbul'dan gelen Ağa Hüseyin Paşa kumandasındaki Türk kuvvetlerini de bozguna uğrattı. Bunun üzerine Sadrazam Raşid Mehmed Paşa 60 bin kişilik bir kuvvetle sefere çıktı. İbrahim Paşa Toroslar'ı aşarak Anadolu'ya girmiş, Konya'ya kadar gelmişti. Burada sadrazamın kuvvetlerini de mağlup etti ve onu esir aldı (1832). Fakat ona saygı göstererek serbest bıraktı. Kütahya'ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa burada durdu.

Anadolu içlerine kadar ilerleyen İbrahim Paşa'yı Fransa da destekliyordu. İngiltere ise olayı yakından takip etmekteydi. Yarı bağımsız Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın asıl maksadı, bu durumunu korumak, hattâ tam bağımsız hale gelmek idi ama, oğlu İbrahim Paşa'nın niyeti padişaha kendisini sadrazam seçtirmekti. Sultan II.Mahmud onu durduramıyordu ve İstanbul'a kadar yürüyüp, henüz kuruluş halinde olan yeni ordunun gelişmesini engellemesinden, yeni bir karışıklığa sebep olmasından çekiniyordu. Bu durumda Rusya ile bir anlaşma yoluna gitti ve **Hünkâr İskelesi Anlaşması"**nı imzaladı (1833).

Bu anlaşmaya göre, Rusya savaşa girdiği takdirde onun düşmanlarına ait gemiler Boğazlar'dan geçemeyeceklerdi. Osmanlı Devleti savaşa girerse Rusya istenilen miktarda bir kuvveti yardıma gönderecekti. Rusya için

bu anlaşma Boğazlar'ın Rus düşmanı gemilere kapatılması, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerine karışması, hattâ Çar I.Petro'nun bıraktığı söylenen bir vasiyetnâmeye göre sıcak denizlere inebilmesi için belki bir fırsat olacaktı. Sultan II.Mahmud ise hem Rusya'yı bir süre Osmanlı Devleti'ne savaş açmaktan alıkoymak, hem de İngiltere ile Fransa'yı dolaylı olarak tehdit etmek için buna mecbur olmuştu. Aslında, bizzat II.Mahmud'un ifadesiyle bu durum **"Denize düşenin yılana sarılması"** idi.

Gerçekten padişahın daveti üzerine 10 savaş gemisiyle birkaç bin Rus askeri Boğaz'dan geçerek Büyükdere Çayırı'na çıktı. Bu durum en çok İngiltere'yi telaşlandırdı. Çünkü devam eden iç savaş yüzünden Osmanlı İmparatorluğu parçalanacak olursa, bundan en çok Rusya yararlanacak, en büyük payı o alacaktı.

Aynı endişeyi Fransa da duymaya başladı. Bu iki devlet, yarı tehditle, İbrahim Paşa'ya Anadolu'da daha fazla ilerlememesini ve çekilmesini tavsiye ettiler.

Bundan sonra İstanbul Hükûmeti ile İbrahim Paşa arasında **"Kütahya Anlaşması"** olarak anılan anlaşma imzalandı. Buna göre İbrahim Paşa, Adana dışında Anadolu'da ele geçirdiği bütün toprakları boşaltacaktı. Ancak, Adana, Suriye, Lübnan, Filistin, Hicaz, Şam, Eritre, Sudan ve tabii Mısır eyaletleri Kavalalılar'a bırakılacaktı.

Bu, imparatorluğun, Osmanlılar'la Kavalalılar arasında bölüşmesiydi. Bir bakıma da **imparatorluğun eskiden olduğu gibi doğu ve batı hakanlıklarına ayrılması** sayılabilirdi.

Devletin yedi büyük eyaletini bir tek valiye bırakması ve bunun böylece devam etmesi **II.Mahmud**'un (Babıâli'nin) kabul edeceği bir durum değildi. İlk fırsatta Kavalılar'a gerekli ceza verilecekti ve bunu Mısır valisi de çok iyi biliyordu.

Aradan altı yıl kadar geçmişti. Bağımsız hareket etmeye başlayan Mısır valisi vergilerini ödemekte gecikince, II.Mahmud, Hafız Mehmed Paşa'ya, İbrahim Paşa kuvvetlerinin üzerine yürümesini emretti.

Hafız Mehmed Paşa'nın 40 bin kişilik ordusu Fırat'ı aşarak 3 Mayıs 1839'da **Nizip**'e geldi. Fakat, savaş tecrübesi kendisinden çok daha fazla olan İbrahim Paşa 80 bin kişilik talimli ordusu ile onu bekliyordu. Nizip'te yapılan savaşta Osmanlı ordusu iki saat içinde bozuldu.

Mısır meselesi bu teşebbüste de halledilememiş ve yeniden ön plana çıkmıştı. Fakat bu son mağlubiyeti II.Mahmud öğrenemeyecekti. Bozgun haberi İstanbul'a geldiği zaman, çevresindekiler padişaha bunu bildirmediler. Çünkü padişah, o zamanlar için öldürücü bir hastalık olan vereme yakalanmıştı. Ölüm döşeğindeydi.

● Sultan Mahmud'un Ölümü

Sultan Mahmud hayatının son yıllarını ağır yenilgilerin, isyanların üzüntüsü içinde yaşadı. Yenileşme alanında en büyük adımları attı fakat bu reformu tam olarak gerçekleştiremeden 30 Haziran/1 Temmuz 1839 gecesi vefat etti. O sırada 54 yaşındaydı.

Sultan Mahmud'un cenazesi Çamlıca'daki köşkünden alınarak Haydarpaşa'ya oradan da Topkapı Sarayı'na getirildi. Buradan sonra büyük bir törenle Divanyolu'ndaki türbesine gömüldü. Ölümü çok büyük üzüntü yaratmıştı.

● Sultan Mahmud'un Özellikleri

Sultan Mahmud tahta çıktıktan az sonra Osmanlı hanedanının tek temsilcisi olarak kaldı. Eğer erkek çocuğu olmadan ölse idi hanedan sönmüş olacaktı. İlk çocukları kız olduğu, çocuklarının çoğu küçük yaşta öldükleri için çok evlilik yaptı. Toplam olarak, 16 eşinden 18'i erkek, 17'si kız olmak üzere **35 çocuğu oldu.** Erkek çocuklarından **Abdülmecid** ve **Abdülaziz** tahta çıktılar.

Gerileme devrinin en büyük padişahlarından sayılan **II.Mahmud**'un saltanatı devamlı olarak kargaşalıklar ve mağlubiyetle sonuçlanan savaşlar içinde geçti. Buna rağmen, bu acı sona getiren bozuklukları düzeltmek için çok cesur kararlar aldı. Yeniçeri ocağını kaldırması yalnız onun çağının değil, bütün Osmanlı tarihinin en önemli olaylarından biridir.

Amcası III.Selim'in gayretiyle iyi bir öğrenim gören II.Mahmud, orta boylu, geniş omuzlu, kumral sakallıydı. Fakat enerjisini ve ümidini yitirmemiş, ölünceye kadar büyük bir gayretle çalışmıştır.

Ataları gibi o da hat sanatıyla meşgul olmuş, **"Adlî"** mahlası ile güzel şiirler yazmıştır. Ney ve tambur çalar, beste de yapardı.

Öldüğü zaman yerine geçen en büyük oğlu henüz 16 yaşındaydı.


Vezir Mektupçusu
Kethuda Kâtibi Efendi
Reis Kesedarı Efendi
Çavuş Kesedarı Efendi
Hademe


Kuloğlu Başçuhadarı
Başkılavuz
Salma Bascuhadarı
Başfalakacı
Vezir Bastebdili





1. Yeniçeri Ağası
2. Reis Efendi
3. Şeyhülislâm
4. Çavuşbaşı Şatırı



1. Çuhadar 2. Divan Çavuşu 3. Yasakçı

Tanzimat dönemi

SULTAN ABDÜLMECİT

Tanzimat Fermanı imzalanıyor ve Osmanlı Devleti yeni bir 'Anayasa' kabul ediyor

Sultan Abdülmecid tahta çıktığı zaman ülkenin durumu her bakımdan karışık ve karanlıktı. Hükûmet kuvvetleri Nizip'te İbrahim Paşa'nın ordusuna mağlup olmuştu. Üst kademe yöneticileri arasında uyuşmazlık vardı. 16 yaşındaki yeni padişahın taraftarlarından olan Koca Hüsrev Paşa, II.Mahmud öldüğü zaman Ahkâm-ı Adliye Reisi idi. Kölelikten yetişmişti ve son derece haristi. Padişahın cenazesi defnedilirken Köprülü Kütüphanesi'nde beklemekte olan Sadrazam Rauf Paşa burada çok tuhaf bir muameleye maruz kalmıştı: Hüsrev Paşa yanına gelmiş, hile ile ve zorla denecek bir tarzda sadaret mührünü ondan almıştı. Rauf Paşa bunun padişah emri olduğunu zannediyordu. Abdülmecid bu olup-bittiyi kabul etmiş ve böylece Koca Hüsrev Mahmed Paşa sadrazam olmuştu.

Fakat bu yeni sadrazamı sevmeyenler çoktu. Bunlardan biri olan kaptan-ı derya Ahmed Fevzi Paşa, onun sadrazamlığını protesto ederek emrindeki donanmayı adalara çıkardı ve oradan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın yanına kaçırdı. Böylece devlet, modern gemilerden oluşan yeni donanmasından mahrum kalmıştı. Başka donanması da yoktu. O tarihten sonra Ahmed Fevzi Paşa **"Hain Paşa"** olarak anıldı.

● Tanzimat Fermanı

Sultan Abdülmecid padişah olduğu zaman, eski deyimi ile **reisülküttaplık** ve Tanzimat'tan itibaren **Hariciye Nezareti** olarak anılan makamda **Mustafa Reşit Paşa vardı.** O günlerde Harciye Nazırlığı da üzerinde bırakılarak elçi sıfatıyla Londra'ya gitmiş bulunuyordu.

Reşit Paşa, koyu ve samimi bir **'yenilikçi'** idi. Yeni padişahın tahta çıkışından sonra İstanbul'a geldi ve genç hükümdarla görüşmelere başladı. Abdülmecid, gencecik yaşına rağmen, çok iyi eğitim gördüğü için, yenileşmenin niçin şart olduğunu çok iyi anlıyordu. **III.Selim'**in başlattığı, babası II.Mahmud'un uygulamaya çalıştığı yenileşme hareketini tamamlamak istiyordu.

Genç sultan, Reşit Paşa'nın tavsiyelerini benimseyerek, gerekçeleri ve ayrıntıları onun tarafından hazırlanan **'Tanzimat Fermanı'**nı imzalamaya razı oldu. Bu ferman Gülhane'de okunduğu için **"Gülhane Hatt-ı Humayûnu"** veya kısaca **"Hatt-ı Şerif"** olarak da anılır.

Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da **Gülhane Meydanı'nda** büyük bir törenle okundu. Başta padişah olmak üzere bütün devlet erkânı oradaydı. Yabancı devletlerin elçileri de gelmişlerdi. Onbinlerce İstanbullu fermanın okunuşunu dinlemişti.

Bir çeşit **"Anayasa"** niteliği taşıyan Tanzimat Fermanı birçok yenilik getiriyordu ve bunların başında da padişah yetkilerinin kısıtlanması yer alıyordu. Artık **"mutlakiyet"** devri sona erecekti. Yeni meclisler kuruluyor,



SULTAN ABDÜLMECİD HAN
(1823-1861)

imparatorluk sınırları içinde yaşayan herkesin can, mal ve ırz güvenliği sağlanıyordu.

Son asırlarda, gerek ayaklanmalara tepki olarak, gerekse teşkilâtın bozulması yüzünden gayrimüslim azınlığın güvenliği sarsılmıştı. Artık tebanın mallarına keyfi olarak el konamayacak, asker alma usulü keyfî olmaktan çıkarılacak ve askere alınanlar bu görevde ancak belli bir süre tutunabileceklerdir. Artık **'Kavanin-i Şeriye'**ye (şer'i kanunlara) göre suç işleyen, ister ulemadan, ister vüzeradan olsun, rütbelerine ve hatırlarına hiç bakılmadan, kanun önünde eşit sayılacak, yargılanacak ve suçları sabit görülürse yeni ceza kanununa göre cezalandırılacaktı.

Tanzimat'ın önemli bir özelliği de, halkın

baskısı sonunda değil, sarayın rızası ile ilân edilmesiydi. Bizzat padişah, bu yeni anayasaya uyacağına dair yemin etmişti.

Tanzimat Fermanı'nın asıl Türkler'i üzen tarafı, aslî unsur olan Türkler'in, çoğunlukta olan gayri Türkler'le eşit duruma gelmesiydi. Gerçi resmî dil Türkçe, hanedan Türk idi ama, yeni duruma göre **Türkler meclisteazınlıkta kalacaklardı.** Bu da bir kozmopolitik akımını başlatacaktı.

● Londra Antlaşması

Tanzimat'tan sonra **Mustafa Reşit Paşa**'nın nüfuzu çok arttı. Reşit Paşa, **Hüsrev Paşa**'nın yerine sadrazamlığa getirildi.

Şimdi devletin bir numaralı yöneticisi Reşit Paşa idi. Paşa, ilk iş olarak Mısır meselesini halletmek istedi. Bu meselenin halli için Londra'da elçi olarak bulunduğu sırada bazı görüşmeler yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin Mısır'la anlaşmasını, bu suretle güçlenmesini istemeyen devletlerin başında Rusya, İngiltere ve Avusturya vardı. Öte yandan Rusya dışındaki Avrupa devletleri, Osmanlılar'ın **"Hünkâr İskelesi Anlaşması"**na dayanarak Rusya'dan yardım istemesi ihtimalini de düşünüyor ve bundan çekiniyorlardı.

Uzun süren görüşmeler sonunda Reşit Paşa, Londra'da, Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bir anlaşma imzalanmasını gerçekleştirdi (15 Temmuz 1840). Mısır valisini destekleyen Fransa bu anlaşmaya katılmadı.

Londra Antlaşması'na göre, anlaşmaya imza atan devletler Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya bir ültimatom vererek, Mısır donanmasına katılan Osmanlı donanmasının derhal İstanbul'a yollanmasını, Girit, Adana, Suriye, Lübnan ve Hicaz'ı hemen boşaltmasını isteyeceklerdi. Buna karşılık Mehmed Ali Paşa'ya, kendisinden sonra ailenin diğer bir ferdine geçmesi şartıyla Mısır ve Sudan valiliği verilecekti. Bu şartı kabul etmediği takdirde, kara ve deniz kuvvetlerini Osmanlı padişahının emrine vererek ona zorla boyun eğdirecek ve cezalandıracaklardı.

Londra Antlaşması **Mustafa Reşit Paşa'nın diplomatik zaferi idi.** Ama Kavalalı ültimatomu reddetti. Reşit Paşa da bunu istiyordu. Gerçekten İngiltere ve Avusturya donanmalarını ve bir miktar kara askerini Osmanlı Devleti emrine verdiler. Bu kuvvetler Beyrut'a çıktı ve İbrahim Paşa'nın kuvvetlerini bozguna uğrattı.

Kahire'ye kadar az bir kuvvetle çekilmek zorunda kalan İbrahim Paşa durumu babasına anlattı. Mehmed Ali Paşa'nın durumu ümitsizdi. Fakat, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini istemeyen İngiltere, Londra Antlaşmasına aykırı olarak, Mehmed Ali Paşa ile ayrı bir anlaşma yaptı. İskenderiye'de yapılan bu anlaşmaya göre, Mehmed Ali Paşa diğer vilâyetlerden vazgeçecek, Mısır ve Sudan valiliği ile yetinecekti. Valilik (hıdıvlik) babadan oğula geçecekti.

Padişah Abdülmecid bu durumu kabul etti. Fakat yeni bir ferman yayınlayarak, Tanzimat hükümlerinin bundan sonra Mısır'da da uygulanacağını bildirdi. Böylece Mısır'ın idare statüsü de belirlenmiş oluyordu. Tabii Mısır hıdıvlerinin Osmanlı padişahlarına sadakat göstermeleri de şarttı.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bundan sonra gerçekten İstanbul'a sadakat gösterdi ve statüye göre onun torunları ta 1914'e kadar **"Hıdıv"** unvanı ile ve padişaha sadık kalarak Mısır'ı yönettiler.

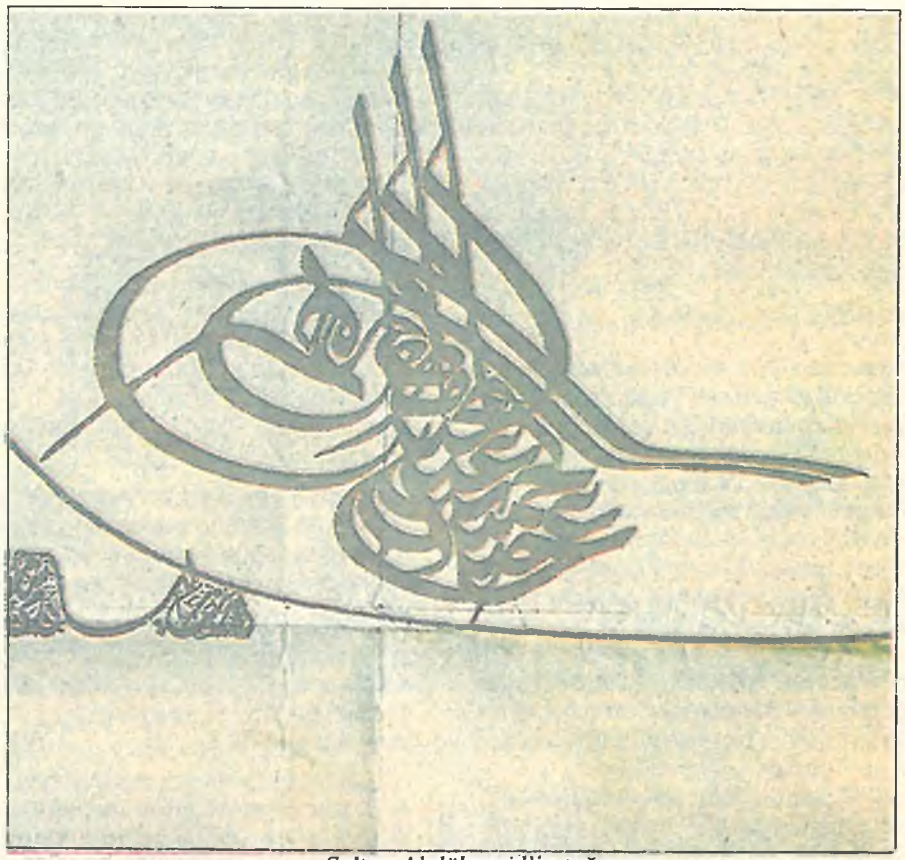
Osmanlı İmparatorluğu nihayet bir barış dönemine girmişti. Gerçi barış uzun sürmeyecekti ama, yine de kalkınma için soluk aldırabilecek nitelikte idi.

Sultan Abdulmecid, o güne kadar padişahların pek yapmadığı bir işe, teftiş niteliği taşıyan yurt gezilerine başladı. İlk gezisini vapurla yaparak İzmit, Mudanya, Çanakkale, Gelibolu, Midilli ve bölgedeki diğer kalelere uğradı. Halkın şikâyetlerini dinledi. En çok İzmit yakınındaki yeni fabrikalarla ilgilenmiş, yeniliklerin uygulanması onu sevindirmişti. İkinci gezisini kara yoluyla Varna'ya yaptı ve oradan deniz yoluyla döndü. Bu gezilerini yaparken henüz 21 yaşında idi.

● Dürzî-Marûnî Anlaşmazlığı

Fransa, Osmanlı Devleti'nin güney eyaletlerine göz dikmişti. Mehmed Ali Paşa'yı Osmanlılar'a karşı desteklemiş, fakat diğer Avrupa devletleri onun emellerine (ve tabii kendi emelleriyle çeliştiği için) karşı çıkmışlardı. Fransa bu defa Lübnan'da Müslüman Dürzîler'le Katolik Marunîler'i birbirine düşürerek karışıklığı körükledi. Zaten İbrahim Paşa'nın koyduğu ağır vergilerden dolayı Lübnan'da halk perişan durumda idi.

Yeni hariciye nazırı **Mehmed Şekib Efendi** Lübnan'a giderek olayları yatıştırdı. Dürzîler'le Marûniler'in ayrı yerlerde oturmaları için iki kaza meydana getirildi ve bu kazalar **Sayda Valiliği'ne** bağlandı.



Sultan Abdülmecid'in tuğrası

Kavalalı Mehmed Ali Paşa artık İstanbul'a tam sadakat gösteriyordu. İyice yaşlanmıştı, ama siyasî hırsı hâlâ vardı ve sadrazam olmak istiyordu. Bu maksatla hayatında ilk defa İstanbul'a geldi. İyi karşılandı. Fakat sadrazamlık isteği gönlünü kırmadan reddedildi.

İstanbul'da bir ay kadar kalan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, buradan, doğum yeri olan Kavala'ya gitti. Orada da bir süre kaldıktan sonra Napoli ve Malta'ya uğrayarak Mısır'a geçti.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa artık güçsüz, aynı zamanda mutsuz bir ihtiyardı. Küçük oğlu **Tosun Paşa** henüz 33 yaşındayken ölmüştü. Onun yerine devleti yöneten **İbrahim Paşa** da babasından önce öldü, yerine ailenin en yaşlı üyesi olan diğer torun **Abbas Paşa** ülkeyi idare etmeye başladı. Fakat ölüm olaylarını da, daha başka üzücü olayları da Mehmed Ali Paşa'dan gizliyor, onu üzmemeye çalışıyorlardı. Son günlerinde iyice bunamıştı.

Nihayet İbrahim Paşa'dan sekiz ay sonra, 80 yaşında iken o da öldü. **Abbas Hilmi Paşa** resmen **Mısır Hidivi** oldu.

● Baltalimanı Antlaşması

Bu sırada Mustafa Reşit Paşa, eğitimde yenilikleri hızlandırdı. Onun kurduğu yeni Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) Avrupa usulü açılmış mektepleri denetliyordu. Dinî öğretimle ilgili mektepler şeyhülislâmlığa bağlıydı. Böylece dinî ve laik öğretim yanyana yürütüldü. Askerî okullar da seraskere yani Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştı.

Bu yenilikler düşman kazanılmadan yapılamıyordu. Mustafa Reşit Paşa'nın muhalifleri de artmıştı. Yoğun baskılar karşısında sadrazamlıktan azledildi. Fakat üç ay sonra yeniden sadrazam oldu ve reformları yapmaya devam etti.

Ondokuzuncu yüzyıl Avrupa milletlerinde milliyetçiliğin ve bağımsızlık hareketlerinin en yoğun olduğu bir devirdir. Fransız ihtilâlinden beri bu akım devam ediyordu.

Fransa'da 1848'de yeni bir ihtilâl oldu ve evvelce kaldırılan Cumhuriyet yeniden kuruldu. Bu durum Avrupa saraylarını sarsmaya başladı. Avusturya başbakanı Metternich düşürüldü. Rusya'da karışıklıklar çıktı. İngiltere fazla bir zarar görmedi. Fakat Romanya'

da (Eflâk ve Boğdan'da) halk ayaklandı ve başlarındaki voyvodaları kovdu. Bunun üzerine ihtilâlin kendi ülkesine sıçramasından korkan Rusya, büyük bir ordu ile Romanya'ya girdi.

Ruslar'ın Türk toprakları olan Romanya'ya girmeleri karşısında Babıâli hareketsiz kalamazdı. Ama savaşa da giremezdi. Ülkelerinin Ruslar tarafından işgal edilmekte olduğunu gören Rumenler de şimdi Türkler'i destekliyorlardı.

Bu duruma bir çözüm bulmak için Türk ve Rus diplomatları müzakere masasına oturdular ve **"Baltalimanı Antlaşması"** olarak anılan antlaşmayı imzaladılar (1 Mayıs 1849).

Yedi maddelik bu anlaşmaya göre Romanya'daki ihtilâl hareketi yatışıncaya kadar Osmanlı Devleti ve Rusya bu ülkede 35.000'er asker bulunduracak, ortalık yatışınca bu kuvvetlerini çekeceklerdi. Ayrıca Osmanlı Devleti Eflâk ve Boğdan'a, yedişer yıl işbaşında kalacak birer prens tayin edecek, bu prensler İstanbul'a vergi ödemeye devam edeceklerdi.

Eflâk ve Boğdan meselesi bu şekilde ve geçici olarak bir çözüme bağlanmıştı ama, Leh milliyetçileri Rusya'ya, Macar milliyetçileri de Avusturya'ya karşı ayaklandılar. Ruslar Leh isyanını çok kanlı bir şekilde bastırdılar. Kaçabilen çok sayıdaki Leh milliyetçileri Macaristan'a sığındı. Fakat Avusturya, Macar milliyetçilerinin ayaklanmasını bastıramamış, ayaklanmayı bastırmak için gönderdiği ordusu da bozguna uğramıştı.

Avusturya imparatoru Rus çarından yardım istedi. Bunun üzerine Rusya büyük bir ordu ile Macaristan'a girdi ve ayaklanmayı bastırdı. Kılıçtan kurtulan Macar ve Leh milliyetçileri bu defa Osmanlı Devleti'ne sığındılar ve himaye gördüler. Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek milliyetçilerin sınırdışı edilmesini, liderlerinin de başkent **Petersburg** ile başkent **Viyana**'ya gönderilmesini istedi.

Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş ihtimali belirdi. Ancak bu durumu önceden düşünen Mustafa Reşit Paşa tedbirini almış, İngiltere ile bir anlaşma imzalamıştı. Rus ve Avusturya notalarını reddetti. Bu, cumhuriyetçi hareketlere karşı olan İngilizler tarafından sevinçle karşılandı. Londralılar Türk elçisinin bindiği arabanın atlarını çözdüler ve bir dostluk gösterisi olarak arabayı kendileri çektiler. Rus çarı savaşı göze alamadı, isteklerinden vazgeçti ve daha uygun bir fırsat beklemeye koyuldu.

● Kudüs Olayları ve Rus Notası

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında dünyanın en güçlü devletleri İngiltere, Fransa ve Rusya idi. Rusya, daha büyük, daha güçlü olmak ve öyle kalmak için, dördüncü büyük devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıpratıyor, onun zengin eyaletlerini ele geçirmeyi dış politikasının esası haline getirmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin giriştiği yenileşme hareketinin başarıya ulaşmaması, askerî ve ekonomik gücünün artmaması için ona gaile çıkarmaktan, her olayı savaş vesilesi saymaktan vazgeçmiyordu. Kendisinin, Çar I. Petro ile başlayan yenileşme hareketinden sonra büyük devlet halinde geldiğini, Türklerden koparduğu zengin topraklar sayesinde ekonomik gücünü arttırdığını, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşması halinde kendi gelişme yollarının tıkanacağını çok iyi biliyordu.

Rusya Türkler'le yeni bir anlaşmazlık konusu bulmakta gecikmedi. Bu, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler'ce kutsal bir yer olan **Kudüs**'te, Ortodoks Hıristiyanlar'a haksızlık edildiği iddiası idi. Ortodokslar'ı Rusya, Katolikler'i ise Fransa destekliyordu. 1848 ihtilâlinden sonra cumhurbaşkanı olan **Louis Napoleon** krallığı ihya ve imparatorluğunu ilân etmeye hazırlanıyor, bu yüzden Katolikler'e dayanıyordu. Kutsal yerlerdeki hizmetler konusunda Katolikler'le Ortodokslar'a eşit muamele yapıyordu. Buna rağmen Fransa Osmanlı Devleti'ni Ortodokslar'a ayrıcalık tanımaması, Rusya ise Katolikler'e ayrıcalık tanımaması için sıkıştırıyorlardı.

Babıâli, Hristiyanlar'ca kutsal sayılan yerlerin Müslümanlar'ca da kutsal sayıldığını, onun için, kendi toprağı olan Kudüs'teki kutsal makamlarda hizmetlerin Müslümanlarca yapılacağını ilân etti.

Bu, Rusya için yeni bir savaş vesilesi idi. İngiltere'ye, "Hasta Adam" dediği Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmayı gizlice teklif etti. Fakat, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istemeyen İngiltere teklife cevap vermeyi geciktirdi ve durumu Babıâli'ye bildirdi.

Rusya ise vakit geçirmeden **Prens Menşikof**'un başkanlığında bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi. Küstah hareketleriyle yalnız Babıâli'de değil, öteki elçiler arasında da büyük hoşnutsuzluk yaratan Menşikof, Babıâli'ye bir ültimatom vererek Kudüs'te Ortodokslar'a öncelik hakkı tanınmasını ve bu talebine beş gün içinde cevap verilmesini istedi.

Babıâli'de 43 kişiden oluşan bir meclis



Sultan Abdülmecid'in gençliği

toplandı, konu enine boyuna görüşüldü ve cevap verildi. Cevapta, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodokslar'ın durumlarının Fatih ve Kanunî zamanında belirlenmiş kurallara göre ele alındığı, bu padişahlar tarafından verilen fermanların dışına çıkılamayacağı bildirildi.

Bu, ültimatomun reddi demekti. Bunun üzerine Mençikof, Rusya'nın İstanbul'daki bütün elçilik mensuplarını alarak ülkesine döndü. Böylece iki devlet arasında siyasî münasebetler kesilmiş oldu. Yeni bir Türk-Rus harbi kaçınılmaz hale gelmişti.

● Türk-İngiliz-Fransız İttifakı

Rusya, 3 Temmuz 1853'te, 35 bin kişilik bir ordu ile Romanya'yı işgal etti ve buradan ancak Kudüs'le ilgili istekleri kabul edildiği takdirde çekileceğini bildirdi. Avusturya ve Prusya barış için arabuluculuk teklif ettiler.

Sadrazam Reşit Paşa arabuluculuk teklifini kabul etmedi. Çünkü Türk ordusu toparlanmış, savunma gücünü artırmış bulunuyordu. Ayrıca Reşit Paşa yoğun diplomatik temaslarla Fransa ile İngiltere'yi de kendisinden yana bir tavır almaya razı etmişti.

Türk-Rus savaşının kaçınılmaz olduğu anlaşıldığı için her iki devlet Tuna hattında ve Kafkasya'da yığınak yapmışlardı. **Ömer Paşa** kumandasındaki Türk birlikleri Romanya'yı kurtarmak için harekete geçti ve daha ilk çarpışmalarda Ruslar'ı ard arda bozguna uğrattı. Buna karşılık Rus donanması da Sinop'a baskın yaparak buradaki 12 Türk gemisini batırdı ve şehri bombaladı. Burada 2000 Türk askeri şehit oldu. Sivil halktan ölenler de az değildi.

Ruslar'ın Sinop baskını Avrupa devletlerini de tedirgin etti. Onun ılık denizlere inmek ve yerleşmek niyeti iyice anlaşılmıştı.

Ruslar'ın Romanya'ya girişlerinden altı ay sonra (Ocak 1854) bu ülkenin Kalafat şehri yakınlarında Türk-Rus kuvvetleri arasında tekrar büyük bir çarpışma oldu ve Ruslar yine bozguna uğratıldılar. Ruslar'ın bu yenilgiyi telâfi için yeni kuvvetlerle giriştikleri büyük taarruz da sonuç vermedi. Bunun üzerine Rus başkumandanı değiştirildi.

Bu sırada Mustafa Reşit Paşa, barış için Fransa'nın aracılığını istedi. Fransa, savaşa son verilmesi için Rusya'ya teklifte bulundu. Fakat Rus çarı I.Nikola, Türkler üstün durumdayken barış yapmak istemiyordu. Teklifi reddederek, Fransa ve İngiltere'yi Hristiyanlığa ihanet etmekle suçlayan bir beyanname yayınladı. Bu basiretsizliği ile de her iki devletin düşmanlığını kazanmış oldu. Reşit Paşa böylece siyasî amacına ulaşmış oluyordu: **Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti ile birlikte Rusya'ya savaş açmaya karar verdiler.** İtalya Birliği'ni kurmak isteyen **Piyemonte** (Sardunya) Krallığı da İngiltere ve Fransa'nın yanında yer aldı.

Buna karşılık Yunanlılar, Osmanlılar'ın Ruslar'la savaşta olmalarına, İngiltere ve Fransa'nın da desteklerine güvenerek, yeni tavizler koparmak maksadıyla tekrar harekete geçtiler. Çete savaşlarıyla Müslüman köylerinde katliama başladılar. Bunun üzerine Yunanistan'la ilişkiler kesildi ve Osmanlı Devleti'ndeki Yunan mallarına el kondu. Büyük bir savaşın eşiğinde olan İngiltere ve Fransa'dan umdukları yardımı alamamışlardı.

● SİLİSTRE ZAFERİ

12 Mart 1854'de Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak imzalandı. Buna göre bu üç devlet Rusya ile ayrı ayrı barış yapamayacaklardı. Rusya'ya karşı savaşı üç devlet başkumandanlarının müşterek iradesiyle yürütecekler, Osmanlı Devleti'ne gelecek İngiliz ve Fransız askerleri Türk kanunlarına uygun hareket edecek ve öyle muamele göreceklerdi.

İstanbul'da imzalanan bu anlaşmadan hemen sonra Ruslar büyük kayıplar pahasına Dobruca'yı işgal ettiler. Kalafat cephesinde

ise Ömer Paşa Ruslar'ı yeni bir bozguna uğrattı ve uzun süre takip etti.

Nihayet Fransız ve İngiliz birlikleri Osmanlı Devleti'ne geldiler. Üç devletin donanmaları Karadeniz'e açıldı.

Buna karşılık Rus kara ordusu Tuna üzerinde önemli bir Türk kalesi olan Silistre'yi kuşattı. Şehri savunan Türk kuvveti 10 bin askerden ibaretti. Ruslar ise 80 bin kişilik bir kuvvetle saldırmışlardı. Kuşatma uzun sürdü. Ruslar olanca güçleriyle hücum ettikleri halde başarı elde edemediler. Çok sayıda kayıp vererek oldukları yere mıhlanıp kaldılar. 15 Mayıs'tan 25 Haziran'a kadar süren kuşatma ve saldırı sırasında Rus kumandanı ağır yaralandığı için yerine başkası tayin edildi. Fakat o da aynı akıbete uğradı. Türkler bir huruç hareketiyle (kaleden çıkarak) Rus ordusuna saldırdıkları zaman en ağır darbeyi indirmiş oldular. Perişan bir duruma gelen Rus ordusu kuşatmayı kaldırıp çekilmek zorunda kaldı. Silistre kuşatması onlara 15 bin ölü ve 25 bin yaralıya mal olmuştu. 9 generalleri ölmüş, iki mareşal ve iki generalleri yaralanmıştı.

Ruslar Silistre yenilgisinden sonra Eflâk'ı boşaltarak Boğdan'a çekildiler. Ömer Paşa kumandasındaki Türk kuvvetleri Yerköyü'nde yapılan bir savaşı da kazanarak Bükreş'e girdiler. Kısa süren Rus işgalinde onların zulmünü öğrenen Rumen halkı Türk askerlerini sevinç gösterileriyle karşıladı.

● 1856 KIRIM SAVAŞI

Silistre'de 10 bin kişilik Türk askerinin 80 bin kişilik Rus ordusunu mağlup etmesinden sonra müttefik kuvvetlerin başkumandanları **Varna**'da toplanarak Kırım'a bir çıkarma yapılmasını kararlaştırdılar. Çıkarma harekâtına 50 bin müttefik askeri ve 35 savaş gemisi katıldı (14 Eylül 1854).

Ruslar müttefik çıkarma kuvvetlerini 40 bin kişilik bir ordu ile karşıladılar. Bu ordunun başında, İstanbul'a büyükelçi olarak gelen ve bu savaşa sebep olan ültimatomu veren **Prens Mençikof** bulunuyordu. Alma civarında yapılan meydan savaşını müttefikler kazandı. Bundan sonra çok iyi tahkim edilmiş olan **Sivastopol Kalesi** kuşatıldı ve şehir bombalandı. İki tarafın savaşa sürdükleri asker sayısı hergün artıyordu. Balaklava ve İnkerman'da yapılan savaşları da müttefiklerin kazanması üzerine **Prens Mençikof kederinden hastalanarak öldü.**

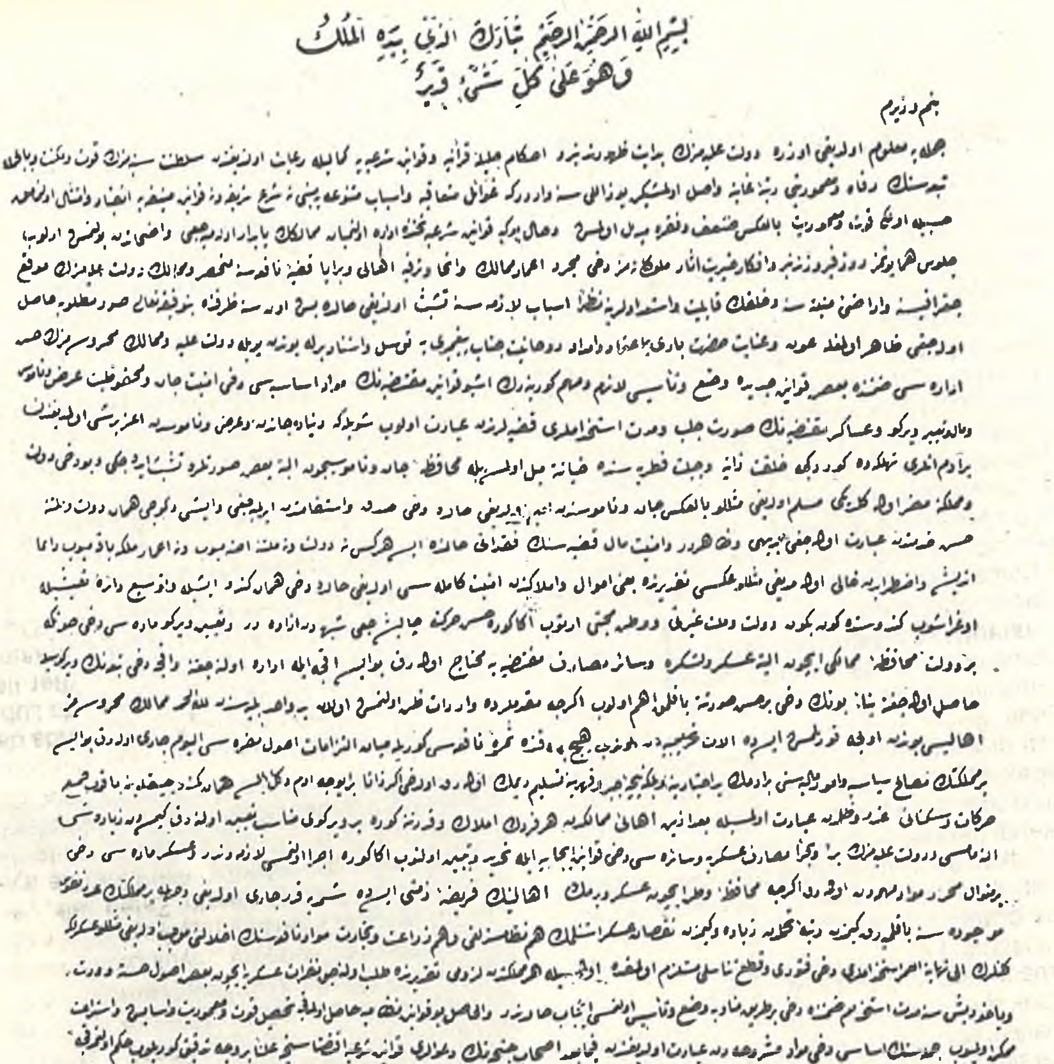
Daha sonra **Serdar Ömer Paşa**'nın kuvvetleri **Gözleve**'de yapılan meydan savaşını da kazandılar. Rusya her tarafta bozguna uğruyor, ağır kayıplar veriyordu. Bu başarısızlıklar yüzünden, Türk düşmanlığı ile ünlü **Çar I.Nikola** da kederinden hastalandı ve öldü. Yerine oğlu **II.Alexandre** geçti.

Müttefikler 1855 yazında ileri harekâta devam ederek Kerç şehrini ele geçirdiler, Azak Denizi ile Karadeniz arasındaki Kerç Boğazı kontrol altına alındı. Ruslar Anapa'dan çekildiler. Nihayet, 11 aydan beri kuşatma altında tutulan Sivastopol Kalesi de elegeçirildi. Ruslar burada 20 binden fazla ölü vermiş, çok sayıda top müttefiklerin eline geçmişti.

Bu arada İngiliz donanması Baltık Denizine inerek bazı Rus şehirlerini işgal etmiş, Rus başkenti Petersburg'un denizle bağlantısını kesmişlerdi. Ruslar her tarafta güç durumda kalmış bulunuyorlardı. Yalnız Kafkas cephesinde durumları iyi idi. Burada yeni kurulmuş Türk ordusunun talimli askerleri henüz yoktu. Kars kalesi pek az bir kuvvetle savunuluyordu. Ruslar ağır kayıp vermek pahasına Kars kalesini kuşattılar. Kale 4,5 ay da-



Sultan Abdülmecid'in başka bir resmi



TANZİMAT FERMANI
3 Kasım 1839 günü Gülhane meydanında Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan ve aslı Başbakanlık Devlet Arşivi'nde bulunan Tanzimat Fermanı.

yandı. Fakat mühimmat ve yiyecek kalmadığı için 4,5 ay sonra teslim olmak zorunda kaldı.

● Islahat Fermanı

Serdarı Ekrem **Ömer Paşa,** Ruslar'ın Kafkas cephesini çökertmek için yeni bir harekâta hazırlanıyordu. Bu arada Avusturya araya girdi ve barış yapması için Rusya'ya bir ültimatom verdi.

Ruslar, yenik durumda olmalarına rağmen önce barışa yanaşmak istemediler. Fakat karşılarına bir de Avusturya'yı almamak için sonunda barış masasına oturmaya mecbur oldular. Barış konferansının Paris'te toplanmasına karar verildi.

Konferans başlamadan Sultan Abdülmecid bir ferman yayınladı. Bu yeni Islahat Fermanı, konferanstan önce Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti lehine bir ortam yaratmak amacını güdüyordu.

"Islahat Fermanı" adıyla anılan bu Hattı Humayûn'a göre, Osmanlı Devleti'nde artık Hristiyanlar da asker olabilecek, devlet işlerinde görev alabileceklerdi. Hristiyanlar kendi dillerinde öğretim yapan okullar açabilecek, Müslümanlar'la Hristiyanlar eşit sayılacaklardı. Müslüman olmayan ruhanî liderler kendi cemaatlerinden para toplayamayacak, fakat onlara devlet maaş ödeyecekti. Eyalet, il ve ilçe meclislerinde Hristiyanlar nüfus oranlarına göre temsil edileceklerdi.

Bu Islahat Fermanı'nı **Ali Paşa** hazırlamıştı, ama Müslümanlar da Hristiyanlar da bundan pek memnun olmadılar. Hattâ Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan Reşit Paşa bile bunu pek iyi karşılamadı. Ama Avrupa kamuoyunda beklenen etkiyi yaptığı söylenebilirdi.

● Paris Antlaşması

Barış konferansı Paris'te nihayet toplandı ve bir ay kadar süren müzakerelerden sonra 30 Mart 1856'da anlaşma imzalandı. Osmanlı Devleti'ni Sadrazam Ali Paşa ile Paris büyükelçisi Mehmed Cemil Bey ve yardımcı memurlar temsil etmişlerdi.

34 maddeden oluşan antlaşmanın başlıca maddeleri şöyleydi:

1- Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü korunacaktır. İçişlerine herhangi bir devlet karışamayacaktır.

2- Boğazlar bütün devletlerin savaş gemilerine kapatılacaktır.

3- Karadeniz bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olacaktır.

4- Osmanlı Devleti ve Rusya Karadeniz'de savaş gemileri ve tersane bulundurmayacaklardır.

5- Tuna ağızları bir Avrupa komisyonunun kontrolüne verilecek ve buraları ile Basarabya'nın bir bölümü Boğdan'a terkedilecektir.

6- Sırbistan, Eflâk ve Boğdan üzerinde Rusya'nın bir himaye hakkı olmayacak, bu prenslikler İstanbul hükûmetine bağlı olacaklardır. Ancak kendilerine daha önce tanınmış imtiyazlarını koruyacak ve Avrupa'nın himayesinde bulunacaklardır.

7- Antlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya birkaçı ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, kuvvete başvurmadan önce antlaşmayı imzalayan öteki devletlerin arabuluculuğuna başvurulacaktır.

● Lübnan'da Olaylar

Kırım Savaşı Osmanlı Devleti'nin başarısı ile sona ermiş, Osmanlı Devleti lehine sayabileceğimiz bir antlaşma ile pek uzun sürmeyecek savaşsız bir döneme girilmişti. Fakat bu savaş devleti ekonomik bakımdan çok sarsmış ve İngiltere'den borç para alınmıştı. Bu yabancı bir devletten alınan ilk borç idi.

Borcun alınmasından çok, yerinde kullanılmamış olması, mesela büyük bir kısmının saray giderlerine hattâ saray yapımına harcanması hoşnutsuzluk yarattı. Zaten halk, yenilikleri sindirmiş değildi. Geleneklerine aykırı gördüğü bazı yenilikler için de hoşnutsuzluğunu belirtiyordu. Avrupa sermayesinin siyasî ve ekonomik alanlardaki etkisi de artıyordu.

Bazı bölge ve eyaletlerde teba arasında da hoşnutsuzluk ve gerginlik arttı. Bu arada Lübnan'da İngilizler'in desteklediği Dürzîler ile Fransızlar'ın desteklediği Marunîler arasındaki gerginlik silâhlı çatışmaya dönüştü. Dürzîler Marunîler'e hücum ederek bazılarını öldürdüler. Fransa'da bu olay Hristiyan katliamı gibi gösterildi. Çünkü Fransa Lübnan'a hâkim olmak istiyor, buraya girmek için bahane arıyordu.

Fakat, İstanbul hükûmeti buna fırsat vermedi. Hariciye Nazırı Keçecizâde Fuat Paşa olağanüstü yetkilerle Lübnan'a giderek duruma el koydu. Elebaşıları idam ettirdi, zarar görenlere tazminat verildi. Böylece Fransa'nın müdahale için bahanesi kalmadı.

● Sultan Abdülmecit'in Ölümü

Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa ile ilişkiler her bakımdan artmıştı. Bunun etkileri günlük hayatta da görülüyordu. Çünkü, giyimkuşamdan yaşama tarzına kadar, bazıları ge-

reksiz, bazıları gerekli yenilikler uygulanıyordu. Bu arada malî krizlere rağmen saraylar yapılıyor, debdebeli bir hayat yaşanıyor, ama hastane, cami, kışla, demiryolu, telgraf şebekesi, köprüler de yapılıyordu.

Sultan Abdülmecid bu barış döneminde reformların sonucunu alacak kadar yaşamadı. Henüz 38 yaşında iken, babası **II.Mahmud** gibi veremden öldü. Vereme yakalanmasına sebep içki ve kadına düşkünlüğü idi. Vasiyeti üzerine Yavuz Sultan Selim'in türbesi yanına yaptırılan daha mütevazı bir türbeye gömüldü (25 Haziran 1861).

● Sultan Abdülmecit'in Özellikleri

Henüz 16 yaşında iken tahta çıkan ve 23 yıl saltanat süren Sultan Abdülmecid, Batılı bir prens gibi yetişen, Batı eğitimi gören ilk padişahtır. Fransızca'yı iyi biliyordu. Yumuşak huylu, nazik, biraz zayıf bünyeli idi. **Baloya ve tiyatroya ilk giden padişah odur.** Fakat Doğu kültürüne de yabancı değildi. İyi bir hattat olduğu söylenir.

Abdülmecid zamanında imar hareketlerine hız verilmişti. **Dolmabahçe Sarayı, Küçüksu Kasrı, Galata Köprüsü** onun zamanında yapılan eserlerdendir. **Tren ilk defa onun zamanında işletildi.** İlk telgraf, ilk özel **Türkçe gazete** (Tercüman-ı Ahval), **ilk kâğıt para** hep onun zamanında görüldü.

Sultan Abdülmecid'in, bilinen 20 eşinden **17 erkek ve 20 kız çocuğu** dünyaya gelmiştir. Bunlardan **V.Murad, II.Abdülhamid, Mehmed Reşad** ve **Mehmed Vahidettin** tahta çıkmışlardır.



1,2. Şatır ve Başşatır Ağa 3. Sadrazam 4. Kapıcılar Kethüdası Ağa 5. Çavuşbaşı Ağa



Başçuhadar Ağa — Ders Vekili Efendi — Şeyhülislam Efendi — Vekali Efendi



Kavasbaşı — Posta Tatarı — Vezir Tatarı — Vezir İçoğlan Başçavuşu



SULTAN ABDULAZIZ
(1830-1876)

SULTAN ABDÜLAZİZ

Avrupa ülkelerini resmen ziyaret eden ilk ve tek Türk padişahı

Otuzikinci Osmanlı padişahı **Sultan Abdülaziz** tahta çıktığı zaman 31 yaşında idi. Artık veliaht şehzadeler kapalı bir hayat yaşamadıkları ve eğitimlerine önem verildiği için o da iyi bir öğrenim görmüştü ve kendisinden çok şey umuluyordu. Tanzimat'ın meyvalarını o toplayabilirdi. Türkler'in en büyük düşmanı haline gelen Rusya, Kırım Savaşı'nda mağlup edildiğine göre, saltanatının savaşsız geçmesi muhtemeldi ve bu sürede devlet askerî ve malî gücünü arttırabilir, reformların halka inmesi sağlanabilirdi.

Yazık ki o, Sultan III.Selim'in, Sultan Abdülmecid'in ve babası II.Mahmud'un azim ve kabiliyetini gösteremeyecekti. Aslında imparatorluğun durumu birçok bakımdan iç açıcı değildi. Kırım yenilgisini sindiremeyen Ruslar, Slav asıllı Balkan ülkelerinde ayaklanmayı körüklemek için şimdi daha yoğun bir faaliyetin içine girmişlerdi. Fransa, İngiltere gibi Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından, parçalanmasından büyük çıkar umuyor, onu bir başka devlete, meselâ Rusya'ya karşı, ancak rakiplerinin daha fazla pay koparmasını engellemek için destekliyorlardı.

Kırım Savaşı Osmanlı Devleti'nin malî gücünü de çok sarsmış ve devlet İngiltere'den gittikçe artan miktarlarda borç almıştı. Ancak alınan krediler de üretim alanlarına yatırılmamıştı. Yoksulluk çeken halk kâğıt paraya alışamamıştı ve bu da altın paranın saklanmasına sebep oluyordu.

Tanzimat aleyhtarı olanlar da hâlâ çoktu. Şimdi padişahın kendisinden beklenêni yapabilmesi için kudretli bir sadrazama çok ihtiyacı vardı. Fakat Sultan Aziz'in ilk saltanat yıllarında sadaret makamınında sık sık değişmeler görülecekti.

● Sırplar Ayaklanıyor

Ruslar'ın Slav soyundan olan kavimleri kışkırtması Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlarını vermeye başladı. **Karadağlılar** ve **Sırplar** tekrar ayaklandılar. İsyan Karadağ'dan Hersek'e sıçradı. Karadağlılar isyan eden Hersekliler'e gönüllü asker verdiler. Bunun üzerine **Ömer Paşa** kumandasındaki Türk kuvvetleri karadan ve denizden Karadağ'ı abluka etti. Hersekliler'in isyanı bastırıldı. Sınıra yığınak yapmış olan Karadağ askerleri de bozguna uğratıldı.

Fakat kısa bir süre sonra Sırbistan'da Türk nüfusla Hristiyanlar arasında çatışma başladı. Türk nüfus daha çok kalelerde oturuyordu. Yalnız Belgrad şehrinde durum farklıydı. Türkler ve Hristiyanlar kale dışında, ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Sırplar ayaklanarak şehirdeki karakolları bastılar, Müslüman mahallelerine hücum ettiler. Bunun üzerine kale kumandanı **Âşir Paşa** şehri topa tuttu. Bu olayı bahane eden Fransa, Paris Antlaşması'nın bazı maddelerini ileri sürerek, meselenin antlaşmaya imza atan devletler arasında görüşülmesini istedi.

Fransa'nın bu isteği üzerine, İstanbul'da bulunan Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya ve Prusya elçileriyle Türk yetkililer arasında bir toplantı yapıldı. Bu toplantı sonunda imzalanan protokola göre, Sokod, Eskice kaleleri Sırbistan'a bırakılıyor, Belgrad, Fethülislâm ve Böğürdelen kaleleri yine Türkler'de kalıyordu.

Müslümanlar yalnız kalelerde (sitelerde) oturabilecekler, Belgrad şehrindeki Türk karakolları da kaldırılacaktı. Ama Osmanlı Devleti, karma komisyonun gerekli görmesi halinde, Belgrad kalesini genişletebilecekti.

Böyle bir anlaşma Osmanlı Devleti'nin aleyhine idi. Türkler önemli taviz vermiş durumdaydılar. Ama Sırplar bu kadarla da yetinmek istemiyorlardı (8 Eylül 1862).

● Sultan Abdülaziz'ın Mısır Gezisi

5 Ocak 1863'ten beri sadaret makamında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadı olan **Yusuf Kâmil Paşa** bulunuyordu. Bu sadrazam, padişaha Mısır'a bir ziyaret gezisi yapması için telkinlerde bulunmaya başladı. Mısır Osmanlı Devleti'nin en önemli eyaletlerinden biriydi ve başta Fransa ile İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri bu eyaleti Osmanlı Devleti'nden ayırmak için fırsat kollamaktaydılar. Padişah, bu eyaletin merkeze bağlılığını kuvvetlendirmek için böyle bir seyahatin faydalı olacağını düşündü.

Sultan Abdülaziz, 3 Nisan 1863 günü vapurla İstanbul'dan Mısır'a hareket etti. Yanında veliaht **Şehzade Murad, Şehzade Abdülhamid** ve **Şehzade Mehmed Reşad** ile kalabalık bir maiyet vardı. Ünlü Fuat Paşa da bunların arasındaydı.

Mısır halkı padişahı coşkun gösterilerle karşıladı. Mısır fatihi Yavuz Sultan Selim'den beri ilk defa bir Türk padişahı bu ülkeyi ziyaret ediyordu. Sultan Abdülaziz için çok muhteşem programlar hazırlayan **Mısır valisi İsmail Paşa,** padişah Kahire'yi atla dolaşırken yanında yaya yürüyor ve böylece onun bağımsız bir hükümdar değil, padişahın bir valisi olduğu gösterilmiş oluyordu.

Sultan Abdülaziz, Kahire'de şerefine düzenlenen şaşaalı eğlencelerden çok hoşlandı. Onun, zevk ve eğlenceye düşkünlüğünün Mısır gezisinden sonra başladığını söylerler.

● Romanya Bağımsızlık Yolunda

İlk İstanbul protokolünden iki yıl sonra, yani 1864'de, İstanbul'da uluslararası bir protokol daha imzalandı. Buna göre Osmanlı Hükûmeti, Eflâk ile Boğdan'ın bir prenslik halinde birleştirilmesini kabul ediyordu. Bu prensliğin başına **Prens Kuza** (Couza) geçecekti. Bu, Romanya'da birlik için (Eflâk ve Boğdan'ın birliği için) atılan çok önemli bir adımdı ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir gelişme olacaktı. Fakat Fransa'nın baskısı ile Babıâli bu durumu kabul etmişti.

Az sonra Prens Kuza kendisini kral ilân etmek istedi. Ama bir hanedana mensup değildi. Onun için 1866'da Kuza devrildi ve yerine Alman **Hohenzollern** hanedanından **Prens Karl** getirildi. İstanbul Hükûmeti de onu **I.Karl** olarak kabul ve tasdik etti.

I.Karl Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, yıllık vergi ödeyecek, bastığı paralarda Türk hâkimiyetini gösteren sembol ve ifadeler bulunacaktı. Dışişlerinde Osmanlı Devleti tarafından temsil edilecek ve Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bütün anlaşmaların şartları Romanya için de geçerli olacaktı. Romanya, 30 bin kişiyi geçmemek şartıyla ordu da kurabilecekti. Böylece millî birliğini gerçekleştiren Romanya tam bağımsızlığa iyice yaklaşmış oluyordu.

● Mısır İdaresinde Değişiklik

Sultan Abdülaziz'in Mısır gezisinden sonra, Mısır valisi İsmail Paşa, valiliğin Kavalalı ailesinin en yaşlı mensubuna değil, babadan oğula geçmesi için çalışmalara başladı ve bunun için büyük paralar harcamaktan, çeşitli entrikalar çevirmekten geri kalmadı. Sonunda, padişahtan, verasetin babadan oğula geçmesi yolunda bir ferman alabildi.

Bu fermana göre Mısır valisinin hâkimiyet sınırları da genişliyor, Sudan'ın ve Eritre'nin en önemli limanları olan Sevahin ve Musavva kazaları, bütün Sudan ve bugünkü Uganda'nın bir kısmı Mısır'a bağlanıyordu. Ayrıca Mısır 18 bin kişilik ordusunu 30 bine çıkarabilecekti. Buna karşılık İstanbul'a ödeyeceği yıllık vergi iki katına çıkıyordu. Bundan sonra Mısır valisi **Hidiv** (genel vali) unvanıyla anılacaktı.

İstanbul'da bu değişikliğe en çok karşı çıkan Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa oldu. Çünkü Fazıl Paşa, Mısır valisi İsmail Paşa'nın ikiz kardeşiydi ve yeni ferman Mısır'dan bir çeşit prenslik olan valilik şansını da ortadan kaldırmıştı. Mısır'a böyle bir ayrıcalık tanınmasına zamanın ünlü edibleri **Ziya Paşa, Namık Kemal** ve **Ali Süavi** de karşı idiler.

● Girit'te Çete Savaşları

Yunanistan'da bir süreden beri yeni bir siyasî ve askerî hareket gözleniyordu. Avrupa-



Sultan Abdülaziz'ın Londra seyahatine ait hatıra madalyonunun ön ve arka yüzleri

nın desteği ile bağımsız hale gelen Yunanistan'ın ilk kralı **I.Otto,** burasını 30 yıl idare ettikten sonra 1862'de devrilmişti. Onun yerine Danimarka hanedanından **I.Georg** (Yorgi) geçirildi. İşte bu yeni kral, Rus **Romanov** hanedanından bir prensesle evlenince Yunanistan'ın kuvvetli destekçileri arasına Rusya da katılmış oldu.

Yunanistan, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan adalarda, özellikle **Girit'**te isyan çıkarmak için çalışmaya başladı. Buraya gizlice silâh yığıyor,çetecileri eğitmek ve savaşı başlatmak için subaylar gönderiyordu. Akdeniz'de stratejik önemi olan bu ada çete savaşlarına çok elverişli bir coğrafyaya sahipti. Buraya en çok Rus silâhı sevkediliyordu. Nihayet çete savaşlarını başlattılar. İstanbul hükûmetinin gönderdiği birlikler ilk zamanlarda bir başarı elde edemediler.

Bunun üzerine evvelce burada 30 yıl valilik yapmış olan Mustafa Naili Paşa geniş yetkilerle tekrar adaya gönderildi. Fakat Yunanistan'la birleşmek için çete savaşını başlatmış olan Rumlar mücadeleden vazgeçmediler. Bu defa Girit'e, yine geniş yetkilerle ünlü kumandan **Ömer Paşa** gönderildi. Ama onun bir askerî harekâta girişmesine Avrupa devletleri siyasî yollardan mani oldular.

Bu sırada, 5.defa sadrazamlığa gelen **Ali Paşa** meseleyi yeni tavizler vererek halletme yolunu denedi. Önce kalabalık bir heyetle Girit'e gitti. Adada genel af ilân ederek idaresi için yeni bir statü getirdi. Buna göre Girit'teki Türk valinin iki yardımcısından biri Rum olacaktı. Ada, 5 mutasarrıflık ve 19 kaymakamlığa ayrılacak, yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan memurlarla idare edilecekti. Eyalet, il ve ilçede meydana getirilecek altışar kişilik meclis üyelerinin de yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan olacak, resmî yazışmalarda Türkçe'nin yanısıra Rumca da kullanılacaktı.

Osmanlı Devleti'nin Girit'e verdiği genişletilmiş haklara rağmen adayı topraklarına katmak (enosis) gayesinden vazgeçmeyen Yunanistan, silâh ve gönüllü çeteciler göndermeye devam etti. Bunun üzerine İstanbul hükûmeti Yunanistan'la siyasî ilişkileri kesti ve bu ülkenin kıyılarını abluka etti. Ayrıca sert bir ültimatom verdi.

Avrupa devletleri duruma yine müdahale ettiler ve Paris'te yeni bir konferans toplandı. Ama bu defa Osmanlı Devleti'nin aleyhine hiçbir gerekçe göstermedikleri için, Yunanistan'dan Türk ültimatomunun şartlarına uyması, yani bundan böyle Girit'e silâh ve asker sevkini durdurması, adada kışkırtıcılığa son vermesi istendi. Kendi başına Türkler'le savaşmasına ve ablukayı kaldırtmasına asla gücü yetmeyeceğini bilen Yunanistan da Türk şartlarını kabul etmek zorunda kaldı.

● Sultan Abdülaziz'in Avrupa Gezisi

Sadrazam Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa, padişahın bir Avrupa gezisine çıkmasının faydalı olacağını düşünüyor ve bunu telkin ediyorlardı. Diplomatik yoldan, Fransa imparatoru **III.Napoleon** ve İngiltere kraliçesi **Victoria,** padişahı resmen dâvet etti-



Sultan Abdülaziz Paris'te, Lyon Garı'nda Napoleon'la beraber (30 Haziran 1867)

ler. Bu onlar için halkı Müslüman olan sömürgeleri nezdinde bir prestij olacaktı. Çünkü Türk padişahı aynı zamanda bütün **Sünnî Müslümanlar'ın halifesi** idi. Öte yandan bu ziyaret, Rusya'nın Balkanlar'a ve ılık denizlere inme politikasını Fransa ve İngiltere'ye ayrıntılı olarak anlatmak için Türkiye'ye fayda sağlayabilecekti.

Nihayet, **Sultan Abdülaziz,** 21 Haziran 1867'de, kalabalık bir heyetle ve muhteşem dekorlar içinde vapurla İstanbul'dan hareket etti. Heyette, veliaht **Şehzade Abdülhamid** (II.Abdülhamid), **Şehzade Yusuf İzzeddin** ile ünlü diplomat **Keçecizâde Fuat Paşa** da vardı. O tarihte Fuat Paşa hariciye nazırı idi. **Sadrazam Ali Paşa** İstanbul'da saltanat naibi olarak kalmıştı.

– Sultan Abdülaziz geçtiği limanlarda top atışlarıyla karşılanıyor, savaş gemileri kendisine bir süre refakat ederek en büyük saygıyı gösteriyorlardı. Nihayet Fransa'nın **Toulon** limanına varıldı. Buradan trenle **Marsilya'**ya, oradan da **Paris'e** geçildi. Padişah çok muhteşem bir törenle karşılandı. Paris'te kaldığı 10 gün içinde bütün şehri, tiyatroları, müzeleri, sergi ve fuarları gezdi. İmparator **III.Napoleon** ve **İmparatoriçe Eugenie** (Öjeni) tanışıp uzun uzun görüştü. Şerefine düzenlenen ziyafet ve balolarda çok büyük bir ilgi ve sempati uyandırdı.

Paris'ten **Londra'**ya geçen sultan orada da muhteşem bir törenle karşılandı. **Kraliçe Victoria** ile uzun görüşmeler yaptı. İkametine **Buckingham Sarayı** tahsis edilmişti. Burada da şehri, tiyatro ve müzeleri gezdi. **Porsmouth'**a giderek tersaneyi de ziyaret etti.

Türk padişahının Londra'yı ziyareti 11 gün sürdü. Bundan sünra Belçika, Almanya, Avusturya üzerinden Türk topraklarına döndü. Vidin-Rusçuk-Varna yoluyla Karadeniz kıyısına ulaşan sultan, kendisini Fransa'ya bıraktıktan sonra buraya gelip bekleyen **Sultaniye** yatına binerek İstanbul'a döndü. (7 Ağustos 1867).

Sultan Abdülaziz, yabancı ülkeleri resmen ziyaret eden ilk Osmanlı padişahıdır. Bu seyahat hem Osmanlı ülkesinde hem de Avrupa kamuoyunda çok geniş yankılar uyandırdı. Sekiz ülkeyi ziyaret ederek beş hükümdarla görüşen Abdülaziz'i bu seyahatin çok etkilediği şüphesizdir. Padişah, Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri bizzat görmüş oluyordu. Avrupa hükümdarlarını ve devlet erkânını da etkilemiş, Osmanlı Devleti lehine bir havanın esmesine sebep olmuştu.

Hiç şüphesiz diplomatik başarılarda en büyük rolü oynayanlardan biri, belki birincisi **Hariciye Nazırı Keçecizâde Fuat Paşa** idi.

Hazırcevap ve ikna kabiliyeti olan paşa, Avrupa devlet adamlarıyla uzun uzun görüşme fırsatını bulmuştu.

● Danıştay ve Yargıtay'ın Kurulmaları

Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinden önce ve sonra Osmanlı ülkelerinde yenilikler ve reformlar devam etmiştir. **Şura-yı Devlet (Danıştay)** bu dönemde kurulmuştur. Bu dönemde **"Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye"** adlı kuruluş iki meclise ayrılmış, böylece kuvvetler ayrılığı ilkesine geçilmiştir ki,bu o dönemde **pek az Avrupa ülkesinde bulunan demokratik bir yönetim tarzı idi.**

Sultan Abdülaziz döneminde kurulan ve bugünkü Danıştay'ın karşılığı olan **Şura-yı Devlet,** kanun yapacak, bütçeyi düzenleyecek, yüksek idarî işlere bakacaktı. Vilâyet meclislerinde alınan kararlar Şura-yı Devlet'e getirilecek ve burada kesinleşecekti. İkinci meclis **"Divan-ı Ahkâm-ı Adliye"** idi. Temyiz ve mahkemeler bu meclise bağlandı. **Bu meclisin üyeleri azledilemeyecek, ömür boyu görevde kalacaklardı.** Böylece yürütmenin yargıya karışması ve üstünlüğü önlenmiş oluyordu. Medenî hukukla ilgili dâvâlar İslâm hukukuna göre karara bağlanacak, ceza ve ticaret dâvâları ise laik mahkemelerde görülecekti. Danıştay'ın (Şura-yı Devletin) başına **Tuna valisi Mithat Paşa,** Yargıtay'ın başına da ünlü tarihçi ve bilim adamı **Cevdet Paşa** getirildiler.

● Keçecizâde'nin Vasiyeti

Sultan Abdülaziz'e Avrupa seyahatini telkin edenlerin, Avrupa'nın fen ve teknikteki yeniliklerini almada önayak olanların başında **Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa gelir.** İki defa sadrazam ve beş defa Hariciye Nazırı olan bu değerli devlet adamı, Rusya'nın ve diğer Avrupa devletlerinin siyasî emellerini çok iyi bilen, önceden gerekli tedbirleri düşünen ve diplomatik yoldan bazı önemli tehlikeleri önleyebilen çok gayretli, son derece vatansever bir insandı. Osmanlı Devleti'nde önemli Avrupaî kurumların, bu arada **Galatasaray Lisesi'**nin kurucularından biri de odur. Yurt içinde ve yurt dışında büyük ün yapmıştı. Yabancı diplomatların bulunduğu bir sohbet toplantısında büyük devletlerin kudret ve satvetinden söz edilirken **"En kuvvetli devlet bizim devlettir, zira siz dışarıdan biz içeriden yıkmaya çalışıyoruz, yine yıkılmıyor"** diyen büyük diplomatımız odur.

Bu büyük devlet adamı, bilgisinden ve tecrübelerinden devletin en iyi yararlanabileceği bir çağda, henüz 54 yaşında iken, tedavi için gittiği Fransa'nın Nice şehrinde öldü (12 Şubat 1869). Ölümü bütün yurtta büyük üzüntü yarattı.

Keçecizade Mehmed Fuat Paşa, ölümünden birkaç gün önce, Sultan Abdülaziz'e sunulması için bir siyasî vasiyetname kaleme aldı.

Binlerce yıllık tarihimizde siyasî vasiyetname bırakan hükümdar ve devlet adamlarımız pek azdır. Mehmed Fuat Paşa bu vasiyetnamesinde bir devrin siyasî durum ve görüşlerini yansıtmakla kalmıyor, Osmanlı Devleti'nin tabii düşmanı saydığı Rusya'nın yakın gelecekte Osmanlı Devleti için ne büyük bir tehlike olacağına sultanın dikkatini çekiyor ve alınması gereken tedbirleri söylüyor. Maalesef, onun uyarılarına rağmen gerekli tedbirler alınamadığı için, **"93 Harbi"** denilen ve aşağıdaki bölümlerde anlatılacak olan büyük felâketler başımıza gelmiştir.

● Süveyş Kanalı'nın Açılması

Sultan Abdülaziz döneminde Avrupa devletleri sömürge imparatorluklarını genişletmeye devametmiş, dünya ticaretini kontrollerine almışlardı. Fakat Avrupa ticaret gemileri Uzak-Doğu'ya (özellikle Hindistan'a) gitmek için Afrika'nın güneyindeki **Ümit Burnu'**nu dolaşmak zorunda kalıyorlardı. Bu, çok uzun ve masraflı bir yoldu. Bu yolu kısaltmak için **Süveyş Kanalı'**nın açılmasına karar verilmişti. Bunu vaktiyle **Yavuz Sultan Selim** ve daha sonra **II.Selim** de düşünmüş, fakat proje gerçekleştirilememişti. Fransız diplomatı **Ferdinand de Lesseps'**in teşebbüsü ve ısrarlı gayretleriyle ve sadrazam **Mustafa Reşit Paşa** ile **Mısır Hidivi İsmail Paşa'**nın izin vermeleri sonunda, 24 Nisan 1859'da kanalın açılmasına başlanmıştı.

İşte, o tarihten beri devam eden çalışmalar yaklaşık 10,5 yıl sonra tamamlandı ve **18 Kasım 1869'da Süveyş Kanalı açıldı.** 162 kilometre uzunluktaki bu kanalın açılması işinde 60 bin fellah çalıştırıldı. Açılış töreninde İstanbul ziyaretinden dönen Avusturya imparatoru **Franz Joseph,** Fransa imparatoriçesi **Öjeni (Eugenie),** Prusya veliahdi ve birçok Avrupalı prens ile **Mısır Hidivi İsmail Paşa** da hazır bulundular. Açılış töreni pek parlak oldu ve günler süren şenlikler düzenlendi.



Abdülaziz ve Napoleon sergide bir merasim sırasında.

● Ali Paşa'nın Vefatı

Ünlü devlet adamı **Keçecizâde Fuat Paşa**'nın ölümünden yaklaşık ikibuçuk yıl sonra, 19. yüzyılın en büyük devlet adamlarından biri ve belki de birincisi olan **Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa** da, henüz 57 yaşında iken vefat etti (7 Eylül 1871).

Ali Paşa, 8 defa hariciye nazırı, 5 defa sadrazam olmuştu. Avrupanın da en büyük diplomatı idi. Ona bütün Avrupa hükümdarları ve devlet adamları hayrandı. Erken ölümü, devletin, onun bilgi ve tecrübelerinden daha uzun süre yararlanmasına engel oldu.

● Tanzimat Ruhu Yok Oluyor

Ali Paşa'nın ölümünden sonra sadaret makamında sık sık değişmeler oldu ve yeni sadrazamların hiçbiri Ali Paşa'nın ve Mehmed Fuat Paşa'nın yerini tutamadılar. Yeni sadrazamların bazıları siyasî görüş bakımdan Ali ve Fuat paşalardan ayrılmışlardı. Ali Paşa'dan sonra sadrazam olan **Mahmud Nedim Paşa,** Tanzimat esasını ve ruhunu anlayabilmiş, benimseyebilmiş bir devlet adamı değildi.

Ali Paşa'nın yetiştirdiği devlet adamlarını ve kumandanları azledip sürgüne gönderdi. Bunun Tanzimat ruhuna aykırı olduğunu söyleyen diğer devlet adamlarına da aynı muameleyi yaptı. **"Kuvvetler Ayrılığı"** prensibini kabul etmiyor, Sultan Abdülaziz'i istibdada yöneltiyordu. Bu yüzden ona **"Nedimof"** adını taktılar. Mahmud Nedim Paşa, icraatı ile Tanzimat idaresine son vermiş oluyordu ki,devlet de, padişah da bunun kötü sonucundan çok zarar görecekti.

Mahmud Nedim Paşa 11 ay kadar sonra azledildi ve yerine meşhur **Midhat Paşa** getirildi. Fakat iki buçuk ay sonra o da azledildi. Bundan sonra sadaret makamında hiç kimse uzun süre kalamadı. **Sultan Abdülaziz'**in son devrinde, beş yıl içinde 9 sadrazam değişmiş ve uygulamada Tanzimat ruhundan eser kalmamıştı.

● Avrupalılar'ın Ortak Notası

Bu sırada, Avrupa'da önemli gelişmeler oldu. Almanya birliğini kurmuş, Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. İngiltere ise Avrupa işleriyle ilgisini kesmişti ve **Nedim Paşa**'nın Rusya'ya yakınlığı İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne soğuk davranmasına da yol açmıştı. Şimdi Avrupa'da Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya söz sahibi idiler ve bu üç devlet aralarında işbirliği yapıyorlardı.

Rusya, öteden beri aradığı bir fırsatı daha

yakalamıştı. Aralarında yaptıkları bir görüşmede, Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkacak isyanlara diğer iki devletin karışmamaları hususunda söz aldı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İtalyanlar'a toprak kaptırmıştı. Bunu, Bosna-Hersek'i sınırlarına katmakla telâfi edebileceğini düşünüyordu. Bu yüzden Rusya'nın kışkırttığı Hersek-Bosna ayaklanmasını bu devlet de destekledi.

Hersek'te ayaklananların bir kısmı Karadağ'a kaçarak siyasî sığınma istemişlerdi. Karadağ bu mültecileri besleyemeyeceğini İstanbul hükûmetine bildirdi. Hersekli mülteciler Türk jandarmasının baskısından kaçtıklarını söylüyorlardı. İstanbul hükûmeti, İstanbul'daki Rus elçisinin aracılık ettiği Karadağlılar'a mültecileri geri kabul edeceğini, Hersekliler'in şikâyetleriyle de ilgileneceğini bildirdi. Mülteciler yeniden Hersek'e döndüler ve Rusya'nın da yardımı ile kargaşayı, fitneyi devam ettirerek halkı isyana sürüklediler.

Hersek âsileri Trebin kasabasını kuşatınca İstanbul hükûmeti buraya bir miktar asker göndermek zorunda kaldı. Hersek'te Osmanlı askeri pek azdı. Türk kuvvetleri âsilerin üzerine yürüyünce Avrupa devletleri bunu bir Müslüman-Hristiyan kavgası şeklinde yorumlayarak âsilerden yana cephe aldılar ve onları destekliediler. Fransa ile İngiltere de işe karıştı.

Fransa, meselenin çözümü için 1856 Paris Antlaşması'na imza koyan devletler arasında bir toplantı teklif etti. Bu toplantı da âsilerin İstanbul hükûmetinden talepleri de müzakere edilecekti. Toplantı yapıldı. Fakat âsiler ıslahat değil bağımsızlık istiyorlardı. Bunun için görüşmelerden bir sonuç alınamadı.

Bunun üzerine Alman, Avusturya-Macaristan ve Rusya, Babıâli'ye müşterek bir nota verdiler. Bu nota ile Hristiyanlar'a tam bir âyin serbestliği tanınmasını, kadastro işlerinin düzeltilmesini, vergi gelirlerinin mahallî ihtiyaçlara harcanmasını, Müslümanlar'la Hristiyanlar'dan oluşacak vilâyet meclislerine ıslahatı kontrol yetkisi verilmesini istiyorlardı. Bu şartları Fransa ve İngiltere'ye de kabul ettirdiler.

Babıâli çok az ve önemsiz değişikliklerle bu şartları da kabul etti ve önemli bir hata yapmış oldu. Çünkü bu, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarını kabul etmek gibi bir sonuç doğuruyordu. Ama, Bosna-Hersek âsileri Türk askerinin tamamen çekilmesini, ıslahat işlerinin büyük devletlerin denetim ve kefilliği altında yürütülmesini şart koşuyorlardı. Durum çözümlenmeden kaldı.

● Bulgarlar'ın İsyanı

Bu arada Balkanlar'da isyan yayılıyordu. Bir süreden beri yine Rusya'nın kışkırtması ve desteği ile Bulgaristan da ayaklandı. Bulgar komitacıları Otlukköy'de toplanarak şehirlerin basılmasına, Müslümanlar'ın toplu olarak öldürülmesine karar verdiler. Fakat bu toplantı ve alınan kararlar Türk makamları tarafından öğrenilmiş, önlenmesi için hazırlık başlamıştı. Bunun üzerine âsiler kararlaştırdıkları günden daha önce davranarak **Avretalan** nahiyesinde ihtilâl hareketini başlattılar. Buradaki nahiye müdürü ile iki jandarma erini öldürdüler. Kilise çanları büyük bir gürültü ile çalmaya başladı ve böylece ihtilâlin başladığı her tarafa duyuruldu (2 Mayıs 1876).

Bulgar komitacıları bu ayaklanmaya 700 köyün katılacağını hesaplamışlardı. Fakat sadece 55 köy katıldı. Bunlar yakınlarındaki Türk köylerini basarak binlerce Türk'ü vahşetle katlettiler. Babıâli sivil halkın uğradığı bu vahşet karşısında, geç de olsa, asker sevketmeye karar verdi. Türk askerleri âsilerin üzerine yürüyünce, Avrupa devletlerine aynı plak dinletildi, yani Ruslar, Müslümanların Hristiyanlar'ı katlettikleri yaygarasını kopardılar. Avrupa kamuoyunu buna inandırmaya da başladılar. Yaptıklar propaganda Türkler'in 15 bin Bulgar'ı katlettikleri şeklindeydi. Oysa çarpışma sonunda ölen âsilerin sayısı 4500 kadardı.

● Alman ve Fransız Konsolosları'nın Öldürülmesi

Bosna-Hersek'ten Bulgaristan'a sıçrayan isyanlar devam ederken, Selânik'te de kısa zamanda uluslararası nitelik kazanan bir olay meydana geldi. Burada, Müslümanlığı kabul eden bir Bulgar kızı Türk makamlara sığınmak isterken bir Bulgar kalabalığı tarafından kaçırıldı. Bunun üzerine 5 bin kadar Müslüman hükûmet konağının önünde toplanarak, kızın kurtarılması için gösteri yaptılar. Aldıkları vaadlerle tatmin olmayınca durumu görüşmek için bu defa camide toplandılar. Durumu ajanları vasıtasıyla öğrenen Alman ve Fransız konsolosları da camiye geldiler.

Camide toplanan Müslüman kalabalık daha evvelki olaylardan kışkırtıcı olarak tanıdıkları bu iki konsolosa saldırdılar ve öldürdüler. İngiliz konsolosunun araya girmesi üze-

rine Müslüman Bulgar kızı hükûmete iade edildi, mesele yatışmış göründü.

O devirde bir konsolosun öldürülmesi olayı artık çok önemliydi ve İstanbul'da bulunan Avrupa devletlerinin büyük elçileri hemen bir toplantı yaptılar. Aldıkları karara göre Selânik'e birer filo gönderecek ve asker çıkaracaklardı. Fakat Babıâli bu defa çabuk davrandı. Selânik valisini azlederek konsolosları öldürenlerden altısını hemen idam ettirdi. Bu durumda Selânik limanına giren yabancı filoların karaya asker çıkarmaları için sebep kalmamıştı. Ama olay, Avrupa kamuoyunda Türk düşmanlığını arttıran bir etki yarattı.

● İstanbul'da İsyan ve Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Sadrazam Ali Paşa'nın ölümünden sonra sadarete kuvvetli bir devlet adamı gelmedi. Sultan Aziz kendi başına işleri düzene koyacak, meselelerin üstesinden gelebilecek bir hükümdar değildi. Eyaletlerde isyanların ardı kesilmiyor, merkezde ise ekonomik durum iyici bozulmuş, pahalılık iyice artmış bulunuyordu. Buna karşılık Sultan Abdülaziz'in istibdadı ve israfı da artmıştı. Yüzmilyonlarca altın harcanarak **Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı** yaptırılmış, çok zengin şekilde tefriş edilmişti. Dış borçlar mütemadiyen artıyordu. Askeri harcamalar kısılamadığı için hazine tamtakır kalmıştı. Sultanın çevresindeki vezirler ondan korkuyor, ama onu sevmiyorlardı. Bunlardan bazıları düşmanlıklarını ihanet derecesine çıkardılar.

Nihayet, eyaletlerde ayaklanmalar sürüp giderken, içeride de gösteriler başlatıldı. **Veliaht Şehzade Murad'**ın sarraf **Hıristaki'**den aldığı altınlar gizlice medrese öğrencilerine dağıtılmış, bunlar sokağa dökülmüştü. 1000 kadar öğrenciye başlarına sarık sararak kendilerine öğrenci süsü verenlerle sivil halktan karışanlar da vardı. Bunlar 10 Mayıs 1876 günü, Babıâli'ye, Harbiye Nezareti'ne, şeyhülislâmlık binasına ve Yıldız Sarayı'na kadar yürüdüler. Şeyhülislâm ve sadrazamı istemediklerini bildiren naralar atıyorlardı.

Bunların üzerlerine gönderilecek küçük bir birlik dağılmalarını, hattâ sinmelerini sağlayabilirdi. Fakat padişah onların isteklerini bütün milletin isteği sanarak, yerine getireceğini söyledi. Gerçekten de bir gün sonra sadrazam ve şeyhülislâmı azletti. O sırada sadarette yine **Mahmud Nedim Paşa** bulunuyordu ve ikinci defa sadarete getirilen bu Rus dostu sadrazamı halk hiç sevmiyordu.

Mahmud Nedim Paşa'nın yerine **Müteccim Rüştü Paşa** getirildi. **Hüseyin Avni Paşa** seraskerliğe (Millî Savunma Bakanlığı), **Mithat Paşa** da **"Mecalis-i Aliye"** vezirliğine (Devlet Bakanlığı) tayin edildiler. Bunların üçü de Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesini istiyor ama bunun için kilit noktalara gelmeyi planlıyorlardı. Gösterileri bu maksatla onların tertiplediği de söylenir.

Sultan Abdülaziz'in bu ve diğer düşmanları onun aleyhindeki propaganlarına devam ettiler. Onun tahta çıkma usulünü değiştireceğini, yerine oğlu **Yusuf İzzettin'**i geçireceğini, bir direnme olursa memlekete 40 bin Rus askeri getirteceğini yaydılar.

Sultanın aleyhine ortam oluşunca darbe yapacaklardı. **Şehzade V.Murad'**la da anlaşmışlardı. Sultanın tahttan indirileceğini onlardan başka yalnız **Bahriye Nazırı Ahmed Paşa** biliyor ve bu işe rıza gösteriyordu. Olay günü elindeki zırhlı kuvvetleri Çırağan Sarayı'nın önüne gönderecekti. Bunlardan başka, kara ve deniz ordusuna mensup bazı subaylar da elde edildi ve bunlara planın uygulanması için görev verildi.

Plana göre darbe günü 31 Mayıs idi. **Fakat Süleyman Paşa'**nın ısrarı ile bu tarih bir gün öne alındı. Veliahd Murad anlaşmaya göre ancak darbe başarıya ulaştıktan sonra dairesinden çıkacaktı. Ama ona darbenin bir gün öne alındığı bildirilemedi.

30 Mayıs sabahı, **Harp Okulu kumandanı Süleyman Paşa,** 300 kadar Harp Okulu öğrencisiyle Dolmabahçe Sarayı'na girdi. Öğrencilerden başka birkaç Arap bölüğünü de getirmişti. Suriye'den yeni gelen bu askerler henüz Türkçe bile bilmiyorlardı. Onlara, padişahı düşmanlarına karşı korumak için sarayın kuşatılacağını söylemişlerdi.

Süleyman Paşa Sultan Abdülaziz'i uyandırdığı sırada **Serasker Hüseyin Avni Paşa** da saraya geldi. Aynı anda Dolmabahçe'nin önündeki gemilerden top atışları başlatıldı.

Sultan Abdülaziz durumu derhal anlamıştı. Kadere rıza göstermekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Kalkıp giyindi ve ailesiyle birlikte hazırlandı. Kahvaltı etmeye vakit bulamamıştı. Az sonra, rıhtıma yanaşan saltanat kayıklarından birine bindirildi. Yanında oğulları, ailesi ve maiyeti de vardı. Kayığa çok şiddetli bir yağmur altında binmişlerdi. **II.Abdülhamid** bu acıklı manzarayı kendi dairesinin penceresinden gözyaşları dökerek seyretmişti. Onun Abdülaziz'i çok sevdiği biliniyordu.

Sultan Abdülaziz Topkapı Sarayı'na götürüldü. Bu saray, yeni ve muhteşem saraylar yüzünden, bir süreden beri tamamen ter-

kedilmiş gibiydi. Onu, III.Selim'in şehit edildiği daireye yerleştirdiler.

Sultan Abdülaziz'in şahsî serveti saraya giren askerler tarafından yağma edildi. Geriye bazı mücevherler ve 85 bin altın kalmıştı. Son derece değerli olan mücevherler **V.Murad'**ın sarrafı **Hıristaki'**ye teslim edildi. Bu sarraf da onları kimseye göstermeden Avrupa'ya kaçırdı ve bir daha dönmedi. Altınlar da şuna buna cülus bahşişi gibi dağıtıldı. Devrilen sultanın 7milyon 400bin altın değerindeki tahvillerine de el kondu ve dış borçlara karşılık olarak Osmanlı Bankası'na verildi.

Sultan Abdülaziz bakımsız Topkapı Sarayı'nda çok sıkıntılı üç gün geçirdikten sonra yeni padişaha başvurarak daha iyi bir yere nakledilmesini istedi. Bunun üzerine onu Ortaköy'deki **Feriye Sarayı'na** (Galatasaray Lisesi'nin Ortaköy'deki şubesi) naklettiler. Burada oturacak, ama bahçeye bile çıkamayacaktı.

● Sultan Abdülaziz'in Şüpheli Ölümü

Sultan Abdülaziz **Feriye Sarayı'nda** ancak iki gün yaşayabildi. 4 Haziran 1876 sabahı odasından garip sesler duyarak içeri girenler onu kanlar içinde buldular. Her iki bileği kesilmiş, kankaybından ölmüştü. Söylenen, **"sakalını düzeltmek için istediği küçük bir makasla intihar ettiği"** idi. Feriye Sarayı'na gelen **Hüseyin Avni Paşa** cesedi yakındaki karakola taşıtmış, muayene eden baş hekimden intihar ettiğine dair rapor almıştı. Daha sonra 19 hekime yeniden muayene yaptırılmış ve intihar raporu onaylanmıştı.

Fakat, **"Sultan Abdülaziz intihar mı etti, yoksa öldürüldü mü?"** sorusuna bugüne kadar tatmin edici bir cevap alınamamıştır. Bir insanın küçük bir makasla iki bileğinin damarlarını birden kesebileceğine ihtimal verilemiyor. Sultanı, Hüseyin Avni Paşa'nın öldürtmüş olduğunu söyleyen tarihçilerimiz vardır ve bunların ileri sürdükleri deliller de kuvvetlidir. Bir iddiaya göre Hüseyin Avni Paşa, Veliaht Murad'ın (V.Murad'ın) iri yapılı ve güçlü üç adamını Feriye Sarayı'nın bahçıvanlığına getirmişti. Bunlar olay gecesi başka hizmetçilerin yardımıyla sultanın odasına girmişler, ikisi sultanın ellerini ve ayaklarını sımsıkı tutarken üçüncüsü çakı ile bilek damarlarını derinlemesine kesmişlerdir. Sonra da pencereden atlayarak kaçmışlardır.

Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi bütün yurtta üzüntü yarattı. Saltanatının son beş yılında memleket türlü felâketlere, sıkıntılara uğramıştı ama ilk on yılında da o, devletin itibarını arttıran çok şeyler yapmıştı ve bunlar unutulmuş değildi. Osmanlı döneminden kalan en önemli sivil yapılardan bazıları onun zamanında yapılmıştır.



Humbaracılar.

Sultan Abdülaziz'in naşı, II.Mahmud'un türbesine gömüldü.

● Sultan Abdülaziz'in Özellikleri

Sultan Abdülaziz 31 yaşında tahta çıkmış ve 15 yıl saltanat sürmüştür. İri yapılı, yakışıklı, pehlivan bir padişah idi. Güreşten zevk alır, ata biner, ok ve cirit atardı. Askerliği ve denizciliği de çok severdi. Azametli bir görünüşü vardı . Bazen, **Beylerbeyi Sarayı'nda kendisini ziyarete gelenleri, evcilleştirdiği erkek bir arslanı yanına alarak karşılardı.** Padişahın ve arslanın azametinden, ziyaretçilerin yürekleri ağızlarına gelirdi.

Bu iri görünüşlü hükümdar pehlivan, gerçekte çok duygulu bir insandı. Şiir yazar, ney üfler, lavta çalar ve güzel besteler yapardı. İyi bir ressam, usta bir hattat idi. Aslında yenilikçiydi. Saltanatının ilk on yılında Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi değerli devlet adamları çevresinde iken çok önemli ve büyük işler yapmıştı. Fakat son beş yılda Tanzimat ruhuna aykırı uygulamalar içine girmişti ve bu da hayatına mal oldu.

Sultan Abdülaziz'in bilinen 7 eşinden 6 erkek ve 7 kız çocuğu olmuştur. Oğullarından **Abdülmecid** son halifedir.



1. Kalpaklı
2. Şubara Neferi
3. Nizâm-ı Cedîd Neferi
4. Şubara Neferi



1. Çuhadar
2. Silahtar Ağa
3. Peyk
4. Solak

SULTAN V. MURAD

Tahta çıktığı gün aklî dengesini kaybeden Sultan Murad, sadece 93 gün saltanat sürdü.

Sultan Abdülmecid'in oğlu olan Sultan V.Murad 30 Mayıs 1876 günü tahta çıktığı zaman 36 yaşında idi. İyi bir öğrenim görmüştü. Fransızca da biliyordu. Amcası Abdülaziz'in yurt dışı seyahatlerine o da katılmış, gerek hareketleri, gerek yakışıklılığı ile büyük ilgi görmüş, sempati toplamıştı.

V.Murad'ın tahta çıkma hevesi çok fazlaydı ve onun için darbecilerle işbirliği yapmıştı. Ancak plana göre darbe 31 Mayıs'ta yapılacaktı, bunun bir gün öne alındığı kendisine bildirilmemişti. O, 31 Mayıs'ı bekliyordu. Darbe 30 Mayıs'ta gerçekleşti. Veliahdın dairesi de o gün bir anda askerlerle doldu. Bunları gören şehzade planın ortaya çıktığını ve gelenlerin kendisini tutuklayacaklarını sandı. Âni ve şiddetli bir şok geçirdi ve o andan itibaren aklî dengesi bozuldu. Tam padişah olacağı zaman aklî dengesinin bozulması, sanki bir ilâhî ceza idi.

Darbe günü Hüseyin Avni Paşa V.Murad'ı dairesinden alıp Beyazıt'taki seraskerlik dairesine götürdü ve kendisine burada biat edildi. Şaşkınlıklar içinde olan V.Murad hiçbir şeyin farkında değildi. Bu sırada bir hayli karışıklık oldu. Hristiyan patrikler huzura girip topluca etek öpmek istedikleri zaman V.Murad irkildi ve dehşet içinde geriye çekildi. Zaten oraya, oluktan boşanır gibi yağan bir yağmur altında, kiralık bir faytonla ve aktarma yaparak gelmişlerdi. Bu da sultanı ayrıca etkilemişti...

Biat merasimi daha sonra Dolmabahçe'de tekrarlandı. Fakat acele edildiği için atalarının tahtı getirilememişti ve o tarihi tahta çıkmak **V.Murad**'a nasip olmayacaktı.

Sinirleri iyice bozulan **V.Murad**'ı İtalyan asıllı özel doktoru **Kapolyon** tedavi ediyordu. Fakat aklî dengesinin iyice bozulmasını istercesine yanlış tedavi uyguluyor, padişahı önce sıcak banyoya sokuyor, sonra şakaklarına, ensesine, kulaklarının arkasına 70 sülük vurduruyordu.

Birkaç gün sonra Sultan Murad'ın cinnet belirtileri saklanamaz hale geldi: Ata ters binmeye çalışıyor, huzura gelen vekilleri kucaklayıp öpüyor, kendisini havuza atmak istiyordu. Arada bir **"Karı istemem! Padişahlık istemem!"** diye de bağırıyordu. Bu durumda onu cuma selamlığına çıkarmak mümkün olmuyor, kendisini göremeyen halk arasında da dedikodular yayılıp gidiyordu. Sonunda Viyana'dan bir akıl hastalıkları uzmanı getirilmesine karar verildi. Fakat artık hiçbir şey **V.Murad**'a uğrunda bu hallere düştüğü tahtı veremeyecekti.

● Velinimeti Uğruna Can Veren Kahraman

Sultan akıl hastası olunca iktidar tam anlamıyla darbecilerin eline geçmişti. Fakat on-



SULTAN V. MURAD
(1840-1904)

ların düşmanları da daha ilk günden öc alacak fırsatları aramaya başladılar.

Sultan Abdülaziz Dolmabahçe Sarayı'ndan zorla alınıp kayıkla Topkapı Sarayı'na getirilirken, yanında yakınlarının da bulunduğunu ve şiddetli bir yağmur yağdığını söylemiştik. Sultan Aziz'in bindirildiği kayıkta **Kadın** Efendilerinden yani eşlerinden **Neşerek**

Kadın Efendi de vardı. Askerler bu Kadın-Efendi'nin başındaki şalı, mücevher saklıyor zannıyle çekip almış ve hakaret etmişlerdi. Yağmurda sırılsıklam olan **Neşerek Kadın Efendi** bu olaydan sonra hastalanmış, on gün kadar sonra da ölmüştü.

İşte bu Kadın Efendi'nin kardeşi olan **Hasan Bey** de Sultan Aziz'in oğlu **Yusuf İzzeddin**'in yaverliğini yapıyor ve Sultan Aziz'i tahttan indiren Hüseyin Avni Paşa'yı hiç sevmiyordu. Hüseyin Avni Paşa onu tehlikeli görerek Bağdat'a tayin etti. Fakat Hasan Bey Bağdat'a gitmek istemiyordu. Sonunda tutuklandı. Zorla gönderileceği veya hapsedileceği zaman direnmekten vazgeçtiğini, ama gitmeden önce veda ziyaretlerinde bulunması için kendisine bir gün izin verilmesini istedi. Bu izin verildi.

Çerkes Hasan adıyla anılan genç subay **Hasan Bey** o akşam yanında oturduğu halasının konağına gitti. Burada birkaç tabanca ve bıçakla iyice silahlandı. Sonra, Hüseyin Avni Paşa'nın Paşalimanı'ndaki korusuna gitti. Burada onun, **Mithat Paşa**'nın Beyazit'taki konağında, kabine toplantısında olduğunu öğrendi. Hiç vakit kaybetmeden oraya hareket etti. Vakit geceydi. Hademelerin dalgınlığından yararlanarak doğruca büyük salona geldi. Sağ elinde tabanca, sol elinde kama vardı. Kapıyı tekmeleyerek içeri daldı ve **"Davranmayın!"** diye bağırdı. Aynı anda tabancasının kurşunlarını Avni Paşa'nın göğsüne ve karnına boşalttı.

Paşaların bir kısmı kaçtılar. Bahriye Nazırı Ahmed Paşa, Çerkes Hasan'ın kollarını tutmak istedi ama kama ile kulakları ve parmakları doğrandı. O sırada yaralı Hüseyin Paşa sürünerek sofaya çıkmaya çalışıyordu. Hasan Bey arkasından yetişip kaması ile vücudunu delik deşik etti. Sonra içeri girip Hariciye **Nazırı Reşit Paşa**'yı kurşunladı. Engel olmak isteyen uşaklardan birini de bir kurşunla yere serdi. Bundan sonra kendisini tutuklamaya gelecek askerleri beklemeye koyuldu. Az sonra askerler, zaptiyeler gelmişti. Onlara teslim olup merdivenden inerken, kendisine hakaret eden bir subayı da çizmesine sakladığı tabanca ile öldürdü. Böylece ölülerin sayısı 5'e, yaralıların sayısı 3'e çıkmıştı.

Çerkes Hasan, Hüseyin Avni Paşa'dan hem Sultan Aziz'in, hem de ablası **Neşerek Kadın Efendi**'nin intikamını almıştı. Artık ölebilirdi ve korkmuyordu. Onun için yaralarını tedavi etmeye gelen doktora **"Buna lüzum yok, nasıl olsa asılacağım"** diye cevap verdi.

Hasan Bey, yargılanıp idama mahkûm oldu. Onu Beyazıt'taki bir dut ağacına astılar. Halk kendisine kahraman gözüyle bakıyor ve öyle anıyordu. Daha sonraki dönemde tahta çıkan **II. Abdülhamid** de ona Edirnekapı'da bir mezar yaptırdı ve kitabesine **"Genç yaşında velinimeti uğrunda canını feda eden bir kahraman"** olduğunu yazdırdı.

V. Murad'ın Tahttan İndirilmesi

Viyana'dan getirilen akıl hastalıkları uzmanı, padişahın tedavisine imkân olmadığını söylemişti. Bunun üzerine V. Murad'ın tahttan indirilmesine ve yerine veliaht şehzade II. Abdülhamit'in geçirilmesine karar verildi.

Abdülhamid, devletin akıl hastası bir hükümdarın elinde kalmaması gerektiğini **Mithat** ve **Rüştü paşalara** söylemiş, onları tahta kendisinin çıkarılması hususunda ikna etmişti.

31 Ağustos 1876'da toplanan Meclis, V. Murad'ın tahttan indirilmesine ve II. Abdülhamid'in tahta çıkarılmasına karar verdi. Aynı gün karar uygulandı.

Olay yılı Hicrî takvime göre 1293'e rastlıyordu ve V. Murad'ın saltanatı da 93 gün sürmüştü. Bu olay üzerine şu beyitle tarih düşürüldü:

Doksan üçde doksan üç gün padişah-i dehrolup
Göçtü uzletgâhına Sultan Murad-ı na-murad.

(93'te 93 gün yeryüzü padişahı olup, muradına eremeyen Sultan Murad, yalnızlık köşesine göçtü).

Sultan Murad tahttan indirildikten sonra Çırağan Sarayı'na nakledildi ve sükûnet içinde yaşaması sağlandı. Çok geçmeden sağlık durumu da düzeldi. Ama artık tahta tekrar çıkması sözkonusu değildi. Vaktini torunlarına ders vererek, şiir yazarak, beste yaparak geçirdi.

Tahttan indirildikten sonra 28 yıl daha yaşamıştı. 29 Ağustos 1904'de öldüğü zaman cenaze törenine sadece 8 kişi katıldı. Bir olay çıkması ihtimaline karşı büyük tören yapılmamıştı.

V. Murad'ın bilinen 9 eşinden 3 erkek ve 4 kız çocuğu olmuştur. Ressam ve musikişinas olan V. Murad'ın hafif batı müziğinde de güzel besteleri vardı. En büyük kusuru içkiye olan aşırı düşkünlüğü idi.



SULTAN II.ABDÜLHAMİD
(1842-1918)

SULTAN II.ABDÜLHAMİD

33 yıl devleti mutlakiyetle idare eden Sultan II. Abdülhamid, sevapları ve günahları en çok tartışılan padişahtır.

Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876 günü tahta çıktığı zaman 34 yaşında idi. Çok iyi hocalardan ders alarak yetişmiş, yabancı dil olarak Fransızca, Arapça, Farsça öğrenmiş, ayrıca batı müziği ve piyano dersleri de almıştı. İlme gösterdiği ilgi tutku derecesinde idi. Amcasının Mısır ve Avrupa gezilerine o da katılmış, tecrübe sahibi olmuştu. Ondan, çok olumlu, kalkındırıcı bir icraat bekleniyordu.

Fakat Sultan Abdülhamid'in saltanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun en talihsiz dönemlerinden biri olmuştur. Aşağıda anlatacağımız ve **"93 Harbi"** diye anılan Türk-Rus savaşındaki yenilgi, Mısır'ın, Balkanlar'da en önemli yerlerin, Kıbrıs ve Girit gibi adaların kaybı da hep onun saltanat dönemine rastlayan felâketlerdi.

● Tersane Konferansı

Sultan Abdülhamid, saltanatının ilk aylarında, demokrat bir ülkenin devlet başkanı gibi hareket etti ve bu hareketlerinde samimi idi. Kara ve deniz subaylarıyla yemek yiyor, camilerde halkla birlikte namaz kılıyor, bilginlerle görüşüyordu. Marmara ve Boğazlar'da vapur gezileri yapıyor, sarayda ziyafetler düzenleyerek dâvetlilere nutuklar veriyordu.

Fakat Balkanlar kaynamaktaydı. **V. Murad** zamanında başlayan Sırbistan ve Karadağ isyanı devam ediyordu. Karadağ ve Sırbistan, Bosna-Hersek'i paylaşmak için anlaşmış, önce Karadağ kuvvetleri Hersek'e girmiş, Rus generali **Çernayef**'in kumandasındaki Sırbistan ordusu da harekete geçmişti.

Osman Paşa kumandasındaki Türk kuvvetleri, Rus generali Çernayef'in kumandasındaki Sırb ordusunu Aleksinoç Meydan Savaşı'nda yendi ve Belgrad yolunda ilerlemeye başladı.

Türkler'in Belgrad'a gireceğini anlayan Rusya bir ültimatom verdi ve Belgrad'ın alınmasını önledi. Bu, Balkanlar'da Rus nüfuzunun artmasından endişe etmeye başlayan Avrupa devletlerini siyasî platformda hareket geçirdi. Bu devletler meselenin görüşülmesi için İstanbul'da bir konferans toplanmasını istediler.

Bunun üzerine, 23 Aralık 1876'da İstanbul'da **Tersane Konferansı** toplandı. Türk Hariciye Nazırı **Safvet Paşa**'nın başkanlık ettiği bu konferansa, İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, Avusturya, Macaristan ve İtalya delegeleriyle bunların İstanbul'daki büyükelçileri katıldı.

İngiliz delegesi **Lord Salisbury,** Türk dostu ve Rus düşmanı idi. Fakat Ruslar'a bazı tavizler verilmezse çıkacak savaşta Türkler'in onları durduramayacağını düşünüyor ve savaşın önlenmesi için bu tavizlerin verilmesi-



Sultan Abdülhamid Meşrutiyet'in ilânından sonra Selâmlık törenine (cuma namazını kılmaya) giderken

ni istiyordu. Çünkü İngiltere'nin bu savaşa katılmayacağını biliyordu. Ama, **Sadrazam Mithat Paşa,** İngiltere'nin yardım edeceğini, Ruslar'ın bu suretle mağlup edileceğini sanıyor, çevresi de onu destekliyordu.

Sultan Abdülhamid, tahta çıkmak için bazı tavizler vermek zorunda kaldığı Mithat Paşa ve çevresine dediğini kabul ettirecek güce henüz ulaşmamıştı.

● Birinci Meşrutiyet'in ilânı

Tersane Konferans'ında Rusya'ya hiçbir taviz verilmedi. Fakat bu konferans devam ederken, belki de İngiltere'nin daha kolay yardım etmesini sağlamak için **"Meşrutiyet"**in ilanına karar verildi.

Yeni anayasa tasarısını **Mithat Paşa'**nın başkanlığında bir heyet hazırlamıştı. Bu heyette **Ziya Paşa** ve **Namık Kemal** de vardı.

Mithat Paşa ateşli bir meşrutiyet taraftarı idi ama, meşrutî idareler hakkındaki bilgileri çok sathî, dış politika konularında ise çok tecrübesizdi. Baş danışmanı **Odyan Efendi** de büyük bir hukuk bilgini ve politika uzmanı değildi. Mithat Paşa, İngiltere'ninkine benzer bir anayasanın, hiçbir bakımdan İngiltere'ye benzemeyen Osmanlı ülkesinde kolayca uygulanabileceğini ve bundan faydalı sonuç alınacağını sanıyordu.

Yeni tasarıda, devletin lehine olmayan, meşrutî esaslarla da bağdaşmayan bazı maddeler vardı. Mesela imparatorluktaki her milletin resmî dili kendi dili olacaktı. Abdülhamid bu maddeyi **"Resmi dil Türkçe'dir"** diye değiştirmiştir.

Sultan Abdülhamid'in itiraz ederek kaldırttığı diğer önemli bir madde de **"Anayasanın büyük devletlerin ortak garantisi altına sokulması, ihlali halinde bu devletlerin müdahale etme hakları olması"** idi. Bu, bağımsız bir devletin kabul edebileceği bir şey değildi.

Yine bu anayasada padişahlara siyasî bakımdan zararlı gördüğü kişi veya kişileri sürgüne yollama yetkisi veren bir madde (113. madde) vardı. Sultan Abdülhamid, bunun meşrutiyet anlayışına da, Tanzimat ruhuna da aykırı olduğunu söyleyerek kaldırılmasını istedi. Ama Mithat Paşa itiraz etti. Bu madde çıkartılırsa istifa edeceğini söyledi. Çünkü o bu maddeyi muhaliflerine karşı kullanacaktı. Gerçekten de anayasa yürürlüğe girer girmez Mithat Paşa birçok muhalifini sürgüne göndermiştir.

Meşrutiyet (Yeni Anayasa) 23 Aralık 1876 günü büyük bir törenle ilan edildi. Mithat Paşa yeni anayasanın Tersane Konferansı'na katılan devletleri etkileyeceğini ve onların

Balkanlar'da yeni ıslahat yapılmasına gerek kalmadığına karar vereceklerini sanıyordu.

● Mithat Paşa'nın azli ve sürgüne gönderilmesi

Meşrutiyet'in ilanı Avrupa devletleri üzerinde beklenen etkiyi yapmadı. Konferans, İstanbul hükûmetine Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da ıslahat yapılmasını teklif etti.

Bu teklifin görüşülmesi için 240 kişiden oluşan olağanüstü bir meclis toplandı. Üyelerin 60'ı Hıristiyan idi. Bu mecliste ıslahat teklifi görüşüldü. Mithat Paşa aleyhte bir ortam hazırlamak için heyecanlı nutuklar söylüyor, kışkırttığı öğrenciler de sokaklara dökülerek savaş lehinde gösteriler yapıyordu. Sonunda Meclis teklifi reddetti. Abdülhamid de bu kararı onaylamak zorunda kaldı.

Kararın reddi, Türk-Rus savaşını başlatmak için atılan bir adım sayılırdı. Osmanlı Devleti'nin bu savaşa tek başına girmesi halinde kazanma şansı yok denecek kadar azdı.

Birinci Meşrutiyet'in ilanından birbuçuk ay kadar sonra, 5 Şubat 1877'de, Sultan Abdülhamid Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azletti ve aynı gün sürgüne gönderdi. Üzerinde para olmadığını söylediği için kendisine 500 altın verilmiş ve arzusu üzerine vapurla İtalya'nın **Brindisi** limanına çıkarılmıştı.

Mithat Paşa'nın azline ve sürülmesine birçok sebep sayılabilir. Bunların en önemlilerinden biri **"Millet Askeri"** adıyla kendisine bağlı bir ordu kurmaya teşebbüs etmesidir. Diğer önemli sebeplerden biri de, Bosna-Hersek vilâyetinde Türk bayrağına bir haç ilâve ettirmesi, Hıristiyan ve Müslümanlar'dan oluşan bir tabura bu bayrakla İstanbul'da resmi geçit yaptırmasıdır. Diktatörlüğü, içki sofrasında boşboğazlık yaparak devlet sırlarını açıklaması, hatta Osmanlı hanedanı yerine **Mithat Hanedanı'**nın kurulmasından söz etmesi de bu sebepler arasındadır.

● Meclis-i Mebusan açılıyor

Mithat Paşa'nın yerine sadrazamlığa **İbrahim Ethem Paşa** getirildi. Birbuçuk ay sonra da ilk millet meclisi **(Meclis-i Mebusan)** törenle açıldı (19 Mart 1877). Bu mecliste senatörler (âyân üyeleri) ömür boyu görevde kalmak üzere tayin edilmişlerdi. Milletvekilleri (mebuslar) iki dereceli seçimle tespit edilmişlerdi. Resmi dil Türkçe olduğu için müzakereler Türkçe yapılıyordu, fakat **uzak eyaletlerden gelen mebuslar arasında Türkçe bilmeyenler bile vardı.**

İlk Meclis Başkanı **Ahmed Vefik Paşa,** değişik yörelerden gelen, değişik saplantıları olan bu karışık kitleyi çok iyi idare etti ve disiplin sağladı.

İlk meclisi bizzat **Abdülhamid** açtı. Meclis salonuna getirilen tahtına oturmuştu. Bir tarafında veliaht şehzade olan kardeşi **Mehmed Reşad,** öbür yanında ikinci kardeşi **Ahmed Kemaleddin** vardı.

Hükümdarın yazmış olduğu parlak nutku Mâbeyin Başkâtibi **Küçük Said Bey** okudu.

93 HARBİ

Osmanlı Devleti tarihinin en ağır yenilgisine uğramış ve Ruslar Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi

İstanbul'daki **Tersane Konferansı'**ndan sonra, âsî Sırbistan Prensliği Bâbıâli'ye barış teklif etti ve 28 Şubat 1877'de bu prenslikle bir barış imzalandı. Buna göre Sırbistan yine Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, yıllık vergisini ödeyecekti.

Fakat **Karadağ** isyanı devam ediyor, **Bosna-Hersek, Bulgaristan** ve **Girit'**te kargaşa ve huzursuzluk sürüyordu.

Tersane Konferansı'na katılan devletler bu defa Londra'da toplandılar. 31 Mart 1877'de imzalanan Londra protokolüne göre Bâbıâli'ye Balkanlar'da ıslahat yapması teklif ediliyordu. Tersane Konferansı'nda yapılan teklife göre daha hafif şartlar taşıyan bu teklif olumlu karşılanırsa, Osmanlı sınırları büyük devletler tarafından garanti edilecekti.

Yine bu yeni teklife göre, Hersek sancağına bağlı ve Hıristiyan toplumun oturduğu iki kaza Karadağ'a verilecek, Tuna boylarında-



Sultan Abdülhamid'in gençliği

ki Türk ve Rus birlikleri barış zamanındaki seviyeye indirilecekti.

Bu protokolü Rusya da kabul etti. Fakat Bâbıâli reddetti. Bunun üzerine Rusya, iki kazanın yerine yalnız birinin, Nikşik kazasının, bırakılması halinde savaşın önlenebileceğini bildirdi.

Sadrazam İbrahim Ethem Paşa, Rusya'nın bu son teklifini de reddetti. Artık anlaşma imkânı ortadan kalkmıştı. Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (24 Nisan 1877).

● Ruslar Tuna'yı aşınca...

Ruslar Tuna önlerine büyük bir kuvvet yığmış, cephe gerisine de ihtiyat kuvvetlerinin hepsini toplamıştı. Savaş ilanından iki ay kadar sonra Tuna'yı geçmeye başladılar. Türk ordusunun daha evvel davranarak bu geçişi engellememesi büyük hata oldu. Çünkü Tuna tabiî bir engeldi ve bu nehrin aşılması daha başlangıçta avantajın Ruslar'a geçmesi demekti. Türk ordusu başkumandanı **Ömer Paşa'**nın gerekli tedbirleri almaması bir felâketin başlangıcı ve sonradan Divan-ı Harbe verilmesinin sebebi olacaktı.

Tuna'yı aşan Ruslar Tırnova ve Niğbolu'yu işgal ettiler. Bundan sonra tek tabiî engel **Balkan Dağları** idi ve iki taraf da bu dağlardaki geçitleri tutmak için harekete geçtiler. Ruslar 19 Temmuz'da Balkan Dağları'na ulaştılar ve **Şıpka** geçidinin kuzeyini kontrollerine aldılar. Türk ordusunun bir kısmı da Balkan Dağları ile Tuna arasında, diğer bir kısmı da Balkan Dağları'nın güneyinde kalmıştı. Güneydeki birliklerin kuzeydeki birliklere yardım edebilmesi için Şıpka geçidini ele geçirmeleri şarttı. Ruslar'ın Şıpka geçidini aşmaları için de Plevne'yi ele geçirmeleri gerekiyordu.

● Plevne Savunması ve Gazi Osman Paşa

Daha sonra **'Gazi'** lik unvanını alacak olan genç kumandan **Müşir Osman Paşa,** Vidin'den yola çıkarak çok zorlu bir yürüyüşle askerini Ruslar'dan önce Plevne'ye ulaştırdı. Süratle tahkimata girişti. Öte yandan, Hersek'te bulunan **Müşir Süleyman Paşa** da kolordusunu Tuna cephesine geçirmesi emrini aldı. Süleyman Paşa kuvvetlerini Adriyatik kıyılarından Batı Trakya kıyılarına kadar deniz yolu ile taşıdı. Buradan demiryolu ile Şıpka geçidinin güneyine geldi. Maksat, Ruslar'ın denetimindeki Şıpka geçidini zorla ele geçirmek, onların güneye inmelerini engellemek ve orduyu buradan kuzeye geçirip Tuna cephesine yardım ulaştırmaktı. Bu takdirde Ruslar çok kötü duruma düşeceklerdi.

Ruslar **Plevne** önlerine gelip hücuma geçtiler ve beklemedikleri şekilde bir bozguna uğradılar. 3000 ölü ve çok miktarda ağırlık bırakarak çekilmek zorunda kaldılar. Fakat buraya durmadan yeni kuvvetler yığıyor ve Plevne'yi almak için olanca güçleriyle tekrar tekrar saldırmaya hazırlanıyorlardı. Nitekim 10 gün sonra ikinci büyük hücumlarını yaptılar. Ama bu defa daha büyük bir yenilgiye uğradılar ve 7500 ölü vererek yine çekildiler. Türk tarafının kaybı 100 şehitten ibaretti. Kahramanca savunması **Osman Paşa'**nın adını bir anda bütün dünyaya duyurdu.

Fakat güneyden yardım gelmiyordu. **Süleyman Paşa** 7 gün 7 gece taarruz etti. Durmadan takviye alan Ruslar'ı geçitten atamadı ve kuzeye yardımcı kuvvet ulaştıramadı. Kuzeyde, düşmanın sayı üstünlüğüne karşı direnen Türk ordusu güç durumda kalmıştı. Yine de **Mehmed Ali Paşa** kumandasındaki Türk birlikleri ard arda birkaç çarpışmayı kazandı. Ama ağır hareket ederek ilerlemeyi yavaşlattığı için Ruslar'a zaman kazandırdı ve Ruslar çarpışmasız geçen iki haftalık sürede büyük takviye aldıkları için **Çakırköy'**

de yapılan meydan savaşını kazandılar. Böylece Süleyman Paşa da Plevne'ye ulaşamamış, gerekli yardımı yapamamıştı.

● Gazi Osman Paşa yaralanıyor ve Plevne teslim oluyor

Plevne, savaşın kaderini tespit edecek bir düğüm, bir kavşak haline gelmişti. Rus ordularını teşvik için Rus çarı da cepheye gelmiş ve Romanya kralına telgraf çekerek Hıristiyanlık adına onu yardıma çağırmıştı. Rus başkentindeki muhafız birlikleri bile cepheye sevkedilmiş bulunuyordu. Romanya kralı 50 bin kişilik zinde ordusunu Rusya safında savaşa soktu ve bu kuvvetler de Plevne önlerine geldiler.

Takviye alan Rus ordusu Plevne'ye üçüncü defa saldırdı. Asker sayısı mukayese edilemeyecek kadar çoktu. Top sayısı ise Plevne'deki Türk toplarının yedi katına çıkmıştı. Plevne'nin kadın-erkek sivilleri de savunmaya katıldılar.

Ruslar'ın üçüncü taarruzu çok şiddetli bir şekilde aralıksız 12 saat sürdü ve bu defa da yenildiler ve çekildiler. Bu defa 15 binden fazla ölü vermişlerdi. Bunlar arasında 3 general ve 350 subay da vardı. Türkler ise 3500 şehit verdiler. Bu zaferden sonra II. Abdülhamid, Osman Paşa'ya "Gazi" unvanını verdi.

Fakat Plevne'nin yardım alabileceği bütün yollar Ruslar tarafından tutulmuştu. Şehirde cephane ve yiyecek sıkıntısı başlamış bulunuyordu. Bu arada kış bastırmış, yardım alma ihtimali hiç kalmamıştı. Osman Paşa bu durumda bir huruç (çıkış) hareketiyle kuşatmayı yarmaktan ve Sofya'ya çekilmekten başka çare kalmadığını anladı. Bu, imkânsız denecek kadar zor bir harekât olacaktı, ama başka çare yoktu.

Şehirden çıkıp hücuma geçen **Gazi Osman Paşa'**nın kuvvetleri düşmanın ilk hatlarını yardı. Fakat bu çıkış sırasında atı vurulmuş, kendisi de bacağından yaralanmıştı. Ayrıca 2500 şehit, 3500 yaralı verilmişti. Bu durumda teslim olmak zorunda kaldı.

Ruslar bu kahraman düşmanlarına saygılı davrandılar. Rus başkumandanı ona, alınmış olan kılıcını iade etti. Rus çarı da tebrik ve takdirlerini bildirdi. Osman Paşa'yı Rusya'ya götürdüler. Ama tutsak muamelesi yapmadılar. Rus şehirlerini serbestçe dolaşmasına izin verildi ve her şehirde onu askerî törenle karşıladılar.

Fakat diğer Türk subaylarına, askerlerine ve sivil halka çok kötü davrandılar. Sivil halk katledildi. Müslüman Türkler kılıç ve baltalarla doğranarak emsali görülmemiş bir katliam yapıldı.

Gazi Osman Paşa çok az sayıdaki kuvvetleriyle Rus birliklerini Plevne önlerine adeta mıhlamıştı. Teslimden sonra serbest kalan bu birlikler güneye inerek çok daha büyük kuvvetlerle Türkler'e saldırma imkânı buldular.

Plevne'nin düşmesinden sonra Sırplar Niş'e girdiler. Karadağlılar ise Bar ve Ülgün'ü alıp İşkodra yakınlarına kadar ilerlediler. Rumenler Vidin'i, Yunanlılar da Teselya'yı işgal ettiler.

Rus birlikleri bütün güçleriyle saldırıya geçerek Şıpka geçidinin güneyini de ele geçirdiler. Bundan sonra Edirne'ye kadar ilerlemeleri kolaylaşıyordu. Çünkü Şıpka'nın güneyinde bulunan **Veysel Paşa** da bazı birlikleriyle teslim olmuştu. Süleyman Paşa ise bir meydan savaşına girmeyerek Gümülcine'ye kadar çekildi.

Ruslar ileri harekâtı devam ettirerek Sofya, Kızanlık, Tatarpazarcığı, Çırpan, Yeni Zağra, Tırnova, Filibe, Cisrimustafapaşa'yı aldılar. Geçtikleri yerlerde şehirler harabeye dönüyor, siviller kan selinde boğuluyorlardı. Yüzbinlerce sivil perişan bir halde İstanbul'a doğru göç ediyordu.

Ruslar nihayet Edirne'yi de ele geçirdiler. Buradaki Türk birlikleri Kırklareli'ne çekilmişti.

Rus başkumandanı **Grandük Nikola** Edirne'ye geldi. Bundan sonra Uzunköprü, Çorlu, Silivri ve Çatalca'yı zaptettiler. Sonunda, İstanbul merkezine sadece 20 kilometre uzaklıkta bulunan ve o zamanki adı **Ayastefanos** olan **Yeşilköy'**e geldiler ve burada durdular. Bu, Türk tarihinin en ağır, en acı yenilgisiydi. Bundan sonra İmparatorluğun ayakta kalması mümkün değildi.

● Doğu Cephesi

Doğu cephesinde de durum iyi değildi. Ruslar Kafkas cephesinde 125 bin asker ve 189 topla taarruza geçmiş, ilk saldırıda Doğu Beyazıt ve Ardahan'ı alarak Kars'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Durmadan da takviye alıyordu. **Ahmed Muhtar Paşa** kumandasındaki Türk kuvvetleri **Halyaz Meydan Savaşı'**nı kazandı. Bundan sonra Zivin, Gedikler ve Yahniler'de meydana gelen çarpışmaları da Türkler kazandı. Son bozgunda Ruslar 10 bin ölü, Türkler 2500 şehit vermişlerdi. Fakat Ruslar durmadan takviye alıyor, Türkler ise Batı cephesindeki savaş yüzünden eldeki kuvvet ve cephane ile yetinmek zorunda kalıyorlardı. Dengesiz şekilde artan Rus or-

dusu karşısında artık çekilmekten başka çare kalmamıştı.

Ahmed Muhtar Paşa, zayıf ordusunun daha fazla kırılmaması, imha edilmemesi için disiplinli ve başarılı bir şekilde Erzurum'a çekildi ve Ruslar'ı Kars'la Erzurum arasında durdurdu. Sultan Abdülhamid Ahmed Muhtar Paşa'ya da **'Gazi'** unvanını verdi.

Osman Paşa ve Ahmed Muhtar Paşa sonraki yıllarda milletçe millî kahraman olarak anıldılar ve yüksek görevlere getirildiler.

● Edirne Mütarekesi

Osmanlı İmparatorluğu, bütün Balkan topraklarını işgal eden Ruslar'dan mütareke istemek zorunda kalmıştı. Ateşkes talebini, Kızanlık'ta bulunan Rus orduları başkumandanı **Grandük Nikola'**ya Hariciye Nazırı **Server Paşa** ile **Müşir Namık Paşa** iletmişti. Fakat Grandük Edirne'ye gelmeden bir cevap vermedi. Orduları **Yeşilköy'**e kadar geldiği için artık durmak istemediği intibaını uyandırmak istiyordu. II. Abdülhamid aracılık yapması için İngiltere kıraliçesi **Victoria'**ya telgraf çekmişti. Victoria'nın da çara telgraf çekmesi üzerine Ruslar mütarekeye yanaştılar. Çünkü İstanbul'a yürümeleri halinde, o güne kadar duruma müdahale etmeyen Avrupa devletlerinin işe karışacağını anlamışlardı. Ayrıca, Yeşilköy'e kadar gelmiş olmalarına rağmen onlar da bütün güçlerini harcamış, çok ağır kayıplara uğramışlardı. Anadolu'dan getirilen askerlerle İstanbul'da savunma tedbirleri alınmış ve başkentin en büyük fedakârlıklarla savunulması için her türlü hazırlık yapılmıştı.

Mütareke Balkanlar'daki katliamı durdurmak içindi. Özellikle Bulgaristan'da Türk köy ve şehirleri yakılıyor, en vahşi katliam yapılıyordu. Bütün Balkanlar'dan, çok acıklı durumda, İstanbul ve Anadolu'ya göç eden milyonlarca insanı iskân etmek, barındırmak son derece güçtü. Göçmenler camileri doldurmuş, oralarda yatıp kalkıyorlardı. Türkler Bulgaristan'da azınlığa düşmüşlerdi.

Nihayet 31 Ocak 1878'de **"Edirne Mütarekesi"** imzalandı.

Hicrî 1293 yılında yapıldığı için **"93 Harbi"** diye anılan bu savaşta uğranılan büyük felâkete, Türk askerinin savaş gücünden ziyade, kumandanlar arasındaki çekememezlik ve basiretsizlikler sebep olmuştur. Bugün aradan yüzyıldan fazla bir zaman geçtiği için çok daha iyi anlıyoruz ki, yenilginin asıl sebebi, 19. yüzyıl sonlarında, bir Türk kumandanının diğer bir Türk kumandanına zafer kazandırmamak için savaşı kaybetmeye razı olacak kadar millî duygusunu, manevî inançlarını yitirmiş olması, Türk seciye ve karakterinin tersyüz olarak bu hallere düşmesidir.

● Meclis tatil ediliyor

Edirne Mütarekesi'nden sonra Sultan II. Abdülhamid sadaret makamına **Ahmed Vefik Paşa'**yı getirdi. Ahmed Vefik Paşa büyük bir diplomat, büyük bir idareci ve edib idi. Yedi yabancı dil biliyordu.

Yine Edirne Mütarekesi'nden iki hafta sonra Sultan Abdülhamid, Millet Meclisi'ni süresiz olarak tatil etti (13 Şubat 1878). Meşrutiyet ve Anayasa kaldırılmadı ama Meclis 1908'e kadar toplanamayacak ve bu süre içinde Sultan devleti mutlakiyetle yönetecekti.

Meclisin hiç toplantıya çağrılmaması, kapatılmış olmakla eşanlamlıydı. **1876-1877 yılının meclisinde, milletvekillerinin yarısından fazlası Türk değildi.** Bunların arasında bazıları resmî dilin yalnız Türkçe olmasına karşı çıkıyor, bazıları eyaletlerin bırakılmasını, mesela Rum milletvekilleri Girit ve Teselya'nın Yunanistan'a verilmesini istiyorlardı. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesi demokrasiye geçiş için henüz uygun değildi. **Çoğunluğu Türk olmayan bir meclisle Türkler'in menfaatlerini korumak mümkün olmayacaktı ve olaylar da bunu gösteriyordu.** Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, diğer imparatorluklar gibi bir sömürge imparatorluğu değildi. O imparatorlukların meclislerinde sömürge devletler birer ikişer milletvekili ile temsil edilir, asla çoğunluğa yaklaşamazlardı.

● Ayastefanos Antlaşması

Edirne Mütarekesi'nden sonra Ruslar Yeşilköy'de karargâh kurmuş, işe büyük devletleri karıştırmadan bir an önce barış imzalanmasını istiyorlardı. Şartları çok ağırdı. 29 maddelik anlaşma şartlarının en önemli hükümleri şunlardı:

☐ Karadağ sınırları genişletilip bağımsız bir devlet haline getirilecekti.

☐ Sırbistan'ın bağımsızlığı onaylanacak ve kendisine yeni topraklar verilecekti.

☐ Romanya'ya bağımsızlık verilecekti.

☐ Bulgaristan'ın sınırları genişletilecek, Kırklareli'ye kadar Batı Trakya, Doğu Trakya ve Makedonya bu prensliğin sınırları içinde kalacak, ama bu prenslik Osmanlı Devleti'ne vergi ödeyecekti.

☐ Ruslar'a savaş tazminatı olarak Batum, Kars, Doğu Beyazıt, Ardahan ve ayrıca 6 büyük savaş gemisi verilecekti. Bunlardan baş-

ka Ruslar'a 1 milyon 400 bin ruble tazminat ödenecek, Osmanlı Devleti bu parayı ödeyemezse Rumeli ve Anadolu'daki bazı toprakları Rusya'ya bırakacaktı.

☐ Rus ordusu, Bulgaristan sınırları tespit edilinceye kadar bu ülkeden ayrılmayacaktı...

Şartlar böylesine ağırdı, fakat Yeşilköy'de karargâh kurmuş bir düşmanla pazarlık gücümüz yoktu. Abdülhamid, zırhlı savaş gemilerinin verilmesini hiçbir tazyik altında kabul etmeyeceğini bildirince Ruslar bu isteklerinden vazgeçtiler. Zamanın hariciye nazırı ve başmurahhas Safvet Paşa, anlaşmanın diğer maddelerini ağlayarak imzaladı (3 Mart 1878).

Fakat bu anlaşma (Ayastefanos Anlaşması) hiçbir zaman yürürlüğe girmeyecekti.

● Ali Suavi olayı

Memleket en acı günlerini yaşadığı bir sırada beklenmedik bir darbe teşebbüsü oldu. Büyük yenilginin getirdiği sonsuz acılar, bazı kişileri, bu durumdan sorumlu tuttukları sultan ve hükûmetini devirmeye sevkedebilirdi. Ancak bu darbe teşebbüsünü düzenleyen gazeteci ve edib **Ali Suavi,** ileri görüşlü olmayan bir maceracı idi. Vatanlarını yitirmiş ve İstanbul'u doldurmuş yüzbinlerce göçmenden birkaç yüz zavallıyı kandırmış, bunları mavnalara doldurmuş, padişahın bulunduğu Çırağan Sarayı'nı basmıştı. Sultan Abdülhamid'i devirecek, artık şuuru yerine gelmiş olan **V. Murad'**ı tahta çıkaracak ve kendisi de sadrazam olarak siyasî ihtirasını tatmin edecekti.

Fakat olayı haber alan Beşiktaş Muhafızı **Yedi-Sekiz Hasan Paşa,** muhafızlarını alarak saraya koştu. Burada elindeki sopayı Ali Suavi'nin başına indirerek onu öldürdü. Ayrıca adamlarından 23 kişi öldürülmüş; 15 kişi de yaralanmıştı.

Darbe teşebbüsü iki saat içinde bastırılmıştı. Fakat bu olaydan sonra Sultan Abdülhamid sadrazam ve mabeyin müşirini azletti. Bir gazetecinin beklenmedik zamanda ve beklenmedik şekilde darbeye teşebbüs etmesi ve bunun zamanında haber alınamaması onu vehim ve kuşkular içinde bıraktı. Bu vehim artık saltanatı boyunca devam edecek, hep kuşkular içinde yaşayacaktı.

Sadrazamın azlinden sonra Sultan Abdülhamid ilk iş olarak bir hafiye (gizli haber alma) teşkilatı kurdu. Bu teşkilatın memurları da zaman içinde jurnalciliği ifrat derecesine vardırdılar.

● Kıbrıs da elden çıkıyor

Ruslar Yeşilköy'e gelinceye kadar kıllarını kımıldatmayan Avrupa devletleri Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerini öğrenince nihayet gözlerini açtılar. Bu antlaşma yürürlüğe geçtiği takdirde Rusya, onların da karşı koyamayacağı bir güce ve nüfuza erişebilirdi. Antlaşmanın gözden geçirilmesi ve değiştirilmesi için diplomatik faaliyet yoğunlaştı.

Osmanlı Devleti, bu diplomatik faaliyet devam ederken, en nüfuzlu Avrupa devleti olan İngiltere'ye bir taviz vermek zorunda kaldı. İstanbul'da imzalanan bir anlaşma ile **Kıbrıs'**ın yönetimini geçici olarak İngiltere'ye bıraktı (4 Haziran 1878). İngiltere için stratejik önemi çok büyük olan Kıbrıs, anlaşmaya göre hukuken yine Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, gelir fazlasını da İstanbul'a gönderecekti. Buna karşılık İngiltere, toplanması kararlaştırılan Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni destekleyecekti. Rusya, işgal ettiği Doğubeyazıt, Kars ve Ardahan'dan çekilirse, İngiltere de Kıbrıs'ı Osmanlı Devletine bırakacaktı.

Bu, Kıbrıs'ta 300 yıllık Türk hâkimiyetinin sona ermesi demekti. İngiltere aslında, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da en önemli üs olan, Süveyş Kanalı'nı ve Hindistan hattını kontrol altında tutmasını sağlayan Kıbrıs'ı terketmek niyetinde değildi.

● Berlin Konferansı

13 Haziran 1878'de **Berlin Konferansı** toplandı. Konferansa Osmanlı Devleti'nden başka Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya katıldı.

Bir ay süren müzakereler sonunda 13 Temmuz 1878'de imzalanan **Berlin Antlaşması** da Osmanlı Devleti için ağır şartlar bulunduruyordu. Bu antlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Artvin Ruslar'a bırakılıyordu. Dobruca Romanya'ya, Niş Sırbistan'a, Teselya Yunanistan'a veriliyor, Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye, Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na geçiyordu. Karadağ, Romanya, Sırbistan artık tam bağımsız oluyor, geniş sınırlara kavuşan bir Bulgaristan Prensliği, İstanbul a sıkı şekilde bağlı bir Doğu Rumeli Vilayeti kuruluyordu. Öte yandan Fransa da payını alıyor, onun Tunus'u işgali kabul ediliyordu.

Ayastefanos Antlaşması'nda 1 milyon 400 bin ruble olarak kabul edilen Ruslar'a ödenecek nakdî tazminat 310 milyon rubleye indirilmişti. Bu, 245 milyon Osmanlı altını ediyor-

du ve 350 bin altınlık taksitler halinde ödenecekti.

Osmanlı Devleti için çok ağır olan bu şartlara Rusya istemeyerek razı oldu. Çünkü nakdî tazminat çok indirilmiş, ayrıca Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan'a bırakıldığı için Rusya Balkanlar'da **Panslavist** politika güdemeyecekti. Bu yüzden Rusya ile Avusturya'nın arası açıldı.

Antlaşmadan memnun olmayan devletlerden biri de Romanya idi. Dobruca Romanya'ya veriliyor fakat 1856 Paris Antlaşması'nda bu prensliğe bırakılan Güney Moldavya Rusya'ya bırakılıyordu. Oysa Romanya, Plevne savaşında bütün güçleriyle Rusya'yı desteklemişti.

Avrupa devletlerini harekete geçirerek Berlin Konferansı'nın toplanmasını sağlayan ve Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarını kısmen de olsa azaltan ve değiştirilmesini sağlayan II. Abdülhamid, 93 Harbi'nin getirdiği felaketten gerekli dersi almıştı. Saltanatı boyunca ihtiyatlı ve tedbirli bir politika güderek ülkenin yeni bir savaşa girmesini önledi.

● Diktatörlük

"93 Harbi"nden sonra Meclisi tatil eden Sultan Abdülhamid bütün idareyi eline almıştı. Şimdi yönetim merkezi Bâbıâli değil, padişahın oturduğu Yıldız Sarayı idi. Sadrazam ve diğer nazırlar onun emrinden çıkmayan basit memurlar durumuna düşmüşlerdi. İçlerinde Ahmed Vefik Paşa, Safvet Paşa gibi kudretli devlet adamları çıkmıştı ama bunlar da uzun süre bir makamda kalmamışlardı. Sadaret makamında sık sık değişmeler oluyor, paşalar ancak bir-iki ay hatta daha az makamda kalıyor, diğer bazıları da tekrar tekrar tayin ediliyorlardı. Meselâ Mehmed Said Paşa, 1878-1908 yılları arasında yedi defa sadarete getirilmişti.

Sultan Abdülhamid ya muktedir devlet adamları bulmakta güçlük çekiyor ya da asla emrinden çıkmayacaklarına ve değişik durumlar için birer denge unsuru olacaklarına inandıkları kişileri seçiyor veya isabetli seçim yapamıyordu. Bunda, çok vehimli olmasının ve saltanatı boyunca vehimden kurtulamayışının da etkisi olabilir.

1877-78 TÜRK-RUS SAVAŞINDAN (93 Harbi'nden) RESİMLER





Tuna cephesinin ikinci Başkumandanı Müşir Mehmed Ali Paşa

Tuna cephesinin ilk Başkumandanı Müşir Abdülkerim Nadir Paşa



Tuna cephesinin üçüncü Başkumandanı Müşir Süleyman Paşa



Kafkasya kıyılarını ablukaya almakla görevlendirilen Mirliva (Tümamiral) Hasan Paşa



Plevne kahramanı Müşir Gazi Osman Paşa



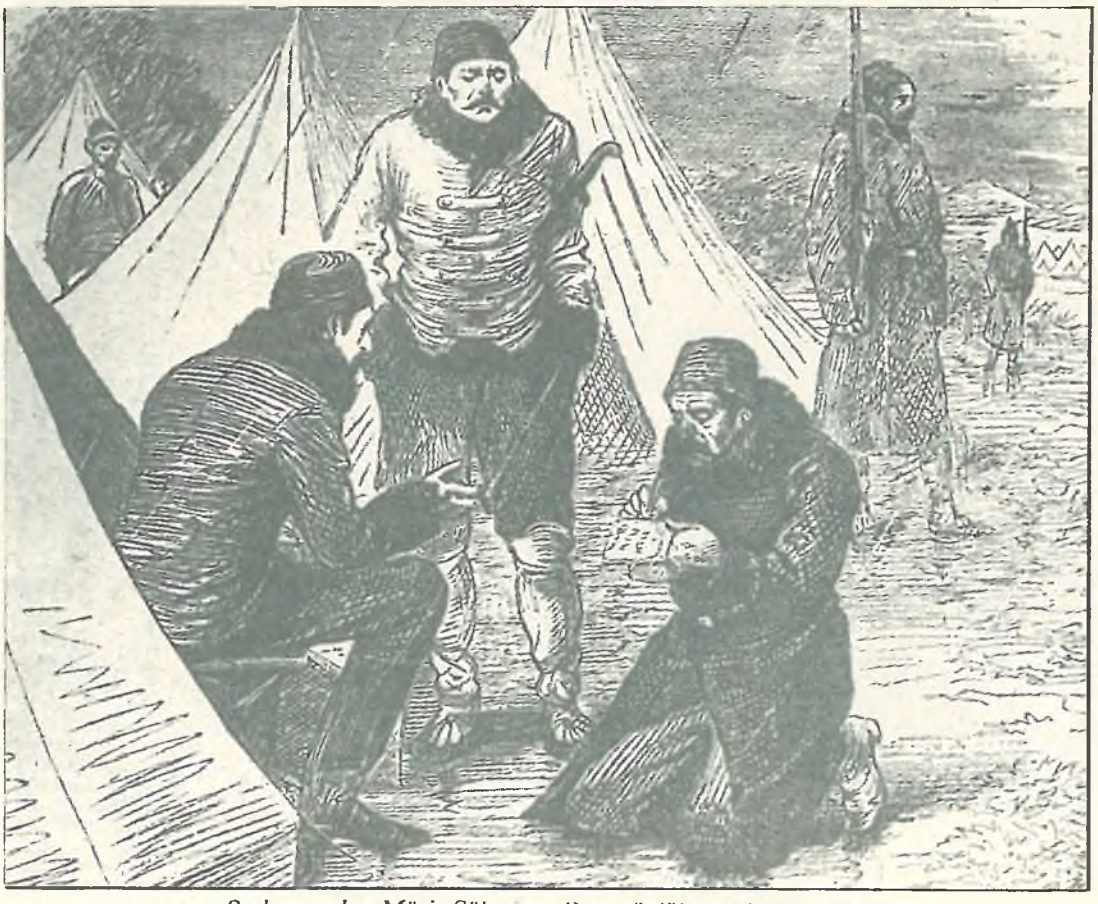
Bulgarlar tarafından ağızları burunları kesilmiş bir grup Türk Edirne Hastahanesi'nde.



Ruslar, sır vermeyen Türk askerlerini kurşuna diziyor



Tuna cephesinde trene yüklenen ağır toplar



Başkumandan Müşir Süleyman Paşa günlük emirlerini yazdırıyor



Gazi Osman Paşa esir düştükten sonra, yolda rastladığı Grandük Mareşal Nikola'nın tebriklerini kabul ediyor.



Ruslar'ın başlıca hedeflerinden biri olan Kars Kalesi'nin 1877'deki görünümü



İşgal edilen Türk topraklarındaki camiler kiliseye çevrilecek ve Rusya'dan getirilen bu çanlar yerleştirilecekti



Göç... Göçlerin en acısı... Rus ve Bulgar katliamından kaçan sivil Türkler, kar altında İstanbul'a gidecek trene doluşuyorlar

YILDIZ MAHKEMESİ

Sultan II. Abdülhamid, amcası Sultan Aziz'in ölümünden beş yıl sonra, ölüm sebebini ve varsa sorumluları meydana çıkarmak için tahkikat yaptırdı ve sorumlu görülenlerin yargılanması için bir mahkeme kurdu. Sanıklar arasında Sultan Aziz'i darbe ile tahtından indirenler, yani Mithat Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa, Nuri ve Damad Ruhi Paşa da vardı. O sırada Mithat Paşa sürgündeki yerinden alınmış ve darbe teşebbüsünden ve sadrazamlıktan önceki hizmetleri dikkate alınarak önce Suriye, sonra da İzmir valiliğine tayin edilmişti.

Tarafsız ve âdil hâkimler heyeti Yıldız Sarayı'na yakın bir çadırda çalıştıkları için bu yargılama **"Yıldız Mahkemesi"** olarak anılır. Fakat saraya yakın olması ve saraya yakın paşaların hâkimlerle sık sık görüşmesi, mahkemenin tarafsızlığına gölge düşürmüş, ya da bu durum Avrupa basınında tenkit edildiği için öyle bir görüntü verilmişti. Özellikle İngiliz basını kendi adamı olarak gördüğü **Mithat Paşa**'dan yana idi.

Yargılama sonunda suçlu bulunan 11 kişinin idamına, diğer bazı suçluların da hapis cezalarına çarptırılmalarına karar verildi. İdam cezasına çarptırılanlar, **Abdülaziz**'in kaldığı saraya bahçıvan olarak sokulan 3 pehlivanla, Mithat, Rüştü, Mahmud ve Nuri Paşa'lar, Hasan Hayrullah Efendi, iki mabeyinci ve Binbaşı Necib Bey idi. Bu karar temyizde ve fetvahanede (Şeyhülislamlıkta) onaylandı.

Fakat kan dökülmesinden yana olmadığını söyleyen II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda, ileri gelen devlet adamlarından oluşan 25 kişilik bir meclis kurarak, kararın görüşülmesini istedi. Meclisin 15 üyesi kararın aynen uygulanmasından, 10 üyesi ise idamların ömür boyu hapis cezasına çevrilmesinden yana olduklarını bildirdiler. Cezaların aynen uygulanmasını isteyenler arasında büyük hukukçu ve tarihçi **Cevdet Paşa** da vardı.

Sultan Abdülhamid idam cezalarını ömür boyu hapse çevirdi ve mahkumların Hicaz'daki Taif'e sürülmelerini emretti.

İzmir'de bulunan Mithat Paşa kararı öğrenir öğrenmez Fransız Konsolosluğu'na sığınmıştı. Aslında İngiliz Konsolosluğu'na sığın-

mak istiyordu ama bulunduğu yere Fransız Konsolosluğu daha yakındı ve hiç zaman kaybetmek istememişti.

Hükûmetin baskısı üzerine Fransız Dışişleri Bakanlığı İzmir Konsolosu'na talimat verdi ve bunun üzerine Türk makamları Mithat Paşa'yı teslim alarak İstanbul'a getirdiler. Daha sonra, 1884 yılında, Mithat Paşa ve Mahmud Celaleddin Paşa, Taif'te boğularak öldürüldüler. Sultan Abdülhamid idam emrini vermediğini söylemişse de kararın ondan çıktığına inanılmaktadır.

● Duyun-ı Umumiye belâsı

1856 Kırım Savaşı'nda başlayan ve Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında daha da artan dış borçların ödenmesinde güçlük çekiliyordu. 93 Harbi de ekonomiyi iyice sarsmış, dış borçlara, Rusya'ya ödenecek tazminat da eklenmişti. En çok alacağı olan devletler İngiltere, Fransa, Rusya idi. Bunların, bu alacaklar yüzünden devletin başına yeni gaileler çıkarmamaları için bir formül düşünüldü ve 20 Aralık 1881'de **Duyûn-ı Umumiye** (Genel borçlar) adı altında bir müessese kuruldu. Buna göre, Osmanlı Bankası temsilcileriyle Galata bankerlerinden meydana gelen bir heyete, balık, tuz, ipek, tütün, damga gelirlerinin toplanması, bunlarla borçların yıllık taksitlerinin ödenmesi, artanın hazineye teslimi yetkisi verildi. Bu şekilde borçların muntazaman ödenmesi bir formüle bağlanıyor, buna karşılık toplam 252 milyon altın olan borcun 146 milyonu siliniyordu.

Fakat daha sonra bu kuruluşa Osmanlı Devleti'nden alacağı olan bütün devletlerin temsilcileri katıldı. Kuruluşun başkanlığını, en çok alacaklı devletler olan İngiltere ve Fransa temsilcileri dönüşümlü olarak yapacaklardı.

Duyûn-ı Umumiye, belki, yabancı devletlerin silahlı müdahalelerini önlemişti ama, onların iç işlerine karıştırmak, maliyeye el atmak gibi bağımsızlıkla asla bağdaşmayan ve daha az tehlikeli olmayan müdahalelerine razı olunmuştu. Daha sonra, Kıbrıs ve Doğu Rumeli vilâyetinin vergileri de borçlara teminat olarak Duyûn-ı Umumiye'ye verildi.

Sultan Abdülhamid zamanında **Duyûn-ı Umumiye** dış borçların büyük bir kısmını ödedi. Fakat bu borçlar yüzünden subay ve memurların maaşları iki ayda bir ödeniyor, kalkınma için yatırım yapılamıyordu. Zamanla, devlet içinde devlet gibi hareket eden bu müessese, imparatorluğun sonuna kadar devam etti ve devletin başına en büyük dertlerden biri oldu.

● İngilizler Mısır'ı işgal ediyor

İngiltere ve Fransa'dan borç alan yalnız Bâbıâli değildi. Mısır Hidivi İsmail Paşa da bu devletlere toplam 100 milyon İngiliz lirası tutarında borç yapmıştı. Alacaklı iki devlet Mısır'ı sıkıştırmaya başladı, Mısır Hidivliğine bazı malî tedbir alınması için baskılarda bulunan bu devletler, sonunda, **İsmail Paşa**'nın elindeki **Süveyş Kanalı** hisselerini aldılar. Böylece kanal hisselerinin yarıdan fazlası İngiltere'nin eline geçti.

Fakat bununla da yetinmediler. Mısır maliyesi onların kontrolüne geçti. Bu kontrolü yapacak olan bir İngiliz ve bir Fransız temsilcisine Mısır kabinesinde bakanlık görevi verildi.

Kanal tahvilleri borç yükünü azaltmamış, Mısır, borcunun faizini bile ödeyemez duruma gelmişti. İngiliz ve Fransız kontrolörler ekonomide tasarruf sağlamak gerekçesiyle Mısır ordusunun mevcudunu üçte iki nisbetinde azalttılar ve 2500 subayı ordudan uzaklaştırdılar. Uzaklaştırılan subaylar **Türk** ve **Çerkez** asıllı idiler.

İngiliz-Fransız baskısı ve müdahalesi Mısır halkı arasında ayaklanmaya varan bir hoşnutsuzluk yarattı. Halkın baskısı üzerine kabine istifa etti ve iki yabancı kontrolör görevden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, İsmail Paşa'yı istifaya zorlamak için donanmalarını İskenderiye'ye gönderdiler. Hidiv direnince iki devlet bu defa Sultan Abdülhamid'e başvurdu.

Sultan Abdülhamid zaten İsmail Paşa'yı azletmek ve hidivlik müessesesini ortadan kaldırmak için fırsat arıyordu. İsmail Paşa'yı azlederek yerine oğlu **Mehmed Tevfik Paşa**'yı getirdi.

Fakat İngiltere ve Fransa yeniden kontrol hakkını elde etmiş oluyorlardı. Bu, artık milliyetçilik duyguları da uyanan Arap halkındaki hoşnutsuzluğu daha da arttırdı. **Albay Ahmed Arabî**'nin liderliğinde ayaklandılar. **Arabî Bey** darbe yaparak hükûmeti devirdi ve kendi taraftarlarından oluşan bir kabine kurdurdu. Bu kabinede kendisi de Harbiye Nazırı olarak görev aldı. Hareket daha çok İngiltere ve Hidivliğe karşı olduğu için, Sultan Abdülhamid buna karşı çıkmadı... Aksine, Arabî'yi mirlivalığa (tümgeneralliğe) terfi ettirerek bir de nişan verdi.

Arabî Paşa Mısır'daki yabancı memurların hepsini uzaklaştırdı. İngiltere ve Fransa filolarını tekrar gönderdiler. Bu filoların limanda görünmesi üzerine halk galeyana gelerek

ülkedeki yabancılara saldırdı, mallarını yağmaladı. Birçok Avrupalı öldü.

Bunun üzerine İngiliz donanması İskenderiye'yi topa tuttu. Yedi saat kadar süren aralıksız ve şiddetli bombardıman sonunda kale teslim olunca karaya asker çıkardılar. Arabî Paşa'nın kuvvetleri bozguna uğradı. İngilizler ileri harekâta devam ederek 15 Eylül 1882'de Kahire'ye girdiler.

İngiltere bu işgalin geçici olduğunu söylüyordu ama, artık bu ülkedeki Türk hâkimiyeti sadece kâğıt üzerinde kalmıştı. Hukuken yine Osmanlı Devleti'ne bağlı görünüyor, İstanbul'a yıllık vergisini ödüyor, büyük rütbeleri yine padişah verebiliyor, fakat ülke fiilen İngiliz işgalinde ve yönetiminde bulunuyordu.

● Mutlu azınlık olan Ermeniler'in ayaklanması

93 Harbi'nin sonuçlarından biri de Doğu'da Rusya'nın kışkırtması ve İngilizler'in desteklemesi ile bir **Ermeni hareketinin** başlamasıdır. O yıllara kadar Ermeniler imparatorluk içinde yaşayan mutlu azınlıkların en iyi durumda olanları idi. Hürriyet ve güven içinde tarım ve ticaret yoluyla zenginleşmiş, devletin en yüksek makamlarında görev almışlardı.

Fakat, kışkırtmalar sonunda, küçük bir azınlık oldukları halde, Doğu Anadolu'daki onaltı ilimizi ve burada bağımsız bir devlet kurmayı istiyorlardı. Gerçi Berlin Antlaşması'nda, Doğu Anadolu'daki bu Hıristiyan teba için bir ıslahat yapılmasını öngören bir madde vardı ama, bu ayrıcalık yaratmak ve bunu körüklemek için Avrupalılar tarafından konulmuştu. Onun için **Sultan Abdülhamid** bu maddeyi asla uygulamadı ve ölümü pahasına uygulamayacağını söyledi. Çünkü Ermeniler gerçekten mutlu azınlık idiler ve o madde onları kışkırtmak için konmuştu.

Rusya Ermeniler hakkındaki politikasını değiştirerek onları doğrudan doğruya desteklemekten vazgeçince, çoğu Rus ordusunda yetişmiş ve görev almış Ermeni asıllı subaylar, Anadolu'ya gelerek komitacılarla birleştiler ve silahlı mücadele için **"Hınçak"** adını taşıyan bir cemiyet kurdular.

Bu cemiyet bir süre sonra dağıldı. Fakat bunlardan ayrılan bir grup bu defa **"Taşnaksutayın"** adında bir teşkilat kurdular ki bu da kısaca **"Taşnak"** adıyla anıldı.

Taşnaklar silahlı komitalar meydana getirdiler ve kendilerine katılmayan Ermenileri de öldürmeye başladılar. Karışıklık çıkarmak için her fırsattan yararlanıyor, Türk köylerini basıp yağmalıyor, yakıyor, köylüleri katlediyorlardı.

Sason kazasında meydana gelen bir olay ayaklanmanın büyük boyut kazanmakta olduğunu gösterdi. bu ilçede Müslümanlar çoğunluktaydı ama silahsızdılar. Ermeni çeteleri baskın yapınca hükûmet kuvvetlerinden yardım istediler. Hükûmet kuvvetleri gelmiş, askerlerle asi Ermeni komitaları arasındaki çarpışmalar sonunda 30 köy yakılıp yakılmış, bu arada 500 kadar asi de öldürülmüştü. Ermeniler bunu Avrupa'ya "Türk mezalimi" şeklinde duyurdular ve yoğun bir propagandaya başladılar. Kısa bir süre sonra Diyarbakır'da da ayaklandılar. Burada da 1000 kadar Ermeni çatışma sırasında öldürüldü.

Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya, Bâbıâli'ye, bir tahkikat komisyonu kurmak istediklerini bildirdiler ve Bâbıâli bu isteği kabul etti. Önyargılı yabancılardan kurulu bu komisyonun tahkikatı sonunda, İngiltere, Fransa ve Rusya, bu defa İngiltere'nin ısrarı ile, Bâbıâli'ye "Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması"nı isteyen bir muhtıra verdiler. Padişah bunu iç işlerine müdahale sayarak reddetti.

Ermeniler bu defa İstanbul'da kargaşa çıkarmaya başladılar. Ermeni Patriği İzmirliyan'ın öncülüğünde birkaç yüz Ermeni Kadırga'dan Bâbıâli'ye doğru yürüdüler. Bâbıâli'ye yapılmasını istedikleri ıslahat esaslarını bildirmek iddiası ile hareket ediyorlardı. Şehirdeki bütün Ermeniler sokaklara dökülerek karışıklık çıkarmaya başlayınca asker kuvvetine başvuruldu ve ayaklanma bastırıldı. Müslüman halk da mukabele etmek zorunda kaldığı için kargaşa sırasında birkaç yüz Ermeni hayatını kaybetti.

Kışkırtıcıların başı patrik İzmirliyan'a herhangi bir ceza verilmemişti. Ama patrik bir yıl sonra komitacıları ile Osmanlı Bankası'nın merkezini basmayı ve Bâbıâli'ye yürümeyi planladı. Bu planı, padişahın kurduğu hafiye (haber alma) teşkilatı zamanında öğrendi ve banka çevresinde tertibat alındı. Ermeni komitacılar gerçekten kararlaştırdıkları günde harekete geçtiler, bombalar patlatarak bankanın içine girdiler. Etrafları sarılı olduğu için dışarı çıkamadan burada direnişe geçtiler. Bu direniş uzun sürmedi. Bir kısmı teslim oldu, bir kısmı limandaki yabancı gemilere sığındı, bir kısmı da karşı koydukları için öldürüldüler.

Patrik İzmirliyan yine azledilmemişti. Kışkırtmalarına devam ediyordu. Kısa bir süre sonra, İngiliz ve Fransız donanmalarının kendilerine yardım için Çanakkale Boğazı'ndan

geçmek üzere olduklarını söyleyerek komitacıları tekrar ayaklandırdı. Bazı Ermeni evlerinden Türk zabıta kuvvetlerine ateş edildi ki buna seyirci kalınamazdı.

Sultan Abdülhamid, Ermeni komitacıların cüretlerini kırmak ve Avrupalılar'ın da **"asker baskısı"** iddiasını önlemek için bambaşka bir politika ve taktik uyguladı. Ermeni mahallelerinden asker ve polisi tamamen çekti. Fakat başta liman hamalları olmak üzere gönüllü sivil halkı sopalarla donattı ve karışıklık çıkarmak için hazırlanan Ermeni mahallelerine saldı. Müslüman ve Ermeni çatışması sonunda birkaç gün içinde yüzlerce Ermeni öldürüldü. Türkler'den de ölenler az değildi.

Ermeniler sindirilmişti. Silahlı mücadeleyi artık akıllarına getiremeyeceklerdi. Bu defa Patrik İzmirliyan da azledildi ve Kudüs'e sürüldü. Bundan sonra Ermeniler için genel af ilan edildi. Padişah, hiçbir ayrıcalık yapmadığını ve ıslahata gerek olmadığını göstermek için de bazı mutasarrıflıklara ve vali muavinliklerine Ermeniler'i tayin etti.

● Zafer Türkler'in ama Girit Rumlar'ın oluyor

Yunanistan, Osmanlı hakimiyetindeki Girit'i topraklarına katmak için, adada istenen şekilde ıslahat yapılmış olmasına rağmen kışkırtmalara devam ediyordu. Bâbıâli Ermeni ayaklanması ve diğer meselelerle uğraşırken, Girit'e gizlice asker çıkarmaya başladılar ve bir de donanma gönderdiler. Yunanistan'dan gelen bu askerler ve adadaki komitacılar hergün karışıklık çıkarıyor ve adada kan dökülüyordu. Yunanistan, bir yandan da, Girit'te katliam yapıldığı propagandasıyla Avrupa devletlerini de kışkırtıyordu. Bunun üzerine bu devletler (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Avusturya) donanmalarını Girit açıklarına gönderdiler. Az sonra da adaya asker çıkarmaya başladılar. Öte yandan Yunanistan'a da adadan askerini çekmesi için bir haftalık süre tanıdılar.

Abdülhamid büyük devletleri karşısına almak istemediği için onların ortak abluka teklifini kabul etmişti. Yunanistan bu notaya boyun eğmek zorunda kaldı ve Girit'ten askerlerini çekti.

Fakat bu defa Teselya da çete savaşlarını şiddetlendirdi ve başarı sağladığını görerek Türk sınırlarına da silahlı tecavüzlerde bulunmaya başladı.

Artık Yunanistan'la savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Savaşa karar verildi ve **Ethem Paşa** kumandasındaki Türk ordusu harekete geçirildi. Bu ordu, Yunanlılar'ın ele geçirdiği Türk topraklarını aldıktan sonra Yunan topraklarına da girdi. Yunan başkumandan ve veliahdı **Konstantin** bozguna uğrayarak çekildi. Önce Yenişehir ve Farsala'ya gelen Yunanlılar burada da tutunamayıp bütün ağırlıklarını bırakarak kaçtılar. **Galos** limanı teslim oldu.



Sultan Abdülhamid üniformasıyla

Bundan sonra çok iyi tahkim edilmiş olan Dimeke de Türkler'in eline geçmiş ve Atina yolu açılmıştı. Ağır mağlubiyet Yunanistan'ı iyice karıştırdı. Halk panik içindeydi ve hükûmet düşmüş, yenisi kurulmuştu. Bu durumda ateşkes istemek zorunda kaldılar. Bâbıâli şartları kabul edilinceye kadar savaşa devam edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Rus çarı, **II. Abdülhamid**'den daha fazla kan dökülmemesi ricasında bulundu. Öteki devletler de aynı şekilde ricada bulundular. Türk ordusunun işgal ettiği yerler elinde kalması şartıyla ateşkes imzalandı.

Fakat ateşkes bir andlaşma değildi. Büyük devletler de Yunanistan'dan desteklerini çekmeyeceklerdi. Bu devletlerin katılmasiyle İstanbul'da bir barış konferansı toplandı. Konferans, 3 Haziran 1897'de açılmış ve 4 Aralık 1897'de imzalanmıştı.

Savaş Yunanistan'ın kesin yenilgisiyle sonuçlanmış, ama 16 maddeden ibaret olan barış andlaşması, büyük devletlerin Yunanistan'ı desteklemeleri ve baskısı yüzünden, Türkler için pek kazançlı olmamıştı.

Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği Teselya Yunanistan'a iade edilecek, yalnız sınırda Türkler lehine bazı küçük değişiklikler yapılacaktı. Yunanistan, Osmanlı

Devleti'ne 4 milyon 100 bin Osmanlı altını savaş tazminatı ödeyecekti. Bunun 100 bin altını zarar gören Türk uyruklar içindi. Bundan böyle sınır boylarında çetecilik yasaklanacak, Yunanistan'ın yararlandığı kapitülasyon sınırları daraltılacaktı.

Fakat yenilen taraf sanki Türkler'miş gibi, asıl kayıp Girit'in elden çıkması oldu. İstanbul andlaşmasından iki hafta sonra, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya, Girit'e muhtariyet verilmesi hususunda kendi aralarında anlaştılar. Almanya ve Avusturya-Macaristan bu karara katılmadı ama Türkiye'den yana bir tavır da almadılar.

Osmanlı Devleti, büyük devletlerin savaş tehdidi karşısında Girit'in muhtariyetini kabul etmek zorunda kaldı. Gerçi Girit Yunanistan'a verilmiyordu. Girit valisi yerli Rumlar arasından ve padişah tarafından seçilecek, fakat bu tayinde büyük devletlerin rızası da alınacaktı. Ada İstanbul'a her yıl belirli bir miktarda vergi verecek, buradaki müslüman halkın güvenliği sağlandıkça Türk askeri de çekilecekti.

Bu andlaşma Girit'in Yunanistan'a bağlanması için bir geçiş dönemi hazırlamaktan başka bir şey değildi. Nitekim onbinlerce Türk Anadolu'ya göç etmeye başlamış ve adada çoğunluk Rumlar'a geçmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde (1913'te) ada resmen Yunanistan'a katılacaktı.

MAKEDONYA MESELESİ

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında altı büyük vilâyeti vardı. Bunlardan üçü Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetleri idi ki bunlar Makedonya ülkesini oluşturuyordu. Kosova vilâyetinin (eyaletinin) merkezi **Üsküp** idi. İstanbul'u saymazsak, diğer Avrupa vilayetleri Edirne, Yanya ve İşkodra'dan ibaretti. Bu altı vilâyet, tamamen Türk yönetiminde bulunuyordu. Ayrıca Türkler'e tâbi olmak ve vergi vermekle beraber yönetimde serbest ya da muhtar durumda bulunan Girit, Bosna-Hersek (Bosnasaray), Bulgaristan ve merkezi Filibe olan Doğu Rumeli de hukuken Türkler'in hakimiyetinde bulunuyordu.

Makedonya'da (Selânik, Manastır ve Kosova'da) yaklaşık 4 milyon insan yaşıyordu. Bunların yarıdan biraz fazlası Müslüman'dı. Müslümanlar'ın çoğu Türk, az bir bölümü de Arnavut'tu. Hıristiyanlar'ın hepsi Ortodoks idiler, ama milliyet bakımından çok karışıktılar. Hıristiyanlar'ın çoğunluğunu Makedonlar oluşturuyor, onları Bulgarlar, Yunanlılar, Sırplar, Romenler (Ulahlar), Yahudiler, Ermeniler, Bosnalılar, Çingeneler ve Hırvatlar takip ediyordu.

Bulgar Prensliği Makedonya'yı mutlaka ele geçirmek arzusunda idi. Bunun için de, önce Hıristiyanlar arasında çoğunluğu teşkil etmek maksadiyle Yunan, Sırp ve Romenler'i bertaraf etmek istiyordu. Bu gayesini gerçekleştirmek için bir **"İhtilâl Cemiyeti"** kurdu ve bu cemiyetin vurucu güçleri olarak silahlı çeteleri harekete geçirdi. Diğer Hıristiyan unsurlar da kendi çetelerini kurmakta gecikmediler.

Bulgaristan dışındaki bu Hıristiyanlar'ı Sırbistan, Yunanistan ve Romanya destekliyordu. Bunların çete kurmalarına, Bulgar çeteleri karşısında ezilmemeleri için, Sultan Abdülhamid göz yumdu. Çünkü Ruslar Balkanlar'da kışkırtıcılık hareketlerine yine başlamışlardı ve bu durumda asker sevketmeyi, onlara aradıkları ortamı bulduracağı için pek uygun görmüyordu. Zaten Berlin Andlaşması'nın bir maddesi Makedonya'da ıslahat yapılmasını öngörüyordu ve Rusya bu maddenin uygulanmasını istemeye başlamıştı.

Fakat Bulgar çetelerinin sebep olduğu olaylar bir ihtilâl şeklini alınca, Babıâli isyanı bastırmak için asker sevketmek zorunda kaldı (1902). Gerilla savaşı yapan Bulgar çeteleri bir ay süren zorlu bir mücadeleden sonra sindirildi.

Avrupa devletleri Makedonya'da ıslahat yapması için Osmanlı hükûmetini sıkıştırmaya başladılar. Onların istediği yolda bir ıslahat Makedonya'ya muhtariyet vermek, sonunda Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti olmaktan çıkması demek olacaktı. Abdülhamid, bu sonuca ulaştırmayacak bir ıslahat yapmak için tedbir aldı. Bir **"Rumeli Vilayetleri Islahat Komisyonu"** kurarak, **Yemen Valisi Vezir Hüseyin Hilmi Paşa**'yı olağanüstü yetkilerle Makedonya'nın (üç vilayetin) genel valiliğine tayin etti. Selânik'teki Üçüncü Ordu da **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın emrine verildi.

Bu olaydan bir yıl kadar sonra (2 Ağustos 1903'te) Bulgarlar gerilla savaşını tekrar başlattılar. Jandarma Birliği ve Üçüncü Ordu harekete geçirildi ama isyanı bastırmak kolay olmadı. Öte yandan Avusturya ve Rusya, Berlin Antlaşması'nın Makedonya'da ıslahatı öngören 23. maddesinin uygulanması için Bâbıâli'ye nota verdiler. Aslında bu iki imparatorluk, Balkanlar'a hakim olmak için birbirleriyle gizli-açık mücadeleye de başlamış bulunuyorlardı ve tabiî bunların emellerine ulaşması Osmanlı Devleti'nin tamamen aleyhine olacaktı.

Bomba olayı

"Sultan Abdülhamid'e suikast teşebbüsü"

Ermeniler'in Doğu Anadolu ve sonra İstanbul'da giriştikleri hareketlerden bekledikleri sonucu alamadıklarını yukarıdaki bölümlerde görmüştük. Bunlar gizli emellerinden vazgeçmiş değillerdi. Bu defa, hedefe ulaşmak için en büyük engel olarak gördükleri **Abdülhamid'i ortadan kaldırmak,** bu şekilde meydana getirecekleri büyük kargaşalıktan yararlanmak istediler. Onlar gibi, Rum ve Yahudi azınlık da istedikleri tavizleri alamadıkları için Abdülhamid'e düşmandılar.

Ermeniler bu defa Avrupalı anarşistlerin eylem planlayan uzmanlarından da yararlanarak mükemmel bir suikast planı hazırlamışlardı. Ünlü anarşistlerden olan Belçikalı **Jorris**'le anlaşmış ve onun aracılığı ile Avrupa'da özel bir fayton yaptırmışlardı.

Bu fayton parçalara ayrılarak İstanbul'a getirildi. Ünlü anarşist Jorris de İstanbul'a geldi. Faytona 100 kilo ağırlığında, tahrip gücü çok yüksek bir saatli bomba yerleştirilecekti. Bundan sonra padişahın her Cuma tekrarlanan Selâmlık törenlerini dikkatle takip ettiler. Geçtiği yerleri ve süreyi defalarca belirlediler. Camiden çıktıktan kaç saniye sonra arabasına bindiğini, nereden nasıl hareket ettiğini hesapladılar. Padişah camiden çıktıktan tam 1 dakika 42 saniye sonra arabasına biniyordu. Haftalarca yaptıkları tespitte bu sürenin hiç şaşmadığını gördüler.

Nihayet bekledikleri gün geldi (21.7.1905). Anarşistler **"cehennem makinesi"** dedikleri saatli bombayı özel olarak yaptırılan faytona yerleştirdikten sonra, Avrupalı seyircilerin kılığına girerek arabaya bindiler. Şüphe uyandırmamak için yanlarına yine Avrupalılar gibi giyinmiş kadınları da almışlardı.

Suikastçiler, padişah camiden çıkmak üzere iken bombanın saatini kurdular. Bomba, cami ile saltanat arabası arasındaki yolun ortasına geldiği zaman patlayacaktı. Bombalı faytonu, buna göre hesapladıkları en uygun yere bırakıp gittiler. Sultan, beklenmedik bir sebeple oyalanmadan saltanat arabasına gelirse, ölümü kesindi.

Fakat o gün, o beklenmedik gecikme oldu. Padişah, camiden çıkarken, kapıda, kendisine bir şey arzeden şeyhülislâmla birkaç dakika konuştu. Konuşmasını bitirip kapı basamaklarından ineceği sırada, cehennem makinesi korkunç bir gürültüyle patladı. Sanki binlerce namlu bir anda boşanmıştı. Yer sarsılmış, araba ve arabalara koşulan atlar parçalanarak göğe savrulmuş, pek çok kişi ölmüştü. Elleri yüzleri kan içinde kalan insanlar ve camiden çıkanlar her tarafa kaçışıyordu. Yalnız bir kişi, bizzat padişah, soğukkanlılığını kaybetmeden olduğu yerde duruyor, manzarayı seyrediyordu. Patlamadan hemen sonra gelen süvari takımı olay yerine at sürerken, durumu en iyi değerlendiren padişah bir işaretle onları durdurdu. Çünkü yapabilecekleri bir şey yoktu.

Az sonra, padişahın ölmediğini gören kalabalık onu coşkun bir şekilde alkışladı. Abdülhamid yanındakilere kısa emirler vererek arabasına bindi ve hiçbir şey olmamış gibi Yıldız Sarayı'na gitti. Her Cuma yaptığı gibi faytonu yine kendisi sürmüştü. Sarayda onu, görüşmek için ve önceden hazırlanan programa göre yabancı elçiler bekliyordu. Bomba olayını öğrenen bu elçiler padişahı alkışlarla karşıladılar. Abdülhamid programı bozmadan onlarla yirmi dakika kadar görüştükten sonra, olayla ilgili tamamlayıcı bilgileri almak üzere dairesine çekildi.

Bu olaydan sonra komitacıların bir kısmı ve **anarşist Jorris** yakalandı ve idama mahkûm oldular. Abdülhamid, kendi hesabına çalışması ve Avrupa'daki anarşik olaylarla ilgili gizli haberleri bildirmesi şartiyle Jorris'i affetti. Ayrıca ona, işini iyi yapması için 500 altın verdi.

Bomba olayındaki başarısızlık Ermeniler gibi Rum ve Yahudileri, padişaha diş bileyen bütün düşmanlarını hayal kırıklığına uğrattı. Yahudilerin düşmanlığı, Siyonistlerin milyonlarca altın karşılığında Filistin'in kendilerine terkedilmesi teklifini Abdülhamid'in reddetmesinden ileri geliyordu.

● Yeni Osmanlılar (veya Jön Türkler)

Sultan Abdülhamid'in uzun süren saltanatı ve mutlak idaresi muhaliflerinin sayısını arttırmıştı. Dünyanın her tarafında hürriyetçi akımlar gelişirken onun meşrutiyet anayasasını uygulamaması, Meclisi tatil etmesi, dış borçların ağırlığı, Duyûn-ı Umumiye meselesi hoşnutsuzluğu arttıran başlıca sebeplerdi.

Bu arada bazı hürriyetçi genç aydınlar **Paris**'te toplanmış ve mutlakiyet idaresine karşı gizli bir cemiyet kurmuşlardı. Bunların ileri gelenleri **Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Mehmed Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Agâh Efendi** vb. idi. Bunlar siyasî faaliyetlerini çeşitli gazete ve dergi çıkarmak suretiyle yürütüyorlardı. Onlara gerekli parayı Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu **Mustafa Fazıl Paşa** sağlıyordu.

Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'da maliye nazırlığı gibi yüksek mevkilerde bulunduktan sonra Tanzimatçılarla anlaşamayarak küsüp Paris'e gitmişti. İki buçuk milyon altınlık muazzam bir servete konduğu için devrin en zenginlerinden biriydi. **Paris'te rejim aleyhine çalışan Genç Osmanlılar'ı maaşa bağlamıştı. Onlara kitap yazdırıyor, dergi ve gazete çıkarmalarına yardım ediyordu.**

Mustafa Fazıl Paşa bir süre sonra hükûmetle anlaşarak İstanbul'a döndü. Yine nazır oldu. Ama Paris'te kalanların maaşlarını vermeye devam etti. Sonunda, Avrupa'da kalan diğer genç subaylar da hükûmetle anlaşarak ve genel aftan yararlanarak yurda döndüler. Hemen hemen hepsi, çok karşı oldukları mutlakiyet rejiminde kendilerine verilen memuriyeti kabul ederek çalışmaya başladılar. Yalnız **Ali Suavi,** Çırağan baskını olayında anlattığımız gibi, ihtilâl hareketine girişti ve öldürüldü.

● İttihat ve Terakki Cemiyeti

Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) Cemiyeti dağılmıştı. Fakat onların yaydığı **hürriyet, meşrutiyet, demokrasi** gibi görüşler, yurt içinde de bu fikirleri savunan kişilerin çoğalmasına, yeni cemiyetlerin kurulmasına yol açmıştı.

İstanbul'da kurulan yeni gizli cemiyetin adı **"İttihad ve Terakki Cemiyeti"** idi. **"Birlik ve Kalkınma"** anlamına gelen bu isimle kurulan cemiyetin üyeleri arasında Harp Okulu ve Askerî Tıbbiye öğrencileri başta geliyordu.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri haber alınınca, üyelerden bazıları tutuklandı, diğer bazıları da Avrupa'ya kaçtılar. Sultan Abdülhamid, **'Hafiye' (Haber Alma)** teşkilatının başı olan **Ahmed Celaleddin Paşa**'yı Paris'e gönderdi. Celaleddin Paşa çeşitli vaadlerle kaçanların yurda dönmelerini sağladı. Fakat **Ahmed Rıza Bey**'le arkadaşları dönmeyi reddettiler.

İstanbul'dan kaçıp Avrupa'ya gidenlerden biri de **Damad Mahmud Celaleddin Paşa** idi. Eşi **Seniye Sultan,** oğulları **Sabahaddin** (Prens Sabahaddin) ve **Lutfullah beyler** de onunla gelmişlerdi. Celaleddin Paşa Avrupa'da öldü. Oğlu **Prens Sabahaddin** babasının yolunda, yani Abdülhamid'in mutlakiyet rejimine karşı faaliyetlerine devam etti.

Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin'in önderliğinde, Avrupa'daki Osmanlılar Paris'te bir kongre topladılar (4-9 Şubat 1902). **'Ahrar-ı Osmaniye'** (Hür Osmanlılar) adıyla toplanan bu kongreye İttihat ve Terakkicilerden başka Ermeni, Rum ve Arnavut azınlıkların temsilcileri de katıldılar. Kongrede, bu azınlık temsilcilerinin ısrarı ile alınan karara göre, imparatorluğun her yerinde mahallî muhtar idareler kurulacak ve bunlar milliyet esasına dayanacaktı. Bu, Sultan Abdülhamid'in değil, imparatorluğun yıkılması ve parçalanması demekti. Onun için **Ahmed Rıza Bey** bu karara imza koymadı.

İttihad ve Terakki taraftarları yurt içinde de artıyor ve cemiyetin şubeleri gizlice açılıyordu. Ama asıl merkez **Paris** ve **Makedonya** idi. Makedonya'da çete takibi yapan, komitacılığı yakından görüp tanıyan genç subaylar ve buradaki Üçüncü Ordu'nun bütün mensupları Cemiyete üye olmuşlardı. Genç subaylar devamlı olarak çeteciler tarafından öldürülme tehlikesiyle yaşamış, ama zamanla ölümü hiçe sayar hale gelmiş, memleketin kurtulması için büyük işler yapmak zorunda olduklarını anlamışlardı.

Fakat bu büyük işin meşrutiyeti ilan etmekle hemen gerçekleşeceğini sanıyorlardı. Paris Kongresi'nde alınan kararın imparatorluğu tamamen parçalamak anlamına geldiğini düşünemiyor, bundan irkilmiyorlardı. Tabiî aralarında bu kararı tanımayanlar da vardı.

Genç subayların hıncını arttıran bir gerçek daha vardı ki, o da, kendileri mütevazı maaşlarını alamazken, yaşlı paşaların İstanbul'da refah içinde yüzmeleri ve pek şatafatlı bir hayat sürmeleriydi.

İKİNCİ MEŞRUTİYET

Yıldız Sarayı İttihatçıların faaliyetinden haberdardı. Asıl hedef haline gelen Sultan Abdülhamid'i devirmek ve meşrutiyeti ilan etmek için komitacılarla bile işbirliği yaptıkları

biliniyor, görülüyordu. Genç subaylar artık aracı da istemiyor, anlaşma tekliflerini reddediyorlardı. Manastır'a İttihatçı hareketi bastırmak için gönderilen **Şemsi Paşa** İttihatçı bir teğmen tarafından öldürüldü. Onun yerine gönderilen Müşir Osman Fevzi Paşa da dağa kaldırıldı. Çete kurdukları ve silahlı mücadeleyi başlattıları için aranan subaylardan **Binbaşı Enver Bey, Binbaşı Tosun Bey, Kolağası (Yüzbaşı) Resneli Niyazi Bey ve Eyüb Sabri Bey,** birlikleriyle dağa çıktılar.

Artık merkez duruma hâkim olamıyordu. Sultan Abdülhamid meşrutiyete dönülmesine karar verdi ve **24 Temmuz 1908 günü İkinci Meşrutiyet ilan edildi.**

İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra dağa çıkan subaylar gösteriler arasında merkeze geldiler. Hepsine kahraman muamelesi yapıldı. İmparatorluğun her tarafında coşkun gösteriler eksik olmuyordu. İstanbul'da birçok gazete yayınlanmaya başladı. Fakat herkes ayrı görüşleri savunuyor, kimin ne istediği belli olmuyordu.

● Türk toprakları paylaşılıyor

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden iki ay kadar sonra ard arda gelen felaketlerle imparatorluk parçalanmaya başladı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i sınırlarına kattığını resmen ilan etti. Aynı gün (5 Ekim 1908'de) Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldığını ve tam bağımsızlığını Bâbıâli'ye ve bütün devletlere bildirdi. Bundan böyle Prens Ferdinand **"Bulgaristan Kralı"** unvanını taşıyacaktı.

Bir gün sonra Girit de Osmanlı idaresinden çıktığını ve Yunanistan'a katıldığını açıkladı. Bir yıl kadar sonra Osmanlı Devleti İstanbul Antlaşması'yla (19 Nisan 1909) bu oldu-bittiyi kabul ederek, Bosna-Hersek için Avusturya'dan 2,5 milyon altın almakla yetinecekti. Yunanistan'ın Girit'i ilhakı tanınmadı ama, bir süre sonra o da tamamen elden çıkacaktı.

Ard arda uğranılan bu kayıplar halkı çok üzdü. Gösteriler, Avusturya'dan ithal edilen mallara boykotlar yapıldı. Fakat bunlar hiçbir şeyi değiştirmeyecekti. Meşrutiyet ilan edilmiş, ama daha meclis açılmadan, seçimler yapılmadan, meşrutiyet ilan edilirse Türklere daha iyi davranacakları sanılan Avrupa devletleri, Türk topraklarını paylaşmaya başlamışlardı.

Nihayet seçimler yapıldı. İttihatçılar birçok yerde kendilerini silah zoruyla seçtirdiler. Azınlıklar fazla milletvekili çıkarmak için her türlü entrikayı yaptılar. Sonunda **meclisin 275 milletvekili seçildi. Bunun 140'ı Türklerden, 135'i azınlıklardan veya Türk olmayanlardan meydana geliyordu!**

Sultan Abdülhamid İkinci Meşrutiyet'in ilk meclisini 17 Aralık 1908 günü büyük bir törenle ve parlak bir nutukla açtı. Halk sevinç içindeydi ve meşrutiyet lehine coşkun gösteriler yapılıyordu.

Padişah meclisi açış nutkunda, ilk meclisi bazı devlet adamlarının baskısı ve tavsiyesi üzerine tatil etmek zorunda kaldığını iddia ediyordu. Çeşitli milliyetlerden olan milletvekillerinin her şeyden önce devletin menfaati için çalışacaklarından şüphe ettiğini de belirtmekten çekinmemişti. Nitekim azınlık milletvekilleri daha ilk andan itibaren yalnız kendi milliyetlerinin propagandasını yapmaya ve yalnız mensup oldukları azınlıkların çıkarı için çalışmaya başladılar.

● 31 MART VAK'ASI ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi

İkinci Meşrutiyet'in ilanından daha altı ay bile geçmeden halkın hoşnutsuzluğu doruk noktasına çıktı. Toprak kayıpları millî gururu incitmişti. Halk partilere bölünmüş ve birbirlerine amansız düşman olmuş gibiydiler. Basından sansür kalktığı için İttihatçılar muhaliflerine, muhalifler de İttihatçılar'a ateş püskürüyor, azınlık gazeteleri ise açık açık devlete karşı kışkırtıcı, ayaklanmaya davet edici yazılar yazıyorlardı. Siyasi suikastler de başlamıştı. **İsmail Mahir Paşa** ile gazeteci **Ahmed Samim** ve **Hasan Fehmi bey**'ler öldürülmüş ve bu olaylar faili meçhul cinayetler olarak kalmıştı.

Bu arada basında görülmemiş bir gericilik hareketi de başladı. Özellikle Kıbrıslı **Derviş Vahdeti**'nin çıkardığı **'Volkan'** gazetesi halkın dinî duygularını istismar ederek kışkırtıcılık yapıyordu. Bu kışkırtmalar sonunda bir irtica hareketi, irtica ayaklanması başladı. Aslında geniş kitle buna karışmıyor, katılmıyordu. **Olaydan Sultan Abdülhamid'in de haberi yoktu.**

1909 günü kamerî takvime göre Mart'ın 31'inde (bugünkü takvime göre 13 Nisan'da) meydana geldiği için **"31 Mart Vak'ası"** olarak anılan isyan olayında, belli bir lider yoktu. Yalnız, asilere, Selanik'ten getirilmiş avcı taburunun askerleri de katılmış ve bu yüzden askerî nitelikte görünmüştür. Ama isyan eden bu askerin başında bir subay yoktu. Onları, **Hamdi Çavuş** adında bir çavuş yönetmişti. Aydın düşmanlığı karakteri taşıyan bu isyanda asıl hedefin ne olduğu da kolay an-

laşılamadı. Yalnız, meclis başkanı **Ahmed Rıza Bey**'in başını ve meclisin kapatılmasını istiyorlardı. **Ahmed Rıza Bey** saklanmıştı ama, asiler ona benzettikleri Adliye Nazırı **Nazım Paşa**'yı, bir milletvekili ve bir zırhlının kaptanı olan **Ali Kabulî Bey**'i öldürdüler. Öbür meclis üyeleri kaçıp saklanmışlardı.

İstanbul karıştı ve bu kargaşa on gün sürdü. I. Ordu birlikleri isyanı kolayca bastırabilirlerdi ama buna girişmediler. Belki askerin askerle vuruşmasını istememişlerdi.

31 Mart isyanından bir gün sonra Adana'da Ermeniler ayaklandı. **Piskopos Museg**'in silahlandırdığı Ermeniler ansızın saldırıya geçerek beşikteki çocuklara varıncaya kadar öldürmeye başladılar. Polis olayları önleyemedi. Bunun üzerine Türkler toplanıp birlikte hareket ederek savunmaya geçtiler. Çatışmalar çok kanlı oldu. 1800 Türk ve 17 bin Ermeni öldü. Asilerin lideri **Museg** kaçıp kurtulmuştu.

Kargaşa devam ederken hükûmet değişti ama asiler yine teslim olmadılar. Sultan Abdülhamid muhafız tümenini harekete geçirmek istediyse de bu tümen kardeş kanı dökmek istemediğini bildirerek harekete geçmedi.

● Hareket Ordusu

İttihatçılar 31 Mart isyanının Meşrutiyet'e karşı olduğunu iddia ederek Selanik'te kuvvet topladılar ve bunları İstanbul'a gönderdiler. **"Hareket Ordusu"** denilen bu kuvvetler daha çok Türk olmayan gönüllü çetelerden (Sırb, Bulgar, Makedon, Yunan, Arnavut çetelerinden) oluşuyordu ve başlarında **Mahmud Şevket Paşa** vardı.

Hareket Ordusu hükümdarı asilerin elinden kurtarmak için geleceğini bildirdi ve gelmesine izin verildi. Fakat İstanbul'daki I. Ordu kumandanları bu Makedonyalı çetelerden oluşan kuvvetlerin İstanbul'a doluşmasından endişe duymaya başladılar ve dağıtmak için padişahtan izin istediler. Daha önce asileri durdurmak için harekete geçmeyen bu kumandanlara padişah **"Müslümanı müslümana kırdırmam"** cevabını verdi.

Mahmud Şevket Paşa İstanbul'a gelip duruma hâkim oldu. Yakalananların çoğu idam edildi. Ama bu çeteler Yıldız Sarayı'nı da yağma etmeye başladılar.

İttihatçılar 31 Mart isyanını sultanın çıkarttığını sanıyorlardı. Meclisi topladılar ve İttihat Terakki'nin başkanı **Talât Paşa,** tehdit yoluna da başvurarak, meclisten, **padişahın tahttan indirilmesi kararını çıkarttı.**

Bu karardan sonra, tahttan indirildiğini padişaha tebliğ için dört kişi seçildi. Bunlar, daha sonra İtalyan casusu olduğu anlaşılacak olan Yahudi asıllı **Emanuel Karaso,** Ermeni komitacılarının adamı **Aram Efendi,** daha sonra Arnavut istiklali için devlete başkaldıracak olan **Esat Toptanî** ile **Arif Hikmet Paşa** idi.

Sultan Abdülhamid, kendisine kararı bildirenleri sükûnetle dinledi ve meclisin kararına uyacağını, bundan sonra **Çırağan Sarayı**'nda oturmak istediğini söyledi. Ama onun bu arzusu kabul edilmedi. Hemen o akşam, şahsî eşyasını bile almasına fırsat verilmeden trene bindirilerek Selanik'e gönderildi. Şahsî servetine, bankadaki altın ve tahvillerine ve Yıldız Sarayı'ndaki her şeye el kondu (27 Nisan 1908).

Sultan Abdülhamid'in 33 sene süren saltanatı böylece sona eriyordu. Fakat bu kararı aldıranlar daha sonra büyük bir hata işlediklerini itiraf edeceklerdi.

● Abdülhamid tahttan indirildikten sonra

Sultan Abdülhamid Selanik'e, oğulları **Abdürrahim** ve **Mehmed Abid efendilerle,** kızları **Şadiye, Ayşe** ve **Refia sultanları** da götürmüştü. Burada Alâtini Köşkü'ne yerleştirildi ve göz hapsinde tutuldu. Kitap okuyarak ve eskiden beri boş kaldıkça hobi olarak uğraştığı marangozlukla (mobilya yapımı ile) vakit geçirmeye başladı. İstanbul'dan hiç haber alamıyordu.

Balkan Savaşı başlayıp gelişmeler Osmanlı'ların aleyhine dönünce onu İstanbul'a nakletmek gerekmişti. Kendisini almak için bir Alman savaş gemisi Selanik'e gönderildi. Memleketin içinde bulunduğu tehlikeli durum kendisine anlatılınca **"Ben elime bir silah alır, askerle birlikte savaşa katılırım. Ölürsem şehit olurum"** dedi. Sonra da üzüntüsünü gizlemeyip ilave etti: **"Allah bu hallere sebep olanları Kahhar ismiyle kahretsin!".**

Abdülhamid İstanbul'a gelince Beylerbeyi Sarayı'na yerleşti. Selanik'te 3,5 yıl kalmıştı. Beylerbeyi Sarayı'na yerleşmesinden bir gün sonra Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na girmiş bulunuyordu. Durum kötüye gitmeye başlayınca İttihatçılar bir Paşa'yı Beylerbeyi Sarayı'na göndererek onun fikrini sordular. Abdülhamid şöyle dedi: **"Denizlere hâkim devletlere karşı Almanya ve Avusturya ile ittifaka girmek, savaşı daha ilk günden kaybetmek demektir".**

Sultan Abdülhamid, 10 Şubat 1918 günü mide rahatsızlığından vefat etti.

● Sultan Abdülhamid'in özellikleri

Sultan II. Abdülhamid, hataları ve sevapları en çok tartışılan padişahlardan biridir. Bugün bile koyu taraftarları ve hiç sevmeyenleri çoktur. Onun padişahlığını ve devlet adamlığı vasfını yukarıda gördük. Diğer özellikleriyle de farklılık gösteren bir padişahtır. Küçük yaşlardan itibaren kuşları sever, kelebek koleksiyonu yapardı. Silah koleksiyonu da vardı. Oymacılık, mobilyacılık sanatında gerçek bir usta idi. Selanik ve Beylerbeyi sarayları'nda sürgün hayatı yaşarken çok güzel mobilyalar yapmıştır.

Çok vehimli, bu yüzden de tedbirli, ama son derece soğukkanlı, sakin bir insandı. Güzel konuşurdu. Dindardı ve milletini gerçekten çok severdi. Devlet işlerinde kimseye güvenmezdi. Onu dostları ve düşmanları, devrinin en usta diplomatı olarak kabul eder ve imparatorluğun dağılmasını 30 yıl geciktirdiğini söylerler.

Saltanatı boyunca ülkeyi mutlakiyetle idare etmiştir. 33 yıllık saltanatında hata yapmamış olması da mümkün değildir. Korkulan ve en çok tenkid edilen taraflarından biri, hürriyetlerin geliştiği bir çağda gizli teşkilat kurarak hürriyetleri kısıtlamasıdır. Fakat, Cumhuriyet devrine kalan faydalı kurumların çoğu onun zamanında yapılmıştır. İmarcılığı ve Milli Eğitim alanındaki hizmetleri inkâr edilemez. Onun devrinde ülkenin her yerinde pek çok okul açılmıştır. **Sanayi, Ticaret ve Ziraat Odaları** onun zamanında kuruldu. Avrupa'ya yüzlerce öğrenci göndermiştir. **"Osmanlı yazarları ne kadar çok Arapça ve Farsça bildiklerini göstermeyi marifet sanmış, meselâ dilimizde 'taş' sözü dururken, 'senk' ya da 'hacer' kelimelerini kullanmayı zarafete daha uygun zannetmişlerdir... Bu durum birçok zararlarıyla birlikte, dilimizde mevcut çok sayıda kelimenin bırakılmasına ve unutulmasına sebep olmuştur. Yazı dili için İstanbul halkının konuştuğu dilin esas alınması, kullanılan kelimelerin mümkün olduğu kadar Türkçe olması her halde çok faydalıdır... Babasına 'Babacığım' diyen bir çocuğun, şu masum ve kalbe tesir eden söyleyişi ne kadar güzeldir. Fakat aynı sözü 'Peder-i vâlâ güherim' şekline çevirmek ne kadar yersizi Yazı dilinde Arapça ve Farsça lûgatlerin kullanılması Türkçe'nin vaziyetini güçleştirmiştir. Başka dillerde bir-iki sene tahsilden sonra gazete okuyup anlayacak kadar lisan öğrenildiği halde, bizde dilimizin o derece öğrenilmesi çok daha fazla zaman alıyor..."**

İşte bu sözleri söyleyen **Sultan II. Abdülhamid**'dir.

Sultan Abdülhamid, sarı benizli, iri burunlu, koyu siyah sakallı, siyaha yakın çakır gözlüydü. Hafif kamburdu. Sesi gürdü.

Sultan Abdülhamid'in 7 eşinden 8 erkek ve 6 kız çocuğu olmuştur.





SULTAN MEHMED REŞAD
(1844-1918)

SULTAN REŞAD (V. Mehmed)

Saltanatı süresince Meşrutiyet kurallarına uymaya özen gösterdi, fakat İttihât ve Terakki'nin diktatörlüğüne boyun eğdi; Libya'da, Balkanlar'da ve Ege'de ağır kayıplara uğradıktan sonra devlet I. Dünya Savaşı'na sürüklendi.

Sultan II. Abdülhamid 27 Nisan 1909'da tahttan indirilince aynı gün kardeşi **Mehmed Reşad** tahta çıktı. 32 yıldır veliahtlık makamını işgal eden Mehmed Reşad tahta çıktığı zaman 65 yaşındaydı. Tahta **"V. Mehmed"** unvanı ile çıkmıştı ama daha çok **"Sultan Reşad"** olarak anıldı.

Sultan Reşad'ın saltanatı bir yıl bile sürmeyen bir durgunluk döneminden sonra isyanlarla, İtalya Savaşı, Balkan Savaşı ve imparatorluğu sona erdirecek olan Birinci Dünya Savaşı ile geçecekti.

Sultan Reşad tahta çıktığı zaman Meclis Başkanı **A. Rıza Bey** idi. **Ahmed Rıza Bey** Sultan'dan, Çırağan Sarayı'nın Meclis binası olarak kullanılmasına izin vermesini, bu sarayı millete hediye etmesini istedi. Sultan, Dolmabahçe Sarayı'ndan daha muhteşem olan bu sarayı vermek istemedi ama Ahmed Rıza Bey gazetelere, Çırağan'ın padişah tarafından meclise bağışlandığını bildirince bunu kabul etmek zorunda kaldı.

Fakat bir süre sonra, **19 Ocak 1910'da, Çırağan Sarayı yanıp kül oldu.** Çok değerli eşya ve sanat eserleriyle süslenmiş eşsiz değerdeki bu saray dört duvardan ibaret kaldı. Yanış sebebi de bugüne kadar anlaşılamadı.

Çırağan yangınından bir yıl sonra, 4 Ocak 1911'de, büyük Babıâli yangını çıktı. Danıştay ve İçişleri Bakanlığı binalarıyla Sadaret (Başbakanlık) binasının bir bölümü yanıp kül oldu. Bu arada çok sayıda değerli evrak ve belgeler de yandı.

Makedonya ve Arnavutluk'ta yer yer isyanlar devam ediyordu. **Mahmud Şevket Paşa** 82. Piyade Taburu ile Arnavutluk asilerinin üzerine yürüdü ve isyanı kanlı bir şekilde bastırdı. Bu, Arnavutlar'ın çoğunlukta oldukları Kosova, İşkodra ve Yanya vilayetlerinde huzursuzluğa yol açtı. Bunun üzerine Arnavutlar'ın gönlünü almak üzere Sultan Reşad'ın Rumeli'de bir geziye çıkmasına karar verildi.

Sultan, Barbaros zırhlısına binerek Selanik'e hareket etti. Yanında iki şehzâdesi, sadrazam ve bazı nazırlar ile kalabalık bir maiyet vardı. Selanik'ten Üsküp'e ve Priştine'ye geçen Sultan Reşad, Kosova Ovası'nda I. Murad'ın meşhedi (şehit olduğu yer) önünde Cuma namazı kıldı ve namaza 100 bin Arnavut katıldı. Evvelce isyan etmiş olan Arnavutlar da gelip bağlılıklarını bildirdiler. Halife Sultan'ın ülkelerine gelmesi Müslüman Arnavutlar'ın gönlünü kazanmada çok etkili oldu.

Bundan sonra Manastır'a giden, oradan



Trablusgarb Kumandanı Mustafa Kemal Libya Çölü'nde subay arkadaşlarıyla

Selanik'e geçerek tekrar Barbaros zırhlısına binen Sultan, 26 Haziran 1911'de İstanbul'a döndü. Seyahat 21 gün sürmüştü.

● İtalyanlar Libya'ya çıkıyor

Afrika'da sömürge arayan ülkelerden biri de İtalya idi. İtalya, Libya'yı hedef seçmişti. Buradaki birliklerin büyük bir bölümü Yemen'e, cephanelerin önemli kısmı da İstanbul'a getirilmişti. Ayrıca Libya (Trablusgarb ve Bingazi) valisi **İbrahim Paşa** da azledildiği için Libya idaresi,başsız kalmış durumdaydı.

Bu durumu fırsat bilen İtalya, 23 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan sudan bahanelerle Trablus ve Bingazi'nin kendisine verilmesini istedi. Daha notanın cevabını almadan 29 Eylül'de savaş ilan etti. 1 Ekim'de İtalyan donanması Libya sularına girmiş bulunuyordu. Birkaç gün sonra karaya asker çıkardı. Savunma gücü bulunmayan Trablus, Bingazi, Tobruk, Derne ve Hums şehirleri şiddetli top ateşinden sonra işgal edildi.

Bu şehirlerde bulunan bir avuç Türk askeri kıyılardan içeri çekilerek yerli halkla birleştiler ve İtalyanlar'ın ilerlemesini durdurdular. Durmadan takviye almalarına ve en modern silahlarla donatılmış olmalarına rağmen kıyılardan içeriye giremediler.

Bu sırada, bazı gönüllü Türk subayları Mısır ve Tunus üzerinden gizlice Libya'ya geçtiler. Bunlar arasında **Mustafa Kemal (Atatürk), Ali Fethi (Okyar), Kuşçubaşı Eşref, Enver Bey** gibi, sonraki dönemde çok önemli rol oynayacak bilgili, teşkilatçı ve kahraman gençler de vardı. Yerli halktan oluşan askerler, askerî eğitimden ve tesirli silahlardan mahrum olmalarına rağmen,bu bilgili Türk subaylarının ve bir avuç Türk askerinin karşısında, İtalyanlar oldukları yere çakılıp kaldılar.

Libya'da bir başarı kazanamayan İtalyanlar bu defa donanmalarını Ege Denizi'ne soktular ve **12 Ada**'ya asker çıkardılar. Adalardaki Rumlar'ın da onlarla işbirliği yapmaları sonunda ve birkaç hafta içinde adaların hepsini işgal ettiler. Abdülhamid zamanında ağır dış borçlar yüzünden donanma ihmal edilmişti. İtalyanlar'a karşı çıkarılacak bir donanma yok gibiydi (24 Nisan-20 Mayıs 1912).

İtalyanlar'ın Libya'ya çıkmaları, önemli şehirleri işgal etmeleri İstanbul'da bazı gelişmelere ve değişmelere sebep olmuştu. **Sadrazam Hakkı Paşa** istifa etmiş, yerine Âyân (Senato) başkanı **Said Paşa** tayin edilmişti. Dokuzuncu defa sadarete gelen Said Paşa da Meclisle anlaşmazlığa düştü.

Hükûmetle Meclisin sürekli anlaşmazlık içinde bulunmaları karşısında **Sultan Reşad** Meclisi feshetti. Bunun için Ayânın (Senato'nun) da onayını almıştı.

Bu durumda İttihatçılar sıkıyönetimi uzattılar. Fakat ordu ikiye ayrılmış durumdaydı. Bir yanda **İttihatçılar,** öte yanda **'Halâskâr Zabitan'** grubu vardı. **'Halâskâr Zabitan'** grubunu oluşturanlar, Arnavutluk isyanının

alevlenmesi üzerine buraya gönderilenlerden bazıları idi. Bunlar dağa çıkmışlardı ve İstanbul'daki taraftarları ile hükûmete baskı yapıyorlardı. Said Paşa işte bu baskılardan dolayı istifa etmişti.

● Balkan Savaşı ve Londra Konferansı

Osmanlı Devleti'nin siyasi bir bunalıma düşmesini, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Balkan devletleri Makedonya'yı paylaşmak için bir fırsat saydılar. Bunlar ortak bir hareketle Osmanlı Hükûmeti'nin Makedonya'da ıslahat yapmasını, Balkanlar'daki Türk ordusunun terhis edilmesini bir ültimatom vererek istediler. Az sonra da savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edenler Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan idi.

Siyasi kriz içinde ve ordusu ikiye ayrılmış durumda bulunan Osmanlı Devleti, savaş ilan eden Balkanlı müttefiklere karşı asker sevkedecek durumda değildi. Yeni toplanan askerler de henüz eğitim görmemişler, silah tutmasını bile öğrenmemişlerdi.

Balkanlı müttefikler ard arda başarı kazandılar. Bulgaristan harekâtını doğuya yönelterek **Kırklareli** ve **Pınarhisar**'da yapılan savaşı kazandı ve **Çataca**'ya kadar ilerledi. Öte yandan Sırplar Priştine'yi ve daha sonra Üsküp ve Manastır'ı, Yunanlılar Serfice, Selanik, Bozcaada, Limni, Sakız, Midilli gibi önemli adaları almışlardı. Kuzey Arnavutluk da Sırp ve Karadağlılar'ın eline geçmişti.

● BABIÂLİ BASKINI

Halk bu yenilgiyi büyük üzüntü ve idareye karşı öfkeli hareketlerle karşıladı. Bunun üzerine hükûmet değişti. Büyük devletlerin aracılığı ile Londra'da yeni bir **barış konferansı** toplandı. Konferansa katılan büyük devletler, Balkan devletlerinin kazandıkları toprakları muhafaza etmeleri yolunda bir karar alınması için ısrar ediyorlardı. Buna göre Edirne Bulgarlar'a, adalar Yunanistan'a bırakılacaktı. Osmanlı Hükûmeti bunu kabul etmedi. Bunun üzerine büyük devletler ortak bir nota vererek kararın kabulünü istediler.

O sırada sadrazam olan **Kâmil Paşa bir danışma meclisi toplayarak Londra Konferansı'ndaki kararların kabulünü onaylayan bir karar aldırdı.**

Edirne, Yanya, İşkodra kaleleri hâlâ, ama ümitsizce dayanıyordu.

Bu yenilgiler halk arasındaki hoşnutsuzluğu had safhaya çıkarmıştı. Bu durumda, İttihatçı subaylardan bazıları, başlarında **Enver** ve **Talât beyler** olduğu halde küçük bir kalabalıkla **Babıâli**'yi (Hükûmet binasını) bastılar (23 Ocak 1913).

Sadrazam istifaya zorlandı. **Harbiye Nazırı Nazım Paşa** direndiği için öldürüldü. Böylece hükûmet düşmüş, darbe başarılmış oldu. Sadrazamlığa **Mahmud Şevket Paşa** getirildi.

Şimdi iktidar İttihatçılara geçmişti. Fakat bu olaylar olurken, ümitsizce direnen Edirne ve İşkodra da düşmana teslim olmak zorunda kalmışlardı. Bu durumda Osmanlı Hükûmeti, Londra Konferansı'nın Türkler için yürekler acısı olan kararını kabul etti.

Bu arada, Türkler'den aldıkları toprakları paylaşamayan Balkanlı müttefikler birbirlerine düşmüşlerdi ve aralarında savaş başlamıştı. Şimdi aralarında Romanya'nın da bulunduğu dört Balkan devletiyle savaşmak zorunda kalan Bulgaristan yenilmiş ve Trakya'daki askerinin önemli bir kısmını çekmişti. Böylece Edirne'yi savunmasız bırakmıştı. Bu durumdan yararlanan Türkler, birlikleri ileri harekâta geçirerek Edirne'yi ve buraya kadar işgal edilmiş yerleri geri aldılar (21 Temmuz 1913).

● Uşi Antlaşması ve Libya'nın elden çıkması

Balkan Savaşı yüzünden Libya'da direnişi sürdüren Türk subayları İstanbul'a dönmüş, oradaki savunma **Sinûsî**'lerin başkanlık ettiği yerli kabilelere bırakılmıştı. Bu, Libya ile Osmanlı Devleti'nin ilgisinin kesilmesi demekti.

15 Ekim 1912'de, İsviçre'nin Ouchy (Uşi) kasabasında İtalyanlar'la bir anlaşma imzalandı. Buna göre Trablusgarb ve Bingazi İtalyanlar'a bırakılıyordu. Fakat padişah ülkeye bir saltanat naibi tayin edecek, hutbelerde padişahın adı okunacak, kadılar Osmanlı Devleti'nden gönderilecek, ama maaşlarını İtalyanlar ödeyecekti. İtalyanlar vakıfların idaresine karışmayacak, Oniki Ada'yı da derhal boşaltıp Türkler'e terkedeceklerdi. Ayrıca, İtalya,Libya için İstanbul Hükûmeti'ne her yıl 90 bin altın vergi ödeyecekti. Fakat İtalya bu antlaşmada kabul edilen şartları hiçbir zaman yerine getirmedi.

● Mahmud Şevket Paşa'ya suikast

Ordu içinde **'İttihatçılar'** ve **'Halâskar Zabitan'** adıyla iki grub bulunduğunu söylemiştik. **Halâskar Subaylar,** Babıâli baskını ile kendi adamları olan Harbiye Nazırı **Nazım Paşa**'nın öldürülmesini unutmamış, intikam almak için fırsat kollamaya başlamışlardı. Za-



Suikaste uğrayarak ölen Sadrazam Mahmud Şevket Paşa

ten Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi, başka bir deyişle İttihatçıların iktidara gelmesiyle Edirne kurtulamadığı için hükûmete karşı hoşnutsuzluk devam ediyordu. İttihatçılar muhaliflerine karşı baskıyı iyice arttırdılar.

Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran 1913 günü Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'nden (Bugünkü Üniversite merkez binası) çıkıp otomobili ile Babıâli'ye geliyordu. Divanyolu'nda bir cenazeye rastladığı için arabasını durdurdu. Suikastçiler de onu burada bekliyorlardı. Sekiz kişiydiler. Tabanca ile ateş ederek Mahmud Şevket Paşa'yı ve 2. yaverini vurdular. Ağır yaralanan Mahmut Şevket Paşa olaydan bir saat sonra, yaveri ise hemen orada öldüler.

Mahmud Şevket Paşa'nın yerine **Said Halim Paşa** sadrazam oldu. Padişah bu tayini İttihatçıların baskısı karşısında yapmıştı. Onun adayı o sırada Viyana'da elçi bulunan **Hüseyin Hilmi Paşa** idi.

İttihatçılar, suikasti, bazı muhaliflerini yok etmek için bir fırsat saydılar. Olaydan haberleri bile olmayan yüzlerce kişiyi sürgüne gönderdiler. Ayrıca 29 kişiyi idama, birçok kişiyi de ağır hapis cezasına mahkûm ettiler. İttihat ve Terakki'ye bağlılıklarından şüphe ettikleri subayları da görevden aldılar.

Artık iktidar tamamen İttihatçıların elinde idi ve bir baskı yönetimi bütün ağırlığı ile hüküm sürüyordu.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

Bu savaş sonunda dünya haritası değişti ve Osmanlı Devleti bir imparatorluk olmaktan çıktı.

Osmanlı Devleti'nin çok büyük kayıplara uğramasına yol açan Balkan Savaşları'ndan sonra, Avrupa devletleri de ekonomik rekabet ve çeşitli uyuşmazlıklar, dengesizlikler, üstünlük kurma gibi sebeplerle birbirlerine düşmüşlerdi. Gerginlik had safhadaydı. Uluslararası herhangi bir olayın savaşa sebeb olabileceği, bu savaşın yalnız iki devlet arasında olmayacağı, birçok devletin katılacağı anlaşılıyordu. Bloklaşan iki grupta yer alan ve savaşta kaçınılmaz şekilde yer alacak devletler de belliydi.

Osmanlı Devleti'nin katılmaması gereken ve belki katılmaması mümkün olan bu savaşta hangi tarafta yer alacağı da yavaş yavaş anlaşılıyordu. İktidar tamamen İttihatçıların elindeydi. İttihatçılar artık topyekûn bir kalkınmayı gerçekleştirme çabasındaydılar. Ordunun modern silâhlarla donatılması, eğitilmesi, beliren savaş bulutları yüzünden öncelik kazanıyordu. Bu maksatla Almanya'dan bir askerî heyetin getirilmesi uygun görüldü ve heyet geldi. General **Liman von Sanders** başkanlığındaki bu heyet, ordunun ıslahı ile meşgul olacaktı.

Alman heyetinin İstanbul'a gelmesi, İngiltere, Rusya ve Fransa tarafından kuşku ile karşılandı. Bu üç devletle Almanya arasındaki gerginlik gittikçe artıyordu.

Liman von Sanders önce kolordu kumandanlığına getirildi, sonra genel müfettiş tayin edildi.

● Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

İttihat ve Terakki'nin gözüpek ve genç subaylarından **Enver Bey,** 1914 yılı başında yarbaylıktan tuğgeneralliğe terfi ettirildi. İki rütbe birden terfi etmesine Trablus ve Balkan savaşlarına katılmış olması gerekçe gösterildi. Tuğgeneral olur olmaz kendisine Harbiye Nazırlığı da verildi. O sırada henüz 33 yaşındaydı. Birkaç ay sonra **Enver Paşa,** Şehzade **Süleyman Efendi'**nin kızı **Naciye Sultan'**la evlenerek saraya **'damad'** oldu ve 1914 sonlarında **'Başkumandan vekili'** tayin edildi. Aslında başkumandan idi, ama hukuken başkumandanlık padişahta bulunduğu için 'vekil' olarak atanıyordu. Aynı yıl içinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir **'saldırmazlık paktı"** imzalandı.

Anlaşmaya göre, Rusya, Almanya ve Avusturya'ya savaş açtığı takdirde, Osmanlı Devleti de kendisini Rusya ile savaş halinde sayacaktı. Oysa Almanya bir gün önce Rusya'ya savaş ilân etmiş, bir gün sonra da Fransa ile savaşa tutuşmuş bulunuyordu.

Türk-Alman Antlaşması gizli tutuldu.



Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Orduları Başkumandanı Enver Paşa

● Büyük Savaş Başlıyor

Önce **'Harb-ı Umumi'**, sonra **'I.Dünya Savaşı'** olarak anılacak büyük savaş çoktan başlamıştı. 28 Haziran 1914 günü bir ziyaret için Saray-Bosna'da bulunan Avusturya-Macaristan veliahti **Arşidük Franz Ferdinand**'ın genç bir Sırplı tarafından öldürülmesi savaş sebebi sayılmış ve 28 Temmuz'da Avusturya savaş ilân etmişti. Bundan sonra diğer devletler de birer birer savaşa katılmışlardı.

Önce Balkanlar'da söz sahibi olmak isteyen Rusya seferberlik ilân etti. Bunun üzerine Almanya,Çarlık Rusyası'na 12 saatlik bir mühlet vererek ordusunu terhis etmesini istedi. Bu istek kabul edilmeyince 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Rusya'nın müttefiki olan Fransa'ya savaş ilan etti. 4 Ağustos'ta Alman orduları Belçika'yı işgal edince, Fransa'nın dostu olan İngiltere de Almanya'ya savaş ilan etti. Kısa zamanda iki devlet arasında (Avusturya ve Sırbistan arasında) başlayan savaş, iki blok arasındaki savaşa dönüştü.

İttifak devletleri olarak anılan grupta **Avusturya-Macaristan, Almanya, Bulgaristan** vardı ve daha sonra **Osmanlı Devleti** de bu gruba katılacaktı. **'İtilâf devletleri'** olarak anılan grupta ise **Fransa, İngiltere, Rusya, Sırbistan, Belçika, Romanya, Karadağ, Yunanistan, İtalya, Portekiz** vardı ve daha sonra bunlara **Amerika Birleşik Devletleri** ile **Japonya** da katılacaktı. Japonya bu savaşa İngiltere'nin dostu olarak ve Almanya'nın Uzak-Doğu'daki sömürgelerini ele geçirmek için katılıyordu.

Osmanlı Devleti Almanya ile saldırmazlık paktı imzaladığı zaman Avrupa'da durum işte böyleydi. İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ni kendi saflarına almak istemişlerdi ama, Rusya'nın Osmanlı topraklarında gözü vardı ve bu çok iyi bilindiği için, Osmanlılar İttifak devletleri arasında yer almaya mecbur kalıyorlardı.

Osmanlı Devleti Almanya ile imzalanan anlaşmanın tarafsızlığını bozmayacağını, bunun sadece savunma amaçlı olduğunu ileri sürerek savaşa girmeyeceğini bildirdi. Fakat Almanya baskı yapıyor, Türk devlet adamları **Enver Paşa** ile **Talât Paşa** da savaşa hemen katılmaktan yana görünüyorlardı. Ancak, başkumandanlık karargâhındaki kurmay subaylar ilkbahara kadar hazırlanmak ve beklemek gerektiğinde ısrar ettiler. Padişahın hükümet üzerine baskı yapma gücü yoktu. Yönetim ve karar sadrazam ve Hariciye Nazırı **Said Halim Paşa, Enver Paşa** ve Meclis Başkanı **Halil Bey**'den oluşan bir heyetin elindeydi. Daha sonra bunlara Bahriye Nazırı **Cemal Paşa** da katılmıştı.

● Yavuz ve Midilli Zırhlıları

Almanlar Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesi için türlü propagandalar yaparken bir olay onlara aradıkları fırsatı vermiş oldu: Türk-Alman saldırmazlık antlaşmasının imzalanmasından on gün sonra, büyük savaş başlamadan önce, Akdeniz'de İngilizler tarafından takip edilen iki Alman zırhlısı Türk kara sularına girdi. **Goben** (Goeben) ve **Breslav** (Breslau) adlarındaki bu zırhlılar 10 Ağustos 1914 günü Çanakkale Boğazı'na sığındılar ve daha sonra da İstanbul'a geçtiler. İngiltere bu gemilerin iadesi için baskı yapmaya başladı. Buna karşılık Osmanlı hükümeti bu iki

geminin Almanlar'dan satın alındığını ilan etti. Gemilerin adları **Yavuz** ve **Midilli** olarak değiştirildi ve mürettebatına Türk deniz kıyafeti giydirildi.

Bir süre önce Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye ısmarladığı ve parasını ödediği savaş gemilerine İngiltere'de el konulmuş ve bu davranış Türk kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştı. İngiltere'nin parasını alıp vermediği o gemiler yerine Almanya'dan iki zırhlı alındığı haberi halkı memnun etti.

Alman zırhlıların Türk donanmasına katılması üzerine müttefikler Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını, Alman gemilerinin ve Alman askerî ıslahat heyetinin geri gönderilmesini istiyorlardı. Bu teklifleri kabul edilmedi. Çünkü Osmanlı Devleti genel seferberlik ilân etmiş bulunuyordu.

Bu olaydan sonra **Osmanlı hükûmeti kapitülasyonları kaldırdığını açıkladı.**

Osmanlı Devleti'ne savaş ilânı

Kısa bir süre sonra **Yavuz** ve **Midilli** talim maksadıyla Karadeniz'e çıktılar, fakat 28 Ekim 1914 günü Rus filosuna hücum ettiler ve sonra Rus limanlarını topa tuttular.

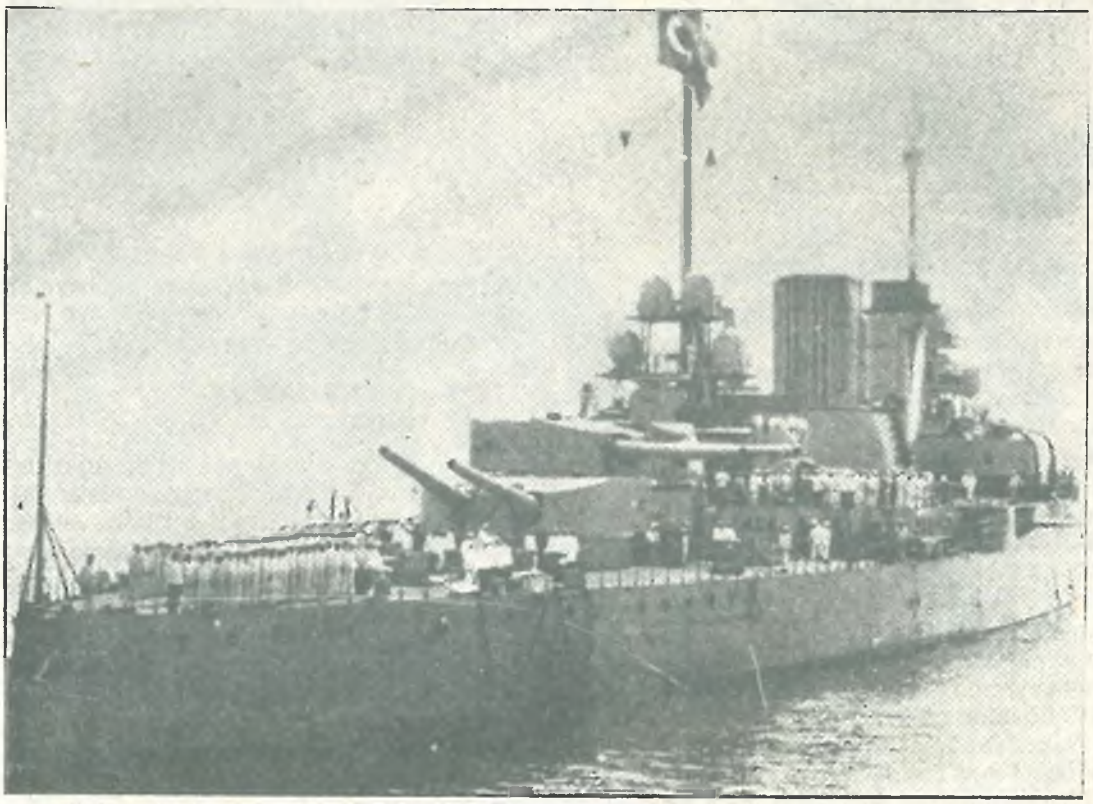
Bunun üzerine 3 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettiler. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndaki bloklar meydana çıkmış, Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın bulunduğu blokta yer almıştı.

Rus limanlarının bombalanması olayı, **Enver Paşa**'nın bilgisi içinde ve Alman amirali tarafından yapıldığı için, savaşa katılmanın asıl sorumluluğunu bu genç Harbiye Nazırı (Genelkurmay Başkanı) taşıyordu. Enver Paşa bu savaşta Almanlar'ın galip geleceğine, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin de savaştan zaferle çıkacağına inanıyordu.

İtilâf devletlerinin donanması daha evvel **Çanakkale Boğazı**'nı abluka altına almış bulunuyordu. Osmanlı Devleti de 14 Ekim'de Çanakkale Boğazı'nı kapadığını resmen bildirmişti.

Bu savaşta Çanakkale Boğazı'nın önemi çok büyüktü. Fakat Batıda büyük meydan savaşları devam ettiğinden Boğaz'a daha sıra gelmemişti.

2 Ocak 1915'te Rus hükûmeti İngiltere'den Türkler'e karşı harekete geçilmesini istemişti. İngilizler ise yeter miktarda kuvvet toplama-

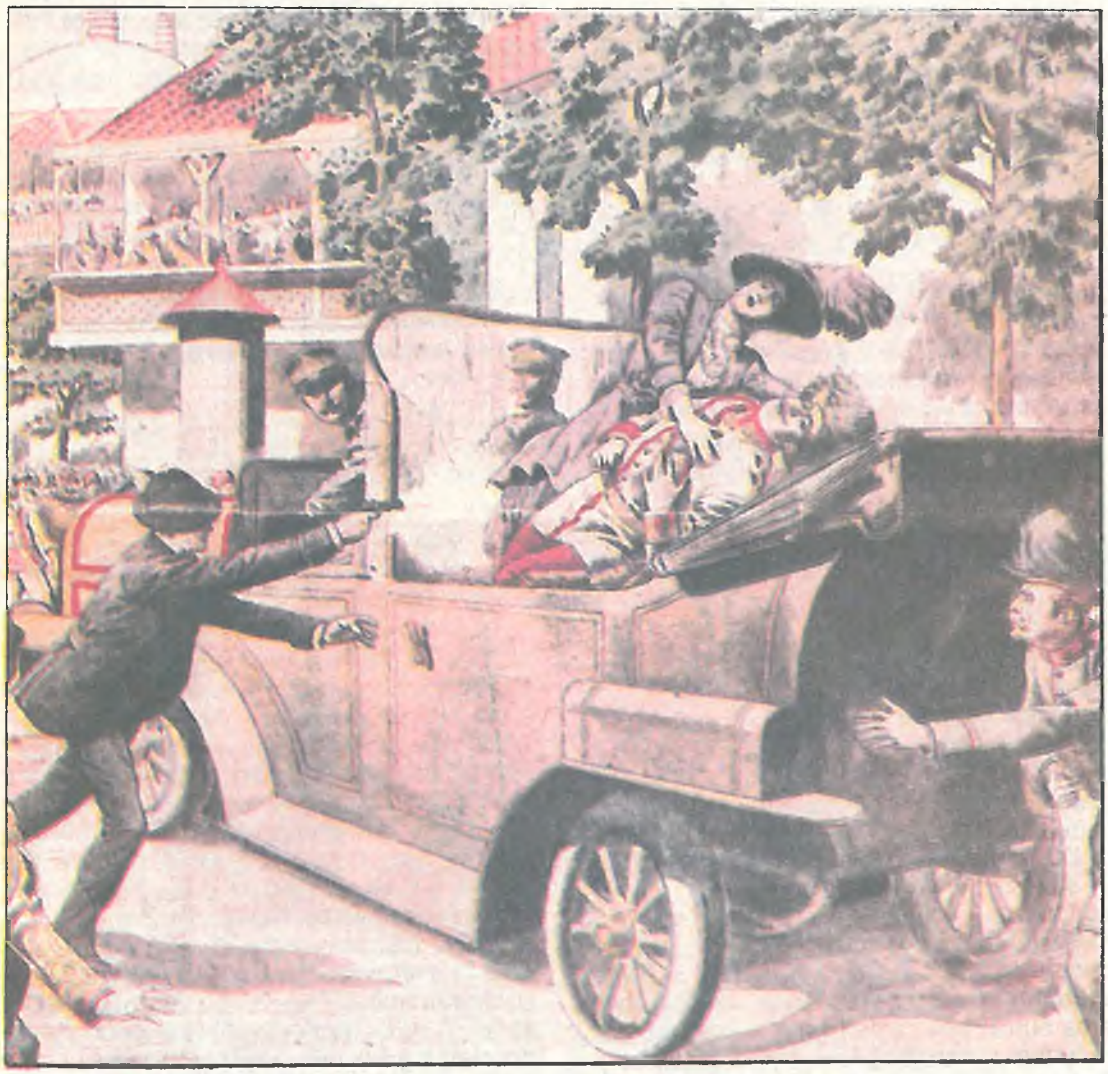


Yavuz zırhlısı mürettabatıyla

dan buna girişmek istemiyorlardı.

Boğazlar a karşı bir hareket yapılması daha savaşın ilk haftalarında tartışma konusu olmuştu. Ama Çanakkale için kara ve deniz kuvvetlerinin ayrılmasına imkân görülemediği için bu hareket ertelenmişti. 1915'in Ocak ayı başında bu konu tekrar ele alındı ve Çanakkale önünde abluka kuvvetlerine kumanda eden **Visamiral Karden**'e Boğaz'ı yalnız savaş gemileriyle geçmenin mümkün olup olmayacağı soruldu.

İngiliz amirali 5 Ocak'ta bu soruya verdiği cevapta, Çanakkale'nin bir hamlede geçileceğini zannetmediğini, fakat çok sayıda gemi ile yapılacak büyük bir harekât sayesinde bunun mümkün olabileceğini bildirmişti.



Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olarak gösterilen olay: Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın bir Sırp genci tarafından öldürülmesi.

ÇANAKKALE SAVAŞI

Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük kahramanlık destanını Çanakkale'de Mehmetçik yazdı.

13 Ocak 1915 günü Londra'da toplanan savaş meclisinde, Boğazlar'ın donanma ile geçilmesine karar verildi. Bu meclisin aldığı diğer bir karara göre de Fransızlar'dan 4 zırhlı, 6 topçeker, 12 torpil tarayıcı gemi, 4 denizaltı alınacak, Fransız amirali Guepartta, Vi-samiral Karden'in emrine girecekti.

28 Ocak 1915'te bazı muhalif oylara rağmen Çanakkale Savaşı planı kabul edildi. Yalnız Amirallik Dairesi Birinci Lordu, Çanakkale'nin denizden geçilemeyeceğini iddia ederek bu plana itiraz ediyordu.

İtilâf devletlerinin Çanakkale'ye saldırma planları birçok amaca yönelikti. Boğazlar aşılabildiği takdirde Rusya'ya yardım kolaylaşacaktı. Osmanlı Devleti, ikiye bölünmüş olacak, İstanbul'u ele geçirecekler, Kafkaslar'daki Türk tehlikesi savuşturulacaktı. Ayrıca Mısır'ın istilâ edilmesi tehlikesi ortadan kalkacak; Irak, Filistin ve Suriye'nin İngilizler tarafından işgali sağlanarak Devlet, çember içine alınacak, barış istemek zorunda bırakılacaktı. Bu çok önemli amaçlar için hücum planlarını en ince ayrıntılarına kadar hesaplamış, tespit etmişlerdi.

Düşmanın hedef seçtiği Çanakkale Boğazı, savaştan önce modern bir şekilde tahkim edilmemiş, yani sağlam savunma siper ve mevzileri hazırlanamamıştı. Giriş kısmının siperleri iyi ve yeterli değildi. **Kumkale** ve **Seddülbahir** civarında ikişer adet tabya vardı, ama bunlar pek sağlam olmayıp ileri sürülmüş mevzi niteliğinde idi. Deniz tahkimatı, Soğanlıdere-Kepez hattı ile Nara-Değirmendere arasındaki bölgede toplanmıştı. Tabyalardaki top sayısı 137'den ibaretti. Bunların 6 adedi 3,55 cm, 13 adedi 24 cm çapında idi ve en uzun menzil ise 16.900 m idi. Gelibolu'nun savunmasını III.Türk kolordusu yapacaktı. Saros Körfezi'ne açılan kıyılarımızda herhangi bir tahkimat yapılmamıştı.

İngiliz Amirallik Dairesi, Çanakkale harekâtında kara kuvvetlerinin de kullanılmasını kararlaştırmış, bu amaçla beş tümenlik bir kuvvet ayırmışlardı.

● Dünyanın en güçlü donanması lav kusan toplarıyla Boğaz'a saldırıyor.

Birleşik müttefik donanması 19 Şubat 1915 günü, 12 savaş gemisinin katıldığı büyük bir bombardıman başlattı. En büyük toplarla yapılan atışlar saatlerce devam etti. Öğleden sonra gemiler kıyıya yaklaşınca bombardıman daha da şiddetlendi. Sekiz saat süren çok şiddetli bombardıman sonunda Boğaz'ın dış tabyaları tahrip edildi fakat hepsi susturulamadı. Düşman daha bu ilk hücumda, evvelce üç günde geçebileceğini sandığı Boğaz'ı aşmanın güçlüğünü anlaşmıştı ama hâlâ imkânsız görmüyordu. Fakat dış tabyaların tahrip edilmiş, Türkler'in 19 top kaybetmiş olması, bazı ülkelerde büyük yankılar uyandırdı. Bulgaristan çekingen bir durum aldı. İtalya İtilâf devletlerinden yana bir tavır takındı. Çünkü Boğaz'ın geçilmesi Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla onun bulunduğu blokun yenilmesine sebep olacaktı.

Öte yandan Yunanlılar İstanbul'a girmeye kalktı. Fakat bunu istemeyen Ruslar 40 bin kişilik yardımcı bir kuvvet göndermeyi teklif ettiler. Çünkü Rusya kendisini Bizans'ın varisi olarak görüyordu. Aynı iddiada bulunan Yunanlılar'ın İstanbul'a girmesini bunun için istemiyordu. Bunun üzerine İngilizler ve Fransızlar Boğazlar'ı Ruslar'a vermeyi vaadettiler.

20 Şubat'ta deniz çok dalgalı olduğu için gemilerden iyi atış yapılamayacağı düşüncesiyle saldırıya ara verdiler 25 Şubat'ta bombardıman tekrar başladı. 10 zırhlı Boğaz'ın karşısına gelerek giriş kısmındaki tabyaları gülle yağmuruna tuttu. Bu hücuma, İngilte-

re'nin en büyük ve en modern savaş gemisi olan **Queen Elizabeth** zırhlısı da katıldı.

26 Şubat'ta Limni Adası'nda yığınak yapılmasına ve bir yedek kolordu bulundurulmasına karar verdiler. Bunun için Mısır'daki Avustralya ve Yeni Zelandalılar'dan oluşan kolordunun ayrılmasına, İngiltere'de bırakılmış olan 29 tümenin de buraya gönderilmesine, ayrıca Fransız birliklerinin de getirilmesine karar verildi.

Bu arada, hava şartları uygun oldukça gemiden atışlar yapılıyordu. 5,7,8,9 ve 10 Mart tarihlerinde şiddetli bombardımanlar yapıldı. Fakat hiç bir sonuç alamadılar. Nihayet 18 Mart günü kesin sonuç almak üzere bütün güçleriyle saldırmaya karar verdiler.

Bu sırada **Amiral Karden** hastalandığı için kumandayı terketti ve onun yerine yardımcısı **Amiral de Robeck** tayin edildi.

18 Mart 1915 günü, saat 10.00'da, dünyanın en güçlü donanması, Çanakkale Boğazı'nı geçmek için hareket etti. Türk tabyalarını yerle bir ettiklerine, Türkler'in döşedikleri mayınları iyice tarayıp yok ettiklerine göre, bu hücumda mutlaka Boğaz'ı geçeceklerinden, zaferi kazanacaklarından emindiler.

Gemiler iki sıra halinde Boğaz'a girdiler. Birinci sırada, büyük çaplı toplarla donatılmış, çağın en modern altı zırhlısı vardı. Bunlar **Queen Elizabeth, Lord Nelson, Triumph, Prince George, Inflexible ve Agamemmnon** adlı gemilerden oluşuyordu. Bu gemiler Türk tabyalarını uzak mesafeden bombalamaya devam ederken, **Suffren, Bouvet, Gaulois** ve **Saint Louis** adlı Fransız zırhlıları birinci hattaki gemileri geçerek, saat 13.30'da kıyıdaki tabyalara yakın mesafeden top atışlarına başladılar.

Şimdi, gemilerden atılan gülleler, Türk tabyalarında duman ve alevlerin yükselmesine sebep olurken, Türk topçusunun mermileri de denizde hortumlar meydana getiriyor, sanki deniz aşağıdan yukarıya hortum hortum boşanıyordu.

Savunma mevzilerimiz ağır hasar görmekteydi. Toplarımızın bir kısmı parçalanmıştı. Bu sırada İngiliz amiralinin Türk savunmasının kırıldığına kanaat getirerek ileri sürdüğü Fransız zırhlıları Boğaz'ın en dar yerine gelince, birden **Hamidiye** ve **Mecidiye** istihkâmları ile **Baykuş** ve **Dardanos** tabyalarımızın makas ateşine düştüler. Şimdi **Bouvet** zırhlısı şiddetle dövülüyordu. **Inflexible** zırhlısı ise ağır bir yara almıştı. Diğer gemiler de çokça isabet almışlardı. Amiral de Robeck, fazla hasara uğrayan Fransız filosunun yerine ikinci İngiliz filosunu ateş hattına sürdü. Öndeki Fransız filosu geriye çekilirken **Bouvet** zırhlısı bir mayına çarparak battı. **Gaulois** ise ağır hasara uğradı. Öte yandan Erenköy önlerinde bir düşman torpidobotu denize gömülmüş, onu bir mayın gemisi takip etmişti.

Fransız zırhlısı **Bouvet**'teki 600 kişiden ancak 25'i kurtulabilmişti. Çekilen Fransız filosunun yerine gelen İngiliz filosu da neye uğradığını şaşırdı. Önce bir torpidobotları battı. **Inflexible** zırhlısı aldığı isabetlerle ve çarptığı bir mayınla hasara uğrayıp saf dışı kaldı ve İmroz Adası'nda karaya oturdu. Bunlardan sonra **Irresistible** ve **Ocean** adlı zırhlılar da mayına çarptılar ve sonra top atışlarıyla batırıldılar.

İngilizler mayınları tarayıp imha ettikten sonra ve büyük hücumdan bir gün evvel, gece karanlığında, **Nusret** mayın gemimiz suları tekrar mayınlamış, düşman bu faaliyeti görememişti.

● Batan düşman zırhlıları

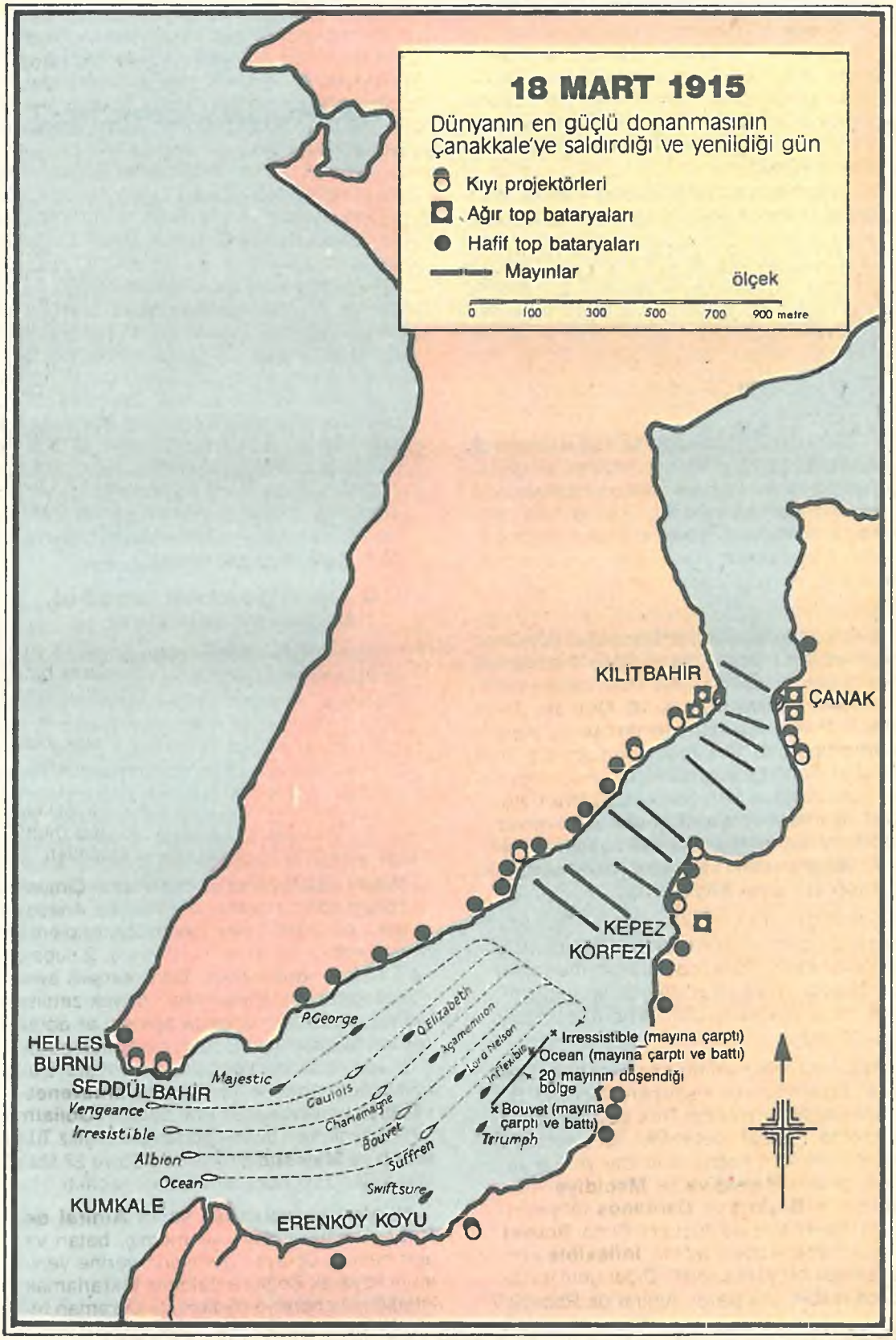
18 Mart günü akşam olurken, Türk topçusunun mahareti, Mehmetçik'in kahramanlığı sayesinde, düşman donanması denize çakılıp kalmış, ağır bir yenilgiye uğrayarak batmayan gemilerini güçlükle geri çekebilmişti.

O gün Çanakkale'de Birinci Dünya Savaşı'nın en şerefli sayfalarını Mehmetçik yazdı. Dünyanın en güçlü donanması Çanakkale'yi geçemedi.

Müttefik donanması Çanakkale Savaşı'na 21 zırhlı, bir o kadar kruvazör, sayısız muhrip ve mayın tarama gemisiyle katılmıştı.

18 Mart günü, bizim kaybımız azdı, Çimenlik tabyasında bir cephanelik yanmış, Anadolu tabyasında 24'lük bir topumuz tahrip edilmiş, 3 subay, 22 er şehit düşmüş, 2 subay ve 59 er de yaralanmıştı. Buna karşılık aynı gün düşman donanmasının 3 büyük zırhlısı batmış, 3 büyük zırhlısı da ağır hasar görerek saf dışı kalmıştı. Binlerce düşman askeri de vurularak veya boğularak ölmüştü. Daha sonraki günlerde, 13 Mayıs'ta, **Muavenet-i Milliye** kruvazörümüz Fransızlar'ın **Goliath** zırhlısını denizin dibine gömecek, İngiliz **Triumph** ve **Majestic** zırhlıları da 25 ve 27 Mayıs'ta denizaltı hücumuyla batırılacaktı.

18 Mart yenilgisinden sonra **Amiral de Robeck** hâlâ ümidini kesmemiş, batan ve ağır hasara uğrayan gemilerin yerine yenilerini koyarak Boğaz'a saldırıyı tekrarlamak istediğini Londra'ya bildirmişti. O zaman İn-


18 MART 1915
Dünyanın en güçlü donanmasının Çanakkale'ye saldırdığı ve yenildiği gün
Kıyı projektörleri
Ağır top bataryaları
Hafif top bataryaları
Mayınlar
ölçek
0 100 300 500 700 900 metre
KİLİTBAHİR
ÇANAK
KEPEZ KÖRFEZİ
HELLES BURNU
SEDDÜLBAHİR
KUMKALE
ERENKÖY KOYU
P.George
Q.Elizabeth
Agamemnon
Lord Nelson
Inflexible
Majestic
Gaulois
Charlemagne
Bouvet
Suffren
Swiftsure
Vengeance
Irresistible
Albion
Ocean
Triumph
Irressistible (mayına çarptı)
Ocean (mayına çarptı ve battı)
20 mayının döşendiği bölge
Bouvet (mayına çarptı ve battı)

giliz kabinesinde Bahriye Bakanı olan **Winston Churchill** de aynı fikirde idi. Zaten Çanakkale Boğazı'na karşı toplu bir harekât düzenlemesini ve İstanbul'a ulaşmak için Boğaz'ın zorlanmasını teklif eden de o olmuş ve bu fikrini kabul ettirmişti (Çanakkale yenilgisi Churchill'in bakanlıktan düşmesine sebep olacaktır).

Fakat Akdeniz Seferî Kuvvetler Başkumandanlığı'na tayin edilen **General Hamilton,** 13 Mart'ta Londra'dan ayrılarak 17 Mart'ta Bozcaada'ya gelmiş, Amiral de Robeck ile görüşmüş, 18 Mart'ta filo Boğaz'a girerken kıyıları yakından incelemek fırsatını bulmuştu. **Lord Ritchener**'e bir telgraf çekerek Çanakkale'den donanmanın geçişini sağlamak için karaya asker çıkarmak gerektiğini söylemiş, taarruzun hem denizden hem karadan yapılmasını teklif etmişti.

General Hamilton ile **Amiral de Robeck** arasında 22 Mart 1915'te yapılan bir görüşmeden sonra, kara kuvvetlerinin donanma ile işbirliği yapması esası kabul edildi. Londra bu fikri kabul edince, İskenderiye'de yığınak yapmaya başladılar.

Boğaz'ı denizden geçemeyen ve şimdi şanslarını karadan deneyecek olan İtilâf devletleri, **Akdeniz Seferî Kuvvetleri** adını alan tümenlerini süratle Port-Said ve İskenderiye'de topladılar. Başlangıçta bu kuvvetler 75 bin kişiden oluşuyordu. At ve katır sayısı da 16.481 idi. Bu ordunun en büyük birliğini Avustralya ve Yeni Zelandalı subay ve erler meydana getiriyordu. Müttefiklerin en güçlü, en meşhur birliklerini oluşturan bu kuvvetlere **"Avustralian and New Zeland Army Corps"(Avustralya ve Yeni Zelanda Silâhlı Birlikleri)** adının baş harfleri birleştirilerek **'ANZAK'** veya **'ANZAC'** denildi.

ANZAK'lar Çanakkale önlerindeki Limni Adası'na, donanmanın himayesinde 84 gemi ile taşınacaktı.

● Kara Savaşları başlıyor

Düşman birlikleri İskenderiye'de toplanırken, Türk Genel Kurmayı da kara savaşları için gereken düzenlemeyi yapıyordu. 24 Mart 1915 günü, Liman von Sanders Paşa kumandasında 5. Ordu kurulmuş ve Boğaz'ın savunması bu orduya verilmişti. Altı piyade tümeni ile bir süvari tugayından oluşan bu ordu, 1 Nisan 1915'ten itibaren cephedeki yerini şu şekilde almaya başlamıştı:

1. Grup: 5. ve 7. tümenlerden oluşuyordu ve Saros Körfezi kıyısında yer almıştı.

2. Grup: 9. Tümen Gelibolu Yarımadası'nda, bu tümenin 27. alayı bir tabur noksanı ile Maydos civarında idi. Bir taburu Palamut'un güneyi ile Azmakdere arasında kalan kıyıyı gözetliyordu. 25. alay iki batarya ile Sarafim çiftliğinde bulunuyor, 26. alay ise Palamut'tan Seddülbahir'e kadar uzanan kıyıyı kolluyordu.

3. Grup: 11. ve 3. tümenler Boğaz'ın Asya yakasındaydı. Süvari Tugayı Saros Körfezi'nin kuzey kıyılarında bulunuyordu. 19. Tümen Bigalı bölgesinde, yedek kuvvetler arasında yer almıştı. Bu tümenin 57. alayı bir top bataryası ve bir istihkâm bölüğü ile Bigalı'da, 77. alayı Maltepe'de, 72. alayı bir süvari bölüğü ve Kilya limanının kuzeyinde ve deniz kenarında, 39. topçu alayının iki taburu Bigalı'nın güneydoğusunda bulunuyordu.

2 Şubat 1915'te kurulan 19. tümenin kumandanı Kaymakam (Yarbay) **Mustafa Kemal Bey** idi. Bu tümen 23 Mart 1915'te Tekirdağ'dan Maydos'a gelmiş bulunuyordu.

Ordu kumandanlığı kıyılarda az kuvvet bulundurmayı, esas kuvvetleri geride toplayarak karaya çıkacak düşmanı karşı hücumlarla denize dökmeyi planlıyordu.

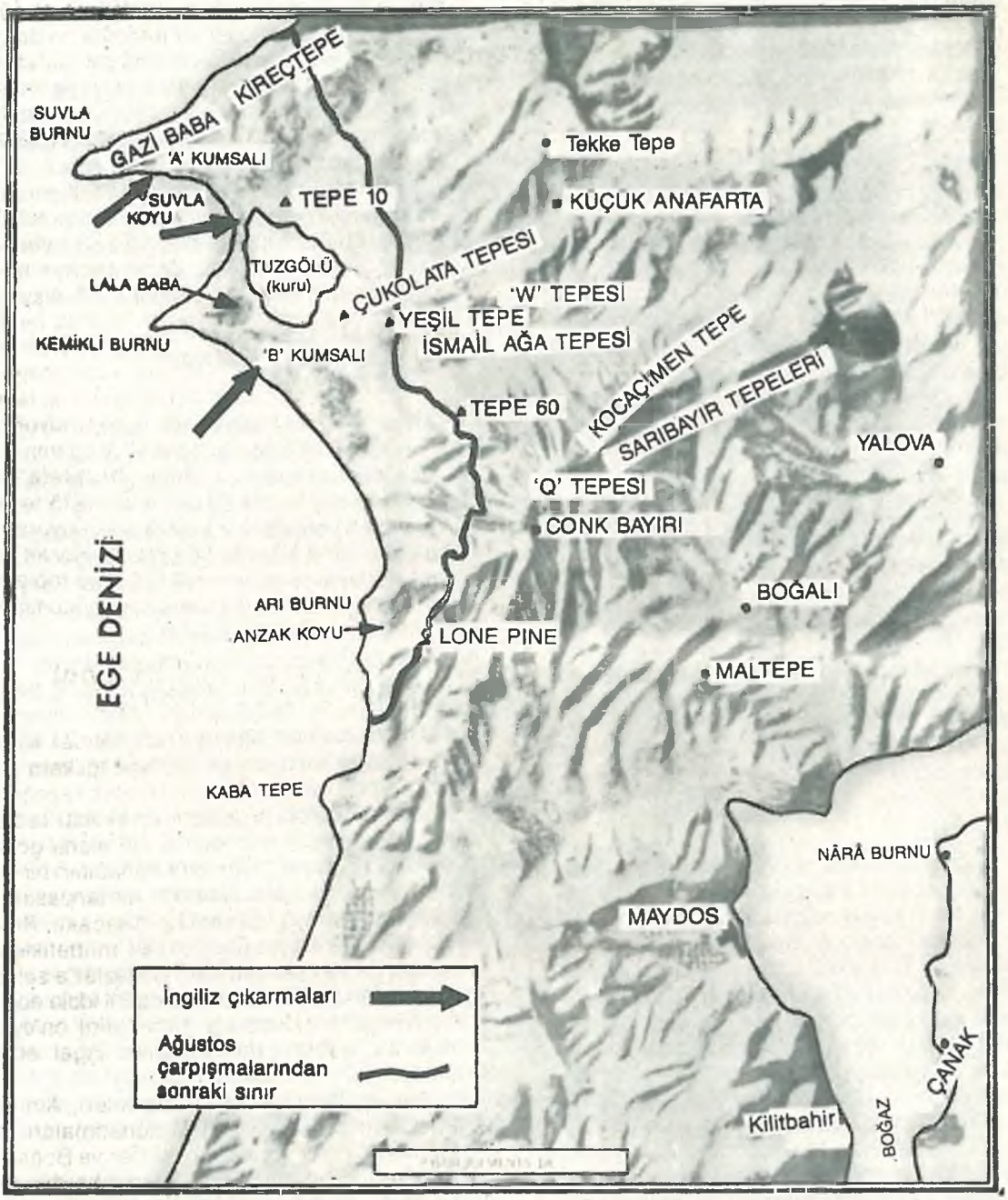
● Rus donanması İstanbul Boğazı'na saldırıyor

Donanmanın Boğaz geçişini ancak karaya asker çıkarmakla ve asıl ağırlığı kara savaşlarına vererek gerçekleştirebileceğine inanan İngilizler, bu çıkarmayı Ruslar'la beraber yapacaklardı. Hazırlanan plana göre, bir Rus kolordusu Rus donanmasının himayesinde ve **General İstomin** kumandasında İstanbul Boğazı'nı yakınlarına çıkacaktı. Rusya, bu çıkarma başarılı olursa müttefiklerinin kendisine vaadettikleri Boğazlar'a sahip olacak, Bizans'ın varisi olduklarını iddia eden Yunanlılar'ın İstanbul'a girmelerini önleyecek, bu eşsiz şehri kendileri işgal edeceklerdi.

Ruslar, 28/29 Mart 1915 günleri, Amiral Eberhard kumandasındaki donanmaları ile İstanbul Boğazı'nı önlerine geldiler ve Boğaz'ı topa tuttular. Fakat, hem bu bombardımanla, hem çıkarma teşebbüsü ile bir sonuç alamayacaklarını anlayarak hemen çekildiler. Türk donanması, Ruslar'ın bu hareketine, Odesa'yı topa tutmakla karşılık verdi. Odesa, Ruslar'ın önemli yığınak noktalarından biri idi.

● Seddülbahir ve Arıburnu'na çıkıyorlar ama...

Akdeniz Seferî Kuvvetler Başkumandanı **General Hamilton,** esas çıkarma bölgesi



olarak, Gelibolu Yarımadası'nın güneybatı ucundaki **Seddülbahir**'i, ikinci derecedeki çıkarma bölgesi olarak **Kaba Tepe**'nin kuzeyine rastlayan **Arıburnu**'nu seçmişti. Ayrıca, Türkler'i yanıltmak ve dikkatlerini ve kuvvetlerini çekmek, böylece esas çıkarmayı gizlemek için Anadolu yakasındaki Kumkale ile yarımadanın Saros ve Beşike körfezlerine de göstermelik çıkarmalar yapılacaktı.

29. İngiliz tümeni Seddülbahir'e, **Anzak** kolordusu da Arıburnu'na çıkacaktı. Plana göre Anzak kuvvetleri Kocaçimen Tepe'yi ve Maltepe'yi işgal ederek Gelibolu Yarımadası'nı ikiye ayıracak, Seddülbahir'i savunan Türk kuvvetlerini çembere alarak ve gerisini tutarak yardım almasını önleyecekti.

İskenderiye'de toplanan Akdeniz Seferî Kuvvetleri, 10 Nisan 1915 gününden itibaren

Çanakkale önlerindeki adalara, özellikle Limni Adası'na gelmeye başladılar. 21 Nisan'da Limni'de toplanma tamamlandı.

Artık çıkarma için her şey hazırdı. Daha fazla vakit kaybetmeden harekete geçeceklerdi.

25 Nisan 1915 günü, beş İngiliz tümeni, dünyanın en güçlü donanmasının himayesinde, Seddülbahir ve Arıburnu mevkilerine çıkmaya başladılar. Yalnız Seddülbahir'e çıkacak kuvvetleri destekleyecek gemiler **Euryalus, İnflexible, Cornwallis, Vengeance, Goliath** zırhlıları ile **Talhot, Dublin, Saphire, Amethyst** kruvazörleri idi. Bunlardan başka birçok muhrip de görev almıştı.

O güneşli nisan gününde Gelibolu Yarımadası'nın kıyıları yemyeşildi. Yamaçları rengârenk kır çiçekleri kaplamıştı. Türk toprakları cennet gibi güzeldi.

Fakat düşman, karaya ayak basar basmaz, bu cennet köşesinin kendisi için cehennem olacağını anlamıştı. 29. İngiliz tümeninin 10 taburu Seddülbahir'de karaya ayak bastığı yerde müthiş bir direnişle karşılaştı. Geri dönemeyen, yanlara kayamayan İngilizler ileri atıldıkça yerlere seriliyor, sayıları süratle azalıyordu. Tümen kumandanı **Hunter Weston,** istihbaratına göre o noktada Türkler'in büyük bir kuvvet bulundurmadığını bildiği için böylesine güçlü bir direniş karşısında şaşırmış, yanlış istihbarat aldığını sanmıştı.

İngiliz kumandanın istihbaratı yanlış değildi. Türkler, gemi toplarının menzili dışında kalmak için büyük kuvvetlerini daha geride menzilendirmişlerdi. Seddülbahir'de düşmanı ufak bir Türk birliği karşılamıştı. Bu bir avuç Türk, tam otuz iki saat süre ile düşmanı karada ayak bastığı yere âdeta mıhlamış, adım attırmamıştı. Ama 29. İngiliz tümeni Seddülbahir çıkarmasını beş ayrı noktadan yapmıştı. Bunları durdurmaya çalışan 26. Türk alayının ikinci ve üçüncü taburları düşman donanmasının şiddetli ateşinden korunamıyordu. Düşman ise donanmasının şiddetli ateşinin desteği ile tutunabiliyordu. 29. İngiliz tümeni, ağır kayıplar vermesine rağmen, bulundukları yerde tutunmuş, fakat hedeflerine ulaşamamışlardı. Hedef, daha ileride bulunan **Kirte Koyu** ve civarındaki tepeler idi.

Düşman bir köprübaşı tutmuştu. İngiliz 29. tümeni burada 20 top ve üç Fransız taburu ile takviye edildi. Böylece 16 zinde tabur meydana gelmiş oldu.28 Nisan 1915 günü ileri harekete geçen bu 16 taburu, yıpranmış, yorgun 9 Türk taburu durdurdu. İngiliz ve Fransızlar, Kirte'ye 1600 metre yaklaştıkları halde daha ileri gidemediler ve hedeflerine ulaşamadılar. Aynı gün öğleden sonra 19. alayımız Türk taburlarının imdadına yetişti ve ateş hattına girerek şiddetli bir hücumla düşmanı geriye attı. Bu, **Birinci Kirte Savaşı** idi.

Savaş daracık bir bölgede üç gün aralıksız devam etmiş, birlikler birbirine karışmıştı. İki taraf da önemli sayıda kayıp verdiler. Düşman tuttuğu köprübaşına taze kuvvetler yığmaya devam ediyordu. Zaten takviye almadan yeniden hücuma geçecek takati kalmamıştı.

● Fransızlar Denize Dökülüyor

Türk kuvvetlerini yanıltmak, çeşitli noktalara sevkederek dağıtmak amacıyla, iki Fransız alayı da Kumkale'ye çıkmıştı. Bunlar, büyük kuvvetlerle karşılaşırlarsa bunları oyalayacak, güçleri yetecek bir kuvvetle karşılaşırlarsa bunu imha edecek ve başka engel çıkmazsa ilerlemeye devam edeceklerdi. Fakat onlar da tıpkı 29. İngiliz tümeni gibi, bu güzel toprakların dostlara cennet, düşmana cehennem olduğunu hemen anlayacaklardı.

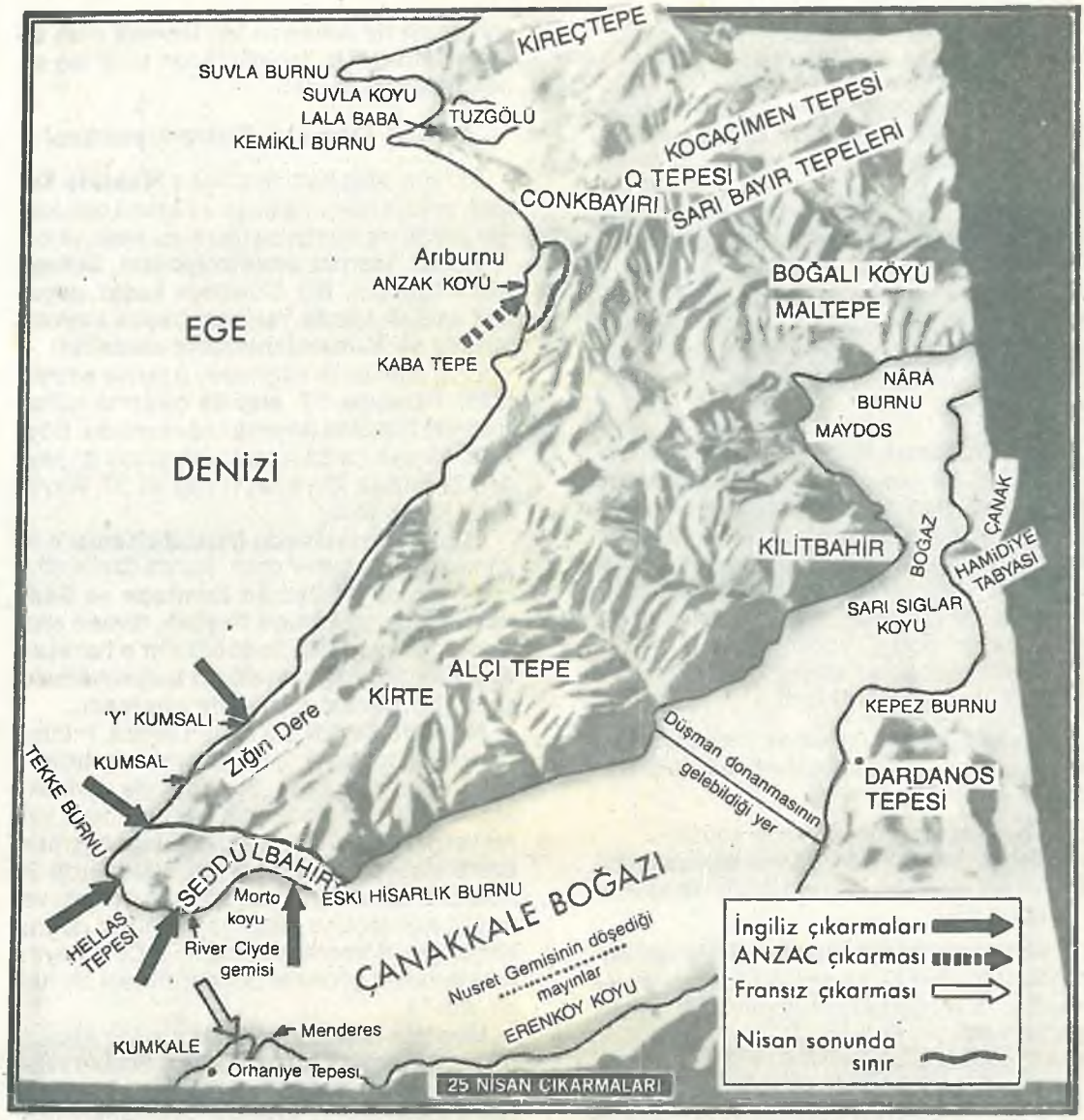
Karaya çıkan iki Fransız alayı korkunç bir Türk hücumu ile karşılaşmıştı. 26/27 Nisan gecesi, çok kısa bir sürede Fransızlar 20 subay ve 758 er kaybederek Kumkale'yi terketmek zorunda kaldılar.

Fransızlar Kumkale'de denize döküldükten sonra Seddülbahir cephesi 15. tümenle takviye edildi. 1 Mayıs'ta bu cephedeki kuvvetimiz 17 bin kişiye ulaştı. Düşman devamlı olarak yeni birlikler yığdığından karadaki kuvvetleri artmadan hücum üzerine hücum etmek gerekiyordu ve öyle yapıldı. 1-2 Mayıs geceleri başlayan ve dar bir alanda gelişen kanlı gece hücumları düşmana nefes aldırmadı ama bizim kaybımız da az değildi. Bu gece hücumları Türk ordusuna 16 bin şehide malolmuştu. İngilizler ise 13.979 kişi kaybettiler. Fransızlar'ın kaybı da mevcutlarına göre epey çoktu.

8-10 Mayıs'ta Kirte'de ikinci bir savaş meydana geldi. Bu savaşta İngilizler 6500 kayıp verince **General Hamilton** başarısızlığını **Lord Kitchener'**e bildirmek zorunda kaldı ve ondan asker ve mühimmat yardımı istedi. Bunun üzerine Seddülbahir cephesi yeni İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle takviye edildi.

● ANZAK'ları durduran bir avuç gözcü

Arıburnu'na yapılan çıkartma, hem müttefikler için, hem Türkler için şaşırtıcı oldu. İn-



giliz kurmayı bu yörede çıkılacak yeri **Kaba Tepe** kumsalı olarak tespit etmişti. Gerçekten de en uygun yer burasıydı. Böyle olduğu için de Türk savunmasının tertibi buna göre hazırlanmıştı.

Fakat, Anzak'ları çıkaracak gemiler, bilmedikleri bir akıntı ile bir mil kadar kuzeye kaymış, karanlıkta bu sapma farkedilmemişti. Çıkarma gemileri Arıburnu çıkıntısının güneyindeki küçük bir koya yanaşmıştı. Bugün o koya **Anzak Koyu** denmesinin sebebi budur.

Bu koyun kıyısında dik yamaçlar yükseliyordu. Oysa **Kaba Tepe'**deki kumsal içerilere kadar birkaç yüz metre dümdüz uzanıyordu.

Arıburnu'na çıkan Anzak'ları çok küçük bir gözcü grup karşıladı. Bu grup, düşmanı kurşun yağmuruna tuttu ve pek çok kayıp verdirdi. Anzak'lar dik yamaca tırmanırken düşüp kolunu bacağını kırıyor, kurşun gelen tarafa gitmemek için sağa sola açılıp uzaklaşıyor, tepeyi tırmanıp ilerlemeye kalkanlar asıl birlikten koparak kayboluyorlardı.

Gözcü Türk erlerinin sayısı pek az olduğu için, geçen saatler içinde düşmanın içeriye doğru ilerlemesini durduramamıştı. Fakat gözcüler durumu gecikerek de olsa tümen kumandanlığına bildirmişlerdi.

● Mustafa Kemal imdada yetişiyor

Bölgenin savunmasını yapacak 19. Tümen'in kumandanı Mustafa Kemal Bey (Atatürk) idi. **Mustafa Kemal** çıkarmayı, 9. Fırka'dan alınan bir haberle öğrendi. Bu durum karşısında ordudan emir beklemeden hareket etmesi gerekiyordu. Derhal 19. Tümen'e hazırlık emrini verdi. Bir süvari bölüğünü de Kocaçimen yönünde ileri sürdü. Saat 8.10'da bir dağ bataryası ve sıhhiye bölüğü ile beraber bizzat Kocaçimen'e yürüdü. Aynı zamanda durumu III.Kolordu Kumandanı **Esat Paşa**'ya bildirdi.

Mustafa Kemal, Kocaçimen Tepesi'ne çıktığı zaman bir şey göremedi ve Conkbayırı'na doğru ilerledi. İşte o zaman, kıyıyı gözetlemekle görevli Türk erlerinin düzensiz bir şekilde çekildiklerini, 27. alaya mensup bir bölüğün de yine çekilmekte olduğunu gördü. Bölük ve gözcü erler, bütün cephanelerini kullandıktan sonra, yoğun ateşle ilerleyen çok sayıdaki düşman karşısında çekilmekten başka çare bulamamışlardı.

Mustafa Kemal, bir anda haritaya ve etrafına göz attı. Derhal çekilen birliğin önüne geçti ve:

—Ne kaçıyorsunuz? diye sordu.

Erler, düşmanın 261 rakımlı tepeye geldiğini ve cephaneleri kalmadığı için döndüklerini söylediler.

—Cephaneniz yoksa süngünüz var! dedi Mustafa Kemal. Ve bölüğü hemen düzene sokarak süngü taktırdı ve sonra **'Yere yatl'** emrini verdi.

Düşman, çekilmekte olan askerlerin birden durup yatmaları karşısında durakladı. O da yere yattı. Böylece **Mustafa Kemal'**in istediği zaman kazanılmış oldu. Az sonra 57. alay yetişerek ateş hattına girdi.

Mustafa Kemal, yarımadanın stratejik bakımdan en önemli noktalarının **Conkbayırı** ve **Sarıbayır** tepesi olduğunu görüp anlamıştı. Bunu **Liman von Sanders** de, diğer kumandanlar da farkedememişlerdi. Düşman bu tepeleri tutabildiği takdirde, 20 km çapındaki çepçevre bir alanı top menzili içinde tutabilecek, Boğaz'ın en dar yerine hâkim bir noktada bulunacak, uzak mesafelere kadar görerek ateş edebilecekti. Ne pahasına olursa olsun düşmanın bu tepelere ulaşmaması gerekiyordu. Zaten Çanakkele Savaşları'nda daha sonra bütün uzmanların da kabul ettiği gibi, önemli olan ne asker sayısı, ne top sayısı, ne de donanma idi. **Önemli olan tepeleri tutmaktı.** Tepeleri tutan taraf ise savaşa hâkim olacaktı.

● Size Ölmeyi Emrediyorum!

57. alay ateş hattına girince **Mustafa Kemal,** erlerin hücuma hazır ve azimli olduklarını gördü ve kumandanlara şu emri verdi:

—Size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetlerimiz ve kumandanlarımız alacaktır!

Emri alan birlik düşmanın üzerine azimle atıldı. Güneyde, 27. alay da çıkarma istikametinde hücuma geçmiş bulunuyordu. Böylece, karaya çıkan Anzak kolordusu güneyden 27. alayla, Conkbayırı'nda da 57. alayla karşılaşmış oldu.

Günün tam ortasında **Mustafa Kemal'**e 9. Tümen'den bir haber geldi. Bunda özetle şöyle deniyordu: **"Düşman Kumtepe ve Seddülbahir'de çıkarmaya başladı, tümen emrindeki 25. alay ile Seddülbahir'e hareket etti, Kumtepe'de kuvvetimiz bulunmamaktadır, bu hususun dikkate alınması...**

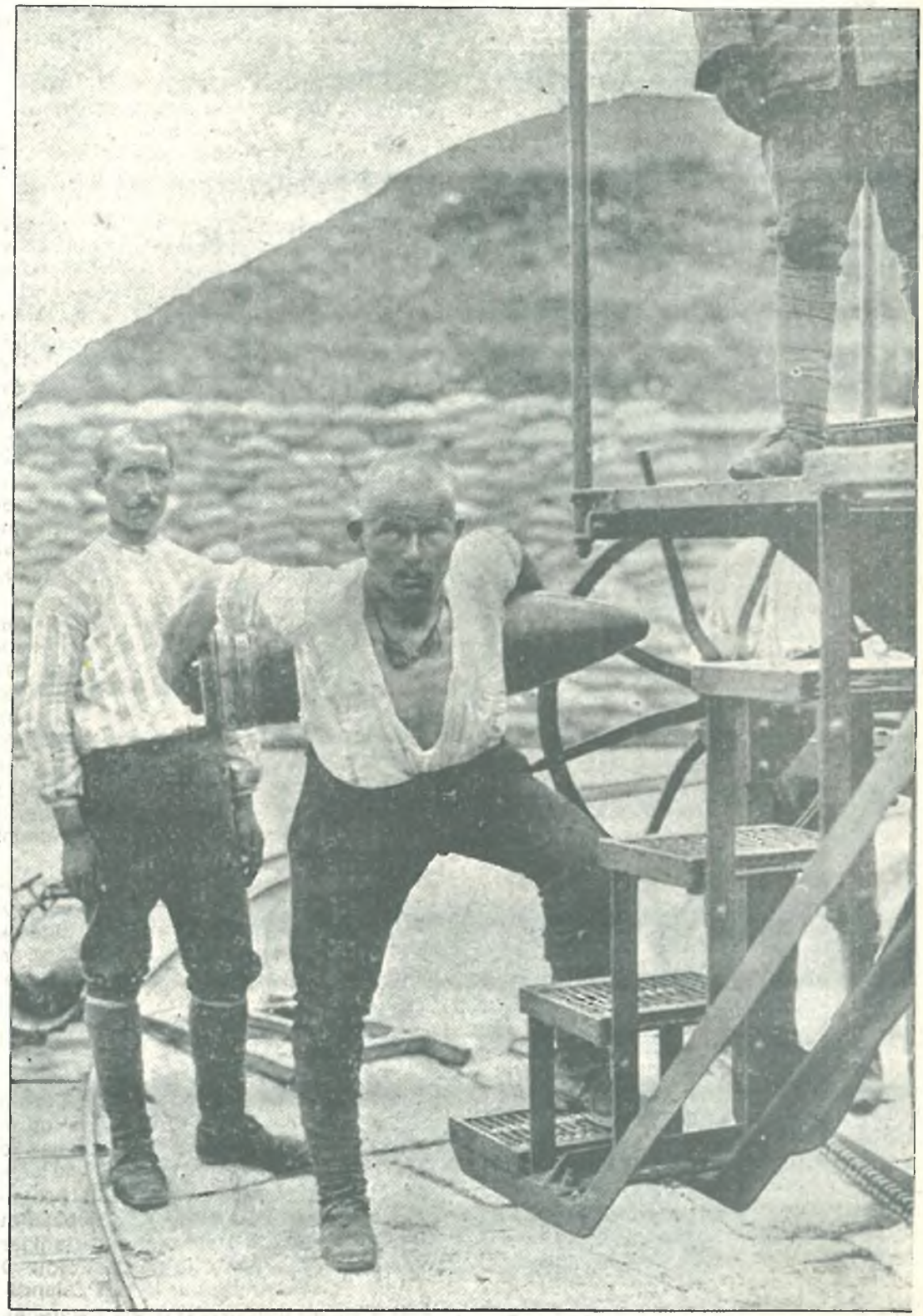
Mustafa Kemal, bu haberi alınca, müttefiklerin Seddülbahir'e de çıkarma yaptıklarını öğrenmiş oluyordu. Bu durumda gerideki alayları Kumtepe bölgesine sevketmeye karar verdi. Kendisi de alayların başına geçmek üzere Maltepe'ye hareket etti. Maltepe'de 3. Kolordu Kumandanı **Esat Paşa** ile buluştu ve ondan Kumtepe'ye çıkarma haberinin doğru olmadığını öğrenince tümeni ile Conkbayırı bölgesindeki görevine devam etmesi emrini de aldı.

Mustafa Kemal emrindeki alayları Arıburnu'na sevkederek hücum üstüne hücum yaptı ve düşmanı ilerlediği yerden püskürterek kıyıya kadar sürdü. Böylece, yarımadanın en önemli stratejik noktası ve düşmanın ilk hedefi olan Kocaçimen Tepe kurtarıldı.

● Mustafa Kemal Olmasaydı...

Mustafa Kemal'in, Anzak'lar ilerlerken geri çekilen Türk bölüğünü durdurarak düzene sokması ve sonra da süngü hücumları ile düşmanı püskürtmesi hususunda, ünlü tarihçi **Alan Moorehead** "Gelibolu" adlı eserinde şöyle diyor: **"...O genç Türk subayının o anda, o noktada bulunması, müttefikler için kaderin en korkunç darbesi oldu. O olmasaydı Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar o sabah Conkbayırı'nı ele geçirecek ve savaş lehimize sonuçlanacaktı..."**

Arıburnu'da şiddetli çarpışmaların dördün-



MEHMETOĞLU SEYYID
250 kiloluk mermiyi tek başına kaldırarak topun ağzına süren kahraman

cüsü 19 Mayıs 1915 günü oldu. Bundan sonra iki taraf, birbirlerine çok yakın mevzilere girdiler ve çarpışmalar mevzi savaşları şeklini aldı. Artık düşman Arıburnu'nda da, Seddülbahir'de de ileriye doğru adım atamıyordu.

Müttefik ordularının kumandanı **General Hamilton,** Çanakkale'nin geçilmesinin güçlüğünü, hele emrindeki beş tümenlik kuvvetle asla geçilemeyeceğini çok iyi anlamıştı. Onun için acele yeni kuvvetlerin gönderilmesini istemişti.

General Hamilton'a istediği yeni kuvvetler fazlasıyla verilmiş, ağır kayıp veren birlikleri de takviye edilmişti.

● Düşmanın iki zırhlısı daha batırılıyor

Fakat, Türk kuvvetleri de takviye edilmiş, cephede dokuz tümenimiz toplanmış bulunuyordu. Bu kuvvetlerin Arıburnu cephesinde olanlarına **"Kuzey Grubu",** Seddülbahir cephesinde olanlara **"Güney Grubu"** adı verilmişti. Bunlardan başka bir **"Saros Grubu"** ve bir de **"Asya Grubu"** meydana getirilmişti. Kuzey Grubu'na **Veber Paşa** kumanda ediyordu. Müstahkem mevki kumandanı **Cevat Paşa** idi.

İngilizler hücum üstüne hücum tekrarlayarak ilerlemeye, Türk hücumlarına ise olanca güçleriyle direnerek tutunmaya çalışırken, en güçlü iki zırhlılarının desteğinden de mahrum kaldılar. İngilizler'in **Triumph** zırhlıları 25 Mayıs'ta Kumtepe önünde, **Majestic** adlı zırhları da 27 Mayıs'ta Seddülbahir önünde batırıldı. Bunlar denizden Türk mevzilerini en çok döven zırhlılardı. Alman denizaltılarının torpilleriyle deniz dibini boyladılar. Bunun üzerine İngilizler diğer büyük gemilerini de Boğaz önlerinden uzaklaştırdılar ve onların yerine küçük muhripler bırakarak Limni Adası'na çekildiler.

● Şiddetli Hücumlar

Müttefikler en şiddetli hücumlarından ikisini 28 Haziran ve 12 Temmuz günleri yaptılar. Bu hücumlarda iki taraf da ağır kayba uğradı. Biz on bine yakın evlâdımızı kaybettik. Temmuz başından itibaren İkinci Ordu da Çanakkale bölgesine gelmeye başlamış ve grup kumandanlığını **Vehip Paşa** almıştı. Güney Grubu kumandanı **Veber Paşa** geriye alındı.

Müttefik Kuvvetler Kumandanı **Ian Hamilton** takviye olarak gelen beş yeni tümeni Arıburnu cephesinin kuzeyinde karaya çıkarmaya karar verdi. Önce 20 taburluk bir grup karaya çıkacak, bunlar Conkbayırı ve Kocaçimen hattına hücum ederek, Türk cephesinin sağ yanını kuşatacaktı. Geriye kalan kuvvetler **Suvla** koyuna çıkarılacak, bunlar da **Anafartalar** ovasını tutacaklardı. **Kocaçimen** Tepesi hem Boğaz'a, hem Arıburnu bölgesine yakın olduğu için önemli bir kilit noktasıydı. **Hamilton,** ne pahasına olursa olsun bu noktayı ele geçirmek istiyordu. Burayı ele geçirmek için yapacağı büyük hücumun başlangıcını belli etmemek ve Türk kuvvetlerini yanıltmak, yedek kuvvetleri çekmek ve dikkat dağıtmak için ayrı bir noktadan az bir kuvvetle aldatıcı hücum da planlıyordu.

Conkbayırı ile Kocaçimen arasında uzanan hattın gerisinde 5. Türk tümeni bulunuyordu. Bu tümenin 14. alayı muhtemel çıkarma yerlerini gözlerken, bir grup Anafartalar bölgesinde, diğer bir grup da Saros bölgesinde yer almıştı. Ayrıca kıyıya bir tabur gönderilmiş, iki tabur da yedeğe ayrılmıştı.

● Düşman olanca kuvvetiyle Conkbayırı'na çıkıyordu..

Müttefik Kuvvetler Kumandanı **Hamilton** 6 Ağustos 1915 günü şafakla beraber hücum emrini verdi. Hücum şiddetli ve tehlikeli idi. Onun için 5. tümenin iki alayı ile bir taburu süratle ateş hattına girdi. Kocaçimen bölgesinde sadece iki taburluk bir kuvvet kalmıştı.

Çarpışmalar şiddetli bir şekilde devam ederken akşam olmuş, karanlık çökmüştü. Saat tam 22.00'de, çıkarma tekneleri kıyıya 400 metre kadar yaklaşmış, düşman taburları karaya çıkmaya başlamıştı. 7 Ağustos sabahı Conkbayırı ve Kocaçimen Tepesi'nde durum bizim için iç açıcı görünmüyordu. Çünkü bu hattı tutan kuvvetlerimiz başka tarafa kaymış, hat boş bırakılmıştı. Burası düşman eline geçerse **Gelibolu** Yarımadası düşebilirdi.

Düşmanın büyük kuvvetlerle ve yoğun ateşle hücuma geçtiği bölgenin en tehlikeli yerinde 19. Türk tümeni vardı ve bu tümenin kumandanı **Miralay (Albay) Mustafa Kemal Bey** idi. **Mustafa Kemal Bey (Atatürk),** düşman kuvvetli bir hücumla püskürtülmediği takdirde cephenin çökebileceğini, bunun sonucu olarak da Boğazlar'a hâkim olacak müttefiklerin Marmara yoluyla İstanbul'a ulaşabileceklerini çok iyi biliyordu. 9 Ağustos günü İngilizler **Conkbayırı**'nı ele geçirince bu tehlike daha da büyüdü. Onları buradan atmak için girişilen karşı hücumlardan da sonuç alınamadı.

Düşmanın bazı birlikleri Anafartalar'ın ge-



Anafartalar Grup Kumandanı Miralay Mustafa Kemal ve maiyeti

rilerine kadar sokulmuşlardı. Bu durumda 7. ve 12. tümenlerimiz Anafartalar bölgesine sevkedildi ve cebri yürüyüşle buraya gelindi. Saros bölgesinden getirilen bu kuvvetler Miralay **Fevzi Bey**'in emrinde idi. 5. Ordu Kumandanı **Liman von Sanders Paşa** durumun kritik olduğunu görerek birliğin hemen o akşam gün batarken **Suvla** koyuna hücuma geçirilmesini istedi. **Miralay Fevzi Bey,** kendi kurmayı ile görüşünce bunun çok tehlikeli olacağını anladı. Çünkü iki gün cebri yürüyüş yapan ordu çok yorgun ve uykusuz idi. İstenilen zamanda hücuma geçmesi halinde, ilerleyen dakikalarda güneş askerin gözüne girecek, bu bir bozguna yol açabilecekti.

Fakat Liman von Sanders de sabırsızlanıyordu. Telefonla gece mutlaka hücum edilmesi gerektiğini söyledi. Tepelerin İngilizler'in eline geçmesi halinde tehlikenin çok büyüyeceğini, yapılacak hücumla düşman kuvvetlerinin püskürtülebileceğini bildirdi. Bunun üzerine **Fevzi Bey** durumu bir kere daha gözden geçirdi. Sonra **Liman Paşa**'ya telefon ederek, emri yerine getirmek için elinden geleni yapacağını, ama hücumun yine de imkânsız olduğunu söyledi. Askerin tamamı gelmemiş, mevcutlar iki günden beri hiç uyumamıştı. Top yoktu, cephane yoktu. Bir gün daha beklemek şarttı.

● Mustafa Kemal Anafartalar Grubu Kumandanı oluyor

Bu durumda Liman Paşa bölgede toplanan kuvvetleri **Albay Mustafa Kemal**'in komutasına vermeyi, zaten hasta olan **Fevzi Bey**'i de geri almayı kararlaştırdı. Fakat bu kararı **Mustafa Kemal Bey** ile görüştükten sonra ve mecburen vermiş bulunuyordu.

Liman Paşa Mustafa Kemal'i telefon başına çağırtmış, genel durumu ve görüşünü sormuştu. **Mustafa Kemal** Conkbayırı'nda durumun çok nazik olduğunu belirttikten sonra, çok acil olarak harekete geçilmezse bütün bölgeyi tahliye etmekten başka çare kalmayacağını söyledi. Nasıl bir tedbir düşündüğü sorulunca da, **"Bölgedeki bütün kuvvetlerin benim emrime verilmesinden başka çare göremiyorum"** dedi. Bunun üzerine Liman von Sanders biraz müstehzi bir eda ile:

"—Çok gelmez mi? dedi.

Mustafa Kemal net ve tereddütsüz olarak:

"—Az bile gelir! cevabını verdi.

Bu konuşmadan sonra Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na getirilen Mustafa Kemal'e, hemen Çamlıtekke'ye hareket etmesi ve 9 Ağustos 1915 günü şafakla beraber hücum etmesi bildirildi.

Bu sırada **Mustafa Kemal** de fizikî bakımdan çok yorgundu. Doktorunun verdiği ilaçlarla uykusuzluğu yenmeye çalışıyordu. İyice zayıflamış, gözleri çukurlaşmış ve kanlanmıştı. Fakat soğukkanlılığını yitirmiyor, daima mantıklı, hesaplı hareket ediyordu.

Mustafa Kemal, doktoru ve yaveri ile birlikte, gece yarısından az sonra karargâha geldi. Bundan sonraki iki saati cepheyi, araziyi tanımakla geçirdi. Kimseden düşman harekâtına dair kesin bir bilgi alamıyordu. Ama o, emir almış ve Tekketepe'den Sarıbayır'a kadar olan hat boyunca genel bir hücuma geçecekti.

Mustafa Kemal (Atatürk)'e verilen görev son derece ağır ve son derece önemliydi. Notlarında bu konu için şöyle diyor: "Böyle karanlık ve belirsizlik içinde, tanımadığımız kuvvetlerle, yeni bir işin, üç günden beri onu deruhte etmiş her kumandan ve kıtanın mağlup ve perişan olmasına sebebiyet veren, vatanın hayat veya ölümüne sebep olunabilecek derecede mühim bir işin, başkaları tarafından başlatılmış kanlı ve kaybedilmiş bir savaş alanının sorumluluğunu deruhte etmek, o kadar basit bir şey olmasa gerek. Fakat ben, kemali iftiharla bu sorumluluğu kabul ettim".

Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na Conkbayırı ve Kocaçimen bölgesi de dahildi. Grubun emrinde 4,7,8,9 ve 12. tümenler bulunuyordu. Bunların bazıları ile henüz telefon bağlantısı bile kurulamamıştı.

● Bir hilâl uğruna ya Rab!

9 Ağustos 1915 sabahı, saat 04.00'de, **Mustafa Kemal**'in kumandası altında Türk karşı hücumu başladı. Bu tarihte **'Anafarlar Savaşı'** olarak anılacak ve Çanakkale savaşlarının en kanlı hücumlarından biri olacaktı.

Hücumun başlamasından 90 dakika sonra, Türkler tepede görünmüş, düşman bozguna uğramıştı. Tepedeki İngiliz kuvvetleri tamamen imha edilmişti. Hemen hemen bütün subayları ölmüş diğerleri de dağınık bir şekilde fundalıklar arasına kaçışıyordu. Mitralyöz ateşinden çalılıklar tutuşunca oraya saklanan düşman askerleri de tavşan gibi avlandılar.

Müttefiklerin kumandanı **Hamilton** bu olayı **Triad** gemisinin güvertesinden hayretle seyrediyordu. Notlarında bu anları şöyle tespit ediyor: **"Yarımadadaki çarpışmaları göre göre kalbim iyice sertleşmişti, ama o**



Ondokuzuncu Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Arısurnu'nda, birliğinin başında

ağır zaylat ve bozgunu görünce, dayanamadı, kırıldı."

Hücumun ilk saatinde Mehmetçik en şanlı destanlarından birini daha yazmıştı. Kurşunu bitince süngüsünü takmış, yarasına aldırmamış, canını hiçe sayarak, günlerden beri uykusuzluktan ve yürümekten sanki hiç yorulmamış gibi, aslanlar gibi öne atılmıştı.

İki saat sonra düşmanı sürüp uzaklaştıran Türk askerlerinin ateşi yavaşlamıştı. Bu fırsattan yararlanan düşman dağınık kuvvetlerini toplamaya ve bir savunma hattı oluşturmaya başladı.

Mustafa Kemal savaş alanını bir tepenin üzerinden seyrediyor ve düşmanın **Suvla** cephesinin çöktüğünü görüyordu. Fakat aynı anda **Sarıbayır**'dan iç açıcı olmayan haberler almıştı. O tepe hâlâ düşmanın elindeydi.

Saat 08.00'de **Mustafa Kemal** alay ku-

mandalarının askerin önünde ateş hattına girmelerini emretti. Mehmetçik kumandanlarını en önde görünce daha da coştu. Yeniden toplanıp tutunmaya çalışan düşmanın üzerine saldırmaya devam etti. Bu arada 20. alay kumandanı **Yarbay Halil Bey,** 2. alay kumandanı **Yarbay Yusuf Ziya Bey** ve diğer bazı subaylarımız şehit oldular. Şehit olan alay kumandanlarının yerini tabur kumandanları, tabur kumandanlarının yerini bölük kumandanları alıyor, seve seve ölüme koşuyorlardı. Eriyen bölüklerde düşen bir silâhı bir yüzbaşı kapıyor, mevcudu yarıya inmiş bir manganın başında gencecik bir teğmen erlerle birlikte süngü hücumu yapıyordu.

Düşman, Mehmetçik'in, onun eşsiz kumandanlarının hücumuna dayanamayıp yeniden çekilmeye başladı, tâ Anafartalar düzlüğüne kadar gitti.

● Bu şartlar altında dahi hücum yapılacaktır!

Düşman, uzak menzilli toplarıyla, durmadan gelen takviye kuvvetleriyle ve havadan uçaklarla da saldırıyor, buna rağmen tutunamıyor, **göğsünü siper eden Mehmetçik'i** durduramıyordu.

Mustafa Kemal, 9/10 Ağustos 1915 günü, düşman uçaklarının ateş yağmuru altında, Conkbayırı'ndaki 8. Tümen karargâhına geldi. Burada Tümen Kumandanı **Miralay Ali Rıza Bey**'den şu bilgiyi aldı: **"Düşmanla sıkı temasta olan kıtalarımız, cesetlerle dolu tepenin etrafında gece gündüz aralıksız devam eden bomba ve süngü çarpışmalarıyla erimektedir. Hiç durmadan takviye alan düşman sayı ve silâh bakımından bizden kat kat üstün durumdadır. Ağır silâhları ile bize göz açtırmıyor. Ateş yağmuru altında tahkimat yapmakta güçlük çekiyoruz. Bütün yedekleri ateş hattına sokmuş durumdayız. 8. tümen takviye edilmeden yapılacak bir hücumdan başarı beklenemez".**

Miralay **Ali Rıza Bey**'in bu görüşünü tümenin kurmay subayı **Galip Bey** de doğruluyor, takviye gelmeden hücuma geçilmesinin çok tehlikeli olacağını söylüyordu.

Gerçek bu iki Türk kumandanının dedikleri gibiydi. Fakat **Mustafa Kemal** de yoldaki takviye birliklerinin ulaşımını bekleyecek zaman olmadığını, beklerken düşmanın bu fırsattan yararlanabileceği için ertesi gün, şafakla beraber baskın tarzında bir hücum yapmayı düşünüyordu.

Bu düşüncesini tümen kumandanına şöyle bildirdi:

"—Hiç vakit kaybetmeden kıtaları taarruz için hazırlamak ve tertiplemekten başka yapılacak hiçbir şey yoktur. Bu şartlar altında dahi hücum yapılacaktır".

Mustafa Kemal o gece hemen hemen hiç uyumadı. Şafak sökmesinden az önce sürünerek siperlerin önüne geçti. Türk siperleri ile düşman siperleri arasındaki mesafe 30 metreden ibaretti. **Mustafa Kemal**' öndeki kıtaların başına geçerek askeri selâmladı ve alçak sesle şöyle dedi:

"—Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimizden hiç şüpheniz olmasın! Az sonra yapacağımız hücumla onları mahvedeceğiz. Ama acele etmeyin, önce ben ileri gideyim. Kırbacımı havaya kaldırarak işaret verdiğim anda hep birden hücuma geçersiniz!".

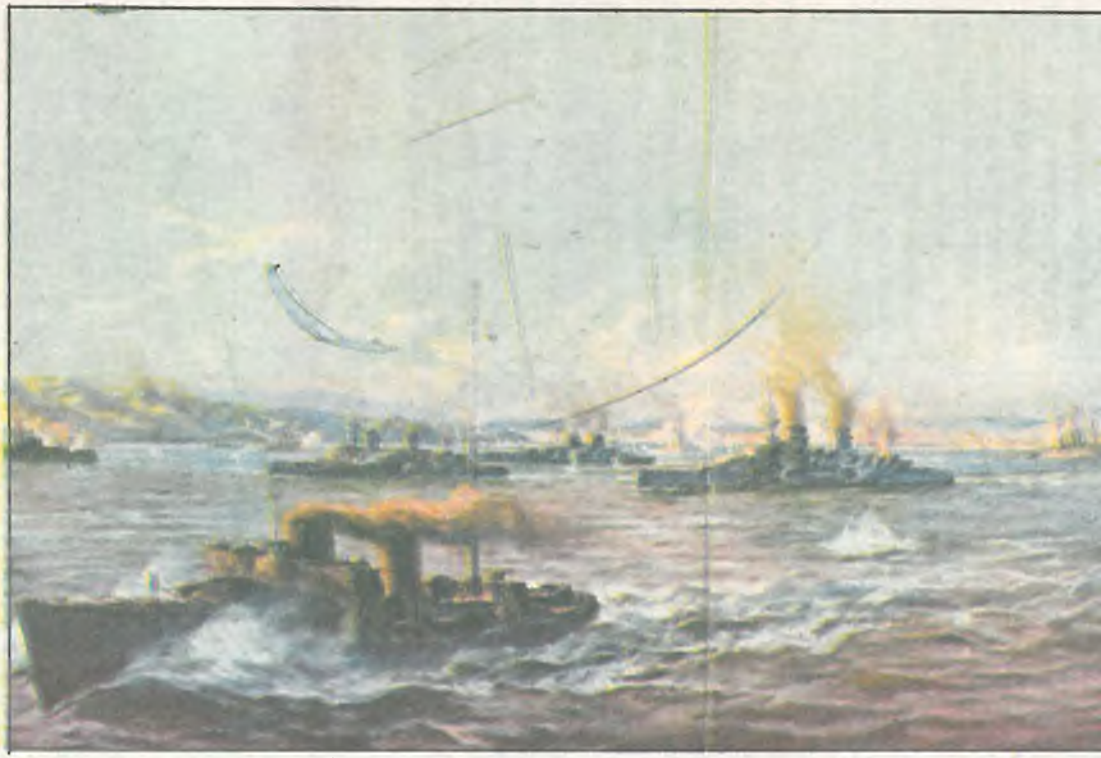
Bütün erler ve subaylar, sesleri duyulacak kadar yakın olan düşmana doğru yürüyen kumandanlarına dikkatle ve hayranlıkla baktılar. Kumandanın hemen gerisinde ellerinde tabanca ve kılıç olduğu halde hazır duran subaylar, hafifçe eğilmiş, öne bir adım atarak süngülerini uzatmış erler,kumandanın kırbacının havaya kalkmasını bekliyorlardı.

Birkaç saniye sonra beklenen an geldi. **Mustafa Kemal,** kırbacını havaya kaldırıp hızla indirmiş, hemen ardından Mehmekçikler'in **Allah! Allah!** sesleri havayı doldurmuştu.

Bu şiddetli hücumun dördüncü saati dolarken, **Sarıbayır**'da canlı tek düşman askeri kalmamıştı. Düşman topçusunun yamaçlardaki askerlerimizin üzerine yağdırdığı mermiler çok sayıda kayıp vermemize sebep olmuştu ama, düşmanın kaybı daha çoktu ve siperlerinden sökülüp atılmışlardı.

Bu sırada bir şarapnel misketi **Mustafa Kemal'in tam kalbine isabet etti. Fakat şükürler olsun ki, kalbinin üstündeki cep saatini parçalamaktan başka bir zarar vermedi. Türk'ün kurtarıcısı ve Cumhuriyet'in kurucusu olarak 'Atatürk' adını alacak olan bu genç albay ölümden kurtuldu.**

Şimdi düşman, ileri mevzilerini terkederek kıyıya doğru kaçıyordu. Bu, Çanakkale'yi kurtaran çok önemli hücumlardan biri oldu. Bu çarpışmada **İngilizler 20 bin ölü verdiler.** Bu ağır yenilgiden **General Stopoford**'u sorumlu tutan **General Hamilton,** onu görevden aldı. Durumu bildirmek için Londra'ya çektiği telgrafta, **"Çok cesur dövüşen ve mükemmel şeklide sevk ve idare edilen Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz"** demekten kendisini alamadı.



Ressam İsmail Hakkı Bey'in, düşman donanmasının Çanakkale'den çekilmesini gö

Ağustos'un son haftasına kadar Anzak ve Suvla koylarında çarpışmalar aralıklı olarak devam etti. 15 ve 16 Ağustos günlerinde İrlanda birlikleri **Kireçtepe** yamaçlarına kadar gelebildiler. Türk mühimmat depolarının en önemlileri bu tepede olduğu için bu çarpışmalar iki taraf için de önemli idi. Burada 19., 127., ve 37. alaylarımız çarpıştı. Gelibolu jandarma taburumuz ise dört İngiliz taburuna karşı durdu.

● Yalnız Ağustos çarpışmalarında düşman 45 000 ölü verdi

İngilizler 21 Ağustos'ta **Suvla** düzlüğünün güneydoğusunda büyük bir hücuma geçtiler. Bu hücum için İngiliz 9. kolordusu **Seddülbahir**'den alınan 29. ve Mısır'dan getirilen 2. piyade tümenleriyle takviye edilmişti. Bu dinlenmiş, tam teçhizatlı büyük kuvvetleri 12. Türk tümeni karşıladı. Mehmetçik bir defa daha vatan topraklarını istilâ için gelen düşmana göğsünü siper etti. Düşman topları gülle, uçakları mermi ve askerleri kurşun yağdırarak ilerlemeye çalışırken, **Mehmetçik** canını hiçe sayıyor, bazen genç bir teğmenin kumanda ettiği bir Türk takımı bir düşman taburuna saldırıyor, düşmana adım attırmıyordu.

Yalnız Ağustos ayı içinde yapılan savaşlarda **düşman 45 bin ölü vermişti.** Gerçekten üstün bir gayretle savaşmalarına rağmen artık zafer kazanamayacaklarını, vatanını savunan Mehmetçik'in azmini kıramayacaklarını anlamışlardı. Çıkarmanın ilk gününden ağustos sonlarına kadar verdikleri kayıp, hiçbir yerde vermedikleri kadar çoktu.

General Hamilton durmadan takviye istiyordu. Ağustos'ta Kitchener'e yazdığı bir mektupta başarısızlığa uğradığını, takviye edilmezse bir şey yapamayacağını bildiriyor, en kısa zamanda 95 bin kişilik yeni bir kuvvet gönderilmesini istiyordu.

● Çanakkale Geçilemez

Nihayet, 17 Ekim 1915'te, **General Hamilton** da Londra'ya çağrıldı ve onun yerine **General Sir Charles Monroo** getirildi.

Charles Monroo'nun da durumu değiştirmesine imkân yoktu. Çanakkale'nin geçilmez olduğunu cepheye gelir gelmez o da anlamış, Türkler'i yenmenin imkânsız olduğunu ima ederek Londra'ya tahliye, yani Çanakkale Savaşı'nı bırakıp çekilme teklif etmişti. **Lord Kitchener**'in bu teklife çok canı sıkıldı. Onu da görevden alıp Çanakkale'deki kuvvetlerin başkumandanlığına bu defa **General Birdwood**'u tayin etti.

Ama, düşmanın Çanakkale'deki başarısızlığı İngiliz kumandanlarının beceriksizliğinden değil, Türk kumandaların ve Türk askerinin kahramanlıklarından ileri geliyordu.

Birdwood'un da bu gerçeği görüp belirtmesi üzerine Londra'da toplanan Harp Meclisi 1 Aralık 1915'te tahliyeden başka çare olmadığını kabul etti ve buna karar verdi:

İngilizler Çanakkale'yi terketmeye 12 Aralık 1915'te Senegalli kıtalarını çekmekle başladılar. Çanakkale'de en başarılı oldukları iş, düzenli ve sessiz bir şekilde çekilmek oldu. 8 Ocak 1916'da Çanakkale'de bir tek düşman askeri kalmamıştı.

İngilizler götürebildikleri cephaneyi götürmüş, götüremediklerini son tahliye gemisi hareket ederken havaya uçurmuşlardı ama, binlerce ton kereste, sayısız el ve at arabası, kazma, kürek ve pek çok eşya bırakmışlardı.

● Ölenler ve Kalanlar

Bu savaşa, 79.000'i Fransız olmak üzere 489.000 müttefik askeri katılmıştı. Türk kuvvetlerinin mevcudu ise yaklaşık 500 bin kişi idi.

Savaşın sonunda, resmî rakamlara göre bizim ve düşmanın kaybı şöyle idi:

Çanakkale savaşlarına katılan Türk birliklerinin mevcudu:.....500.000
Şehit:.....55.127
Yaralı:.....100.177
Kayıp:.....10.067
Hastalanarak ölen:.....21.498
Hastalık yüzünden terhis edilen: 64.400
Toplam:.....251.309

Müttefikler:
İngiliz birliklerinin mevcudu:.....410.000
Fransız birliklerinin mevcudu:.....79.000
Toplam:.....489.000
İngilizler'in ölü, kayıp ve yaralıları:205.000
Fransızlar'ın ölü, kayıp ve yaralıları:47.000
Toplam:.....252.000

Çanakkale Savaşı, o güne kadar yapılan savaşlara hiç benzemeyen, en modern silâhların ve haberleşme araçlarının kullanıldığı bir savaştır. Uçaklar, denizaltılar, telsiz haberleşme cihazları ve dünyanın en güçlü donanması aynı zamanda ilk defa bu savaşta kullanılmıştır.



Galiçya Cephesi'nde çarpışan Mehmetcik anısına Avusturya'da basılan bir kartpostal

Birinci Dünya Savaşı'nda destanların en büyüğü Çanakkale'de Mehmetçik tarafından yazılmıştır.

● Öteki cepheler ve acı son

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Türkler için cephelerin en önemlisiydi ama tek değildi. Osmanlı Devleti kendi başına ve müttefikleriyle birlikte başka cephelerde de savaşıyordu. Çok acı bir bozgunla bitecek olan **Kafkas** cephesindeki savaş bunların en önemlilerinden biriydi.

Kafkas cephesindeki Türk harekâtı önce başarı ile geçti. Fakat sonra çok büyük kuvvetlerle Rus ileri harekâtı başladı. Ruslar bir yandan da Doğu Anadolu'daki Ermeniler'i

her türlü yardımı sağlayarak ayaklandırdılar. Türk ordusunu arkadan vurarak, ikmal yollarını keserek başlattıkları ayaklanmayı kısa zamanda Türk kasaba ve köylerinde katliama dönüştürdüler. Çocuk-kadın, genç, ihtiyar demeden yüzlerce sivili camilere doldurup ateşe veriyorlardı.

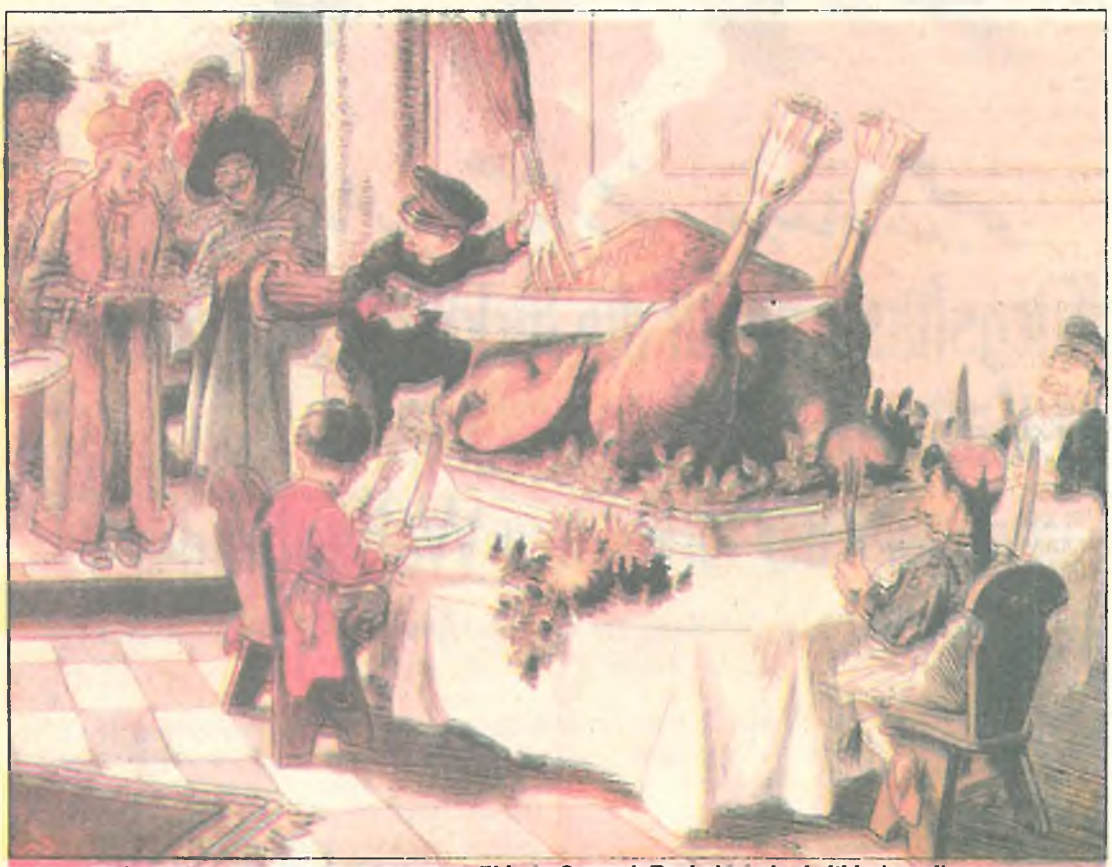
Halk, çok ilkel silâhlarla kendini savunmak için toplu harekete geçti. Cephe gerisinde olan bu çarpışmalarda Türkler'den de Ermeniler'den de ölenler çoktu. Bu olaylar karşısında İstanbul hükûmeti cephe gerisindeki Ermeniler'in imparatorluğun diğer bölgelerine nakli için bir kanun çıkardı. **"Tehcir Kanunu"** adıyla anılan bu kanun uygulandı. Ermeniler imparatorluğun Suriye, Irak, Lübnan gibi eyaletlerine gönderildiler.

Fakat tehcir hareketi başlatıldığı zaman mevsim kıştı. Bazı yöneticilerin beceriksiz hareketi ve o güne kadar Ermeni komitacılardan çok çeken halkın galeyana gelerek, başlayan çatışmaları durdurmaması yüzünden Ermeniler'den ölenler oldu.

İşte, Ermeniler'in o günden beri ölçüsüz derecede abartarak iddia ettikleri, Abdülhamid zamanındaki ayaklanmalarını da unutturarak propagandasını yaptıkları sözde katliam olayı budur. İddialarına göre o olaylarda birbuçuk milyon Ermeni öldürülmüştür. Oysa Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki bütün Ermeniler'in sayısı o olayların, yani Ermeni ayaklanmasının çıktığı günlerin öncesinde, bu sayıdan çok daha azdı. Ermeniler'in çoğu, çoğunluk teşkil etmemeleri şartiyla yerlerinde bırakılmış ve korunmuşlardı. Tehcir edilenlerin çoğu da diğer bölgelere sağ salim ulaştırılmışlardı.

● Kafkas Faciası

Enver Paşa'nın bizzat kumanda ettiği Kafkas harekâtı büyük bir felâketle sonuçlandı. Bunun en büyük sebeplerinden biri, vaktinde ikmal yapılamaması, çok şiddetli kışın hüküm sürdüğü bu cephedeki askerlerin yazlık kıyafetle bırakılması idi. Bu savaşta **Türkler 60 bin şehit verdiler.** Ruslar da 32 bin ölü vermişlerdi. Fakat Türk askeri düşman-



Birinci Dünya Savaşı'nda Batılı müttefiklerin Osmanlı Devleti için besledikleri emeli yansıtan bir karikatür. "Hindi" olarak gösterilen Türkiye'yi parçalayan adam: "Uslu durursanız birer parça da size veririm" diyor. (Turkey, İngilizce'de "Hindi" anlamına da geliyor.)

dan ziyade kışa yenilmişti. Onbinlerce asker hiç çarpışmadan donarak öldü. 3. Tümen 40 bin kişilik bir mevcutla çok ağır kış şartları altında **Allahuekber Dağı**'nı aşmak zorunda kalmıştı. 14 saatlik bir yürüyüşle bu dağ aşılmış, ama dağın öbür tarafındaki Başköy'e ancak **3 bin asker** ulaşabilmişti.

● Irak, Romanya ve Galiçya Cepheleri

Irak cephesinde 6. Türk ordusu İngilizler'le savaşıyordu. Bu ordu **Selman-Pak'ta İngilizler'i bozguna uğrattı. Kut al-Amare**'de ise bir İngiliz tümenini bütün silâhları ve generalleriyle birlikte esir aldı. Fakat Filistin cephesindeki çarpışmalar başarılı olamadı. Süveyş Kanalı'nı kaçırmak istemeyen İngiltere buraya çok büyük kuvvetler yığmıştı.

Müttefikler safında savaşa katılan devletlerden biri de **Romanya** idi. Avusturya-Macaristan'ın elinde bulunan Transilvanya'yı topraklarına katmak istiyordu. Fakat, Türk, Alman, Avusturya ve Macaristan birliklerinin ortak harekâtıyla Romanya işgal edildi ve Romanya orduları imhadan kurtulamadı. Müttefikleri tarafından destek gören Romenler 380 bin asker kaybettiler. Bu cephede savaşan Türk birliği buradan **Galiçya**'ya sevkedildi.

İtilâf devletleriyle İttifak devletleri arasındaki savaşın sonunu, Fransız cephesindeki çarpışmalar belli edecekti. Bu anlaşılmıştı. Türkler ve müttefiklerinin oluşturduğu cephenin daha güçlü olduğu ve olağanüstü bir değişme olmazsa savaşı onların kazanacağı da kuvvetle tahmin ediliyordu.

Fakat olağanüstü olay gerçekleşti. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin, müttefikleri safında savaşa girmesiydi. Amerika'nın modern silâhlarla donatılmış taze kuvvetlerle, çok miktarda yiyecek ve mühimmat yardımıyla müttefikler safında savaşa girmesi, İtilâf devletlerine, yani başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bütün yandaşlarına büyük bir avantaj sağladı. Türkler ve müttefikleri ise bütün cephelerde gerilemeye başladılar. Bundan sonra Türk birlikleri Irak cephesinde İngilizler'e yenildi. Bağdat, Filistin, Kudüs, İngilizler'in ve Fransızlar'ın eline geçti.

Bu yıllarda Rusya'da ihtilâl çıktığı için Rus birlikleri çekilmişti ve Osmanlılar kuzeyden gelecek baskılardan kurtulmuştu.

Savaşın son yıllarında Türkler güney cephesinde bir talihsizliğe, daha doğrusu bir ihanete uğradı. İngilizler'in bağımsızlık vaadlerine ve bol bol dağıttıkları altınlara kanan Araplar isyan ederek Türk ordusunu arkadan vurdular.

Bu olumsuz gelişmelerin İstanbul hükûmetinin de düşmesine sebep olması tabii idi. **Said Halim Paşa** istifa etti ve onun yerine yeni hükûmeti **Talât Paşa** kurdu.

Artık I. Dünya Savaşı'nın sonucu az çok belliydi. Osmanlılar'ı, o güne kadar olanlarla kıyas edilemeyecek kadar büyük bir tehlike bekliyordu.

Bu sırada, devrik Sultan II. Abdülhamid ile onun yerine tahtta oturan **Sultan Reşad,** yaklaşık beş ay ara ile öldüler. 10 Şubat 1918'de ölen **Abdülhamid**'e bütün devlet adamlarının ve padişahtan başka bütün hanedanın katıldığı muhteşem bir cenaze töreni yapıldı. Ondan beş ay kadar sonra (4 Temmuz 1918'de) ölen **Sultan Reşad** da, yine büyük bir törenle Eyüp Sultan'daki türbesine gömüldü.

Sultan Reşad, saltanatı boyunca meşrutî bir hükümdar olarak kalmaya özen göstermiş, İttihât Terakki diktatörlüğüne boyun eğmiş, devletin idaresini tamamen onlara bırakmıştı. Zaten tahta çıktığı zaman 65 yaşındaydı. Enerjisini yitirmişti. O güç dönemde duruma el koyacak, işleri düzeltebilecek bir kabileyette de değildi.

Son Osmanlı padişahı

Mehmed Vahideddin

Son Osmanlı padişahı **Mehmed Vahideddin** tahta çıktığı günlerde Osmanlı Devleti ve müttefikleri savaşı kaybetmiş durumdaydılar. Her padişahın tahta çıkışında halk, yeni bir atılım umuduyla **"Padişahım çok yaşa!"** diye alkış tutardı. Ama bu defa umutsuzdu. Bütün cephelerden bozgun haberleri geliyordu. Padişahtan beklediği tek şey, ülkeyi bu hale getiren **İttihât ve Terakki** diktatörlüğüne, onun bilgisiz yönetimine son vermesiydi.

Osmanlı Devleti'nin müttefikleri birer birer yenilgiyi kabul ederek ateşkes istemeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin de yapabileceği başka bir şey yoktu. İngilizler güneyde Şam ve Halep'i almış ilerlemeye devam ediyorlardı. Bu durumda İttihât ve Terakki'nin merkez komitesi de hükûmete güvensizlik gösterdi. İstifa eden **Talât Paşa**'nın yerine yeni hükûmeti **Ahmed İzzet Paşa** kurdu.



Son Osmanlı Padişahı
SULTAN MEHMED VAHİDEDDİN
(1861-1926)

● Mondros Ateşkes Antlaşması

Nihayet Osmanlı Devleti de ateşkes istedi ve 30 Ekim 1918'de **Mondros Mütarekesi** imzalandı.

Mondros Mütarekesi'nin (ateşkesin) başlıca hükümleri sunlardı:

1- İstanbul ve Çanakkale boğazları ile buradaki istihkâmlar galip devletler tarafından işgal edilecektir.

2- İtilâf devletleri uyruğunda olan savaş esirleriyle Ermeni esirleri İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız itilâf devletlerine teslim edilecektir.

3- Türk orduları terhis edilecek, donanma galip devletlere teslim olacak, galip devletler güvenliklerini tehlikede gördükleri her yeri işgal edebileceklerdi.

4- Doğu Anadolu vilâyetlerinde karışıklık çıktığı takdirde istenilen bölgeler işgal edilecek, Türk esirler serbest bırakılmayacak, buna karşılık Ermeniler'den ve galip devletlerden olan esirler serbest bırakılacaktı.

5- Hükûmet haberleşmeleri dışında her türlü haberleşme itilâf devletlerince (galipler) denetlenecekti.

Limni Adası'nın güney kıyısında bir kasaba olan Mondros'ta imzalanan ateşkes şartları, daha sonra imzalanacak olan barış antlaşmasının ne ağır hükümleri getireceğini belli ediyordu. Bu mütarekenin imzalanmasından üç gün sonra İttihât ve Terakki'nin ileri gelenleri bir Alman gemisine binerek İstanbul'dan ayrıldılar.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra

İzzet Paşa kabinesi de istifa etti ve yeni kabineyi (hükûmeti) **Tevfik Paşa** kurdu. Bundan iki gün sonra (mütarekeden 16 gün sonra) antlaşmanın şartlarına göre, galip devletler Türk topraklarını işgale başlamışlardı.

Bu uygulama başlayınca, hatta mütareke imzalandığı zaman, devletin bütün varlığı ile yıkılacağı görülmüştü. Fakat bu, Türk milletinin de var olma gücünü yitirdiği anlamına gelmiyordu. Bunu **KURTULUŞ SAVAŞI** ile ispat edecekti.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin müttefikleri için bitmiş ve onlar ağır barış şartlarını kabul etmişlerdi. Fakat Türk milleti yeniden şahlanacak, Kurtuluş Savaşı'nı yaparak vatanını ve hürriyetini kurtaracak, yepyeni bir devlet olarak, yeni ve mutlu bir döneme ulaşacaktı. Bunu, kitabımızın bundan sonraki bölümünde **"Kurtuluş Savaşı"** başlığı altında, ayrıntılı olarak anlatacağız. Son Osmanlı padişahı Mehmed Vahideddin'in yaptıklarını ve akıbetini de o bölümde göreceğiz



Sultan Vahideddin'in bir İngiliz gemisine binerek Malta'ya kaçışından önce saltanat arabasıyle son defa halk arasında görünmesi.

Türkler haklıdır

Fransız Akademisi üyesi ve Türk dostu Pierre Loti'nin, 18 Mart 1919 tarihli 'Le Figaro' gazetesinde Türkler'i savunan "Plaidoyer pour les Turcs" başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır. Aynen alıyoruz.

Biz, Kırım Savaşı'ndan bu yana Türkler için ne yaptık? En amansız düşmanlarıyla bir olmaktan, onları en ağır tavizleri vermeye zorlamaktan, üstelik bütün gazetelerimizde onlara hakaretler yağdırmaktan başka ne yaptık?

Bugün çaresiz bir durumda olan bu eski müttefiklerimiz, I. François'dan beri dostluklarına sadık kalmışlardır. Ama biz bunu inkâr ediyoruz. Asırlardan beri kendilerini ezmeye çalışan Rus devinin tehditlerinden kurtulmak için yakaladıkları fırsatı, şüphesiz tek fırsatı değerlendirmek için kendilerini Almanya'nın kollarına attı diye, bütün bunları bilmezlikten gelerek onlara kızıyoruz. Bize ne mecburiyetleri, ne borçları vardır, söyler misiniz lütfen?

Ama, Şark iftirası yapacağını yapmış, eserini tamamlamıştır. Şimdi Batı'da ve hatta bizde, Türkler kanun dışı paryalar olarak görülüyor ve Barış Konferansı'nda yalnız o iftiracıların nutukları dinleniyor. Türkler öz vatanlarında, tam bir dil ve din birliği içinde, erdem ve namusu ile yaşayan ezici bir çoğunluk değil midir?

Gerçekten, onları umutsuz bir eyleme itmekten ve bu suretle onların yurdunda iğrenç oyunlarını sürdüren kışkırtıcı ajanların safında yer almaktan korkmalıydık.

Türkler'in savaş sırasında bile bize yaptıları iyiliği, istisna davranışı, ancak kötü niyetliler inkâra cüret edebilirler. Ve, bizim nasıl teşekkür ettiğimize bakın!

Ah, ah! Kahraman deniz subaylarımızdan birinin uzun mektubunu

ne büyük bir heyecanla okudum! Kumanda ettiği şanlı savaş gemisi her taraftan isabet alarak batmış. Ağır yaralı kumandan, boğulmaktan kurtulan yine ağır yaralı ve bitkin diğer denizcilerle, su üstündeki döküntülere tutuna tutuna kıyıya doğru yüzmeye başlamışlar. O zaman Türkler, Almanlar gibi davranıp onları mitralyöz ateşine tutmamışlar, çıkabilecekleri uygun kumsalı göstermişler. Kayık olmadığı için suya girip yaralılarımıza yardım etmiş, kıyıya çıkarmışlar. Sonra da müfrezenin kumandanı olan Türk subayı gelip askerce selâmlamış onları. Subayından en küçük erine kadar hepsinin dostça elini sıkmış, şerefli asker muamelesi yapmış onlara. Daha sonra Fransızca olarak, üç renkli sancağımızı taşıyan gemiye ateş etmek zorunda kaldığı için büyük üzüntü duyduğunu söylemiş...



Ünlü Fransız yazarı, Fransız Akademisi üyesi ve gerçek bir Türk dostu olan Pierre Loti (1850-1923), görevi dolayısiyle birkaç defa geldiği İstanbul'u ve Türkler'i çok sevmişti. Türkler gibi giyinmekten ve görünmekten zevk alıyordu. Balkan Savaşı sırasında 'Bulgar Mezalimi'ni anlatan yazılarına tekzip gönderen Bulgar sefirlerine, onların anlayacağı dilde, ağır ve belgelere dayanan cevaplar vermişti.

Elimde, katliâm kışkırtıcılarının, Ermeniler'in, dünya savaşı başlarken Anadolu'da yaptıklarını anlatan çok kabarık dosyalar var. Kontrol edilmiş, imzalanmış, tekrar tekrar doğruluğu onaylanmış dosyalar...

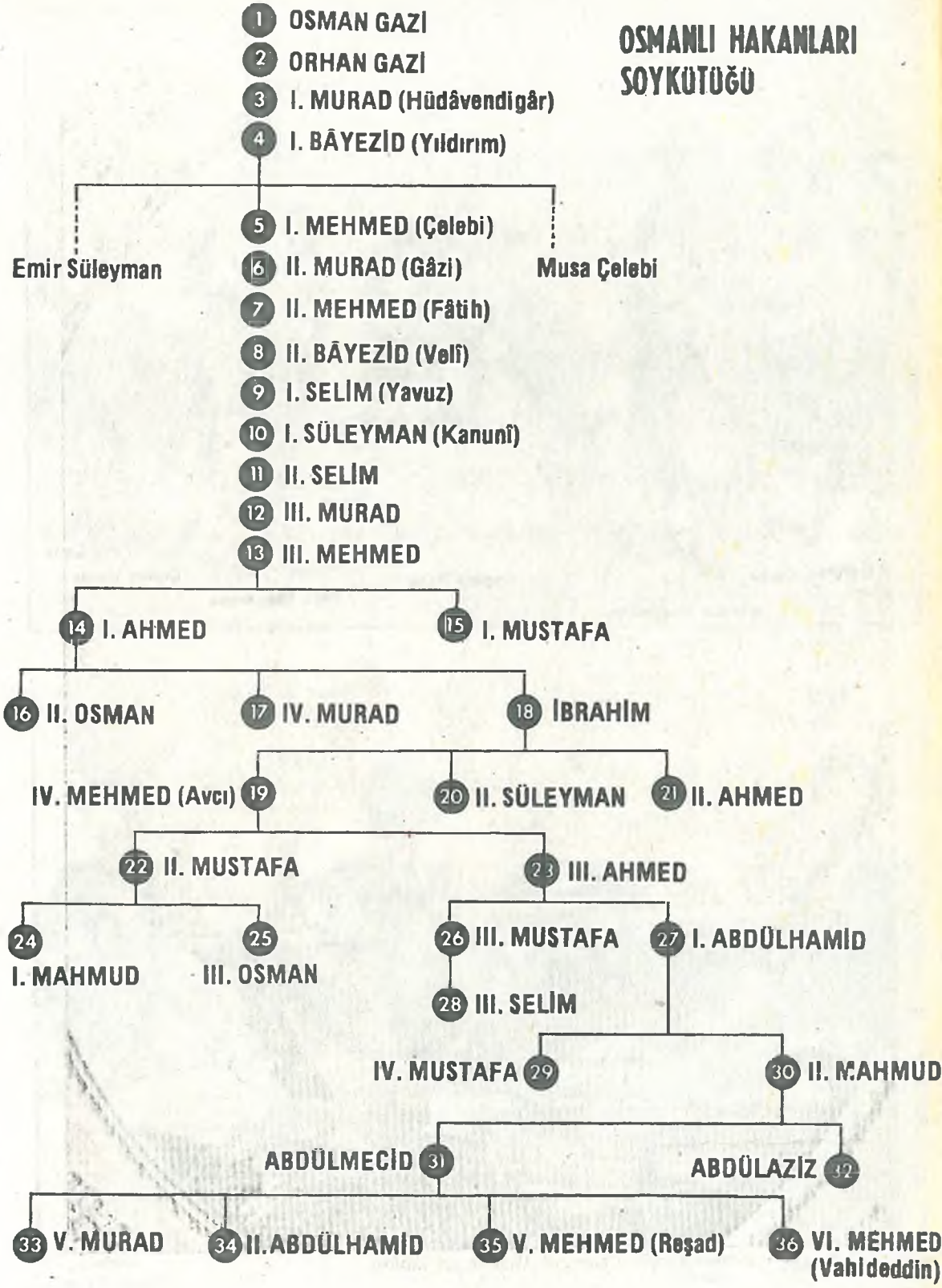
O zaman Ermeniler, Osmanlı tebası idi, tam bir huzur içinde yaşıyorlardı. Buna rağmen Rus işgal kuvvetlerine katılmakta, onlara casusluk ve kılavuzluk yapmakta asla tereddüt etmediler. Şehirlerde ve köylerde Türk evlerini düşmana göstermekle kalmayıp, bu evleri ilk yakanlar, olanca güçleri ve acımasızlıklarıyla işkence edenler, katliâm yapanlar onlar oldu. Dünyada hangi millet vardır ki, öz yurdunda ve savaş ortasında, böylesine ağır suç işleyenleri, bu ihanetleri, şiddetle cezalandırmasın?

Pierre LOTİ
Fransız Akademisi'nden



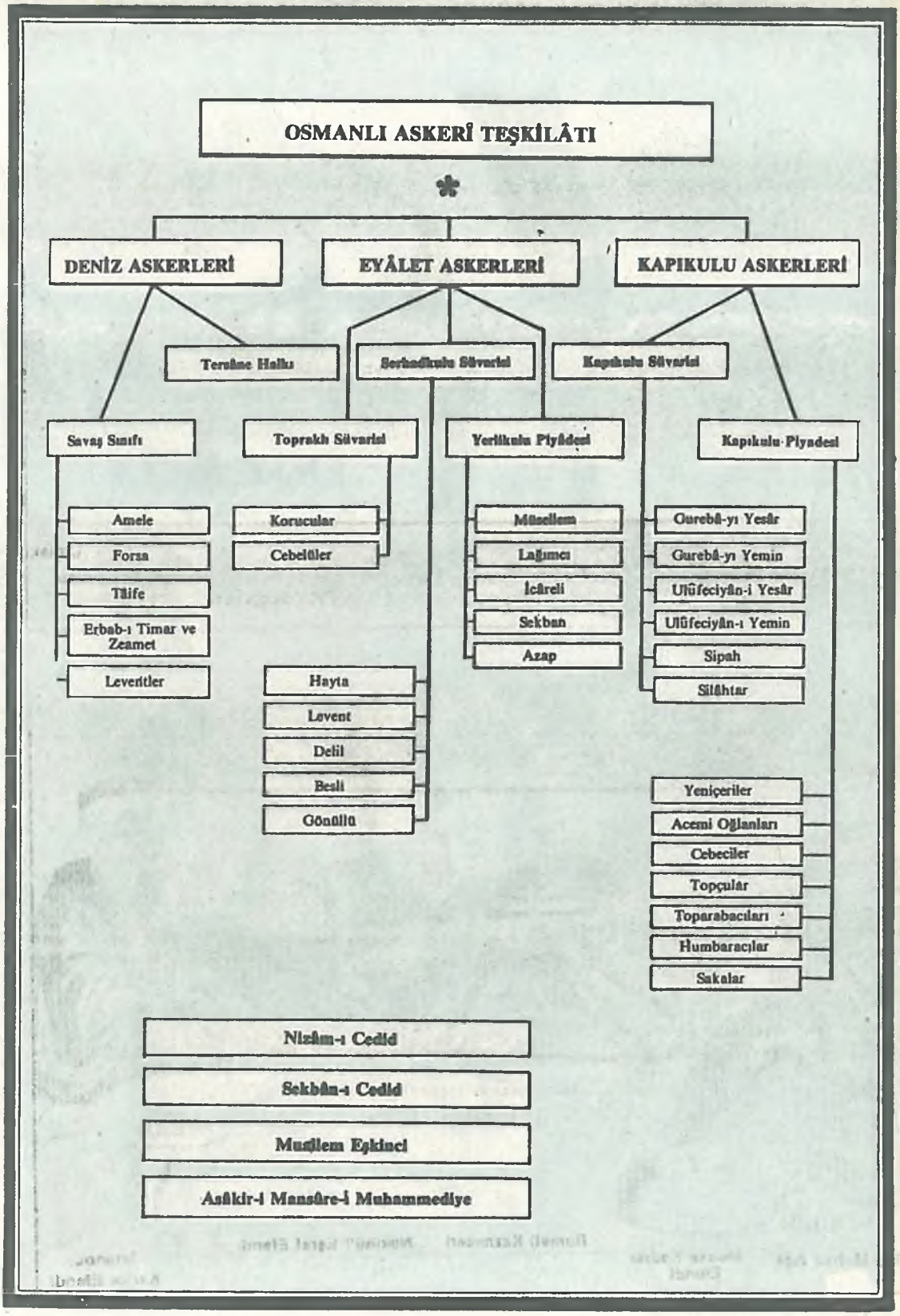
Osmanlı Padişahları Tablosu

OSMANLI HAKANLARI SOYKÜTÜĞÜ




İçoğlan
Galata Çavuşu
Tersane Başçavuşu
Kaptan Paşa
Paşa Başçavuşu
Çıplak
Çıplak Çavuşu


Baş Muhzır Ağa
Mekka Kadısı Efendi
Rumeli Kazaskeri
Nakibü'l Eşraf Efendi
İstanbul Kadısı Efendi


OSMANLI ASKERİ TEŞKİLÂTI
DENİZ ASKERLERİ
EYÂLET ASKERLERİ
KAPIKULU ASKERLERİ
Tersâne Halkı
Serhadkulu Süvarisi
Kapıkulu Süvarisi
Savaş Sınıfı
Toprakh Süvarisi
Yerlikulu Piyâdesi
Kapıkulu Piyadesi
Amele
Forsa
Tâife
Erbab-ı Timar ve Zeamet
Levendler
Korucular
Cebelüler
Müsellem
Lağımcı
İcâreli
Sekban
Azap
Gurebâ-yı Yesâr
Gurebâ-yı Yemin
Ulûfeciyân-ı Yesâr
Ulûfeciyân-ı Yemin
Sipah
Silâhtar
Hayta
Levent
Delil
Beşli
Gönüllü
Yeniçeriler
Acemi Oğlanları
Cebeciler
Topçular
Toparabacıları
Humbaracılar
Sakalar
Nizâm-ı Cedid
Sekbân-ı Cedid
Müşîlem Eşkinci
Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye



VATAN KURTULACAKTIR: Ailesinden helâllik dileyerek cepheye koşan bu Mehm

KURTULUŞ SAVAŞI

Türk Milleti şahlanıyor ve Yeni Türkiye'nin haritasını Mehmetçik süngüsü ile çiziyor

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan 16 gün sonra galip devletlerin filoları İstanbul önünde demir attılar. İşgal hareketini ilk başlatan devlet İngiltere oldu. Bu devlet 13 Kasım 1918'de Musul'u işgal etti. İki gün sonra, İstanbul önünde demir atan ve 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan gemisinden oluşan 55 parçalık bu donanmadan çıkan askerler gerekli gördükleri yerleri işgale başladılar. Boğazlar'daki istihkâmları, İstanbul tersanesini ele geçirip Türk donanmasını teslim aldılar **Meclis-i Mebûsân (Parlamento) dağıtıldı.**

Böylece Türk milletinin direnmesine, başkaldırmasına imkân bırakmamış olduklarından emindiler. Birkaç gün sonra Batum, Samsun, Bakû de işgal edildi. 19 Nisan 1919'da Ermeniler Kars'ı, ertesi gün Gürcüler Ardahan'ı ele geçirdiler. İtalyanlar 29 Nisan'da Antalya'ya, 13 Mayıs'ta Kuşadası'na girdiler. Fransızlar Antep, Maraş, Urfa ve Adana'ya yerleştiler. İngilizler'in desteği ile Anadolu'ya çıkan Yunanlılar 11 Mayıs'ta Fethiye'yi, 15 Mayıs'ta İzmir'i işgal ettiler. Daha sonra Urla, Çeşme, Torbalı, Ayvalık, Tire ve Kasaba'yı işgal ettiler. 12 Haziran'da Nazilli, Akhisar ve Bergama'ya girdiler.

● ATATÜRK SAMSUN'da

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra **Mustafa Kemal Paşa,** Halep'te bulunan **Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı**'na tâyin edilmişti. Fakat, ateşkes hükümlerini dilediklerı şekilde uygulayan müttefikler, Babıâli'yi sıkıştırdı ve bu ordunun karargâhını da kaldırarak dağıtılmasını sağladı. Bunun üzerine **Mustafa Kemâl Paşa** İstanbul'a geldi. Düşman donanması da aynı gün İstanbul'a demir atmıştı. Mustafa Kemal bunları görerek **"Geldikleri gibi giderler!"** demişti.

Bu sırada İstanbul'da hükûmet değişmiş, padişah Vahideddin sadrazamlığı (başbakanlığı) Damad Ferit Paşa'ya vermişti, Ferit Paşa hükûmeti İngilizler'den yana bir politika güdüyor, âdeta İngiltere'nin emriyle hareket ediyordu. Padişah Vahideddin meclisi de dağıttı.

Mustafa Kemal Paşa yurdun işgalden kurtarılması için İstanbul'da bir şey yapılamayacağını anlamış, Anadolu'ya geçip, halkın direnişini güçlendirmek ve teşkilâtlandırmak gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Onun bu düşüncelerini eski silâh arkadaşları **Kâzım Karabekir** ve **Ali Fuat Paşa** ile **Rauf (Orbay) Bey** de paylaşıyordu. **Ali Fuat Paşa** 20. Kolordu Kumandanlığı ile Ankara'da bulunuyordu. **Kâzım Karabekir Paşa** da 15. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a tâyin edildi.

Mustafa Kemal Anadolu'ya, halk, ordu ve yöneticiler üzerinde etkili olabilecek bir görevle gitmeyi istiyordu. Çünkü böylece düş-



Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişi iken
(Bu resim çekildiği zaman henüz 38 yaşında idi. Resmi, 1919'da Samsun'a çıkışından 28 gün önce arkadaşı Rauf Bey'e hediye etmişti).

mana karşı teşkilâtlanmayı daha hızlı başaracaktı.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişliği'ne tâyin edilince aradığı fırsatı bulmuş oldu. Görevi **"Samsun ve çevresinde asayişsizlik olaylarını yerin de görüp tedbir almak üzere Samsun'a kadar gitmek"** şeklinde özetlenmiş, ama yetkileri son derece geniş tutularak Anadolu'nun yarısı kadar bir bölge onun idaresine verilmişti. Padişah onu uğurlarken **"Siz akıllı bir paşasınız, arkadaşlarınızı aydınlatacağınızdan ve doğru yolu göstereceğinizden eminim"** diyordu.

Mustafa Kemal, Yunanlılar'ın İzmir ve Ege bölgesini işgal etmeye başlamalarından bir gün sonra, **16 Mayıs 1919 günü, Bandırma vapuru ile Samsun'a hareket etti ve 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ayak bastı.**

19 Mayıs 1919 tarihi, düzenli ordular kurma hareketine geçilmesinin ve millî mücadelenin başlangıcı sayıldığı için son derece önemlidir.

● Kuva-yı Millîye Hareketi

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra galip devletler Türk yurdunu işgal etmeye başlayınca, **"Ezelden beri hür yaşamış ve hür yaşayacak"** olan Türk milleti, harbin getirdiği yoksulluk, yorgunluk ve acılara rağmen, hemen direnişe geçti. Anadolu'da, Trakya'da yurdun her köşesinde yürüyüşler, mitingler yapıldı. Silâhlı çeteler, dernekler kuruldu. Böylece bir millî hareket meydana geldi ve buna **Kuva-yı Millîye Hareketi** denildi.

Bu hareket başlangıçta dağınıktı. Fakat düşman yurt topraklarında yayıldıkça, millî direniş bilinci güçlendi.

Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinde uyanan direnme arzusunu **Millî İntibah** (Millî Uyanış) olarak adlandırdı ve bu **Kuva-yı Millîye** çalışmalarını süratle teşkilâtlandırmaya başladı. Böylece **Kuva-yı Millîye** kısa zamanda sözünü padişaha dinletecek, İstanbul hükûmetine boyun eğdirecek bir güç haline geldi. İşte bu güce **Kuva-yı Millîye Ruhu** denildi. Düşmanlar **Kuva-yı Millîye** hareketini bastırmak için batıda Yunanlılar'ı, doğuda Ermeniler'i, güneyde Fransızlar'ı Türk milletinin üzerine saldırttılar. Ama bu saldırılar **Kuva-yı Millîye Ruhu**'nu daha da güçlendirdi.

● Mustafa Kemal mitingleri başlatıyor

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da bir hafta kaldı. Bu süre içinde Karadeniz kıyılarında bir Rum devleti kurma hevesinde olan **Pontusçu** çetelere karşı gerekli tedbirler aldı. Sonra karargâhını Havsa'ya taşıdı.

Havsa'dan valilere, komutanlara yayınladığı bir genelge ile birbiri ardına mitingler yapılmasını, gösterilerin çok canlı olmasını, İstanbul hükûmetine protesto telgrafları çekilmesini, İzmir işgâlinin kınanmasını istedi. Oysa buraya bu gibi gösterileri yatıştırmak için gönderilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, ilk mitingi Havsada kendisi yaptırdı. Bu mitingte kürsüye çıkan Sıtkı Hoca çok etkili bir konuşma yaptı ve **"Yangın bacayı sardı, yanıyoruz, tek yol silâha sarılmaktır..."** dedi. Bundan sonra Sivas, Sinop, Kastamonu, Tire ve İstanbul'da da mitingler yapıldı.

Mustaf Kemal'in halkı bu şekilde teşvik etmesi, İngiliz kumandanları **General Milu** ve **Allenby'**nin hoşuna gitmiyordu. Onun için İstanbul'daki hükûmete baskı yaparak, **Mustafa Kemal Paşa'**ya İstanbul'a dönmesi emrini verdirdi.

Fakat o, bu emri dinlemedi. 12 Haziran 1919 günü **Amasya'**ya gelen **Mustafa Kemal'**i Amasyalılar coşku ile karşıladılar. Burada bir konuşma yapan **Kemal Paşa,** padişah ve hükûmetinin düşman elinde esir ve

yurdun elden çıkmak üzere olduğunu belirtti. Sözlerini, **"Vatanımızı son kayasına kadar savunacağımıza yemin edelim!"** diye bitirdi.

Amasyalılar padişaha bir telgraf çekerek, **"Mustafa Kemal Paşa'nın ardında birlik ve beraberlik içinde çalışacaklarını"** bildirdiler.

● Amasya Genelgesi

Mustafa Kemal, direniş için kurulan fakat dağınık bir durumda olan kuruluş ve kuvvetleri birleştirmek ve bir merkezden idare etmek için hazırlığa girişti. Bu maksatla Sivas'ta bir millî kurulun toplanmasını düşündü. O sırada çağrıya uyarak gelen arkadaşları **Ali Fuat Paşa, Rauf Bey** ve **Refet Bey**'e hazırladığı genelgeyi gösterdi ve onların da bunu imzalamalarını istedi. Böylece imzalanan ve yayımlanan genelge **"Amasya Genelgesi"** adıyla anılır. Bu genelgede şunlar belirtiliyordu:

1- Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir,

2- Hükûmet, millet için üstlendiği görevini yerine getirememekte, bu durum ise milletimizin haklarını kaybettirmektedir.

3- Milletin bağımsızlığını yine milletin inancı ve kararı kurtaracaktır.

4- Milletin haklarını dünyaya duyurmak için, her türlü tesir ve kontrolden uzak, bir millî heyetin kurulması zarurîdir.

5- Anadolu'nun her bakımdan güvenli bir yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.

6- Bu kongreye her ilden, her sancaktan milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin seçilerek hemen yola çıkarılması gereklidir.

● Erzurum ve Sivas Kongreleri

Amasya genelgesine İstanbul hükûmeti büyük tepki gösterdi. İçişleri bakanı illere gönderdiği gizli telgrafla **Mustafa Kemal**'in görevden alındığını, artık emirlerinin dinlenilmemesi gerektiğini bildirdi. Ama 27 Haziran'da **Mustafa Kemal** Sivas'a gelince, halk ve ordu onu sevinç ve heyecanla karşıladı.

İstanbul hükûmeti, çağrılığı halde gelmeyen **Mustafa Kemal**'i İstanbul'a zorla getirmeye karar verdi. Fakat Sivas halkının **Mustafa Kemal Paşa**'ya olan bağlılığı onu zorla getirme görevini üstlenen Elazığ valisi **Ali Galip Bey**'e bu imkânı vermedi.

● "Vatan bir bütündür, bölünemez!"

Sivas'tan Erzurum'a geçen Mustafa Kemal, çok coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Burada padişah, telgraf başında onu İstanbul'a dönmesi için ikna etmeye çalıştı. Ama Mustafa Kemal şu cevabı verdi:

"Ermeniler'e vaadedilen doğu illerimizi terkedip İstanbul'a dönmem teklifinizi kabul etmek için, şahsî irademi kullanmakta maddî ve manevî bakımdan mahrum bulunuyorum..."

Bu cevap üzerine Osmanlı hükûmeti onun bütün rütbelerinin alındığını, hatta askerlikten atıldığını bildirdi. Böylece Mustafa Kemal bundan böyle, kendi deyimi ile **"Sine-i millette bir ferd-i mücahid olarak"** (Milletin sinesinde ve millet için mücadele eden bir fert olarak) kalıyordu.

Erzurum'da, 10 Temmuz 1919 günü **"Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"** (Doğu İllerinin Milli Haklarını Savunma Cemiyeti) Erzurum şubesinin başına geçti. 23 Temmuz günü burada, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen temsilcilerle bir kongre toplandı ve bu kongrenin çalışmaları iki hafta sürdü. Varılan kararlar şöyleydi:

1- Millî sınırlar içinde vatan bütündür. Bölünemez.

2- Yabancıların işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükûmetinin dağılması halinde, millet birlik ve beraberlik içinde direniş ve savunmaya devam edecektir.

3- Vatanın ve bağımsızlığın korunması ve teminine hükûmet merkezinin gücü yetmezse, maksadın sağlanması için geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmetin üyelerini millî kongre seçecektir. Kongre toplantı halinde değilse seçimi temsilciler heyeti yapacaktır.

4- Kuva-yı Millîye'yi etkili, millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

5- Hristiyan azınlığa siyasî hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.

6- Manda ve himaye kabul olunamaz.

7- Millî meclisin derhal toplanması ve hükûmet icraatının kontrol altına alınması için çalışılacaktır.

Bu kararları uygulamak üzere kongre üyeleri kendi aralarında 9 kişilik bir **"Temsilciler Heyeti"** seçti ve bu heyetin başkanlığına **Mustafa Kemal**'i getirdi.



Mustafa Kemal ve Sivas Kongresi üyeleri

● Sivas Kongresi

İkinci kongre 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplandı. Bu kongrede, "Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti., (Anadolu ve Rumeli Haklarını Savunma Cemiyeti) olarak değiştirildi ve başkanlığa Mustafa Kemal getirildi. 11 Eylül'de sona eren kongrede şu kararlar alındı:

1- Mondros'ta ateşkesin imzalandığı 30.10.1918 tarihindeki topraklar bölünmez bir bütündür.

2- Memleketi ve padişahlığı korumak için millî kuvvetleri etkili hale getirmek ve millî egemenliği hâkim kılmak esastır.

3- Her türlü işgale, özellikle Rumluk ve Ermenilik teşkilî amacına yönelik hareketlere karşı birlikte savunma yapılacaktır.

4- Azınlıklar da vatandaştırlar. Onun için onlara siyasî ve sosyal düzeni bozacak imtiyazlar verilemez.

5- Osmanlı hükûmeti baskı karşısında ülkenin bir bölümünü terk etmeye kalkarsa, hilâfetin ve milletin korunması, ülke bütünlüğünün savunulması için her türlü tedbir alınmıştır.

6- İstanbul'daki hükûmet bağımsızlığı sağlayamazsa, geçici bir hükûmet kurulacaktır.

7- Devletin bağımsızlığı ve bütünlüğü mahfuz kalmak şartiyle, topraklarımızı ele geçirmek istemeyen bir devletin ekonomik ve teknik yardımlarını memnuniyetle karşılarız. Hakça ve insanca yapılacak bir barışın bir an önce gerçekleşmesi, insanlığın kurtuluşu ve genel güven bakımından millî emellerimizdendir.

8- Hükûmetin millî iradeye uyması zoruniudur. Bu sebeple meclisin toplantıya çağrılması gerekir. Böylece millet ve ülkenin kaderi üzerinde alınacak kararların meclis denetimine sunulması şarttır.

9- Gayesi millî kurtuluş olan bütün dernekler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında toplanmışlardır. Bu cemiyet her türlü particilik görüşlerinden arındırılmıştır.

10- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluşlarını yönetmek için bir "Temsilciler Heyeti" seçilmiştir.

● MİLLÎ MİSAK "Millî sınırlar belirleniyor"

Padişah, Sivas Kongresi'nde alınan karara uyarak seçim yapılmasını ve Meclis-i Mebûsân'ın açılmasını kabul etti. Meclis, 12 Ocak 1920 günü yaptığı gizli oturumda, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri olan milletvekilleri, **'Felâh-ı Vatan'** (Vatanın Kurtuluşu) adıyla bir grup meydana getirdiler ve Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarına dayanan bir bildiri hazırladılar. Bu bildiri **Misâk-ı Millî** adıyla anılır ve esası şu altı maddeden oluşur:

1- 30 Ekim 1918 günü ateşkes antlaşması yapıldığı sırada Türk süngüleriyle korunan topraklar bir bütündür ve hiçbir sebeple ayrılamaz.

2- Halkı serbest kaldığı ilk anda anavatana katılma kararı alan üç sancak (Batum, Ardahan, Kars) için gerekirse tekrar serbest oylama yapılabilir.

3- Batı Trakya'nın hukukî durumu orada oturanların hürriyet içinde kullanacakları oylarla belirlenmelidir.

4- Halifeliğin ve Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul ile Marmara Denizi'nin güvenliği sağlanmalıdır. Bu esasın korunması şartiyle dünya ticaretine ve ulaşımına açık tutulmasında bizimle öteki devletlerin oybirliğiyle verecekleri bir karar geçerlidir.

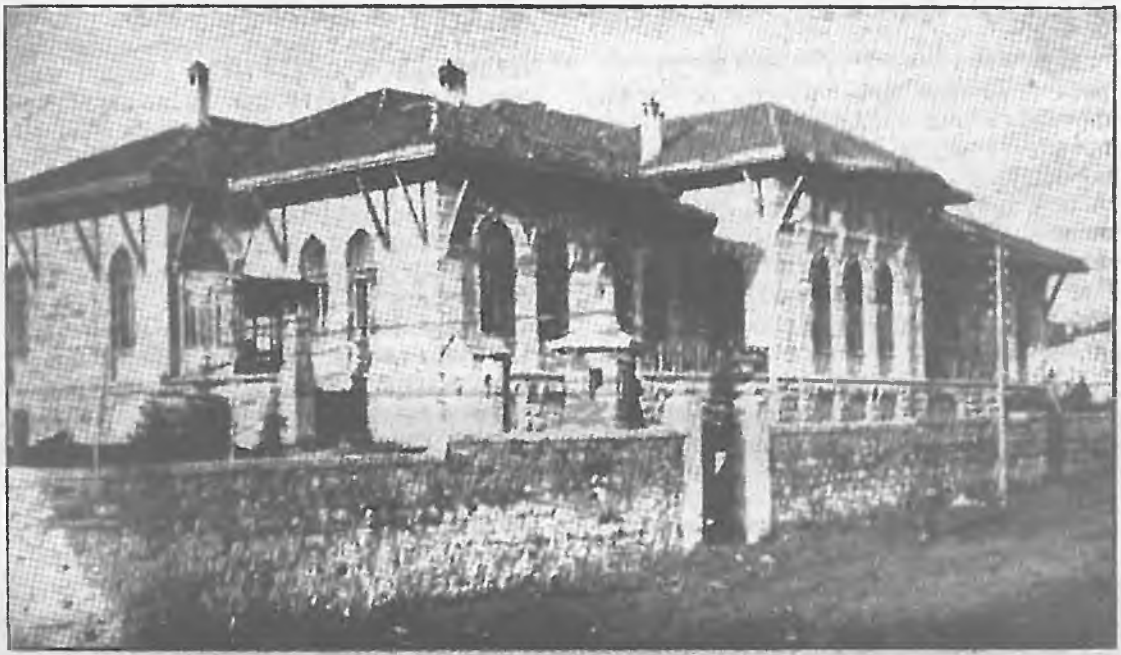
5- İtilâf devletleri ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan azınlık hakları, sınırlarımız dışında kalan İslâm halkın da aynen yararlanmaları şartiyle, bizce pekiştirilecek ve sağlanacaktır.

6- Millî ve ekonomik gelişmemizi sağlamak, devlet işlerini çağın geçerli usullerine göre yürütebilmek için tam bağımsızlığa ve hürriyete sahip olmamız, var olmamızın tek hareket noktasıdır. Bunun için siyaset, adalet ve maliye alanlarında gelişmeyi engelleyen kayıtlara karşıyız. Osmanlı Devleti'nin eski borçlarından payımıza düşenin ödenmesi şartları da bu esaslara uygun olmalıdır.

Böylece duyurulan **Millî Misâk** bildirisine galip devletler büyük tepki gösterdiler ve zaten işgal altında bulunan İstanbul'u resmen de işgale karar verdiler. Bu kararlarını 15 Mart 1920 günü Osmanlı hükûmetine bildirdiler. **16 Mart'ta şehrin bütün karakolları, kışlaları, kavşak yerleri işgal edildi. Aynı gün akşam üstü meclisi basarak mebusların (milletvekillerinin) önde gelenlerini ve liderleri topladılar ve sonra Malta Adası'na sürdüler.**

● 23 Nisan 1920 "Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün"

Bu olaylardan sonra **Mustafa Kemal Paşa,** meclisi Ankara'da toplamaya karar ver-



Ankara'da ilk Büyük Millet Meclisi binası

di. Tutuklu olmayan milletvekillerini Ankara'ya çağırdı, boş milletvekillikleri için seçimler yaptırdı.

Türk milletinin yeni meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü öğleden sonra Ankara'da açıldı. **Mustafa Kemal** ve meclis üyeleri meclis binasının önünde vatanın ve milletin kurtuluşu için dua ettiler.

Böylece açılan mecliste ilk iş olarak yeni bir hükûmet kurulmasına ve yeni bir anayasa hazırlanmasına karar verildi. Kurulan hükûmet **"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti"** adını aldı. İlk kabineyi 2 Mayıs 1920 günü **Mareşal Fevzi Çakmak** kurdu.

Şimdi Türk devletinin, biri İstanbul'da, diğeri Ankara'da olmak üzere iki hükûmeti vardı. Fakat **İstanbul hükûmeti** işgalcilerin elinde bir kukla idi ve artık Türk milletini temsil etmiyordu. **Ankara hükûmeti** ise millî iradeyi temsil eden meclis tarafından kurulmuştu ve vatanın kaderini yönlendirecek güç o idi.

● SEVR ANTLAŞMASI "Türk toprakların paylaşılması"

Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmayı geciktiriyorlardı. Çünkü büyük ve zengin Türk topraklarını Türkler'e bırakmak Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak niyetleri yoktu. Ama bu zengin toprakları aralarında paylaşmak da kolay değildi. Bu arada Türk milleti kenetleniyor, bileniyor ve yurdunu işgalden kurtarmak için sıkılan yumruk gibi toplanıyordu. Bunu da farkeden galip devletler **San Remo**'da toplanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya karar verdiler.

Galip devletler, **San Remo**'da kararlaştırdıkları barış şartlarını bildirmek için Osmanlı Devleti'nin temsilcilerini **Paris**'e dâvet ettiler. 11 Mayıs **Paris Konferansı**'nda galip devletler Türkler'e barış şartlarını şu şekilde açıkladılar:

1- İstanbul vilâyeti sınırları dışındaki bütün Trakya ile Ödemiş, Tire, Söke, Akhisar, Kasaba ve Kırkağaç dahil, İzmir bölgesi Yunanistan'a verilecektir.

2-Türkiye'nin güneydoğu sınırı Mardin, Urfa, Antep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçirilecek, buradan Tokat'a kadar uzanan arazi Fransızlar'a verilecektir.

3- Mersin yakınlarından başlayıp Güneybatı Anadolu'yu kaplayan ve Bursa yakınlarına kadar uzanan arazi İtalyanlar'a bırakılacaktır.

4-Irak ve onun uzantısı saydıkları Güneydoğu Anadolu'nun uç noktasını İngiltere alacaktır.

5- Kuzey-doğu Anadolu, Tirebolu'yu da içine almak kaydıyla, burada kurulacak Ermenistan'a bırakılacaktır.

6- Boğazlar bölgesi, bayrağı ve bütçesi ayrı bir idareye verilecek ve bu idareye **Osmanlı Devleti** katılmayacaktır.

7- Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl

sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da ayrı bir devlet kurabileceklerdir.

8- Orta Anadolu'nun bir kısmı ile Orta Karadeniz Osmanlı Devleti'ne kalacak, barışın diğer şartlarına ve özellikle azınlıklarla ilgili hükümlere tam riayet edildiği takdirde, İstanbul'daki Osmanlı Devleti'ne bırakılabilecektir.

Türk topraklarının bu şekilde paylaşılmasından başka askerimizin sayısı, silâhları ile donanmanın gemi sayısı sınırlı tutulacak, malî işleri İngiltere, Fransa ve İtalya'nın katılacağı bir komisyon yönetecekti. Kapitülasyonlar devam edecek ve bundan itilâf devletlerinden başka Bulgaristan, Ermenistan ve Hicaz'da faydalanacaktır.

● Yunanlılar harekete geçiyor

Paris Konferansı devam ederken, Türkler'i şartları kabule zorlamak için Yunanlılar harekete geçirildi ve 24 Haziran-25 Temmuz arasında Akşehir, Balıkesir, Edremit, Bandırma, Mudanya, Kirmastı, Gönen, Karacabey, Bursa, Tekirdağ, Lüleburgaz, Edirne ve Kırklareli işgal edildi. Bu arada Yunanlılar'ı destekleyen İngilizler de İzmit'e asker sevkettiler.

Türk devletinin yok olması demek olan işte bu ağır şartları, padişah ve hükûmeti kabul etti. 10 Ağustos 1920 günü, Şura-yı Devlet Reisi **Rıza Tevfik Bey, Maarif Nazırı Hadi Paşa** ve **Reşat Halis Bey,** Paris'te **Sevr** (Serves) **Sarayı**'nda bu şartlarla, Osmanlı Devleti adına antlaşmayı imzaladılar.

Fakat, bu antlaşmanın geçerli olması için anayasaya göre Osmanlı meclisinin onaylaması gerekiyordu. Galip devletler bu meclisi dağıttıkları için antlaşmayı Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylaması gerekecekti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 19 Ağustos günü yaptığı toplantıda, Sevr Antlaşması'nı tanımadığını, bu antlaşmayı kabul ve imza edenleri vatan haini saydığını, işgalleri tecavüz sayacağını ve silâhla karşılayacağını ilân etti.

Fakat, düzenli orduların kurulabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Bundan yararlanan Yunanlılar Anadolu'da ilerlemeye devam ederek Uşak ve Nazilli'yi işgal ettiler.

● Ermeni zulmü

Yeni Türk hükûmeti düzenli bir ordu kurma hazırlığı içindeyken, batıda Yunanlılar, doğuda Ruslar'ın silâhlandırdığı Ermeniler, güneyde Ermeniler'le birlikte Fransızlar saldırı ve işgallere başlamış bulunuyorlardı. Türk or-



İlk Başbakan ve Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa



SEVR ANTLAŞMASI'NA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞILMASI

dusunun çekilmesiyle boş kalan Batum, Kars, Ardahan ve bu bölgedeki diğer bazı illerde Ermeniler Türkler'i yok etmek için katliamı başlattılar. Güzel yapıları yıkıyor, insanları camilere doldurup ateşe veriyor, kuyulara doldurup üzerlerini kapatıyor, çocuklar, kadınlar ve yaşlılar samanlıklara dolduruluyor ve sonra yakılıyordu...

Bu durumda yeni Türk hükûmeti 4 Haziran 1920 günü Ermeniler'e taarruz kararını aldı. Bu maksatla **Kâzım Karabekir Paşa,** Doğu Cephesi Kumandanlığı'na tâyin edildi. **Karabekir Paşa** ilk hamlede Sarıkamış'ı geri aldı. Ermeniler dört gün içinde bozguna uğratıldı ve dağıtıldı. Bundan sonra 29 Ekim günü Türk ordusu Kars'a girdi ve 1878'den beri Rus işgalinde bulunan vatanın bu bölümü kurtarılmış oldu.

Ermeniler ve onun ardından Gürcüler Türkler'e karşı duramayacaklarını anlamışlardı. Ermenistan ve Gürcistan Sovyetleş'tirilince, **Yeni Türk hükûmeti** ile **Yeni Rus hükûmeti** arasında 16 Mart 1921 günü Moskova'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmada Sovyet Rusya **"Millî Misâk"** sınırlarını kabul ediyordu. Böylece ülkenin doğusu güven altına alınmıştı. Şimdi güneyden ve batıdan düşmanı söküp atma hamlesine girişilecekti.

● Kahraman, Şanlı ve Gazi şehirlerimiz

Düzenli orduların kurulması devam ederken, yurdun işgale uğrayan yerlerinde halk direnişe geçmiş, ilk kurşunları sıkmış, **Kuva-yı Millîye** ya da Millî Kuvvetler'ini kurmuş bulunuyordu.

İlk direniş İzmir'de Yunanlılar'a karşı oldu. **Gazeteci Hasan Tahsin,** karaya çıkan Yunan askerlerine, Konak Meydanı'nda ilk kurşunu sıktı. **Bu ilk kurşun, Kurtuluş Savaşı'nı başlatan bir kıvılcım, bir işaret oldu.** Oracıkta şehit edilen **Hasan Tahsin** de zaten bu kıvılcımı tutuşturmak için canını seve seve feda ediyordu.

Bundan sonra ilk silâhlı direniş Urfa'da oldu. Silâhlı Türk milisleri düşmanı burada iki gün oyaladılar. Ödemiş'e giren Yunanlılar da silâhla karşılandılar. Fakat bütün bu direnişler, düzenli bir orduya karşı dağınık ve küçük gruplar halinde olan **Kuva-yı Millîye** güçleriyle yapılıyordu. İşgaller **Kuva-yı Millîye'**nin her yerde doğmasına, büyümesine, güçlü bir şekilde teşkilâtlanmasına yolaçtı.

Yurdun güneyinde **Adana, Antep, Maraş** ve **Urfa** Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Fransızlar.Ermeniler'i de silâhlandırmış ve 10 bin kişilik bir Ermeni kuvvetini kendi ordularına katmışlardı. Ermeniler'in Türk köylerine saldırmaları, Türk kadınlarına sarkıntılık etmeleri, Türk halkının katlanabileceği bir hareket değildi. Maraş'ta 31 Ekim 1919 günü, hamamdan evlerine dönmekte olan üç Türk kadınına ve bir çocuğa Ermeniler saldırıda bulundu. Ermeni askerlerden biri kadınların peçesini açmaya kalkınca, çocuk kendisini

askerlerin ayakları arasına attı. Bu olay, **Sütçü İmam**'ın dükkânı önünde olmuştu. **Sütçü İmam** diye anılan, aynı zamanda dükkânının karşısındaki camide imamlık yapan **Hacı İmam** ve civardan geçen birkaç Türk genci, saldırıya uğrayan Türk kadınlarının yardımına koştu. Ermeniler silâhsız iki Türk gencini yaraladılar. Fakat **Sütçü İmam** bir Fransız'ı öldürdü ve birkaçını da yaraladı.

Öteki askerler karargâhlarına kaçtılar. **Sütçü İmam** bir süre ortadan kayboldu. Fakat onun sıktığı kurşun yurtseverlerin teşkilâtlanma hızını arttırdı. Bir ay kadar sonra **Avukat Ali Bey**'in başkanlığında toplanan **1000 Maraşlı,** Maraş kalesinde üslenen Fransız ordusuna saldırdı. Kaleden Fransız bayrağını indirerek Türk bayrağını dalgalandırdı, birçok Fransız askerini esir aldı. Fransızlar takviye alarak bir süre şehirde tutundular ama Maraşlılar da gittikçe şiddetlenen baskınlarına devam ettiler ve sonunda, Fransızlar, 12 Şubat 1920 günü, çekilip gitmek zorunda kaldılar.

Öte yandan **Urfalılar** da tıpkı Maraşlılar gibi şehirlerini işgalden kurtarmaya karar verdiler. **Ali Salp Bey**'in idaresinde, Fransızlar'ı yıldırıncaya kadar baskınlara devam ettiler. Çok şiddetli sokak çarpışmaları oldu. Sonunda Fransızlar barış istediler. Fransız esirlerin bırakılması ve Ermeniler'in hayatlarının korunması şartiyle, Urfa'dan çekilebileceklerini bildirdiler. Bu teklif kabul edildi ve **Urfa işgalden kurtuldu.**

Antep şehri de İngilizler tarafından Fransızlar'a devredilecekti. Fakat buradaki **Kuva-yi Milliye**'ciler daha işgalden evvel yolları tuttular ve baskınlarla Fransızlar'a ağır kayıplar verdirdiler. **Mustafa Kemal Paşa**'nın gönderdiği **Yüzbaşı Kâmil Bey**'in komutasında toplanan ve savaşan Antepliler eşsiz kahramanlıklar gösterdiler. **Kuva-yı Milliye**'nin genç kumandanlarından **Şahin Bey, Boynooğlu Memiş** ve **Karayılan,** üstün kuvvetlerle günlerce çarpıştılar. **Boynooğlu Memiş** ve **Karayılan** Bostancık değirmeni mevziinden çekilmek zorunda kaldılar.

Fakat **Şahin Bey,** arkadaşlarının ısrarlarına rağmen çekilmedi. **Elmalı köprüsünü** tek başına tutarak uzun süre düşmana adım attırmadı. Kurşunları bitince süngüye davrandı ve ona ancak o zaman yaklaşabildiler ve şehit ettiler. Şehre ancak bundan sonra girebilen Fransızlar, **Şahin Bey**'in kandaşları, candaşları olan **Kuva-yı Milliye**'ciler tarafından bir gün bile rahat bırakılmadılar.

Fransa, vatanları için seve seve can veren Türler'le başa çıkamayacağını anladı ve Türkler'le anlaşmak istediğini bildirdi. Görüşmeler sonunda 20 Ekim 1921'de imzalanan antlaşma ile Fransızlar Suriye'ye çekildiler. Ermeniler de onlarla beraber Suriye'ye döndüler.

Düzenli ordunun kurulmasını beklemeden işgalcilerle savaşan üç şehrimize, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra **"Gazi", "Kahraman"** ve **"Şanlı"** unvanları verildi ve bu şehirlerimizin adları **Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa** olarak değiştirildi.

İNÖNÜ SAVAŞLARI

"Siz yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz"

Atatürk

Galip devletlerin desteğiyle İzmir'e çıkan Yunanlılar Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlayınca Kuva-yı Millîye'nin müfreze ve çeteleriyle karşılaştılar. Kuva-yı Millîyeciler'in direnişiyle düşman oyalanırken, **Türkiye Büyük Millet Meclisi** hükûmeti de **millî orduyu** yeniden kurma ve donatma çalışmalarına hız vermişti. **Millî ordu** kuvvetlenmedikçe sayı ve silâh bakımından üstün olan düşman ordusu ile ciddi bir savaşa girmek doğru değildi. Yunanlılar ise **millî ordunun** kurulmasını önlemek için işgal altında tuttukları toprakları genişletmek istediler. İzmir'den sonra güneyde Denizli'ye, doğuda Uşak'a, kuzeyde Bursa ve İzmit'e kadar uzanan hattın batısını kontrollerinde tutuyor, bu hattı doğuya genişletmek, Türk millî ordusunun teşkilât ve kabiliyetini anlamak

için Bursa'daki birliklerinden 20 bin kişilik bir kuvvet ayırarak, Eskişehir yönünde keşif niteliğinde bir taarruza karar verdiler.

● Birinci İnönü Savaşı

Bursa'dan hareket eden Yunan kuvvetleri, 9 Ocak 1921 günü, Eskişehir'in 40 km. kadar kuzey-batısında, **Gündüzbey-İnönü** arasındaki bölgeye geldiler.

Türk istihbaratı düşmanın bu ileri harekâtını birkaç gün öncesinden haber almıştı. Batı cephesi birliklerimizin subay, eğitim araç ve gereçleri henüz tamamlanmamış olmasına rağmen, bu cephenin kumandanı **Albay İsmet Bey (İnönü),** kuvvetlerinin büyük bir kısmını İnönü mevzilerine sevketti. Amaç, Yunanlılar'ı durdurmak ve Eskişehir demiryolu stratejik mevkiini savunmaktı.

9 ve 10 Ocak günleri Yunanlılar taarruza geçtiği zaman, buraya sevkedilen Türk birliklerinin bir kısmı henüz yolda idi. Bu yüzden öncü birliklerimiz, silâh ve malzeme de çok noksan olduğu için, çekilmek zorunda kaldı. Fakat **Albay İsmet Bey,** geri mevzide savunmaya devam emrini verdi ve birliklerimiz, sayı ve silâh bakımından üç kat üstün Yunan kuvvetlerine karşı başarılı bir savunma savaşı yaptılar. Yunanlılar 11 Ocak'ta çekilmek zorunda kaldı.

Kurtuluş Savaşı'nın bu ilk ciddî çarpışmasında sağlanan başarı Türk kamuoyunun moralini yükseltti. Galip devletler Türkler'in Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyeceklerini anlayarak, bu antlaşmada bazı maddelerin değiştirilmesine karar verdiler ve bu amaçla Osmanlı hükûmeti temsilcileri ile Yunanistan temsilcilerini **Sevr Antlaşması'**nda değişiklik yapmak üzere Londra'ya çağırdılar.

Mustafa Kemal Paşa, Türkler'i Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmetinin temsil ettiğini söylediği için, galip devletler İtalya aracılığı ile **Türkiye Büyük Millet Meclisi'**nin temsilcilerini de davet ettiler.

Türkiye barış için tek çözüm yolunun **Millî Misâk** ile tespit edilen sınırların kabulü olduğunu bildirdi.

● İkinci İnönü Savaşı

Birinci İnönü Savaşı'nda yenilen Yunan kuvvetleri tekrar Bursa bölgesine çekilmişti. Hem Sevr Antlaşması'nı kabule zorlamak, hem de gittikçe güçlenen Türk ordusunu yenilgiye uğratarak dağıtmak için 23 Mart 1921'de tekrar taarruza geçtiler. Bu defa hem güneyden, hem batıdan saldırdılar.

Türk genel kurmayı kesin sonucu İnönü mevzilerinde almayı planlamıştı. Onun için Afyon bölgesinden üç piyade ve bir süvari tümenini İnönü mevzilerine kaydırdı. Afyon yönünde ilerleyen düşmanı oyalamak için çok az kuvvet bıraktı.

Yunanlılar, 27 Mart'ta Bursa yönünden İnönü mevzilerine geldiler. 28 Mart'ta iki tümenle demiryolu kuzeyinden, bir tümenle de demiryolu güneyinde saldırıya başladılar. İlk gün bazı mevzileri ele geçirdilerse de bunlar süngü hücumu ile geri alındı.

Düşman sağ ve sol kanatlarda ard arda hücum etti ve ard arda hücumla karşılık gördü. Her saldırışında da ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı.

İkinci İnönü Savaşı'nda Yunan kuvvetleri sayı bakımından iki kat fazla idi ve çok iyi donatılmıştı. Türk kuvvetlerinde ise top, makineli tüfek, her türlü araç ve gereç henüz çok eksikti.

Çarpışmalar dört gün sürdü. Bu süre içinde, cesaret ve kahramanlıkla çarpışan Türk birlikleri düşman ordusunu dağıttı ve kovalamaya başladı. Bir defa daha toparlanıp son bir gayretle hücumu deneyen Yunanlılar 31 Mart'ta yine yenildiler ve kurtulmayı başarı sayarak Bursa yönünde çekilmeye başladılar. Öbür cephede çok az bir Türk kuvveti bırakılmıştı. Yunanlılar burada Afyon ve civarını ele geçirdiler ama İnönü'ndeki bozgundan sonra oradan da çekilmek zorunda kaldılar.

Türk kuvvetleri düşmanı Dumlupınar'a kadar sürdükten sonra durdu. Çünkü asıl savaş daha sonra yapılacaktı.

İkinci İnönü Savaşı bütün yurtta sevinç yarattı. Bundan sonra galip devletler Anadolu'da işgal ettikleri yerleri boşaltmaya başladılar.

Mustafa Kemal Paşa, İkinci İnönü zaferini de kazanan Batı Cephesi Kumandanı **İsmet Paşa**'ya (İsmet İnönü) çektiği kutlama telgrafında **"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs (tersine dönmüş) talihini de yendiniz"** dedi.

SAKARYA SAVAŞI

"Biz burda Yunan'a bir mezar kazdık,
Can verdik Türkiye yaşasın diye;
Al kanla Sakarya tarihi yazdık,
Millete bir vatan ettik hediye,"

İnönü savaşlarından sonra galip devletler Anadolu'da işgal ettikleri yerleri boşaltmaya başlayınca, Yunanlılar bütün kuvvetlerini Anadolu'ya geçirmek zorunluluğu duydu. **Kral Konstantin, Sevr Antlaşması'**nı Yunan askerî gücü ile uygulatmak istiyordu.

Yunan ordusu, Türkler'e kesin bir darbe indirmek için, sayıca çok fazla, silâh ve araç bakımından çok iyi donatılmış olarak harekete geçti. 10 Temmuz 1921 tarihinde 10 tümenle **İnönü-Kütahya** hattına, 6 tümenle de **Kulaksız-Döğer** hattına yüklendi. Asker sayısı az ve silâhları yetersiz olan Batı cephesindeki kuvvetlerimiz, Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kaldı ve böylece Yunan kuvvetlerinin kuşatmasından sıyrıldı.

Bu çekilme, Yunanlılar'a Eskişehir'den Sakarya'ya kadar geniş bir alana yayılma fırsatı verdi. Fakat Türk ordusu savunma için daha uygun bir mevzi tutmuş oluyordu. Şimdi **Sakarya Meydan Savaşı,** Sakarya Nehri ile bu nehre karışan Ankara Çayı ve Ilıca dereleri arasında 100 km. genişlikteki bir hattın üzerinde yapılacaktı. Burada Türk yedek kuvvetlerini ihtiyaç duyulan bölgelere hızla ulaştırmak mümkündü. Mühimmat, araç ve yiyecek ihtiyacı da daha kolay sağlanacaktı. Burada, **Polatlı-Ankara** demiryolu da cepheye mühimmat ulaştırma bakımından çok önemli rol oynuyordu.

Fakat, Yunanlılar'ın Ankara'nın yakınına kadar gelmesi, mecliste şaşkınlık yarattı, bazı çalkantılara sebep oldu. Hatta meclisin Ankara'dan Kayseri'ye taşınmasını isteyenler, **"Millet nereye götürülüyor? Ordu nerede?"** diyenler oldu.

Mecliste herkes gözlerini **Mustafa Kemal'**e çevirmişti ve onun ordunun başına geçmesini istiyordu. 5 Ağustos 1921 günü meclis **Mustafa Kemal Paşa'**yı başkumandanlık görevine getirdi. Kendisine **Büyük Millet Meclisi'nin yetkileri** de verilmişti.

5 Ağustos'tan itibaren başkumandanlık görevini yüklenen **Mustafa Kemal,** millete ve orduya hitaben bir bildiri yayınladı. Bu bildiride: **"Düşmanı vatanın harim-i ismetinde (kutsal ve temiz toprağında) boğacağız!"** diyor, bütün milletin manevî ve maddî gücünü kullanarak yurtseverliğini göstermesini istiyordu.

Mustafa Kemal başkumandan olduktan sonra, bir yandan askerlik çağına gelmiş askerleri orduya almak, öte yandan silâh, ulaştırma aracı, yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçları karşılamak için bütün tedbirleri aldı. Millet onun isteklerine gönülden razı olarak her türlü fedakârlığı yaptı. Yiyeceğini, giyeceğini, hayvanını, taşıtını verdi orduya.

Yunanlılar Eskişehir ve Kütahya savaşlarında Türkler'in Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmesini kendileri için bir zafer sayıyor, Türk ordusunu imha ederek Ankara'yı da ele geçirmeyi amaçlıyordu. Bu amaçla 25 günlük duraklama sırasında noksanlarını tamamlayarak, 13 Ağustos 1921'de, Eskişehir-Seyitgazi doğusundan Sakarya'ya doğru harekete geçtiler.

Sakarya Savaşı'nda Türk ordusunun 55 bin piyade tüfeği, 241 ağır makineli tüfeği, 164 topu ve 2 uçağı vardı. Asker sayısı 60 bin kadardı.

Yunan ordusu ise hem asker sayısı, hem silâh bakımından üstün durumdaydı: 120 bin askeri, 300 topu, 88 bin piyade tüfeği, 6 bin hafif makineli tüfeği ve birkaç uçağı vardı.

Yunanlılar asıl çarpışmaların **Mihalıççık-Sarıköy-Sivrihisar** hattında yapılacağını sanıyordu. Oysa bu hatlarda Türk ordusunun yalnız örtme, yanıltma birlikleri bulunmaktaydı. Bu birlikler buraya gelen Yunan ordusu-



*SAKARYA MEYDAN SAVAŞI: Düşman Ankara'nın yakınına kadar sokulmuştu. Mustafa Kemal **"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır"** emrini burada verdi.*



22 gün, 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşı'nda, Mustafa Kemal cepheden hiç ayrılmadı. (En solda oturan, Mustafa Kemal'dir)

nu oyaladılar ve sonra **Sakarya** gerisindeki asıl mevzilerine çekildiler.

● 22 gün, 22 gece

İlk büyük çarpışma 23 Ağustos 1921 günü Sakarya mevzii önünde başladı. Bu tarihten **13 Eylül 1921** gününe kadar 22 gün 22 gece aralıksız devam etti. Yunanlılar bir hayli kayıp vermelerine rağmen bazı noktalarda savunma mevzilerini aşabildiler. Fakat gerileyen birliklerimiz derhal yeni hatlar kuruyor, Başkumandan **Mustafa Kemal Paşa**'nın: "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıya sulanmadıkça bırakılamaz..." şeklindeki emir ve talimatına uyarak, alışılmamış bir savaş veriyorlardı. Bazı mevkiler birkaç defa el değiştirdi.

Düşman kuvvetlerini Anadolu bozkırına yaymak, taktiğin amaçlarından biriydi ve bu başarıldı. Yayılan düşman birlikleri arasında irtibatı sağlamak, su ve yiyecek temini zorlaştı ve 1 Eylül'den itibaren taarruzları şiddetini kaybetti. 6 Eylül'den itibaren ise Türk taarruzları şiddetlendi. 7 Eylül'de Yunanlılar çekilmeye başladılar. Türk uçakları günde birkaç uçuş yaparak düşmanın çekilmesini takip etti. 10 Eylül'de **Polatlı** yöresindeki kolordumuz, 15., 23. ve 57. tümenlerle takviye edilerek, **Beylikköprü** yönünde karşı hücuma geçti. Saldırı merkez ve sol kanatta da şiddetlendi. **12/13 Eylül gecesi kesin zafer kazanıldı.**

Düşman Eskişehir'e doğru kaçıyordu. Süvarilerimiz düşman ordusunun yanlarına, gerilerine ve içlerine girerek büyük kayıplar verdirmeye devam ettiler. Fakat savaştan önce Türk ordusunun yeniden teşkili ve noksanlarının giderilmesi tamamlanmamıştı. Onun için Yunan ordusu çekilirken tam bir takip yapılamadı. Düşman ancak **Afyon** ve **Kütahya**'ya kadar sürüldü.

Sakarya Meydan Savaşı'nda düşman 40 bin asker, sayısız malzeme ve silâh kaybetmişti. Bizim kaybımız ise şehit, yaralı ve hasta olarak 26 bin civarında idi. Bu savaşta çarpışmalar daha çok piyade birlikleri arasında olmuştu ve yara almayan piyade subayı hemen hemen hiç yoktu.

Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra, meclis, Başkumandan **Mustafa Kemal**'e müşir (mareşal) rütbesi ve **'Gazi'** unvanı verdi.

Sakarya Zaferi dikkatleri Ankara üzerinde toplamıştı. Yeni Türk ordusuna ve **Büyük Millet Meclisi hükûmetine** yurt içinde güven bir kat daha artmış, siyasî etkileri de derhal görülmüştü. 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile **Kars Antlaşması** imzalandı. 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan **Ankara Antlaşması**'nda, iki devlet arasındaki savaş haline son verildi ve Fransa **Millî Misâk** ile çizilen güney sınırlarının ötesine çekilmeyi kabul etti. Yalnız **Hatay** (1939'a kadar) Fransız işgalinde kaldı.

● Düşmanı "Vatanın harim-i ismetinde boğmak" zamanı gelmişti

İnönü ve Sakarya savaşlarından sonra İtilâf devletlerinin dışişleri bakanları Türk ve Yunan hükûmetlerine ateşkes teklif ettiler. 26 Mart 1922 tarihinde ise barış şartlarını bildiriyor ve bu defa Türkler'e sözde daha fazla taviz veriyorlardı. Bu şartlara göre Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılar'da, Tekirdağ ise Türkler'de kalmak üzere Trakya sınırı yeniden çizilecekti. İstanbul boşaltılacak, ayrı bir bölge olacak, Boğazlar serbest bırakılacaktı. Türk ordusunun Sevr Antlaşması'na göre 50 bin olan mevcudu 85 bine çıkarılıyor, kapitülasyonlarda tadilat teklif ediliyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti bu tekliflere kısa bir nota ile cevap verdi: **İşgalciler Anadolu'dan tamamen çekilmeden barış görüşmelerinin yapılamayacağı, tekliflerin incelenmeyeceği bildirdi.** İtilâf devletleri 15 Nisan'da bu notamızı reddettiler.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti barış temaslarından bir sonuç çıkmayacağını, düşmanı yurt topraklarından sürüp atmadıkça bizim istediğimiz şartlarda bir barış yapılamayacağını biliyordu. Onun için ilk iş, vatanı düşmandan kurtarmak idi. Büyük bir hücumla düşmanı, **Mustafa Kemal Paşa**'nın deyimi ile **"Vatanın harim-i ismetinde"**, yani kutsal topraklarında, kutsal sinesinde boğmaktı. Kesin sonuç ancak o zaman alınacaktı.

Büyük asker Mustafa Kemal, böyle bir taarruzun hazırlığı için, zamana ihtiyaç olduğunu biliyordu. 19 Aralık 1921 günü, Akşehir'de, Garp Cephesi karargâhında, umumi taarruz için karar verildi ve hemen hazırlığa geçildi.

Sakarya Meydan Savaşı'nda tükenen piyade ve topçu malzemesini temin etmek, asker sayısını arttırarak orduyu kuvvetlendirmek, çok önemli olan ve ihtiyaç duyulan küçük rütbeli subay sayısını arttırmak gerekiyordu. Ankara talimgâhında hızlandırılmış bir eğitimle birkaç devrede yetiştirilen subaylar-



Büyük Taarruz'dan az önce, Başkumandan Mustafa Kemal ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Ilgın'da bulundukları sırada.

la, Birinci Dünya Savaşı'ndan henüz çıkmış, genç ama tecrübeli yedek subaylar vatan vazifesine koştular ve subay ihtiyacı böylece karşılanmış oldu. Şimdi bu subayların yetiştireceği acemi erleri toplamak gerekiyordu.

Askerlik çağı gelmiş olanlarla, askerlik çağı geldiği halde ertelenenler süratle silâh altına alındı. Erzurum ve Kars bölgesi ile Elcezire ve Adana'daki çok az sayıda kuvvetler bırakılarak buradaki birlikler ve Doğu Cephesi'ndeki topçu birlikleri Garp Cephesi'ne yollandı. O zamanın ulaşım şartlarında askerin ve savaş malzemelerinin Garp Cephesi'ne kısa zamanda yollanması çok güçtü, fakat millet ve ordunun büyük fedakârlığı sayesinde bu güç iş başarıldı. Millet, eşyasını, parasını, hayvanını, varını yoğunu ordusuna verdi.

Askerin talim ve terbiyesi aralıksız devam ediyordu. Erlerin eğitimi kışla başlamış, ilkbaharda devam etmiş, haziran ve temmuz aylarında ise tümen ve kolordu manevralarına başlanmıştı.

Savaş malzemesi ve mühimmatından yurt içinde yaptırılması mümkün olanlar temmuz ayı içinde tamamlandı. Bu iş için kadın, erkek, bütün yaşlılar, gençler, eli yatkın herkes gece gündüz çalıştı. Yine temmuz içinde yurt dışından beklenen hafif makineli tüfeklerle kamyonlar da gelmeye başladı.

● Aşılmaz sanılan mevziler...

Yunanlılar, Sakarya'da yenildikten sonra çekildikleri Afyon-Kütahya hattını tahkim etmişlerdi. Marmara kıyısındaki limanlar, Eskişehir-Afyon ve İzmir demiryolu hattı onların kontrolünde idi. Bu yüzden Yunanistan ve Avrupa'nın diğer ülkeleriyle kolayca bağlantı kuruyor, her çeşit yardım alıyorlardı. Eskişehir-Afyon doğusunda kalan mevzilerini kademeli bir şekilde tel örgülerle tahkim etmişler, bunların gerisinde siperler kazmışlar ve her türlü tedbirleri almışlardı. Artık yeni bir taarruza girişmeye niyetleri yoktu ama, Türkler'in de büyük bir hücuma geçebileceklerine ihtimal vermiyorlardı. Hücum etseler bile bu güçlü savunma hatlarını asla aşamayacaklarından emindiler.

Gerçekten de mevziler iyi hazırlanmıştı. O günlerde bu mevzileri gezen yüksek rütbeli bir İngiliz subayı **"Türkler bu mevzileri altı ayda aşabilirlerse altı saatte aşmış gibi övünebilirler"** demişti.

Öte yandan, Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nde bazı üyeler sabırsızlanıyor ve **"Sakarya Savaşı'ndan sonra aylar geçtiği halde ordu niçin taarruz etmiyor? Ordunun taarruz kabiliyeti yok mudur?"** diyorlardı.

Mustafa Kemal, Millet Meclisi'nin gizli bir oturumunda ordunun taarruza kesin kararlı olduğunu, ancak hazırlıkların tamamlanmadığını belirterek özetle şunları söyledi:

"Ordumuzun kesin kararı taarruzdur. Ancak bu taarruzu tehir ediyoruz. Çünkü hazırlığımızı tamamlamak için biraz daha zamana ihtiyacımız vardır. Kurtuluş için, istiklâl için, er-geç düşmanla bütün gücümüzle çarpışacak ve onu mağlup edeceğiz. Bundan başka kararımız ve çaremiz yoktur. Bilinmelidir ki, yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha fenadır!."

● Hücum vakti

Nihayet Türk ordusu hazırlıklarını tamamladı. 27 Temmuz 1922 günü Başkumandan **Mustafa Kemal Paşa** ile **Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa,** Akşehir'de Garp Cephesi karargâhına geldiler. Burada Garp Cephesi kumandanı İsmet (İnönü) Paşa'nın da iştirakiyle taarruz planları ayrıntılı olarak tespit edildi. 28 ve 30 Temmuz günleri yapılan toplantılara 1. ve 2. ordu kumandanları ile, 1., 4. ve 5. kolordu kumandanları da katıldı. Burada varılan son karara göre 15 Nisan'a kadar hazırlıklar tamamlanacak ve 26 Ağustos'ta hücuma geçilecekti. Bu karar gizli bir emirle **İsmet Paşa** tarafından 6 Ağustos 1922 günü ordulara bildirildi.

Düşmanın yapabileceği bütün hareketler gözönünde tutularak yapılan planın saldırı öncesi hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. Ordunun ağırlık merkezine kuvvetlerin kaydırılması, ağırlık merkezinin düşmandan gizlenmesi için alınan tedbirler de mükemmeldi. Birlikler yürüyüşlerini gece yapmış, gündüz istirahate çekilmişlerdi.

Taarruzdan bir hafta önce millî hükümetin hâkim olduğu sınırlardan dışarıya posta ve telgraf gönderilmesi, kontrol altında tutulabilen limanlara gemilerin girmesi ve çıkması yasaklanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, otomobil ile Garp Cephesi karargâhına ulaşmak üzere Ankara'dan Konya'ya doğru hareket ettiği gün, Ankara gazeteleri onun Çankaya'da elçilere ve bütün yabancı temsilcilere bir çay ziyafeti vereceğini yazdılar. Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Cephesi karargâhına gizlice geldiği tarih 20 Ağustos 1922 idi. Burada, **Fevzi** ve **İsmet** paşalarla taarruz planını bir kere daha gözden geçirdiler. 24 Ağustos günü karargâh Afyon'un güneyindeki Şuhut kasabasına nakledildi.

Taarruz öncesi geriye doğru sayma baş-



914 *Büyük Taarruz sabahı Gazi Başkumandan harekâtı idare ettiği Kocatepeye çıkarken*

ladığı zaman, **Mustafa Kemal, Fevzi** ve **İsmet** paşalar, ünlü **Kocatepe**'de idiler. Ordunun bütün subayları ve erleri, güvenle, imanla ve sabırsızlıkla hücum emrini bekliyorlardı. Düşmanın sayı ve silâh bakımından üstün olması, **Mehmetçik** karşısında savaş kazanması için yeterli değildi. Çünkü, Mehmetçikler'in kuvveti silâhlardan değil, yurt ve millet sevgisinden, inançlarından, kumandanlarının dirayetinden kaynaklanıyordu.

Büyük Taarruz başlarken Türk ordusunun 208 bin er ve subay, 98 bin piyade tüfeği, 839 ağır makineli tüfek, 2032 hafif makineli tüfek, 323 top, 198 kamyon, 33 oto ve ambulans ve 5 uçağı vardı.

Yunan ordusunda ise 220 bin er ve subay, 130 bin piyade tüfeği 1002 ağır makineli tüfek, 3180 hafif makineli tüfek, 344 top, 4036 kamyon, yüzlerce oto ve ambulans, 12 uçak bulunuyordu.

● 26 Ağustos gece sabaha karşı "Topların çelik ağzı çaldı bir hücum marşı"

26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 05.30'da, yoğun topçu ateşiyle büyük taarruz başladı. Az sonra süvari ve piyadeler dalga dalga hücuma geçti. Süvari kolordumuz Ahır Dağları'nda bir gedikten süratle düşman hatlarının gerisine dalarak Afyon-İzmir telgraf hatlarını kesti ve sonra çemberi daraltmaya başladı.

Düşman neye uğradığını şaşırmıştı. Fakat mevzilenmiş durumda olduğu için hemen savunmaya geçebilmişti. Birinci gün Türk ordusu daha ileri gitmek ve yaklaşmak, düşman ordusu ise tutunmak için gayret etti. İkinci gün erken saatlerde Türk hücumu bütün cephelerde ve çok şiddetli olarak tekrar başladı. Öğleye kadar Çiğiltepe dışında, Afyon bölgesinin güneyindeki Yunan mevzileri tamamen işgal edildi ve Yunan birlikleri düzensiz bir şekilde ovaya doğru çekilmeye başladı. Ovanın kuzeyindeki tepeleri tutup mevzilenmek istiyordu, ama gerisi kesildiği için tepelere de çıkamadı. Öğleden sonra 8. tümenimiz Afyon'u kurtarmıştı. Ordu coşmuştu. Az sonra bölgedeki bütün hedeflere ulaşıldı. Düşman kaçıyor ama Mehmetçik yetişip imha ediyordu.

Taarruzun üçüncü günü düşmanın beş tümeninin İzmir yönünde çekilmesi önlendi ve kuzeye doğru sürüldü. Birinci ordunun takibi çok şiddetli oluyordu. Dördüncü gün şiddetli çarpışmalar devam etti. 4. kolordu'ya mensup tümenlerimiz Yunan tümenlerini iyice kuzeye sürdü. 29 Ağustos akşamı beş Yunan tümeni (9., 13., 5. ve 4. düşman tümenleri) onları kovalayan tümenlerimiz tarafından yakalandı. Şimdi düşman ordusu her taraftan sarılmış bulunuyordu.

30 Ağustos'ta, her taraftan saldırıya geçerek kesin bir imha savaşına karar verildi. Başkumandanlığın bu kararından sonra ordu kumandanlarına verilen yeni talimat ve emirlere göre, Çalköy-Hamurköy bölgesinde toplanmış bulunan Yunan kuvvetleri, çember iyice daraltılarak imha edilecek, Dumlupınar mevkii süratle ele geçirilecekti. Bundan sonra durmadan ve dinlenmeden İzmir'e doğru ilerlenecek, kaçak düşman kuvvetleri yakalanıp imha edilecekti. Süvari kolordumuz düşmanın tamamen yok edilmesinden sonra da, gece-gündüz demeden ilerlemeye devam edecekti.

Yazılı emrin verilmesinden sonra, **Mustafa Kemal Paşa,** birinci ordunun bulunduğu bölgeye, Genelkurmay Başkanı **Fevzi Çakmak**, ikinci ordu ile süvari kolordusunun bulunduğu bölgeye geçtiler. **İsmet Paşa** Afyon'da kaldı.

"O ağustos günü, sabahın erken saatlerinde müthiş bir meydan savaşı başladı. Sabahtan akşama kadar devam eden çarpışmalarda düşman ordusunun çok büyük kısmı imha edildi. Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet paşalar düşman ordusunun imha edildiği Çalköy civarında, savaş meydanını kısa bir süre inceledikten sonra kaçabilen düşman kollarını takip etmek ve yakalamak için tedbir aldılar.

Artık düşman ordusu yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın, daha önce söylediği gibi, düşman, vatanın harim-i ismetinde boğulmuştu. Çalköy civarında 100 bin ölü, 20 bin esir, çok sayıda top, tüfek ve cephane bırakmıştı."

● "ORDULAR, İLK HEDEFİNİZ AKDENİZ'DİR, İLERİ!"

1 Eylül'de, **Başkumandan Mustafa Kemal Paşa** Türk ordularına şu emri verdi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına!

Afyonkarahisar-Dumlupınar büyük meydan muharebesinde, zalim ve mağrur ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ederek, büyük ve necîb milletimizin fedakârlıklarına lâyık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Türk milleti istikbalinden emin olmakta haklıdır. Savaş meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki tahlirlerine de-



Kurtuluş Savaşı, Türk milletinin topyekûn katıldığı savaş idi. Çocuklar, anneler, nineler kendi elleriyle cephane yaptılar, mermi doldurdular.

lâlet etmek vazifemi mütemadiyen ve mütevaliyen (aralık vermeden) ifa edeceğim. Başkumandanlığa tekliflerde bulunulmasını Garp Cephesi kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da başka muharebeler vereceğimizi dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvvet-i akliyesini (akıl kuvvetini), kahramanlık ve hamiyetini yarışarak göstermeye devam eylemesini rica ederim.

Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"

Başkumandan
Mustafa Kemal

● Yunan başkumandanı esir alınıyor

Bu emri alan ordularımız batıya doğru hızla ilerlediler. Yunan Başkumandanı **General Trikopis** ve **General Diyenis,** Murad Dağları'na çekilerek bir çıkış, bir kaçış yolu aradılar, ama sonra kurmay heyetleriyle birlikte teslim olmaktan başka çare bulamadılar. 4 Eylül'de bu esir generaller Uşak'ta **Mustafa Kemal Paşa**'nın huzuruna getirildi. Savaşın başında Yunan Başkumandanı **Hacı Anesti** idi. Daha sonra başkumandanlığa **General Trikopis** tâyin edilmiş, fakat İzmir'le haberleşme hatları kesilerek emir alıkonulmuş ve Trikopis'in bu tâyinden haberi olmamıştı. Birinci kolordu kumandanı olarak görev yapıyordu.

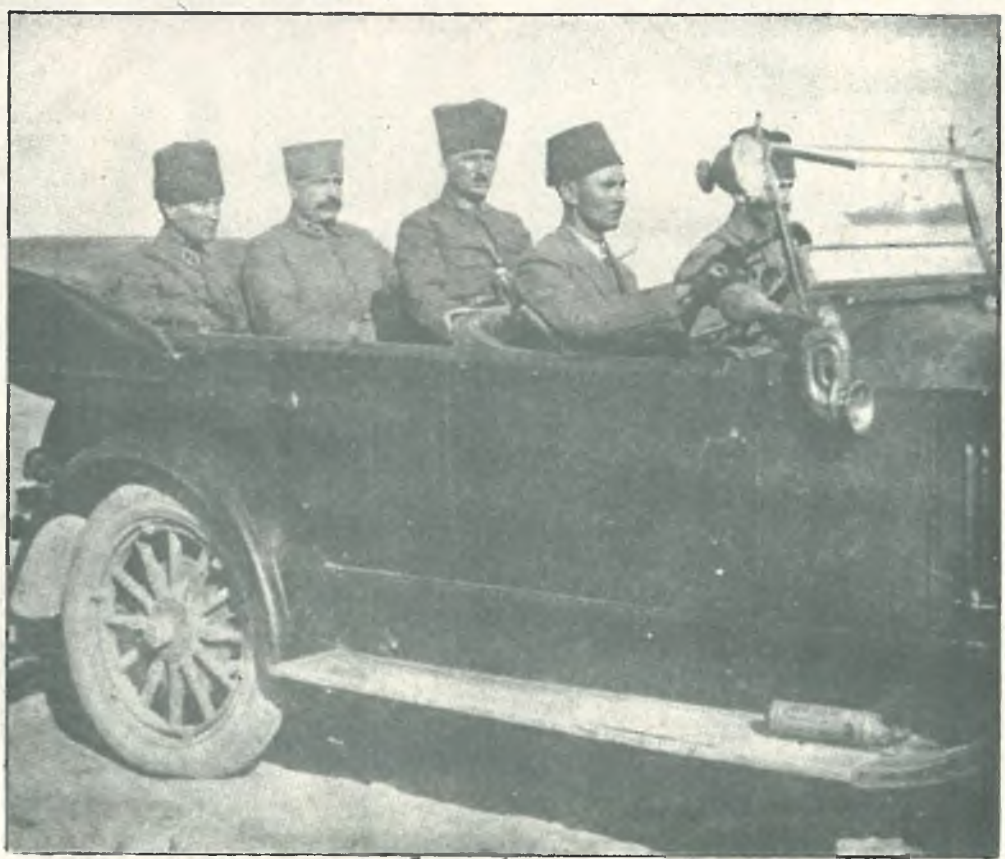
Mustafa Kemal huzuruna çıkarılan esir generallere şu şekilde hitap etti:

"Birkaç ay evvel başkumandanınız Hacı Anesti cepheyi teftiş edip dönerken, gazetecilere verdiği beyanatında, "Mustafa Kemal mi? Ben bu isimde bir kumandan tanımıyorum, cephede hiçbir yerde rastlamadım" demişti. Şimdi ben bir haftadır muharebe meydanındayım, ama başkumandanınızı hiçbir yerde göremedim, nerededir?"

Bundan sonra **Mustafa Kemal Paşa, General Trikopis**'in **Hacı Anesti** yerine başkumandan tâyin edildiğini bildiren ama onun eline geçmeyen emri Yunan generaline verdi.

● Düşman denize dökülüyor

Türk orduları bir sel gibi İzmir'e doğru akıyordu. 9 Eylül'de İzmir'e ulaşmış, düşmanı



Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Müşir Fevzi Paşa, zaferden sonra İzmir'de, Kordonboyu'nda.

denize dökmüştü. Türk süvarileri Üsküdar'a, Çanakkale'ye kadar geldiler. 16 Eylül'de Anadolu'da bir tek düşman askeri kalmamıştı.

Türk kuvvetleri şimdi Trakya'ya doğru ilerliyordu. **Mehmetçik'**in Selânik'e girmesini engelleyecek bir kuvvet yoktu. Bu durumu gören İtilâf devletleri telâşa kapıldılar ve 23 Eylül'de bir nota vererek savaşın durdurulmasını, barış konferansının toplanmasını istediler.

Yapılan temaslar sonunda 3 Ekim 1922 tarihinde, **Mudanya**'da görüşmeler başladı ve 11 Ekim'de 14 maddelik bir ateşkes imzalandı. Buna göre Yunanistan'ın Trakya'daki birlikleri iki hafta içinde tamamen çekilecek ve **Doğu Trakya** bir ay sonra Türk memurlara teslim edilecekti. Barış konferansına kadar Türkler Trakya'da 8 bin kişilik bir jandarma birliği bulunduracaklardı. **Boğazlar** barış konferansına kadar Büyük Millet Meclisi'nin idaresine bırakılacak, işgalciler, antlaşmadan sonra İstanbul'dan ayrılacaklardı.

Mudanya'da imzalanan ateşkesten sonra, **24 Temmuz 1923**'te, İsviçre'nin Lozan şehrinde imzalanan **'Lozan Barış Antlaşması' ile, genç, güçlü, tam bağımsız bir Türkiye kurulmuş oldu. Yurdumuzu parçalayan Sevr paçavrası yırtılıp atılmış, Millî Misak sınırları Mehmetçik'in süngüsü ile çizilmişti.**



Mudanya Ateş-kes Antlaşması'nı imzalayan Türk ve İtilâf Devletleri generalleri "Soldan sağa: Fransız Generali Şarpi, İngiliz generali Harington, Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa, İtalyan Generali Monpelli"

ATATÜRK KRONOLOJİSİ

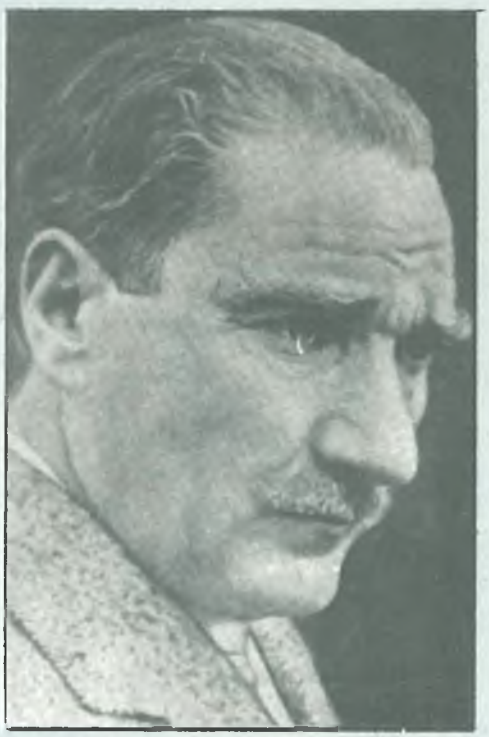
(Biyografisi ve başlıca olaylar)

1881 Mustafa'nın Selânik'te doğuşu.

1881-1893 arası Mustafa'nın babası Ali Rıza Efendi'nin ölümü.

1893 Mustafa'nın Selânik Askerî Rüşdiyesi'ne yazılması ve öğretmeni Mustafa Efendi'nin kendisine **"Kemal"** adını takması.

1895 Mustafa Kemal'in Selânik Askerî Rüşdiyesi'ni bitirerek Manastır Askerî İdadisi'ne girmesi.



13 Mart 1899 Mustafa Kemal'in Manastır Askerî İdadisi'ni bitirerek İstanbul'da **Harp Okulu** piyade sınıfına yazılması.

1902 Mustafa Kemal'in Harp Okulu'nu bitirerek Harp Akademisi sınıflarına geçmesi.

11 Ocak 1905 Mustafa Kemal'in Kurmay Yüzbaşı olarak Harp Akademisi'nden mezun olması ve merkezi Şam'da bulunan Birinci Ordu emrine verilmesi.

Ekim 1906 Mustafa Kemal'in bazı arkadaşlarıyla birlikte Şam'da gizli "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" ni kurması.

20 Haziran 1907 Mustafa Kemal'in rütbesinin **Kolağası**lığa yükseltilmesi.

Eylül 1907 Mustafa Kemal'in Üçüncü Ordu'ya naklolunarak Selânik'e gelmesi.

13 Nisan 1909 Mustafa Kemal'in 31 Mart Ayaklanması üzerine Hareket Ordusu Kurmay Başkanı olarak İstanbul'a hareketi.

6 Eylül 1909 Mustafa Kemal'in Selânik'de Üçüncü Ordu Piyade Subay Talimgâhı Komutanı olması. (Aynı yıl içinde kolağası rütbesiyle 38. piyade alayı komutanı olmuştur).

1910 Mahmut Şevket Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak Arnavutluk hareketlerinde bulunması.

13 Eylül 1911 Mustafa Kemal'in İstanbul'a, Genelkurmay'a nakledilmesi.

27 Kasım 1911 Mustafa Kemal'in Binbaşılığa yükseltilmesi.

9 Ocak 1912 Mustafa Kemal'in Trablusgarp'ta Tobruk taarruzunu başarıyla idare etmesi.

1912 Mustafa Kemal'in "Bahrisefit Boğazı Kuvayı Mürettebesi Harekât Şubesi Müdürlüğü"ne tayin edilmesi.

27 Ekim 1913 Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterliği'ne tayin edilmesi.

1 Mart 1914 Mustafa Kemal'in yarbaylığa yükseltilmesi.

2 Şubat 1915 Mustafa Kemal'in Tekirdağ'ında 19'uncu tümeni kurmaya başlaması. (25 Şubat 1915'te tümen kuruluşunu tamamlayarak Maydos'a gelmiştir.)

25 Nisan 1915 İtilâf devletlerinin Anburnu'na asker çıkarmaları üzerine Mustafa Kemal'in tümeniyle düşmanı önleyerek durdurması.

1 Haziran 1915 Mustafa Kemal'in Albaylığa yükseltilmesi.

8/9 Ağustos 1915 Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubu Komutanlığı'na tayin edilmesi.

10 Ağustos 1915 Mustafa Kemal'in bizzat idare ettiği taarruzla Anafartalar cephesinde düşmanı geri atması.

14 Ocak 1916 Mustafa Kemal'in Edirne'de XV. Kolordu Komutanlığı'na başlaması.

1 Nisan 1916 Mustafa Kemal'in Mirlivalığa (Tuğgeneral) yükseltilmesi.

6/7 Ağustos 1916 Mustafa Kemal'in Bitlis ve Muş'u düşman elinden geri alması.

5 Mart 1917 Mustafa Kemal'in İkinci Ordu Komutanlığı Vekilliğine tayin edilmesi. (18 Mart 1917'de asil oldu.)

5 Temmuz 1917 Mustafa Kemal'in Yedinci Ordu Komutanlığı'na tayin edilmesi.

20 Eylül 1917 Mustafa Kemal'in Yedinci Ordu Komutanı sıfatıyla memleketin ve ordunun durumunu açıklayan tarihî raporunu yazması.

Ekim 1917 Mustafa Kemal'in Yedinci Ordu Komutanlığı'ndan ayrılarak İstanbul'a dönmesi.

15 Aralık 1917 Mustafa Kemal'in Veliaht Vahdettin'le birlikte Almanya'ya gitmesi (Vahdettin 5 Ocak 1918'de dönmüştür.)

7 Ağustos 1918 Mustafa Kemal'in Filistin'de bulunan Yedinci Ordu Komutanlığı'na ikinci defa tayin olması.

26 Ekim 1918 Mustafa Kemal'ın komuta ettiği Yedinci Ordu birlikleri tarafından düşman taarruzunun, Halep'in kuzeyinde bugünkü sınırlarımız üzerinde durdurulması.

31 Ekim 1918 Mustafa Kemal'ın Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olması.

13 Kasım 1918 Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nın lağvı üzerine İstanbul'a gelmesi.

30 Nisan 1919 Mustafa Kemal'ın geniş yetkilerle merkezi Erzurum'da bulunan Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne tayın edilmesi. (Bu görevin adı 15 Haziran 1919'dan sonra Üçüncü Ordu Müfettişliği olmuştur.)

19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal'ın Samsun'a çıkması. (16 Mayıs akşamı İstanbul'dan ayrılmıştır.)

21/22 Haziran 1919 Mustafa Kemal'in Amasya'dan yolladığı yazıyla millî kuvvetleri bir gaye ve bir teşkilât çevresinde toplamak amacıyla **Sivas Kongresi**[3]'ne çağırması.

8 Temmuz 1919 Mustafa Kemal'ın

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden ve askerlikten çekilmesi.

23 Temmuz 1919 Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne başkan seçilmesi.

4 Eylül 1919 Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'ne başkan seçilmesi.

11 Eylül 1919 Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi Başkanlığı'na seçilmesi.

7 Kasım 1919 Mustafa Kemal'in Erzurum'dan Milletvekili seçilmesi. (Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönemi için yapılan seçimde ve ondan sonraki seçimlerde Ankara'dan Milletvekili seçilmiştir.)

27 Aralık 1919 Mustafa Kemal'in "Heyeti Temsiliye" ile birlikte Ankara'ya gelmesi.

16 Mart 1920 İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali üzerine Mustafa Kemal'in durumu bütün devletlere ve millet meclislerine protesto etmesi ve Ankara'da yeni bir Millet Meclisi toplama teşebbüsüne geçmesi.

23 Nisan 1920 Mustafa Kemal'in Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açması. (24 Nisan'da Meclise başkan seçilmiştir.)

11 Mayıs 1920 Mustafa Kemal'in İstanbul hükûmetince ölüm cezasına çarptırılması. (Bu karar 24 Mayıs 1920'de padişah tarafından onanmıştır.)

13 Eylül 1920 Mustafa Kemal tarafından hazırlanan Halkçılık programının Büyük Millet Meclisi'ne verilmesi.

10 Mayıs 1921 Mustafa Kemal tarafından B.M. Meclisi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun kurulması ve kendisinin Grup Başkanlığı'na seçilmesi.

5 Ağustos 1921 Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'e Başkomutanlık görevinin verilmesi.

Mustafa Kemal'in idaresinde 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşı'nın başlaması. (13 Eylül 1921'de bitmiştir.)

19 Eylül 1921 Mustafa Kemal'e Büyük Millet Meclisi tarafından Müşirlik (Mareşallik) rütbesinin ve Gazi unvanının verilmesi.

26 Ağustos 1922 Gazi Mustafa Kemal'in Kocatepe'den Büyük Taarruzu idareye başlaması.

30 Ağustos 1922 Gazi Mustafa Kemal'in Dumlupınar'da Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı kazanması.

10 Eylül 1922 Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'e girişi.

1 Kasım 1922 Gazi Mustafa Kemal'in teklif ve müdafaası üzerine Büyük Millet Meclisi'nin saltanatın kaldırılmasına karar vermesi.

14 Ocak 1923 Gazi Mustafa Kemal'ın annesi Zübeyde Hanım'ın İzmir'de ölümü.

29 Ocak 1923 Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'de Lâtife Hanımla evlenmesi. (5 Ağustos 1925'de ayrılmıştır).

17 Şubat 1923 Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'de ilk Türkiye İktisat Kongresi'ni açması.

8 Nisan 1923 Gazi Mustafa Kemal'in 9 umdeyi ilân etmesi.

9 Ağustos 1923 Gazi Mustafa Kemal'in Halk Partisini kurması.

11 Ağustos 1923 Gazi Mustafa Kemal'in İkinci Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçilmesi.

29 Ekim 1923 Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhurbaşkanlığına ilk defa seçilmesi.

1 Mart 1924 Gazi Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'nde Halifeliğin kaldı-

rılması ve Tedrisatın Tevhidi lüzumunu teklif eden açış nutkunu söylemesi.

24 Ağustos 1925 Gazi Mustafa Kemal'in ilk defa şapka giymesi.

3 Ekim 1926 İstanbul'da Sarayburnunda Mustafa Kemal'in ilk heykelinin dikilmesi.

1 Temmuz 1927 Gazi Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk defa İstanbul'a gitmesi.

15-20 Ekim 1927 Gazi Mustafa Kemal'in CHP ikinci kurultayında tarihî büyük nutkunu söylemesi.

1 Kasım 1927 Gazi Mustafa Kemal'ın ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.

4 Kasım 1927 Gazi Mustafa Kemal'in Ankara'da Etnoğrafya Müzesi önünde dikilen ilk heykelinin açılışı.

20 Mayıs 1928 Afgan Kralı Emanullah Han'ın Gazi Mustafa Kemal'i Ankara'da ziyareti.

9 Ağustos 1928 Gazi Mustafa Kemal'in Sarayburnu'nda Türk harfleri hakkında nutkunu söylemesi.

15 Nisan 1931 Gazi Mustafa Kemal tarafından Türk Tarih Kurumu'nun kurulması.

4 Mayıs 1931 Gazi Mustafa Kemal'in üçüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.

12 Haziran 1932 Irak Kralı Emir Faysal'ın Ankara'da Gazi Mustafa Kemal'i ziyareti.

12 Temmuz 1932 Gazi Mustafa Kemal tarafından Türk Dil Kurumu'nun kurulması.

4 Ekim 1933 Yugoslavya Kralı Aleksandr'ın Gazi Mustafa Kemal'i İstanbul'da ziyareti.

29 Ekim 1933 Gazi Mustafa Kemal'in Cumhuriyetin onuncu yıldönümü dolayısıyla tarihî nutkunu söylemesi (Ne mutlu Türküm diyene).

16 Haziran 1934 İran Şehinşahı Rıza Pehlevi'nin Gazi Mustafa Kemal'i Ankara'da ziyareti.

24 Kasım 1934 Büyük Millet Meclisi'nin Gazi Mustafa Kemal'e **ATATÜRK** soyadını veren kanunu kabul etmesi.

1 Mart 1935 Atatürk'ün dördüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.

4 Eylül 1936 İngiltere Kralı Edvard VIII'in İstanbul'da Atatürk'ü ziyareti.

11 Mayıs 1937 Atatürk'ün çiftliklerini Hazineye ve bir kısım gayrı menkullerini Ankara Belediyesi'ne bağışlaması.

31 Mart 1938 Atatürk'ün hastalığı hakkında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nce ilk defa tebliğ yayınlanması.

19 Haziran 1938 Romanya Kralı Karol II'nin Atatürk'ü İstanbul'da ziyareti.

15 Eylül 1938 Atatürk'ün vasiyetnamesini yazması. Açılış: 25 Kasım 1938

16 Ekim 1938 Atatürk'ün hastalık durumu hakkında günlük resmî tebliğler yayınına başlanması.

10 Kasım 1938 Atatürk'ün ölümü.

21 Kasım 1938 Atatürk'ün cenazesinin Etnoğrafya Müzesi'ndeki geçici kabre törenle konulması.

26 Aralık 1939 Atatürk'ün "Ebedî Şef" sanıyla anılmasının CHP Olağanüstü Kurultayı tarafından kabul edilmesi.

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA BİLİM, KÜLTÜR VE SANAT

Millî eğitimin ihmali, kendi kültürümüzü çağın şartlarına göre geliştirmek yerine soğumaya bırakmak, halk ve aydın bütünleşmesini sağlayamamak, geri kalmışlığın en önemli sebepleriydi

Ondokuzuncu yüzyılda büyük olayların, büyük değişmelerin ard arda geldiğini gördük. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Tanzimat ve Islahat fermanları ve nihayet Meşrutiyet'in ilânı, 19. yüzyıldaki büyük değişmelerin ana başlıklarını oluşturan siyasî olaylardır.

Fakat bu değişmeler imparatorluğun çöküşünü durduramamıştır. Bu asırda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa siyasetine yön veren, himaye eden bir devlet olmaktan çıkmış, yön verilen, himaye edilen bir devlet haline gelmiştir. Burada **"himaye edilen"** sözünü, **"himayeye muhtaç durumlara düştüğü"** anlamında kullanıyoruz. Yoksa, Osmanlı Devleti hiçbir devlet tarafından himaye edilmiş değildir. Daima yalnız bırakılmış ve düşmanları ona **"Parçalanıp pay kapılacak bir büyük çiftlik"** gözüyle bakmışlardır.

Osmanlı Devleti en ağır yenilgiyi 19. yüzyılda tatmıştır. **"93 Harbi"** diye anılan 1877-78 Türk-Rus savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nu bitiren bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşta Osmanlı Devleti Rumeli'yi yitirmiş ve Ruslar başşehir İstanbul'un 20 km. yakınına kadar gelmişlerdir.

Devleti yıkıma götüren sebeblerin başında, bilim, teknik ve eğitimde geri kalmışlığın yeraldığını gören yöneticiler bu alanlarda büyük hamlelere girişmişlerdir. Geçmiş yüzyıllarda olduğundan daha fazla okul, daha fazla fabrika açılmıştır. Batının yararlı buluşları alınmış, demiryolları, telgraf hatları yapılmıştır. İlk defa kız ortaokulları, kız öğretmen okulları, kız sanat okulları ile teknik üniversitesi, orman ve madenler fakültesi, ziraat ve veterinerlik yüksek okulları, çağın ilim ve tekniğini öğreten daha nice okullar da açılmıştır. Ama bütün bunlarda geç kalınmıştır ve Batılılar'la aramızdaki mesafe kapatılamamıştır.

Bu başarısızlığın önemli sebeplerinden biri, kendi kültürümüzü çağın şartlarına göre geliştirmek yerine soğumaya bırakmak, Batı kültürünü taklit derecesinde almak, hak ve aydın bütünleşmesini sağlayamamaktır. Artık askerî gücünü yitirmiş olan Osmanlı'nın faydalı yenilikleri almasına düşmanları da engel olmuş, kalkınmasına imkân bırakmamak için her fırsattan yararlanmışlardır.

★

Önceki bölümlerde çözülmeyi durdurama-



19. yüzyılda yapılan Dolmabahçe Camii ve Saat Kulesi

yan, kalkınmaya imkân vermeyen siyasî, askerî, sosyal gelişmeleri görmüştük. Şimdi, bilim, teknik ve sanattaki bu gelişmeleri ana ve ara başlıklar halinde özetlemeye çalışacağız.

★

● MİLLÎ EĞİTİM

Ondokuzuncu yüzyılda millî eğitim alanında büyük gelişmeler oldu. 1861-1876 yılları arasında hüküm süren **Sultan Abdülaziz zamanında ilk kız rüştiyesi (kız ortaokulu) açıldı. Darüşşafaka Lisesi** (1865), **Galatasaray Lisesi** (1868), **Heybeliada Denizcilik Okulu, Sultanahmet Erkek Sanat Okulu** ile **Darülfünun-ı Osmanî** (Üniversite)de, onun devrinde açılan modern öğrenim kurumlarıdır. Fransa ve İngiltere'yi resmen ziyaret eden ilk padişah olan Sultan Abdülaziz, bu ülkelerin eğitim kurumlarını yakından görüp tanımış ve benzerlerinin Osmanlı Devleti'nde de açılmasına karar vermiş, bu kararını uygulamıştı.

Fakat 19. yüzyılda en çok okul **Sultan Abdülhamid** zamanında açılmıştır. İşte bunlardan bazıları: Hukuk, Fen, Edebiyat, Tıp, Mülkiye (Siyasal Bilgiler) fakülteleri; Teknik Üniversitesi (Mekteb-i Şahane-i Hendese-i Mülkiye), **Halkalı Yüksek Ziraat ve Veteriner Okulu, Yüksek Ticaret Okulu** (Ticarî İlimler Akademisi), **Lisan Okulu;** Şam, Bağdat, Beyrut, Konya ve Selânik'te çeşitli **fakülte ve üniversiteler; Güzel Sanatlar Akademisi, Deniz Ticaret Okulu, Kız ve Erkek Sanat Okulları; Sağır, Dilsiz ve Körler İçin okullar, her sancak merkezinde lise ve ilçelerde ortaokul ile binlerce ilkokul...**

Abdülhamid devrinde birçok müze ve kütüphane de açılmıştır bunların en önemlileri İstanbul'daki **Eski Eserler Müzesi** ile **Beyazıt Genel Kütüphanesi**'dir.

● DEMİRYOLU, TELGRAF, KÂĞIT PARA...

Ondokuzuncu yüzyıl Batı'daki bazı yeniliklerin, sistemlerin ve buluşların Türkiye'ye ilk defa girdiği asırdır.

• **Kâğıt para** ilk defa Sultan Abdülmecid zamanında 1840 yılında basıldı. **"Kaime-i Mutebere"** adı verilen ilk kâğıt paraların en büyüğü 500, en küçüğü 10 kuruşluktu. Tedavüle çıkarılan bu kâğıt paraların toplam değeri 160 bin Osmanlı altını idi. Daha sonra 400 bin lira karşılığında 50, 100 ve 500 kuruşluk kupürler basılarak miktar artırıldı. Bu paraların üzerinde tuğra, tuğranın altında maliye nazırının mührü, arkalarında ise **"Nezaret-i Celile-i Maliye"** damgası vardı.



Yapımı 1853'te tamamlanan Dolmabahçe Sarayı'nın karadan ve uzaktan görünüşü



Dolmabahçe Sarayı'nın cümle kapısı

Fakat kâğıt paralar 1863 yılında toplanarak imha edildi. Çünkü Avrupa ve Amerika'da basılan çok miktarda kalp para yurda sokulmuş bulunuyordu.

• **Türkiye'de ilk demiryolu** 1855 yılında İzmir-Turgutlu arasında yapıldı. Bundan sonra demiryolu yapımına devam edildi ve 1875'de imparatorluk sınırları içinde demiryolu uzunluğu 4632 kilometreye ulaştı.

• **Telgraf hattı** da aynı yılda, yani 1855 yılında yapıldı. **İstanbul-Edirne-Varna-Kırım** arasında kurulan telgraf hatları zamanla imparatorluğun her tarafına yayıldı. 1875'te telgraf hatlarının uzunluğu 37.643 kilometreyi buluyordu ve Türkiye hat uzunluğu bakımından Amerika, İngiltere, Rusya ve Fransa'dan sonra 5. sırayı alıyordu.

• Kısaca **"Tünel"** olarak adlandırılan ve başka bir deyimle İstanbul'un ilk metrosu olan ilk yeraltı demiryolunun inşasına 1869'da başlandı. Bir İngiliz şirketinin yürüttüğü çalışmalar 1874 yılında tamamlandı ve tünel 17 Ocak 1875'te işletmeye açıldı. Karaköy'le Beyoğlu'nu birleştiren tünelin uzunluğu 575, genişliği 7 metredir.

• **İLK TÜRK GAZETESİ:** Türkiye'de ilk gazete matbaanın girişinden 104 yıl sonra 1831'de çıkmıştır. Sultan II. Mahmud'un emriyle 1 Kasım 1831'de yayın hayatına başlayan gazete **Takvim-i Vekayî** (Olaylar Takvimi) adını taşıyor ve haftada bir defa çıkıyordu. Devletin resmî yayın organı olan bu gazete bugün **'Resmî Gazete'** olarak yayınını sürdürmektedir.

İlk özel Türk gazetesi **Tercüman-ı Ahval**'dir. **Agâh Efendi** tarafından 1860'ta çıkarılan Tercüman-ı Ahval'in ilk yılında başyazarı **Şinasi** idi. Zaman zaman kapatılmasına rağmen yayın hayatı 1866'ya kadar sürmüştür.

● MİMARLIK

Ondokuzuncu yüzyılda, özellikle ikinci yarısından itibaren, çöküşün hızlandığı bir devir olsa da, çok sayıda mimarlık-bayındırlık eserleri yapılmıştır. Okul, hastane ve müze binaları büyük sanat eserleri değildir ama, bugünkü İstanbul'un en güzel ve en muhteşem sarayları 19. yüzyıldan kalmadır. **Dolmabahçe Sarayı** (1842-1853), **Beylerbeyi Sarayı** (1864), **Küçüksu Kasrı** (1856) bunların başlıcalarıdır. Hepsinden daha güzel ve muhteşem olan **Çırağan Sarayı** da 1866'da yapılmış, ama 1910'da yanmıştır. Mermer sütunlarının ve yarı yıkık duvarlarının görünümü hâlâ muhteşem olan bu sarayın yerine bugün dış görünümü kısmen de olsa muhafaza edilmek şartiyle bir **lüks otel** yapılmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılda yapılan ve bugün sapasağlam ayakta duran başlıca camiler ise şunlardır: **Nusretiye Camii** (1822-1826), **Dolmabahçe Camii** (1850), **Valide Camii** (1850). Ayrıca birçok türbe, çeşme, kule ve kışla yapılmıştır. Bugün **Kuleli Askerî Lisesi** olan bina 1843'te kışla olarak yapılmıştı. İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde kalan **Bayezıt Kulesi**'de 1828'de yangın kulesi olarak yapılmıştır.

Ondokuzuncu yüzyılda yapılmış ve zamanımıza kalmış birçok bayındırlık eserinden biri de İstanbul'daki **Galata Köprüsü**'dür. Dubaların üzerine kurulan açılır-kapanır bu köprü, Haliç'in Karaköy ve Eminönü yakalarını birleştirir. Uzunluğu yaklaşık 500 metredir. 1845'te açılan bu köprüden yayalar 5 para, yüklü hamallar 10 para vererek geçiyorlardı. Ayrıca boş beygirin geçişi için 20 para, yüklü beygirden 40 para, boş arabadan 100 para, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların herbiri için 8 para alınıyordu. (40 para=1 kuruş ve 100 kuruş=1 lira olduğuna göre, yayalar köprüden 1 liranın 800'de 1'ini ödeyerek geçiyorlardı).

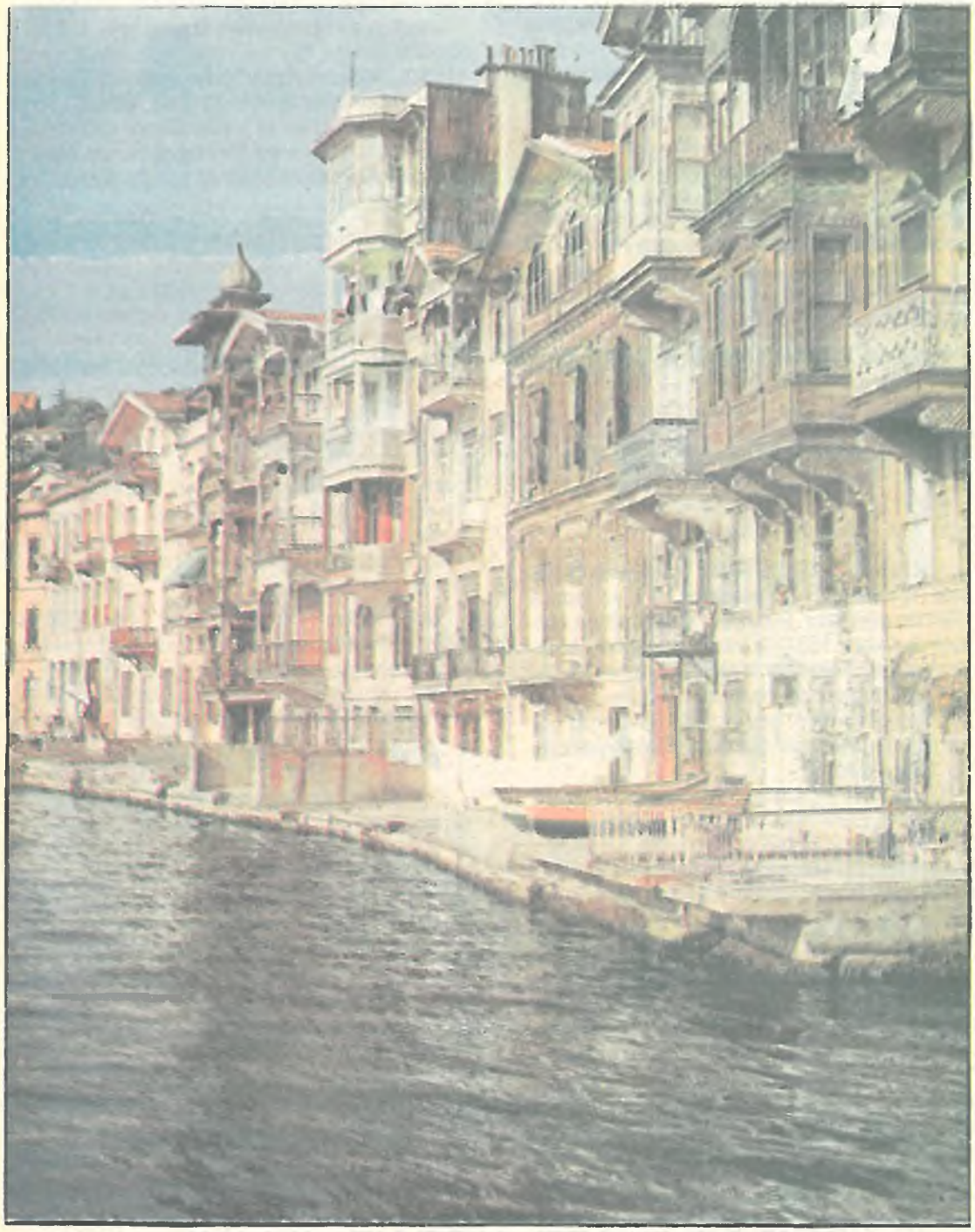
Bugün Galata Köprüsü'nün hemen yanına kazıklar üstüne oturacak, ama ortasından açılır-kapanır özelliğini koruyacak yeni bir köprü yapılmaktadır. Bu yeni köprü açıldığı zaman eski Galata Köprüsü kaldırılacaktır.

● HATTATLAR-RESSAMLAR

Ondokuzuncu yüzyılda matbaanın yaygınlaşmasına rağmen hat sanatı devam etmiş ve ünlü hattatlar yetişmiştir. Bunlar arasında **Kazasker Mustafa İzzet Efendi** (1801-1876) ile **Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi** (?- 1848)'yi gösterebiliriz.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Türk minyatür sanatının yerini Batılı anlamda resim sanatı almaya başlamıştır. Bu tür resim yapan sanatkârların en ünlüsü **Şeker Ahmed Paşa** ile **Osman Hamdi Bey**'dir. Fakat **Osman Hamdi Bey** şöhretini resim sanatıyla değil daha çok bilim adamı olarak ve müzeciliği, idareciliği ile yapmıştır.

Osman Hamdi Bey (1842-1910) Paris'te 12 yıl kaldı ve burada hukuk tahsili yaptı. Ayrıca **Ecole des Beaux-Arts** (Güzel Sanatlar Okulu)'a girdi. Resim ve arkeoloji derslerine devam etti. Yurda dönünce çeşitli görevlerde bulundu. Batılı anlamdaki Türk resminde figürü kullanan ilk ressam oldu. Türkiye'de ilk resim eğitim kurumunu ve ilk arkeoloji mü-



BEBEK YALILARI: 19. yüzyıl mimarisini yansıtan güzel örnekler

zesini o kurdu. Başarılarından dolayı Avrupa'nın birçok üniversitesi (son olarak Oxford Üniversitesi) ona 'fahrî doktorluk' unvanını verdi. 1867'de Paris'te açılan uluslararası resim sergisine bir eseri ile katılmış ve madalya almıştı.

Osman Hamdi Bey daha çok portre yapmıştır ve Türkiye'nin çeşitli müzelerinde 20 kadar eseri bulunmaktadır. Ayrıca İngiltere'de Liverpool Müzesi'nde de bir tablosu vardır.

Osman Hamdi Bey'in **"1873'te Osmanlı Elbiseleri", "Nemrut Dağı Tümülüsü", "Arslantaş Harabeleri", "Sidon'da Bir Kral Mezarlığı"** adlı Türkçe ve Fransızca yazılmış kitapları da vardır.

● BESTEKÂRLAR

Klâsik Türk musikisinin **Itrî**'den sonra en büyük bestekârı sayılan **Hamamizâde İsmail Dede Efendi** (1778-1846) ve onun öğrencileri olan **Dellâlzâde İsmail Efendi (1797-1869), Haşim Bey ((1815-1868), Zekâl Dede (1824-1897), Hacı Arif Bey (1831-1884), Nikogos Ağa (1836-1885), Eyyûbî Mehmed Bey** ile **Tanburî Osman Bey** ve aynı zamanda hattat olan **Kazasker Mustafa İzzet Efendi,** ondokuzuncu yüzyılın en önemli bestecileridir. Eserleri bugün de çok sık icra edilir, zevkle dinlenir.

Asrın en büyük bestekârı **Hamamizâde İsmail Dede Efendi**'nin dinî ve din dışı pekçok eseri vardır. Türk musîki sanatının geleneklerine bağlı kalmış, ama onu geliştirmiştir. Her formda bestesi vardır. **Sultanîyegâh, neveser, sababûselik, hicazbûselik, arabankürdî** makamlarını o düzenlemiştir. Eski zevki yeni zevke bağlayan bir köprü vazifesi de görmüştür. Klâsik repertuarda en çok eseri bulunan bestecimiz odur. Zamanımıza ulaşan bestelerinin sayısı 270'ten fazladır.

● BİLİM ADAMLARI

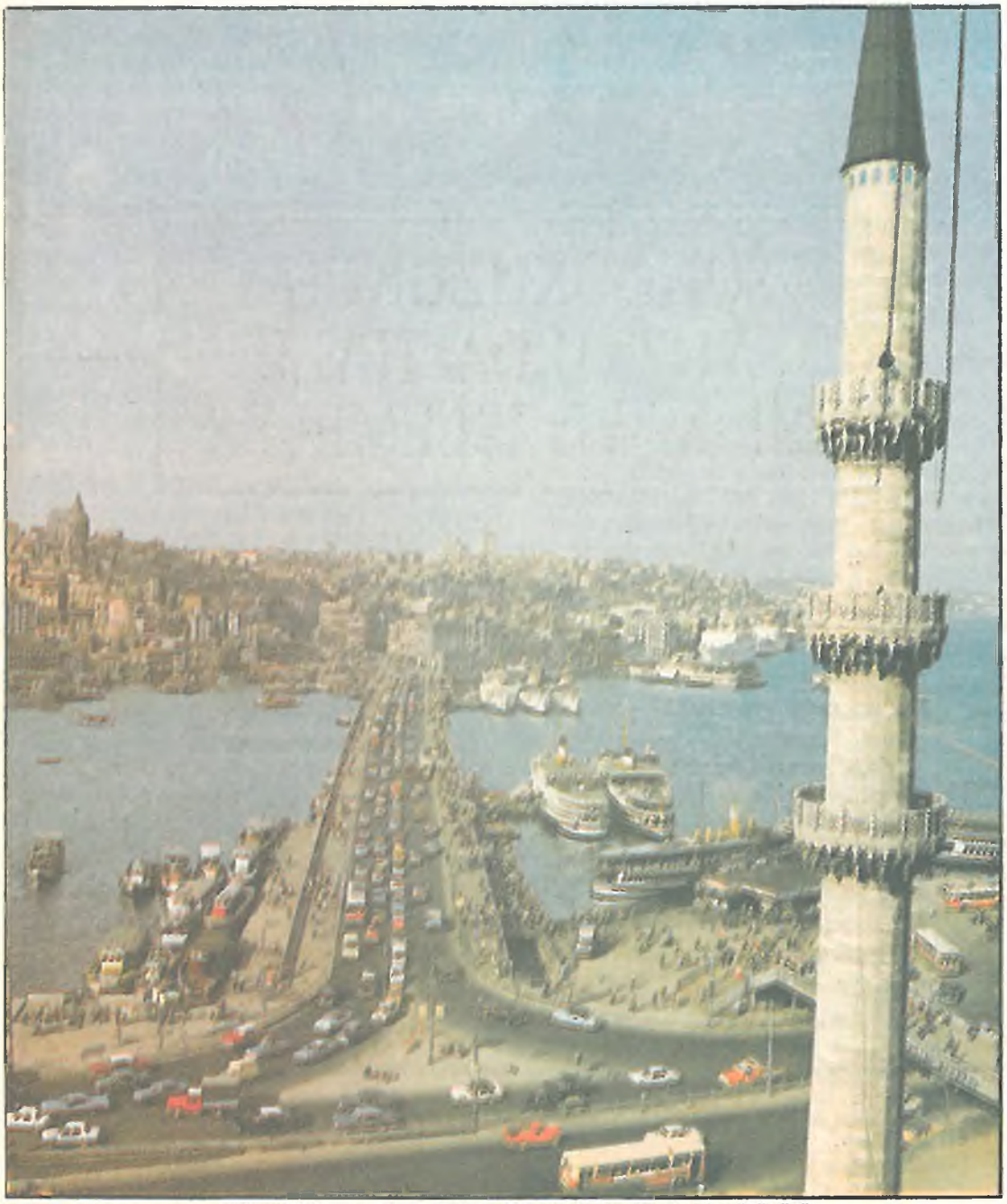
Ondokuzuncu yüzyılda yazılı eser vermiş tarihçi, hukukçu, terbiyeci, politikacı gibi bilim adamlarını eserlerinden örnekler sunarak "19. Yüzyılda Türk Edebiyatı" bölümünde tanıtacağız.

Bu asırda astronomi, matematik, tıb gibi fen bilimlerinde büyük bilginler pek yetişmemiştir. Oysa geçmiş yüzyıllarda bu bilim dallarında büyük bilginlerin yetiştiğini ve birikim bıraktıklarını görmüştük. Buna karşılık, artık öne geçmiş bulunan Batılı bilginlerin eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bu asırda geri kalmışlığın sebeplerinden biri de, Osmanlı Devleti'nin özellikle fen bilimlerinde öncülüğü Batılılar'a kaptırmış olmasıdır.

Gerçekte ondokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin Batı teknolojisine ihtiyaç duyduğu ve bu yeniliklere yöneldiği bir asırdır. Fakat savaşlar ve isyanlar, bunlardan gerektiği şekilde yararlanılmasına fırsat bırakmamıştır. Artık Osmanlı Devleti varlığını sürdürebilmek için Avrupa medeniyeti çevresine girmek zorunda kalmış ve kendi geleneklerini bırakarak **Lâle Devri**'nden itibaren Batı ile devlet ölçüsünde ilişkilerini geliştirmiş ve asrın ortalarına doğru ard arda reformlar yapmıştır.

Avrupa medeniyeti çevresine girme daha çok edebiyat yolu ile olmuştur ki bunu, bundan sonraki bölümde göreceğiz.



1877'de hizmete giren Galata Köprüsü'nün bugünkü görünüşü.

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA HALI, KİLİM VE İŞLEMELER

Türkler, çok eski zamanlardan beri renkli iplik, ibrişim ve ipeği işlemiş, sanat harikası sayılan kompozisyonlar meydana getirmişlerdir. Müzelerimiz, Türk toplumunun ruh zenginliğini, ince zevkini, yeteneklerini yansıtan bu örneklerle doludur. Halılar, yorgan yüzleri, yastıklar, havlular, keseler, çeşitli giyim eşyası, üzerlerindeki renk ve motiflerle büyük bir hayranlık uyandırırlar.

Türk işlemeleri diğer ülkelerin işlemelerinden sadelikleri ve renklerinin âhengi ile ayrılırlar. En başarılı devir onaltıncı yüzyıl sayılıyorsa da, kazanılan tecrübe, sağlanan birikim, sonraki yüzyıllarda şaheserlerin meydana getirilmesine sebep olmuştur. Nitekim 19. yüzyılda, askerî, idarî, ekonomik alanlarda gerileme sürerken, edebiyatta, çinicilikte, halıcılıkta, işleme sanatında şaheserler meydana getirilmiştir.

Burada, 19. yüzyıl halıcılığını ve işlemeciliğini gösteren birkaç örnek sunuyoruz.



Banaluka işlemeli bir 19. yüzyıl seccadesi



19.yüzyıla ait işlemeli kilimlerden biri



Banaluka işlemeli başka bir seccade



19.yüzyıla ait bir çatma yastık yüzü



19. yüzyılda örülmüş ipek kese



19. yüzyıl sonlarında Kırşehir'de dokunmuş bir halı (Boyutları: 1.12 × 1.69 m.)



19. yüzyıl sonlarında dokunmuş bir halı (Boyutları: 2.37 × 1.06 m.)

Ondokuzuncu yüzyılda Türk edebiyatı

19. yüzyıl Türk edebiyatında yenileşme, Avrupalılaşma devri olmuştur

Ondokuzuncu yüzyılda Türk edebiyatı eski edebiyattan kopmaya, değişmeye, yenileşmeye başlamıştır. Bu yenileşme **"Avrupalılaşmak"** şeklinde olmuştur. Gerçi eski edebiyat (Divan Edebiyatı) bu yüzyılın yalnız başlarında değil, sonlarında da, hattâ 20. yüzyıl başlarında da devam etmiştir, ama artık uslûp değişmiş, yeniye yöneliş hızlanmış ve **"yeni"**, edebiyatımıza hâkim olmaya başlamıştır. Aslında değişme bütün alanlarda olduğu için bir **"medeniyet değiştirme"** şeklini almış ve Türkler gerçekten tekrar medeniyet değiştirmişlerdir.

Ondokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatını **'Tanzimat'tan Önce'** ve **'Tanzimat ve Sonrası'** şeklinde iki ana bölüme ayırabiliriz. Bu asrı, **'Tanzimat öncesi ve sonrası'** diye ikiye ayıran büyük siyasî olaylar, önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, **1839 Gülhane Hatt-ı Humayûnu** ile **1856 Islahat Hatt-ı Humayûnu**'dur. Islahat Hatt-ı Humayûnu daha çok **"Tanzimat Fermanı"** olarak anılır.

Yüzyılın birinci yarısında, yani Tanzimat'tan önce, yazı hayatına yine Divan Edebiyatı hâkimdir. Fakat artık duralamıştır. Bu dönemde Divan Edebiyatı'nın şiirdeki belli başlı temsilcileri **Enderunlu Vasıf, Keçecizâde İzzet Molla, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Dâniş, Pertev Paşa, Aynî, Leskofçalı Galib, Ziya Paşa, Üsküdarlı Hakkı Bey, Nevres, Harputlu Hayri, Leyla Hanım, Şeref Hanım, Âdile Sultan...** vb.'dır Nesirdeki başlıca temsilcileri ise **Âkif Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Esat Efendi, Mütercim Âsım, Şânizâde Ataullah, Fatin** ve **Âta Bey**'lerdir.

Tanzimat Edebiyatı'nın, daha doğrusu Avrupaî Türk Edebiyatı'nın temsilcilerinden çoğu aynı zamanda divan türünde eser vermiş şair ve yazarlardı. Fakat hayran oldukları Batı edebiyatını benimsemiş, Divan Edebiyatı ile halka inilemeyeceğine inanmış, ilerici, aynı zamanda milliyetçi ve geleneklere saygılıdırlar. Sanattan çok ülkü peşindedirler.

Avrupaî tarzda **roman, hikâye, tiyatro** eseri ve makaleler yazmışlardır. Asrın sonlarına doğru yeni akımlar, yeni ekoller meydana getirmiş, yirminci yüzyıla Batılılaşma hamlesini kazandırmışlardır.

Tanzimat Edebiyatı'nın başlıca temsilcileri şunlardır: **Âkif Paşa, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ahmed Mithat Efendi, Muallim Naci, Recaizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamid Tarhan, Sezai Paşazâde vb.**

Ömürlerinin büyük bir bölümünü Tanzimat döneminde yaşamış olmalarına rağmen, milliyetçi hareketin öncüleri oldukları için **"Millî Edebiyat Akımını Yaratanlar"** olarak adlandırabileceğimiz şair ve yazarların başlıca simaları da şunlardır: **Ahmed Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Ali Suavi, Şemseddin Sami, Necip Asım, Bursalı Tahir Bey, Veled Çelebi, Ahmed Hikmet, Ömer Seyfeddin, Mehmed Emin Yurdakul, Yusuf Akçora, Ziya Gökalp...vb.**

Bunlardan bazılarının Yirminci Yüzyıl Türk Edebiyatı'nda da yer alacakları tabiidir.

Ondokuzuncu yüzyılda Halk Edebiyatımızın temsilcileri, asrın başında geleneği devam ettirmiş olmalarına rağmen,sonraları toplumla ilgili konuları da işlemeğe başlamışlardır. Asrın önemli siyasî ve sosyal olayları onları da etkilemiş ve 19. yüzyılın halk şiiri önceki yüzyıllardan ayrılmıştır.

Bu asırda **Tekke Şairleri** ve **Halk Şairleri** birbirlerinden ayrılamayacak kadar kaynaşmış, tasavvuf şiiri derinliğini kaybetmiştir.

Ondokuzuncu yüzyılın başlıca halk şairleri



II. Abdülhamid'in son altın abdest ibriği ve leğeni (19. yy).

şunlardır: **Âşık Dertli, Erzurumlu Emrah, Dadaloğlu, Bayburtlu Zihni, Kayserili Seyranî, Ispartalı Seyranî, Deli Bekir, Nuri, Ruhsatî, Miratî, Âşık Ali, Gedaî, Sümmanî, Celâlî, Zülâlî, Deli Boran, Bey Oğlu, Meydanî, Bahrî, Tıflî, Leblebici Süleyman, Pîr Mehmed, Kemter Baba, Abdî İmam, Sivaslı Kusurî, Esrarî... vb.**

ONDOKUZUNCU YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİ

● ENDERUNLU VASIF (? - 1824)

Asıl adı Osman olan Vasıf, İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmiyor. 1824 yılında yine İstanbul'da ölmüştür. Enderun'da yetişmiş, şiirde Nedim tarzını almış, ama yeni buluşlar getirememiştir. Nedim'i taklit ederken aşırılığa sapmış, açık-saçık ve lâubali bir söyleyişle kendi değerini düşürmüştür. Bununla beraber o, şiirlerini güzel İstanbul Türkçesi'yle yazmış, İstanbul'daki çeşitli zümrelerin, yaşama, konuşma ve eğlenme tarzlarını

tespit etmiştir. Zevk ve eğlence telkin eden bazı şiirleri bestelenmiştir ve zamanımızda da icra edilmektedir.

Şiirinden örnekler:

GAZEL

Ey şûh işine âşık-ı zârın yaramazsın
Gâyetle güzel tâzesin ammâ yaramazsın

Yüz bin dil-i şikeste yatur bir ser-i mûda
Ey şâne niçün zülfün arayıp taramazsın.

Sende bu denâ'et var iken sûfî o şûhun
Bel bel beline nafile bakma saramazsın.

Ol tâze niâlin bu yazın mîve-i vaslın
Bîhûde taleb etme gönül koparamazsın.

Var yok ne ise sohbet-i zâhid kulak asma
Söz ramz-i mu'amma-yı dehendir varamazsın.

Bel bağlama ser-rişte-i gîsû-yı ümîde
Gavga-yı elemden başını kurtaramazsın.

Pek inceden ince arama Vâsıf o şûhun
Sen bahs-i miyânında kılı kırk yaramazsın.

Bugünkü Türkçe ile:

Ey şûh, inleyen âşığın işine yaramazsın
Çok güzel ve tazesin ama yaramazlık (çapkınlık) ediyorsun.

Saçının bir telinin ucunda yüz bin gönlü kırık yatar
Ey tarak, neden o saçı arayıp taramazsın?

Sende bu âdilik varken ey sofu
Aptal aptal o güzelin beline bakma, saramazsın.

Ey gönül! Bu yaz o taze fidana kavuşup da
Meyvesini koparamazsın, boşuna isteme.

Zahit sohbetinde var desin, yok desin, kulak asma
Söz, bir muammanın rumuzudur, anlayamazsın.

O güzel umudun saçının ucuna bel bağlama
Elem kavgasından başını kurtaramazsın.

Pek inceden ince arama Vasıf! Sen o şuhun belini anlatma konusunda kılı kırk yaramazsın.

ŞARKI

Dil-harâb-ı aşıkınım sensin sebeb berbadıma
Bir tesellî ver gelip bârî dil-i nâ-şâdıma
Taş mıdır bağrın ki gelmezsin benim imdadıma
Dîni ayrı kâfir olsa rahm eder feryadıma.

Hâlimi hiç sorma sensin ey meh-i hâtır-şiken
Nâr-ı hicrânında sûzân oldu iklîm-ı beden
Aşk derler bir söylenmez âteşe düştüm ki ben
Dîni ayrı kâfir olsa rahm eder feryâdıma.

KIT'A

O gül-endâm bir al şâle bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün
Aiub ağuşa bu çağında miyân-ı nâzın
Saran ol serv-kadi Vasıf öğünsün yürüsün.

● KEÇECİZÂDE İZZET HOCA (1789 - 1829)

Konyalı Kazasker Mehmed Salih Efendi'nin oğlu ve Tanzimat devrinin sadrazamlarından meşhur Fuat Paşa'nın babasıdır. Sivas'ta sürgün hayatı yaşarken öldü.

Bir iftira yüzünden önce Keşan'a sürülen İzzet Molla, sonra affa uğrayarak İstanbul'a dönmüştür. Ruslar'la yapılacak savaşa karşı çıktığı için 1859'da Sivas'a sürülmüş ve orada ölmüştür. **'Bahar-ı Efkâr'** ve **'Hazan-ı Asâr'** adlı iki divanı ile **'Mihnet-i Keşan'** ve **'Gülşen-i Aşk'** adlı iki mesnevisi vardır.

GAZEL

Meşhurdur ki fısk ile olmaz cihan harâb
Eyler onu müdahene-i âlimân harâb.

Bilmez ki iki kat yıkılır kendi halâkdan
İster cihan yıkıldığını hânumân-harâb.

A'mâl-i hayr süllemidir kasr-i cennetin
Mümkin mi çıkma olsa eger nerdübân harâb.

Bir mevsim-i baharına geldik ki âlemin.
Bülbül hamûş havz tehî gülistan harâb.

Çıkmaz bahara degmede bî-çâre andelib
Pejmürde-bâl vakt-i şitâ âşiyan harâb.



Çeşm-i bülbül karlık (19. yy).

Elbette bir sütûnu olurdu bu kubbenin
İzzet nihayet olmasa kevn ü mekân harâb.

Bugünkü Türkçe ile:

Herkes bilir ki cihan fısk ile harab olmaz
Onu, bilginlerin dalkavukluğu harab eder.

Kendi evi yıkılan cihanın yıkılmasına ister ama
Bundan kendisinin iki kat zarar göreceğini bilmez.

Hayır işleri cennet köşkünün merdivenidir
Merdiven yıkık ise oraya çıkılabilir mi?

Âlemin öyle bir bahar mevsimine geldik ki

Bülbül susmuş, havuz boş ve gül bahçesi harab..

Bîçare bülbül, yuvası yıkık, kanadı kırık olarak Kıştan bahara kolay kolay çıkamaz.

Bu âlem sonunda harab olmayacak olsa ey **İzzet**
Elbette bu kubbenin bir sütunu olurdu.

FIKRA

Mansur'a gelip ahali-i Şam
Valileri zulmün etmiş ilâm.

Mansur demiş ki: "Lûtf-u Bâri
Tâ'un yok a beldenizde bari?"

Etmiş birisi hitaba ağaz
Olmuş bu cevap ile suhansâz:

"Bitmekse muradınız ahali
Tâ'un yerine yeter bu vali".

● ŞEYHÜLİSLÂM ARİF HİKMET BEY (1786 - 1859)

Türk divan şiirinin son şairlerinden olan **Arif Hikmet Bey,** Vezir İbrahim İsmet Bey'in oğludur. Mısır, Medine, İstanbul kadılıklarında bulundu. Nakîbüleşraflık, Rumeli Kazaskerliği de yaptı ve 1845'te şeyhülislâm oldu. 1854'de bu görevden ayrıldı. Medine'de bir kütüphane kurarak buraya beş binden fazla kitap hediye etti.

Bilgili, cömert ve dürüst bir insandı. Arapça ve Farsça'yı çok iyi biliyordu ve âlimliği şairliğinden üstün idi. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin toplandığı Divan'ı 1866'da İstanbul'da basılmıştır.

GAZEL

Bâkî vü Nef'î vü Necâtî vü Fehim
Sâbit ü Râgıb u Sâmî vü Fuzulî vü Nedim

Reh-namâyân-ı-esâlib-i suhan bunlardır
Birinin mesleğine pey-rev olur tab-ı selîm.

Çîre-destân-ı hünerden nice mâhir dahı yar
Şilk-i telfike olur her suhani dürr-i nâzım

Mâ'dası müteşâir'dir eder cem-i huruf
Edib evzan u kavâfiye muvafık tersîm.

Kimisi sârık-ı mazmûn u kimi hâtib-i leyl
Kiminin sebk-i rekik ü, kiminin lâfzı sakîm.

Nev-i insanda heyülâ dahı lâ-yuhsâdır
Suretâ olsa dahı kaabil-i ta'lîm.

Nice seng-i siyehi pür güher etmiş Hikmet
Ezelî terbiyet-i mihr-i tecellî-i kerîm.

Bugünkü Türkçe ile:

Bâkî, Nef'î, Nâbî, Necâtî, Fehim
Sâbit, Ragıb, Sâmi, Fuzulî ve Nedim...

Söz söylemede yol gösterenler işte bunlardır
Kusursuz yaratılışta, salim bir kişi bunlardan birini örnek alır.

Her sözü, dağınık söz dizilerini, inci dizileri haline getiren başka hüner sahipleri de vardır.

Ama bunlardan başkası, sözleri bir araya getirip vezin ve kafiye uydurup şair geçinirler.

Kimi mazmun hırsızıdır, kimisi saçmalar, kiminin ifadesi tutuk, kimisi de kusurludur.

İnsan görünüşte öğrenmeye yetenekli olsa bile
Onda çok ve büyük kusurlar, ilkellikler vardır.

Ey Hikmet, nice kara taşlar, Allah'ın tecelli güneşi
Sayesinde, değerli cevherler haline gelir.

● LEYLÂ HANIM (? - 1847)

Ondokuzuncu yüzyılın kadın şairi **Leyla Hanım,** Kazasker Moralızâde Hamid Efendi'nin kızıdır. Annesi, Keçecizâde İzzet Molla'nın kız kardeşi idi.

Leyla Hanım çok az evli kalmış ve kendi isteğiyle kocasından ayrılmıştır. Mevlevî tarikatine bağlı idi ve bundan dolayı öldüğü zaman Galata Mevlevihanesi'nin bahçesine gömüldü. Şiirlerinde beşerî aşk ağır basar.

LEYLA HANIM'dan bir şarkı

Pür ateşim açdırma sakın ağızımı deyyâr
Zâlim beni söyletme derûnumda neler var
Bilmez miyim ettiklerini eyleme inkâr
Zâlim beni söyletme derûnumda neler var.

Aşkınla yürek yaralarım işler, onulmaz,
Meydan-ı mahabbetde bu hicrân unutulmaz



Eser-i İstanbul (Ay-Yıldız) damgalı bu porselen tabak 1898'de yapılmıştır. Üzerinde II. Mahmud'un portresi, Tophane'deki Nusretiye Camii ve camiin önünde Mahmudiye kalyonu görülmektedir.

Âşık sana çoksa bana dilber mi bulunmaz
Zâlim söyletme beni derûnumda neler var.

Bed-çehre rakîbi aceb âdem mi sanırsın
Bir gün gelir ondan dahi ey şûh, usanırsın,
Ettiklerine nadim olursun, utanırsın,
Zâlim söyletme beni derûnumda neler var.

Her derdine ben sabr edeyim şûh-ı cihânım
Leylâ'ya cefâ âdetin olsun yine cânım
Te'sir eder elbet sana bu âh u figanım
Zâlim söyletme beni derûnumda neler var.

● ŞEREF HANIM (1809 - 1861)

İstanbul'da doğan Şeref Hanım, müderris ve şair Nebil Bey'in kızıdır. Çocukları olmamıştır. Mevlevî tarikatine mensup, dindar bir kadın idi. Şiirlerinde daha çok Mevlâna'dan ve diğer Mevlevî büyüklerinden söz eder. Çok sayıda gazel, şarkı, rubâi ve beyit yazmıştır.

ŞEREF HANIM'dan bir gazel

Dûd-ı âhım rû-be-râh-ı tâk-ı gerdûn eyledim
Dâne-i sîm-i sirişkim nakd-i Kaarun eyledim.

Arsagâh-ı aşkı hâlî sanmasın Ferhad u Kays
Çok Felâtun'u o vadilerde Mecnûn eyledim.

Ser-be-ser dağ-ı derûnum gülşene arz eyleyip
Lâle-i şemşir-i reşk ile ciğer-hun eyledim.

Neş'e-bahş-ı meclis-i şâhenşeh-i gam olmağa
Nâle-i pey-der-peyim hem-Şekl-i kaanûn eyledim.

Yâr dermiş tuhfe-i cevr-i fırâvânım ile
Ben şerefâsâ hezârân zârı memnûn eyledim.

Bugünkü Türkçe ile:

Ahımın dumanını ta göklere gönderdim
Gümüş gibi gözyaşlarımı Karun'un hazinesi haline getirdim.

Ferhad ve Kays aşk meydanını boş sanmasın
Ben o aşk vadilerinde nice Eflâtun'u mecnun eyledim.

İçimdeki ateşi baştan başa gül bahçesine sunarak
Kıskançlıktan lalenin ciğerini deldim.

Gam padişahının meclisini neşelendirmek için
İniltilerimi kanun gibi birbirine ekledim.

Yâr dermiş: Bitmez tükenmez armağanlarımla ben
Şeref gibi inleyen binlerce aşığı memnun eyledim.

● LESKOFÇALI GALİB (1828 - 1867)

Üsküp valilerinden İsmail Paşa'nın oğlu olan Mustafa Galib, Leskofça'da doğdu. 1847'den itibaren çeşitli memuriyetlerde bulundu.

Leskofçalı Galib, Tanzimat döneminde Divan Edebiyatı'nı devam ettirmek isteyenlerin başında gelir. Genç yaşta ölmesine, içkiye düşkün olması sebep gösterilir. Divanında 1 kaside, 120'den fazla gazel, 10 kıta, 6 tarih yer alır.

GAZEL

Pây-mâl olsun felek hasretler dâmânım gibi
Keşkeşânın çâk çâk etsin girîbânım gibi.

Bulmasın şîrâze-i cem'iyyet ecza-yı sipihr
Târ u mâr olsun benim hâl-i perîşânım gibi.

Asr-ı Yûsufla zamân-ı Kerbelâ'yı seyr eden
Görmedi bir devr-i mâtem ahd-i devrânım gibi.

Aşk ile ol ızdırâb-âlûd-i hicrim kim bela
Muzdaribdir iktirânımdan dil ü cânım gibi.

Ma'ni-i hûn-ı ciğerle elde Gâlib kilk-i ter
Menba' -i cûy-ı belâdır ceşm-i giryânım gibi.

Bugünkü Türkçe ile:

Yerle bir olsun felek, hasretle eteklerim gibi
Samanyolunu yakam gibi parça parça etsin.

Gökyüzünü oluşturan parçalar derlenip toplanmasın
Benim perişan halim gibi darmadağınık kalsın.

Yusuf (Peygamberin) asrını ve Kerbelâ (olayını) görenler
Benim yaşadığım devir gibi bir matem devri görmediler.

Aşk yüzünden ayrılık içindeyim, öyle ki,
Canım ve gönlüm gibi belâ da bana yakın olmaktan sıkılır

Galib! Yaralı yüreğimi anlatan ıslak uçlı kalem
Ağlayan gözüm gibi belâ ırmağının kaynağıdır.

● YENİŞEHİRLİ AVNÎ (1827 - 1884)

Asıl adı Hüseyin'dir. Babası Yenişehir eştarafından Sıdkı Ebubekir Paşa'dır. İstanbul'a geldikten sonra devlet hizmetine girdi ve çeşitli memuriyetlerde bulundu. Mevlevilik tarikatine bağlıydı. Nef'î'yi andıran tantanalı söyleyişleri ve Nedim'i andıran rindane gazelleri vardır.

Yenişehirli Avnî'nin bir divanı, biri tercüme, biri telif olmak üzere iki mesnevisi bulunmaktadır. Divanı 3000 beyitten fazladır ve bazı beyitleri atasözü haline gelmiştir.

RUBAİ

Mecnun ki "lâ İlâhe illâ" der idi
Teklif-i şu'ûr eyleseler "lâ" der idi

Ol mertebe Leylasına meftûn idi kim Mevlâ diyecek mahalde Leylâ der idi.

Beyit

Ahibba şive-i yağmada mebhût eyler a'dâyı,
Huda göstermesin âsâr-ı izmihlal bir yerde.

ONDOKUZUNCU YÜZYIL DİVAN NESRİ

Bu asrın divan nesrinde ün yapmış yazarları çok değildir. Bunların adlarını yukarıda söylemiştik. Şimdi kısa biyografilerini ve başlıca eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

● AKİF PAŞA (1787 - 1845)

Âkif Paşa ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaşamış, hem nesirde hem divan şiirinde ün yapmış bir edibdir. 1787'de Yozgat'da doğdu. Gaziantepli Kadı Mehmed Efendi'nin oğludur. 1814'de İstanbul'da kâtip olarak göreve başladı. Kısa zamanda vezirliğe kadar yükseldi. Önce Hariciye Nazırı, sonra Dahiliye Nazırı oldu. Pertev Paşa yüzünden görevinden uzaklaştırıldığı için ona düşman kesildi. Pertev Paşa'yı suçlamak üzere meydana getirdiği **'Tabsıra'** adlı eseriyle onun haksız yere öldürülmesine sebep oldu.

Âkif Paşa'nın Tabsıra'dan başka **"Şeyh Muştak'a Mektup"** ile **"Adem Kasidesi"** adlı iki eseri daha vardır. Şeyh Muştak'a Mektup, metinde halk deyimlerinin kullanıldığı ilk nesir örneklerinden biridir. **'Adem Kasidesi'** nde ise **"Ölüm, yok olma ve olmama"** sebepleri üzerinde durulur.

Âkif Paşa'nın, **Tabsıra** (Dikkat edilecek hususlar) adlı eserinden bir paragraf:

"... Ensâ-yı seferde yani zaman-ı nuhûset-iktiran-ı riyasetinde benim kaleme aldığım bir lâyihayı tashih ederken Rusya'ya dair bir mahallinde "Devlet-i Aliyye için kazdığı kuyuya kendisi düşer" ta'birini derc ederek bu fıkranın meşhur olan asl-ı Arabîsine göre bu makamda adem-i münâsebetini fark u temyiz etmemek ve yine lâyiha-i mezkûrede "Madem ki ehl-i îmanız, böylece i'tikad etmeliyiz" diye imân u İslâmı tevkîtile kaabiliyet-i adek-i bekasını kaa'il olmak misilli vâki olan habt u hatâsı âsârını mütâlea eden erbâb-ı inşâya ma'lûmdur..."

● MÜTERCİM ASIM (1755 - 1819)

Asıl adı **Ahmed Âsım'**dır. Gaziantep'te doğmuştur. Babası Gaziantep Mahkeme Başkâtibi Mehmed Cenanî Efendi idi. Kendisi de burada Antep Valisi Mehmed Nuri Paşa'nın divan kâtipliğiyle işe başladı. 1789'da İstanbul'a geldi ve Kazasker Tatarcık Abdullah Efendi'nin yardımlarıyla saraya yaklaştı.

İstanbul'da bir ömür boyu çalışarak iki büyük lûgat hazırladı. Bunlardan birincisi **'Farsça-Türkçe Lûgat'** tır ki,Tebrizli Hüseyin'in **'Burhan-ı Kaatı'** adlı eserinin tercümesiyle meydana getirilmiştir. İkinci eseri, Arap bilginlerinden Firuzabad'lı Mecdeddin'in **'Kamus-ul Muhit'** adlı lûgatinin tercümesidir. Kısaca **'Kamus'** adıyla anılan bu eser üç ciltlik **Arapça-Türkçe** lûgattır. Arapça ve Farsça kelimelere karşılık olarak gösterilen Türkçe kelimelerin zenginliği, doğruluğu ve sadeliği ona büyük şöhret sağladı.

Vakanüvislik de yapmış olan Âsım'ın kısaca **"Âsım Tarihi'** diye anılan iki ciltlik tarih kitabı da vardır. Bunlarda **II. Mahmud** dönemi başlarına kadar Osmanlı tarihi anlatılır. Halebli İbrahim'in **'Siyer'**ini ve **Ali bin Osman Usî'**nin akidelerle ilgili kasidesini de tercüme etmiştir. Çocuklara Arapça öğretmek maksadiyle yazılmış manzum bir sözlüğü de vardır.

Mütercim Âsım'ın mezarı İstanbul'da Karacaahmet mezarlığındadır.

Bir cümlesi:

"... Şevketli âl-i Osman pâdişahı hazretlerinin hediyye-i behiyyelerinden mahzûz oldum ve ben dahi kendilerine hediyye tanzim ve irsâl edeceğim...".

● AHMED CEVDET PAŞA (1822 - 1895)

Ondokuzuncu yüzyılın en büyük âlimlerinden olan **Ahmed Cevdet Paşa** 1822'de Lofça'da doğdu. Hacı İsmail Ağa'nın oğludur. 1839'da İstanbul'a gelerek burada medrese öğrenimini tamamladı. Müderrislik, kadılık görevlerinde bulundu. Mustafa Reşit Paşa'nın desteği ve kendi kabiliyeti ile süratle yükseldi. Çeşitli yüksek görevlerden sonra Evkaf ve Maarif Nazırlıkları, Dahiliye Nazırlığı, Ticaret ve Ziraat Nazırlığı, Adliye Nazırlığı yaptı. Ömrünün son yıllarını ilmi çalışmalarla geçirdi.

Ahmed Cevdet Paşa, Doğu kültürü ile yetişmiş fakat Batı kültürünü de incelemiş ve bu kültürden yararlanmak gerektiği fikrini savunmuştur. Devlet adamlığı yanında tarihçi-



Çubuk içen kadın "19. yüzyıl" (Topkapı Sarayı Müzesi'nde)

liği, hukukçuluğu, edebiyatçılığı ile de ün yapmış olan Ahmed Cevdet Paşa'nın başlıca eserleri şunlardır:

• **Tarih-i Cevdet:** 1774 Kaynarca Andlaşması'ndan 1826'ya kadar geçen dönemi anlatan 12 ciltlik tarih kitabıdır.

•**Tezâkir-i Cevdet:** Vakanüvisliği sırasında düzenlediği 40 tezkireden ibarettir. Bunlar arasında devrin siyasî, ekonomik, kültürel ve idarî özelliklerini yansıtan belgeler de vardır.

• **Maruzat:** 1839-1876 yılları arasında geçen tarihî ve siyasî olayları anlatır.

• **Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hûlefa** (Peygamberlerin Kıssaları ve Hâlifelerin Tarihi): Eğitim ve öğretim ağırlıklı bu eserde Osmanlı Devleti'nin ilk yılları da yer alır.

• **Divançe:** Bu adı taşıyan küçük divanında gençlik yıllarında yazdığı kaside, gazel, şarkı, rubaî, tarih ve müfredler yer alır.

• **Kavaid-i Osmaniye ve Medhal-i Kavaid-i Türkîye:** Bu eserinde Osmanlıca ve Türkçe'nin kuralları anlatılır.

Ahmed Cevdet Paşa, aruzun Türk diline yabancı bir vezin olduğunu, parmak hesabiyle yapılan hece vezninin Türkçe'nin tabii vezni olduğunu söylemiş ve savunmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda güzel ve sâde Türkçe ile eser verenlerden biri, belki en büyüğü Cevdet Paşa'dır. Bu bakımdan onun **dilde milliyetçiliği başlatan âlim-yazar'lardan biri** olduğunu söyleyebiliriz.

Ahmed Cevdet Paşa'dan:

"... Şimdi Türkçe denilen lisanımızın aslı Çağatayî'nin bir şubesi olup, zaten kavaid-i usûlu pek muntazam bir lisan ise de, müfredât ve elfazca vüs'ati olmadığından Arabî ve Farisî'den istiare ve iktibas ederek gayet vâsi bir lisan olmuş ve şimdi hayret-dih-i cihan olan fesahât ü belâgati âfitâb-ı âlem--tâb-ı saltanat-ı Osmaniyye'nin mıntıka-i şarkiyyeyi münevver eylediği zamandan sonra husûle gelmiş olduğu misilli bu devlet-i ebed müddetin vasıta-i tenfiz-i ahkâmı olduğuna binaen, Lisan-ı Osmanî' nâmını almıştır...".

● ESAD EFENDİ – (1789 - 1848)

Asıl adı **Mehmed Esad** olan Esad Efendi İstanbul'da doğdu. Babası, Kudüs ve Mısır kadılığı yapmış olan Hacı Ahmed Efendi'dir. Medine kadılığına tayin edilen babası ile oraya giderlerken bindikleri gemi batmış, babası boğulmuş, Esad Efendi ise kurtularak İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da öğrenimini tamamlamış, daha sonra Anadolu'da kadı vekilliklerinde bulunmuştur. 1875'te İstanbul'da bulunuyordu ve Vakanüvisliğe getirildi.

Esad Efendi'nin tercüme ve telif birçok eseri vardır. Daha çok nesirleriyle tanınıyorsa da bir de divan düzenlemiştir. **'Bağçe-i Safâ-endüz'** adlı tezkiresinde 1722-1836 yılları arasında yaşamış şairleri tanıtır. **Üss-i Zafer** adlı eserinde yeniçeri ocağının kaldırılmasını anlatır. **'Teşrifat-ı Kadîme'** adlı eseri, Osmanlılar'da resmî teşrifatı (protokolü) anlatan önemli bir eserdir.

Bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nin en zengin koleksiyonunu oluşturan kitaplar, onun hayatı boyunca topladığı ve bu müesseseye vakfettiği eserlerdir.

● ŞANİZÂDE ATAULLAH (? - 1826)

Mehmed Ataullah İstanbul'da doğdu, ama doğum yılı bilinmiyor. Babası, Şânizade Hacı Mehmed Sadık Efendi'dir. 1786 yılında müderrislik, 1816'da kadılık, 1819'da vakanüvislik yaptığını biliyoruz.

Ataullah Efendi, Fransızca ve İtalyanca'yı çok iyi biliyordu. Onun en önemli eserleri tıp konusundadır. Bu eserleri **'Hamse-i Şânizâde'** adıyla anılan beş kitaptan ibarettir. Askerlik, eczacılık, tabiî bilimler, matematik ve coğrafya ile ilgili kitapları da vardır.

Ataullah Efendi'nin **'Tarih'** kitabında 1808-1820 yılları arasında geçen olaylar ayrıntılı olarak anlatılır. Bir de divanı vardır.

TANZİMAT DÖNEMİ ŞAİRLERİ

Tanzimat dönemi şairlerinin ortak hedefleri şunlardı:

• Eski edebiyatı yıkarak yerine Avrupaî bir edebiyatı oturtmak. Bu yeni ve inkılapçı edebiyatla sosyal hayatı geniş ölçüde işlemek, sosyal hayatla ilgilenmek;

• Halka halkın anladığı bir dille hitap ederek yeni edebiyatı ve yeni fikirleri tanıtmak. Halk dilini değerlendirmek, yazı dilini sadeleştirmek;

• Millet ve vatan sevgisini, hürriyet aşkını, hürriyet rejimini yaymak, pekiştirmek;

• Yalnız edebiyatta değil, edebiyat yoluyla fen bilimleri, teknoloji ve sosyal alanlarda da bir inkılâp meydana getirmek...

Bu amaçlarla yola çıkan Tanzimat yazar ve şairlerinin başında **Şinasi, Ziya Paşa** ve **Namık Kemal** gelir. Bunların meydana getirdiği ekolü, daha başka gruplar devralmış ve ileriye götürmüşlerdir.

Şimdi bu dönemin başlıca şair ve yazarlarını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

● ŞİNASÎ (1826 - 1871)

İbrahim Şinasi Efendi, Avrupaî Türk edebiyatının öncüsü, kurucusudur. 1826 yılında İstanbul'da doğdu. Şumnu kuşatmasında (1828-1829) esir düşen topçu yüzbaşı Bolulu Mehmed Ağa'nın oğludur. Henüz iki yaşında iken yetim kalan Şinasi'yi annesi ve akrabaları büyüttü.

Zeki ve kabiliyetli bir genç olan Şinasi 1849'

da **Büyük Reşit Paşa**'nın yardımıyla, hükûmet hesabına öğrenim yapmak için Paris'e gönderildi. Burada beş yıl kalarak maliye tahsil etti. Fakat daha çok hukuk, siyaset, edebiyat ve özellikle basınla ilgilendi. Türk dostu büyük şair **Lamartine**'le tanıştı. Fransız klasiklerini, en çok **Descartes, Montesquieu** gibi filozofların eserlerini okudu, etkilendi.

Batı kültürünü benimsemiş olarak yurda döndüğü zaman **Mustafa Reşit** ve sonra **Yusuf Kâmil Paşa**'ların himayelerini gördü. Memuriyetlerde bulundu. 1860'ta devlet hizmetinden çekilerek **'Tercüman-ı Ahval'**, 1862'de **'Tasvir-i Efkâr'** gazetelerini çıkardı ve en önemli eserlerini bu sırada verdi. 1865'te gazetesini **Namık Kemal**'e bırakarak tekrar Paris'e gitti. Bu defa Paris'te zamanını bir Türkçe lûgat hazırlamakla geçirdi. 1869'da İstanbul'a kesin dönüş yaparak matbaacılığa başladı... Matbaacılıkta yenilikler yaptı ve Paris'te hazırladığı büyük lûgatı basmaya hazırlandı. Fakat baskı işini bitirmeden 1871'de hastalanarak öldü.

Şinasi'ye **'Batılı anlamda ilk Türk aydını'** diyenler çoktur. Kötü aydınların iki yüzlülüğünü, çıkarcılığını, çekememezliklerini nefretle karşılıyor ve yazarak mücadele ediyordu. Gazetecilikte ve edebiyatta **"Edeb ve nezaketten ayrılmamak"** şiarını getirdi. Halkın yararına olmayan kuvvetlere karşı cesur ama temkinli direnişler gösterdi. İyi bir Türk aydınının hem Doğu, hem Batı kültürüne vakıf olması gerektiğini savunuyordu. Türkler'in medeniyete yapacakları hizmeti **"Asya'nın ihtiyar, tecrübeli aklı ile, Avrupa'nın taze fikirlerini birleştirmek"** şeklinde bir formüle bağlamıştı.

ESERLERİ

• **Şair Evlenmesi:** Dilimizde Batı anlamında ve sanat değeri taşıyan ilk tiyatro eseri, Şinasi'nin **"Şair Evlenmesi"** adlı oyunudur. 1860'ta Tercüman-ı Ahval'de tefrika edilen bu eserini Şinasi, **"bililtizam lisan-ı avam üzre** (isteyerek halk diliyle) yazdığını söyler. Eserine **'piyes'** yerine **'oyun'** adını vermiştir. Bu oyunda rüşvetin kötü sonuçlarını ortaya koyar. Hilecileri, cahil imamları, fesatçıları yerer. Tek perdelik bu komedide Şinasi, çok iyi bildiği Fransız komedilerinden değil, Türk orta oyunu geleneğinden yararlanmış, **uslûp ve kaynak bakımından Türk tiyatrosunun temelini atmıştır.**

•**Tercüme-i Manzume:** Şinasi bu adı taşıyan kitabında, **Racine**'in **'Esther', 'Athalie', 'Andromaque'** adlı trajedilerinden ve **La Fontaine, Gilbert, Fénélon** ve **Lamartine**'den manzum olarak tercüme ettiği seçme bölümleri yayınlamıştır. Okuyucunun karşılaştırması için tercümelerin karşısında asıllarını da vermiştir.

•**Müntehabat-ı Eş'ar:** Kendi yazdığı şiirlerinden seçmelerdir.

•**Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye:** Bu adı taşıyan eserde 1500 kadar Türk atasözü ve 300 kadar deyim vardır.

ŞİNASİ'nin şiirlerinden örnekler:

MARŞ

Askerlerin hazır silâh
Kuvvetlenir sulh ü salâh
Devlet budur feyz ü felâh
Meşhur olur bu ıstılah.

Askerlerin kişver-küşa
Abdülmecit Han çok yaşa!

Orduların etse sefer
Yol gösterir avn ü zafer;
Mansur olur her bir nefer
Düşman kalır bîtab ü fer

Askerlerin kişver-küşa
Abdülmecit Han çok yaşa!

Gazi olan gayret-keşan
Almaktadır senden nişan
Yıldız gibi pertev-feşan
Dünya değer bir böyle şan.

Askerlerin kişver-küşa,
Abdülmecit Han çok yaşa!

Hasidlere lâzım ceza
İlan için ehl-i gazâ
Bin beste-i heybet-feza
Yapsa Şinasi pek seza

Askerlerin kişver-küşa,
Abdülmecit Han çok yaşa!

KIT'A

Gören saçın arasında yüzün parıltısını
Sanır ki kara bulutun içinde gün doğmuş
Yanında kan ile yaş içre kaldığım görüp el,
Demez mi kim: "birini, şu kızı suya boğmuş".

BEYİTLER

Her kim ki olur yıldızı düşkün
Göstermez ona devr-i felek gün

Kişiye her işi alâ görünür
Kuzguna yavrusu anka görünür

Göğe mi erdi başım yeryüzüne indimse
Var mıdır bencileyin yıldızı düşkün kimse?

● VATAN ŞAİRİ: NAMIK KEMAL (1840-1888)

Namık Kemal, bu vatan şairi, bu hürriyet âşıkı, bir sanat ve medeniyet inkılapçısıdır. Bir millî kahramandır. Güçlü bir şair, ateşli bir mücadeleci ve çok sayıda eser veren bir yazardır. Vatan, millet ve hürriyet sevgisini gönüllere, duygu merkezlerine yerleştiren şairdir.

1840 yılında Tekirdağ'da doğdu. Müneccimbaşı Mustafa Asım Bey'in oğludur. Henüz sekiz yaşındayken annesi ölmüş, babası başka bir kadınla evlendiği için ana tarafından büyükbabası Abdüllâtif Paşa onu yanına almıştır. Abdüllâtif Paşa görev icabı çok yer dolaşmış, çok sevdiği torunu Kemal'i de her yere götürmüştür.

Namık Kemal, İstanbul'a uğradıkları kısa süreli dönemlerde rüştiye tahsilini ancak yapabilmişti. Daha sonra özel hocalardan ders aldı. Türk, Arap ve İran edebiyatını öğrendi. Ata binme, avcılık, atıcılık gibi sporlara da önem verdi. Böylece hem bedenen hem de zihin bakımından gelişti. Şiir yazmaya da genç yaşta başlamıştı.

İstanbul'a yerleşmek üzere döndüğü zaman henüz 17 yaşındaydı. Önce, divan şairi ve Gümrük Tahrirat Kalemi Başkâtibi olan **Galib Bey**'in yanında sonra Hariciye Nezareti'nde kâtip olarak çalıştı. Asıl adı **Mehmed Kemal** olan Namık Kemal'e **"Namık"** mahlasını Sofya'da iken tanıştığı **Eşref Paşa** vermişti.

Namık Kemal'in fikir ve sanat hayatındaki dönüm noktasını, **Şinasi** ile tanıştığı günler oluşturur. Şinasi ile tanıştıktan sonra Tasvir-i Efkar'da yazmaya ve böylece siyasî ve sosyal kavgalarına başladı. Yazıları ilgi görüyor, büyük yankılar uyandırıyor ve şöhreti hızla yayılıyordu. Şinasi ikinci defa Paris'e giderken Tasvir-i Efkâr'ı ona bıraktı. Bundan sonra Namık Kemal yazılı mücadelelerini arttırdı.

Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan yazıları, Türk fikir ve sosyal hayatını yükseltmeye yönelikti. Halk dershanelerinin açılmasını, kızlarımızın da okutulmasını, İstanbul'u sık sık harabe haline getiren yangınları önleyecek köklü tedbirlerin alınmasını, öğrenimin Fransızca yapıldığı Tıp Fakültesi'nde artık Türkçe'ye dönülmesini ısrarla, çok haklı gerekçelerle istiyor, savunuyor ve geniş yankılar uyandırıyor, taraftar topluyordu.

Namık Kemal savunduğu yeniliklerin gerçekleşmesi için rejim değişikliğine inanıyor ve bunun için de **"İttifak-ı Hamiyet"** adıyla gizli bir cemiyet kurmuş bulunuyordu. Böyle bir cemiyet kurduğu için İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadiyle Erzurum Vali muavinliğine atandı. Fakat Namık Kemal bu göreve gitmedi ve **Ziya Paşa** ile birlikte Paris'e kaçtı. Onlara **Ali Suavi** de katıldı. Kısa bir süre sonra yine Ziya Paşa ile birlikte Paris'ten Londra'ya geçtiler ve burada **"Hürriyet"** gazetesini çıkarmaya başladılar.

Fakat, 1869-70 yıllarında Avrupa'daki vatanseverler arasında fikir ayrılığı belirdi. Namık Kemal **'Hürriyet'** gazetesinden ayrılarak önce Fransa'ya, sonra Viyana'ya geçti. Bu sırada Ali Paşa'nın dâveti üzerine İstanbul'a döndü. Onu arkadaşları da takip etti. 1872'de Ebüzziya Tevfik, Nuri ve Reşat beylerle **"İbret"** gazetesini çıkardı. En güzel ve ateşli makalelerini bu gazetede yayınladı. Fakat bu arada Ali Paşa ölmüş, Mahmud Nedim Paşa sadrazam olmuştu. Nedim Paşa **"İbret"** gazetesini kapattı, yazarlarını taşrada çeşitli görevlere tayin etti. Namık Kemal Gelibolu mutasarrıflığına tayin edilmişti. Bir müddet sonra İbret gazetesine Gelibolu'dan makaleler göndermeye devam etti. Bunun üzerine onu görevinden uzaklaştırdılar.

Namık Kemal 1873 yılında meşhur **"Vatan Yahut Silistre"** adlı tiyatro eserini tamamladı ve bu eser **Gedikpaşa Tiyatrosu**'nda sahneye kondu. Daha ilk temsilinde çok büyük yankılar uyandıran **"Vatan Yahut Silistre"** İstanbul'da iki ay içinde 47 defa oynandı. İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlerde üç yılda 500 defadan fazla temsil edildi. İstanbul'da halk, ilk temsilden itibaren sokaklara dökülerek Namık Kemal lehinde gösteriler yapmış, bu da hürriyet şairinin Magosa'ya sürülmesine sebep olmuştu.

Magosa'da otuz sekiz ay kalan Namık Kemal, burada, eserlerini yazmaya devam etti. 1876'da Abdülaziz tahttan indirilip V.Murad'ın padişah olması üzerine serbest bırakıldı. V. Murad'ın saltanatı ancak birkaç ay sürdü ve bu defa tahta II. Abdülhamid geçti ve yeni anayasayı düzenleyecek komisyonda Namık Kemal'e de görev verdi. Fakat hürriyet fikrinden ve mücadelesinden taviz vermeyen Namık Kemal II. Abdülhamid'le de ters düştü ve 1877 yılında Midilli mutasarrıflığı görevi ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Burada sekiz yıl kadar kaldı.



Bâbü's-saâde önünde bayram töreni (Tebrikleri kabul eden padişah III. Selim'dir.)

1884'de Rodos'a, 1887'de Sakız'a nakledi'di. 1888 yılında Sakız adasında öldü. Cenazesi çok sevdiği Gelibolu'ya getirilerek Bolayır sırtlarında, Rumeli fatihi Süleyman Paşa'nın mezarı yanına gömüldü.

Namık Kemal çok yönlü, çok verimli bir yazardır. Şiir, roman, tiyatro, tarih, tenkid, makale, mektup ve mizah alanlarında çok değerli eserler vermiştir. Onu simgeleyen özelliği, yurt, millet ve hürriyet sevgisinin coşkunluğudur.

Felek her türlü esbâb-ı cefasın toplasın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten

demiş ve bu yoldan dönmemiştir.

ESERLERİ

•**Şiirleri:** Vatan, millet sevgisini işleyen çok sayıda şiirleri vardır. Bunlar çeşitli zamanlarda çeşitli yazarlar tarafından derlenmiş, yayınlanmıştır.

• **Romanları: 'İntibah'** adlı romanında toplum meselelerini işler. Eserin ilk adı **'Sergüzeşt-i Ali Bey'** idi. Sansür **'İntibah'** adını koymuştur.

İkinci eseri **'Cezmi'** millî ve tarihî bir romandır.

• **Tiyatro eserleri:** En çok bu türde eser vermiştir. Vatan Yahut Silistre, Gülnihal, Zavallı Çocuk, Akif Bey, Celâleddin-i Harzemşah, Kara Belâ adlı tiyatro eserlerinin hemen hemen hepsi tarihe dayalıdır.

• **Tarihleri:** Barika-i Zafer, Evrak-ı Perişan, Kanije, Silistre Muhasarası, Osmanlı Tarihi... gibi eserleri vardır ve bunlar belgelere dayanır. Evrak-ı Perişan adlı eserinde Selâhaddin Eyyûbî, Fatih, Yavuz Sultan Selim gibi büyüklerin biyografileri, tarihî maceraları anlatılır.

• **Eleştirmeleri:** Tahrib-i Harabat, İrfan Paşa'ya Mektup, Celâl Mukaddimesi, Mes Prisons (Me prizon) Muahedenâmesi, Renan Müdafaanâmesi gibi eleştiri yazıları vardır ve bunlarla devrin yazarlarına rehberlik yapmıştır.

Namık Kemal'ın çeşitli makaleleri, önsözleri de çoktur ve bunlar ölümünden sonra derlenerek yayınlanmıştır.

NAMIK KEMÂL'DEN ŞİİRLER:

HÜRRİYET KASİDESİ'NDEN

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selametten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten

Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
Mürüvvet-mend olan mazluma el çekmez ianetten

Vücudun kim hamir-i mayesi hâk-i vatandandır
Ne gam rah-ı vatanda çâk olursa cevr ü mihnetten

Muini zalimin dünyada erbab-ı denaettir
Köpektir zevk alan sayyad-ı bi-insafa hizmetten

Durur ahkâmı nusret ittihad-ı kalb-i millete
Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı rey-i ümmetten

Eder tedvir-i âlem bir mekinin kuvve-i azmi
Cihan titrer sebât-ı pây-i erbab-ı metanetten

Biz ol nesl-i kerim-i düde-i Osmaniyanız kim
Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten

Biz ol ulvî-nihadanız ki meydan-ı hamiyette
Bize hâk-i mezar ehven gelir hâk-i mezelletten

Ne gam pür ateş ü hevl olsa da gavga-i hürriyet
Kaçar mı merd olan bir can için meydan-ı gayretten!

Felek her türlü esbab-ı cefasın toplasın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten

Ne mümkün zulm ile, bidâd ile imha-yı hürriyet
Çalış, idraki kaldır muktedirsen âdemiyetten

Ne efsûnkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten

GAZEL

Sana, senden gelir her işte ancak hâd lâzımsa
Ümidin kes zaferden, gayrden imdad lâzımsa

Ne minnet intizar-ı berke ey ahenger-i gayret
Benim gönlümden al gel tığ için pûlâd lâzımsa

Gına geldi, cihanda şöhretin sıytin kemâlinden
Kemâl-i gâh gâh etsin bilenler yâd lâzımsa

VATAN MERSİYESİ'nden

Ah, yıktık şu mübârek vatanın her yerini
Saçtık eflâke kadar dûdunu ateşlerini
Kapadı, gözde olanlar, çıkası gözlerini
Vatanın bağrına düşmen dayadı hançerini
Yoğ imiş kurtaracak bahtı kara maderini!

İşte can verdi vatan dinine, hürriyetine
Buyurun seng-i musallada, Hüda hürmetine
Hakka karşı duralım: "Er kişi niyetine!"
Vatanın bağrına düşmen dayamış hançerini
Yoğ imiş kurtaracak bahtı kara maderini!

(Kurtuluş Savaşı günlerinde, I. Büyük Millet Meclisi'nde, Başkumandan **Mustafa Kemal Paşa,** kürsüden bu şiiri okumuş ve sonunu şu şekilde bağlamıştır:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini!

VATAN ŞARKISI

Amâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
Ser-hâddimize kal'a bizim hâk-i bedendir
Osmanlılar'ız ziynetimiz kanlı kefendir

Gavgaada şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz!

Kan ile kılıçtır görünen bayrağımızda
Can korkusu gezmez ovamızda, dağımızda
Her gûşede bir şîr yatar toprağımızda

Gavgaada şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nam alırız biz!

Osmanlı adı her duyana lerze-resandır
Ecdadımızın heybeti ma'ruf-ı cihandır
Fıtrat değişir sanma bu kan yine o kandır.

Gavgaada şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz, nâm alırız biz!

Top patlasın, ateşleri etrafa saçılsın
Cennet kapısı can veren ihvana açılsın
Dünyada ne bulduk ki ölümden de kaçılsın!

Gavgaada şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız, can veririz, nam alırız biz!

KIT'A

Sen oldun cevrine ey dil-şiken mahzûn, ben mahzûn
Felek gülsün sevinsin şimdi sen mahzûn, ben mahzûn
Ölürsem görmeden millette ümid ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrime vatan mahzûn, ben mahzûn

KIT'A

Namus ile irfanı yetişmez mi mükâfat
İkbal yolu gerçi Kemal'in kapanıktır,
Çok ak göremezsen de saçında sakalında
El-minnetü lillâh yüzü ak,aını açıktır

'Cezmi' isimli romanında, romanın kahramanlarından **Kırım Hanı Adil Giray'**ın ağzı ile söylenen **Terkib-i Bend'**in ara beyitleri:

Yüksel ki yerin bu yer değildir
Dünyaya geliş hüner değildir

Yüksel ki boyun kadar kalırsın
S'ay eyle ki bî-hüner kalırsın

Yüksel, hünerinle kaanı olma
İhsan-ı Hüda'ya ma'ni olma

Yüksel ki cihan sefil ü dûndur
Rağbet ona adeta cünûndur

Yüksel ki bunun da fevki vardır
İnsanlığın ayrı bir zevki vardır

Yüksel, bu da şîve-i Hudâdır
Esrarını sorma kim hatâdır

● ZİYA PAŞA (1825 - 1880)

Tanzimat döneminin ünlü şair ve yazarlarından olan **Ziya Paşa,** Doğu kültürü ile yetişmiş, fakat Mustafa Reşit Paşa zamanında saraya alınmış, otuz yaşlarında Fransızca öğrenerek Batı kültürüne yönelmiştir. Halk diline ve halk zevkine önem veren bir milliyetçidir.

Ziya Paşa 1825 yılında İstanbul'da doğmuştur. Beyazıt Rüştiyesi'nde okumuş, otuz yaşına kadar Sadaret Kalemi'nde bulunmuştur. Reşit Paşa'nın yardımı ile saraya alındıktan sonra düzenli bir hayat yaşamış fakat Ali Paşa sadrazam olunca onu uzaklaştırmıştır.

Ziya Paşa'nın yazılarından çoğunun hedefi Ali Paşa olmuştur. Genç Osmanlılar ile birlikte (Namık Kemal ile) Avrupa'ya kaçmış, Londra'da Namık Kemal'le arası açılınca Cenevre'ye geçerek orada **"Hürriyet"** gazetesini tek başına çıkarmıştır.

1871'de Ali Paşa ölünce yurda dönen **Ziya Paşa,** 1876 Meşrutiyeti'ne kadar büyük memurluklarda bulundu ve Sultan Abdülaziz'in yakını olarak rahat bir hayat yaşadı.

Sultan Abdülhamid tahta çıkınca yeni anayasayı (Kanun-ı Esasi'yi) hazırlamak için kurulan komisyonda o da bulundu. Fakat daha sonra, diğer Hürriyetçiler'le birlikte uzaklaştırıldı. Vezir rütbesiyle Konya ve Suriye valiliklerinde bulundu. 1880 yılında Adana'da vali iken vefat etti. Mezarı oradadır.

Fransız ihtilâlini hazırlayan fikirleri benimsemiş ve yazmaya çalışmış, yeni sanatı ve halkın konuştuğu Türkçe'yi savunmuştur.

ESERLERİ

• **Eş'ar-ı Ziya:** Ölümünden sonra şiirleri bu adı taşıyan kitapta derlenmiştir.

• **Harâbat:** Yakın-Doğu Edebiyatı Antolojisi niteliğinde olan bir eserdir.

• **Rüyâ:** Bâbıâli'yi ve özellikle Ali Paşa'yı yeren mensur bir eserdir.

Ziya Paşa'nın **"Endülüs Tarihi", "Engizisyon Tarihi"** adlı tarih kitaplarıyla, J.J.Rousseau'dan **(Emile)** ve Molière'den **(Tartuffe)** yaptığı tercümeler de vardır.

ZİYA PAŞA'dan şiirler

TÜRKÜ

Akşam olur, güneş batar şimdi buradan
Garip garip kaval çalar çoban dereden
Pek körpesin esirgesin seni yaradan

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
Sonra yârdan ayrılırsın âh yavrucağım

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü
Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü
Uyma ağyarın fendine dinle sözümü

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
Sonra yârdan ayrılırsın âh yavrucağım

Dağları duman bürüdü ağyar seçilmez
Avcı kurmuş tuzağını yâre geçilmez
Vefâsızın meclisinde bâde içilmez

Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
Sonra yardan ayrılırsın âh yavrucağım

GAZEL

Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşaneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâm'ı, bütün virâneler gördüm

Bulundum ben dahi darüşşifâ-yı Babıâli'de
Felatun'u beğenmez anda çok divâneler gördüm

Cihan nâmındaki bir makte-i âme yolum düştü
Hükûmet derler anda bir nice salhâneler gördüm

Huzûr-ı kûşe-i meyhaneyi ben görmedim gitti
Ne mecilsler, ne sahbâlar, ne işrethâneler gördüm

Ziya, değmez humârı keyfine meyhane-i dehrin
Bu işretgehde ben çok durmadım amma neler gördüm



19. yüzyılda yapılmış Eser-i İstanbul damgalı porselen takım.

BEYİTLER

Nik ü bed herkes bulur âlemde, bir gün ettiğin
Kendi çekmezse ceza mirâs kalır evlâdına

Taşlar yedirdi nân yerine bir zaman felek
Nân verdi şimdi de âh dendâne kalmadı

Müselsel bir esârettir zarûret her hükûmette
Ki sultan nâzıra, nâzır da hizmetkâra tâbidir

TERKİB-İ BENT'den

Allah'a sığın şahs-ı halîmin gazabından
Zira yumuşak huylu atın çiftesi pektir
Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdir
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir

Bil illeti kıl sonra müdâvâta tasaddi
Her merhemi her yâreye merhem mi sanırsın

En ummadığın keşfeder esrâr-ı derûnun
Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın?

•••

İkbâl için ahbabı siayet yeni çıktı
Bilmez idik evvel, bu dirayet yeni çıktı

Sirkat çoğalıp lâfz-ı sadakat modalandı
Namus tamam oldu, hamiyyet yeni çıktı

Düşmanlara ahbabını 'zem' oldu zerafet
Dildârdan ağyara şikâyet yeni çıktı.

Sâdıkları takdir ile red kaide oldu
Hırsızlara ikram ü inâyet yeni çıktı

Hak söyleyen evvel dahi menfur idi gerçi,
Hainlere amma ki rıâyet yeni çıktı

Aciz olanın ketmolunur hakk-ı sârihi
Mahmileri her yerde himayet yeni çıktı

İsnad-ı taassub olunur merd-i gayura
Dinsizlere tevcih-i reviyyet yeni çıktı

İslâm imiş devlete pâbend-i terakki
Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı

Milliyeti nisyan ederek her işimizde
Efkâr-ı Firenge tebalyyet yeni çıktı

•••

Eyvah, bu bâziçede bizler yine yandık
Zira ki ziyan ortada, bilmem ne kazandık!

● RECAİZÂDE MAHMUD EKREM (1847 - 1914)

Tanzimat Edebiyatı'nın ikinci mektebini (ekolünü) oluşturan üçlü grup **Recaizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamid Tarhan** ve **Sâmipaşazâde Sezai Bey**'dir. Fakat bu üçlünün sanat anlayışı, Namık Kemal-Şinasi-Ziya Paşa üçlüsünün sanat anlayışından farklıdır. Birinci grup **"Sanat toplum içindir"** diyordu. İkinci grup ise **"Sanat sanat içindir"** ilkesini benimsiyordu.

Mahmud Ekrem, Namık Kemal grubuna da bağlı idi ama onlar gibi siyasî ve sosyal çatışmalara girmedi. O daha çok Tanzimat kuşağının ünlü bir **nazariyatçısı** olmuştur.

Mahmud Ekrem 1847 yılında İstanbul'un tanınmış bir ailesinden dünyaya geldi. Babası **Mehmed Şakir Recai Efendi,** Takvimhane Nazırı idi. Şair, hattat ve tarihçi olan Recai Efendi aslen Balıkesir'in **Kepsut** nahiyesindendir.

Babasından Arapça ve Farsça'yı öğrenen Ekrem, **'Mekteb-i İrfan'** adlı bir okulu bitirdikten sonra Harbiye İdadisi (Askeri Lise)'ne girdi. Fakat sağlık durumu yüzünden okuldan ayrılmak zorunda kaldı. Babası onu Hariciye Mektubî Kalemi'ne yerleştirdi. Bundan sonra Namık Kemal'le tanıştı ve onun yönettiği **Tasvir-i Efkâr** gazetesine yazılar yazmaya başladı. Fransızca'sını ilerletti ve şiirlerinde eskiden yeniye yönelerek tercümeler yaptı. Kitap halinde yayınlanan tercümeleri kısa zamanda terfi etmesini sağladı. Şura-yı Devlet âzâsı ve burada başmuavin oldu.

1880-1888 yıllarında **Galatasaray Lisesi**'nde ve **Mülkiye Mektebi** (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'nde edebiyat hocalığı yaptı. Bu okullarda, Türk fikir ve siyaset tarihine geçen değerli öğrenciler yetiştirdi. Verdiği dersleri **'Talim-i Edebiyat'** adlı bir kitapta yayınladı. 1896'da eski edebiyat taraftarlarına kesin bir darbe indirmek için **'Servet-i Fünun'** dergisi etrafında Batı modelinde bir edebiyat okulu açılmasına öncülük etti. Yenilik taraftarı gençler onun etrafında toplandılar. Mahmud Ekrem, öğrencilerinden **Tevfik Fikret**'i bu derginin başına getirdi.

Mahmud Ekrem ünlü romanı **'Araba Sevdası'**nı önce **Servet-i Fünun**'da tefrika ettirdi, sonra kitap halinde yayınlandı. Servet-i Fünun 1901'de kapatılınca Mahmud Ekrem de edebiyat çalışmalarını bıraktı. Çok sevdiği çocuklarının arka arkaya ölmeleri onu pek üzmüş, yıpratmıştı. Onu en çok üzen, ilerisi için çok şey vaadeden 15 yaşındaki **Nijad**'ın ölümü olmuştur. Hayatta kalan oğlu **Ercüment Ekrem** (Talu) da edebiyatçı oldu ve **Galatasaray Lisesi**'nde öğretmenlik, çeşitli gazetelerde yazarlık yaptı.

31 Ocak 1914 yılında vefat eden Recaizâde Mahmud Ekrem, vasiyeti gereğince Küçüksu'da oğlu Nijad'ın mezarının yanına gömüldü.

Recaizâde Mahmud Ekrem'e göre şiirin **'şiir'** olmaktan başka amacı yoktur. Çünkü sanatın asıl amacı güzelliktir. Şiir ahlâksızlık yaymamalı ama ahlâkçı da olmamalıdır. Şiir tabiatı taklit etmekle yükselir ve sanatçı için en büyük okul tabiattır. Şiir gerçeğe uygun olmalıdır ama hayalden de vazgeçmemelidir. **'Hayalsiz şiir renksiz bir tabloya benzer'.** Her güzel şey şiirdir. Tabii düzgün ve külfetsiz söylenmelidir. Ona göre **kafiye göz için değil, kulak içindir.**

ESERLERİ

- **Şiirleri:** Mahmud Ekrem şiirlerini

'Nağme-i Seher', 'Yadigâr-ı Sabah', 'Zemzeme (I, II, II)', 'Pejmürde', Nâçiz', 'Tefekkür', 'Nijad Ekrem' adlı kitaplarında toplamıştır.

• **Romanları:** En önemli romanı **'Araba Sevdası'**dır. **'Muhsin Bey'** ve **'Şemsi'** adlı romanları önemli değildir.

• **Piyesleri: 'Afife Anjelik', 'Vuslat', 'Çok Bilen Çok Yanılır'** adlı tiyatro eserleri vardır. Ayrıca **Chateabriand**'dan **'Atala**'yı tercüme etmiştir.

Mahmud Ekrem'in **'Takdir-i Elhan', "Talim-i Edebiyat"** adlı araştırma ve eleştiri kitapları da vardır.

MAHMUD EKREM'den şiirler

AH NİJAD

Hasret beni cayır cayır yakarken
Bedenimde buzdan bir el yürüyor;
Hayaline çılgın gibi bakarken
Kapanası gözümü kan bürüyor.

Dağda, kırda rast getirsem bir dere,
Gözyaşlarım akıtarak çağlarım.
Yollardaki ufak tefek izlere
Senin sanıp bakar bakar ağlarım.

Güneş güler kuşlar uçar havada,
Uyanırlar nazlı nazlı çiçekler.
Yalnız mısın o karanlık yuvada
Yok mu seni bir kayırır, bir bekler?

Can isterse hasret oduyla yansın
Varlık beni alil alil sürüyor
Bu acıya yürek nasıl dayansın
Bedenciğin topraklarda çürüyor

Bu ayrılık bana yaman geldi pek
Ruhum hasta, kırık kolum kanadım
Ya gel bana ya oraya beni çek
Gözüm nuru oğulcuğum, Nijad'ım.

NAZ Ü NİYAZ

Süzüp süzüp de ey melek
O çeşm-i nim-hâbını
Neden ya rağbet etmemek
Dağıtmağa sehâbını
Gönül beğendi, sevdi pek
Hitâbını, cevabını

İç imdi iç şerâbını
Ko bir yana hicâbını
Aç imdi aç nikâbını
Ayan et âfitâbını

● ABDÜLHAK HAMİD TARHAN (1852 - 1937)

Tanzimat devrinin ve kendinden sonraki üç neslin en büyük şairi sayılan ve **"Şair-i Âzam"** diye anılan **Abdülhak Hamid** 1852 yılında İstanbul (Bebek)'da doğdu. Robert Kolej'de okuyarak İngilizce, Paris'te görevli bulunan ağabeyi Nasuhi Bey'in yanına giderek Fransızca öğrendi. Babası Hayrullah Efendi Tahran elçiliğine tayin edilince Hamid de onunla birlikte oraya gitti ve Tahran'da üç yıl kaldı. Burada Farsça'yı ve İran edebiyatını da özel dersler alarak öğrendi.

Abdülhak Hamid henüz 25 yaşında iken Paris elçiliği 2. Kâtipliği ile hariciye mesleğine girdi. Bundan sonra görevli olarak Avrupa'dan Hindistan'a kadar birçok yere gitti. 1906 ve 1912 yılları arasında Lahey ve Brüksel elçiliği yaptı. Mütareke yıllarında İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine Viyana'ya gitti. İngilizler aleyhine yazdığı için kötülük göreceğine inanıyordu. Viyana'da mali bakımdan sıkıntılar çekti. Burada kendini yeren ve milletine de sitem eden **"Şair-i Âzam"** adlı şiirini yazdı. Bunun üzerine, yokluklar içinde Kurtuluş Savaşı'nı sürdüren Anadolu Hükûmeti kendisine yardım elini uzattı. Abdülhak Hamid ancak **Cumhuriyet** ilan edildikten sonra yurda döndü.

İstanbul'a gelen Abdülhak Hamid'e İstanbul Belediyesi Maçka'da dayalı döşeli bir daire tahsis etti. 1928'den itibaren de Büyük Millet Meclisi'ne üye oldu. Son yıllarını böylece huzur ve sükûn içinde geçiren **'Büyük Şair'** 1937'de vefat etti.

ESERLERİ

Abdülhak Hamid çok sayıda şiir ve manzum piyes yazmıştır.

• **Şiirleri:** Başlıca şiirleri **'Belde', 'Sahra', 'Makber', 'Ölü', 'Bunlar O'dur', 'Hacle', 'Bir Sefilenin Hasbiali'** adlı kitaplarındadır **Sahra,** pastoral (kır hayatına dair) şiirlerini toplar. **Makber** ise ilk eşi **Fatma Hanım'**ın ölümü üzerine ve o acıyla Beyrut'ta yazılmıştır. **Ölü,** aynı konuyu işler. **'Bunlar O'dur'** şairin Hindistan'da iken yazdığı aşk şiirleridir.

• **Tiyatro Eserleri:** Abdülhak Hamid'in manzum ve düz yazıyla yazdığı piyeslerinin başlıcaları şunlardır: **Macera-yı Aşk, İçli Kız, Sabr ü Sebat, Duhter-i Hindû, Nesteren, Nazife, Tarık, Tezer, Eşber, Zeyneb, Liberte, Turhan, Finten, İbn-i Mûsâ yahut Zatü'l-Cemal, Abdullahü's-Sagir, Yadigâr-ı Harb, Tayflar Geçidi, Ruhlar, Arzîler, Hakan, Mihrace, Kanunî'nin Vicdan Azabı...** vb.

Abdülhak Hamid'i diğer yenilikçi Tanzimat yazarlarından ayıran en önemli özellik, onun sâde Türkçe'ye yönelmemesi, koyu Osmanlıca ile yazmaya devam etmesidir. Bu yüzden, çok güzel olmalarına rağmen bugün şiirleri okunamıyor ve piyesleri sahneye konamıyor.

ABDÜLHAK HAMİD'den şiirler:

MERKAD-İ FATİH'İ ZİYARET

Her Kûşesinde dehrin nâm-ı bekaa nisârın
Şayestedir denilse âlem senin mezarın

Kaldın cihanda bir ân, her ânın oldu bir devr
Mülk-i ezeldi gûya tahtında hemcivârın

Sensin ol padişeh ki bu ümmet-i necîbe
Emsâr bahşişindir, ibhâr yâdigârın

Bir dem yüzün gülünce âlem bahar olurdu
Misl-i küsûf her câ, zâhirdi iğbirarın

Bir yıldırımdı nîzen peyveste ka'r-ı hâke
Bir bürc-i Hak-nümâdır, ermiş göğe minarın

Her dem sana açıktır ebvâb-ı arş-ı Rahmet
Türbendir en azîmi fethettiğin diyarın

İster idin ki olsun düşmenle yâr yekdil
Devrân idi rakîbin, Allah idi nigârın

Açtı sana cenahın cânan-ı sermediyyet
Etti anı derâğuş cân-ı cihansipârın!

Metninde şairâna ilhamlar gerektir
Tarifi yerde bitmez arşa çıkan kibârın

Kelimeler
Dehr: dünya; Nâm-ı bekaa nisar: hiç unutulmayacak ve her tarafta bilinen adın; şayeste: lâyık; necîb: soylu; emsâr: Büyük topraklar, karalar; ebhar: denizler; şevket: ulu, yüce; misl-i küsûf: güneş tutulması gibi; câ: uygun; iğbirar: kırgınlık; nîze: mızrak; peyveste: ulaşmış, varmış, ka'r: derinlik; Hak-nüma: Tanrıyı gösteren; minar: minare; ebvab: kapılar; Arş-ı Rahmet: Tanrı katında bağışlanmalar; nigâr: sevgili; sermediyyet: ebedilik; deraguş: kucaklama, sarma; sipâr: feda eden, veren; şairan: şairler.

MAKBER'den

Eyvah! Ne yer ne yâr kaldı
Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı
Şimdi buradaydı gitti elden
Gitti ebede, gelip ezelden
Ben gittim, o hâk-sâr kaldı
Bir gûşede târumar kaldı
Bâki o enîs-i dilden eyvah
Beyrut'ta bir mezar kaldı

Ey yâr! Şu nevbahar sensin,
Ben anlıyorum ki yâr sensin.
Ettikçe nigâh bahr u berre
Birden sanırım ki bazı kerre
Mescerdeki rüzgâr sensin
Türben görününce anlarım ki
Öldüm, bana türbedar sensin

TARIK'tan

Her yer karanlık pür-nur o mevki
Mağrib mi yoksa makber mi yâ Râb!
Yâ Hâbgâh-ı dilber mi yâ Rab?
Rüya değil bu ayniyle vâki
Bir gülşen olmuş şimdi harâbe
Ebr-i seher mi düşmüş türâbe?

Yarim mi medfun, ay mı tutulmuş?
Dikkat şu sönmüş nûr-ı nigâhe!
Kabri çiçekten bir türbe olmuş
Dönmüş o türbe bir haclegâhe.
Bir haclegâhe dönmüşse türben
Aç koyununu aç, maşukanım ben.

● SAMİPAŞAZADE SEZAİ (1859 - 1935)

Samipaşazâde Sezai, Türkçe'de ilk edebî hikâyeleri yazan edibdir. Hikâye ve romanları ile tanınmış, hürriyet âşıkı bir Tanzimat aydınıdır. Devrin ünlü vezirlerinden Sami Paşa'nın oğlu olduğu için düzenli bir öğrenim gördü. Genç yaşta Fransızca, Almanca öğrendi. Daha sonra elçilik kâtibi olarak gittiği Londra'da İngilizce'sini de ilerletti. Arapça ve Farsça da biliyordu.

Sezai Bey, gençliğinde Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hamid'le arkadaşlık etmiş, edebiyata onlara özenerek başlamıştır.

Evkaf Mektubî Kalemi'nde bir süre memur olarak çalışan Sezai Bey 1880'de Londra Elçiliği'nde 2. katip oldu. Londra'da 4 yıl kaldıktan sonra yurda döndü ve İstiare Odası'na muavin tayin edildi. 1901 yılında, baskı rejimini protesto etmek için Paris'e kaçtı ve burada Hürriyetçiler'le (Jön Türkler'le) çalıştı.



İmâlat tarihi 1840 olan gümüş ibrik ve leğen. Zenniye Felek Hanım adına yapılmış.

Bunların Mısır'da çıkardığı **"Şûra-yı Ümmet"** adlı gazetenin başyazarlığını yaptı.

Samipaşazâde Sezai Bey, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in amcası idi. 1935'te İstanbul'da vefat etti ve Göksu mezarlığına gömüldü.

ESERLERİ

Samipaşazâde gençlik yıllarında birkaç şiir yazmışsa da, o daha çok nesir alanında kalmış, hikâye ve roman yazmıştır.

En önemli eseri olan **"Sergüzeşt",** devrin sosyal yaralarından biri olan beyaz esir ticaretini konu edinen bir romandır. Konaklardaki hayatın iç yüzünü anlatır. Romanın kahramanı 9 yaşında satılan bir Çerkes kızıdır. Bu roman ile o, **Türk edebiyatında romantizmden realizme geçişi sağlamıştır.**

Sezai Bey'in asıl önemli tarafı hikâyeciliğidir. **"Küçük Şeyler"** adı altında topladığı hikâyelerinde kahramanlar gerçekten küçük, basit insanlardır. Fakat o en önemsiz şeylerden bile güzel hikâyeler çıkarılabileceğini göstermiştir. Ona göre bir hikâyede bulunması gereken ögeler (unsurlar) **"tabiat sırları, insan kalbi ve konuya uygun bir uslûp"**tur. Bunlar onun hikâyelerinde vardır.

"Rumuz-ul-Edeb" adlı kitabında bazı hikâyeleri, makale ve sohbetleri yer alır. **"Şîr"** adlı bir tiyatro denemesi de vardır ama bunda başarılı olamamıştır.

Sezai Bey daha çok Fransız edibleri **Alphonse Daudet** ve **Maupassant'**dan etkilenmiştir. Alphonse Daudet'nin **'Jack'** adlı romanı ile **Arlezyalı** adlı hikâyesini Türkçe'ye çevirmiştir.

AHMED MİTHAT EFENDİ (1844-1912)

Tanzimat dönemi Türk edebiyatının en verimli yazarıdır. Doğrudan halka hitap eden, halkı okutmayı, bilgili kılmayı amaçlayan bir gazeteci-yazar'dır. Şiir dışında her türde eser vermiştir. 200 cildi aşan eserleri arasında roman, hikâye, hatıra, tarih, coğrafya, pozitif bilimler yer alır. Bunları bir bilgin edasıyla değil, hikâyeleştirerek halka sunan bir **"halk öğretmeni"** dir. Kendisi ve halk için okur, öğrendiği her şeyi halka da öğretirdi.

Ahmed Mithat sanatçı olarak güçsüzdü, büyük değildi, ama Türk yazı dilini sadeleştirip yaygınlaştırmakta, milleti okutmakta, okuma alışkanlığı kazandırmakta, yararlı olmakta, **ondan büyüğü yoktur** diyebiliriz.

Ahmed Mithat Efendi 1844 yılında, İstanbul'da doğdu. Orta halli bir ailenin çocuğu idi. Altı yaşında yetim kalarak bir aktar dükkânında çıraklık yapmış, daha sonra **Vidin** eyaletinin bir ilçesinde mal müdürü olan üvey ağabeyinin yanına giderek ilk öğrenimini orada, ortaokulu (rüştiyeyi) İstanbul ve Niş'te tamamlamıştır. Rusçuk'ta memurluk hayatına başlamış, **Tuna valisi Mithat Paşa'**nın gözüne girmiş, onun himayesinde yetişmiştir. Mithat Paşa 1868'de Bağdad valisi olunca onu da yanında götürmüştür. Ahmed Mithat gazeteciliği (tekniği ve yazarlığı) burada öğrendi. Yine burada ünlü müzeci ressam **Hamdi Bey** ile **Can Muattar** adında Doğulu bir filozofla tanışmış, onlardan etkilenmiştir.

Ahmed Mithat Efendi Bağdad'dan İstanbul'a döndükten sonra memurluk almayıp kalemiyle, gazetecilikle geçinmeye başlamış, hemen hemen hepsi kadın olan ev halkını çalıştırarak **"Letaif-i Rivayet"** adı altında topladığı hikâyeleri yayınlamıştır. Bunları satılmak üzere aktar ve tütüncülere götürürdü. Kendi yazıyor, kendi basıyor ve kendi satıyordu.

Daha sonraki yıllarda yüksek memuriyetlere atandığı zaman yazarlıktan vazgeçmedi ve 1878'de **'Tercüman-ı Hakikat'** gazetesini çıkardı. Damadı **Muallim Naci, Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi** gibi yazarlar bu gazetede yetiştiler. 1888'de üçbuçuk ay süren bir Avrupa gezisi yaptı. 1908 Meşrutiyeti'nde gazetecilikten emekliye ayrıldı ve kendini öğretmenliğe verdi. **Darülfü'nun'**da, **Darüşşafaka'**da ve **Kız Öğretmen Okulu'**nda tarih, felsefe, pedagoji dersleri okuttu. Darüşşafaka'da maaş almadan çalışıyordu. Burada nöbetçi olduğu bir gece (28 Aralık 1912'de) kalb sektesinden öldü.

ESERLERİ

Ahmed Mithat Efendi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, roman, hikâye, seyahat, hatıra ve tiyatro eserlerinden başka tarih, felsefe, coğrafya, din, astronomi, biyoloji, fizik, ekonomi ve daha birçok konuda telif, tercüme, adapte eserler vermiştir.

• **Romanları:** Başlıca romanları şunlardır: **"Hasan Mellah Hüseyin Fellah", "Dünyaya İkinci Geliş", "Paris'te bir Türk", "Hayret", "Yeryüzünde Bir Melek", "Felatun Bey'le Rakım Efendi", "Müşahedat", "Henüz Onyedi Yaşında", "Karnaval", "Dürdane Hanım", "Jön Türk", "Süleyman Musî", "Demir Bey", "Gürcü Kızı", "Hayal ve Hakikat"...** vb.

Piyesleri: Çerkez Özdenleri, Arz-ı Sâr, Eyyah, Çengi, Açıkbaş, Kâinat vb.

• **Hikâyeleri: Letaif-i Rivayât** adlı kitabta 26 fasiküllük büyük hikâyelerini toplamıştır.

Ansiklopedik eser ve tarihlerini **"Mufassal"** adlı kitabında, gezi notlarını "Avrupa'da bir Cevelan" adlı kitapta, Rodos'taki sürgün hayatını **'Menfa'** adlı eserinde toplamış ve yayınlamıştır. Ayrıca **"Ben Neyim"** ve **"Üss-i İnkılap"** adlı felsefe ve tarih kitapları da vardır.

● AHMET VEFİK PAŞA (1823 - 1891)

Ondokuzuncu yüzyılda edebiyat alanında milliyetçilik akımının ilk önemli yazarı **Ahmed Vefik Paşa'**dır. 1823 yılında İstanbul'da doğan Ahmed Vefik Paşa'nın babası Yahya Naci Efendi, Divan Tercümanı idi. Bu onun kültürlü bir aileye mensup olduğunu gösterir. Ahmed Vefik, lise tahsilini babası ile birlikte gittiği Paris'te Saint-Louis Lisesi'nde yaptı. İstanbul'a dönünce Tercüme Odası'nda memur oldu. Bundan sonra yurt içinde çeşitli görevlerde bulundu ve daha sonra da hem İstanbul'da hem yurt dışında yüksek memuriyetler aldı.

Mustafa Reşit Paşa tarafından takdir edilmişti. Londra'da elçi kâtipliği, Bükreş'te müfettişlik, Tahran'da ve Paris'te sefirlik yaptı. Yurt içinde aldığı başlıca görevler şunlardır: Evkaf Nazırlığı, Tarih Müderrisliği, Rusumat Emirliği, Sadaret Müsteşarlığı, Maarif Nazırlığı, Şura-yı Devlet Azalığı, Meclis-i Mebusan Reisliği, Edirne Valiliği, Bursa Valiliği, Sadrazamlık... vb.

• **Eserleri:** Ahmed Vefik Paşa Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Latince, Rumca biliyordu. Onun eserleri Türkiye'de milliyetçi görüşleri geliştirmek; dil, tarih ve halk bilgisini yaymak amacına yönelikti. **Ebulgazi Bahadır Han'**ın **"Şecere-i Türk"** adlı kitabını Çağatayca aslından konuşulan Türkçeye tercüme etmiş, Türk millî tarihinin Osmanlılar'dan çok önce başladığını, Türk'ün çok daha eski ve asîl bir tarihi olduğunu özellikle belirtmiştir.

Anadolu Türkçesi'nin ilk lûgat kitabı olan **"Lehçe-i Osmanî"**yi yazan da odur. Bu eserin **"Türk"** maddesinde çeşitli Türk kavimlerinin isimlerini sayarak Türk tarihinin Hicret'den beş bin yıl önce başladığını belirtmiştir.

Üçüncü eseri olan **"Atalar Sözü"**nde 7 bin kadar darb-ı meseli derlemiştir. Ayrıca **"Hikmet-i Tarih"** ve **"Fezleke-i Tarih-I Osmanî"** adlı tarih kitapları da vardır.

Edebiyat tarihçilerimiz ona haklı olarak **"Türkçülüğün rehberi ve kuvvetli bir milliyetperver"** demektedirler.

● SÜLEYMAN PAŞA (1838 - 1892)

Ünlü Şıpka kahramanı **Süleyman Paşa,** ondokuzuncu yüzyılda Türkçülüğün önemli simalarından biridir. 1838'de İstanbul'da doğdu. Aslen Kastamonulu bir aileden gelir. 1860'ta Harbiye'den mezun oldu ve subay olarak göreve başladı. 1874'de paşalık rütbesiyle Askerî Okullar Nazırı oldu. Bu okullarda millî dil, millî tarih konularına önem verilmesini sağladı. 1877-78 Türk-Rus savaşında Şıpka'da Ruslar'ı yenmiş fakat sarayla anlaşmazlığa düşerek kesin zaferden önce görevden alınmış ve sonunda savaş kaybedilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine V. Murad'ın geçirilmesi olayına karıştığı için Süleyman Paşa'nın rütbesi de geri alınmış ve Bağdad'a sürülmüştür. 1892'de Bağdad'da vefat etti.

Süleyman Paşa'nın yazdığı **Sarf-ı Türkî** (Türk dili grameri), muhtevası ile olduğu gibi adı ile de önemlidir. Çünkü o, **"Dilimize Osmanlı dili, milletimize Osmanlı milleti denemez, Türk dili, Türk milleti denir"** diyordu. İkinci kitabı **'Mebani-ül-İnşa'** adlı edebiyat kitabıdır. Bu eserde seçilen örnekler daha çok millî ve askerî özellikler taşımaktadır.

En önemli eseri olan **'Tarih-i Alem'** de, Türk tarihinin ilk çağlarına ait geniş ve önemli bilgiler vardır. Burada Türkler'in en eski atalarının **Hunlar** olduğunu özellikle belirtir.

Süleyman Paşa'nın okullarda okutulmak üzere kaleme aldığı **"Kebir İlmihal"** ve **"Sagir İlmihal"** adlı iki din kitabı da bulunmaktadır.

● ALİ SUAVİ (1838 - 1878)

Tanzimat yıllarının milliyetçi yazarlarından olan **Ali Suavi** 1838 yılında İstanbul'da doğdu. Yoksul bir babanın oğlu idi. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır ve Arabistan'a giderek dinî konularda bilgisini arttırdı. Bursa ve Filibe'de öğretmenlik yaptıktan sonra İstanbul'da **"Muhbir"** gazetesini çıkardı. Bu gazetedeki saldırgan yazılarından dolayı Kastamonu'ya sürüldü.

Sürgün edildiği Kastamonu yerine, kaçıp **Paris**'e giden Ali Suavi burada **"Ulum"** adlı gazeteyi çıkardı. 1876'da yurda döndü ve **Galatasaray Lisesi** Müdürlüğü'ne atandı. Kısa süre sonra bu görevden alınınca Abdülhamid'e düşman oldu. 1878'de Abdülhamid'i tahttan indirmek için **Çırağan baskınını düzenledi** ve bu baskın sırasında öldürüldü.

Ali Suavi'nin eserleri daha çok **'Muhbir'** ve **'Ulum'** gazetelerinde çıkan yazılarının derlenmesinden meydana gelmiştir. Dil, tarih, sosyoloji, din bilimleri, siyaset gibi konuları işleyen bu yazılarda Ali Suavi, Türkçü ve milliyetçi görüşlere ağırlık vermektedir.

● ŞEMSEDDİN SAMİ (1850 - 1904)

Şemseddin Sami, Tanzimat döneminin en büyük dil âlimidir. Aslen Arnavut olduğu halde Türk milliyetçiliğini benimsemiş, bu yolda araştırmalar, değerli tespitler yapmış ve eser vermiştir. Türk dilinin uzak geçmişini milliyetçi bir zihniyetle araştıran, asıl Türkçe'nin **'Çağatayca'** diye anılan **Doğu Türkçesi** olduğunu, Batı Türkçesi'nin, yani **Osmanlıca'**nın Arapça, Farsça ve diğer dillerden aldığı kelimelerle değiştiğini, ama esasta ikisinin de tek bir dil olduğunu gösteren özelliklerini, dilbilgisi kurallarını, yarıya yakın ortak kelimeleri bulunduğunu ispat etmiştir. Sonraki yıllarda iyice açıklık kazanacak olan bu gerçeği o yıllarda söylemek ve üzerinde durmak, yeni ve önemli bir çalışma sayılmıştır.

Şemseddin Sami 1850 yılında Yanya'nın Fraşeri ilçesinde doğdu. Babası Halid Bey aydın ve tanınmış bir ailedendi. İlk öğrenimini Fraşeri'de yaptı, sonra Yanya'da bir Rum lisesinde okudu. Burada Fransız, İtalyan ve eski Yunan dillerini, Yanya'nın tanınmış bir hocasından (müderrisinden) de Arapça ve Farsça'yı öğrendi.

1872 yılında İstanbul'a gelen Şemseddin Sami, Matbuat Kalemi'nde görev aldı. Aynı yıllarda **'İbret'** ve **'Hadika'** adlı gazetelerde yazıları çıkmaya başladı. Daha sonra kendisi bir gazete (Sabah gazetesi) ile **'Aile', 'Hafta'** dergilerini çıkardı. Bazı yazıları kuşku uyandırdığı için Trablusgarb'a sürüldü ve orada da **'Trablusgarb'** adlı bir gazete çıkardı. Bir yıl sonra affedilerek İstanbul'a döndüğü zaman **'Tercüman-ı Şark'** gazetesinde çalıştı.

Türk-Rus savaşından sonra **"Teftiş-i Askerî"** komisyonuna başkâtip olan Şemseddin Sami ölünceye kadar bu görevde kaldı. Fakat son yıllarda bir çeşit göz hapsinde tutulmuştu. 1904'de ölen Şemseddin Sami'nin mezarı İstanbul'da, Sahrayıcedid mezarlığındadır.

ESERLERİ

Şemseddin Sami'nin en önemli eseri şüphesiz **'Kamus-ı Türkî'** (Büyük Türkçe Sözlük) dir. Üç sütun üzerine tertip edilmiş 1574 sayfalık bu lûgat, Türk dilinde kullanılan Türkçe kökenli kelimelerden başka Arapça, Farsça, Rumca, İtalyanca, Fransızca ve bütün diğer yabancı kelimeleri de almış, açıklamıştır.

'Kamus-ül Alâm' 6 ciltlik bir tarih-coğrafya sözlüğüdür. Fransızca-Türkçe Sözlük de yazmıştır. **"Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat"** adlı roman denemeleri ile bazı piyes denemeleri de vardır. Fransızca'dan tercümeler yapmış ve çeşitli konularda ansiklopedik eserler yazmıştır. **Orhun Yazıları** ve **Kutadgu-Bilig** üzerinde de çalışmalar yapmış, fakat bu eserleri basılmadan vefat etmiştir.

● MUALLİM NACİ (1850 - 1893)

Muallim Naci, Tanzimat dönemi şairlerinden olduğu halde eski edebiyata bağlı kalan ve yenilikçilerle sık sık tartışmaya giren bir şairdir. Ahmed Mithat Efendi'nin damadı ve onun gibi bir halk çocuğu olan Muallim Naci'ye **'Muallim'** unvanı **'Mecmua-yı Muallim'** adlı bir dergi çıkardığı için verilmiştir. Muallimliği yani öğretmenliği daha sonradır. Asıl adı **Ömer'**dir.

Babası, Varnalı bir saraç olan Muallim Naci 1850 yılında İstanbul'da doğdu. Düzenli bir öğrenim görmedi. Bir süre medreseye devam ettiyse de tamamlayamadı. İlk yazılarında çok beğendiği bir hikâyenin kahramanı olan **'Naci'** adını mahlas olarak kullandı.

Henüz 20 yaşında iken Varna Rüştiyesi'ne öğretmen yardımcısı oldu. Daha sonra Varna mutasarrıfı Said Paşa'nın özel kâtibi olan Muallim Naci, onun tayin edildiği her yere gitti, yurdu tanıdı. **Said Paşa** Berlin elçiliğine tayin edilince Naci İstanbul'da kaldı ve **'Tercüman-ı Hakikat'** gazetesinde çalışmaya başladı. Bu arada Fransızca öğrendi ve Ahmed Mithat Efendi'nin kızıyla evlendi. Daha sonra **'Saadet'** ve **'Vakit'** adlı gazeteleri çıkardı. **'Ertuğrul Gazi'** adlı manzum destanı padişah tarafından çok beğenildiği için kendisine Hukuk Fakültesi'nde ve Galatasaray Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği verildi. Fakat bu görevi uzun sürmedi ve vakanüvis oldu. Ancak en olgun çağında ve asıl eserlerini vereceği bir zamanda öldü (1893).

Eski-yeni çatışmasında eskilerden yana olan Muallim Naci'nin başlıca eserleri şunlardır: **Ateşpâre, Şerare, Füruzan, Yadigâr-ı Naci** adlı şiir kitapları. **'Ömer'in Çocukluğu'** adlı kitabında anılarını anlatır. Tartışmalarını ve tenkid yazılarını **'Demdeme'** adlı kitabında toplamıştır. **'Islahat-ı Edebiyye'** bir edebî sanatlar ve edebiyat terimleri sözlüğüdür. **Lûgat-i Naci** adlı bir sözlüğü ve Fransızcadan yaptığı bazı tercümeleri de vardır.

Şiirlerinden örnekler:

KÖYLÜ KIZLARIN ŞARKISI

Tepeden nasıl iniyor bakın,
Şu kızın nişanlısı şanlıdır.
Yaradan nazardan esirgesin
Koca,dağ gibi delikanlıdır.

Fese bak fese, ne kadar da al,
Ne de hoş belindeki morlu şal,
Demedim ya ben sana bak da kal,
O kadar da bakma ziyanlıdır.

Ne kadar da kızardın, aman aman;
Neden öyle başına çıktı kan?
Beri gel, bayılma kızım heman
Yüreğin de pek heyecanlıdır.

Yakışıklıdır, seviyor cihan,
Onu ben de pek severim inan,
Benim olsa bari şu kahraman,
Olamaz ne çare, nişanlıdır.

Ne darıldın Ahmed'in oynaşı
Darılır mı âdeme kardaşı
Sana benziyor şu dağın başı
Ne zaman bakılsa dumanlıdır.

Somurtup oturma, darıl da git,
Bizim ihtiyara şikâyet et,
Beni istemekte olan yiğit
Daha anlıdır, daha şanlıdır.

TERBÎ

Aldım âteş bir zaman bir ateşîn ruhsâreden
Fark olunmam şimdi bir ateş-feşan seyyareden.
"Verdim âteş dillere, sûz-i dil-i âvâreden
Eyledim icad bin yangın bir âteş-pâreden".

Bîm-i hicrin verdi dehşet tab'ı gam perverdime,
Eyle gel insaf bak bir kerre rû-yi zerdime,
"Çâre-sâzım gitme kim, rûz-ı firpakın derdime



19. yüzyılda bir fayton. (Ressam: Preziosi. Aslı Topkapı Sarayı Müzesi'nde).

Kat'ı ümmid ettiğim gündür husûl-i çâreden."

Varsın olsun şîve İran tıbâ-ı nâsda,
Başkadır fikrim, değildir tab'ım ol mikyasda,
"Gerçi muhlik bir teessür var dil-i hassasda,
İştika etmez Acem tarzında sînem yareden".

Dikkat ü rikkat eder erbâbını mihnet-sirişt,
Rahat etmek isteyen dil olmasın dikkat-sirişt,
"Sâlib-i ârâmdır Naci, dil rikkat-sirişt,
Mâlik olsam kâşki bir kalbe seng-i hâreden.".

● NÂBİZÂDE NAZIM (1863 - 1893)

1863 yılında İstanbul'da doğan Nâbizâde Nazım, Beşiktaş Askerî Rüştiyesi'nden sonra Mühendishane'ye girmiş, buradan topçu teğmeni olarak çıkmıştır. Daha sonra Harp Okulu'na geçti ve kurmay yüzbaşı oldu. Askeri okullarda matematik, istihkâm ve topografya dersleri okuttu, Kıt'a hizmetini Suriye'de yaptı. Sağlık durumu bozulduğu için İstanbul'a döndü ve henüz 30 yaşında iken kemik vereminden öldü.

Edebiyata şiir yazarak başlayan, sonra hikâye-roman yazarlığına yönelen Nâbizâde Nazım edebiyatımıza gerçekçiliği ve doğacılığı (realizmi ve natüralizmi) getiren yazardır. Şiirlerini **"Heves Ettim"** adlı kitabında topladı. **"Zehra"** adlı bir romanı, **"Kara Bibik", "Seyyle-i Tesamüh", "Zavallı Kız", "Sevda", "Haspa", "Halâ Güzel"** adlı büyük hikâyeleri yayınlanmıştır.

NÂBİZADE'DEN BİR ŞİİR

YAPRAK

-Kurumuşsun, filizinden koparak,
Nereye böyle zavallı yaprak?

-Bilemem, fırtına yıktı meşeyi

İstinatgâh-ı feridim o idi.
Ta o günden beridir bâd-ı sabâ
Nefha-i zulmü ile bî-pervâ
Sürümekte beni, bilmem nereye;
Ovadan dağlara, ya meşcereye;
Giderim böyle bilâ havf-ü keder,
Neresiyse varak-ı gül ki gider,
Nereye âzim ise her bir şey:
(Beni bâd onlara etti der-pey)

SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATI (1895 - 1901)

Servet-i Fünun, Recaizâde Mahmud Ekrem'in öğrencisi **Ahmed İhsan Bey**'in 1891'de çıkardığı bir derginin adıdır. Bu dergi 1895 yılına kadar daha çok Batı dergilerinden ve gazetelerinden aktarılan yazılarla çıkıyordu.

1895 sonlarında Muallim Naci'yi takip eden eski edebiyat taraftarları ile Recaizâde Mahmud Ekrem arasında **"Kafiyenin göz için mi, kulak için mi?"** olduğu konusunda bir tartışma çıktı. **"Kafiye kulak içindir"** görüşünü savunan Mahmud Ekrem'in, **'Malûmat'** gazetesinde toplanan muarızlarına verdiği cevabı **Servet-i Fünun** dergisinde yayınlandı.

Bundan sonra Mahmud Ekrem'in hayranları ve öğrencileri bu dergide toplandılar. Derginin edebî kısım başyazarlığına **Tevfik Fikret** getirildi ve böylece yenilik taraftarları sağlam bir cephe oluşturdular. Bunlar, **"Servet-i Fünun Edebiyatı"** denilen yeni bir akım, yeni bir hamle meydana getirdiler.

Servet-i Fünun'da toplanan şair ve yazarların başlıcaları **Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Hüseyin Siret, Hüseyin Suat, Ali Ekrem, Ahmed Şuayb, Faik Ali, Süleyman Nazif, Hüseyin Cahid, Mehmed Rauf, Süleyman Nesib, Halit Ziya Uşaklıgil, İsmail Safa** ve başkalarıdır.

Servet-i Fünuncular **"Sanat için sanat"** anlayışına bağlı idiler. Daha çok Fransız şair ve yazarlarının etkisinde kalmış ve Avrupaî eserler vermişlerdir. Bu yüzden geniş halk kitlesine pek hitap edememişlerdir. Ziya Paşa, Namık Kemal ve Şinasi gibi halka halk diliyle hitap edemedikleri için de bir **"salon edebiyatı"** meydana getirmişlerdir. Yine de bu akım edebî türlere zenginlik ve yenilik kazandırmıştır. Aruzu bir **"Türk Aruzu"** haline getirmiş, serbest nazım yolunu da açmışlar, fakat sadeleşmeyi geciktirmişlerdir.

Servet-i Fünun dergisi, **Hüseyin Cahit** (Yalçın)'in **"Edebiyat ve Hukuk"** adlı bir makalesinde 1789 Fransız ihtilâlini anması yüzünden 1901'de kapatılmış ve Servet-i Fünuncular dağılmışlar, fakat kendi başlarına eser vermeye devam etmişlerdir.

Şimdi, Servet-i Fünun'un en önemli temsilcilerini kısa biyografileri ve şiirlerinden örnekler ile tanıtmaya çalışacağız.

● TEVFİK FİKRET (1867 - 1915)

Servet-i Fünun şiirinin en kuvvetli temsilcisi Tevfik Fikret'tir. Şiire dış ve iç musikiyi en iyi verenlerden biri odur.

1867'de İstanbul'da doğdu ve ömrünün hemen hemen tamamını bu şehirde geçirdi. 1881'de Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuş, bu okulda Recaizâde ve Muallim Naci'den edebiyat dersleri okumuş fakat en çok Recaizâde'nin etkisinde kalmıştır.

Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra bazı memuriyetlerde bulundu. Daha sonra Robert Kolej'de Türkçe, Galatasaray Lisesi, Darülfünun ve Öğretmen Okulu'nda edebiyat dersleri okuttu. 1910'da Galatasaray Lisesi'ne müdür oldu.

İlk yazıları **'Mirsad'** dergisinde yayınlanan Tevfik Fikret daha sonra iki yıl kadar **'Malûmat'** dergisinde yazdı. 1896'da Servet-i Fünun dergisinin başına geçti. Fakat daha Servet-i Fünun kapanmadan arkadaşları ile bozuşarak, Rumeli sırtlarında bulunan ve **'Aşiyan'** adını verdiği evinde inzivaya çekildi. 1900-1908 yılları arasında istibdada karşı ağır şiirler yazdı. Aşiyan ona Robert Kolej tarafından hediye edilmişti. 1908'den sonra, Hüseyin Cahid'in teklifi ile gazeteciliğe başladı, fakat gazetecilik hayatı pek kısa sürdü. Şimdi hicivlerini, verdikleri sözü tutmayan İttihat ve Terakki'cilere yöneltmişti.

Bazı sebeplerden dolayı çok sevdiği Galatasaray Lisesi müdürlüğünden istifa etmek zorunda kalması onu çok üzmüştü. Bu sırada Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nda uğranılan yenilgiler ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmak, üzüntüsünü büsbütün arttırmıştı. Artık memleketin geleceği hakkında ümidini çocuklara bağlamıştı ve daha çok onlar için şiir yazıyordu. Nihayet hastalanarak 19 Ağustos 1915'de vefat etti.

ESERLERİ

• **Rübab-ı Şikeste:** Bu kitabında Fikret, daha çok Servet-i Fünun'da çıkan şiirleri top-

lamıştır. Bu şiirlerin sonuna (ikinci baskısında) **Sis, Rücu, Bir Lahza-i Teahhür, Millet Şarkısı** gibi siyasi mücadele yönünü gösteren şiirleri de eklenmiştir.

• **Halûk'un Defteri:** Bu kitabında Meşrutiyet'ten 1911'e kadar yazdığı şiirleri toplamıştır. Bunlar daha çok kendi çocuğu **Halûk**'un şahsında, bütün yurt gençliğine sunulan sosyal, ahlâkî ve vatanî şiirler, öğütlerdi. 1911'den ölümüne kadar yazdığı şiirler de ölümünden sonra **'Son Şiirler'** adıyla yayınlanmıştır. Son şiirlerinden olan **"Rübab'ın Cevabı"**nda **'Vatan Anne'**nin ızdırabını anlatır.

• **Şermin:** Tevfik Fikret'in ömrünün son yıllarında sade Türkçe ve bazıları hece vezni ile yazdığı çocuk şiirleridir.

TEVFİK FİKRET'ten şiirler

BAHAR

Sabâ eser gusûn-ı ter
Ki, mürg-ı aşka lânedir
Fısıldaşır sükût eder...
Bu bir güzel teranedir.

Akar çağıl çağıl o su
Ki bağlara revanedir,
Meler başında bir kuzu
Bu bir güzel teranedir.

Çoban kaval çalar anın
Hayâtı şairanedir;
Güler perisi tarlanın...
Bu bir güzel teranedir.

(Rübâb-ı Şikeste'den)

YAĞMUR

Küçük, muttarid, muhteriz darbeler
Kafeslerde, camlarda pür-ihtizaz
Olur dembedem nevhâ-ger, nağme-saz
Kafeslerde, camlarda pür-ihtizaz
Küçük, muttarid, muhteriz darbeler...

Sokaklarda seylabeler ağlaşır
Ufuk yaklaşır yaklaşır yaklaşır;
Bulutlar karardıkça zerrâta bir
Ağır, muhteriz dalgalanmak gelir;

Bürür bir soğuk gölge etrafı hep,
Nümayan olur gündüzün nısf-ı şeb.

Açılmaz ne bir yüz ne bir pencere
Bakıldıkça vahşet çöker yerlere.

Saçaklarda kuşlar -hazindir bu pek-
Susarlar, uzaktan ulur bir köpek.

(Rübâb-ı Şikeste'den)

MİLLET ŞARKISI

Çiğnendi yeter, varlığımız cehl ile kahre,
Doğrandı mübârek vatanın bağrı sebepsiz.
Birlikte bugün bulmalıyız derdine çare
Can kardeşi, kan kardeşi, şan kardeşiyiz biz.

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol
Ey hak, yaşa, ey sevgili millet, yaşa.. var ol!

Gel kardeşim, annem sana muhtaç, ona koşmak...
Koşmak ona, kurtarmak o bî-bahtı vazifen.
Karşında göğüs bağrı açık ölgün, yatıyor bak!
Onsuz yaşamaktansa beraber ölüş ehven.

Her ân o güzel sîneyi hançerliyor eller
İmdadına koşmazsak mahvı mukarrer.

Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa,
Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır!
Göz yumma güneşten, ne kadar nûru kararsa
Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır.

Millet yoludur hak yoludur tuttuğumuz yol,
Ey hak yaşa, ey sevgili millet, yaşa... var ol!

Vaktiyle baban kimseye minnet mi ederdi?
Yok, kalmadı hâşâ sana zillet pederinden.
Dünyada şereftir yaşatan milleti, ferdi,
Silkin, şu mezellet tozu uçsun üzerinden.

İnsanlığı pâ-mâl eden alçaklığı yık, ez!
Billah yaşamak yerde sürünmeye değmez!

Haksızlığın envâını gördük... Bu mu kanun?
En kanlı sefaletlere düştük... Bu mu devlet?

Devletse de, kanunsa da artık yeter olsun,
Artık yeter olsun bu deni zulm ü cehâlet...

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol,
Ey hak, yaşa, ey sevgili millet, yaşa... var ol!

HAN-I YAĞMA

Bu sofracık, efendiler - ki iltikaama muntazır
Huzurunuzda titriyor - şu milletin hayatıdır.
Şu milletin ki muzdarib, şu milletin ki muhtazır!
Fakat sakın çekinmeyin, yiyin, yutun hapır hapır...

Yiyin efendiler, yiyin, bu han-ı iştihâ sizin,
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!

Efendiler pek açsınız, bu çehrenizden bellidir,
Yiyin, yemezseniz bugün, yarın kalır mı, kim bilir?
Şu nadi-i niam, bakın kudumunuzla müftehir!
Bu hakkıdır gazaanızın, evet, o hak da elde bir...

Yiyin efendiler, yiyin, bu han-ı zî-safâ sizin,
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!

Bütün bu nazlı beylerin ne varsa ortalıkta say:
Haseb, neseb, şeref, şataf, oyun, düğün, konak, saray.
Bütün sizin, efendiler, konak, saray, gelin, alay...
Bütün sizin, bütün sizin, hazır hazır, kolay kolay.

Yiyin efendiler, yiyin, bu han-ı iştihâ sizin
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!

Verir zavallı memleket, verir ne varsa, mâlini,
Vücudunu, hayatını, ümidini, hâyâlini,
Bütün ferağ-ı hâlini, olanca şevk-i bâlini.
Hemen yutun, düşünmeyin, haramını, helâlini!

Yiyin efendiler, yiyin, bu han-ı iştiha sizin,
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!

Bu harmanın gelir sonu, kapıştırın giderayak,
Yarın bakarsınız söner bugün çatırdayan ocak!
Bugün ki mi'deler kavi, bugün ki çorbalar sıcak,
Atıştırın, tıkıştırın, kapış kapış, çanak çanak...

Yiyin, efendiler yiyin, bu han-ı pür-nevâ sizin,
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!

(Haziran 1912)

● CENAP ŞAHABETTİN (1870 - 1934)

Servet-i Fünun'un ikinci büyük şairi **Cenab Şahabettin** 1870 yılında Manastır'da doğdu. Babası, 1877 Plevne savaşında şehit düşen Osman Sabahattin Bey'dir. Cenab, babasının ölümünden sonra İstanbul'a geldi. Önce Feyziye mektebinde sonra sırasiyle Gülhane Askeri Rüştiyesi, Tıbbıye İdadisi ve Askeri Tıbbıye'yi bitirdi. Tıbbıyeyi birincilikle bitirdiği için hükûmet tarafından Fransa'ya gönderildi (1890).

Fransa'dan döndükten sonra Mersin, Rodos ve Cidde'de doktorluk yaptı. Cidde'den dönünce Umur-ı Sıhhıye müfettişliğine getirildi. Fakat 1914'de emekliliğini isteyerek kendisini edebiyata verdi. 1918-1919 yıllarında **Tasvir-i Efkâr** gazetesi adına iki Avrupa seyahati yaptı ve **"Avrupa Mektupları"** adıyla bu gezisini anlattı.

Cenab Şahabettin **Kurtuluş Savaşı** sırasında Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar yazdı ama Cumhuriyet'ten sonra siyasi hayattan uzaklaşarak kendisini tamamen şiir ve yazılarına verdi. 13 Şubat 1934'de İstanbul'da vefat etti.

ESERLERİ

Cenab Şahabettin'in en önemli eserleri elbette şiirleridir. Fakat bunlar ancak ölümünden sonra kitap haline getirilmiştir. **"Elhan-ı**

Şita", "Temaşa-yı Leyâl", "Yakazat-ı Leyliye", "Son Arzu" gibi şiirleri güzeldir. İç musiki, ses kudreti bakımından üstünlük gösterirler. Zaten Cenab Şahabettin **(Nazım = nesir + musiki)** diyordu.

Cenab, seyahat izlenimlerini **"Hac Yolunda", "Avrupa Mektupları", "Afak-ı Irak"** adlı kitaplarında; tenkid ve makalelerini ise **"Evrak-ı Eyyam", "Nesr-i Harb"** ve **"Nesr-i Sulh"** adlı kitaplarında toplamıştır. **"Yalan"** isimli bir piyesi de vardır.

CENAB ŞAHABETTİN'den şiirler:

ELHAN-I ŞİTA

Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş,
Eşini gaib eyleyen bir kuş gibi kar,
Geçen eyyam-ı nevbaharı arar.
Ey kulûbun sürûd-ı şeydası,
Ey kebûterlerin neşideleri,
O baharın bu, işte ferdası:
Kapladı bir derin sükûta yeri karlar.
Ki hamûşâne dem-be-dem ağlar.
Ey uçarken düşüp ölen kelebek,
Bir beyaz rişe-i cenah-ı melek gibi kar,
Seni solgun hadikalarda arar.
Sen açarken çiçekler üstünde
Ufacık bir çiçekli yelpaze
Na'şın üstünde şimdi ey mürde
Başladı parça parça pervaze karlar.
Ki semâdan düşer düşer ağlar
Uçtunuz gittiniz siz ey kuşlar,
Küçücük, ser-sefid bu kuşlar gibi kar.
Sizi dallarda, lânelerde arar.

SENİN İÇİN

Sesin işler gibi bir şûh kanat
gamlarıma
Seni dinlerken olur kalbim uçan
kuşlara eş;
Gün batarken sanırım gölgeni bir
başka güneş
Sarışınlık getirir gözlerin akşamlarıma.

Doğuyor ömrümde bir yirmi sekiz yaş
güneşi
Bir kuş okşar gibi sen saçlarımı
okşarken.
Kokların ellerini, gülleri koklar gibi
ben,
Avucundan alırım kış günü bir yaz
ateşi.

Gönlüme avdet eder her unutulmuş
nisan
Ne zaman gençliğini yolda hıraman
görsem.
Eskiden pembe dudaklarda dağılmış
bûsem
Toplanır leblerime bir gece dargın
dursan.

Seni zambak gibi gördükçe eski
pencerede
Gül açar bahtımın evvelki hazanlık
korusu
Genç eder ufkumu hülyâlarımın genç
kokusu,
Sorarım: Ak saçımın örttüğü yıllar
nerede?

Cephemi varsın o solgun seneler
soldursun,
Yeni yıldız gibi doğdukça güzel her
akşam,
Gençliğin böyle benimken kocaman,
hiç kocamam,
Rûhum, ölsem bile ben, sen yaşayan
rûhumsun.

KİTABE-İ SENG-İ MEZAR

Okuyup tabsıra-i ömrü esefsiz kapadım
Ebediyyen uyusun toprağın altında
adım.

Yatağım gerçi yosun örtülü bir
yastıktır,
Yorulan cephem için taşlar ipek
yastıktır.

Sargıdır kalbime sevdiklerimin hâtırası,
Sızlanmaz artık o şeydânın onulmaz
yarası.

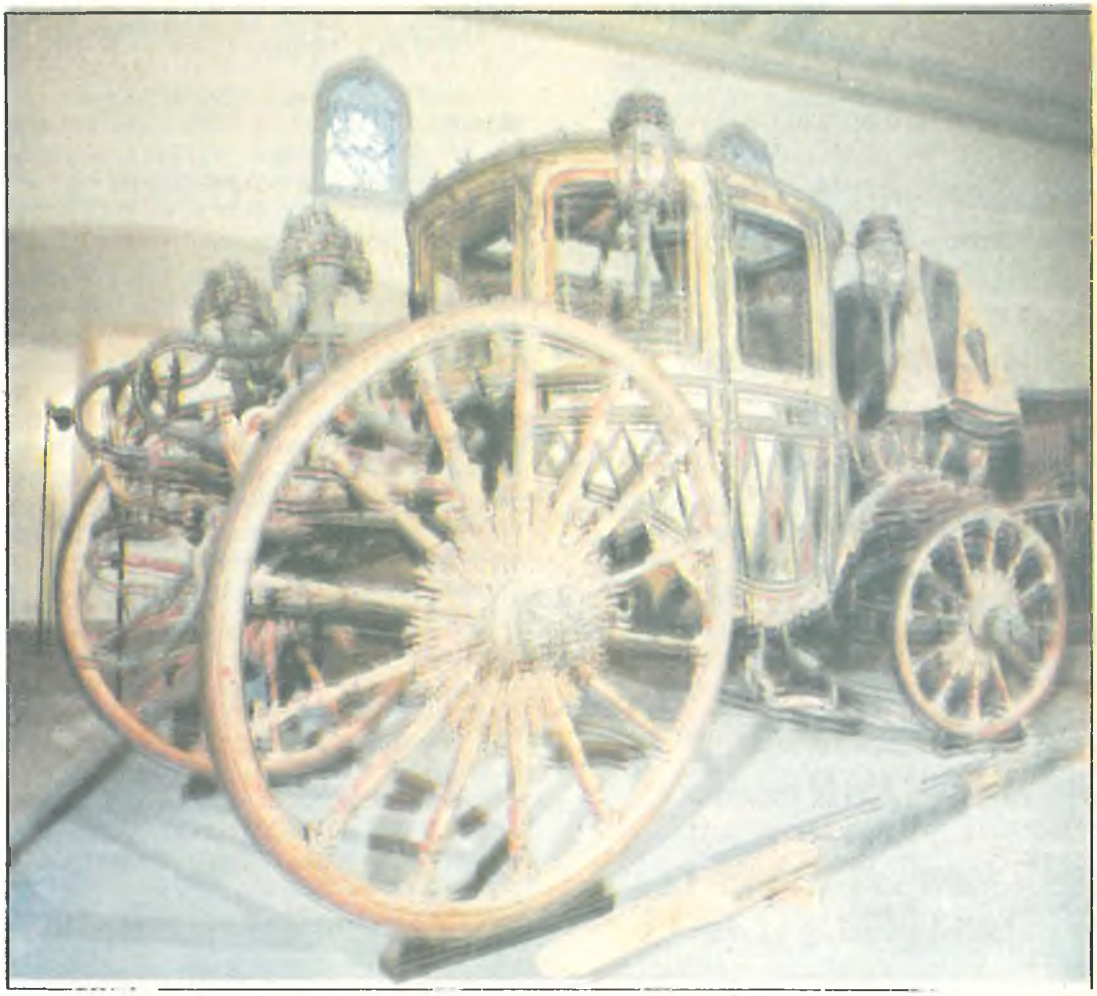
Yaşamakla bu karanlıkta hayâl
eksilmez,
Bu dar ufkun kara yıldızları batmak
bilmez.

Kış günü rûh-ı günahkârımı örter
karlar,
Başım üstünde yazın afv ile al güller
açar.

● SÜLEYMAN NAZİF (1870 - 1927)

Hem nazım, hem nesir alanında kuvvetli bir edib olan **Süleyman Nazif,** tıpkı Namık Kemal gibi bir vatan şairi, milliyetçi bir yazardır. Hiciv ve nükteleriyle de ünlüdür.

Süleyman Nazif 1870'te Diyarbakır'da



19. yüzyıla ait aynalı saltanat arabası

doğdu. Babası şair ve tarihçi **Said Paşa**'dır. İlk öğrenimini aile çevresinde özel hocalardan ders alarak yaptı. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Genç yaşta Diyarbakır Mektupçuluk Kalemi'nde kâtiplikle iş hayatına girdi. 1897'de hürriyetçi genç Türkler'e (Jön Türkler'e) katılmak için Paris'e kaçtı. Dönüşünde, Vilâyet Mektupçusu olarak Bursa'da oturmaya mecbur edildi.. Meşrutiyet'ten sonra Basra, Trabzon, Musul, Bağdad valiliklerinde bulundu. 1915'te İstanbul'a döndü ve memuriyetten ayrılarak kalemiyle yaşamaya başladı.

1918 de İstanbul'un işgali üzerine **"Hadisat"** gazetesinde **"Kara Bir Gün"** başlığı altında yayınladığı bir yazı ile bu olayı şiddetle protesto etti. Bu yazısında Türk başkentine küstah bir Napolyon çalımıyla giren Fransız komutanını ayıplıyor, yeriyor, Paris'in de bir zamanlar Almanlar tarafından böyle işgal edildiğini hatırlatıyor, onları alkışlarla karşılayan azınlıkları da yerden yere vuruyordu.

Süleyman Nazif, 23 Ocak 1923'te düzenlenen,Türk dostu **Pierre Loti Günü**'nde, bütün dinleyicileri coşturan meşhur **'Pierre Loti Hitabesi'**yle, yine işgal zihniyetine karşı, fikrî, edebî bir isyanı başlatmış oluyordu.

Fakat Süleyman Nazif'in bu hareketleri Malta'ya sürülmesine sebep oldu ve o en ateşli vatan şiirlerini orada yazdı. İki yıl sonra İstanbul'a döndü ve **"Resimli Gazete**'de yazılarına devam etti. Kurtuluş Savaşı'nın ruh ve heyecanını şiirleriyle de yaşatan vatan şairi Süleyman Nazif 4 Ocak 1927'de İstanbul'da vefat etti.

ESERLERİ

Süleyman Nazif'in nazım ve nesir olarak 30 dan fazla eseri ve kitap haline getirilmemiş pek çok ve güzel makalesi vardır. Şiirlerini **'Gizli Figanlar', 'Fırak-ı Irak, Malta Ge-**

celeri (nazım, nesir karışık) adlı kitaplarında toplamıştır. Nesirleri ise **'Batarya ile Ateş', 'Çal Çoban Çal', 'Tarihin Yılan Hikâyesi', 'Hazreti İsa'ya Açık Mektup', 'Yıkılan Müessese', 'İki Dost'** (Süleyman Paşa ve Mehmed Akif) adlı kitaplarını oluşturur.

Görüldüğü gibi, Servet-i Fünun'cu olarak anılmasına rağmen o daha çok **Şinasi-Namık Kemal** ekolünü devam ettirmiştir.

SÜLEYMAN NAZİF'ten şiirler:

DAÜS-SILA

Bu şeb de cuşiş-i yâdınla ağladım durdum...
Gel ey kerime-i tarih olan güzel yurdum.

Ufukların nazarımdan nihan olup gideli,
Bu hâk-dan-ı fenânın karardı bir şekli.

Gözümde kalmadı yer, gök; batar, çıkar, giderim..
Zemine münkesirim, âsmâna muğberim.

Gelir bu cevv-i kebûdun serairinde güler,
Çocukluğumdaki rüyaya benzeyen gözler.

Dumanlı dağların, ağlar, gözümde tüttükçe,
Olur mesâhin-i gurbet de başka işkence.

Bizim diyar-ı tahassürden etmemiş mi güzer,
Aceb neden yine lâ-kayd nesim-i seher?

Demek bu mahbes-i âmâl içinde ben ebedi
Yabancıyım... Bana her şey yabancıdır şimdi:

Ne rüzgârında şemim-i cibalimizdir esen,
Ne dalgalarda haber var bizim sevahilden.

Garibiyim bu yerin şevki yok, hârâreti yok;
Doğan, batan güneşin günlerimle nisbeti yok.

Olunca yâdıma hasret-fikan feza-yi vatan
Semâ-yi şarkı sual eylerim bulutlardan.
(Malta Geceleri)

● HALİT ZİYA UŞAKLIGİL (1866 - 1945)

Halit Ziya, Servet-i Fünun nesrinin en usta yazarlarından biridir. **Türk edebiyatının ilk büyük romancısı ve hikâyecisidir.** Servet-i Fünuncu olarak anılmasına rağmen o yirminci yüzyılın ortalarına kadar yaşamış ve yazmış bir edibdir.

1866'da İstanbul'da doğdu. Uşak'ın tanınmış ve zengin bir ailesinden gelir. İstanbul'da, Fatih Askerî Rüştiyesi'nde bir süre okuduktan sonra, İzmir'de bulunan büyük babasının yanına gitti. Rüştiye'yi orada bitirdi ve ayrıca Fransızca öğrenmek için Fransız **Mechitaristes** Okulu'na girdi. Burada hem Fransızca'yı hem de okulun müdür ve öğretmenlerinden Fransız klasikleriyle çağdaş Fransız edebiyatını öğrendi. İlk yazısı **"Uyku Nedir"** isimli makalesidir ve İzmir Vilayet gazetesinde yayınlanmıştır.

Halit Ziya İstanbul'a dönünce Reji Müdürlüğü'nde başkâtiplik yaptı. Recaizâde'nin teşvikiyle Servet-i Fünunculara katıldı. **Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu** adlı ünlü romanları bu dergide tefrika edildi. Bu dergi kapatılınca o da 1908'e kadar yazılarına ara verdi. İttihat ve Terakki iktidara gelince Darülfünun'da **Batı Edebiyatı Tarihi** ve **Hikmet-i Bedayi** (Estetik) dersleri okuttu. 1909'da Mabeyn Başkâtibi oldu. Birinci Dünya Savaşı günlerinde Avrupa'da hükûmet adına inceleme gezileri yaptı.

Cumhuriyet'ten sonra Yeşilköy'deki konforlu köşküne çekilen Halit Ziya ölünceye kadar yazılarına devam etti. 27 Mart 1945'te vefat etti.

ESERLERİ

Halit Ziya'nın en önemli eserleri romanlarıdır. O, Batı ölçüsünde Türk romanı yazanların başında gelir. Başlıca romanları şunlardır: **'Nemide', 'Bir Ölünün Defteri', 'Ferdi ve Şürekâsı', 'Mai ve Siyah', 'Aşk-ı Memnu', 'Kırık Hayatlar'...**

Hikâyeleri: 'Bir Muhtıranın Son Yaprakları', 'Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası', 'Heyhat', 'Solgun Demet', 'Sepette Bulunmuş..', 'Bir Hikâye-i Sevda', 'Hepsinden Acı', 'Onu Beklerken', 'Aşka Dair', 'İhtiyar Dost', 'Kadın Peşinde', 'İzmir Hikâyeleri'... vb.

Hatıralar: 'Kırk Yıl', 'Saray ve Ötesi', 'Bir Acı Hikâye'.

Ayrıca mensur şiirleri, **'Kâbus'** isimli bir oyunu, **'Sanata Dair'** adını taşıyan üç ciltlik bir denemesi vardır.

● MEHMED RAUF (1875 - 1931)

Servet-i Fünun grubunun ünlü romancılarından biri de **Mehmed Rauf**'tur. Halit Ziya'dan sonra ve onun etkisinde yazan Mehmed Rauf, roman, piyes, hikâye, mensur şiir, tenkid gibi değişik türde 30 dan fazla eser vermiştir.

Mehmed Rauf İstanbul'da doğdu. 1893'te Bahriye Mektebi'ni bitirdi. Görevle Girit ve Almanya'ya gönderildi. Almanya'dan dönüşünde yabancı elçilik gemilerinin irtibat subaylığına atandı. 1908'den itibaren yazarlık, dergicilik ve ticaretle uğraştı. Hayatının son yıllarında yoksulluklar içinde yaşadı ve 1931'de Cerrahpaşa Hastanesi'nde öldü.

Hemen hemen bütün romanları aşk temasını işleyen Mehmed Rauf'un en önemli ve ona şöhret sağlayan eseri **"Eylül"** adını taşıyan romanıdır.

Başlıca eserleri şunlardır:

• **Romanları:** 'Eylül', 'Karanfil ve Yasemin', 'Genç Kız Kalbi', 'Son Yıldız', 'Kan Damlası', 'Halâs' vb.

• **Hikâyeleri:** 'İhtiyar', 'Son Emel', 'Bir Aşkın Tarihi', 'İlk Temas İlk Zevk', 'Eski Aşk Geceleri'... vb.

• **Piyesleri:** 'Cidal', 'Sansar' adlı piyesleri vardır. Ayrıca Halit Ziya'nın 'Ferdi ve Şürekâsı' adlı romanını da piyes haline getirmiştir.

● HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (1874 - 1957)

Daha çok yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve **Tanin** gazetesindeki yazılarıyla geniş yankılar uyandırmış olmasına rağmen, Hüseyin Cahit, bir **Servet-i Fünuncu** sayılır. Çünkü o ilk şöhretini bu akımın romancı ve tenkitçisi olarak yapmıştır.

Hüseyin Cahit aslen İstanbullu olan bir aileden gelir. İstanbul'da doğdu ve burada Mülkiye'den mezun oldu (Şimdi Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi adını alan bu okul o zamanlar İstanbul'da idi). Önceleri lise öğretmenliği ve müdürlüğü yapmış bu yıllarda Servet-i Fünun dergisinde de çalışmıştır. Servet-i Fünun, onun Fransız ihtilalinden söz eden bir yazısından dolayı kapatıldıktan sonra grup dağıldı. 1908'de kurduğu **Tanin** gazetesinde siyasi makaleler yazmaya başladı. İstanbul işgal edilince, İttihatçı olduğu için İngilizler onu da Malta'ya sürmüşlerdi.

Hüseyin Cahit, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devrin ileri gelenlerini ağır şekilde eleştirdiği için Çorum'a sürüldü ve orada birbuçuk yıl ikamete mecbur edildi. 1938'e kadar gazetecilikten ve siyasetten uzak durdu. Bu tarihte tekrar siyasete atıldı ve milletvekili seçildi. Tanin gazetesini tekrar çıkararak ünlü polemik yazılarına başladı. Komünist ve faşist rejimlere ve içerideki diktaya karşı etkili makaleler yazdı. Hürriyet ve demokrasiden yana oldu ve hiç taviz vermedi. Son yıllarında Ulus gazetesinin başyazarlığını yaptı.

Hüseyin Cahit Fransızca'yı kendi kendine öğrenmişti. Bütün kültürünü Batı'ya ve özellikle Fransa'ya borçlu olduğunu söylemiştir. Türkçesi sade ve akıcı idi. 1933-1940 yılları arasında çıkardığı "Fikir Hareketleri" dergisine çok güzel yazılar yazmıştı.

Fransızca'dan pek çok eser tercüme eden Hüseyin Cahit'in edebi telifleri Servet-i Fünun'da çıkan roman ve hikâyelerinden oluşur.

'Nadide' onun ilk roman denemesidir. **'Hayat İçinde'** adlı romanı realist bir eserdir. Hikâyelerini **'Hayat-ı Muhayyel'** adlı kitapta toplamıştır. **'Hayal İçinde'** adlı bir romanı da vardı. **'Hayat-ı Hakikiye Sahnelerinde'** hikâye ve fıkralar, **'Niçin Aldatırlarmış'** adlı eserinde ise yine hikâye ve hatıralar yer alır. Tarih, sosyoloji, eğitim ve başka konularda tercümelerini **'Oğlumun Kütüphanesi'** adıyla dizi kitaplar halinde bastırmıştır. Bu seride yer almayan tercüme kitapları da çoktur.

● HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR (1864 - 1944)

Servet-i Fünun devrinde fakat bu akımın dışında kalarak yazan **Hüseyin Rahmi Gürpınar daha çok mizahî romanlarıyla ün yapmıştır.**

1864 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Mülkiye'ye girdi, fakat sağlık durumu bozulduğu için bitiremedi. Fransızca öğrenen ve kendi kendini yetiştiren Hüseyin Rahmi, bazı memurluklara girmiş, ama 1908'den itibaren kalemiyle kazanıp yaşamaya başlamıştır. Hiç evlenmedi. 1935-1943 yılları arasında iki dönem milletvekilliği yaptı. 1944'de Heybeliada'da vefat etti.

Hüseyin Rahmi çok iyi bir **gözlemci** idi ve halkı yakından izleyen, gözleyen, bıkmadan notlar alıp bunu hikâye ve romanlarında malzeme olarak kullanan bir yazardı. Türk toplumunun bütün zümrelerini bazen gerçek, bazen gülünç yanlarıyla, çok defa da komikleştirerek ve abartarak romanlarına yansıtmıştır. En çok yazan ve zamanında en çok okunan romancılarımızdan biridir.

• **Romanları:** 'Şık', 'Mürebbiye', 'Metres', 'Tesadüf', 'Şıpsevdi', 'Kuyruklu Yıldız Altında

Bir İzdivaç', 'Gulyabani', 'Cadı', 'Hakka Sığındık', 'Son Arzu', Tebessüm-i Elem', 'Cehennemlik', 'Toraman', 'Efsuncu Baba', 'Meyhanede Hanımlar', 'Ben Deli miyim?', 'Kokotlar Mektebi', 'Utanmaz Adam', 'Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?', 'Deli Filozof', 'Can Pazarı', 'Kesik Baş', 'Billûr Kalb', !.. vb.

• **Hikâyeleri:** 'Kadınlar Vaizi', 'İki Hödüğün Seyahati', 'Namusla Açlık Meselesi', 'Katil Buse', 'Tünelden İlk Çıkış', 'Gönül Ticareti', 'Melek Sanmıştım Şeytanı', 'Eti Senin Kemiği Benim'... vb.

• **Piyesleri:** 'Hazan Bülbülü', 'Kadın Erkekleşince'.

● AHMED RASİM (1864 - 1932)

Servet-i Fünun devrinin, Hüseyin Rahmi gibi gözlemci, Ahmed Mithat Efendi gibi halkçı ve halkı okutucu bir yazarıdır. Üslûbu güzel, kültürü geniş, eğitici, her konuda yazan bir müelliftir. **100'den fazla kitap yazmış ve bunlar zamanında çok okunmuştur.**

1864'de İstanbul'da doğdu. Yetim ve yoksul büyüdü. Darüşşafaka Lisesi'ni birincilikle bitirdi ama bundan sonra, yoksulluk yüzünden okuyamadı. Annesi onu büyütmek için konaklarda hizmetçilik yapmış, her çileye katlanmıştır.

Ahmed Rasim hayatının elli yılını gazetecilikle geçirdi, yalnız hayatının son yıllarında (1927-1932) milletvekilliği yaptı.

Ahmed Rasim Fransızca'yı öğrenmiş ve ilk kitapçıklarını da tercümeler oluşturmuştur. Bu ilk tercümeler **Fonograf, Elektrik-i Sakine, Teşekkül-i Cihan** gibi edebi olmayan tür ve konulardır. O, okuyucuya fayda sağlamayı, onu düşündürmeyi ilke edinmiştir.

Ahmed Rasim musiki ile de ilgilenmiş, bu konuda temel bilgileri Dede Zekâi Efendi'den öğrenmiştir. Şarkı türünde besteleri, musiki ve musiki aletleriyle ilgili yazıları da çoktur.

• **Romanları:** 'İki Sevgili', 'Meyl-i Dil', 'Nâkâm', 'Hamamcı Ülfet'... vb.

• **Şiirleri** (Şarkıları): Pek Revâdır Sevdiğim Ettiklerin; Can Hasta, Gözüm Yaşlı, Gönül Zar-ü Perişan; Gözünde İşvenümadır Hayali bî-bedeli; Leb-i Rengine Bir Gül Konsun; Benim Sen Nemsin Ey Dilber... vb.

• **Makale, sohbet ve anıları:** Gecelerim; Makalât ve Müşahedat; Şehir Mektupları; Eşkâl-i Zaman; Cidd-ü Mizah; Gülüp Ağladıklarım; Falaka; Şair-Muharrir, Edib; Muharrir Bu ya... vb.

ÖTEKİ ÜNLÜLER

Ondokuzuncu yüzyılın şair, edib ve fikir adamları elbette önceki bölümlerde tanıdığımız simalardan ibaret değildir. Biz, daha çok öncüleri, derin iz bırakanları ele aldık. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında tanınmaya başlayan, ama daha çok yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve eser vermiş şair ve edibleri de **"Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı"** bölümüne bıraktık.

Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi fikir adamları; **Mehmed Akif, Mehmed Emin Yurdakul** gibi Tanzimat ve Servet-i Fünun akımlarının dışında kalan şairleri, diğer bazı romancı ve hikâyecileri, yine 20. yüzyılın ünlüleri sayıyoruz.

Ondokuzuncu yüzyılda yaşamış divan tarzında ve Avrupaî eser veren kadın sanatkârlarımız da az değildir. Avrupaî tarzda ilk eser veren kadın şairimiz **Nigâr Hanım** (1856-1918) dır. Onun şiir ve nesirlerini toplayan üç kitabı (Efsus, Niran, Aks-i Sadâ) ile aşk mektuplarından oluşan 'Safahat-ı Kalb' isimli bir eseri vardır.

Makbule Leman Hanım (1865-1898) ile Ahmed Cevdet Paşa'nın kızları olan **Fatma Aliye Hanım** ve **Emine Semiye Hanım** da devrin hisli kadın şairleridir. **Emine Semiye Hanım'**ın 'Gayya Kuyusu' ve 'Sefalet' adlı iki romanı da vardır.

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA TÜRK HALK ŞAİRLERİ

Ondokuzuncu yüzyılda **Halk Edebiyatı,** Divan Edebiyatı'nın etki alanına girmiş ve halk şairleri divan şairlerini taklide başlamışlardır. Fakat yine de, Karacaoğlan geleneğini sürdüren güçlü halk şairleri yetişmiştir. Bunlar daha çok Güney Anadolu'da yetişen şehirleşmemiş **Türkmen** aşiretleri arasından çıkan **saz şairleridir.**

Bunların en önemlilerini kısa biyografileri ve şiirlerinden örneklerle tanıtmaya çalışacağız.

● ERZURUMLU EMRAH (? - 1854)

Erzurum'un köylerinden birinde doğan **Emrah'**ın hayatı hakkında geniş bilgiye sahip değiliz. Doğum tarihi bilinmiyor. Yalnız, iyi bir öğrenim gördüğü şiirlerinden anlaşılmaktadır. Gezgin bir şair olan Emrah, Kon-

ya, Sivas, Sinop, Kastamonu ve İstanbul'a gitmiş, gittiği her yerde sevilmiş, şiirleri okunmuş, bestelenmiştir.

Emrah, divan tarzında da şiirler yazmıştır ama en güzel şiirleri hece vezni ile söylenmiş koşma ve semaileridir.

Erzurumlu Emrah'ı, Ankaralı Alişan Bey adlı bir malikâne sahibinin himaye ettiği de bilinmektedir. 1854'de ölen şairin mezarı Niksar'da, Tekkebayırı mezarlığındadır.

EMRAH'tan şiirler:

KOŞMA

Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim, mahmur musun, dedi ki yoh yoh!
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır, söyledi yoh yoh!

Dedim inci nedir? Dedi: dişimdir.
Dedim kalem nedir? Dedi: kaşımdır.
Dedim onbeş nedir? Dedi: yaşımdır.
Dedim daha var mı? Söyledi: Yoh Yoh!

Dedim ölüm vardır, dedi; aynımda,
Dedim zulüm vardır, dedi; boynumda,
Dedim ak sineler, dedi; koynumda,
Dedim sevebilsem, söyledi; yoh yoh!

Dedim Erzurum ne? Dedi: İlimdir,
Dedim, gider misin? Dedi: Yolumdur.
Dedim Emrah nedir? Dedi: Kulumdur,
Dedim, satar mısın? Söyledi: Yoh yoh!

KOŞMA

Bir sabah uğradım göl kenarına
Sunam beni gördü, yüzmeye durdu.
Çalındı, çırpındı çıktı kenara,
Elâ gözlerini süzmeye durdu.

İstedim gönlümü o göle atam,
Elmi uzatıp yavruyu tutam,
Bir hayâl eyledim sarılıp yatam
Vefasız gönlümü üzmeye durdu.

Emrah, şahin almış işte yalçını
Yel estikçe döker bele saçını
Arzuhal eyledim visâl bacını
İnci dişlerini düzmeye durdu.

SEMAİ

Tutam yar elinden tutam
Çıkam dağlara dağlara
Olam bir yareli bülbül
İnem bağlara bağlara.

Birin bilir, binin bilmez
Bu dünya kimseye kalmaz
Yâr adını desem olmaz
Düşer dillere dillere.

Emrah eder, bu günümdür
Arşa çıkan tütünümdür
Yâre gidecek günümdür
Düşem yollara yollara

SEMAİ

Gönül gurbet ele çıkma
Ya gelinir ya gelinmez
Her dilbere meyil verme
Ya sevilir ya sevilmez

Deryalarda olur bahri
Doldur da ver içem zehri
Sunam gurbet elin kahrı
Ya çekilir ya çekilmez

Yüğrüktür bizim atımız
Yardan atlattı zatımız
Gurbet elde kıymatımız
Ya bilinir ya bilinmez.

Emrah eder, düştüm dile
Bülbül figan eder güle
Güzel sevmek bir sarp kale
Ya alınır ya alınmaz.

● BAYBURTLU ZİHNİ (1801 - 1859)

Bayburt'ta doğan ve iyi bir medrese tahsili gördükten sonra İstanbul'a giden Zihni, görgü ve bilgisini arttırdıktan sonra tekrar Bayburt'a döndü. Ruslar'ın işgaline uğrayan ve harap olan yurdunu **"Yavru gitmiş, ıssız kalmış otağı"** mısraında anlattığı şekilde buldu.

Zihnî daha sonra Hacc'a gitti ve Mısır'a uğradı. **Akkâ** donanmasında Reşit Paşa'nın divan kâtipliğini de yaptı. Bundan onun aynı zamanda bir divan efendisi olduğunu da anlıyoruz ki, bu özelliği şiirlerine de yansımıştır.

Zihnî, hasretini çektiği Bayburt'a dönerken, 58 yaşında, yolda ölmüştür.

BAYBURTLU ZİHNİ'den şiirler:

KOŞMA

Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Camlar şikest olmuş, meyler dökülmüş
Sakıyler meclisten çekmiş ayağı.

Hangi bağda bulsam ben o merâli
Hangi yerde görsem çeşm-i gazâli
Avcılardan kaçmış ceylan misâli
Kaçmış dağdan dağa yoktur durağı.

Lâleyi, sümbülü, gülü hâr almış
Zevk u şevk ehlini âh u zâr almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
Gama tebdil olmuş ülfetin çağı.

Zihnî derd elinden her zaman ağlar
Vardım ki bağ ağlar, bağban ağlar
Sümbüller perişan güller kan ağlar.
Şeyda bülbül terk edeli bu bağı.

KOŞMA

Kâtip sen yaz, sebâ sen de kerem kıl
Götür arzıhalim yâre tez elden
Naziktir efendim, nezâhatli bil
Gönderelim o dîdâra tez elden.

Kâtip çok uzatma harfi, imlayı
Hemen yaz, derdime iste devâyı
Kerem et bekletme bâd-ı sebâyı,
Azm eylesin o dîdâra tez elden.

Hasretli dîdeme nem mi gönderir?
Hicrân mı gönderir, gam mı gönderir
Kendi gelir ya merhem mi gönderir
Zihnî, zahm-ı dil-i zâre tez elden.

● ÂŞIK DERTLİ (1772 - 1845)

Asıl adı **İbrahim** olan **Âşık Dertli,** Bolu'da, Gerede'ye bağlı **Sahnalar** köyünde doğdu. O da gezgin bir şairdi. Genç yaşında seyahata çıktı. Konya, İstanbul ve Mısır'a kadar gitti. Sonra yine köyüne döndü. O da **Alişan Bey** tarafından himaye edildi.

Dertli, divan tarzında da şiirler yazmıştır. Ankara'da, Alişan Bey'in evinde, 73 yaşında iken vefat etti.

ÂŞIK DERTLİ'den şiirler:

KOŞMA

Bahar seli gibi dağlar başında
Gör nice torlandım nice bulandım
Bir dârüşşifadan boşanmış gibi
Sürüyüp zencirl hayli dolandım.

Ömrüm helâk ettim dehrin peşinde
Yüzbin çile vardır her bir işinde
Hicran ocağında, aşk ateşinde
Ciğer kebab oldum, gör nice yandım.

Bıktım o sofunun ibadetinden
Geçtim o tekkenin kerametinden
Usandım mürşidin icâzetinden
Felek sillesinden bezdim usandım.

Himmeti bu imiş bize pîrlerin
Hizmetini ittim, nice mînlerin
Hayli müseilimin, çok vezirlerin
Sayesinde bir dertlilik kazandım.

● DADALOĞLU (1785 - 1865)

Gezgin halk şairi Dadaloğlu, Toroslar'da yaşayan göçerler arasından çıkmıştır. O devirde bu aşiretler **Kozanoğulları**'na bağlıydı. Kışkırtmalara kapılarak sık sık isyan eden Kozanoğulları 1868'de **Derviş Paşa**'nın kumanda ettiği kuvvetlerle itaat altına alındı. Aşiretler de Anadolu içlerine götürülerek yerleştirildi. Dadaloğlu, Sivas çevresine yerleştirilen **Avşar** aşiretinden idi. Onun **"Osmanlı"** diye çıkıştığı devlete karşı sert şiirleri bu yüzden yazdığı anlaşılmaktadır.

Dadaloğlu şiirlerinde Avşar Türkmenlerinin mücadelelerini, yayla hayatlarını, kahramanca vuruşmalarını da anlatır. O, Karacaoğlan ve Köroğlu geleneğine bağlı kalmıştır.

DADALOĞLU'ndan şiirler:

KOŞMA

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Severim kır atı bir de güzeli
Değip onbeşime kendim bileli
Severim kır atı bir de güzeli

Atın beli kısa, boynu uzunu
Kuru suratlısı elma gözünü
Kızın iplik iplik süt beyazını
Severim kır atı bir de güzeli.

Atın höyük sağrı, kalkan döşlüsü
Kalem kulaklısı, çekiç başlısı
Güzelin dal boylu samur saçlısı
Severim kır atı bir de güzeli.

At koşu tutmasın çıktığı zaman
Yalı kaval gibi yıktığı zaman
At dört, kız onbeşe yettiği zaman
Severim kır atı bir de güzeli.

KOŞMA

Dumanlanır Aladağın alanı
Ortasında sarı çiçek sarvanı
Yiğit durağı da arslan yatağı
Dilberlerin hep de böyle ola mı?

Pınarında bir yenice sağlık var
Çimeninde ıstar görmüş yağlık var
Kızlarında bir başkaca ağlık var
Irmağı da şu dağların ala mı?

Koç yiğitler cirit oynar dölekte
Geyikleri yaylım eder saylakta
Bir koku var toprağında ırmakta
Gözüm yaşı tavarında kala mı?

Dadal'ım der bin bir dağı gezerim
Aladağ'da bir yapılı gözerim

Hak vergisi şıvgaiarım ezerim
Bağışla gör mor sümbüllü ala mı?

VARSAĞI

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arap atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.

Belimizde kılıcımız Kirmanî
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın, dağlar bizimdir.

Dadaloğlu, yarın kavga kurulur
Tüfek öter, davulbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir.

TÜRKÜ

Kozan'a iller Kozan'a
Akıl ermez bu düzene
Öldürmüşler beyimizi
Yasak mezarın gezene.

Kara çadır eğme ilen
Ucu yere değme ilen
Ne kaçarsın Kozanoğlu
Üç beş atlı gelme ilen.

Kara çadır is mi tutar
Altın tabak pas mı tutar
Kozanoğlu ölmeğilen
Avşar kızı yas mı tutar.

Kızılırmak akar gider
Kenarını yıkar gider
Ünü büyük Kozanoğlu
Boyuncuğun büker gider.

VARSAĞI

Aşağıdan Yusuf Paşa geliyor
Düşmanına karşı koyan merd olur
Şahin kocasa da vermez avını
Tâ ezelden kurt eniği kurt olur.

Arab atlar yağma oldu arada
Fitiller işliyor azgın yarada
Bana derler ne gezersin burada
Ölenece yüreğime derd olur.

Küheylanım yedim yedim yedeler
Olanca malımı talân edeler
Heves güves yaptırdığım odalar
Korkarım ki düşman konar yurd olur.

Dadaloğlu der ki göründü dağlar
Aşîret kavgasına görenler ağlar
Kendim öldüğüme kayırmam beyler
Zalım düşman üstümüze merd olur.



BAŞLIKLAR

Askerlerin, subayların ve halkın giydiği başlıklardan bazıları

SÖZLÜK
-Tarih deyimleri ve terimleri-
Kıyafetler

Kitapta geçen bazı deyim ve terimlerle, genel olarak tarih metinlerinde karşılaşılan başlıca deyim, terim, isim ve sıfatlar açıklanmıştır. Kelimelerin idarî ve askerî kuruluşlardaki anlamları verilmiş, diğer anlamları ve mecazları üzerinde durulmamıştır.

A

ABDAL : 1. Afganistan topraklarındaki bir Türk boyunun adı.
2. Anadolu'da göçebe bir aşiretin adı.
3. Çeşitli tarikatlarda derviş. Gezgin dervişlere verilen unvan.

ACEMİ OCAĞI : Tutsaklardan ya da devşirme yoluyla Hıristiyanlar'dan toplanan gençlerin yeniçeri olarak yetiştirilmeleri için eğitim gördükleri ocak.

ACEMİ OĞLANI : Yeniçeri olmak üzere Acemi Ocağı'nda eğitim gören devşirme ya da tutsak genç.

ACEMİ OĞLANI KETHÜDASI : Acemi oğlanları işine bakan Anadolu ve Rumeli ağalarının maiyetlerindeki memurlara verilen unvan.

AĞA : Kapıkulu Ocakları'nın yüksek rütbeli subayları ile sarayda hizmetli subay ve hadımlara verilen unvan.

AĞA KAPISI : Yeniçeri ağalarının bulunduğu resmî daire.

AĞI : (Göktürkler'de) Hazine, mal, senet, ipekli kumaş.

AHÎLİK : Esnaf, zanaatçı, çiftçi gibi çalışma kollarını içine alan ve bu iş kollarının yararına çalışan ocak. Bu ocağa mensup olanlara **Ahî** denirdi.

AK AĞALAR : Osmanlı Sarayı'nda kullanılan hademelerden bir kısmına verilen unvan.

AK ALEM : Saltanat sancağına verilen ad.

AKÇA : Osmanlılar'da gümüş para birimi.



Delil süvarisi, İmam, Bayraktar, Civelek, Enderunlu, Acemi Oğlanı.

AKINCI : Keşif, haber alma, sabotaj, baskın gibi amaçlarla yabancı ülkelere akın yapan özel eğitim görmüş askerler. Bugünkü 'komando'nun karşılığı.

AKSAKAL : Köyün, mahallenin, bir topluluğun 'İhtiyar Heyeti'nden olan kimse. Sözü dinlenen, tecrübeli, yaşlı kişi.

ALEM : Bayrak.

ALEMDAR : Bayraktar. Bayrak taşıyan.

ALP : Kahraman, yiğit. Büyük işler başarmış ve halk tarafından sevilen kimse.



Anadolu Timarlı Sipahisi.



Sekbanbaşı, Bostancıbaşı, Subaşı, Asesbaşı, Böcekbaşı.

ALPAGU : Alpagut da denir. Göktürk'lerde yiğit, kahraman. Düşmana saldıran, yakalanmayan asker veya subay. Bir subay rütbesi.

ALTIN ELBİSELİ ADAM : Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata yakınındaki Esik kazılarında mezarı bulunan bir Türk tiginine tarihçilerin verdikleri isim. Mezarda tiginin altın zırhı da bulundu. Onun bir Türk tigini (prensi) olduğunu aynı mezarda bulunan bir kabın üzerindeki yazılardan anlıyoruz. (Bkz: Cilt: 1, Sa: 31)

AMME : Kamu (Amme efkârı=Kamuoyu; amme hukuku=kamu hukuku; amme idaresi=kamu yönetimi)

ARZ ODASI : Padişahın elçileri (bazen sadrazamı) kabul ettiği oda. Kabul salonu.

ASES : Asayişin sağlanması için kolgezen bekçiler.

ASES BAŞI : Yeniçeri Ocağı'nı oluşturan ortalardan (taburlardan) 28. ortanın çorbacısına verilen unvan. (Çorbacı: 31 bölüklü Acemi Ocağı ile piyade askerini oluşturan bölük subaylarının unvanı).

ASIR : Yüzyıl.



Asesbaşı



Yeniçeri Teşkilâtı'nda: Birinci Ortanın aşçı ustası, Karakullukçu, 32. Ortanın aşçı ustası, Aşçı yardımcısı, Karakullukçu.

AŞAR : Toprak ürünlerinden hazine giderleri için onda bir oranında alınan vergi.

ATABEY (ATABEK) : Selçuklular'da şehzâdelerin eğitimiyle görevli erkek eğitici. (Osmanlılar'da bu görevi yapana **Lala** denirdi)

ATAMAN : Don ve Ukrayna Kazakları'nın başındaki kumandana verilen unvan. Zamanla çar veliahtına da bu unvan verildi. Asya Türkleri askerî ve idarî makamlara seçilen müdür ve başkanlara Ataman derlerdi... 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Polonya ve Litvanya Büyük Dükâlığı orduları kumandanına da Ataman denilirdi.

AT OĞLANLARI : Saray seyisleri. At bakıcıları.



Aşçı başı.



Yeniçeri Ağası, Falakacı başı, Ağa Yamağı, Başçavuş, Tekeli, Kuloğlu Başçavuşu.

APA : (Eski Türkler'de) Ecdat, büyük baba.

APA TARKAN : Bir unvan. Büyük, yüce, yüksek.

AYAK DUVANI : Olağanüstü durumlarda acele olarak toplanan divan. Padişahtan başka herkes ayakta durur ve acele kararlar alınırdı. İsyan sırasında asîlerin padişaha zorla ayak divanı yaptırdıkları olurdu.

AYUĞÇI : (Göktürk'lerde) Danışman, söyleyici, akıl hocası, musahip.

AZAB (Azeb) : Osmanlılar'da ordunun çekirdeğini oluşturan hafif piyade askeri. Bu terim 13. yüzyıldan beri askeri bir terim olarak kullanılıyor ve başlangıçta genellikle **'şehirlerdeki yerli bekâr asker'** anlamına geliyordu.



Bayraktar



Sultan Abdülmecit zamanı: Saray Askeri, Piyade, Topçu, Topçu Subayı, Deniz Topçu Subayı, Deniz Askeri.



Sultan II. Mahmud zamanı: Piyade er, Binbaşı, Kolağası, Yüzbaşı, Humbaracı, Topçu eri.



Sultan Abdülaziz zamanı: İtfaiye Subayı, Deniz Subayı, Piyade Mirliva, Piyade Yüzbaşı, Subay, Bahriye Talebesi.

AZAT ETMEK : Kölenin hürriyetini vermek, serbest bırakmak. Derebeylikler'de bir insanı toprak kölesi durumundan kurtarmak.

AZERÎ : Azerbaycanlı Türk.

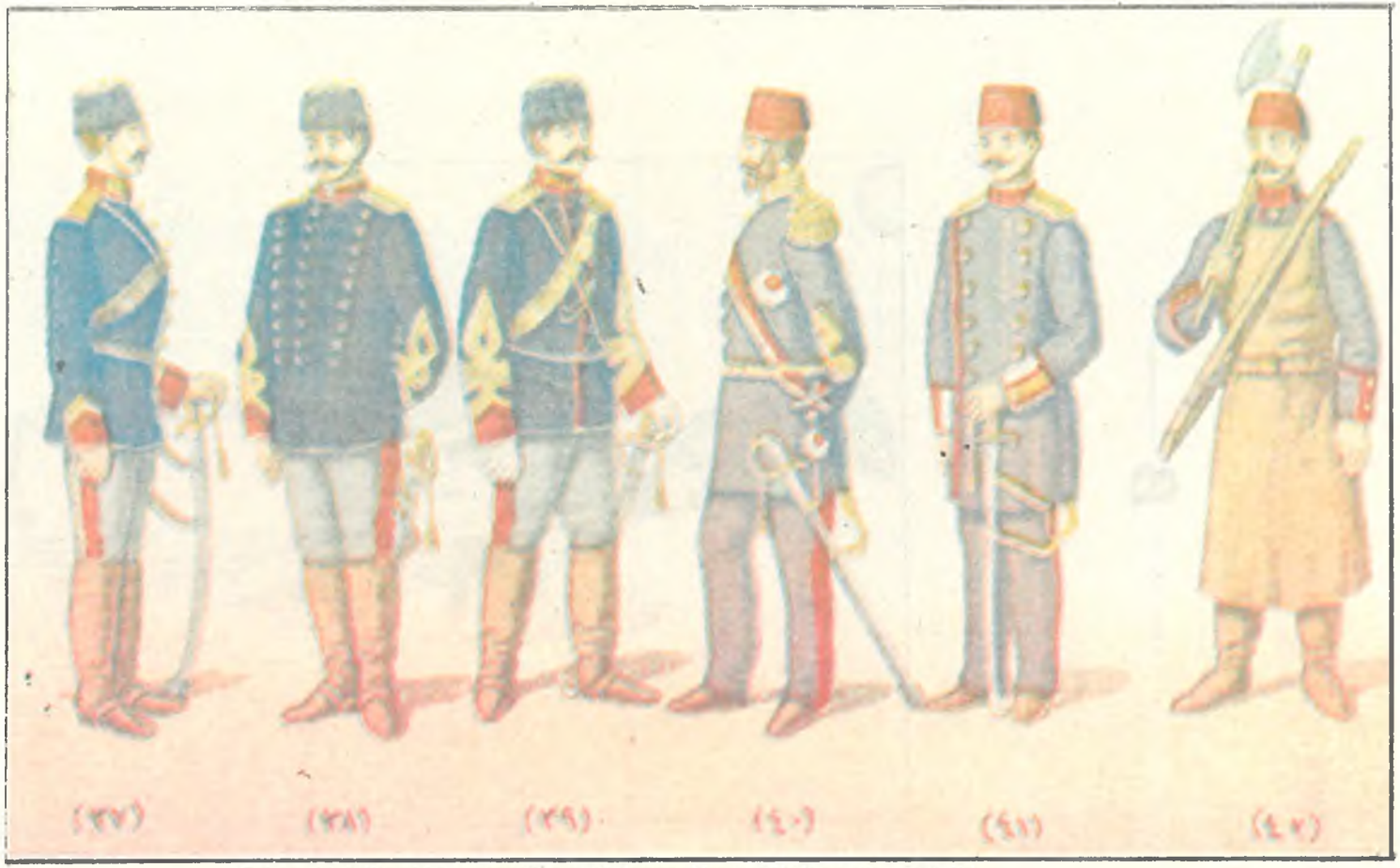
B

BÂB : Kapı.

BÂBIÂLİ : Büyük kapı. Osmanlılar'da Sadrazamlık (Başbakanlık), Reisül Küttaplık (Dışişleri), Sadaret Kethüdalığı (İçişleri)'nin bulunduğu binalara denirdi. **Hükûmet** anlamına da gelirdi.



Yeniçeri Ocağı'nda bir başçavuş.



Sultan Abdülhamid zamanı: Saray Yüzbaşısı, Topçu Mirlivası, Saray Feriki, Piyade Feriki, Doktor Binbaşı, Piyade Bölükleri Baltacısı.

BÂB-ÜS-SAADE AĞASI : Enderun âmirlerinden birine verilen unvan.

BAĞA : Bir unvan. Küçük rütbe.

BAHRİYE : Deniz Kuvvetleri. Bir devletin deniz kuvvetlerinin ve teşkilâtının tümü.

BAHRİYE AZABLARI : Savaş gemilerinde görev yapan askerler.

BÂLÂ RÜTBESİ : Osmanlı Devleti'nde 1845 yılında ihdas edilen bir mülkî rütbe. (Bâlâ, yüksek, yüce anlamlarına da gelir).



Bostancıbaşı.



Sultan II. Mahmud zamanı: Musıkî Eri, Deniz Subayı, Piyade Subayı, Harp Okulu Öğrencisi, Piyade, Deniz Askeri.

BALBAL : (Eski Türkler'de) Öldürülen düşmanın heykeli. (Ünlü kumandanların mezarlarına, öldürdükleri düşman sayısınca heykel dikilirdi.

BALTACI : Padişah sarayının dış hizmetlerinde kullanılan görevlilere verilen unvan.

BALYEMEZ : Savaşta, özellikle kale dövmek için kullanılan orta menzilli top.

BARK : (Göktürkler'de) Mezar, türbe, anıt-mezar, ev, bark.

BARON : Doğrudan doğruya krala veya büyük bir tımar sahibine bağlı derebeyi. Krala 'Yüksek Baron' denirdi. Sonraları yalnız asalet unvanı olarak kullanıldı.



Bostancı Kethüdası



Sultan II. Mahmud zamanı: Topçu Askeri, Bahriye Askeri, Avcı Taburu Askeri, Piyade Askeri, Zuhaf Alayı Askerleri.

BAŞÇUHADAR : Osmanlı Sarayı'ndaki hizmetkârların başı. Emrinde kırk çuhadar çalışırdı.

BAŞDEFTERDAR: Devletin malî işlerinin başında bulunan görevli.

BAŞHASEKİ : Hasekiler'in en yüksek rütbelisi. Yeniçeri Ocağı'nın 14.,49., 66. ve 67. ortalarına 'Hasekiler' denirdi. Orta, aşağı yukarı bugünkü tabur kadar mevcudu olan bir birlik idi.

BAŞIBOZUK : Düzenli ordunun dışında, savaşa katılmak için gönüllü yazılan siviller.

BAŞKADIN : Padişahın nikâhlı dört eşinden en yaşlısına verilen unvan.

BAŞKAPI KETHÜDASI : Suçluları yakalamak, idam edilmeleri gereken varsa onları idam etmekle görevli kethüdaların başı.

BEC : Avusturya'nın başşehri Viyana'ya Osmanlılar'ın verdiği ad.

BEKTAŞÎ : Hacı Bektaş-ı Velî'nin kurduğu tarikatın adı. Bu tarikate mensup olan.

BENGÜ : Sonsuz, ebedî, daimî. (Göktürkler'de)



Böcekçibaşı



Topçu Yüzbaşı, Topçu Mirliva, Süvari Mirliva, Süvari Binbaşısı, Süvari Eri, Süvari Miralayı.

BENGÜTAŞ : (Göktürkler'de) Dikilitaş, anıt, geleceğe kalsın diye dikilen yazılı taşlar.

BEYLİK : Bey tarafından yönetilen bölge. (Eskiden Anadolu, beyliklerle yönetiliyordu: Karaman Beyliği, İnallı Beyliği, Mengücüklü Beyliği... vb.)

BEYLERBEYİ : Askerî ve idarî yetkilerle donatılmış genel vali

BEYLİKÇİ : Divan-ı Hûmayun subayının unvanı.

BEYTULLAH : Kâbe. (Allah'ın evi)

BEYTÜLMAL : Devlet Hazine Dairesi.

BİLGE : Bilgin, hâkim, danışman, akıllı, bilici.

BÎMÂRHANE : Akıl Hastanesi. Timarhane.

BOĞDAN : Osmanlılar'ın bugünkü Moldavya'ya verdikleri ad.

BOYLA : (Göktürkler'de) Bir askerî unvan.

BÖCEKBAŞI : Osmanlılar'da Zabıta Amiri.

BÖGÜ : Hâkim, bilge, bilici (Bögü Kağan)

BÖRİ (Börü) : (Eski Türkler'de) Kurt.

BÖRK : Eski Türkler'in ve sonra yeniçerilerin kullandıkları başlığın adı.

BOSTANCI : Saraylarla kasırların bekçiliğini yapan, zabıta işleriyle de ilgilenen saray mensuplarından bir kısmının unvanı.

BURLUTA : Ateş gemisi. Düşman savaş gemisini tutuşturmak, yakmak için kullanılan gemi.

BUYRULTU : Büyük makam sahipleri tarafından kendi emirlerindeki memurlara emir niteliğinde yazılan bildiri.

C Ç

CAHİLİYE DEVRİ: Arap tarihinde İslamlığın doğuşundan önceki dönem. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden hemen önceki dönem. (İlk cahiliye: Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'in peygamberliğinden önceki devirler.)

CAİZE : Şairlerin devlet büyüklerine yazdıkları methiyeler karşılığında aldıkları para ve hediyelere caize denirdi. **'Sıle'** deyimi de caize ile aynı anlama gelirdi.



Sultan Abdülaziz zamanı: Çerkez Alayı eri, Kazak Alayı erleri ve Süvari Alayı askerleri.

CARİYE : Savaşta tutsak alınmış ya da para ile satın alınmış kız ve kadın. Bunlar özel bir eğitim görür ve genel hizmetlerde kullanılırlardı.

CEBE : Savaşla ilgili silâh ve araçlar. Mühimmat.

CEBECİ : Savaş araç ve gereçlerini mevzilere ve tabyalara gönderen ordu sınıfına verilen unvan. Bugünkü ordonat (ordu donatım) deyiminin karşılığı.

CEBEHANE : Savaş silâh araç ve gereçlerinin muhafaza edildiği yer. Zamanla **'cephane'** şeklini almıştır.

CELÂLÎ : Yavuz Sultan Selim zamanında, Tokat civarında **"meh-**



Cebeci Kethüdası



Başmehter, Zilzen, Boruzen, Mehterbaşı, Oğlanbaşçavuşu.

dî"lik iddiasında bulunan ve çevresine bazı serserileri toplayan **Celâl** adında birinin isyanı için söylenmiş deyimdir. Sonraları hükûmete karşı isyan çıkaranlara da **'Celâlî'** denildi.

CEMAAT : 1. Bir imama uyup namaz kılan kişiler.
2. Bir dinden veya bir soydan olanların topluluğu (Rum cemaati, Yahudi cemaati... vb.)
3. İnsan kalabalığı.

CEMİYET : Dernek. Toplum.

CENK : Savaş, harp.



Cebeci Kolcusu



Çorbacı, Odabaşı, Kethüda Bey, Orta Çavuşu, Salma Çuhadarı, Zırhlı Nefer.

CENGÂVER : Savaşçı. Savaşkan, vuruşkan.

CİHAD : Kutsal savaş. Din uğruna yapılan savaş.

CİZVİT : 'İsa Derneği' denilen bir Hıristiyan derneğinin üyesi. (Fr. 'Jesuite' geliyor)

CİZYE : Müslüman devletlerde Müslüman olmayanlardan alınan bir vergi.

CUMA SELÂMLIĞI : Cuma namazı dolayısiyle padişahlar için yapılan törene verilen ad.

CUMHUR : Halk, topluluk.

CUNTA : Ülkenin yönetimine el koyan kimselerden oluşan kurul.

ÇAÇA : Göktürler'in Çin generallerine verdikleri unvan.

ÇAŞIT : Halk tarafından 'casus' yerine kullanılan bir deyim.

ÇEKTİRİ : Kürekle giden ve yelkeni yardımcı araç gibi kullanan savaş gemisi.



Çorbacı



Tıkarlı Sipahi, Lağıkcı, Cebeci Kethüdası, Topçu Çavuşu, Humbaracı.

ÇELEBİ : Önceleri Mevlevî tarikatının başında bulunan kimseye denirdi. Osmanlı şehzadeleri için de kullanılmış bir unvandır. Daha sonra şair, müzisyen ve padişah yakınlarına da **"Çelebi"** denmiştir.

ÇENGİ : Dansöz.

ÇERİ : Asker. (Yeniçeri-Yeni asker)

ÇIPLAK : 1. Tersane mensuplarından bir kısmına verilen unvan idi. 2. Yeniçerilerde hizmete girmek üzere nöbete soyunan neferler için kullanılan bir deyim.

ÇİTA : Rumeli Türkleri hakkında kullanılan bir deyim.

ÇOR : (Göktürkler'de) Rehber, önder, lider.

ÇORBACI : 31 bölüklü Acemi Ocağı ile Osmanlı ordusunun piyade askerini yetiştiren subaylara verilen bir unvan.

ÇUHADAR : Sarayın büyük memurlarından ve padişahın hizmetlerinde bulunanlara verilen ad idi. Sonraları resmî dairelerin ayak işlerini yapanlara da bu ad verildi.

D

DALKILIÇ : Düşman içine dalmak veya kuşatılan bir kaleye girmek için fedaî yazılanlara verilen ad.

DAR-ÜL-FÜNUN : Üniversite.

DAR-ÜS-SAADE : Osmanlı Sarayı. Padişahın evi.

DAR-ÜS-SAADE AĞASI : Kızlar ağası.

DAR-ÜŞ-ŞİFA : Hastahane.

DELİ : Kelimenin aslı **'delil'**dir. Yol gösteren, kılavuz anlamına gelir. Rumeli'de kurulan bir süvari sınıfı idi. Bu süvariler hiç korkmadan her tehlikeye atılırlardı. Bu yüzden ve **'delil'** kelimesinin asıl anlamını da bilmediği için, halk bunlara **'deli'** demiştir.

DERBENT : Sınır boyunda bulanan küçük kale.

DERSAADET : İstanbul'a verilen adlardan biri.

DERVİŞ : Bir tarikate bağlanmış kişi.

DİBACE : Önsöz, başlangıç.

DİL : 1. Yakalanan, tutsak edilen düşmandan, konuşturularak alınan bilgi.
2. Gönül.

DİRLİK : Geçimini sağlaması için bir kişiye verilen maaş ya da bir çiftliğin geliri, tımar.

DİVAN : Hükûmet üyelerinin toplanması. Bugünkü Bakanlar Kurulu'nu karşılayan deyim. (Aslı Divân-ı Hûmayun'dur).

DİZDAR : Kale kumandanı.

DÜRZÎ : İslâm dininden oldukça ayrılık gösteren bir mezhep. Bu mezhebe mensup olanlar daha çok Suriye, Ürdün ve Lübnan'da yaşıyorlardı.



Delil Süvarisi

E

EFENDİ : Eskiden bilim adamlarına verilen bir unvan idi. 19. yüzyıldan sonra Osmanlı şehzâde ve veliahtlarına da "Efendi" denildi.

EFLÂK : Romanya'nın güney bölgesine Osmanlılar'ca verilen isim. (Merkezi önce Targovişte, sonra Bükreş idi.)

EMİR : Bir toplumun, bir yerin beyi. İslâm ülkelerinde beylere ve prenslere verilen isim.

ENDERUN : Osmanlı Sarayı'nın eğitim kurumu. Üniversite ve Harp Okulu niteliğinde idi.

ERDEL : Macaristan'da, bugün Transilvanya denilen bölgeye Osmanlılar'ın verdiği isim.

EŞKİNCİ : II. Mahmud zamanında Yeniçeri Ocağı'ndan ayrılarak kurulan ve Batılı metodlarla eğitilen askerlere verilen ad. (Sefere giden eyalet askerlerine de 'eşkinci' denirdi).



Tuğlar

EVKAF : 'Vakıf' kelimesinin çoğuludur. (Vakıf=Hayır işi için ayrılan taşınır ya da taşınmaz mal).

EYALET : Birkaç vilâyetin birleşmesiyle meydana gelen geniş idarî bölge.

F

FATİH : Büyük bir şehri, bir ülkeyi, önemli bir kaleyi zapteden kumandan.

FAZİLETLÛ : İlim adamları için kullanılan unvanlardan biri. (Faziletli, erdemli).

FENERLİLER : Devlet işlerinde bulunmuş, büyük makamlar elde etmiş Rumlar'a denirdi. Bu isim, Rumlar'ın daha çok Fener'deki Rum Patrikhanesi civarında oturmalarından dolayı verilmişti.



Falakacı

FERMAN : Divan tarafından padişah adına çıkarılan ve kesin nitelik taşıyan devlet emri.

FERSAH : Eskiden kullanılan ve 6.232 m. tutan bir uzaklık ölçüsü.

FETRET DEVRİ : Hükûmet boşluğunda devlet otoritesinin yeniden kurulmasına kadar geçen süre.

FETVA : Yetkili din bilginlerinin dinle ilgili meseleler üzerinde verdikleri yasa niteliğindeki hüküm. Müftülerin dinle ilgili meseleler için verdikleri evraka da 'fetva' denirdi.

FETVA EMİNİ : Şeyhülislâm kapısında fetva hazırlamak ve şeriat mahkemelerince verilmiş bildirileri incelemekle görevli uzman kişi.

FIKIH : Müslümanlık'ta dünya işlerini, insanlar arasındaki dinî ilişkileri, dinî kurallara uygun olarak düzenleyen ve yorumlayan bilim dalı. Medenî hukuk kurallarını düzenleyen İslâm hukuku.

FİDYE : Bir kimsenin esirlikten kurtarılması için verilen para. Kurtulmalık. Kurtuluş parası.

FİLİNTA : Kısa namlulu çakmaklı tüfek.(İng. Flint=Çakmak taşı)

FİLORİ : 1252'ye kadar Floransa'da basılan paranın adıydı. Daha sonra Avrupa'da basılan bütün altınlar için kullanılır oldu. Flori, flöri, flörin şekillerinde de söylenir.

FORSA : Eskiden gemilerde kürek çekmeğe mahkûm edilmiş esir. Deniz savaşı esiri. Kürek mahkûmu.

G

GAGAUZ : Kara Uz=Kara Oğuz. Gagavuz da denir. Deliorman, Dobruca, Basarabya ve Ukrayna'da oturan, Hıristiyanlığı kabul etmiş ama Türkçe konuşmaya devam eden, Peçenek Türkleri soyundan gelen bir Türk boyu.

GANİMET : Savaşta, düşmandan ele geçirilmiş taşınabilir mallar. (Çoğulu: Ganaim).

GAZÂ : Din uğruna yapılan savaş.

GAZİ : 1. Gazâya katılan kişi.
2. Olağanüstü yararlılıklar göstererek düşmanı yenen kumandanlara verilen unvan.

GEDİKLİ : Yeniçeriler arasında eskilikleri dolayısiyle imtiyazlı olanlar için kullanılan bir unvan. Bir yer veya işle sürekli ilgisi bulunan.

GÜRZ : Ağır topuz. Eskiden silâh olarak kullanılan bir topuza **'şeşper'** de denirdi. (Türkçesi **'Bozdoğan'**dır).

H

HACEGÂN : Devlet dairelerinde, yazıişlerinin başında ve defterdarlık, nişancılık gibi görevlerde bulunanlar için kullanılan bir unvan.

HACI : Din buyruklarını yerine getirmek için Hacc'a (Mekke'ye) gitmiş kişi.

HAÇLI : Hıristiyanlık etrafında toplanan ordu (Haçlı Ordusu: Hıristiyanlar'ın Hıristiyanlık savaşı için kurdukları ordu).

HADEME : Hizmet edici.

HADIM : Erkekliği yok edilmiş olan. Saraylarda ve büyük konaklarda çalışanlara 'Hadım Ağası' denirdi.



Haseki Ağası

HADİS : Hz. Peygamber'in söylediği sözler.

HAFIZ : Kur'ânı ezberlemiş olan kişi.

HAFİYE : Gizli polis.

HAKAN : Eski Türkler'de padişah, hükümdar yerine kullanılırdı. Daha sonra Osmanlı padişahları için de saygı için kullanılan bir unvan olmuştur.

HAL ETMEK : Hükümdarlıktan düşürmek, tahttan (zorla) indirmek.

HALİFE : Hz. Peygamber'in vekili ve Müslümanlar'ın başı olan kimse. Halifelik, Yavuz Sultan Selim'den itibaren Türk padişah-



Saka



Haberci, Selam veren yeniçeri, selâmlık elbisesiyle yeniçeri, Solak, Ulûfe götüren yeniçeri.

larına geçmiştir. 2 Mart 1924'de kaldırıldı. Son halife, Osmanlı hanedanından Abdülmecit Efendi idi. (Çoğulu: Hülefâ).

HAN : Osmanlı padişahları için kullanılan ve 'kral', 'imparator' anlamına gelen bir unvan. (Tek başına kullanıldığı zaman Kırım Han'ı anlaşılır).

HANEDAN : Bir ülkenin hükümdarlığında bulunan aile veya o ailenin soyundan gelen. Soy ve ocak anlamlarına da gelir.

HANEFÎ : Dört sünnî mezhepten biri.

HALVETÎ : İbadetlerini tenha yerde yapmayı tercih eden bir tarikat adı. Bu tarikatten olan kimse.

HARABAT : Meyhaneler.

HARAÇ : İslâmî toprak vergisi.

HAREM : Saraylarda ve büyük konaklarda kadınlara özel bölüm. Yabancı erkeklerin girmesi yasak olan bölüm.

HAREMEYN : Mekke ile Medine şehrinin ikisini birden belirten isim. Bu iki şehrin bazı yerleri mahrem (girilmesi yasak)dir.

HAS : Osmanlılar'da devlet görevlilerine verilen en büyük toprak geliri. Yüzbin akçeden fazla gelir sağlayan tımarlar, (Tîmar: Beslediği atlı askerlerle savaşa giren beylere vergisini toplamak için ayrılan arazi).

HASEKİ : 1. Cariyeler arasında padişahın gözüne girenler için kullanılan bir deyim. Gözde.
2. Sarayda silâhlı koruyuculara verilen unvan.

HASEKİ SULTAN: Cariye iken padişahın gözdesi olan ve ondan çocuk doğuran kadın.

HASSA : Padişahlara ve saraylara özgü hizmetler hakkında bir deyim.

HATT : Güzel yazı yazan.

HATTI HÜMÂYUN : Padişahın yazdığı en büyük devlet emri.

HAZİNE : Devletin bütün parası ve malvarlığının toplamı.

HİDİV : Osmanlı devrinde Mısır genel valilerine verilen unvan.

HİLÂFET : İslâm birliğinin sembolü olan makam. Halifelik makamı.

HİLÂL-İ AHMER : Kızılay

HİL'AT : Padişahların, gönül almak, ödüllendirmek için birine giydirdikleri değerli kumaş ya da kürkten yapılmış kaftan.

HİSAR : Geniş surlarla çevrilmiş kale.

HİSSE-İ ŞAYİA : Ortak mülkiyet

HUMBARACI : Havan topuna benzeyen bir savaş âletini kullananlar. (Humbara: Bir çeşit top).

HUMÂYUN : Padişahlarla ilgili şeyler için kullanılır. Kutlu, mutlu, anlamına gelir.

HUTBE : Cuma namazında söylenen nutuk, verilen öğüt. Hutbe, en önemli saltanat alâmetlerinden biri idi. Hutbede hükümdarın adı da geçerdi.



Humbaracı Askeri.

HÜDAVENDİGÂR: Osmanlı padişahlarına, özellikle I. Murad'a verilen bir sıfat.

HÜNKÂR : Osmanlı hükümdarlarının unvanlarından biri. (Aslı, Uygur lehçesindeki **'Unkar'**dır. Kutlu, yüce, başarılı demektir.)

I İ

IKTA : Padişahın, bir toprağı, mülkiyeti devlete ait olmak üzere gelirinden yararlanması için birine vermesi.

ILGAR : Atın doludizgin, dörtnala koşması. (Ilgarla at sürmek: dörtnala at sürmek, süvari akını)

ISLAHAT : Daha iyi duruma getirmek için yapılan reform, değişiklik, düzeltme veya iyileştirme. (Islahat fermanı: 28 Şubat 1856'da Sultan Abdülmecit tarafından yayımlanan, yeni bir düzenin ana hatlarını belirleyen ferman)

İANE : Yardım, para yardımı.

İBKA : Bir yıl için tayinleri yapılan memurlardan, bu süre bitmeden, hizmetleri beğenilenlerin yeniden bir yıl içinde yerlerinde kalmalarını sağlayan izin.

İCRAAT : İş. Görülen işler. Çalışma sonuçları.

İÇTİHAT : Görüş. Özel görüş, anlayış, kavrayış. Kanunda veya örf ve âdet hukukunda, uygulanacak kararlar açıkça bulunmadığı konularda, yargıcın veya hukukçunun fikrî çalışmalarının sonucu.

İÇTİMA : Toplanma, toplantı.

İDADİ : Eskiden lise derecesindeki okullara verilen isim.

İHTİSAS : Uzmanlık

İHTİŞAM : Büyüklük, gösterişlilik, görkem. (Muhteşem: Görkemli)

İHTİYAT ASKER : Yedek asker.

İLMİYYE SINIFI : İlim adamları sınıfı

İLTEBER : (Göktürkler'de) Genel vali, kumandan.

İMARET : Yoksullara yiyecek dağıtılmak için kurulmuş hayırevi. Aşevi.

İMTİYAZ : Başkalarına tanınmayan özel hak ya da şartlar.Ayrıcalık.

İNHA : Bir göreve atama ya da terfi için yazılan yazı.

İNHİSAR : Tekel.

İNHİTAT : Çökme, gerileme. (İnhitat devri: Gerileme Devri).

İNŞA : 1. Yapma, kurma. 2. Yazıya dökme, kaleme alma, güzel yazı (kompozisyon) yazma.

İNTİZAR : 1. Bekleme, gözleme.
2. Beddua, ilenme.

İRÂDE : Padişah buyruğu.

İRKİN, ERKİN : Daha çok Karluk Türkleri'nde kullanılan bir unvan. Bir rütbe.

İSTİBDAD : Keyfe bağlı yönetim. Zorbalık. Yönetimde baskı.

İSTİHSAL : Üretme, çıkarma, elde etme.

İSLAMBOL : İstanbul'a verilen adlardan biri.

İSPİR : Arabacı. Sonraları **'zabıta memuru'** yerine de kullanıldı.

İTTİHAT : Birleşme, birlik kurma. (İttihat ve Terakki: Birlik ve Kalkınma).



Kullukçu Subayı



Kullukçu Çavuşu

K

KÂBE : Mekke'deki kutsal yapı, Allah Evi. (Müslümanlar'ın hacı olabilmeleri için bu yapıyı tavaf etmeleri yani etrafını dolaşmaları şarttır)

KADI : İslâm hukukuna göre karar veren yargıç. (Kadıların ilçelerde belediye başkanlığı ve kaymakamlık görevleri de vardı).

KADIN EFENDİ : Onsekizinci yüzyıldan itibaren padişah eşlerine verilen unvan.

KAFTAN : Değerli kumaştan ve genellikle ipekten yapılan uzun, süslü elbise. Osmanlı devrinde önemli hizmetler görenleri ödüllendirmek için hediye edilen özel bir elbise idi. Kumandanlara bir imtiyaz verildiğinde, buna işaret olarak kılıç ve kaftan da verilirdi.



Kavasbaşı

KAİME : Eskiden büyüklerden küçüklere yazılan resmî kâğıtlardan birinin adı. (Küçüklerden büyüklere yazılanlara 'arîza' denirdi).

KALGAY : (Kırım'da) 1. Veliaht. (İkinci veliahta 'Nureddin' denirdi)

KAM : Eski Türkler'de din adamı.

KANUN-I ESASİ : Esas Teşkilât Kanunu. Meşrutiyet Anayasası.

KAPI : Hükûmet dairesi anlamında kullanılırdı. Halk 'Kapu' diyordu.

KARGU, KARGUY : Nöbeçi kulesi. Dağ tepelerinde düşmanı ihbar için yapılan kule, düşmanı haber vermek için yapılan ateş kulesi. Nöbetçi, muhafız.



Kalafatçı (minyatür)



Nizam-ı Cedid Askerleri: Üçüncü Orta Neferi, Birinci Orta Neferi, Beşinci Orta Alemdarı, Birinci Orta Binbaşısı, Ocak Kethüdası, Topçu Neferi.)

MÜLAZİM : 1. Stajyer anlamında kullanılan bir deyim.
2. Eskiden teğmen.

MÜLKİYE : Devletçe rütbe sırasına göre ayrılan üç sınıftan biri. (Diğer iki sınıf: İlmiye ve askeriye)

MÜNECCİM : Yıldızlar (Astronomi) ilmiyle uğraşan ve ondan geleceğe dair hükümler çıkaran kimse.

MÜRİD : 1. Bir üstada bağlı olan çömez. Tilmiz.
2. Tasavvuf yoluna yeni girmiş, ama deneme ve sınav devresini geçirmiş, bütün varlığı ile şeyhine bağlanmış kişi.

N

NAHİYE : Bucak. Köyden büyük, ilçeden küçük idarî birim.

NAKİB-ÜL EŞRAF : Hz. Peygamber sülâlesinden olanların işlerine bakmakla görevli memur. (Onların neseplerini, doğum ve ölümlerini kaydeder, âdi sanata girmelerine, fena hallere düşmelerine engel olur, haklarını korur, ganimetten paylarını dağıtırdı. En şerefli, en yüksek görevlerden biri sayılırdı)

NAKİT : Para, akçe.

NAKKAŞ : Nakış ressamı, bezekçi, nakış yapan usta.

NÂME : Mektup.

NÂME-İ HÜMAYUN : Osmanlı padişahlarının Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlarla Mekke Şerifi'ne, Kırım Hanı'na, Erdel Kıralı'na, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına, Gürcü ve Dağıstan hanlarına gönderdikleri mektup.

NAVLUN : Gemi kirası. Gemiye yüklenen malın taşınması için istenen ücret.

NAZIR : Bakan. (1826'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar kabine üyelerine verilen unvan.)

NEMÇE : Osmanlılar zamanında Avusturya yerine kullanılırdı. Nemse de denir.

NEVBET : Eskiden, belirli zamanlarda resmî yerlerde çalınan mızıka (bando) için kullanılan bir deyim (Nevbet vurulmak: Belirli zamanlarda çalınan ve mehterhane için kullanılan bir deyim.)

NİŞAN : Devlet tarafından hizmet ve başarı ödülü olarak verilen ve göğse takılan altın, gümüş ve kıymetli taşlarla süslü, özel anlamlı maden.

MEZHEP : Bir dinin içinde anlayış ayrılığı yüzünden meydana gelen kollar. Ayrı yol.

MİNYATÜR : Eski el yazısı kitapları süslemek için sulu boya ile yapılan ince, renkli resimler. (Minyatürün kendine özgü bir üslûbu vardı. Geçmişin kıyafetini en iyi yansıtan belgeler minyatürlerdir)

MİRALAY : Albay

MİRLİVA : Tuğ ve tümgeneral

MİRÎ : Devletin, hazinenin malı olan.

MİRZA : Timuroğulları Türk hanedanında prenslere (şehzâdelere) verilen unvan.

MOLLA : En yüksek rütbeli kadı. Bilgin
(Medrese öğrencileri ve okur-yazar olanlar için de unvan olarak kullanılmıştır.)

MONARŞİ : 1. Siyasî otoritenin bir kişinin üzerinde toplandığı devlet yönetimi.
2. Kıral veya imparatorun miras yoluyla başa geçtiği rejim.

MUHTARİYET : Başka bir devlete bağımlı ama iç işlerinde özerk ülke. Özerklik.

MUHZIR : Yeniçeri Ocağı'nı oluşturan 196 ortadan 27. ortaya verilen unvan.

MUKADDES EMANETLER : Hz. Peygamber'den ve yakınlarından (Sahabe'den) kalan şahsî eşya ve hatıralar.

MUTASARRIF : Sancaklarda (illerde) en büyük idare âmiri. (Bu deyim Tanzimat'tan sonra kullanıldı).

MUTASAVVIF : Tasavvufa bağlanan ve o yolda yürüyen kimse.
(Tasavvuf: Tanrı'nın birliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği 'vahdet-i vücud' anlayışı ile açıklayan dinî ve felsefî akım)

MÜDERRİS : Medreselerde (üniversitelerde) en yüksek rütbeli öğretim üyesi. (Bugünkü ordinaryüs profesör gibi)

MÜFTÜ : İl ve ilçelerde Müslümanlar'ın din işlerine bakan görevli.

MÜHENDİSHANE : Eskiden topçu subayı, istihkâm subayı ve mühendis yetiştiren okul.

MÜHR-Ü HÜMAYUN : Padişahın mührü. (Sadrazam tarafından kullanılırdı)

LEVEND : Eskiden deniz erlerine verilen ad.

LİVA : İki alaydan oluşan askerî birlik ve bu birliğin komutanı.

LONCA : Ahîlik. Esnafın toplanıp işlerini gördükleri yer.

M

MABEYN : 1. Padişah sarayının selâmlık dairesi için kullanılan deyim.
2. Haremlikle selâmlığı ayıran bölüm.
3. Sarayda mabeyincilerin bulunduğu daire.

MABEYİNCİ : Padişahın dışarısiyle ilişkilerini sağlayan, habercilik yapan memur (resmî unvan olarak ilk defa III. Selim zamanında kullanıldı).

MAĞRİB : 1. Batı. 2. Afrika'nın Mısır dışındaki kuzey kısmı.

MALKOÇ : Yiğit. Osmanlı ordusunda akıncılar ocağının kumandanı.

MANASTIR : Keşişlerin oturduğu binaya verilen ad.

MANCINIK : Topun icadından önce ağır taşları fırlatmak için kullanılan araç.

MANDA : Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı az gelişmiş ülkeleri kendi kendilerini yönetecek seviyeye gelinceye kadar 'Milletler Cemiyeti' adına yönetmek için bir büyük devlete verilen vekillik.

MANGIR : Eskiden bakır paraya denirdi (Mangır: Bakır)

MARÛNİ : Aziz Marûni'nin çömezleri. (Bunlar Suriyeli'dir ama Lübnan'da otururlar.)

MECELLE : Tanzimat döneminde hazırlanan 'Medenî Kanun'un adı.

MEDRESE : Yüksek okul. İslâm ülkelerinde ve Osmanlılar'da **üniversite.**

MEHTER : 'Mehterhane'nin kısaltılmışı. Askerî bando.

MELİK : Hükümdar yerine kullanılan deyim.

MEŞRUTİYET : Bir hükümdarın başkanlığı altında yürütme organına (hükûmete) karşılık, seçilmiş bir meclisin yasama yetkisini kullandığı ve teorik olarak kuvvetler ayrılığı sistemine dayanan yönetim şekli.

MEVLEVÎ : Mevlâna Celâleddin Rumî'ye bağlanan tarikat ve ona girmiş olanlar.



Galata Çavuşu, Solak, Kullukçu, Levend-i Rûmî, Levend

KÜLLİYE : Osmanlılar'da cami merkez olmak üzere bunun etrafında toplanan ve birbirini tamamlayan binalar bütünü. Kompleks.

KÜLT : Dinî tören, ibadet, tapma, tapınma.

L

LÂĞIM : 1. Yer altında, düşman hatlarının altına veya gerisine geçmek için açılan dar yol.
2. Kanal. Pis su yolu.

LALA : Osmanlı devlet teşkilâtında şehzadelerin eğitimi ve valilikleri sırasında yardımcılık görevini yapan kişi.



Acemi Oğlanı

KUBBE ALTI : Topkapı Sarayı'nda hükûmet toplantısının yapıldığı yer.

KULLUK : Eskiden karakol yerine kullanılan bir deyimdi. **'Kul yeri'** anlamına da gelir. Kul, köle veya bende anlamınadır.

KURGAN : Mezar üzerine toprak yığılarak yapılan tepe. Höyük. Tepe biçiminde mezar.

KURIKAN : Çadır. Kurıkan Türk boyu.

KUT : (Göktürkler'de) Devlet, saadet, baht, mutluluk, kut.

KÛFÎ : En eski İslâm yazı stillerinden biridir. Kûfe şehrinde icad edildiği için bu ismi almıştır.



Kuloğlu Başçavuşu

KIZLAR AĞASI : Harem Dairesi'nin en büyük âmiri. Dar-üs-saade Ağası. Daha çok hadım zencilerden seçilirdi.

KONSİL : Hıristiyanlar'ın, önemli konuları görüşmek için en yüksek düzeyde ama seyrek olarak toplanan din meclisi.

KORSAN : Osmanlılar'da deniz komando askeri. (Bugün deniz haydudu anlamında kullanılıyor).

KÖK : (Eski Türkler'de) Gök rengi, gökyüzü, mavi, lacivert, yeşil, hava, sema.

KÖLEMEN : Çerkez kölelerden ve bunların soyundan gelenlerde, Kıpçak Türkleri'nden Mısır'da ve Trablusgarp'ta meydana getirilen asker. Memlûk.



Orta Kethüda

KAVAS : 1. Eskiden vezirlerin maiyetinde bulunan silâhlı muhafızlar. 2. Elçilik ya da konsolosluklarda çalışan hademe, yasakçı.

KAVUK : Başa giyilen, giyenlerin görevlerini, derecelerini, sosyal durumlarını da az çok belli eden bir serpuş. Sonraları herkesin kavuğu birbirine karıştığı ve pahalı bir serpuş olduğu için, kavuk yerine fes giyildi. (Vezir kavuğu, molla kavuğu, yeniçeri kavuğu....)

KAZA : İlçe. **'Yargı'** anlamına da gelir.

KAZAN KALDIRMAK : Yeniçeriler'in isyan başlatması.

KAZASKER : İlim, din ve yargı bakımından en büyük rütbe. (Kadı asker)

KERVANSARAY : Yolcuları barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tüccara teslim edinceye kadar muhafaza etmek için kârgir olarak yapılan bina. Han.

KETEBE : Bir hattatın yazdığı yazıya koyduğu imza.

KETHÜDA : Büyük devlet adamları ile zenginlerin işlerini gören kimse. Kâhya.

KIBLE : 1. Namazda yönelinen yön. 2. Güneyden esen yel.



Karakullukçu

KILA-YI ERBAA : Dört kale. Eskiden İstanbul'daki Anadolukavağı ve Rumelikavağı ile Yûşa ve Telli Tabya hakkında kullanılırdı. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde birbirine yakın dört kale için de aynı deyim kullanılmıştır.

KILIÇ KUŞANMA: Tahta çıkan padişahın Eyüp Sultan'a giderek dinî törenle kılıç kuşanması.

KIRAT : Ağırlık ölçülerinden biri. Mücevher, özellikle elmas tartısında kullanılır. Karat da denir.

KIZIL ELMA : Eski Türkler'de varılması gereken yüce hedef. Bütün Türkler'in biraraya toplanması ülküsü. Yeryüzünde bütün Türkler'in birleşip kuracakları yeri belirsiz ülke. Osmanlı Türkleri tarafından Roma'ya da (hedef seçildiği için) bu ad verilmiştir.



Kul Kethüdası

NİŞANCI : Divan-ı Hümayun üyesi olan yüksek dereceli memur. (Berat, nâme, mektup, âhidname, hüküm, bitik... gibi evrakın baş tarafına padişahın imzası olan nişanı koyar veya tuğra çekerdi. Nişancıya **Tuğraî, Muvakî, Tevkiî,** de denirdi. Beylerbeyi ve vezir rütbesinden daha aşağı olmakla beraber, protokoldeki yeri taht kadılarından öndeydi.)

NİŞANTAŞI : Padişah, şehzâde ve tanınmış okçuların attıkları okların düştükleri yere dikilen taş. (Bu taşların üzerine ok menzili, atış tarihi, atan kimsenin adı yazılırdı. İstanbul'daki Okmeydanı'nda tanınmış okçuların katıldığı yarışmalarda en uzun menzile ok atan adına da nişan dikilirdi. Nişan taşlarının boyları 1-3 m. arasında değişirdi. Bugün hâlâ İstanbul'un Ok-



Odabaşı

meydanı, Nişantaşı, Topağacı semtlerinde nişan taşları vardır).

NİZAM-I CEDİD : III. Selim zamanında Yeniçeri Ocağı'ndan ayrı olarak kurulan talimli asker ocağına verilen ad. (Bugün Nizam-ı Cedit şeklinde yazılıyor. Sözlük anlamı **'yeni düzen'** demektir).

NİZAMİYE : Tanzimat devrinde kara ordusu. Kışla veya ganizonların cümle kapısı.

NİZAMNAME : Tüzük. Osmanlı Devleti'nde kanunların uygulanmasını gösteren ve bu konudaki emirleri tespit eden kurallar.

NUREDDİN : Kırım Hanlığı'nda ikinci veliahta verilen unvan. (Birinci veliahta 'Kalgay' denirdi.)



Ocak İmamı

NUTUK : Bektaşiler arasında 'Şeyh Sözü' anlamında kullanılırdı. Bugünkü karşılığı 'söylev'dir. Öğretmek veya ikna etmek amacıyla halkın önünde yapılan konuşmaya denir.

O Ö

OBA : Eski Türkler'de (Oğuzlar'da) çadırlarda yaşayan göçebe halkın meydana getirdiği topluluk. Çadır halkı. Bu topluluğun bir süre için konakladığı yer. Kabile anlamına da gelir. 'Boy'dan daha küçük bir şubedir.

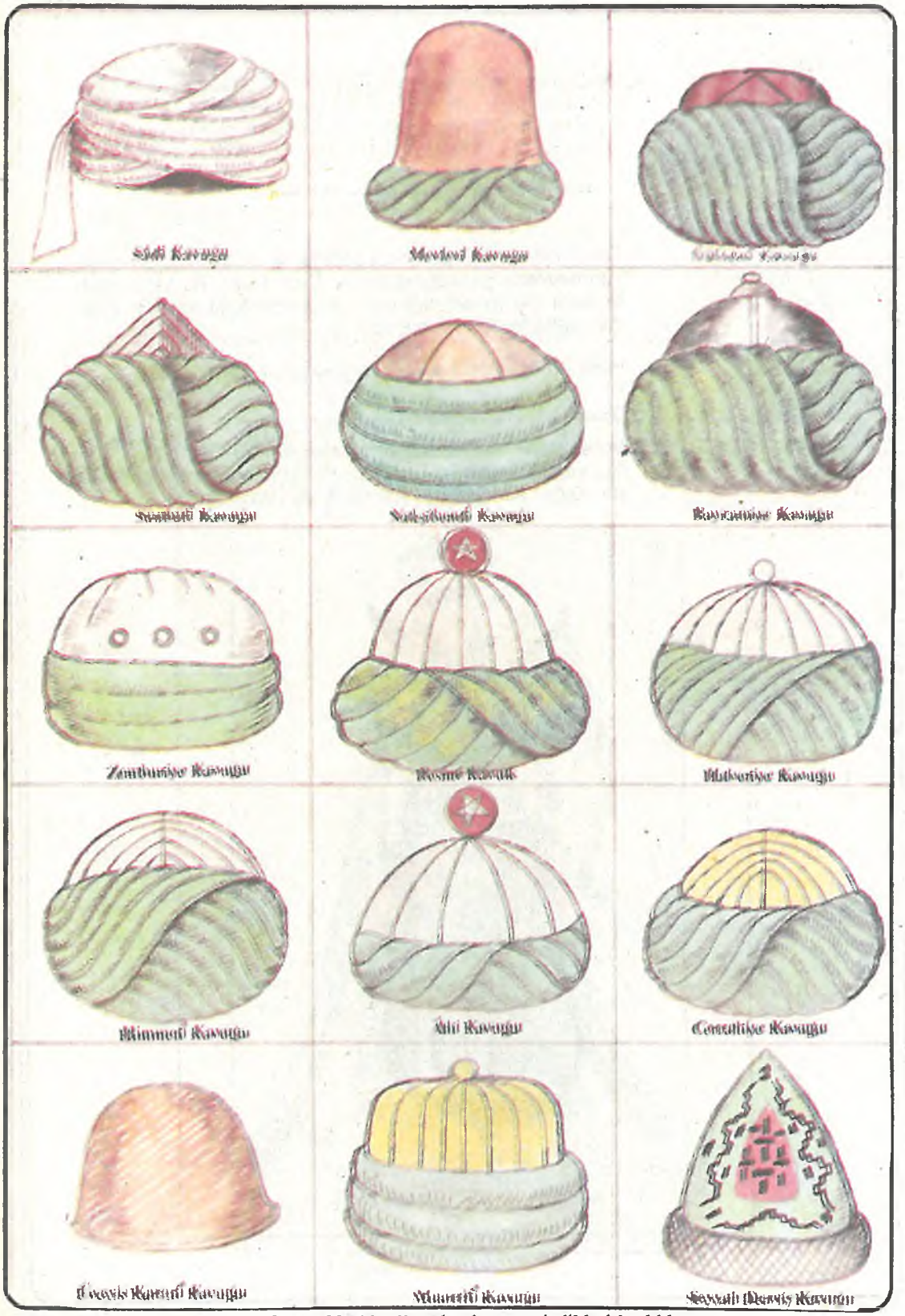
OCAK : Yeniçeri teşkilâtı hakkında kullanılan bir deyim.

OGAN : (Eski Türkler'de) Tanrı.

ORTODOKS : Hıristiyanlık'taki üç büyük mezhepten birinin adı. (Bu mezhebin başı olan patrik, Fener Patrikhanesi'nde oturur. Diğer iki mezhep: Katoliklik ve Protestanlık)



Süvari Topçusu (minyatür)



Osmanlılar'da din adamlarının giydikleri başlıklar

OTAĞ : İçinde birçok bölümün bulunduğu büyük ve süslü çadır. (Otağ-ı Hümayun: Padişah çadırı)

OTURAK : Osmanlı ordusunda emekliye ayrılan asker. Emekli.

ÖRF : Kanunlarla belirlenmemiş olan, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek. Âdet.

ÖRFİ İDARE : Sıkıyönetim

ÖŞÜR : Toprak ürünlerinden hazine giderleri için alınan onda bir oranında vergi. (Çoğulu: Aşar)



Sekban Başı

P

PADİŞAH : Osmanlı hükümdarlarına verilen unvan. 'Büyük İmparator' anlamına gelir.

PALANKA : Etrafı hendeklerle çevrilmiş, ağaç ve topraktan yapılan kale.

PAPA : Katolikler'in ruhanî lideri. En büyük rahip.

PAŞA : Osmanlı devletinde rütbesi albaydan büyük subaylara ve yüksek rütbeli sivillere verilen unvan. Aslı 'Baş Ağa'dır. Bugün yalnız askerlere verilen ve 'general' karşılığında kullanılan unvan.

PATRİK : 'Ortodokslar'ın ruhanî lideri. En büyük Ortodoks rahibi.

PATRONA : Deniz Kuvvetleri'nde ferik (tümamiral).

PAYE : Derece, rütbe karşılığında kullanılan deyim.

PAYITAHT : Başkent. (Kelime anlamı: Tahtın ayağı.)

PEYK : Osmanlılar'ın ilk devirlerinde 'postacı' ve 'muhafızlar' son



Sipahi Çavuşu

devirlerinde ise törenlerin şatafatını arttırmak için çalışan görevliler idi.

PÎR : Bir tarikat veya sanatın ilk kurucusu. Herhangi bir konuda tecrübeli. Üstad.

R

RAKİK : Köle, cariye anlamına kullanılan bir deyim.

RAVZA-İ MUTAHHARA : Hz. Muhammed'in mezarı yerine kullanılan deyim. (Ravza: Bahçe, Cennet).



Silâhtarağa Çuhadarı



Sebilci, Saka, Şatır, Kullukçu Zabiti, Kullukçu Çavuşu

RAYET : Sancak, bayrak.

REAYA : Osmanlılar'da önce bütün tebaya, sonraları yalnız gayrimüslimlere (Müslüman olmayan halka) verilen ad. (Raiyet'in çoğuludur ve 'itaat eden', 'vergi veren halk' anlamına gelir.

REDİF : Asıl askerlik görevini yaptıktan sonra yedeğe ayrılan 26-32 yaşları arasındaki erkeklere verilen isim.

REİS-ÜL ETİBBA : Bugünkü 'Sağlık Bakanı' karşılığında bir deyim. Hekimbaşı da denir (Kendisinin hekim olması şart).

REİS-ÜL KÜTTAB : Dışişleri Bakanı



Tersane Kolcusu

RİCÂL : İleri gelen devlet adamları anlamında kullanılır. (Devlet Ricâli)

RİKÂBDAR : Padişah ata binip inerken üzengiyi tutan görevli. (Rikâb: Üzengi).

RUMELİ : Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki topraklarına verilen ad. Selçuklular zamanında ve daha önceki devirlerde Anadolu'ya da 'Rumeli' denirdi. (Celâleddin-i Rumî: Rumelili Celâleddin).

RUZNAME : Günlük gelir-giderlerin ya da olayların kaydı için tutulan defter.

RÜTBE : Askerlere, devlet memurlarına ya da halktan bazılarına verilen derece, paye ve unvan hakkında kullanılan bir deyim.



Topçu Başı

S

SAADETLÛ : Osmanlı Devleti'nde albay ile korgeneral arasındaki rütbelilere ve bunlara denk makamlarda bulunan sivillere hitap ederken söylenen deyim.

SADÂBAD : Sultan III. Ahmed'in saltanatı ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında, İstanbul Kâğıthane'de yapılan **'Sadâbad Kasrı'** adı verilen bir yapı dolayısiyle, bu kasrın bulunduğu bölgeye verilen ad.
(Dereler, fıskıyeler, ağaçlar ve çiçek bahçeleriyle en güzel mesirelerden biriydi).

SADARET : Sadrazamlık (Başbakanlık) anlamında kullanılan deyim.



Solak Ortasından bir yeniçeri



Kavasbaşı, Vezir Tatar Ağası, Vezir Baş Tebdili

SADRAZAM : Osmanlılar'da Hükûmet Başkanı.

SAKA : Yeniçeri ocağının su ihtiyacını temin eden görevli.

SALMA : Köy İhtiyar Heyeti'nin kararı ile köy işlerinin görülmesi için köylüden toplanan para.

SALNÂME : Bir yıllık olayları gösteren kitap. Yıllık.

SANCAK : 1. Orduların, temsil ettikleri devletin alâmeti olarak kullandıkları bayrak.
2. Osmanlılar'da 'il' karşılığındaki idarî birim.

SANCAK BEYİ : Sancakları yöneten, idarî yetkileri de bulunan askerî rütbe.

SANCAK-I ŞERİF : Hz. Muhammed'e ait olup bugün Topkapı Sarayı'nda Mukaddes Emanetler arasında bulunan ve korunan sancak.

SAYVAN : Otağ, büyük çadır yerine kullanılan deyim.

SEFER : Savaş durumu. (Hazarda ve seferde: Barışta ve savaşta)

SEFİNE : Gemi. (Sefine-i Nuh: Nuh'un gemisi)

SEKBAN : Osmanlılar'da sınır boylarında görev yapan bir sınıf asker. (Halk arasında bunlara 'Seymen' de denirdi).

SELAMLIK : Konaklarda erkeklere mahsus daireye verilen ad. (Haremlik: Kadınlara mahsus daire)

SELATİN CAMİ : Padişahlar, şehzadeler, sultanlar tarafından yaptırılan camilere verilen ad.

SERASKER : Osmanlı Ordusu'nun kumandanlığını yapan vezir. Daha sonra Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı) denildi.

SERDAR : Savaş halindeki ordu kumandanına verilen unvan. Serasker de denir. (Serdar-ı Ekrem: Başkumandan)

SERDENGEÇTİ : Fedâi. Akıncılar arasında düşman içine dalmak ya da kuşatma altındaki kaleye girmek için gönüllü yazılanlar.

SERHAD : Sınır boyu, sınır başı.

SİKKE : Madenî para. Madenî paralara vurulan damga.

SİLÂHDAR : Sarayın yüksek memurlarından birine verilen unvan. Padişah ya da vezirin silahlarına bakardı.

SİPAHİ : Süvari. Atlı asker.



Sadrazam, Bir Yeniçeri, Kaptanpaşa

SOLAK : Yeniçeri ocağını oluşturan 196 ortadan 60,61,62,63. ortalara verilen isim.

SUBAŞI : Osmanlı devrinde belediye görevlisi. Kasaba işlerine bakan kimse.

SURRE : Hac dolayısiyle padişah tarafından Haremeyn'e (Mekke ve Medine'ye) gönderilen para. (Surre Alayı: Bu parayı götüren takım).

SÜ : (Göktürkler'de) asker, ordu. (Sü Beği: Asker=Subay).

SÜNGÜŞMEK : Süngüleşmek, savaşmak (Göktürkler'de)

SÜNNÎ : Hz. Muhammed'in yolunda giden, dört imamdan birinin mezhebinden olan kimse. (Dört İmam: Ebu Hanife, Şafî, Malik, Hanbel).

Ş

ŞAH : İran'da 'İmparator' karşılığında kullanılan unvan. (Şehinşah: Şahlar Şahı)

ŞAKİRT : Öğrenci.

ŞAMAN : Sibirya'da oturan bazı Türk boylarında tef çalarak, danse-derek, şarkı söyleyerek ayin yapan ve böylece ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyi ettiğine, istenilen birtakım sonuçları sağladığına inanılan kimselere Avrupalılar'ın verdikleri ad.

ŞATIR : Padişahların maiyetinde debdebeyi arttırmak için atların yanında yürüyen hizmetkârlar.

ŞEB-İ ARUS : Mevlâna'nın ölüm yıldönümünde yapılan törene verilen isim.

ŞEHREMANETİ : İstanbul Belediyesi'nin eski adı.

ŞEHREMİNİ : Belediye Başkanı

ŞEHZADE : (Şah oğlu). Osmanlı hükümdar sülâlesinin erkek evlâtlarına verilen unvan.

ŞERİAT : Kur'ân'a dayanan Müslümanlık yasası. İlâhî kanun. İbadete ve hukuka ait kuralların bütünü.

ŞEYH : Bir tarikatin pîri, başı.

T

TAASSUP : Bağnazlık. Bir düşünceye, bir inanışa aşırı ölçüde bağlanıp ondan başkasını düşünmeme durumu.

TABGU : (Eski Türkler'de) Tapılan şey: Güneş, ay, yıldızlar, gök gürlemesi, şimşek... gibi tabiat güçleri.

TAÇ : Hükümdarların hükümdarlık belirtisi olarak başlarına koydukları değerli maden ve mücevherlerden yapılan süslü başlık.

TAHT : Padişahların törenlerde üzerine oturdukları süslü koltuk.

TAKRİR : Önerge. Bir işi resmen ve yazılı olarak ilgili makama bildirme.

TAMGAÇI : (Göktürkler'de) Mühürdar. Damga vuran.

TANHU
TANRIKUT : Hunlar'da bütün Türkler'in başı: Yabgu, Kağan, Hakan. Bun-



Keçeli Yeniçeri)

lar Gök Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sayıldıkları için (kutlu oldukları için) **Tanrıkut** adıyla da anılırlardı.

TANZİMAT : Sultan Abdülmecit zamanında 1839'da **'Gülhane Hatt-ı Hümayun'**u adıyla anılan bir fermanla ilân edilen, yönetimi iyileştirme tasarısı ve bu iyileştirmenin yapıldığı dönem.

TARİKAT : Tasavvufa dayanan ve bazı ilkelerle birbirinden ayrılan, 'Tanrı'ya ulaşma' arzusuyla tutulan yollardan biri.

TASAVVUF : Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği 'Vahdet-i Vücud' anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefî akım. İslâm mistisizmi.

TATAR : Posta görevlisi. Osmanlılar'ın genellikle Doğu Türkleri'ne verdikleri ad.

TEBA : Uyruk. Bir devletin yönetimi altında bulunan insanların tamamı.

TEBER : Dervişlerin ve peyklerin taşıdıkları sapı uzun, keskisi hilâl şeklinde, küçük ve hafif balta.

TEDAFÜÎ : Savunma ile ilgili. Savunma amaçlı. (Tedafüî pakt: Savunma amaçlı pakt).

TEKKE : Tarikatten olanların barındıkları, ibadet ve tören yaptıkları yer. Dergâh.

TELHİS : Sadrazam tarafından padişaha sunulan yazılı kâğıt.

TENGRİ : (Göktürkler'de) Tanrı. Gök tanrısı.

TENNURE : Mevlevîler'in giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı, geniş ve uzun entari.

TEŞRİFAT : Resmî günlerde ve törenlerde, devlet büyüklerinin makam ve rütbe sırasına göre yeralmaları veya kabul edilmeleri. Protokol.

TEVCİH FERMANI : Vezir, beylerbeyi ve sancak beylerine tayin edilmeleri dolasiyle çıkan (tayin edildiklerini bildiren) ferman için kullanılan deyim.

TEVKİ : Tuğra, nişan ve daha çok imza anlamına gelir. Padişah buyruklarına çekilen tuğra. Bu tuğrayı taşıyan buyruk.

TEVKİÎ : 'Nişancı', 'Tuğraî' deyimleriyle eşanlamlıdır. Hükümdarların alâmeti bulunan ferman ve beratlara 'nişan' denirdi. Bu alâmeti o ferman ve beratlara çekmekle, vurmakla görevli memurlara da 'Tevkiî', 'Nişancı' ya da 'Tuğraî' denirdi.

TEZKİRE : 1. Aynı şehir ve kasabada bulunan resmî dairelerin birinden ötekine ve halkın birbirine yazdıkları kağıt.
2. Resmî dairelerde yazı işlerinde bulunanlara 'tezkireci' yerine 'tezkire' de derlerdi.
3. Divan-ı Hümayun kâtiplerine Reis-ül Küttap tarafından verilen kimlik kâğıdının adı.
4. Şairlerin özgeçmişlerini anlatan kitap.
5. Esnafa ve halka verilen resmî kâğıt. (Esnaf tezkiresi).
(Tezkireci: Özel kalem müdürü. Kâtip. Yazıcı).

TIMAR : Anadolu Selçukluları'nda ve Osmanlılar'da belirli görev ve hizmet karşılığında kişilere verilen, yıllık geliri 3-20 bin akça arasında değişen toprak.

TİGİN : (Göktürkler'de) Hakan oğullarına verilen unvan. Prens.



Yeniçeri Ağası Yamağı

TİRKEŞ : Ok mahfazası.

TOPHANE : Top yapılan yer. Top fabrikası.

TOPRAKBASTI PARASI : İstanbul'a sevkedilen koyun ve keçi gibi hayvanların geçitlerden, yollardan, köprülerden geçirilmesi karşılığında alınan vergi. Buna resmî olarak 'mürûriye', 'selâmet akçesi' denirdi. Ama halk 'Toprakbastı parası' deyimini kullanırdı.

TUĞ : Paşalara verilen at kılından yapılmış sorguç. Bunların sayısı paşaların rütbesine göre değişirdi: Sancak beylerinin (mirlivaların) 1; beylerbeylerinin (mirîmiranların) 2; vezirlerin ve seraskerlerin 3; sadrazamın 5; padişahın 7 veya 9 tuğu olur-



Ulûfe götüren bir yeniçeri

du. Şeyhülislâmın biri toplu öteki topsuz 2, kazaskerlerin 1, yeniçeri ağalarının 2 topsuz tuğları vardı.

TUĞRA : Osmanlı padişahının imza yerine kullandığı, özel şekli olan, sanat eseri halinde yapılmış ve sembolleşmiş işareti.

TULUMBACI : Yangın tulumbalarını koşarak yangın yerine ulaştıran ve yangının söndürülmesi için çalışan görevliler.

TURNACI : 1. Yeniçeri Ocağı'nı meydana getiren 196 ortadan 68. ortanın adı. 2. Devşirme göreviyle Rumeli ve Anadolu'ya gönderilen subaylara da 'turnacı' denirdi. 3. Av köpeklerini eğiten ve bakımını yapan görevli.
Turnacıbaşı ilk Osmanlı padişahlarının av ağalarından birinin adı idi. Avcılık yalnız eğlence için yapılmazdı, bir çeşit askerî manevra ve gösteri niteliği de taşırdı.

TÜLBEND AĞASI : Padişahın sarık ve çamaşırlarını muhafaza eden, temiz tutan ve padişahı giydiren görevlinin unvanı.
(Hırka-i Şerif'in bulunduğu daireyi de temiz tutmakla görevli idi).

TÜMEN : (Göktürkler'de) On bin. Bugün, alayla kolordu arasında yer alan birlik.

TÜRBE : Ölünün gömülü olduğu yerin üstüne yapılan bina. Anıtmezar. Selçuklu Türkleri'nin türbeleri daha çok çadırı andırır. Osmanlılar'da ise kubbelidir.

TÜRBEDAR : Türbede hizmet gören, oranın bekçiliğini yapan kimse.

TÜRE : Âdet, nizam, yasa, töre. Orhun Anıtları'nda **'türü'** şeklinde geçer ve yer yer **'bark'** deyimi de kullanılır.

TÜZÜK : Bir toplumun, bir kurumun ya da bir teşkilâtın (örgütün) uygulayacağı esasları, hükümleri sırasiyle gösteren madelerin topuna verilen ad. Nizamname.

U Ü

UBUDİYET : Bağlılık, kulluk. Tasavvufta: Ahidlere, verilen söze uymak, ilâhî sınırı aşmamak, var olanla yetinmek ve yokluğa karşı sabırlı oimak anlamlarına gelir.

UÇ : Türk devletlerinde sınırlara, sınır boylarındaki sancaklara (illere) verilen ad. (Uç Beyi: Sancaklardaki sancak beylerine verilen unvan).

ÛLÂ : Mülkiyede (idarî işlerde) görev yapanlara verilen unvanlardan biri. Bir rütbe. Bu rütbede olanlar 'rical'den (ileri gelen devlet adamlarından) sayılır ve protokolde özel yerleri olurdu.

ULAH : Osmanlılar'ın Güney Romanya'da (Eflâk'te) yaşayanlara verdikleri isim.

ULAK : Devlete ait yazıları (evrakı) bir yerden başka yere götürüp getiren memur. Haberci.

ULEMA : Dinî ilimlerle uğraşanlar. Alimler. Bilginler.

ULUFE : Yeniçerilere, sipahilere üç ayda bir verilen maaş.

UR : 1. Toprak tabya. Önünde hendek olan istihkâm. 'Or' olarak da söylenir.
2. Silâhsız, mühimmatsız olanlar.

URUK : Irklar, kökler, damarlar.



Yeniçeri Ağası

ÜÇ AYLAR : Kutsal Ramazan ayı ile ondan önce gelen iki ay: Recep, Şaban, Ramazan ayları.

ÜMERA : Yüksek rütbeli subaylar ve sancak beyleri için kullanılan unvan. (Emir'in çoğulu).

ÜMMET : Bir peygambere inananların hepsi. (Muhammed ümmeti).

ÜZENGİ AĞASI : Padişahın bindiği atın üzengisini tutar ve yanında yaya olarak yürürdü. 'Rikâbdar' da aynı anlama gelir.

V

VAHDET-İ VÜCUD : Yaratanla yaratılanın bir oluşunu, tek kaynaktan geldiğini savunan tasavvuf görüşü. (Vahdaniyet: Tanrı'nın 'Bir'liği)

VAİZ : Camilerde Müslümanlar'ı aydınlatmak için konuşma yapan, dinî öğütler veren kimse. (Vaizin verdiği öğütlere 'va'z, vaız' denir)

VAKA-YI HAYRİYE : Hayırlı olay: Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olayı için kullanılan deyim.

VAKANÜVİS : Osmanlılar'da 18. yüzyıldan itibaren resmî tarihçilere verilen isim. (Olayları yazan).

VAKIF : Kamunun (ammenin) yararına ayrılan taşınır ya da taşınmaz mal.
(Vakıflar tüzel kişiliğe sahiptir).

VALİDE SULTAN : Padişah annelerine verilen unvan.

VARİDAT : Gelirler. (Varidatçı: Maliye Nazırlığı'nda devletin gelir işlerini yürüten memur)

VEHHABİLİK : Onsekizinci yüzyılda Arabistan'da, Abdülüvehhab tarafından kurulan mezhep. (Bugün Suudi Arabistan'da bu mezhepten olanlar çoğunluktadır.)

VELÎ : Tasavvufta, gizli bilgilerle donanmış, dünya nimetlerine önem vermeyen Allah'a yaklaşan ve Allah tarafından korunduğu kabul edilen kimse. Ermiş. Yatır. (Çoğulu: Evliya).

VELİAHT : Bir hükümdarın yerine geçecek olan prens veya şehzade.

VELİYULLAH : Allah'a yakınlık kazanmış kimse.

VERASET : Bir kimsenin para, mal ve haklarının kendi soyundan veya neslinden olanlara geçmesi. (Hükümdarlık unvan ve haklarının kendinden sonra gelenlere miras yoluyla geçmesi).

VEZİR : Osmanlılar'da sadrazamlıktan sonra gelen en yüksek rütbe. (Vezirler arasında da rütbe farkı vardı).

VEZİR-İ ÂZAM : Onyedinci yüzyıl ortalarına kadar 'Sadrazam' yerine kullanılan unvan veya sıfat. (En büyük vezir).

VİLÂYET : Osmanlılar bu ismi eyaletler için kullanırlardı. 'Sancak' ise bugünkü 'il' anlamına geliyordu.

VİRE, VİRA : Kuşatılan bir kalenin teslim şartı. (İki taraf arasında müzakere yoluyla tespit edilirdi).



Zırhlı bir yeniçeri

VOYVODA : Boğdan ve Eflâk eyaletlerinin başında bulunan ve genellikle o ülkelerin hanedanından olan genel vali. (Eyaleti padişah adına bunlar idare ederdi).

Y

YABGU : Bir unvan. Eskiden, Türk Devleti'nin doğu kısmının başkanı: Doğu Türk İli Hakanı.

YAĞI : (Eski Türkler'de) Düşman.

YALI BOYU : Osmanlılar Tuna boylarına 'Yalı Boyu' derlerdi.

YAMAK : Yeniçeri, topçu ve humbaracı ocaklarında asker adayı. Sınır kalelerinde sefere gitmeyen, kaleyi bekleyen asker.



Zağarcı Başı

YARLIKAMAK (Yarlıgamak) : (Eski Türkler'de) Buyurmak, haşmetle yapmak, bağışlamak, esirgemek, korumak.

YENİÇERİ : Osmanlılar'ın, önceleri devşirme yoluyla toplanan gençlerden oluşturduğu piyade sınıfı.

YENİ OSMANLILAR : Sultan Abdülaziz devrinde Meşrutiyet'e geçilmesi için çalışan ve bunun için kurulmuş olan cemiyetin adı. Bunlara "Genç Osmanlılar" da denirdi.

YOĞ (Yuğ) : (Göktürkler'de) Ölü için yapılan tören. Matem töreni. Ölü yemeği.

Z

ZAĞARCI : Yeniçeri Ocağı'nın 64. ortasına verilen isim. Padişah tarafından avda kullanılan zağarları (bir cins av köpeği) yetiştirdikleri için bu adı almışlardı.



Bir Osmanlı kadını

ZAPTİYE : Güvenlik işleriyle uğraşan askerî kuruluş.

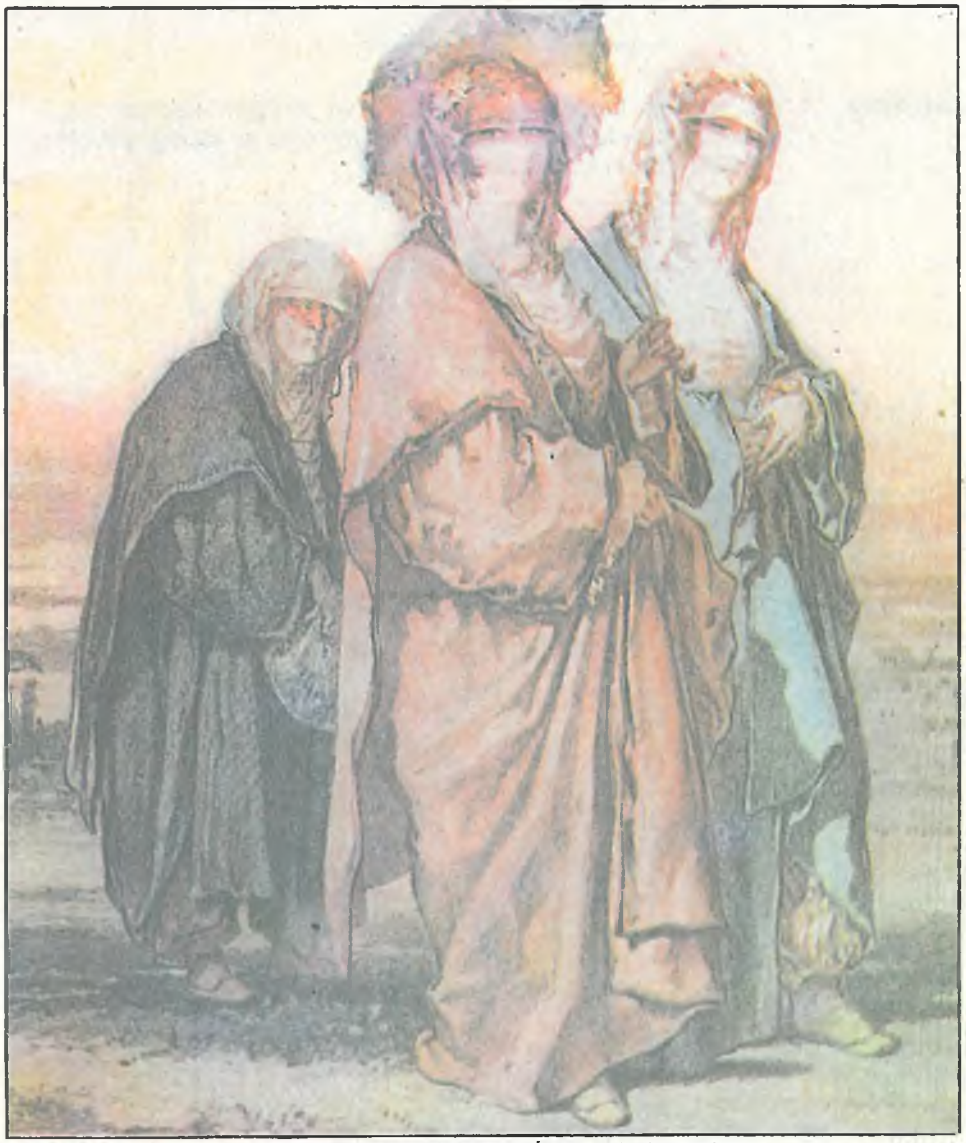
ZEAMET : Fetih sırasında devlete ait araziden savaşçılara ve bir kısım devlet ve saray memurlarına kılıç hakkı olarak verilen toprak. (Zeamet, 1840 yılında kaldırıldı).

ZENBEREKÇİ : Yeniçeri Ocağı'nın 88. ortasına verilen isim. Bunlar silah olarak **'zenberek'** denilen bir ok kullanırlardı.

ZEVRAK : Küçük savaş gemisi.

ZIRH : Oktan, kılıçtan korunmak için giyilen çelik elbise.

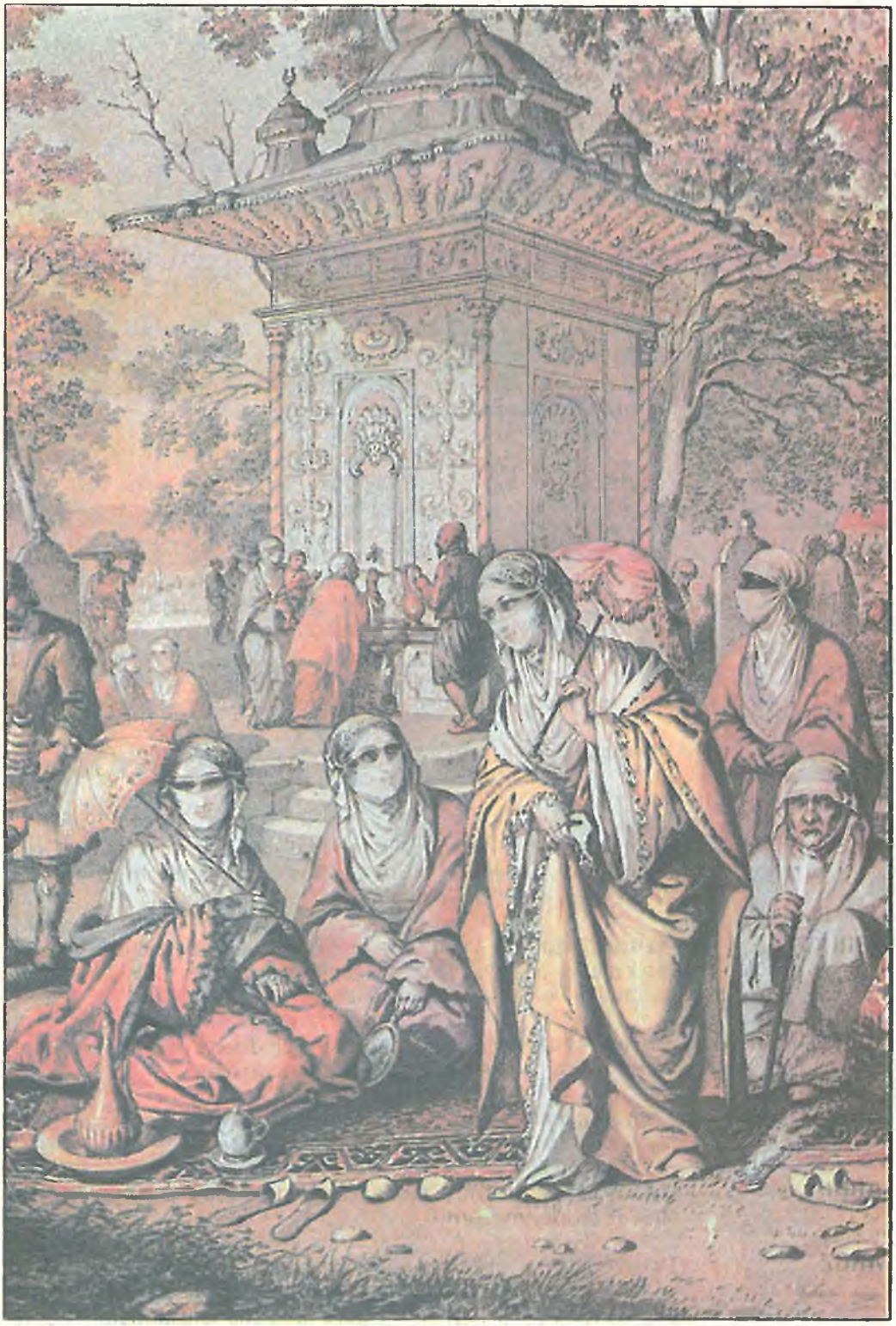
ZÜLKARNEYN : Büyük İskender'e Araplar'ın ve Türkler'in verdikleri isim.



Dadılarıyla geziye çıkan İstanbullu hanımlar



Meşhur Şekerci Hacı Bekir Efendi



Küçüksu'da piknik

Edebiyat Sözlüğü

-Deyimler ve Terimler-

A

AÇIMLAMAK : Bir yazının anlaşılmasını kolaylaştırmak için orada geçen kelimeleri, deyimleri aydınlatmak, açıklamak. (Eski deyim: **Şerhetmek)**

ADAPTE ETMEK: Yabancı dilden çevrilen bir eseri, yerli hayatın görenek ve âdetlerine uydurmak. **Uyarlamak.**

AĞIT : Ölen kimsenin iyiliklerini, kahramanlıklarını anlatarak duyulan acıları sayıp dökmek için yazılan, matem törenlerinde söylenen şiir. Halk edebiyatı türlerindendir. Eski Türkler ağıta **'Sağu'** derlerdi. Divan Edebiyatı'nda ise **'Mersiye'** denir.

AĞIZ : Aynı dilin değişik bölgelerde ve değişik şartlarda kullanılan biçimi. (Şehirli ağzı, taşra ağzı, köylü ağzı)

AKROSTİŞ : **Uclama.** Dizelerin ilk harfleri yukarıdan aşağı okunduğu zaman ortaya bir isim veya kelime çıkacak şekilde yazılan manzume, şiir.

ALEGORİ : Bir konuyu, birtakım sembollerle, kendisiyle benzeme ilgisi bulunan başka şeylerle anlatma. (Güvercinin barışı, arslanın kuvveti, terazinin adaleti temsil etmesi gibi.)

ANILAR : **Hatırat.** Yaşanmış olayları duyurmak için yazılan yazı türü. Tanık olunan önemli olayları anlatan yazılar. (Anılar, tarih için de önemli belge sayılan yazılardır.)

ALİTERASYON : Birbirine benzeyen seslerin, uyakların, bir dizede veya cümlede, kulağa hoş gelecek şekilde tekrarlanması.

ANSİKLOPEDİ : Çeşitli bilgilerin özetini alfabetik sıra ile biraraya getiren, kolayca bulmamıza yardım eden büyük eser.

ARDIL : Uyaklardan sonra aynı görevde olmak üzere tekrarlanan kelime. (Eski deyim: **Redif**).

ARUZ : Divan Edebiyatı'nda dizelerdeki hecelerin ses eşitliğine dayanan bir nazım ölçüsü. Hecelerin uzunluk ve kısalık, kapalılık veya açıklık değerlerine göre türlü ses kalıplarından



FUZULÎ
Türkçe'nin Azerî lehçesinde yazan şairlerimizin en büyüğü

oluşur. Aruz kalıpları çoktur. Türkçe'de en çok kullanılan aruz kalıpları 20 kadardır.
Aruz kalıplarından birkaçı:
• Fâilâtün fâilâtün fâilün
• Feilâtün feilâtün feilâtün feilün.
• Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün.
(Şapkalı sesliler uzun hece sayılır. Dizenin son hecesi açık ve sesli olsa bile kapalı ve uzun sayılır)
Örnek:
Şimşek gibi bir hızla atıldık yedi koldan
Şimşek gibi Türk atlarının geçtiği yoldan.

ÂŞIK : **Saz şairi.** Şiirlerini sazla çalıp söyleyen ozan.

ÂŞIK EDEBİYATI: Halk arasında yetişen saz şairlerinin meydana getirdiği edebiyat.

ATASÖZÜ : Eskiden beri söylenegelmiş, az kelime ile anlatılmış sözlerdir. Bir fikri, bir öğüdü kısa ve kesin olarak anlatır.

AYAK : Halk edebiyatında uyak, **kafiye.** Saz şairleri yarışmasında şairlerden birinin hasımlarını belirli kafiye (uyak) ile beyit söyleme mecburiyetinde bırakmasına **'Ayak açmak'** denir.

AZERÎ EDEBİYATI : Türk Edebiyatı'nın kollarından biridir. Azerbaycan, İran, Doğu Anadolu, Irak Türkleri arasında gelişmiş, Azerî lehçesinde yazılmıştır. Azerî Edebiyatı'mızın en büyük şairi **Fuzulî**'dir.

B

BAĞLAMA : Nakarat. Şarkıların belli yerlerinde tekrarlanan dize.

BAHARİYE : Birini övmek için yazılan ve bahardan söz ederek başlayan kasidenin baharı anlatan bölümü.

BALAD : Dramatik bir olayı anlatan şiirdir. Fransızca 'ballade' deyiminden alınmıştır. Bizde, üç bendden ve bir ağırlama bölümünden oluşan küçük koşuklara denir.

BAŞESER : **Şaheser.** Sanat bakımından güzelliğin doruğuna ulaşmış eser.

BEDİ' : Söz estetiği, benzersiz anlamlarına gelir. Belirgin konusu sözün süslenmesi, güzelleştirilmesidir.

BELÂGAT : **Söz sanatı.** Düzgün, güzel ve yerinde söz söyleme. En doğru, en güzel biçimde anlatma.

BEND : **Bent.** Bir manzumeyi meydana getiren ikişer, üçer, dörder, beşer, altışar dizelik parçalardan her biri.

BENGÜTAŞ EDEBİYATI : Bengü (bazı yörelerde bengi) sonu olmayan, hep kalacak olan, ebedî anlamına gelir. Bengütaşlar ise, Göktürler'de kağanların, devlet ileri gelenlerinin ölümlerinden sonra onlar adına dikilen yazılı taşlardır. Bu taşları dikenler, üzerindeki yazıların sonsuza kadar kalmasını düşünerek onlara **'bengütaş'** demişlerdir. Göktürkler çağında dikilen bengütaşların üzerindeki yazılar, hem tarihî bilgileri vermesi, hem edebî değer taşıması bakımından önemlidir. **Türkler'in ilk yazılı edebiyatını bengütaşlardaki bu yazılar oluşturur.** Onun için tarihçilerimiz ve edebiyatçılarımız bu yazılara **"Bengütaş Edebiyatı"** demişlerdir. En ünlüleri, Orhun'da **Bilge Kağan** ve **Kül Tigin** adına dikilmiş begütaşlardır.

BENZETME : Bir sözü kuvvetlendirmek, canlandırmak, daha güzel anlatmak için, iki şeyden zayıfını kuvvetlisine benzetmek. (Arslan gibi kuvvetli, kar gibi beyaz, dağ gibi yüce...)
Eski deyim: **Teşbih.**

BEYİT : Konu ve ölçü bakımından birbiriyle ilgili iki dizeden oluşmuş nazım birimi. Divan Edebiyatı'nda beyit bir bütündür, bir düşünceyi anlatan cümle bir beyitte tamamlanır.

BİBLİYOGRAFİ : Kitapların konuları, yazarları, baskıları (ne zaman, nerede basıldıkları) hakkında bilgi veren yazı ya da kitap.

BİYOGRAFİ : Ünlü kişilerin hayatını anlatan yazı.

BOZLAK : Halk edebiyatında türkü çeşitlerinden biri. (Afşar bozlağı gibi)

C Ç

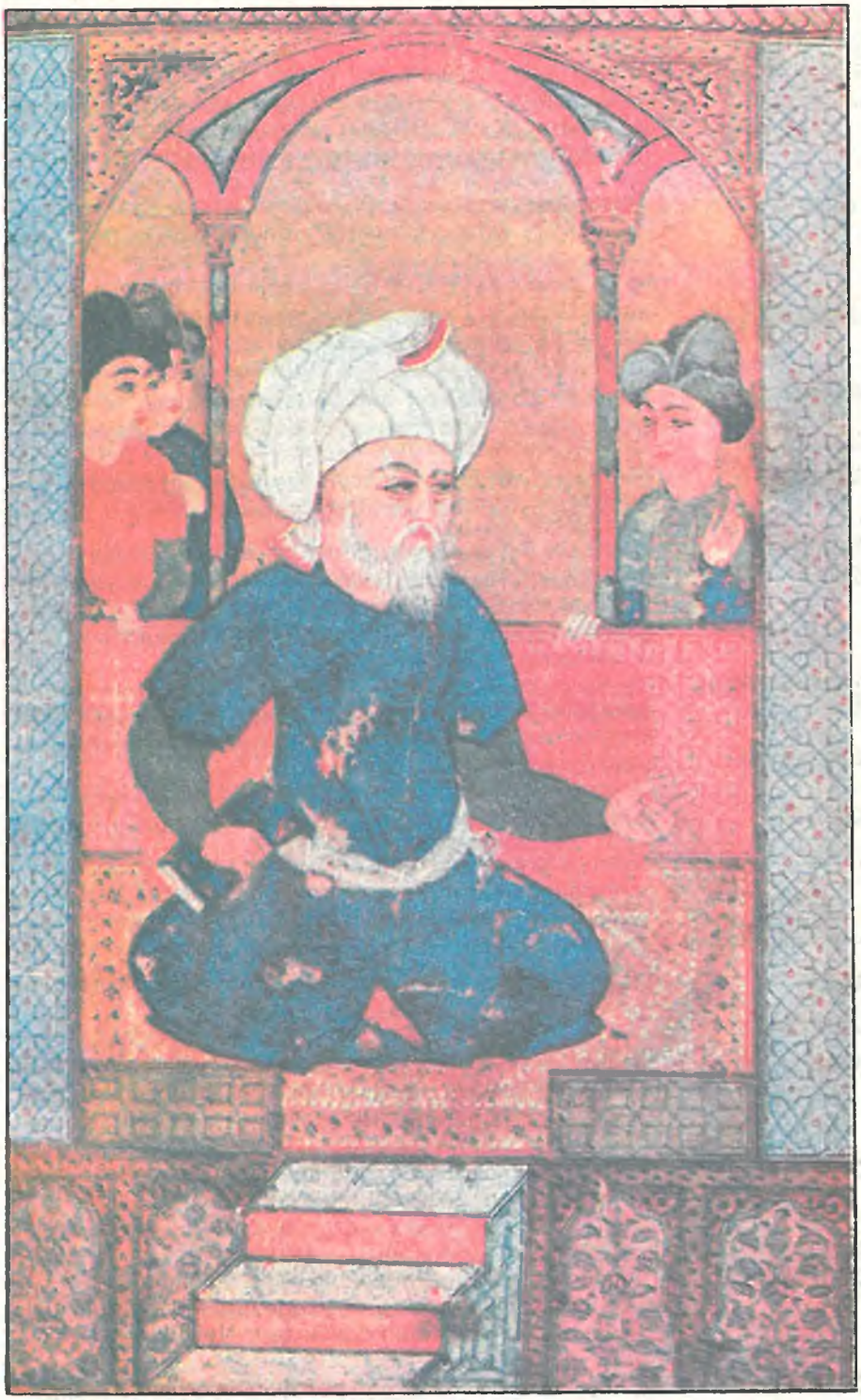
CAİZE : Şairlerin kasidelerle övdükleri büyükler tarafından kendilerine verilen bahşiş, armağan.

CİNAS : Yazılışı, söylenişi ve sesi aynı, ama anlamı başka olan kelimelerle yazılan dize, söylenen söz. Cinasın en güzel örnekleri hoyratlarda görülür. (Bk. Hoyrat).

CÖNK : Saz şairlerinin beğenilen şiirlerinin toplandığı defter. Uzunlamasına açılan, ensiz uzun bir defterdir.

ÇAĞATAY EDEBİYATI : Türk dünyasının Maveraünnehir, Harezm, Altınordu gibi doğu ve kuzey bölgelerinde gelişen edebiyat kollarımızdan biri. Çağatay Edebiyatı'nın en büyük şairi **Nevaî**'dir.

ÇÖZÜMLEME : Edebiyat eserlerinde düğüm noktasının çözülmesini sağlayan son kısım. **(Çözümleme romanı:** İçinde olaydan çok duygu çözümlemeleri bulunan roman)



ALİ ŞİR NEVÂÎ

Çağatay lehçesinde yazan ve Türkçe'nin Farsça'dan üstün olduğunu isbatlayan büyük şairimiz.

D

DADAİZM : Dil ve estetik kurallarını tanımayan, anlatımda başıboş bir yol tutan, bile bile kapalılığa sapan bir çığır. (XX. Yüzyıl başlarında Fransa'da meydana geldi).

DEKADAN : XIX. Yüzyıl sonlarında, Fransa'da, Parnasiyenler'e karşı bir tepki olarak simgeciliği (sembolizmi) aşırı dereceye çıkaran sanatçılara verilen ad.

DEMAGOJİ : Halkın duygularını okşamak suretiyle kendi çıkarlarını güteme yolu. (Eski deyim: **Mugalata)**

DEMEÇ : Yetkili bir kimsenin bir mesele üzerinde basın, televizyon gibi araçlarla halka aydınlatıcı bilgi vermesi. **Beyanat.**

DENEME : Bir yazarın, herhangi bir konu üzerinde özel görüş ve düşüncelerini, iddiasız olarak anlatması.

DESTAN : Milletlerin, yiğitlerin başlarından geçen veya geçtiği varsayılan olağanüstü kahramanlık olaylarını anlatan manzumeler. Daha çok 11 heceli halk şiiri tarzında yazılmışlardır. Kökü tarihe dayanan, ilhamını tarihten alan bir Halk Edebiyatı türü olduğunu da söyleyebiliriz.

DEVRİYE : Evrenin ve insanın Tanrı'dan çıkıp tekrar Tanrı'ya dönmesi felsefesine göre bu devir safhalarını anlatan tasavvuf şiiri.

DİDAKTİK : Bir konuyu, bir bilgiyi öğretmek amacıyla yazılan yazılar. Didaktik eserlerin amacı 'öğretmek'tir.

DİVAN : Divan şiirlerinin toplandığı kitap. (Bu kitabın en başına Tanrı, Peygamber, devrin ileri gelenleri için yazılmış kasideler, sonra kafiyelerin alfabe sırasına göre gazeller, rubailer, musammatlar, terkib-i bend ve terci-i bendler, en sona da tek beyit ve dizeler yerleştirilir. Küçük divanlara **'divançe'** denir).

DİVAN EDEBİYATI : Dil, ruh ve teknik bakımından Arap ve Fars Edebiyatı'nın etkisi altında gelişen, Tanzimat'tan sonra yavaş yavaş yerini Batı Edebiyatı'nın etkilerine bırakan edebiyat çığırı. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda doruğa çıktı ve **Bakî, Fuzulî, Nef'î, Nedim, Şeyh Galip** gibi büyük şairler yetiştirdi. Divan Edebiyatı'nda şairler aruz vezniyle yazıyorlardı.

DİYALOG : Piyes, roman, hikâye gibi eserlerde iki ya da daha fazla kişinin konuşması. Konuşmalı yazılmış eser.

DİZE : **Mısra.** Bir koşukta en küçük birliği meydana getiren söz dizisi.

DÖRTLÜK : Dört dizelik kıta. Halk Edebiyatı'nda dört dizeli bentlerden meydana gelen manzume.

DRAM : Hayattan alınma tiyatro olayı. Sahne eseri.



NECATÎ

Divan edebiyatının kurucularından sayılan Necatî, Fatih ve II. Bayezid devirlerinde yaşamıştır.

DRAMATİK : Dramla ilgili. Tiyatroda temsil edilmek üzere yazılan eser.

DURAK : Bir dizenin orta yerinde ses aralığı, belli ölçülere göre bölüm yerleri. (Duraklarda kelime bitmiş olur).

DURU SÖZ : Konuyu, gereksiz kelime katmadan eksiksiz anlatan söz. Çapraşık olmayan cümle.

E

EBCED : Rakamları harflerden olan tarih düşürme sanatı.
Eski alfabede, 1'den 1000'e kadar her harf bir sayıyı karşılıyordu. İlk on harf sıra ile 1,2,3,4 vb. rakamlarını, sonraki on harf 100'e kadar onlu basamakları gösteriyordu. Daha sonra yüzlü basamaklar geliyordu. Örnek: E (elif) 1, Z (ze) 7, y 10, f 80, hı 600, g (gayn) 1000 idi. Tarih, en son dizeye konurdu. "Belgrad Kal'asını aldı Mehemmed Paşa" dizesinde tarih 1152 (Hicrî)'dir.

EDEBÎ : Edebiyatla ilgili, edebiyata ait.

EDEBİYAT-I CEDİDE : 1896'dan 1911'e kadar süren edebiyat hareketi. Servet-i Fünun akımı ile Fecr-i Âti akımı arasında yer alan dönem.

EDİB : Edebiyat eseri meydana getiren kimse. Yazar. Kalem sahibi.

EFSANE : Az çok tarihe dayanmakla beraber daha çok inanılmaz olaylarla dolu, süslü halk hikâyesi.
(Efsanelere "tarihî olaylarla örülü masallar" diyebiliriz).

ELEJİ : Gönül acılarını, dünya üzüntülerini anlatan, lirik şiir.

EKZİSTANSİYALİZM : (Bk.: Varoluşçuluk)

EKSPRESİYONİZM : **Dışaverimcilik, dışavurmacılık.** Hayatın daha çok iç gerçeklerini anlatmaya önem veren akım.

ELEŞTİRME : Bir sanat eserinin gerçek değerini belirtmek için yapılan inceleme. **Tenkid.**

EL YAZMASI : Matbaanın icadından önce hattatların yazdıkları nüshalar. Basılı olmayan, elle yazılan kitap.

EMPRESYONİZM: **İzlenimcilik.** Tabiatı, bütün ayrıntıları ile ve olduğu gibi değil, ancak ondan edinilen izlenim ölçüsünde ve niteliğinde anlatmak. Yazar, gördüklerinin onda uyandırdığı duyumları esas alır.

EPİK : Kahramanları ve kahramanlıkları konu edinen uzunca manzume. **Hamasî şiir. Kahramanlık şiiri.**

EPOPE : Eski çağların kahramanlık olaylarını, ilâhların, milletlerin, yiğitlerin başlarından geçen olağanüstü halleri anlatan uzun hikâye.

ESATİR : Tarih öncesi ilâhlarının efsanevi maceralarını anlatan ve bir topluluğun duygularını, özlemlerini dile getiren hikâyeler. Bir milletin oluş masalı. **Mitoloji.**

ESTETİK : Güzelliği ve güzelliğin insan ruhundaki etkilerini konu alan felsefe kolu. **Bedîî.**

EZGİ : Belli bir kurala göre meydana getirilen, kulakta hoşluk uyandıran, özellikle koro için yazılan lirik şiir. **Türkü.**

F

FABL : Olay kahramanları çoğunlukla hayvanlardan, bitkilerden seçilen, bir ahlâk ve hayat dersi veren yazı türü. Hayvanlar, bitkiler aslında gerçek insanları simgelerler. (La Fontaine'in fablleri bu türün en güzel örneklerinden sayılır.)

FAHRİYE : Bir şairin yazdığı kasidede kendisini öven bölüm.

FARS : Halk zevkini okşayan basit hareketli, mübalâğalı komedi. Kaba olay ve yergilere çok yer verilen, halkı güldürecek hareketleri sık sık tekrarlayan komedi.

FECR-İ ÂTİ : Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle 1908'de, Servet-i Fünun dönemi edebiyatına bir tepki olarak doğan, **"Sanat sanat içindir"** ilkesini benimseyen edebiyat hareketi. Bu kadronun bellibaşlı yazarları şunlardır: **Ahmet Haşim, Ahmet Samim, Ali Süha, Cemil Süleyman, Emin Bülent, Emin Lâmi, Fazıl Ahmet, Fuat Köprülü, Refik Halit, Hamdullah Suphi, İzzet Melih, Mehmet Behçet, Tahsin Nahit, Yakup Kadri.**

FİKRA : Tuhaf ve nükteli kısa hikâyecik. Gazetelerin belirli sütunlarında günlük konulara şöylece dokunup geçen küçük makale. Gazete ve dergilerin belli bir yerinde genel bir başlıkla yazılan fıkraya **kronik** de denir.

FİKİR YAZILARI : **Düşünce yazıları.** Düşünceye bağlı, eşyanın zihinde aldığı şekiller esas tutularak yazılan yazılar.

FOLKLOR : **Halkbilgisi.** Bir toplumun inançlarını, alışkanlıklarını, söylenen türkü, fıkra, masal, atasözü, bilmece, tekerleme, efsane gibi varlıkları inceleyerek, o toplumun yaşayış ve duyuşunu anlatmaya çalışan bilim dalı.

FÜTÜRİZM : **Gelecekçilik.** Bu akım, daima değişeni anlatmak ister. Geçmişi, alışkanlıkları bir yana iter, geleceğin dinamik hayatını vermeye çalışır.

G

GALAT : Edebiyatta, **'kurallara uymayan söz'** anlamına gelir. Herkes tarafından yanlış olarak kullanılan kelimelere **'galat-ı meşhur'**, alay olsun diye bile bile yanlış söz kullanmaya ise **'galat-ı tahakkümî'** denir.

GAZEL : Aşk, güzellik ve içki konusunda yazılmış, uzunluğu genellikle 5 beyitle 12 beyit arasında değişen manzume. İlk beytinin dizeleri kendi aralarında uyaklı, sonraki beyitlerin birinci dizesi serbest, ikinci dizeleri ise ilk beyitle uyaklı nazım şeklidir. Aruzun her kalıbı ile yazılır.

GENÇ KALEMLER : 1911'de Selânik'te yayımlanan bir derginin adıdır. Bu dergide yazı yazan **Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin,** dilimizin sadeleşmesi için şu görüşleri ileri sürüyorlardı: **1-Bir dil başka bir dilden kelime alabilir ama kural alamaz. Konuşma dili ile yazı dili ayrı olamaz, bu ikiliğin önüne geçilmelidir. 2- Arap harfleri Türkçe'yi yazmaya elverişli değildir. Dedelerimizin Arap dilini ve kurallarını almaları dilimizin aleyhine olmuştur. 3- Arapça, Farsça tamlama ve çoğul kuralları kullanılmamalıdır. 4-Konuşma dili İstanbul Türkçesi olmalıdır, bu Türkçe güzeldir ve Türkler'in çoğu tarafından anlaşılmaktadır. 5- Güneş varken şems, ay varken kamer denmemelidir. Yerleşmiş Arapça, Farsça kelimeler halkın söylediği gibi yazılmalıdır: Kalabalık, hoca, menekşe, kavga.. gibi... 6-Yazı dilinde yanız millî dilbilgisi hâkim olmalıdır.**

GERÇEKÇİLİK : **Realizm.** Hayatın, hiç değiştirilmeden olduğu gibi verilmesi gerektiğini savunan akım.

GİRİŞ : Kitabın başına yazılan açıklamalı özet. Kitabın daha iyi anlaşılması için ilk bilgileri, anahtar bilgileri veren açıklama.

GÖZLEM : Bir yazıyı yazmadan önce gereken bilgileri edinmek, çevremizi incelemek, iyi anlamak istediğimiz şeyin belirtilerini gözden geçirmek gerekir. Bunları yapmaya **'gözlem'** diyoruz. Tabiatı, dış âlemi gözden geçirmeye **'dış gözlem'**, kendimizi gözden geçirmeye ise **'iç gözlem'** denir.

GÜLDESTE : **Gül demeti. Antoloji.** Seçme manzum ve düzyazılardan meydana getirilen eserlerin genel adı.

GÜZELLEME : Lirik manzum şekli. Halk edebiyatında derin, kuvvetli duyguları anlatan şiir. Tabiat, kadın, at gibi beğenilen varlıklar

için yazılmış övgü. Divan Edebiyatı'nda bu tarz manzumelere **Mehdiye** denir.

GÜZEL SANATLAR : Edebiyat, müzik, dans, heykelcilik ve mimarlık sanatlarının ortak adı. Resim, tiyatro, sinema da güzel sanatlar arasında yer alır.
(Eski deyim: **Sanayii nefise).**

H

HALK EDEBİYATI: Halkın ruhundan doğan ve halkın değerlerini gösteren bu edebiyat türü bir atalar mirasıdır ve yüzyıllardan beri yaşamaktadır. **Anonim Halk Edebiyatı,** yazarları belli olmayan eserleri kapsar. Âşık Edebiyatı ise saz şairlerinin şiirleridir.

HALK HİKÂYESİ : Bir topluluk karşısında hikâyeci âşıklar tarafından söylenen hikâyelerdir. Nazım ya da düzyazılı olabilirler. Yazarları da belli değildir. Bunlar halkın yüzyıllar boyu söyleyegeldiği, dinleyegeldiği ve beğendiği hikâyelerdir. Atalar mirasıdır. Manzum kısımları saz çalarak, düz kısımları taklitler, jestlerle söylenir.

HALK ŞİİRİ : Çoğu hece vezni ile yazılmış, yazarı bilinmeyen, mani, türkü, varsağı, ağıt gibi koşuklar (manzumeler)'dir.

HAMSE : Mesnevi biçiminde yazılmış beş kitaptan oluşan takım. Aynı şairin yazdığı beş mesnevi.

HAŞİYE : Bir yazı sayfasının altında, o yazının bir yeriyle ilgili olarak yazılan açıklama.
(Eski deyim: **Derkenar. Hâmiş.)**

HATIRAT : Bkz.: Anılar.

HECE : Bir ya da birkaç sesten oluşan ve bir solukta çıkarılan ses öbeği. Bu sesler ünlü ya da ünsüz olabilirler. Sesli (ünlü) harfle biten hecelere **'açık hece'**, sessiz harfle biten hecelere ise **'kapalı hece'** diyoruz.

HECE VEZNİ : Belirli sayıdaki hece kümelerine dayanan nazım ölçüsü. Türk dilinin en eski zamanlardan beri tabiî ölçüsü hece veznidir.

HİCİV : **Yergi.** Birini yermek için yazılan yazı, beyit, kıta, gazel ya da kasidedir. İyi kullanıldığı, haktan, doğrudan yana olduğu sürece etkilidir. Fakat düşmanlık için, kıskançlık ya da başka sebeplere dayanan hicivler, kabalık; bayağılık, küfürlü hicivler, sanatlı hiciv sayılmaz. **Hiciv, sanatlı yergidir.**

HİKÂYE : Hayalde tasarlanan birtakım olayları anlatarak okuyanda heyecan veya zevk uyandıran yazı türü. Hayatta olan veya olabilecek olayların, az çok ayrıntıları verilerek anlatılması. Hikâyelerin bellibaşlı özelliği, kişilerinin az, bu kişilerin hayatlarının yalnız bir bölümünün anlatılması ve kısa yazılmasıdır.

HİKMET : Hayatta yol gösterecek değerde olan kısa, özlü söz. Evrendeki şeylerin asıllarını, mahiyetlerini anlatan bilgi. 12. yüzyılda Türkistan'da büyük bir tarikat kuran **Ahmed Yesevî**'nin tasavvuf fikirlerini, güzel ahlâka dayanan inançlarını hece vezni ve halk diliyle söylediği felsefî manzumeler. (Bugünkü karşılığı: **Uzsöz. Bilgelik. Sebep. Neden.)**

HİTABET : Bir fikri, bir dâvâyı karşısındakilere dil ustalığı ile anlatma sanatı. Söz söyleme sanatı. Kalabalık önünde söz söyleyen kimseye **'hatip'** denir.

HOYRAT : Güneydoğu Anadolu'da ve Kerkük Türkleri arasında yaygın olan bir cinaslı manidir. Hoyratın uyaklarında söylenişi aynı ama anlamları farklı kelimelerin bulunması onu diğer manilerden ayırır:
Örnek:

Gül eser, gül eser
Bülbül öter, gül eser,
Bağmancı kurban olam
Yar yatağın güle ser.

I İ

IRAKLAMA : **Konu dışına çıkma.** Söz arasında asıl konudan uzaklaşma ve böylece söylenen söz.

ISTILAH : Bir bilim veya sanata özgü kelime, deyim. Herkesin anlayamadığı, konuşma dilinde bulunmayan karışık ve garip kelime. **Terim. Deyim.**

İÇ KAFİYE : Dizenin içinde fazladan yapılan kafiye (uyak). Divan şiirinde örnekleri çoktur.

İDİL : Konusunu çoban ve kır hayatından alan aşk şiiri.

İKTİBAS : Bir söz veya fıkrayı olduğu gibi veya kısaltarak alma.

İLÂHÎ : **Allah'a ait. Allah'a özgü.** Allah'a dua etmek için yazılan ve ezgi ile söylenen nazım. Yedili, sekizli, onbirli hecelerle söylenir. İlâhî, tekke edebiyatının en önemli türlerinden biridir. Mevlitlerde, bir çocuğun okula girmesi münasebetiyle veya sünnet düğünlerinde yüzyıllardan beri okunur. Bu ilâhilere Mevlevîler **"Âyin"**, Bektaşiler **'Nefes'**, Gülşenîler **'Ta-**

puğ', Halvetîler **'Durak'**, diğer tarikatlerin mensupları da **'Cümhur'** adını vermişlerdir.

İMÂLE : Aruz vezninde bir hecenin kendisinden daha uzun okunması. Bir heceyi iki hece sayacak kadar uzun okuma.

İNŞÂ : Yazıya dökme, kaleme alma. Eskiden güzel nesir (düz yazı) yazmaya **inşâ** denirdi.

İNŞÂD : **Ezber okuma.** Bir şiir veya düzyazıyı, anlamına uygun bir şekilde yüksek sesle okuma.

İNTİHAL : Bir başkasının eserinden parçalar alıp kendininmiş gibi gösterme.

İRTİCAL : Sözü düşünmeden o anda zihne doğduğu gibi söyleme veya yazma. **(İrticalen konuşma).**

İSTİARE : **İğretileme.** Birinden ödünç alma, iğreti bir şey alma. Bir sözün gerçek anlamını kaldırarak, benzerliği olan diğer bir anlamı iğreti olarak verme.

K

KAFİYE : (Bkz. Uyak).

KALENDERİ : Saz şairlerinin **mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün** veznine göre düzdükleri gazeller.

KASİDE : Divan Edebiyatı'nda en çok kullanılan nazım şekillerinden biri. En az onbeş beyitten oluşur. Bütün beyitlerin ikinci dizesi baştaki dize ile uyaklı bulunur. Kasideler çok defa büyükleri övmek için yazılır.

KISSA : Kendisinden bir ders, bir ibret alınan kısa hikâye, fıkra ya da masal.

KİNÂYE : Üstü örtülü dokunaklı söz. Bir kelimeyi hem gerçek, hem mecazî anlamıyla kullanma, iki anlama gelecek şekilde söyleme, dolaylı olarak anlatma.

KİTABE : Dikilitaşlara, duvarlara kazılmış veya kabartma olarak yazılmış yazı. **Yazıt.**

KLASİK : Eski Yunan ve Latin sanat edebiyatına ait olan eserlere bu isim verilir. Üzerinden çok zaman geçtiği halde değerini yitirmeyen kitaplara da **'klâsik eserler'** diyoruz.

KOÇAKLAMA : Halk edebiyatında yiğitlik, savaş gibi konuları işleyen ya da bir kahramanı övmek için coşkunlukla yazılan koşmalara verilen ad.

KONFERANS : Bilim, sanat, kültür gibi alanlarda bilgi vermek, bir konuya açıklık getirmek, yeni bir görüşü savunmak amacıyla, topluluk karşısında yapılan konuşma.

KOŞMA : Halk edebiyatımızın, çoğu 11 heceli olan en yaygın nazım türlerinden biridir. Koşmanın başlıca konuları **aşk** ve **tabiat güzellikleridir.** Dörtlük bentler halinde yazılır ve özel bir ezgi ile okunur.

KOŞUK : Kaç dize olursa olsun kendi başına bir bütün olan manzum parça. Çok eskiden beri Türkler'in tabiat, aşk duygularını dile getirdikleri manzume.

L

LAEDRİ : Sözlük anlamı 'bilmiyorum' demek olan bu kelime, eskiden yazanı bilinmeyen şiirlerin altına konur ve **"şairi bilinmiyor"** anlamını verirdi.

LEBDEĞMEZ : **Dudak değmez.** Bir dize, bir beyit veya cümlede, b,p,f,m,v gibi dudakları birleştiren seslerin bulunmaması.

LİRİK : İçten gelen duyguların coşkun bir şekilde anlatıldığı nazım türü. Eski Yunanlılar bunu lir eşliğinde söylediği için bu adı almıştır.

LÛGAZ : **Bilmece.** Divan şiirinde insan adı dışındaki nesnelerle ilgili olarak yazılan manzum bilmece. Anlaşılması, çözülmesi güç söz.

M

MAHLÂS : Şairlerin şiirlerinde kullandıkları takma ad. Divan şairlerinin çoğu mahlas kullanırdı. (Mahlasları ile yaptıkları şöhret asıl adlarını unutturmuştur).

MAHLAS BEYTİ : Gazellerde şairin adı bulunan beyit. Şiirde mahlas beyti olduğu için ayrıca şiirin altına imza koymazlardı.

MANİ : Genellikle 7 heceli dizelerle söyleyen; birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan bir halk şiiri.

MECAZ : Bir kelimenin gerçek anlamından başka ve kendisiyle benzerlik bağı bulunan bir anlamda kullanılması.

MEDDAH : Taklitler yaparak ve hoş hikâyeler anlatarak halkı eğlendiren sanatçı. Meddahlık yüzyıllar boyu yaşamış, Türk halkı arasında büyük ilgi görmüştür. Meddahlık için **'tek şahıslı tiyatro'**da diyorlar. Ama bu tek kişi, yani meddah, bir hikâ-

yeyi başından sonuna kadar her şahsı şivelerine göre konuşturarak anlatır. Her türlü hareketi yapar, dinleyeni heyecanlandırır, duygulandırır. Meddahlık büyük bir sanattır.

MEDHİYE : **Övgü.** Padişahı, devlet büyüklerini veya herhangi bir kimseyi övmek için yazılan yazı ya da söylenen söz. Medhiyeler en çok kaside şeklinde yazılırdı.

MENKIBE : Büyük adamların, din ulularının, kahramanların, olağanüstü olaylarla dolu hayatlarını anlatan hikâye.

MERSİYE : Halk Edebiyatı'nda **'Ağıt'** dediğimiz türün yerini Divan Edebiyatı'nda **'Mersiye'** alır. Bir ölünün arkasından onun iyiliklerini, kalanların üzüntüsünü anlatmak için yazılan şiir.

MESNEVÎ : Her beyti ayrı uyaklı olan manzume. Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin Farsça, manzum büyük eserlerinin adı da "Mesnevî"dir. Mesnevîlerin başlıca konuları din, tasavvuf, aşktır.

MISRA : Bkz.: Dize.

MİZAH : Bir gerçeği nükte, şaka ve takılmalarla süsleyip anlatan söz ya da yazı türü. **Gülmece. Güldürü.**

MONOLOG : Bir tiyatro oyununda kişilerden birinin kendi kendine yaptığı konuşma. (Karşıtı: Diyalog).

MUAMMA : Çözülünce meydana birinin adı çıkan bilmece. Lûgaz, insan isminden başka her şeyi bilmece konusu yaptığı halde **'muamma'** yalnız insanla ilgilidir.

MUHAMMES : Beş dizeli parçalardan meydana gelen manzume. **Beşli.**

MURABBA : **Dörtlü.** Her bendi dörder dizelik manzume. Uyakları şöyledir: aaaa, bbba, ccca.

MUSAMMAT : Dizeleri ortalarında uyaklı olan şiir. Divan şiirinde üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz ve daha çok dizeli bentlerden oluşan nazım türlerinin genel adı.

MÜLÂKAT : **Buluşma, görüşme, kavuşma, konuşma.** Herhangi bir gazetecinin ünlü bir kişiyi ziyaret ederek, ona önemli olaylarla ilgili sorular sorması ve aldığı cevabı gazetesine aynen yazması.

MÜSEDDES : **Altılı.** Divan Edebiyatı'nda altışar dizelik bentlerden meydana gelen manzumeler.

MÜSTEAR : İğreti olarak alınan kelime veya isim.

MÜSTEZAT : Bir uzun bir kısa dize ile kurulan nazım şekli. **Artıklı.** Kısa yani yarım dize **'ziyade'** adını alır.



MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ
Mevlevî Tarikatı'nın öncüsü ve en ünlü mesnevî şairimiz.

N

NAAT : Hz. Muhammed'in niteliklerini öven ve ondan şefaat dileyen kaside. **Medhederek anlatma.**

NAKARAT : Şarkı ve türkülerde asıl bentlerden sonra tekrarlanan bölüm.

NÂME : **Mektup, kitap, risale.**

NATÜRALİZM : Gerçeği anlatmayı aşırı bir sınıra vardıran edebiyat çığırı. **Doğalcılık.** Hayata ilmî açıdan bakar.

NAZIM : Hecelerin sayısı, uzunluğu, kısalığı veya kapalı ya da açık oluşu, vurgusu vb. bakımlardan ritim meydana getirecek şekilde kelimeleri düzenli olarak dizme. **Vezinli, uyaklı söz.**

NAZİRE : **Benzer örnek.** Divan Edebiyatı'nda bir manzum yazıya benzer olarak yazılan başka bir manzum yazı. Nazire yapmaya 'tanzir' denir. Nazireler her bakımdan orijinaline benzer.

NEFES : Bektaşi felsefesini belirtmek için yazılmış manzume. **Nefes'**ler özel bir ezgiyle okunurlar.

NESİR : Düzyazı.

NÜKTE : İnce anlamlı, zarif ve şakalı söz. Yazıda ve sözde ancak dikkat edilince anlaşılan ince anlam.

O Ö

ORTAOYUNU : An'anevî Türk tiyatrosunda, dört yanı seyircilerle çevrili meydanda, sahnesiz, perdesiz, dekorsuz ve herhangi bir yazılı metne bağlı kalınmadan oynanan oyun. Meydan oyunu.

OTOBİYOGRAFİ : Bir kimsenin kendi hayat olaylarını anlattığı eser.

OZAN : Eski Oğuz Türkleri'nin halk şairlerine ve türkücülerine verdikleri ad.

ÖZDEYİŞ : **Vecize. Atasözü.** Özlü söz. Bir düşüncenin en kısa yoldan anlatılmış şekli.

P

PANDOMİMA : Yalnız işaretle oynanan sözsüz tiyatro.

PARODİ : Ciddî bir eserin, bir şiirin, alaylı bir şekilde yazılan benzeri. **Tehzil.**

PASTORAL : Kır ve çoban hayatını, törelerini anlatan, bunları tanıtmayı ve sevdirmeyi amaçlayan eser. Edebî türlerin hepsi **pastoral** (çobansı) görüşle yazılabilir.

PATETİK : Seyredenleri ya da dinleyenleri çok etkileyecek şekilde yazılan eser.

PİYES : Sahnede oynanmak için yazılan edebî eser.

PROLOG : Bir romanın, bir tiyatro eserinin baş tarafına eserin ana fikrini belirtmek üzere konan giriş bölümü.

R

RAHŞİYE : Divan edebiyatında bir atı (veya atları) övmek için, at sevgisiyle yazılan kaside.

RAPOR : Bir konunun incelenmesi sonunda, inceleme sonucunu bildiren yazı. (Doktor raporu, polis raporu, keşif raporu...)

REALİZM : Bkz: Gerçekçilik.

REDDİYE : Bir meselenin, bir konunun, bir görüşün aksini savunan yazı.

REDİF : Uyakların (kafiyenin) son sesinden sonra aynen tekrarlanan, anlam ve görevi bir olan takılar, ekler, kelimeler.

REJİSÖR : Tiyatro ve sinemalarda aktörlerin rollerini dağıtan, oyunu veya filmin çekimini yöneten, yazarın söylemek istediklerini seyirciye en iyi şekilde verebilmek için yapılması gerekenleri gösteren kişi.

REMZ : **Remiz. Rumuz. Simge.** Bir sözü açıkça söylemeyip, onun anlamını başka bir söz kullanarak belirtme. (Divan Edebiyatı'nda)

REPLİK : **Cevap verme.** Bir tiyatro eseri oynanırken, sahnede konuşanların birbirlerine söyledikleri sözlerin herbiri.

REVİ : Uyaklarda son ses. Uyağın son harfi.

REVÜ : Dans ve oyunlardan meydana gelmiş sahne eseri.

RİTİM : **Ahenk.** Cümledeki vurguların, hecelerdeki ses özelliklerinin, durakların düzenli bir şekilde tekrarlanması. (Eski deyim: **İttirat).**

ROMAN : Olmuş ya da olabilecek olayları ayrıntılı şekilde anlatan uzun yazı. Düzyazının hikâyeleme türü.
Romanın başlıca özelliği: Uzun oluşu, kişilerinin fazla olu-

şu, değişik mekânlarda ve zamanlarda geçmesi.
Romantik roman: Duygularla hikâyelerin eserin bütününe, görgü ve araştırmalara hâkim olduğu roman.
Realist Roman: Araştırmaların ve görgülerin duygu ve hayallerden daha kuvvetli olduğu roman.
Natüralist roman: Realist romanın daha ileri gitmiş türü.
Romanların, **Sanatçı Roman, Bilinç Akışı Romanı, Öğretimli Roman, Çözümleme Romanı, Bölge Romanı, Polisiye Roman, Macera Romanı, Pastoral Roman, Satirik Roman** vb. türleri de vardır.

ROMANTİZM : Onsekizinci yüzyıl sonlarında gelişen ve klasik edebiyatın yerine geçen, duygu ve hayale fazla yer veren edebiyat çığırı.

RÖNESANS : Avrupa'da Ortaçağ'da bilim ve sanatta hüküm süren geriliği yıkmış olan uyanış, yeniden doğuş. Eski çağların bilim, sanat konularını yeniden gün ışığına çıkarma, onları yeni anlayışla taklit etme ve yeni eserler yaratma çağı. (16. ve 17. yüzyıllar).

RÖPORTAJ : Aslı Fransızca olan bu deyim, bir gazetecinin herhangi bir yeri, bir kurumu gezerek gördüklerini, kendi görüşlerini de katarak yazması anlamına gelir. Röportaj yazısı resimli de olabilir.

RÜBAİ : İki beyitten (dört dizeden) oluşan manzume. Rübailerde birinci, ikinci ve dördüncü dizeler birbirleriyle uyaklı, üçüncü dize ise serbest olur. En önemli özelliği, az sözle çok şey anlatmasıdır. Aruz vezni ile yazılır. Doğunun en güzel rübailerini söyleyen iki şair **Ömer Hayyam** ve **Mevlâna**'dır.

RÜCU : **Geri dönme.** Evvelce söylenmiş bir fikirden döner gibi görünerek, o fikri daha da kuvvetlendiren yeni bir dize söylemek.

S

SAĞU : Bkz: **Ağıt.**

SAHNE : Tiyatroda oyunun oynandığı ve olayların geçtiği yer. Bir kişinin içeri girmesi ve çıkması ile perdelerin bölündüğü parçalara da sahne denir.

SÂKİNÂME : Sâkî, içki dağıtan demektir. Sâkiyi, meyhaneyi ve içkiyi övmek için yazılan kasidelere **'sâkinâme'** denir.

SALNAME : **Yıllık.** Bir yıllık olayları gösteren kitap.

SATİR : Hayatın gülünç taraflarını belirten, gülünç huyları olan in-

sanlarla alay eden, onları kötüleyen sanat. Şiir, roman, hikâye, fıkra türünde yazılabilir. **Hiciv. Mizah.**

SATRANÇ : Edebiyattaki anlamı, aruzun 'müfteilün müfteilün' kalıbı ile yazılmış halk şiiridir.

SAZ ŞAİRİ : Saz çalarak kendisinin veya başkasının şiirlerini okuyan halk şairi. Bunlara **'Âşık'** da denir.

SECİ : Düzyazı içindeki bazı kelimelerin uyaklı olması (Divan Edebiyatı'nda önemli bir yeri vardır.)

SEFARETNÂME : Elçi olarak bulundukları ülkelerde gördüklerini edebî bir üslûpla anlatan sefirlerin (elçilerin) eserine **'Sefaretnâme'** denir.

SELASET : **Akıcılık.** Anlatıştaki kolaylık, rahatlık, akıcılık. Akıcı söz ve düzgün anlatışa **'selîs'** denir.

SEMAÎ : Dört dizeden ibaret şarkı türü. Sevgi, güzellik konularını işler v özel bir usulle bestelenir.

SEMBOL : Bkz: Remiz.

SEMBOLİZM : Konuları sembollü, rumuzlu anlatan edebiyat akımı. Bu akımda şairler, doğrudan doğruya sesle anlatılamayan derin duyguları sembolik kelimelerin müziğiyle anlatmaya çalışırlar. Türk sembolizminin en ünlü şairi Ahmet Haşim'dir.

SENARYO : Bir tiyatro ya da sinema eserinin sahnelerini gösteren (nasıl olacağını ayrıntılı anlatan), konuşmaları belirten metin. Konuyu (mesela bir romanı) çekime hazırlayan, hikâyeleştiren kişiye **'senaryocu'**, konuşmaları yazana da **'diyalogcu'** denir.

SERBEST MÜSTEZAT : Hem aruz hem hece vezniyle yazılabilen nazım şekli. Bu tür şiirlerde bir dizeye 'ziyade' adı verilen yarım bir dize eklenir ve tam dizenin altına yazılır. Böylece dizeler uzunlu kısalı olur.

SERBEST NAZIM: Vezin, uyak gibi kayıtlarla bağımlı olmayan nazım türü.

SERGİLEME : Bir konuyu açma, yayma ve açıklama. Tiyatro eserinin ilk sahnelerinde ve ilk perdesinde, eserin daha iyi anlaşılması için gerekli tanıtmayı yapma, öncelikleri bildirme. **Teşhir.**

SERVET-İ FÜNUN : Servet-i Fünun adlı dergide toplanan genç yazarların kurduğu ve geliştirdiği bir edebiyat çığırı. 1896'dan 1901'e kadar devam eden bu çığırın ünlü yazarları şunlardır: **Recaizâde Mahmut Ekrem** (önder idi), **Tevfik Fikret, Halit Ziya**

Uşaklıgil, Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Hikmet, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif, Süleyman Nesip, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret, Ali Ekrem, Celal Sahir, Faik Ali.
Divan Edebiyatı geleneğini yıkan çığır Servet-i Fünun çığırıdır. Bu akımda Avrupa Edebiyatı örnek alınmış ve bundan sonra Türk Edebiyatı tamamen Avrupa Edebiyatı'nın etki alanına girmiştir. Fakat bu çığır, Arapça ve Farsça kelimeleri çok kullandığı için halka değil ancak okumuşlara hitap edebilmiştir. Servet-i Fünuncular daha çok Fransız realizmini, sembolizmini ve parnasizmini örnek almışlardır.

SİYER : Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eserlere denir.

SKEÇ : Diyalog halinde yazılmış, kısa, eğlendirici sahne eseri. Müzik ve bale üzerine kurulur ve müzikhollerde, kabarelerde oynanır. Son zamanlarda ise daha çok radyo ve televizyon için yazılıyor.

SONE : Fransızca "sonnet"den alınmıştır ve klasik bir nazım türüdür. İlk ikisi dörder dizelik, sonrakiler üçer dizelik dört bentten oluşur. Batı'da sonenin konusu sadece aşktır. Bizde ise değişik konularda olur.

SÖYLEV : **Nutuk. Hitabet.** Bir fikri, bir duyguyu aşılamak için söylenen uzunca sözler. Kalabalığa karşı söylenir.

SÖZLÜK : **Lûgat.** Bir dildeki kelimelerin, sözlerin belli bir sıra ile anlamlarını, aralarındaki ilgileri gösteren kitap. Bir dildeki bütün sözleri anlatan sözlükler olduğu gibi, (burada yaptığımız gibi) belli konularda geçen kelime ve sözleri anlatan sözlükler de vardır.

SÛRNÂME : Divan Edebiyatı'nda düğün şenliklerini (özellikle sünnet düğünlerini) anlatmak için yazılan yazı. Manzum veya düz yazı ile yazılabilir.

SÜRREALİZM : **Gerçeküstücülük.** Bilinçaltı gerçeğini, rüyada olduğu gibi parçaları birbirini tutmaz bir ifade ile anlatmaya çalışan edebiyat akımı. 20. yüzyılda, Fransa'da, Freud'un görüşlerine dayanılarak kurulmuş ve geliştirilmiştir.

S

ŞAH BEYİT : Divan Edebiyatı'nda bir şiirin en güzel beyti.

ŞAHESER : Bkz: Başeser.

ŞARKI : Türk Edebiyatı'nın öz malı olan, hiçbir milletten alınmamış ve Türk zevkinin yaratıp geliştirdiği yaygın bir nazım türü.

Bestelenmek, bestelenip söylenmek için yazılan şiir veya manzumelerdir. Uzunlukları iki ile beş dörtlük arasında değişir. Fakat şarkı yüksek zümre edebiyatının bir ürünüdür. Divan şiirinin en güzel şarkılarını yazan şairimiz Nedim'dir.

ŞATHİYAT : Ciddi bir düşünceyi şaka ve alay perdesi altında anlatmak için yazılan iğneli, mizahlı yazılar.

ŞİTAİYYE : Kış mevsimini anlatan manzume. Kasidelerde kışı ve soğukları anlatan bölüm.

T

TÂBİR : Deyim. Anlatım. İfade.

TÂBİRNÂME : Rüyaları yorumlayan kitap.

TAÇ BEYİT : Kasidelerde şairin adı bulunan beyit. Genellikle kasidenin en güzel beytidir.

TAHLİL : **Çözümleme.** Bir şeyi incelemek üzere parçalara ayırma.

TAHKİYE : Tasarlanmış ya da gerçek olayları hikâye etmek, anlatmak.

TAHMİS : Başkasına ait bir gazelin her beytine üçer dize ekleyerek beşer dizelik bentler haline getirme. Eklenen dizeler ses ve anlam bakımından asıl beyitlerin devamı gibidir ve onu zenginleştirir.

TALÂKAT : **Hitabet. İnşât.** Karşısındakini heyecanlandırıp fikirlerini kabul ettirecek kadar güzel söyleme.

TANZİR : Bkz: Nazire.

TARDİYE : Beş dizelik bentlerden oluşan nazım türü. Daha çok bir mesnevi arasında söylenen gazel şeklinde olur.

TARİH BEYTİ : Bkz: Ebced.

TA'RİZ : Bkz: Kinaye.

TASAVVUF : Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği **'Vahdet-i vücud'** anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefî akım. **İslâm mistisizmi.**

TASVİR : Bir şeyi ayrıntılarıyla anlatmak, resmini yapmak. (Yazı ile resim yapar gibi anlatılan şeyi göz önünde canlandırmak) **Kompozisyon.**

TAŞLAMA : **Yergi. Hicviye.** Bir kimsenin kusurlarını ve gülünç yanları-



AŞKÎ

Onaltıncı yüzyılda yaşamış ünlü tasavvuf şairlerimizden.

nı alaylı bir dille anlatan nazım türü. Düzyazı ile de taşlama yapılabilir.

TAŞTİR (Teştir) : Başkalarına ait bir gazelin her beytinin birinci ve ikinci dizeleri arasına üç dize yerleştirme (Tahmiste ek dizeler beyit arasına değil beyit sonuna gelir).

TECNİS : Bkz: Cinas.

TECVİT : Kur'ân okurken, vurgu, uzatma gibi yönlerden kelimelerin hakkını verme.

TEFRİKA : Gazetelerde her gün bölüm bölüm yayımlanan roman gibi uzun yazı parçası.

TEFSİR : Yorum. Açıklama.

TEHZİL : **Gülünçleme.** Alaya alma. Ünlü bir nazımı, gülünçleştirmek. Değiştirerek gülünç hale getirmek.

TEKERLEME : Masalların başında veya söz aralarında, keli nelerin ses benzerliğinden yararlanılarak söylenilen yarı anlamlı, yarı anlamsız sözler.

TE'LİF : **Eser yazma.**

TELMİH : Anlatılmak istenen şeyi söz arasında imalı olarak belli etme, açıkça söylememe.

TEMA : **Ana konu.** Bir sanat eserinde işlenen konu, düşünce, görüş.

TEMAŞA : Haz duyarak, hoşlanarak seyretme. Piyes, bale, dans gibi seyirlik oyunlara **'temaşa oyunu'** deniyor.

TENKİD : Bkz: Eleştirme.

TERANE : Usandıracak kadar tekrarlanan söz. **Nağme, ahenk.**

TERBİ : Başkasına ait bir gazelin beyitlerine ikişer dize ekleyerek dörtlü bent haline getirme.

TERCİ-İ BENT : Divan edebiyatının nazım türlerinden biridir: Her bentin sonunda aynı beyit tekrarlanır. Beş ile on beyit arasında değişen bentlerden kurulur. Bentleri birbirine bağlayan beyte **'vasıta beyti'** denir. Felsefe ve din konularını işler, şikâyetleri dile getirir, hicveder.

TERCÜME-İ HAL: Bkz: Biyografi

TERKİB-İ BENT : Uyakları başka başka olan birkaç bentten meydana gelir. Bentler gazel şeklinde uyaklanır. Bütün dizelerin birbirleriyle



ÂŞIK ÇELEBİ

Şair ve Tezkire yazarı. Şairlerin Duyguları (Meşair-üş-Şuara) adlı tezkiresinde 400'den fazla şairi tanıtıyor.

uyaklı olması da mümkündür. Terci-i bent'ten farkı, vasıta beytinin aynen tekrarlanmayıp değişmesidir.

TEŞBİH : Bkz: Benzetme.

TEVİL : Başka bir anlam ile yorumlama. Kendi maksadına uygun anlam verme.

TEVRİYE : Birkaç anlamı olan bir kelimenin en uzak anlamını hedef tutarak meramını gizleme. Bir kelimeyi iki anlama gelecek şekilde kullanma.

TEZKİRE : **Biyografi. Tercüme-i hal.** (Bkz.: Biyografi)

TEZKİRE-TÜŞŞUARA : Şairlerin hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren tezkire. (Bu tezkireler ansiklopedik biyografi niteliğindedir).

TİRAD : Bir tiyatro oyununda oyuncuların uzun soluklu konuşması.

TİYATRO : Sahne eseri. Bu eserlerin oynanma sanatı ve oynandığı yer.

TRAJEDİ : Konusunu tarihten, efsanelerden, mitolojiden ve ünlü kişilerin hayatından veya ilahların yaptıklarından alan tiyatro türü.

TULÛAT : Yazılı bir metne dayanmadan, oyuncuların bir taslağa göre oynadıkları sahne oyunu. Amacı seyircileri güldürmek, eğlendirmektir. Halka doğrudan doğruya hitap ederdi ve telkin kuvveti fazla idi. Bu yüzden eğlendirmekten, güldürmekten başka, öğretici bir niteliği de vardı.

TUYUĞ : Eski Türk Edebiyatı'nda kullanılan bir nazım türüdür. Halk Edebiyatı'ndan Divan Edebiyatı'na geçmiştir. Dört dizeden ibarettir ve uyakları rübaide olduğu gibi düzenlenir.

TÜRKÜ : Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş şiir (manzume). Bir olay karşısında duyguları, tepkileri dile getirir. Genellikle acıklı bir olay üstüne yakılır. Ama bu olay destanlardaki gibi milleti sarsan nitelikte değildir. Türkünün konusu daha çok su baskını, deprem, göçler, eşkıya baskınları, askere gidip dönmeme, dönüp de görmeme, bir kızın sevdiğinden başkasına verilmesi gibi olaylardır.

TÜRKÜ YAKMAK: Manileri bestelemek, ezgi uydurmak.

U Ü

ULAMA : Bir kelimenin sonu ile hemen ondan sonra gelen kelimenin başı birleştirilir ve tek kelime gibi okunur. Buna ulama denir.

UYAK : İki veya daha fazla dizenin sonunda aynı seslerin tekrarlanması. **Kafiye.**

ÜMANİZM : (Fr. Humanisme'den) Bireyleri değil de topluluğu meydana getiren tek ruhu konu olarak alan edebiyat çığırı.

ÜSLÛP : Bir sanatçının özel anlatış, özel yapış yolu. Yazarın anlatış biçimini başkalarından ayıran özelliği.

V

VAHDET : **'Bir'**lik. **Tek** olma. Bkz: **Tasavvuf, Vahdet-i Vücud.**

VAK'ANÜVİS : Resmi devlet tarihçileri. Olayları yazan.

VAROLUŞÇULUK: Varoluşun özden önce geldiğini ve özü sürekli olarak yarattığını ileri süren felsefe öğretisi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız yazarı Jean Paul Sartre tarafından kuruldu. Varoluşçuluğa göre hiçbir şey, Tanrı'nın varlığını gösteren en değerli delil bile, insanoğlunu kendi benliğinden kurtaramaz. (Din çevrelerinde, özellikle Vatikan'da, varoluşçuluk reddedilmiştir.) **(Existentialisme-Egzistansializm)**

VARSAĞI : Halk Edebiyatı'nda bir çeşit türkü. Güney Anadolu'da yaşayan Varsak aşiretinin özel bestesiyle çalınır. Sekizli ölçü ile söylenir. 3-5 veya daha fazla dörtlükten oluşur.

VECİZE : **Özdeyiş, özsöz.** İnsan düşüncesini en kısa, en özlü sözle anlatma. (Atasözü gibi)

VODVİL : Hafif komedi. Amacı güldürmek olan bu türde tuhaf yanlışlıklar, akla gelmedik tesadüfler, anlamsız şakalar yer alır.

VUZUH : Anlatımda açıklık, aydınlık, anlaşılırlık.

Y

YAZIT : Bkz: Kitâbe.

YEDİ MEŞALE : 1928'de, **Sabri Esat Siyavuşgil, Yaşar Nabi Nayır, Muammer Lütfi, Ziya Osman Saba, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret Solok, Kenan Hulûsî Koray** tarafından meydana getirilen edebî topluluk. Bunlar edebiyatta canlılık, içtenlik ve her zaman yenilik taraftarı idiler.

YERGİ : Bkz: **Hiciv, satir.**

YILLIK : Bkz: Salnâme.

Z

ZEYİL : Bir şeyin devamı, eki. Bir eseri tamamlamak üzere yazılan bölüm.

ZÜLKAVAFÎ : Divan Edebiyatı'nda iki uyaklı dizelerden meydana gelen manzume. (Bir dizenin ortasındaki bir kelime, ikinci dizenin ortasındaki kelime ile uyaklıdır).

YARARLANDIĞIMIZ BAŞLICA ESERLER

Ahmed Cevdet Paşa (Tarih-i Cevdet)
Ahmed Rasim (Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi)
Akçora, Yusuf (Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri)
Altınay, Ahmed Refik (Büyük Tarih-i Umumî)
Altınay, Ahmed Refik (Türkiye Tarihi)
Âşıkpaşazade, (Âşıkpaşaoğlu Tarihi)
Arat, Reşit Rahmeti (Oğuz Kağan Destanı)
Atatürk, Mustafa Kemal (Nutuk)
Banarlı, Nihat Sami (Resimli Türk Edebiyatı Tarihi)
Barbaros Hayreddin Paşa (Gazavat-ı Hayreddin Paşa)
Bonvalot, Gabriel (Eski Yurt)
Carım, Fuat (Türkler'in Denizciliği)
Çabuk, Vahit (Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazâları ve Kanije Savunması)
Danişmend, İsmail Hakkı (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi)
Dedeoğlu Abdülkadir, **Doras** Sebahaddin ve **Kocaman** Şerif (Osmanlılar Albümü).
Deliorman, Altan (Türkler'e Karşı Ermeni Komitecileri)
Diyarbekirli, Nejat (Hun Sanatı)
Ebülgazi Bahadır Han (Şecere-i Terakime)
Edirneli Oruç Beğ (Oruç Beğ Tarihi)
Ergin Muharrem, (Orhun Abideleri)
Ergin Muharrem, (Dede Korkut Kitabı)
Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları
Gerard, Fernand (Babür)
Grousset, René (Bozkır İmparatorluğu)
Hammer, Purgstal (Osmanlı Devleti Tarihi)
İbnül Emin Mahmud Kemal (Abdülhamid-i Sâni'nin Notları)
Kafesoğlu, İbrahim (Sultan Melikşah)
Kabaklı, Ahmet (Türk Edebiyatı)
Karal, Enver Ziya (Osmanlı Tarihi)
Kaşgarlı Mahmud (Divanû Lugati't-Türk Hazırl. Besim Atalay)
Kâtip Çelebi (Seçmeler, Orhan Şaik Gökyay)
Kutay, Cemal (Ege'nin Türk Kalma Savaşı)
A. De Lamartine (Türkiye Tarihi)
Lûtfü Efendi (Tarih-i Lütfî)
Moorehead, Alan (Gallipoli)
Mufassal Osmanlı Tarihi
Müneccimbaşı Ahmed Dede (Müneccimbaşı Tarihi)
Naîmâ (Naîmâ Tarihi)
Namık Kemal (Osmanlı Tarihi)
Neşrî Mehmed Efendi (Neşrî Tarihi)
Orhonlu U. Cengiz (Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti)
Özdek, Refik (Siyasî Vasiyetnameler)
Öztuna, Yılmaz (Büyük Türkiye Tarihi)
Pakalın, Mehmet Zeki (Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü)
Pirennes, Jacques (Les Grands Courants de l'Histoire Universelle)
Radlof, Friedrich Wilhelm (Sibirya)
Rice, David Talbot (İslamic Art)
Sehi Bey (Tezkire 'Heşt-Behişt')
Solakzade, Mehmed Hemdemî (Tarih-i Solakzade)
Sungu, İhsan (Tanzimat ve Yeni Osmanlılar)
Şimşir, Bilâl (Rumeli'den Türk Göçleri)
Tott, François Baron de (18. Yüzyılda Türkler)
Toynbee, Arnold J. (Guerre et Civilisation)
Turan, Osman (Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi)
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (Osmanlı Tarihi)
Üstün, Cevad (Viyana Seferi)
Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefaretnamesi
Yunus Emre (Divan)